

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2023

Спеціальний випуск № 2 (127)

Права людини та правоохоронна діяльність
в умовах воєнного стану

Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 4 від 28 грудня 2023 р.)

Дніпро
2023

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 50 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

Журнал індексується в національних та міжнародних базах
(https://visnik.dduvs.in.ua/?page_id=405):

Електронний архів (репозитарій) Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Національний репозитарій академічних текстів (УкрНТІ); Open Ukrainian Citation Index (OUCI); Google Scholar; CrossRef; Index Copernicus International; ResearchBib; WorldCat; BASE; Dimensions; EuroPub; ERIHplus; Scilit; Scientific Journal Impact Factor (SJIF).

DOI: 10.31733/2078-3566

Містить наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д.ю.н., проф. **Олександр МОРГУНОВ**, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО**, заступник голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпропетровська обласна військова адміністрація);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Нац. ун-т «Одеська юридична академія», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Олексій ДРОЗД** (Бюро економічної безпеки України, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпропетровський окружний адміністративний суд);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО** (Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка», м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (Центральна виборча комісія України, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинський держ. ун-т, Азербайджан);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ (Paulina BIEŚ-SROKOSZ)** (У-н Яна Длугоша, Польща);
доц. **Міндаугас БІЛІУС (Mindaugas BILIUS)** (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ (Rafal LIZUT)** (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
д.ю.н., проф. **Роберт МАКГІ (Robert McGEE)** (Держ. ун-т Фаєтвілл, США);
д.ю.н., проф. **Бярне МЕЛЬКЕВІК (Bjarne MELKEVIK)** (Лавальський ун-т, Канада);
доктор PhD **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ (Andrzej PIASECKI)** (Краківськ. пед. ун-т, Польща).

З М І С Т

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ, КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Ірина Царьова, Олена Голуб Сексуальне насильство – зброя в умовах воєнного конфлікту	9
<i>Iryna Tsarova, Olena Golub</i> <i>Sexual violence is a weapon in the conditions of armed conflict</i>	
Сергій Дяченко, Діана Інгульська Судова практика роз'яснення судових рішень в цивільному судочинстві	15
<i>Serhiy Dyachenko, Diana Inhulska</i> <i>Judicial practice of judgements explanation in civil proceedings</i>	
Олександр Кравченко Розмежування понять «конфіденційна інформація бізнесу» та «конфіденційна інформація про фізичну особу»	22
<i>Oleksandr Kravchenko</i> <i>Defenition of “confidential information of business” and “confidential information about an individual”</i>	
Віктор Лазарєв Становлення концепції зловживання правом: від Стародавнього Риму до XIX сторіччя	29
<i>Viktor Lazariev</i> <i>Evolution of the concept of abuse of law: from Ancient Rome to the nineteenth century</i>	
Цагик Оганісян Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного конфлікту: проблеми теорії та практики	35
<i>Tsagik Oganisyan</i> <i>Protection of the rights of orphans and children deprived of parental care under war conflict: problems of theory and practice</i>	
Каріна Пісоцька, Єлизавета Бурмистрова Особливості національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни	40
<i>Karina Pisotska, Yelyzaveta Burmystrova</i> <i>Peculiarities of the national identity of Ukrainian youth in the conditions of the russian-Ukrainian war</i>	
Терезія Попович, Юрій Ходанич Особливості природи права на анонімність в інтернеті	45
<i>Tereziiia Popovych, Yurii Khodanych</i> <i>Peculiarities of the nature of the right to anonymity on the Internet</i>	
Ольга Россильна Європейський вимір персоналізованої медицини та великих даних	51
<i>Olha Rossylina</i> <i>European dimension of personalized medicine and big data</i>	
Андрій Самотуга, Рікардо Фурфаро Медіа між державою, правом та суспільством під час міжнародних збройних конфліктів. Частина II: Перша світова війна, Центральні держави	57
<i>Andriy Samotuha, Ricardo Furfaro</i> <i>Media between state, law and society during international armed conflicts. Part two: World War I, the Central Powers</i>	

Ігор Сердюк Засади конституційного ладу України в контексті нової реальності	69
Ihor Serdiuk Principles of the constitutional order of Ukraine in the context of the new reality	
Ольга Чепік-Трегубенко Інститути громадянського суспільства у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб в Україні	75
Olha Chepik-Trehubenko Civil society institutions in ensuring the rights of internally displaced persons in Ukraine	
Денис Чижов Право на свободу та особисту недоторканність у контексті забезпечення національної безпеки	81
Denys Chyzhov The right to liberty and personal inviolability in the context of ensuring national security	
Олена Юшкевич Право дитини на захист від зловживань з боку опікуна або піклувальника	88
Olena Iushkevych The child's right to protection from abuse by a guardian or custodian	
Юлія Лебедєва Організаційно-правові гарантії репродуктивних прав людини в Україні: конституційно-правова характеристика	95
Yulia Lebedieva Organizational and legal guarantees of human reproductive rights in Ukraine: constitutional and legal characteristics	
ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
Андрій Собакарь, Олександра Нестерцова-Собакарь Дотримання принципу законності застосування поліцією заходів адміністративного примусу у сфері безпеки дорожнього руху під час дії правового режиму воєнного стану	104
Andrii Sobakar, Oleksandra Nestertsova-Sobakar <i>Observance of the principle of legality of the application of administrative coercion measures by the police in the field of road traffic safety under martial law</i>	
Олексій Бочковий Позитивне стимулювання у діяльності Національної поліції як недооцінений засіб забезпечення та підтримання дисципліни серед поліцейських	111
Oleksiy Bochkovyi <i>Positive stimulation in the activity of the National Police as an underestimated means of ensuring and maintaining discipline among police officers</i>	
Олег Журавель Особливості притягнення поліцейських до окремих видів цивільно-правової відповідальності	117
Oleh Zhuravel <i>Features of attracting police officers to certain types of civil liability</i>	

Каміль Примаков

Правоохоронні органи, як суб'єкти
забезпечення національної безпеки України 124

Kamil Prymakov

Law enforcement bodies as entities of ensuring the national security of Ukraine

Валерій Біліченко

Необхідність використання тактичних
принципів в роботі підрозділів поліції 130

Valeriy Bilichenko

The need to use tactical principles in police units' work

Михайло Пожидаєв, Андрій Мельник

Проблеми якісної підготовки поліцейських
в умовах воєнного стану: причини і виклики 136

Mykola Pozhydaiev, Andrii Melnyk

Problems of qualitative training of police officers for service under martial law

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ,
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСАДИ
ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Іван Богатирьов

Кримінологічна характеристика особи,
котра вчиняє злочини в умовах війни в Україні 142

Ivan Bogatyrhov

*Criminological characteristics of a person
who commits crimes in wartime in Ukraine*

Микола Єфімов, Ілона Загоровська

Розслідування незаконного зайняття
рибним промислом: актуальні проблеми 147

Mykola Yefimov, Iлона Zahorovska

Investigation of illegal fishing: current problems

Роман Опацький

Сучасний стан міграції в Україні внаслідок
військового вторгнення російської федерації 153

Roman Opatskyi

*The current state of migration in Ukraine as a consequence
of the military invasion of the russian federation*

Євген Письменський

Особливості кваліфікації колабораційної діяльності
у формі передачі матеріальних ресурсів ворогові 158

Yevhen Pysmenskyi

*Peculiarities of assessment of collaboration in the form
of transfer of material resources to the enemy*

Віктор Плетенець

Особливості виявлення й документування фактів учинення
деяких кримінальних правопорушень проти довкілля
в умовах надзвичайних правових режимів 165

Viktor Pletenets

*Features of identifying and documenting facts of commitment
of certain criminal offenses against environment under special legal regimes*

Костянтин Чаплинський

Актуальні проблеми досудового розслідування
в умовах надзвичайних правових режимів 173

Kostiantyn Chaplynskyi

Actual problems of pre-trial investigation under special legal regimes

Тарас Воліков

Організація і тактика проведення нонвербальних
слідчих (розшукових) дій при розслідуванні
злочинів проти власності у воєнний час 178

Taras Volikov

*Organization and tactics of conducting non-verbal investigative (search)
actions during the investigation of crimes against property during wartime*

Марина Демура

До питання про укладення угоди в кримінальному провадженні:
практика ЄСПЛ та національних судів 184

Maryna Demura

*Concluding of agreements in criminal proceedings:
practice of the ECtHR and national courts*

Олексій Камішанський, Олена Проценко

Аналітичний огляд законодавчих та нормативно-правових
актів щодо запобігання та протидії насильству в Україні 194

Oleksii Kamyshanskyi, Olena Protsenko

*Analytical review of legislative and other regulatory
on preventing and combating violence in Ukraine*

Анна Коршун

Правовий механізм захисту жертв домашнього насильства
в умовах воєнного стану: проблеми теорії та практики 201

Anna Korshun

*Legal mechanism for the protection of domestic violence victims
under marital law: problems of theory and practice*

Олена Макарова

Тактичні особливості проведення допиту в кримінальному провадженні 207

Olena Makarova

Tactical features of interrogation in criminal proceedings

Наталія Павлова

Проведення допиту та впізнання у режимі відеоконференції
при розслідуванні шахрайства в умовах надзвичайних
правових режимів (епідемії, пандемії, воєнного стану тощо) 213

Natalia Pavlova

*Conduct of interrogation in videoconference mode during fraud investigation
under special legal regimes (epidemics, pandemics, martial law, etc.).*

Вікторія Пилип

Участь інститутів громадянського суспільства
у документуванні воєнних злочинів 218

Victoria Pylyp

Participation of Ukrainian civil society institutions in war crimes documentation

Дмитро Санакоєв

Нормативно-правові аспекти врегулювання
обігу зброї в умовах воєнного стану 224

Dmytro Sanakoiev

Legal and regulatory aspects of regulating arms trafficking under martial law

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОГО
СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

- Лариса Марценюк, Євгенія Коваленко-Марченкова,
Микола Гненний, Анатолій Жилкін**
Напрями логістичних трендів в транспортному секторі
з урахуванням воєнного стану та розумної мобільності 231
- Larysa Martseniuk, Yevheniia Kovalenko-Marchenkova,
Mykola Hnennyu, Anatoliy Zhilkin*
*Directions of logistics trends in the transport sector
taking into account martial status and intelligent mobility*
- Алла Тарасюк**
Особливості реалізації проектів економічного розвитку в Україні 248
- Alla Tarasiuk*
Peculiarities of implementation of economic development projects in Ukraine
- Лілія Тимофєєва**
Кримінальна відповідальність за ухилення
від сплати податків в євроінтеграційному контексті 254
- Liliia Timofieieva*
Criminal liability for tax evasion in the context of European integration
- Олена Галушко, Рафал Лізут**
Вплив воєнного стану на аналіз маркетингового середовища компанії 263
- Olena Galushko, Rafal Lizut*
The influence of martial law on the analysis of the company's marketing environment

ТРИБУНА АСПИРАНТА

- Олександр Більчук**
Сутність, зміст та основні напрями реалізації
державної політики України у сфері примусового
виконання судових рішень і рішень інших органів 269
- Oleksandr Bilchuk*
*The essence, content and main directions of implementation of the state policy of Ukraine
in the area of enforcement of court decisions and decisions of other bodies*
- Олександр Бородін**
Наукова полеміка стосовно типових слідчих ситуацій розслідування
торгівлі людьми, яка вчиняється в умовах збройних конфліктів 276
- Oleksandr Borodin*
*Scientific controversy regarding typical investigative situations
in the investigation of human trafficking committed under armed conflicts*
- Наталія Братішко**
Напрями використання цифрової криміналістики
в умовах воєнного стану 282
- Natalia Bratishko*
Directions of use of digital forensics under martial law
- Діана Гаращук**
Організація і тактика проведення слідчих (розшукових)
дій при розслідуванні незаконного зайняття
рибним добувним промислом у воєнний час 288
- Diana Harashchuk*
*Features of conducting investigative (search) actions
in the investigation of illegal extract fishing in wartime*

Ольга Гіда

Режим надзвичайного стану як об'єкт
адміністративно-правового забезпечення 297

Olha Hida

The regime of the state of emergency as an object of administrative and legal security

Андрій Калашник

Адміністративно-правові заходи запобігання
та нейтралізації внутрішніх і зовнішніх
інформаційних загроз національній безпеці України 302

Andrii Kalashnyk

*Administrative and legal measures for prevention and neutralization
of internal and external information threat to national security of Ukraine*

Інна Медяник

Проблеми забезпечення безпекового середовища та захисту
прав людини на тимчасово окупованих територіях України 308

Inna Medyanuk

*Security environment and challenges of legal protection
in temporary occupied territories: ways to overcome*

Інна Мельниченко

Кримінологічне забезпечення запобігання сексуальному
насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні 316

Inna Melnychenko

*Criminological support of prevention of sexual violence
related to the armed conflict in Ukraine*

Максим Пришедько

Деякі питання оптимізації правових засад формування
та функціонування державних реєстрів 321

Maksym Pryshedko

*Some issues of optimizing the legal basis for the formation
and functioning of state registers in Ukraine*

Довідка про авторів 329

Authors

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ, КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРАВ ЛЮДИНИ

УДК 37.018-057.87:004.738.5

DOI: 10.31733/2078-3566/2023-6-9-14

Ірина ЦАРЬОВА ©
доктор
філологічних наук,
професор

Олена ГОЛУБ ©
ад'юнкт

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО – ЗБРОЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

Розкрито поняття сексуального насильства в умовах воєнного конфлікту як зброї для контролю, покарання, послаблення морального духу противника та створення стримування. Доведено, що під час військових конфліктів посилюється гендерна поляризація, у результаті чого жінки особливо гостро відчувають наслідки конфлікту з огляду на гендерно зумовлені ролі. Наголошено на викраденнях малолітніх дітей під час збройних конфліктів, що відбуваються з метою використання їх у бойових силах та експлуатації. Зазначено, що акти сексуального насильства визнаються окремою категорією воєнних злочинів (серйозних порушень міжнародного гуманітарного права) у контексті міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів.

Ключові слова: гендерно зумовлене насильство, збройний конфлікт, надзвичайна ситуація, насильницькі дії, сексуальне насильство.

Постановка проблеми. Сексуальне насильство є страшною реальністю, що відбувається під час конфліктів і війн. Насильство статевим шляхом використовується в багатьох випадках як засіб психологічного, соціального та фізичного пригнічення, знищення цивільного населення і розкладання суспільства. Сексуальне насильство може бути спрямоване на жінок, чоловіків, дітей та інші соціальні групи.

Сексуальне насильство – інструмент війни, котрим російські окупанти намагаються завдати шкоди українському населенню, придушити спротив та демотивувати армію. Одні історії про згвалтування стали відомі після деокупації населених пунктів, інші нам ще доведеться почути після звільнення східних регіонів України. Проте подекуди жінки й чоловіки, навіть перебуваючи на окупованих територіях і в зоні бойових дій, шукають можливості розповісти про насильство, скоєне військовими рф.

Варто зауважити, що яскравим прикладом використання сексуального насильства як зброї є один із найкривавіших періодів в історії людства – Голокост. У своїй роботі М. Гавришко розглядає проблему сексуального насильства над жінками з-поміж членів

© І. Царьова, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1939-7912>
tsarevasgd@ukr.net

© О. Голуб, 2023
Helenpavlova21@gmail.com

підпілля й повстанців і їхнього середовища, а також цивільного населення в період 1940–1950-х рр. Досліджуючи гендерну проблематику, зокрема тему насильства під час збройних конфліктів, дослідниця зауважує, що жіночі свідчення про Голокост відразу після завершення Другої світової війни кількісно перевищували спогади, залишені чоловіками, але їх використання як історичних джерел розпочалися лише в 1980-х рр.: «Про історію Шоа довгий час дізнавалися й описували її з чоловічої перспективи. І вона великою мірою залишалася андроцентричною, коли чоловічий досвід набував ознак універсального для єврейства в часи їх масового вбивства» [2, с. 15].

Західна історіографія на тему сексуального насильства щодо жінок бере свій початок із 1970-х рр. і на сьогодні налічує майже 2 тис. праць [8]. В умовах збройного конфлікту (війни) та надзвичайних ситуацій зростає кількість випадків саме сексуального насильства у всіх його проявах. Досліджені випадки подібні до тих, що переслідувалися Міжнародними військовими трибуналами у справах про військові злочини, злочини проти людяності та геноцид у Боснії та Герцеговині (колишній Югославії), а також Руанді. Викрадення та сексуальне рабство, що застосовувалося до жінок і дівчат угрупованням «Ісламська держава Ірак» у середині 2010 р., продовжується і зараз.

У документах Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, звітах Комісії експертів ООН, місій ООН, неурядових організацій сексуальне насилля виділяють як окремий вид воєнного злочину, що супроводжував етнічні чистки, масові вбивства, утримання у концентраційних таборах. Здебільшого жертвами ставали представниці жіночої статі різного віку, хоча такого насилля зазнавали й хлопчики та чоловіки. Основними формами сексуального насильства були рабство, зґвалтування та фізичне знущання. Злочини мали стихійний та організований характер, скоювалися під час воєнних дій, депортацій, у концентраційних таборах, перед вбивствами. Існували борделі та спеціальні табори для жінок, невеликі центри, де утримувалися жертви сексуального насилля. Подібні центри створювалися у школах, готелях, ресторанах.

У розділі 7 «Злочини проти людяності» Римського статуту Міжнародного кримінального суду зазначено: «(g) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства» є злочином проти людяності [7].

У ст. 27 розділу I «Положення, спільні для територій сторін конфлікту та для окупованих територій» Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни вказано, що «жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, і, зокрема, захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність».

Усе, що відбувалося у період із 1933 до 1990-х рр. на теренах колишнього Радянського Союзу та колишньої Югославії, наразі щодня спостерігаємо в Україні. Єдина різниця – тоді сторони, що воювали, приховували сліди своїх злочинних діянь, а зараз – ні. На жаль, світ реагує на це не так жорстко, як у колишній Югославії, при тому що інформація зараз розповсюджується набагато швидше, адже маємо можливість фіксування злочинів та їх документування «по гарячих слідах». Проте в умовах поточного конфлікту – збройної агресії російської федерації проти України – історія повторюється. Незалежна міжнародна комісія ООН із розслідування порушень прав людини в Україні зафіксувала численні злочини, скоєні солдатами регулярної російської армії, колаборантами та комбатантами під час широкомасштабної війни, розв'язаної росією 24 лютого 2022 року.

Як зазначає О. Зозуля, дослідження феномена гендерно зумовленого насильства ведуться за такими основними напрямками: виділення специфіки різних його видів залежно від змісту насильницьких дій (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) і типу відносин між чоловіками, жінками, хлопчиками, дівчатками; оцінка поширеності цього виду насильства в міжособистісних відносинах; вивчення психологічних особливостей жертв такого насильства; профілактика гендерно зумовленого насильства та організація корекційної і психотерапевтичної роботи з людьми, які пережили його [5, с. 60]. Під час військових конфліктів посилюється гендерна поляризація, у результаті чого жінки особливо гостро відчують наслідки конфлікту з огляду на гендерно зумовлені ролі. Збройний конфлікт додає ще більш вираженого характеру нерівності між жінками та чоловіками, а також дискримінації щодо жінок і дівчат. Термін «гендерно зумовлене насильство» або «насильство стосовно жінок за гендерною ознакою» означає

насильство, що спрямоване проти жінки через те, що вона є жінкою [1].

Україна мала б підвищити планку вивчення цієї теми, проведення деталізованого аналізу та визначення нових норм кримінальної відповідальності, адже потерпає від воєнної агресії, котру часто називають найбільш детально задокументованим конфліктом в історії людства. Дуже важливо продемонструвати неминучість і жорсткість покарання за використання сексуального насильства як зброї, у чому і вбачаємо актуальність нашого дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивчення наукових, навчальних, навчально-методичних та інших видань засвідчило, що проблема сексуального насильства як зброї під час збройного конфлікту не була предметом дослідження вітчизняних вчених. Теоретичним дослідженням відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості займалися науковці: О. Дудоров, В. Голіна, О. Ревенок, В. Шаблистий, С. Шум та ін.

На дисертаційному рівні кримінологічні проблеми запобігання злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості досліджені в роботах К. Ілікчієва, Г. Мартинишина, В. Омединської, С. Романцової. Однак, визнаючи суттєвий внесок означеної плеяди вчених у вирішення заявленої проблематики, слід все ж зауважити на відсутності комплексних монографічних робіт, присвячених відповідальності за сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом.

Метою статті є дослідження різновидів сексуального насильства під час збройного конфлікту, зокрема згвалтування.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне право під терміном «сексуальне насильство» визначає дії сексуального характеру, скоєні із застосуванням сили або примусу, що може набувати форми загрози насильством, тиску, позбавлення свободи, психологічного насильства або зловживання владою щодо будь-якої людини. Актами сексуального насильства є згвалтування, сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація та будь-яка інша форма сексуального насильства. Сексуальне насильство може використовуватися як репресалій для залякування і тортури, як систематичний метод ведення війни, спрямований на знищення самої структури суспільства.

Згідно зі статистичними даними, що є у відкритих джерелах, кожна п'ята жінка та кожен тринадцятий чоловік пережили сексуальне насильство в дитинстві (у віці 0–17 років). Наслідком цього стає не лише посягання на права, котрі охороняє закон (життя, здоров'я, статева недоторканість та свобода), у момент посягання, а й виникнення надалі різних фізичних та психологічних травм.

Правозахисники справедливо стверджують, що сексуальне насильство відбувається не ізольовано, а супроводжується іншими порушеннями, такими як незаконні страти, вербування жінок та неповнолітніх, знищення майна чи мародерство. Причини такого аморального явища можуть бути зовсім різними, включно з атмосферою тотальної безкарності, що процвітає у збройних конфліктах, відсутністю чітких наказів/інструкцій, що забороняють сексуальне насильство.

Іноді до сексуального насильства вдаються як до тактичного чи стратегічному способу застати противника знезацька або послабити його, прямо чи опосередковано, шляхом заподіяння шкоди цивільному населенню, котре, на думку сторони, що воює, підтримує противника. Визначення поняття згвалтування чи іншого виду сексуального насильства може стати причиною того, що поняття ведення воєнних дій у прямому та технічному значенні цього терміна можуть бути змішані (а також законні та незаконні методи, що використовувалися в цьому контексті, та поведження з особами, які перебувають на боці противника). Законність чи незаконність деяких засобів чи методів ведення військових дій залежить від невиворності нанесення надмірних ушкоджень, непотрібних страждань. Сексуальне насильство не викликане необхідно або «надмірно», оскільки людина, проти якої воно відбувається, *hors de combat* (не бере участі у військових діях). Отже, у цьому контексті вже не буде потреби в забороні надмірних ушкоджень чи непотрібних страждань; це було б навіть помилковим, оскільки стосується ведення бойових дій, а не до абсолютного захисту осіб, які знаходяться на боці противника.

Україна, як одна з країн-авторів Стамбульської конвенції, підписала її 07 листопада 2011 р., а ратифікувала тільки 20 червня 2022 р., ухваливши Закон України від 20.06.2022 «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству

стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» [4]. До 2019 р. ст. 153 КК України мала назву «насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом» і передбачала відповідальність за будь-які «неприродні» статеві акти, вчинені із застосуванням насильства, та вже відповідно до Закону України від 06.12.2017 стаття 153 КК України отримала назву «Сексуальне насильство».

Держави – члени Ради Європи та інші держави, що підписали Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, визнають триваючі порушення прав людини під час збройних конфліктів, що зачіпають цивільне населення, особливо жінок, у формі поширеного або систематичного зґвалтування та сексуального насильства, а також можливість збільшення насильства за гендерною ознакою як під час конфліктів, так і після них.

Викрадення малолітніх дітей під час збройних конфліктів відбуваються з метою їх використання в бойових силах та експлуатації. Викрадені бойовими силами, дівчата часто зазнають низку порушень прав, у тому числі примушуються до вбивств (іноді членів сім'ї) або беруть участь у інших порушеннях прав дітей, що використовується як засіб розриву їхнього зв'язку зі своєю громадою і тим самим ослаблення їхнього бажання втікти і повернутися. Дівчат, які намагаються тікати або відмовляються виконувати накази, жорстоко б'ють, катують або вбивають; часто до скоєння цих злочинів примушують інших дітей, які перебувають у полоні. Залежно від своєї ролі та статі діти мають різний досвід під час перебування у полоні. Дівчатка можуть зазнавати сексуального насильства та надаватися бойовикам чи командирам чоловічої статі як дружини за примусом. Поширеною є практика, коли під час збройних конфліктів збройні групи та сили викрадають дівчаток та молодих жінок і насильно видають їх заміж, а також змушують батьків віддавати їм своїх дочок як дружин в обмін на безпеку.

Відповідно до п. 1 ст. 36 «Сексуальне насильство, у тому числі зґвалтування» Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами «сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки: а) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета; б) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою; с) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою». Згідно з п. 2 цієї статті «згоду повинно бути надано добровільно як результат вільного волевиявлення особи, отриманого в контексті супутніх обставин».

В офіційній статистиці Генеральної прокуратури України показник злочинів у межах ст. 153 КК України виокремлено, починаючи з 2022 р.; до 2021 р. включно у статистиці узагальнено показник злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості як зґвалтування. Згідно зі статистичними даними Генеральної прокуратури України питома вага неповнолітніх осіб, потерпілих від сексуального насильства вже під час збройного конфлікту, становить: 2022 р. – 96,8 %; станом на серпень 2023 р. – 53,9 %, станом на вересень 2023 р. – вже 89,69 % [9].

У контексті збройних конфліктів організовані недержавні збройні групи також відіграють важливу роль у запобіганні сексуальному насильству. Вони також повинні забезпечувати дотримання їхніми членами та цивільними особами на підконтрольній їм території норм, спрямованих проти зґвалтування та інших видів сексуального насильства.

З метою забезпечення дотримання закону необхідні масштабні інституційні реформи, насамперед у межах регіональних інтеграційних об'єднань та військових союзів. Уважаємо, що частиною подібних заходів могли б стати такі:

1) на період воєнних дій введення до складу збройних сил державного чи міжнародного контингенту військ служб, наприклад, управління власною безпекою, до яких, зокрема, входило б оперативне реагування на повідомлення про випадки сексуального насильства, скоєних військовослужбовцями;

2) посилення заходів покарання за здійснення сексуального насильства щодо жінок у період збройних конфліктів на підставі того, що йдеться про скоєння злочину особою, у розпорядженні якої є зброя (якщо не цілий арсенал), у зв'язку з чим вона має практично безмежні можливості стосовно своїх жертв, а жертви позбавлені можливості опору;

3) оцінка можливої ролі та актуальності цифрових технологій у запобіганні сексуальному насильству в умовах конфлікту, скороченні його масштабів, подоланні наслідків та притягненні злочинців до відповідальності. Цифрові пристрої та платформи можуть створювати простір, у якому жертви могли б отримати допомогу, висловити свою думку, поділитися власним досвідом, домогтися визнання заподіяної шкоди та завданої їм травми. На сьогодні стало можливим створення єдиних стандартизованих посібників та методів цифрової криміналістики щодо документування, збору та забезпечення збереження доказів.

Отже, акти сексуального насильства визнаються окремою категорією *воєнних злочинів* (серйозних порушень міжнародного гуманітарного права) у контексті міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів. У випадках, якщо відповідні діяння не мають зв'язку зі збройним конфліктом, а були вчинені в межах широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого на цивільне населення, вони можуть розглядатись як злочини *проти людяності*. У випадку ж, якщо акти сексуального насильства призводять до знищення певної групи загалом або частково або до створення прямої загрози фізичному та соціальному існуванню групи та приниження гідності потерпілої, вони можуть становити форму *геноциду*.

Висновки. Отже, сексуальне насильство є жахливою реальністю, що може мати місце під час конфліктів і війн. Сексуальне насильство може бути визнане навіть актом геноциду, коли воно відбувається з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову, релігійну групи. Це проблема, яка потребує негайної уваги та дій із боку міжнародного співтовариства. Воєнні конфлікти створюють сприятливі умови для зловживання, експлуатації та насильства, зокрема сексуального, котре має тривалі наслідки для жертв. Важливо посилити правовий захист, сприяти соціальній підтримці потерпілих та привернути увагу до цієї проблеми для ефективного запобігання та припинення сексуального насильства в конфліктних ситуаціях.

Наведений вище матеріал, а також додаткові дослідження є перспективними у вивченні особливостей розслідування сексуального насильства, скоєного на тимчасово окупованих територіях, відкриття кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Жіночий досвід у конфлікті на Сході. *Гендер в деталях*. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/ukraina/zhinochiy-dosvid-u-konflikti-na-shodi-134910.html>.
2. Гавришко М. Звартування у сховках: сексуальне насильство під час Голокосту в Україні. *Голокост і сучасність*. 2019. № 1(17). С. 10–30.
3. Желтуха М. Чому сексуальне насильство під час збройних конфліктів є міжнародним злочином? *ЮрФем*. URL: <https://jurfem.com.ua/chomu-seksualne-nasylstvo-pid-chas-zbroinyh-konfliktiv-ye-mizhnarodnym-zlochynom/>.
4. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text>.
5. Зозуля О. В. Причини виникнення гендерно зумовленого насильства серед населення України в умовах збройного конфлікту. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Т. I. Вип. 50. С. 57–64.
6. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
7. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
8. Selected Bibliography «Sexual Violence in Armed Conflict». SVAC. URL: <http://warandgender.net/bibliography/>.
9. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

Надійшла до редакції 14.12.2023

References

1. Zhinochiy dosvid u konflikti na Skhodi [Women's experience in the conflict in the East]. *Hender v detaliakh*. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/ukraina/zhinochiy-dosvid-u-konflikti-na-shodi-134910.html>. [in Ukr.].
2. Havryshko, M. (2019) Zgvaltuvannya u skhovkakh: seksualne nasylstvo pid chas Holokostu v Ukraini [Rape in hiding: sexual violence during the Holocaust in Ukraine]. *Holokost i suchasnist*. № 1(17), pp. 10–30. [in Ukr.].

3. Zheltukha M. Chomu seksualne nasylstvo pid chas zbroinykh konfliktiv ye mizhnarodnym zlochynom? [Why is sexual violence during armed conflicts an international crime?] *YurFem*. URL: <https://jurfem.com.ua/chomu-seksualne-nasylstvo-pid-chas-zbroinyh-konfliktiv-ye-mizhnarodnym-zlochynom/>. [in Ukr.].

4. Pro ratyfikatsiiu Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavvshchamy [On the ratification of the Council of Europe Convention on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena] : Zakon Ukrainy vid 20.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text>. [in Ukr.].

5. Zozulia, O. V. (2018) Prychyny vynyknennia henderno zumovlenoho nasylstva sered naselennia Ukrainy v umovakh zbroinoho konfliktu [Causes of gender-based violence among the population of Ukraine in conditions of armed conflict]. Aktualni problemy psykholohii. T. I. Vyp. 50, pp. 57–64. [in Ukr.].

6. Zhenevska konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny vid 12 serpnia 1949 r. [Geneva Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War of August 12, 1949]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. [in Ukr.].

7. Rymnyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [The Rome Statute of the International Criminal Court]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. [in Ukr.].

8. Selected Bibliography «Sexual Violence in Armed Conflict». SVAC. URL: <http://warandgender.net/bibliography/>.

9. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Tsarova, Olena Golub. Sexual violence is a weapon in the conditions of armed conflict. The article reveals the concept of sexual violence in armed conflict as a weapon for control, punishment, weakening the morale of opponents and creating deterrence. Sexual violence during conflict is an act of domination, grounded in a complex web of cultural preconceptions, in particular as regards gender roles. It is used to torture and humiliate people, and to punish or humiliate an enemy group or community. Sexual violence may be encouraged or tolerated within armed groups. In some conflicts, it has been used strategically to advance military objectives, such as the clearing of a civilian population from an area. It has been proven that during military conflicts, gender polarization increases, as a result of which women feel the consequences of the conflict especially acutely due to gender-based roles.

Police reform should consider how police services can better prevent and investigate crimes of sexual violence, provide support to the victims, and put in place effective measures to prevent and punish such abuses committed by police personnel. Human rights violations were committed by all parties to the conflict, which was characterised by a pattern of brutal massacres of large numbers of civilians, mostly in rural areas. Forms of sexual violence included rape, abduction for sexual slavery, forced marriage of women and girls to combatants, forced stripping, and the insertion of foreign objects into victims' cavities. Although predominantly directed against women and girls, men and boys were also subjected to sexual violence.

The attention is focused on the abduction of minors during armed conflicts, which take place for the purpose of using them in combat forces and exploitation. It is noted that acts of sexual violence are recognized as a separate category of war crimes (serious violations of international humanitarian law) in the context of international and non-international armed conflicts.

Keywords: *gender-based violence, armed conflict, emergency, violent actions, sexual violence.*

УДК 347.9

DOI: 10.31733/2078-3566/2023-6-15-21

Сергій ДЯЧЕНКО[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

Діана ІНГУЛЬСЬКА[©]
здобувач першого
(бакалаврського)
рівня вищої освіти

*(Державний податковий університет,
м. Ірпінь Київської обл., Україна)*

СУДОВА ПРАКТИКА РОЗ'ЯСНЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена дослідженню судової практики роз'ясненню судових рішень у цивільному судочинстві. Розглянуто принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному процесі України з вказівкою на певні види зловживань, а також підкреслено необхідність більш чіткого визначення цього принципу та розширення критеріїв для підтримки справедливості та вчасності судочинства. Розглянуто принцип верховенства права як ключовий аспект будови правової держави України, підкреслюючи його важливість для демократичного розвитку країни та гармонізації законодавства з міжнародними стандартами та вказано, що даний принцип не завжди впливає на суттєве вирішення справ. Проаналізовано судову практику роз'яснення судових рішень в цивільному судочинстві. Досліджено судову практику стосовно роз'яснення судових рішень у цивільному судочинстві.

Результати проведеного аналізу та дослідження дали змогу стверджувати про важливість чіткого регулювання процедури прийняття та роз'яснення рішень суду в процесуальному законодавстві, що сприятиме збільшенню правової впевненості учасників судового процесу та підвищенню довіри до системи правосуддя.

Ключові слова: *принципи цивільного судочинства, принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами, принцип верховенства права, судова практика, судові рішення, роз'яснення судових рішень, цивільне судочинство.*

Постановка проблеми. У контексті цивільного судочинства, проблемою залишається недостатнє розуміння судових рішень учасниками справи. Важливість цього аспекту виявляється а тому, що, незважаючи на винесення справедливих рішень судом, учасники судового процесу можуть стикатися з труднощами у виконанні та реалізації визначень рішень через їх неповну зрозумілість. Тому питання, пов'язані з роз'ясненням судових рішень судом, залишаються актуальними.

Аналіз публікацій, яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дана тема у публікаціях не розглядалася, що додатково підкреслює її унікальність.

Метою статті є дослідження та аналіз судової практики роз'яснень судових рішень в цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Судова практика роз'яснення судових рішень у цивільному судочинстві є надзвичайно важливою частиною правової системи. Вона спрямована на забезпечення якості і зрозумілості судових рішень, які впливають на права та інтереси громадян та юридичних осіб. Розгляд справ у судах може бути складним завданням, і не рішення суду зрозумілі для всіх зацікавлених сторін. Тому

© С. Дяченко, 2023

ORSID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0104-2769>
sv_dyachenko@ukr.net

© Д. Інгульська, 2023

ORSID iD: <https://orcid.org/0009-0009-8390-0103>
dianaingulskaa@gmail.com

важливим є розвиток судової практики з роз'яснення судових рішень, що допомагає створити єдиний стандарт інтерпретації закону та забезпечити справедливий та послідовний судовий процес. У Цивільному процесуальному кодексі України передбачається право для учасників справи, державного виконавця або приватного виконавця звернутись із заявою про роз'яснення рішення, що набрало законної сили, до суду.

Роз'яснення рішень судом – це викладення змісту рішення у більш зрозумілій формі, обмежуючись лише тими питаннями, що були предметом судового розгляду і при цьому не змінюючи самий зміст рішення.

У процесі судового розгляду сторони та інші учасники справи мають певні права та обов'язки, що передбачені цивільним законодавством. Проте на практиці часто виникають ситуації, коли сторони зловживають своїми процесуальними правами. Згідно зі статтею 44 Цивільного процесуального кодексу України, учасники та їхні представники мають діяти добросовісно, користуючись своїми процесуальними правами і зловживання такими правами не допускається.

Будь-яка форма зловживання процесуальними правами є порушенням принципів цивільного процесуального права. У цьому випадку порушений принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Відповідно до статті 44 Цивільного процесуального кодексу, «залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами наступні дії:

1) подання скарги на судові рішення, що не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заява завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;

2) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) із тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;

3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмету спору або у спорі, який має очевидно штучний характер;

4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;

5) укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі [1].»

Стосовно зловживання процесуальними правами, В. Красько, С. Дяченко, відзначають, що «найбільш характерними ознаками зловживання процесуальними правами є: 1) негативна діяльність особи щодо реалізації своїх суб'єктивних прав; 2) використання процесуальних прав усупереч їхньому правовому призначенню; 3) завдання шкоди суспільним або особистим інтересам окремих осіб або можливість такого завдання; 4) зловживання процесуальними правами здійснюється через формальне здійснення учасниками їхніх процесуальних прав; 5) умисні дії, що спрямовані на дестабілізацію цивільного судочинства».

Проте на рівні законодавства принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами не має повного визначення. Законодавець встановлює лише певні види недопустимого зловживання та передбачає санкції, які застосовуються судом у разі їх порушення. Отже, існує потреба у чіткому визначенні поняття «принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами» та розширенні переліку конкретних видів зловживань чи критеріїв, які допоможуть учасникам у процесі бути більш обізнаними та діяти добросовісно, забезпечуючи вчасність і справедливість цивільного судочинства [2, с. 68].

Разом із тим необхідно відзначити, що провідні фахівці в галузі права звертають увагу на принцип верховенства права в судочинстві. В. Сидорчук, С. Дяченко, вивчаючи верховенство права приходять до висновків, «що принцип верховенства права нині є найважливішим аспектом побудови правової держави, адже саме принцип верховенства права наповнює реальним змістом закріплене у Конституції України

положення про те, що Україна є правовою державою. Закріплення принципу верховенства права у Конституції України є найбільш неоцінним надбанням демократичної держави. Наразі Україна, беручи вектор руху на Європейську спільноту, прийнявши Конвенцію, визнаючи практику ЄСПЛ на території нашої держави, зробила ще один крок до вдосконалення національного законодавства й узгодження із законодавством Європейського Союзу» [3, с. 76].

Окрім того, Г. Цісар, С. Дяченко, досліджуючи реалізацію принципу верховенства права через призму електронного судочинства, відзначають, що суди України сформували кілька правових позицій, спираючись на принцип верховенства права, які явно підтверджують його регулятивну роль. Наприклад, Верховний Суд України обґрунтував можливість оскарження рішень третейських судів особами, які не є сторонами угоди про третейське вирішення спорів та не є учасниками третейського розгляду.

Отже, хоча у вітчизняній науці верховенство права розглядається з точки зору принципу, в контексті цивільного процесуального права такий підхід не є обов'язковим і вимагає глибшого розгляду. Реалізація верховенства права в цивільному судочинстві ґрунтується на збалансуванні обмежень державної влади, представлені судом, із урахуванням інтересів суб'єктів приватних відносин та забезпечення їхньої рівноваги. У/Запровадження електронного судочинства не лише робить судовий захист доступнішим, але й зменшує навантаження на суддів і, як наслідок, на працівників апаратів судів. Аналіз судової практики України показує, що суди, навіть на рівні вищих судових інстанцій, часто обмежуються формальним згадуванням принципу верховенства права, коли звернення до нього не впливає на вирішення справ по суті [4, с. 114].

Слід звернути увагу, що рішення суду містить такі основні частини: вступну, описову, мотивувальну та резолютивну.

У процесуальному законодавстві відсутня чітка вказівка щодо роз'яснення саме резолютивної частини рішення. Проте, практикуючи судді та науковці притримуються позиції, що роз'ясненню підлягають лише резолютивні частини, оскільки інші частини не мають безпосереднього впливу на процес виконання.

Треба вказати, що фактично, Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув справу № 128/2734/17 та встановив, що суд може роз'яснити судові рішення, якщо зміст його резолютивної частини є недостатньо чітким або зрозумілим як для осіб, яких воно стосується, так і для осіб, які будуть здійснювати його примусове виконання.

У даній справі громадянин України звернувся до апеляційного суду з проханням пояснити зміст Вінницького апеляційного суду. Підставою для цього є те, що постанова апеляційного суду є незрозумілою у частині вимоги, що стосується обов'язку відповідача демонтувати частину паркана у вигляді металевого профілю на металевому каркасі, і потребує роз'яснень стосовно конкретної частини цього паркана, що має бути демонтована. Зазначається, що паркан висотою 1,8 метра охоплює всю територію будинковолодіння відповідача і не може бути знесений у цілому, що ускладнює виконання постанови.

Оскаржуваною постановою Вінницького апеляційного суду заяву про роз'яснення постанови Вінницького апеляційного суду було задоволено і роз'яснено, що у постанові було вказано, що особа_1 повинна взяти на себе зобов'язання прибрати перешкоди для особи_2 щодо користування житловим будинком і прилеглою ділянкою, зокрема, здійснивши демонтаж за власний рахунок частини паркана у вигляді металевого профілю до висоти 1,5 метра вздовж межі із земельною ділянкою.

У касаційній скарзі скажник просив вилучити з постанови Вінницького апеляційного суду фразу «до висоти 1,5 метра» і поскаржився на порушення судом процесуального права. Скарга обґрунтувалася тим, що апеляційний суд розширив зміст судового рішення та виходив за рамки заяви особи_1 щодо пояснення судового рішення.

Таким чином, Верховний Суд підкреслив, що згідно з частиною першою статті 271 Цивільного процесуального кодексу України за заявою учасників справи, державного виконавця, приватного виконавця суд роз'яснює судові рішення, яке набрало законної сили, не змінюючи змісту судового рішення.

Частиною другою статті 271 ЦПК України передбачено, що подання заяви про роз'яснення судового рішення допускається, якщо судові рішення ще не виконане або

не закінчився строк, протягом якого рішення може бути пред'явлене до примусового виконання.

Верховний Суд підкреслив, що відповідно до положень зазначених норм, суд може роз'яснити судові рішення, якщо його резолютивна частина є нечіткою або незрозумілою для осіб, яким воно ухвалене, а також для осіб, які повинні виконувати його примусово.

Подавши заяву до апеляційного суду про роз'яснення судового рішення, особа_1 стверджував, що у постанові Вінницького апеляційного суду не вказано, яку саме частину паркана у вигляді металевого профілю на металевому каркасі повинен бути демонтований відповідачем.

Апеляційний суд, розглядаючи заяву щодо роз'яснення судового рішення, виходив з того, що роз'яснення рішення можливе, якщо саме рішення не містить таких недоліків, які можуть бути усунені лише шляхом ухвалення додаткового рішення і коли воно є незрозумілим, ускладнюючи його виконання. Однак, якщо фактично порушено питання щодо зміни рішення чи внесення нових даних, суд приймає ухвалу, в якій відмовляє у роз'ясненні рішення.

На підставі встановленого факту, що постанова Вінницького апеляційного суду не містить конкретної інформації щодо того, яка саме частина паркана у вигляді металевого профілю на металевому каркасі повинна бути демонтована відповідачем, апеляційний суд обґрунтовано задовольнив заяву щодо роз'яснення постанови, виданої Вінницьким апеляційним судом. У результаті роз'яснення було зазначено, що особа_1 має зобов'язання виправити перешкоду в користуванні особи_2 житловим будинком та ділянкою, шляхом демонтажу за свій рахунок частини паркана у вигляді металевого профілю до висоти 1,5 метра вздовж межі земельної ділянки [5].

Цікавою з точки зору, даної тематики є цивільна справа № 127/23611/20, адже 15 липня 2021 року особа_1 подала до апеляційного суду заяву про роз'яснення постанови Вінницького апеляційного суду від 17 червня 2021 року, у якій просила роз'яснити цю постанову як таку, що є незрозумілою для неї по суті не дотримання судом апеляційної інстанції норм матеріального та процесуального права.

Ухвалою Вінницького апеляційного суду від 20 липня 2021 року визнано, що звернення особа_1 з заявою про роз'яснення постанови Вінницького апеляційного суду є діями, що суперечать завданню цивільного судочинства та є зловживанням процесуальними правами.

Заяву особа_1 про роз'яснення постанови Вінницького апеляційного суду від 17 червня 2021 року повернуто заявнику.

Застосовано до особа_1 заходи процесуального примусу у вигляді штрафу в розмірі 2 270,00 грн та стягнуто з неї вказану суму в дохід Державного бюджету України.

Таким чином, суд апеляційної інстанції обґрунтував своє рішення тим, що заява особи_1 про роз'яснення постанови Вінницького апеляційного суду є підставою для визнання її дій як зловживанням процесуальними правами. Це через те, що аргументи, які були представлені в цій заяві, фактично зводилися до незгоди з рішенням апеляційного суду та роз'ясненням його мотивів, і сама подана заява була безпідставною та мала штучний характер.

Враховуючи вищевикладені обставини, апеляційний суд прийшов до висновку, що особа_1 звернулася до суду з безпідставною заявою про роз'яснення постанови Вінницького апеляційного суду, що свідчить про недобросовісне використання нею законом наданих процесуальних прав на звернення до суду. З цієї причини її дії слід визнати зловживанням процесуальними правами, і заяву про роз'яснення постанови апеляційного суду повернути.

Окрім того, апеляційний суд вважає, що для запобігання майбутнім випадкам зловживання процесуальними правами особа_1 піддати процесуальному примусу, а саме стягнути з неї штраф у розмірі одного прожиткового мінімуму для працездатних осіб на користь державного бюджету.

Згідно з положеннями статті 271 Цивільного процесуального кодексу України, суд може роз'яснити судові рішення за заявою учасників справи, державного виконавця, приватного виконавця, не змінюючи його змісту і якщо це рішення набрало законної сили. Заяву про роз'яснення судового рішення суд розглядає у термін десяти днів з дня її надходження в порядку, яким було ухвалене саме судові рішення. У разі необхідності

суд може запросити на засідання учасників справи, державного чи приватного виконавця. Навіть якщо запрошені особи не прийшли на судові засідання, але вони були належним чином повідомлені про дату, час та місце судового засідання, то це не перешкоджає розгляду заяви про роз'яснення рішення. Суд постановляє ухвалу про роз'яснення або відмову у роз'ясненні і її може бути оскаржено.

За змістом положень зазначеної статті незрозумілим є рішення суду, в якому припускається декілька варіантів його тлумачення, що призводить до утруднення чи неможливості його виконання.

Відповідно до роз'яснень, викладених пункті 21 постанови Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 року № 14 «Про судові рішення у цивільній справі», роз'яснення рішення суду можливе тоді, коли воно не містить недоліків, що можуть бути усунені лише ухваленням додаткового рішення, а є незрозумілим, що ускладнює його реалізацію. Зазначене питання розглядається судом, що ухвалив рішення, і в ухвалі суд викладає більш повно та ясно ті частини рішення, розуміння яких викликає труднощі, не вносячи змін у суть рішення і не торкаючись питань, які не були предметом судового розгляду. Якщо фактично порушено питання про зміну рішення або внесення в нього нових даних, у тому числі й роз'яснення мотивів ухваленого рішення, суд ухвалою відмовляє в роз'ясненні рішення [6].

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Протокол від 04.11.1950, встановлює, що «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя» [7].

На окрему увагу заслуговує ще той факт, що, повертаючи заяву, особа_1 про роз'яснення постанови Вінницького апеляційного суду від 17 червня 2021 року та застосовуючи заходи у вигляді штрафу, суд апеляційної інстанції виходив із того, що подання такої заяви є завідомо безпідставне, оскільки доводи цієї заяви фактично зводяться до незгоди з рішенням апеляційного суду та роз'ясненням його мотивів.

Проте, з таким висновком апеляційного суду колегія суддів не може погодитися, оскільки подання заяви про роз'яснення судового рішення є процесуальним правом учасника справи, яке передбачено статтею 271 ЦПК України, і не зазначене в частині другій статті 44 ЦПК України, як дія, що суперечить завданню цивільного судочинства.

Доводи касаційної скарги дають підстави для висновку, що оскаржувана ухвала постановлена без додержання норм процесуального права. У зв'язку з наведеним Верховний Суд вважає, що касаційну скаргу слід задовольнити частково, оскаржену ухвалу скасувати і направити справу до апеляційного суду для розгляду заяви особа_1 про роз'яснення постанови Вінницького апеляційного суду від 17 червня 2021 року.

Керуючись статтями 400, 409, 411, 416 Цивільного процесуального кодексу України, Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду постановив: касаційну скаргу особа_1 задовольнити частково; ухвалу Вінницького апеляційного суду від 20 липня 2021 року скасувати, а справу передати на розгляд Вінницького апеляційного суду.

Також важливо зазначити, що суд може відмовити у прийнятті заяви про роз'яснення рішення. До прикладу розглянемо наступну ситуацію. Суд першої інстанції прийняв ухвалу, якою було залишено позовну заяву особи без розгляду. Позивач оскаржив цю ухвалу перед апеляційним судом, який частково задовольнив апеляційну скаргу. Після цього позивач звернувся до апеляційного суду з проханням роз'яснити постанову, оскільки він не зрозумів, чому апеляційна скарга була частково задоволена.

У результаті суд апеляційної інстанції повернув заяву позивачу. Апеляційний суд зазначив, що згідно зі статтею 271 Цивільного процесуального кодексу України, під роз'ясненням розуміється саме рішення суду, яким вирішено спір по суті і яке підлягає виконанню та повноваження щодо роз'яснення рішення належать суду, який його

ухвалив, у разі, якщо рішення не виконане або строк виконання не закінчився. Постанова апеляційного суду, що скасовує ухвалу суду першої інстанції про залишення позову без розгляду, не підлягає роз'ясненню, оскільки цей процесуальний документ не вирішує суть спору і не підлягає виконанню.

Постановою Верховного Суду, прийнятою у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 19.08.2020р. у справі № 320/7439/16-ц було скасовано постанову апеляційного суду і передано справу до суду касаційної інстанції для розгляду заяви про роз'яснення судового рішення.

Варто зауважити, що Верховний Суд зазначив, що аналіз частини 4 статті 271 Цивільного процесуального кодексу України дає підстави зробити висновок, що при поданні заяви про роз'яснення судового рішення суд постановляє ухвалу щодо роз'яснення або відмови у роз'ясненні судового рішення, і таку ухвалу може бути оскаржено.

Суд касаційної інстанції підкреслив, що процесуальним законодавством не передбачено повноваження суду відмовляти у прийнятті заяви про роз'яснення рішення та повертати її особі, яка подала цю заяву [8].

Висновки. Таким чином, слід відзначити, що можливість роз'яснення судових рішень є важливою складовою правової системи для забезпечення ясності та реалізації правосуддя. Згідно з процедурою, визначеною у статті 271 Цивільного процесуального кодексу України, учасники справи, державний чи приватний виконавці мають можливість звертатися до суду із заявами про роз'яснення судових рішень, якщо вони вважають рішення незрозумілим. Суд, який ухвалив рішення, повинен розглянути таку заяву і винести відповідну ухвалу, яка може бути оскарженою.

Щодо потреби удосконалення, важливо постійно моніторити ефективність процедури роз'яснення судових рішень та реагувати на можливі проблеми чи незручності, які можуть виникати у процесі її застосування. Зміни в законодавстві та процедурах можуть бути впроваджені, якщо вони сприяють покращенню доступності та ефективності цієї процедури для всіх громадян. Крім того, можливо, варто розглянути більш спрощені процедури для отримання роз'яснень, щоб зробити їх більш доступними для громадян.

Загалом, процедура роз'яснення судових рішень відіграє важливу роль у забезпеченні прозорості та зрозумілості правових актів. Вона надає учасникам справи можливість зрозуміти та виконувати судові рішення безперешкодно та відповідно до їх змісту. Це важливий елемент правової системи, який сприяє впевненості суспільства в забезпеченні справедливості та дотриманні прав людини, а також збільшенню правової впевненості учасників судового процесу та підвищенню довіри до системи правосуддя.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, ст. 42.
2. Красько В. В., Дяченко С. В. Принцип неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами: правова природа та специфіка застосування в судовій практиці. *Приватне та публічне право*. 2019. № 4. С. 65-69.
3. Сидорчук В. О., Дяченко С. В. Верховенство права: науковий погляд, нормативне закріплення, судова практика. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 6. С. 71-77.
4. Цісар Г. І., Дяченко С. В. Реалізація принципу верховенства права через призму електронного судочинства: теоретичні та практичні підходи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Том 1. С. 111-114.
5. Верховний Суд зробив висновок, коли судові рішення підлягає роз'ясненню. *Судово-юридична газета*: веб-сайт. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/177355-verkhovniy-sud-zrobiv-visnovok-koli-sudove-rishennya-pidlyagaye-rozyasnennyu> (дата звернення: 12.10.2023).
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 січня 2022 року. Справа № 127/23611/20. Проведення № 61-14228св21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102941068> (дата звернення: 12.10.2023).
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Рада Європи. Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n328 (дата звернення: 12.10.2023).
8. Про відмову суду у прийнятті заяви про роз'яснення рішення. *Адвокат Дудник: новини судової практики*. URL: <https://advokat-dudnik.com/ru/informatsiya/novosti-sudebnoj-praktiki/providmovu-sudu-u-priynyatti-zayavy-pro-rozyasnennya-rishennya.html> (дата звернення: 16.10.2023).

Надійшла до редакції 27.11.2023

References

1. Tsyvil'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 [Civil Procedure Code of Ukraine of March 18, 2004]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2004. № 40-41, art. 42. [in Ukr.].
2. Kras'ko, V. V., Dyachenko, S. V. (2019) Pryntsyp neprypustymosti zlovzhyvannya tsyvil'nymy protsesual'nymy pravamy: pravova pryroda ta spetsyfika zastosuvannya v sudoviy praktytsi [The principle of inadmissibility of abuse of civil procedural rights: legal nature and specifics of application in judicial practice]. *Pryvatne ta publichne pravo*. № 4, pp. 65-69. [in Ukr.].
3. Sydorчук, V. O., Dyachenko, S. V. (2018) Verkhovenstvo prava: naukovy pohlyad, normatyvne zakriplennya, sudova praktyka [The rule of law: a scientific view, normative consolidation, judicial practice]. *Yurydychnyy byuleten'*. Issue 6, pp. 71-77. [in Ukr.].
4. Tsisar, H. I., Dyachenko, S. V. (2018) Realizatsiya pryntsypu verkhovenstva prava cherez pryzmu elektronnoho sudochynstva: teoretychni ta praktychni pidkhody [Implementation of the principle of the rule of law through the prism of electronic justice: theoretical and practical approaches]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi*. № 6. Vol. 1, pp. 111-114. [in Ukr.].
5. Verkhovnyy Sud zrobyv vysnovok, koly sudove rishennya pidlyahaye roz'yasnennyu [The Supreme Court concluded when a court decision is subject to clarification]. *Sudovo-yurydychna hazeta: veb-sayt*. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/177355-verkhovniy-sud-zrobiv-visnovok-koli-sudove-rishennya-pidlygaye-roz'yasnennyu> (access date: 12.10.2023). [in Ukr.].
6. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehiyi suddiv Pershoyi sudovoyi palaty Kasatsynoho tsyvil'noho sudu vid 26 sichnya 2022 roku. Sprava № 127/23611/20. Provadzhennya № 61-14228sv21 [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation dated January 26, 2022. Case No. 127/23611/20. Proceedings No. 61-14228sv21]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102941068> (access date: 12.10.2023). [in Ukr.].
7. Konventsia pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols)] (Yevropeys'ka konventsia z prav lyudyny). Rada Yevropy. Protokol vid 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n328 (access date: 12.10.2023). [in Ukr.].
8. Pro vidmovu sudu u pryynyatti zayavy pro roz'yasnennya rishennya [On the refusal of the court to accept an application for clarification of the decision]. *Advokat Dudnyk: novyny sudovoyi praktyky*. URL: <https://advokat-dudnik.com/ru/informatsiya/novosti-sudebnoj-praktiki/pro-vidmovu-sudu-u-pryynyatti-zayavy-pro-roz'yasnennya-rishennya.html> (access date: 16.10.2023). [in Ukr.].

ABSTRACT

Serhiy Dyachenko, Diana Inhul'ska. Judicial practice of judgements explanation in civil proceedings. The article deals with study of judicial practice and the clarification of court decisions in civil proceedings. The principle of the inadmissibility of abuse of procedural rights in the civil process of Ukraine has been considered, with an indication of certain types of abuse, and the need for a clearer definition of this principle and the expansion of criteria to support justice and timeliness of the judicial proceedings. The principle of the rule of law is considered as a key aspect of the structure of the legal state of Ukraine, emphasizing its importance for the democratic development of the country and the harmonization of legislation with international standards, and it is indicated that this principle does not always affect the substantial resolution of cases.

The judicial practice of explaining court decisions in civil proceedings has been analyzed. The judicial practice regarding the clarification of court decisions in civil proceeding has been studied. The results of the analysis and research made it possible to affirm the importance of clearly regulating the procedure for making and clarifying court decisions in the procedural legislation, which will contribute to increasing the legal confidence of the participants in the judicial process and increasing trust in the justice system.

It is important to constantly monitor the effectiveness of the procedure for clarifying court decisions and respond to possible problems or inconveniences that may arise in the course of its application. Amendments in legislation and procedures can be implemented if they contribute to improving the accessibility and efficiency of this procedure for all citizens

Keywords: *principles of civil procedure, principle of inadmissibility of abuse of procedural rights, principle of rule of law, judicial practice, court decisions, clarification of court decisions, civil procedure.*

УДК 342.951:347.775(477)
DOI: 10.31733/2078-3566/2023-6-22-29

Олександр КРАВЧЕНКО®
кандидат юридичних наук
(Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
м. Київ, Україна)

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «КОНФІДЕНЦІЙНА ІНФОРМАЦІЯ БІЗНЕСУ» І «КОНФІДЕНЦІЙНА ІНФОРМАЦІЯ ПРО ФІЗИЧНУ ОСОБУ»

Бізнес України потребує надійного захисту своєї комерційно цінної інформації, а саме конфіденційної інформації (КІ) бізнесу чи комерційної таємниці (КТ), а також окремо конфіденційної інформації (КІ) про фізичну особу. Це особливо важливо коли мова йде про охорону КІ бізнесу або КТ, чи КІ про фізичну особу під час дії воєнного стану в Україні. Запропоновано встановити розмежування понять, «КІ бізнесу» та «КІ про фізичну особу» в Україні. Наразі бізнес в Україні сам визначає чи буде його комерційно цінна інформація КТ чи КІ, саме тому запропоновано розмежувати поняття «КІ бізнесу» та «КІ про фізичну особу». Оскільки до КІ бізнесу та КІ про фізичну особу відповідно застосовуються різні методи і засоби захисту, та нормативно-правова охорона.

Ключові слова: конфіденційна інформація бізнесу, конфіденційна інформація про фізичну особу, комерційна таємниця, комерційна цінність, інформація, захист, охорона.

Постановка проблеми. Одним із важливих напрямів правового регулювання КІ бізнесу або КТ, а також окремо КІ про фізичну особу в Україні. Оскільки є потреба ефективного правового інструментарію, що застосовується державою в особі певних органів державної влади не лише для зазначеного регулювання, але й для охорони та захисту комерційно цінної інформації бізнесу. Серед суб'єктів владних повноважень, що стосуються охорони КІ бізнесу або КТ, можна вказати такі як: Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство економіки України, Міністерство культури та інформаційної політики, Антимонопольний комітет України, органи внутрішніх справ, зокрема органи: Національної поліції, Державна фіскальна служба України, Служба безпеки України, Державне бюро розслідувань України, Бюро економічної безпеки України та ін.

Важливим аспектом зазначеного правового інструментарію є заходи адміністративно-правових правовідносин у сфері забезпечення охорони КІ бізнесу або КТ та КІ про фізичну особу в Україні, оскільки саме вони вказують на межі та глибину правового впливу, який здійснюється на об'єкти правового регулювання, що й потрібно дослідити.

Відповідно, існує нагальна потреба в розмежуванні понять «конфіденційна інформація про фізичну особу» та «конфіденційна інформація бізнесу», адже до кожного із цих понять потрібно використовувати різні методи захисту від витоку такої інформації, та інших загроз, а також нормативно-правова охорона.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Нами у попередніх наукових працях, було розглянуто проблематику сфери охорони та захисту комерційно цінної інформації бізнесу. Це потребує подальших наукових розвідок (НР), щодо КІ бізнесу або КТ, а також окремо КІ про фізичну особу [8–28].

Мета НР полягає у встановленні розмежуванні понять, а також можливих шляхів вдосконалення законодавства України у сфері захисту та нормативно-правової охорони «конфіденційної інформації бізнесу» і «конфіденційної інформації про фізичну особу».

Виклад основного матеріалу. У статті 21 Закону України «Про інформацію» інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація.

Конфіденційною вважається інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень [1]. Зокрема, конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом [1].

У ст. 7 Закону України «Про доступ до публічної інформації» вказано, що конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов [2]. Розпорядники інформації, визначені ч. 1 ст. 13 цього Закону, які володіють конфіденційною інформацією, можуть поширювати її лише за згодою осіб, які обмежили доступ до інформації, а за відсутності такої згоди – лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [2].

А в ст. 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» подано визначення таємної інформації як інформації, доступ до якої обмежується відповідно до ч. 2 ст. 6 цього Закону, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству й державі. Таємною визнається інформація, що містить державну, професійну, банківську, розвідувальну таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю, зокрема комерційну таємницю [2].

У/Встановлено, що визначення КТ міститься в Цивільному кодексі України (ЦКУ) [3], а також у Господарському кодексі України (ГКУ) [4], але, наразі, потребує удосконалення. У ст. 505 ЦКУ зазначено, що КТ є інформація, що є секретною в тому розумінні, що вона загалом чи в певній формі та сукупності її складників є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних наявним обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію [3]. А в ст. 162 ГКУ зазначено наступне, що суб'єкт господарювання, що є володільцем технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володільць інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності [4].

Юридичні терміни на кшталт «володільць КТ» (ГКУ) [4], «особа» (ЦКУ) [3], на наш погляд, потрібно замінити на термін «власник КТ», як ми і запропонували в проекті Закону України «Про комерційну таємницю» [5, дод. А].

У ст. 505 ЦКУ вживається термін «особа», але незрозуміло, яку «особу» має на увазі законодавець, а саме: юридичну особу чи фізичну особу. На нашу думку, потрібно чітко зазначити в ст. 505 ЦКУ, що саме юридична особа, і сформулювати його наприклад так: КТ є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона загалом чи в певній формі та сукупності її складників є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних наявним обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих юридичною особою, яка законно контролює цю інформацію.

У ст. 162 ГКУ зазначено, що суб'єкт господарювання, що є володільцем технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а володільць інформації вживає належних заходів до охорони її конфіденційності [4]. Наразі, окрім не зовсім коректного, на нашу думку, терміна «володільць КТ» (змінити на «власник КТ»), потрібно прибрати згадки про конфіденційність, адже конфіденційна інформація – це інформація про фізичну особу, а не юридичну особу. І сформулювати визначення КТ в ст. 162 ГКУ наприклад так: суб'єкт господарювання, що є власником технічної, організаційної або іншої комерційної інформації, має право на захист від незаконного використання цієї інформації третіми особами за умов, що ця інформація має комерційну цінність у зв'язку з тим, що вона невідома третім особам і до неї немає вільного доступу інших осіб на законних підставах, а власник інформації вживає належних заходів до її охорони.

У попередній нашій НР нами встановлено, що потреба в забезпеченні ефективної охорони КІ та КТ в Україні вимагає від органів публічної адміністрації встановлення норм права підзаконного характеру та ін. Необхідність встановлення норм права підзаконного характеру також зумовлена тим, що норми і приписи, що містяться у законах, не можуть охопити всі аспекти і напрями забезпечення охорони КІ та КТ в Україні, а тому і виникає потреба конкретизації та деталізації законодавчих норм у сфері забезпечення охорони КІ та КТ в Україні. Серед суб'єктів владних повноважень, що стосуються охорони КІ та КТ в Україні, можна зазначити такі? як: Кабінет Міністрів України, Міністерство юстиції України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство культури та інформаційної політики, Антимонопольний комітет України, органи внутрішніх справ, зокрема органи Національної поліції, Державна фіскальна служба України, Служба безпеки України [6, с.102].

Нами вже було наголошено на відсутності окремого правового акта, що регулює відносини у сфері забезпечення правової охорони КТ в Україні, а тому можемо констатувати, що окремого підзаконного акта у цій сфері, так само як і закону, також немає. З огляду на той факт, що законодавець відносить КТ до об'єктів права інтелектуальної власності, на неї поширюються всі підзаконні акти, що стосуються всіх об'єктів права інтелектуальної власності загалом [6, с.102].

Таким чином, до нормативно-правових заходів належать такі способи охорони КІ та КТ, що передбачають використання певного комплексу правових засобів, наданих законом і підзаконними актами особам, які законно контролюють таку інформацію. До них слід віднести розробку і прийняття локальних нормативних актів: Перелік відомостей, які становлять КІ або КТ, Положення про КІ або КТ підприємства, Інструкцію, що зобов'язує співробітників підприємства, установ або організацій дотримуватися режиму нерозголошення КІ або КТ, Угоду про нерозголошення КІ або КТ тощо [6, с.102].

Стосовно КТ в Україні потрібно прийняти окремий закон, щоб урегулювати всі аспекти охорони КТ. А щодо КІ, вважаємо за доцільне в законодавчому визначенні КІ прибрати згадки про юридичну особу. І сформулювати його наприклад так: конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов [6, с.102].

Розмежування понять «КІ бізнесу» та «КІ про фізичну особу», потребує в першу чергу для того, щоб забезпечити захист комерційно цінній інформації бізнесу від витоку такої інформації та інших загроз.

Більш детально ознайомитись із системою заходів захисту КТ або КІ бізнесу в Україні, можна з табл. 1.

Ураховуючи присутність у законодавчому визначенні КІ згадки про юридичну особу, певний бізнес може секретити свою комерційно цінну інформацію під грифом «КІ». Саме тому потрібно чітко розмежувати поняття «КІ про фізичну особу» та поняття «КІ бізнесу», для вдосконалення понятійно-категоріального апарату законодавчої бази України.

КІ про фізичну особу – це інформація про фізичну особу (персональні дані, місце роботи, склад сім'ї та ін.), ділова репутація, сімейні секрети. Відповідно до ЗУ «Про захист персональних даних», де зазначено, що цей ЗУ регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних [7].

У ст. 22 зазначено, що контроль за додержанням законодавства про захист персональних даних у межах повноважень, передбачених законом, здійснюють такі органи:

- 1) Уповноважений;
- 2) суди[7].

Докладніше про забезпечення заходів захисту та нормативно-правової охорони КТ або КІ бізнесу в Україні, а також інші аспекти в цій сфері були охарактеризовані у попередніх НР [8–28].

СИСТЕМА ЗАХОДІВ ЗАХИСТУ КОМЕРЦІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ БІЗНЕСУ (КТБ)

Нормативно-правовий метод захисту КТБ	Організаційний метод захисту КТБ ⁺	Технічний метод захисту КТБ ⁺	Інші законні методи захисту КТБ ⁺
Статут підприємства (де прописують, що запроваджується режим КТБ)	Створення пропускового режиму де циркулює КТБ	Створення технічного відділу захисту КТБ	Створення відділу «бізнес-розвідки»
Колективний договір (де прописуються правила нерозголошення КТБ та відповідальність за їх порушення)	Режим оформлення допуску до КТБ	Заходи забезпечення відеоспостереженням, сигналізацією та іншими сучасними технічними пристроями приміщень і будівель, де циркулює КТБ	Моніторинг відкритої інформації про конкурентів
Положення про КТБ та правила її збереження	Режим доступу до КТБ	Система безпеки із усіма технічними приладами будівель, де міститься КТБ для захисту від технічного бізнес-шпиунства (ТБШ)	Інші законні методи бізнес-розвідки
Положення про дозвільну систему доступу виконавців до документів і відомостей, що становлять КТБ	Режимно-секретний відділ захисту КТБ	Електромагнітне екранування приміщень де міститься КТБ для захисту від ТБШ	Створення відділу «бізнес-контррозвідки»
Про режим роботи працівників із даними, що становлять КТБ	Спеціальні перевірки працівників, що безпосередньо працюють із КТБ	Створення надійної системи захисту комп'ютерної техніки, мереж де циркулює КТБ для захисту від ТБШ	Протидія бізнес-шпиунству, та бізнес-розвідці конкурентів
Інше	Інші заходи забезпечення захисту КТБ	Інші технічні заходи забезпечення захисту КТБ	Протидія технічному шпиунству

Висновки. Підбиваючи підсумки НР, можемо стверджувати таке.

1. Потрібно розмежувати поняття «конфіденційна інформація про фізичну особу» і «конфіденційна інформація бізнесу», оскільки до кожного із них потрібно використовувати різні методи захисту від витоку такої інформації, та інших загроз.

2. Враховуючи присутність в законодавчому визначенні КІ згадки про юридичну особу, певний бізнес може секретити свою комерційно цінну інформацію під грифом «КІ» або «КТ». Саме тому, потрібно чітко розмежувати поняття «КІ про фізичну особу» від юридичного поняття «КІ бізнесу» для вдосконалення понятійно-категоріального апарату законодавчої бази України.

3. КІ бізнесу – це комерційно цінна інформація в сфері бізнесу, яка може негативно впливати на прибуток певного підприємства у разі її витоку. На сьогодні, підприємець може секретити свою комерційно цінну інформацію під грифом «КТ» або «КІ» (звісно, тут потрібно додати бізнесу).

4. КІ про фізичну особу – це інформація про фізичну особу (персональні дані, місце роботи, склад сім'ї та ін.), ділова репутація, сімейні секрети, та інша інформація про фізичну особу.

Для ефективного вдосконалення забезпечення нормативно-правової охорони КТ в Україні потрібно прийняти відповідний закон, щоб врегулювати усі аспекти охорони та захисту КТ. Щодо КІ, вважаємо за доцільне в законодавчому визначенні КІ прибрати згадки про юридичну особу. І сформулювати визначення КІ наприклад так:

конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною особою та яка може поширюватися у визначеному порядку за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

Список використаних джерел

1. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 23.09.2023).
2. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 23.09.2023).
3. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran2312#n2312> (дата звернення: 23.09.2023).
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page> (дата звернення: 23.09.2023).
5. Кравченко О. М. Адміністративно-правові засади охорони комерційної таємниці в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 253 с.
6. Кравченко О. М. Розмежування понять «конфіденційна інформація» та «комерційна таємниця» у стратегії інформаційної доктрини України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. №4(81). С. 98–104. DOI: 10.32782/2523-4269-2022-81-4-1-98-104.
7. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 24.09.2023).
8. Кравченко О. М. Адміністративно-правова охорона комерційних секретів бізнесу. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах*: колект. моногр. м. Рига, Латвія: європейське видавництво “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2023. С. 449–464. DOI: 10.30525/978-9934-26-320-0-22.
9. Кравченко О. М. Бізнес-шпигунство. *Сучасна парадигма публічного та приватного права в умовах сталого розвитку*: колект. моногр. м. Рига, Латвія : європейське видавництво “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, 2023. С. 353–376 DOI: 10.30525/978-9934-26-331-6-16.
10. Кравченко О. М. Дивергенція між конфіденційною інформацією та комерційною таємницею в Україні. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 2. С. 110–116. DOI: 10.30525/2592-8813-2022-2-18.
11. Кравченко О. М. Confidential information and trade secret as restricted information in Ukraine. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 3. С. 45–52. DOI: 10.30525/2592-8813-2022-3-6.
12. Кравченко О. М. Охорона конфіденційної інформації в Україні. *Екологічне право*. 2022. № 3–4. С. 29–31. DOI: 10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.6.
13. Кравченко О. М. Удосконалення охорони комерційної таємниці та конфіденційної інформації в Україні для інтеграції в Європейське бізнес-середовище. *Нове українське право*. 2022. Вип. 6. Т. 1. С. 211–220. DOI: 10.51989/nul.2022.6.1.29.
14. Кравченко О. М. Інтеграція стандартів охорони комерційної таємниці України до європейського бізнес-середовища. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Т. 1. С. 175–181. DOI: 10.26661/2786-5649-2022-spec-1-25.
15. Кравченко О.М. Інтеграція стандартів охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці України до стандартів Європейського Союзу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4, Том 2. С. 189–195. DOI: 10.32850/sulj.2022.4.2.29.
16. Кравченко О. М. Розмежування понять «конфіденційна інформація» та «комерційна таємниця» у стратегії інформаційної доктрини України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. №4(81). С. 98–104. DOI: 10.32782/2523-4269-2022-81-4-1-98-104.
17. Кравченко О. М. Охорона конфіденційної інформації та комерційної таємниці в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спецвипуск. № 1. С. 471–475. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-471-475.
18. Kravchenko O. M. International experience of regulatory and legal protection of commercial business secrets. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2023. №1. P. 285–295. DOI: 10.31733/2786-491X-2023-1-285-295.
19. Кравченко О.М. Організаційно-правові заходи забезпечення охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці бізнесу в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. № 3. Т. 34 (73). 2023. С. 48–53. DOI: 10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/09.
20. Кравченко О. М. Сучасний стан нормативно-правової охорони комерційної таємниці в Україні. *Цивільне право і процес: витоки, здобутки та перспективи розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18–19.12.2020)*. Київ : Київський регіональний науковий центр НАПрН України, 2020. С.105–108.
21. Кравченко О. М. Комерційна таємниця. *Право та закон: теорія, методологія, практика : зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 15.04.2021)*. Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 57–61.
22. Кравченко О. М. Дистинкція між конфіденційною інформацією та комерційною

таємницею. *Право та закон: теорія, методологія, практика* : зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 15.04.2021). Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 35–38.

23. Кравченко О.М. Конкурентна розвідка та конкурентна контррозвідка підприємства, установи чи організації. *Модернізація інститутів держави і права під впливом глобалізації* : зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 25.11.2021). Київ : Центр учбової літератури, 2021. С. 57–62.

24. Кравченко О. М. Конфіденційна інформація в Україні. *Правова держава в умовах воєнного та післявоєнного стану* : зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 09.06.2022). Київ : Центр учбової літератури, 2022. С. 43–46.

25. Кравченко О. М. Конфіденційна інформація та комерційна таємниця в Україні. *Роль юридичної науки у становленні нового світового порядку у воєнний і післявоєнний час* : зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. (м. Рига, Латвійська Республіка, 29–30.07.2022). Рига : Балтійська міжнародна академія, 2022. С. 166–169. DOI: 10.30525/978-9934-26-229-6-42

26. Кравченко О. М. Комерційна таємниця та конфіденційна інформація у бізнес-просторі України. *Правові та безпекові аспекти життя в Україні* : зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 14.10.2022). Київ : Центр учбової літератури, 2022. С. 15–17.

27. Кравченко О. М. Стан та розвиток охорони комерційної таємниці в Україні. *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики* : зб. матеріалів XV Міжнар. юрид. наук.-практ. конф., присвяч. 102-річчю НУК імені адмірала Макарова (м. Миколаїв, 28–29.12.2022). Миколаїв: НУК імені адмірала Макарова, 2022. С. 171–174. DOI: 10.36059/978-966-397-287-9-48.

28. Кравченко О. М. Особливості адміністративно-правової охорони конфіденційної інформації та комерційної таємниці в Україні. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. до Дня науки та 30-річчя Нац. академії правових наук України (м. Київ, 18.05.2023). Київ : Науково-дослідний інститут правотворчості та наукоуправових експертиз НАПрН України, 2023. С. 608–612.

Надійшла до редакції 09.10.2023

References

1. Pro informatsiiu [On Information] : Law of Ukraine of October 2, 1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (access date: 23.09.2023) [in Ukr.].

2. Pro dostup do publichnoi informatsii [On Access to Public Information] : Law of Ukraine of January 13, 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (access date: 23.09.2023) [in Ukr.].

3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] of January 16, 2003. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran2312#n2312> (access date: 23.09.2023) [in Ukr.].

4. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [The Economic Code of Ukraine] of January 16, 2003. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page> (access date: 23.09.2023) [in Ukr.].

5. Kravchenko, O. M. (2019) Administratyvno-pravovi zasady okhorony komertsiiinoi taiemnytsi v Ukraini [Administrative and legal principles of trade secret protection in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Akademiya pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmy Federatsiyi profspilok Ukrainy. Kyiv, 253 p. [in Ukr.].

6. Kravchenko O. M. (2022) Rozmezhuvannia poniat «konfidentsiina informatsiia» ta «komertsiiina taiemnytsia» u stratehii informatsiinoi doktryny Ukrainy [Distinguishing the concepts of «confidential information» and «trade secret» in the strategy of Ukraine's information doctrine]. *Pravovyi chasopys Donbasu*, №4(81). pp. 98–104. DOI: 10.32782/2523-4269-2022-81-4-1-98-104 [in Ukr.].

7. Pro zahyst personalnykh dannyh [On protection of personal data] : Law of Ukraine of June 1, 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (access date: 23.09.2023) [in Ukr.].

8. Kravchenko, O. M. (2023) Administratyvno-pravova okhorona komertsiiinykh sekretiv biznesu [Administrative and legal protection of commercial secrets of business] *Prava liudyny ta publichne vriaduvannia v suchasnykh umovakh*: kolekt. monohr. m. Ryha, Latviia: yevropeiske vydavnytstvo “Izdevnieciba “Baltija Publishing” pp. 449–464. DOI: 10.30525/978-9934-26-320-0-22 [in Ukr.].

9. Kravchenko, O. M. (2023) Biznes-shpyhunstvo. [Business espionage] *Suchasna paradyhma publichnoho ta pryvatnoho prava v umovakh staloho rozvytku* : kolekt. monohr. m. Ryha, Latviia : yevropeiske vydavnytstvo “Izdevnieciba “Baltija Publishing”, pp. 353–376. DOI: 10.30525/978-9934-26-331-6-16 [in Ukr.].

10. Kravchenko, O.M. (2022). Dyvyrhentsiya mizh konfidentiinoyu informatsieiu ta konfidentsinou taemnutseu v Ukraine [Divergence between confidential information and trade secret in Ukraine]. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, 2, pp. 110–116. DOI: 10.30525/2592-8813-2022-2-18 [in Ukr.].

11. Kravchenko, O. M. (2022). Confidential information and trade secret as restricted information in Ukraine. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences* № 3, pp. 45–52. DOI: 10.30525/2592-8813-2022-3-6.

12. Kravchenko, O. M. (2022) Okhorona konfidentsiinoi informatsii v Ukraini [Protection of confidential information in Ukraine] *Ekolohichne parvo*, № 3–4. pp. 29–31. DOI: 10.37687/2413-

7189.2022.3-4-4.6. [in Ukr.].

13. Kravchenko, O. M. (2022) Udoshkonalennia okhorony komertsii noi taiemnytsi ta konfidentsii noi informatsii v Ukraini dlia intehratsii v Yevropeiske biznes-seredovyshe. [Improving the protection of trade secrets and confidential information in Ukraine for integration into the European business environment] *Nove ukrainske pravo*. Issue 6. Vol. 1, pp. 211–220. DOI: 10.51989/nul.2022.6.1.29. [in Ukr.].

14. Kravchenko, O. M. (2022). Intehratsiia standartiv okhorony komertsii noi taiemnytsi Ukrainy do yevropeiskoho biznes seredovyscha [Integration of Ukraine's trade secret protection standards into the European business environment]. *Amparo*, pp. 175–181. DOI: 10.26661/2786-5649-2022-spec-1-25 [in Ukr.].

15. Kravchenko, O. M. (2022) Intehratsiia standartiv okhorony konfidentsii noi informatsii ta komertsii noi taiemnytsi Ukrainy do standartiv Yevropeiskoho Soiuzu. [Integration of the standards of protection of confidential information and trade secrets of Ukraine to the standards of the European Union] *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 4, vol. 2, pp. 189–195. DOI: 10.32850/sulj.2022.4.2.29 [in Ukr.].

16. Kravchenko, O. M. (2022) Rozmezhuвання поніат «конфіденційна інформація» та «коммерційна тайна» у стратегії інформаційної доктрини України. [Distinguishing the concepts of «confidential information» and «trade secret» in the strategy of Ukraine's information doctrine]. *Pravovy chasopys Donbasu*, №4(81), pp. 98–104. DOI: 10.32782/2523-4269-2022-81-4-1-98-104 [in Ukr.].

17. Kravchenko, O. M. (2022) Okhorona konfidentsii noi informatsii ta komertsii noi taiemnytsi v umovakh voiennoho stanu. [Protection of confidential information and trade secrets under martial law] *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. Spec. issue. № 1, pp. 471–475. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-471-475 [in Ukr.].

18. Kravchenko, O. M. (2023). International experience of regulatory and legal protection of commercial business secrets. *Philosophy, Economics and Law Review*. № 1, pp. 285–295. DOI: 10.31733/2786-491X-2023-1-285-295. [in Ukr.].

19. Kravchenko, O. M. (2023) Orhanizatsiino-pravovi zakhody zabezpechennia okhorony konfidentsii noi informatsii ta komertsii noi taiemnytsi biznesu v Ukraini. [Organizational and legal measures to ensure the protection of confidential information and commercial secrets of business in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Yurydychni nauky*. № 3. Vol. 34 (73), pp. 48–53. DOI: 10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/09 [in Ukr.].

20. Kravchenko O. M. (2020) Suchasnyi stan normatyvno-pravovoi okhorony komertsii noi taiemnytsi v Ukraini [The current state of legal protection of trade secrets in Ukraine]. *Tsyvilne pravo i protses: vytoky, zdobutky ta perspektyvy rozvytku : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 18–19.12.2020)*. Kyiv : Kyivskiy rehionalnyi naukovyi tsentr NAPrN Ukrainy. pp. 105–108. [in Ukr.].

21. Kravchenko, O. M. (2021) Komertsii noi taiemnytsia. [Trade secret] *Pravo ta zakon: teoriia, metodolohiia, praktyka : zb. materialiv Mizhn. yuryd. nauk.-prakt. konf. «Aktualna yurysprudentsiia» (Kyiv, 15.04.2021)*. Kyiv : Tsentri uchbovoi literatury, pp. 57–61. [in Ukr.].

22. Kravchenko, O. M. (2021). Dystynktsiia mizh konfidentsii noi informatsiieiu ta komertsii noi taiemnytsieiu [Distinction between confidential information and trade secrets]. *Pravo ta zakon: teoriia, metodolohiia, praktyka : zb. materialiv Mizhnar. yuryd. nauk.-prakt. konf. «Aktualna yurysprudentsiia» (Kyiv, 15.04.2021)*. Kyiv : Tsentri uchbovoi literatury, pp. 35–38 [in Ukr.].

23. Kravchenko, O. M. (2021). Konkurentna rozvidka ta konkurentna kontrozvidka pidpriemstva, ustanovy chy orhanizatsii [Competitive intelligence and competitive counterintelligence of an enterprise, institution or organization]. *Modernizatsiia instytutiv derzhavy i prava pid vplyvom hlobalizatsii : zb. materialiv Mizhn. yuryd. nauk.-prakt. konf. «Aktualna yurysprudentsiia» (Kyiv, 25.11.2021)*. Kyiv : Tsentri uchbovoi literatury, pp. 57–62 [in Ukr.].

24. Kravchenko, O. M. (2022) Konfidentsii noi informatsiia v Ukraini [Confidential information in Ukraine]. *Pravova derzhava v umovakh voiennoho ta pisliavoiennoho stanu zb. materialiv Mizhnar. yuryd. nauk.-prakt. konf. «Aktualna yurysprudentsiia» (Kyiv, 09.06.2022)*. Kyiv : Tsentri uchbovoi literatury, pp. 43–46 [in Ukrainian].

25. Kravchenko, O. M. (2022) Konfidentsii noi informatsiia ta komertsii noi taiemnytsia v Ukraini. [Confidential information and trade secret in Ukraine]. *Rol yurydychnoi nauky u stanovlenni novoho svitovoho poriadku u voiennyi i pisliavoiennyi chas : zb. materialiv Mizhnar. yuryd. nauk.-prakt. konf. (Riga, Latvian Republic, 29–30.07.2022)*. Riga : Baltiiska mizhnarodna akademiia, pp. 166–169 [in Ukr.].

26. Kravchenko, O. M. (2022) Komertsii noi taiemnytsia ta konfidentsii noi informatsiia u biznes-prostori Ukrainy [Trade secrets and confidential information in the business space of Ukraine]. *Pravovi ta bezpekovi aspekty zhyttia v Ukraini : zb. materialiv Mizhn. yuryd. nauk.-prakt. konf. «Aktualna yurysprudentsiia» (Kyiv, 14.10.2022)*. Kyiv : Tsentri uchbovoi literatury, pp. 15–17. [in Ukr.].

27. Kravchenko, O. M. (2022) Stan ta rozvytok okhorony komertsii noi taiemnytsi v Ukraini. [State and development of trade secret protection in Ukraine]. *Stanovlennia ta rozvytok pravovoi derzhavy: problemy teorii ta praktyky : zb. materialiv XV Mizhnar. yuryd. nauk.-prakt. konf., prysviach. 102-richchiu NUK imeni admirala Makarova (Mykolaiv, 28–29.12.2022)*. Mykolaiv : NUK imeni admirala Makarova, pp. 171–174. DOI: 10.36059/978-966-397-287-9-48 [in Ukr.].

28. Kravchenko, O. M. (2023) Osoblyvosti administratyvno-pravovoi okhorony konfidentsii noi informatsii ta komertsii noi taiemnytsi v Ukraini. [Peculiarities of administrative and legal protection of

confidential information and trade secrets in Ukraine]. *Aktualni pytannia yurydychnoi nauky v doslidzhenniakh molodykh vchenykh* : zb. *Materialiv vseukr. nauk.-prakt. konf. do Dnia nauky ta 30-richchia Nats. akademii pravovykh nauk Ukrainy* (Kyiv, 18.05.2023). Kyiv : Naukovo-doslidnyi instytut pravotvorchosti ta naukovopravovykh ekspertyz NAPrN Ukrainy, pp. 608–612. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Kravchenko. Defenition of “confidential information of business” and “confidential information about an individual”. The business of Ukraine needs reliable protection of its commercially valuable information, namely confidential information (CI) of a business or trade secret (TS), as well as separately confidential information (CI) about an individual. This is especially important when it comes to the protection of CI of a business or TS, or CI of a natural person during martial law in Ukraine. For the present, businesses in Ukraine determine for themselves whether their commercially valuable information will be TS or CI, which is why it is proposed to distinguish between the concepts of «CI of business» and «CI about an individual». So far as different methods and means of protection and regulatory protection are applied to CI of business and CI of an individual, respectively.

After the investigation of our scientific research, we can state the following:

– it is necessary to distinguish between the concepts of «confidential information about an individual» and «confidential information of business», since different methods of protection against the leakage of such information and other threats must be used for each of them;

– taking into account the presence in the legal definition of CI of a legal entity, a certain business may secrete its commercially valuable information under the label «CI» or «TS». Therefore, it is necessary to clearly distinguish the concept of «CI about an individual» and the concept of «CI of business» in order to improve the conceptual and categorical apparatus of the legislative framework of Ukraine;

– CI of business is commercially valuable information in the field of business, which can negatively affect the profit of a certain enterprise in case of its leakage. Today, an entrepreneur can secrete his commercially valuable information under the label «TS» or «CI» (of course, you need to add business here);

– CI about an individual is information about an individual (personal data, place of work, family composition, etc.), business reputation, family secrets, and other information about an individual.

Keywords: *confidential information of business, confidential information about an individual, trade secret, commercial value, information, protection, security.*

УДК 340.15

DOI: 10.31733/2078-3566/2023-6-29-34

Віктор ЛАЗАРЄВ[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ: ВІД СТАРОДАВНЬОГО РИМУ ДО ХІХ СТОРІЧЧЯ

Зазначено, що проблематика зловживання правом почала розглядатися ще римськими юристами. Римське право ще не знає самого поняття зловживання правом і не формулює заборону зловживання правом як загальний принцип права. Пізніше про факти різних зловживань у римському праві достовірно свідчать джерела писаного римського права. Епоха буржуазних революцій слугує формуванню концепції «зловживання правом» у сучасному розумінні і знаходить своє відображення на нормативному рівні. Категорія «зловживання правом» знайшла відображення у: ст. ст. 4, 11 Декларації прав людини і громадянина (1789), Пруському земському уложенні (1794), Саксонському цивільному уложенні (1863), Цивільному уложенні Німецької імперії (1896), Швейцарському цивільному уложенні (1907), цивільному законодавстві інших країн.

Ключові слова: *зловживання правом, Стародавній Рим, Новий час, нормативно-правовий акт, законодавство, наука, доктринальні норми, буржуазні революції.*

© В. Лазарєв, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9468-0497>

judge2101@gmail.com

Постановка проблеми. В ході історичного розвитку суспільства та правової системи виокремлюється декілька періодів, в яких зазначено важливі зміни у сприйнятті та застосуванні права. Однією з ключових проблем є становлення концепції зловживання правом. Саме дослідження історії формування концепції зловживання правом дозволяє нам зрозуміти, як це явище розвивалося протягом часу. Знання про історію надає контекст для розуміння сучасного стану правової системи та проблем, пов'язаних зі зловживанням права. Аналіз етапів становлення концепції зловживання правом дозволяє визначити ключові фактори, що призводили до цього явища, а також його наслідки для суспільства, правопорядку. Знання про зловживання правом у минулому слугує важливою основою для вдосконалення сучасних правових систем. Активне врахування історичного досвіду може допомогти у визначенні недоліків і впровадженні ефективних механізмів контролю та запобігання подібним явищам. Отже, нагальним питанням, що постає перед науковою спільнотою, є дослідження етапів становлення концепції зловживання правом у різні історичні періоди, виокремлення факторів, що впливали на цей процес, розробка способів уникнення та контролю за подібними зловживаннями в майбутньому.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематиці дослідження зловживання правом присвячено наукові доробки низки дослідників. Зокрема, це питання розглядали: А. Акімова, Т. Бровченко, Н. Буроменська, Н. Гарасимчук, Я. Греца, Р. Калюжний, Б. Карнаух, Н. Кузнецова, О. Мілетич, О. Рогач, М. Рубашенко, О. Свірін, А. Ткачук. Водночас слід зазначити, що дослідження зловживання правом відбувалося лише на теоретичному рівні, із визначенням його природи і особливостей. Питанню генези розвитку категорії «зловживання права» в історичному аспекті присвячено замалу кількість наукових досліджень, що визначає прогалину окресленого питання і вимагає проведення подальших комплексних досліджень у цьому напрямі.

Мета статті полягає в системному та глибокому дослідженні історії розвитку концепції зловживання правом протягом значущих історичних періодів — від Стародавнього Риму до XIX століття.

Виклад основного матеріалу. Право є важливим регулятором суспільних відносин та особливим феноменом суспільного життя, що визначає простір людської свободи, створює реальні можливості для реалізації людського потенціалу. З іншого боку, право висуває вимоги до поведінки суб'єктів права, визначає міру юридичної відповідальності за порушення правових приписів. У такому аспекті варто розглянути проблематику зловживання правом, оскільки поширеними стають випадки його вияву на різних рівнях функціонування права [3, с. 23]. Проте з метою опанування сутності категорії «зловживання правом» слід дослідити її історичну складову.

Л. Шапенко зазначає, що проблема зловживання правом, як і проблема кваліфікації поведінки, є однією з найбільш актуальних не лише в епоху сучасності і не лише для нашої держави. Окреслені питання розглядалися ще першими римськими юристами. Незважаючи на те, що римське право не оперувало безпосередньо терміном «зловживання правом» і цей термін не був закріплений безпосередньо в його нормах, слід визнати, що своїм виникненням досліджувана правова категорія зобов'язана насамперед римському праву. Причому вже тоді можна було помітити досить велику різноманітність прикладів зловживань [7, с. 29–30]. У зв'язку з цим вивчення положень римського права мало на меті передовсім обґрунтувати точку зору, згідно з якою в найдавніші часи свобода суб'єкта в користуванні своїми правами підлягала обмеженню у виняткових випадках [1, с. 13].

Як відзначають дослідники римського права, спочатку діяв принцип «*qui jure suo utitur, nemini facit iniuriam*» (з лат. «хто здійснює своє право, той не утискає прав інших»). Але траплялися випадки, коли здійснення особою належного їй права супроводжувалось умисним завданням шкоди правам та інтересам інших осіб; тоді з'являється поняття «зловживання правом»: «*nullus videtur dolo facere, qui jure suo utitur*» («ніхто не вважається таким, що вчиняє протиправно, якщо він користується своїм правом» [7, с. 29–30]; «*summum ius – summa iniuria*» («право, доведене до абсурда, – несправедливе право») [8, с. 31].

У науковій літературі наголошувалося, що проблема зловживання правом у римському праві існує лише як проблема вирішення окремих виключних за своїм характером випадків. Римське право ще не знає самого поняття зловживання правом і не

формулює заборону зловживання правом як загальний принцип права.

Згідно з давньоримським правом у межах наданого кожній особі суб'єктивного права ця фізична особа могла вчиняти будь-які дії, навіть якщо вони були на шкоду іншим. Одразу зазначимо, що під здійсненням права римське право розуміло вчинення уповноваженим суб'єктом дій, що мають на меті як задоволення його практичних інтересів, так і протидію порушенню цих прав із боку третіх осіб. Практично цей суб'єкт права не ніс при цьому жодної відповідальності [1, с. 13]. З цього приводу деякі дослідники вказували, що римські юристи прийняли ідею безвідповідальності під час використання права. Їхній погляд полягав у тому, що дії, здійснені відповідно до закону, не можуть тягнути за собою вимогу про компенсацію збитків [1, с. 14].

За загальним правилом, у римському праві діяв принцип безмежної свободи правоздійснення. Негативні наслідки користування особою своїм правом для третіх осіб, навіть якщо воно полягало у знищенні фактичного стану, з якого ці особи мали користь, або в заподіянні їм шкоди, що було значно більшою порівняно з отримуваною уповноваженим суб'єктом користю, не були за правом Давнього Риму підставою для визнання таких дій правопорушенням.

У давньоримському праві діяв такий принцип: «*qui jure suo utitur, neminem laedit*», тобто «той, хто користується своїм правом, нікому не завдає шкоди». Цей принцип, виведений із римського законодавства і промов римських юристів та сформульований пізніше юриспруденцією як загальний принцип, відображає сутність рабовласницького устрою, коли вся влада та необмеженість у користуванні правами надавалися рабовласникам. А отже, це означало, що зрештою зловживання правом не існує. Водночас, незважаючи на те, що самого терміна «зловживання правом» або подібного до нього давньоримські юристи не сформулювали, у їхніх працях можна натрапити на приклади діянь, котрі за змістом є зловживанням правом, а вчинення їх тягло відповідні правові наслідки [1, с. 14].

Також у римському праві, з метою досягнення балансу між інтересами суспільства, моральними нормами, релігійними принципами тощо, встановлювалися обмеження для цього права. Це було обумовлено тим, що безконтрольне користування суб'єктивними правами призводило до певних нестач, обмежень і навіть прямих шкідливих наслідків для інших членів суспільства [1, с. 14]. Водночас дослідники зауважують, що з огляду на принцип необмеженого користування правом завжди виникали особливо гострі та болючі ускладнення [1, с. 14].

Пізніше римляни такі діяння почали називати «шикана» (*chikane*). Осмислення суперечності, що склалася між принциповим положенням і практикою здійснення суб'єктивних прав, дало змогу римським юристам дійти висновку про необхідність часткової заборони діянь, що формально відповідають мірі правового панування суб'єкта (суб'єктивному праву), але не служать задоволенню жодних його інтересів. Це втілилось у відомій формулі «*malitis non est indulgendum*», що означає «зловживання непростиме» [1, с. 14].

Так, у Гая можна прочитати «*male nostro jure uti non debemus*»; **або** «*malitiis indulgen dumpon est*». Йдеться про зловживання повноваженнями господарем стосовно раба. Зокрема, закріплено: «не дозволяється занадто жорстоко обходитися зі своїми рабами без законної причини» – і далі: «у випадку, коли б жорстокість панів виявилася нестерпною, їх потрібно примушувати продавати своїх рабів в інші руки. І те, й інше по справедливості, адже ми не повинні зловживати наданим нам правом» [1, с. 14].

Про факти різних зловживань у римському праві достовірно свідчать джерела писаного римського права [4, с. 31]. Законом Юстиніана, наприклад, власникам міських ділянок у Константинополі було заборонено будувати високі стіни, якщо вони робили це лише для того, щоб позбавити інших власників морської панорами. Схожі заборони мали місце і в місцевих будівельних статутах римських спільнот, у тому числі й такі, що захищають інтереси сусідів щодо шкідливих забудов [1, с. 14].

Можна стверджувати, що вивчення зловживання правом у Стародавньому Римі розкриває складний баланс між безмежною свободою суб'єктивних прав і необхідністю обмежень із метою уникнення негативних наслідків для суспільства. Римські юристи враховували різноманітні аспекти, такі як мораль, релігійні принципи й інтереси громадськості, встановлюючи обмеження для забезпечення справедливого та гармонійного функціонування правової системи. Розвиток концепцій управління правами у Стародавньому Римі визначав важливі принципи, що мали вплив на

подальший розвиток правових традицій. Зловживання правом ставало важливим аспектом, що сприяв формуванню балансу між індивідуальними правами та загальними інтересами суспільства, наводячи на розуміння необхідності обмежень для досягнення справедливості та стабільності, однак на нормативному рівні він майже не вживався, розвиваючись на початку лише на доктринальному рівні, формуючи юридичну термінологію.

Така сама ситуація складалась у середньовічній Європі, де суди або правові акти забороняли зловживання правом лише в окремих випадках [1, с. 14; 5]. Незважаючи на те, що саме поняття зловживання правом не знайшло свого закріплення в римському праві, ідеї, що були закладені римськими юристами щодо існування феномена зловживання правом, знайшли своє відображення в цивільному законодавстві низки країн.

Епоху буржуазних революцій Нового часу можна вважати періодом формування зазначеної концепції в її сучасному розумінні, включно зі введенням у юридичний лексикон відповідних юридичних термінів (шикана, зловживання).

Уперше закріплення принципу заборони зловживання правом з'явилося у Франції в епоху Французької революції. Стаття 4 Декларації прав людини і громадянина 1789 р. (далі – Декларація) встановлювала: «Свобода полягає в можливості робити все, що не шкодить іншому: отже, здійснення природних прав кожної людини обмежено лише тими межами, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими самими правами. Межі ці можуть бути визначені тільки законом». Стаття 11 Декларації закріплювала найважливіший принцип: «Вільне висловлювання думок та точок зору є одними з найцінніших прав людини; тому кожен громадянин може вільно висловлюватися, писати, друкувати, відповідаючи лише за зловживання цією свободою у випадках, передбачених законом».

Наступним закріпленням принципу заборони зловживання правом на конституційному рівні було Пруське Земське Уложення 1794 р. (далі – Уложення), котре встановило заборону шикани як однієї з форм зловживання правом, тим самим зробивши вплив на подальший розвиток концепції зловживання правом у правовій науці. Так, у параграфі 28 Уложення щодо зловживання власністю вказувалося: «таке користування власністю, яке, за своєю суттю, може мати виключно лише те призначення, щоб заподіяти кому-небудь неприємність». У параграфі 37 Титулу 6 Уложення як зловживання правом зазначалося, що неправомірною є поведінка особи, котра «з багатьох способів правореалізації... умисно, з наміром заподіяти шкоди ближньому вибирала для останнього шкідливий спосіб».

В Уложенні вперше було встановлено покарання за зловживання правом. Так, у параграфах 72 та 107 Уложення була визначена відповідальність за зловживання правом, що полягала в позбавленні привілеїв, використаних на шкоду державі або громадян, і відшкодуванні заподіяних збитків. Подальше нормативне закріплення заборони зловживання правом знайшло своє відображення в Цивільному уложенні Німеччини 1896 р. (далі – ЦУН). А саме, відповідно до параграфу 226 ЦУН: «не допускається здійснення права, якщо метою такого здійснення може бути тільки заподіяння шкоди іншому». Впровадження принципу заборони зловживання правом у законодавство спричинило появу невизначеності щодо встановлення меж добросовісного використання права та його зловживання [2, с. 31].

На підставі здійсненого аналізу давньоримського та європейського права можна дійти висновку, що у XVIII–XIX ст. ст. практично всі правові системи в межах романо-германської правової сім'ї визнавали неприпустимість зловживання правом [6, с. 35], що знайшло відображення, зокрема, і в судовій практиці Франції, Пруському земському уложенні (1794), Саксонському цивільному уложенні (1863), Цивільному уложенні Німецької імперії (1896), Швейцарському цивільному уложенні (1907), цивільному законодавстві інших країн. Отже, можна стверджувати: до XVIII ст. категорія зловживання правом стала відома як європейській правовій доктрині, так і законодавству. Останнє прямо забороняло зловживання правом, не виокремлюючи його окремих форм.

Найоптимальніше визначення зловживання правом було сформульоване у Цивільному уложенні Німецької імперії 1896 року. Це пов'язане передовсім із тим, що німецькі юристи XIX ст. розробили ґрунтовне вчення про зловживання правом. Окрім того, ще раніше заборона зловживання правом була визнана в Німеччині нормою загального права, де передбачено свої методи боротьби з проявами цього явища: судовий позов про заздальгідь недобросовісне подання позову. Як уже зазначалося,

параграф 226 Німецького уложення проголошував: «Не допускається здійснення права, якщо метою такого здійснення може бути тільки заподіяння шкоди іншому».

Теорія зловживання правом виникла у французькій науці внутрішньодержавного права в середині XIX ст. В умовах панування в науці міжнародного права цивілістичних концепцій міжнародної відповідальності держав було здійснено спробу ввести в його арсенал і категорію зловживання правом. Прихильники застосування теорії зловживання правом часто використовували аргумент про те, що ця теорія знайшла своє місце у внутрішньодержавному праві і спрямована проти ідей абсолютного суверенітету. Принцип, що забороняє зловживати правом, деякі вчені (наприклад, французький дослідник Тріфу) навіть називали серед загальних принципів у міжнародному праві [1, с. 14].

Отже, XIX ст. знаменує вихід інституту зловживання правом за межі певної країни і перехід його у міжнародну площину. Так, з'явившись у Стародавньому Римі на доктринальному рівні, з часом зловживання правом знаходить своє відображення не лише на рівні національного законодавства, а й виходить за його межі.

Висновки. Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що становлення інституту зловживання правом виявляє важливий аспект у розвитку правової теорії та практики. Аналізуючи динаміку розвитку цього інституту протягом значного проміжку в історії, можна простежити, як суспільство реагувало на виклики своєї епохи та як змінювалися підходи до балансу між індивідуальними свободами та громадськими інтересами.

Зародження інституту зловживання правом відбувалося на доктринальному рівні. Римські юристи вже в ранні періоди розвитку права усвідомлювали, що необмежене користування правами може призвести до негативних наслідків для громадськості та порушити соціальний порядок. Принцип «*sum cuique tribuere*» («кожному віддайте його») відображав бажання забезпечити кожній особі її права, але водночас визнавав необхідність встановлення меж, за якими могли переважати вищі інтереси спільноти. Доктринальні норми, що запроваджувалися юристами Стародавнього Риму, інтегруються у законодавство, однак вони оперують лише цивільним законодавством.

У подальшому інститут зловживання правом набував нових розмірів і специфіки у зв'язку із соціальними, економічними та політичними трансформаціями. В цілому XVIII ст. визначало перехід від феодального порядку до модерного суспільства, а інститут зловживання правом набував нових форм та визначень.

У XIX ст. спостерігається активізація обґрунтування та визначення норм права, що відбивається у великій кількості правових актів та наукових праць того часу. Однак водночас розвивається і інститут зловживання правом. Так, на доктринальному і нормативному рівнях уже надаються більш точні й обґрунтовані визначення цій категорії, що у подальшому стають підґрунтям сучасних наукових досліджень. Загалом становлення інституту зловживання правом є важливим аспектом розвитку правової системи та суспільства в цілому. Розуміння його динаміки та особливостей може сприяти вдосконаленню правових механізмів.

Список використаних джерел

1. Вдовичен О. Генеза розвитку категорії «зловживання правом». *Віче*. 2013. № 18. С. 13–16.
2. Котько М. І. Генезис принципу заборони зловживання правом від римських часів до сучасного втілення в практиці ЄСПЛ. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 29–34. URL: http://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/29-_Kot_ko.pdf.
3. Подковенко Т., Голубєва І. Зловживання правом: загальнотеоретичні аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Вип. 3(31). С. 22–28. URL: <http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/3-2022-2.pdf>.
4. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. 368 с.
5. Рогач Я. О. Проблема зловживання правом у римському праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2008. Вип. 10. С. 64–67.
6. Рогач Я. О. Становлення та розвиток категорії зловживання правом у законодавстві Німеччини (XVII–XIX ст.). *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 35–39.
7. Шапенко Л. О., Степанківська Н. А. Зловживання правом як загроза стабільним суспільним відносинам. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 29–32.
8. Nesterenko A. Concepts of Roman law in modern justice. *Global prosperity*. 2022. Vol. 2. Issue 4. P. 27–33.

Надійшла до редакції 29.11.2023

References

1. Vdovychen, O. (2013) Heneza rozvytku katehorii «zlovzhyvannia pravom» [Genesis of the category «abuse of law»]. *Viche*. № 18, pp. 13–16. [in Ukr.].
2. Kotko, M. I. (2020) Henezys pryntsyphu zaborony zlovzhyvannia pravom vid rymsskykh chasiv do suchasnoho vtilennia v praktytsi YeSPL [The genesis of the principle of prohibition of abuse of law from Roman times to modern implementation in the practice of the ECHR]. *Yevropeiski perspektyvy*. № 3, pp. 29–34. URL: http://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2020/12/29-_Kot_ko.pdf. [in Ukr.].
3. Podkovenko, T., Holubieva, I. (2022) Zlovzhyvannia pravom: zahalnoteoretychni aspekty [Abuse of law: general theoretical aspects]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. Vyp. 3, pp. 22–28. URL: <http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/3-2022-2.pdf>. [in Ukr.].
4. Rohach, O. Ya. (2011) Zlovzhyvannia pravom: teoretyko-pravove doslidzhennia [Abuse of law: a theoretical and legal study] : monohrafiia. Uzhhorod : Lyra, 368 p. [in Ukr.].
5. Rohach, Ya. O. (2008) Problema zlovzhyvannia pravom u rymsskomu pravi [The Problem of Abuse of Law in Roman Law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii : Pravo*. № 10, pp. 64–67. [in Ukr.].
6. Rohach, Ya. O. (2011) Stanovlennia ta rozvytok katehorii zlovzhyvannia pravom u zakonodavstvi Nimechchyny (XVII-XIX st.) [The re-establishment and development of the category of abuse of law in German law (XVII-XIX centuries)]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 3, pp. 35–39. [in Ukr.].
7. Shapenko, L. O., Stepankivska, N. A. (2014) Zlovzhyvannia pravom yak zahroza stabilnym suspilnym vidnosynam [Abuse of law as a threat to stable social relations]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 6, pp. 29–32. [in Ukr.].
8. Nesterenko, A. (2022) Concepts of Roman law in modern justice. *Global prosperity*. Vol. 2. Issue 4, pp. 27–33.

ABSTRACT

Viktor Lazariiev. Evolution of the concept of abuse of law: from Ancient Rome to the nineteenth century. The study notes that the problem of abuse of law is an urgent issue of both the present and the past. The first lawyers began to consider the issue of abuse of law. The emergence of the category of «abuse of law» arose at the doctrinal level and was not reflected at the regulatory level. Roman law did not yet know the very concept of abuse of power and did not formulate the prohibition of abuse of power as a general principle of law. Roman lawyers accepted the idea of irresponsibility in the use of law.

It is established that over time, as early as the sixth century, the category of «abuse of law» begins to be traced in the sources of written Roman law. The development of the concepts of rights management in ancient Rome determined important principles which had an impact on the further development of legal traditions. The abuse of law was an important aspect that contributed to the formation of a balance between individual rights and the general interests of society.

The author emphasizes that in the eighteenth and nineteenth centuries, virtually all legal systems within the Romano-Germanic legal family recognised the inadmissibility of abuse of law. Thus, the category of «abuse of law» is reflected in Articles 4 and 11 of the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen (1789), the Prussian Zemstvo (1794), the Saxon Civil Code (1863), the Civil Code of the German Empire (1896), the Swiss Civil Code (1907), and civil legislation of other countries. The category of abuse of law has become known to both European legal doctrine and legislation.

The author concludes that the establishment of the institution of abuse of law is an important aspect of the development of the legal system and society as a whole. Understanding its dynamics and features may contribute to the improvement of legal mechanisms.

Keywords: *abuse of law, Ancient Rome, Modern times, legal act, legislation, science, doctrinal norms, bourgeois revolutions.*

Цагік ОГАНІСЯН[®]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Проаналізовано проблему захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного конфлікту. Розглянуто міжнародні документи, включно з Конвенцією про права дитини, і висвітлює ініціативи та програми, спрямовані на підтримку цих дітей. Наголошено на важливості забезпечення основних потреб дітей, таких як доступ до освіти, медичної допомоги та соціальних послуг, закликає до спільних зусиль державних та громадських організацій для гарантування належного захисту та добробуту цих вразливих дітей під час воєнних дій.

Наголошено на необхідності налагодження ефективної системи співпраці між державними органами, громадськими організаціями та міжнародними установами для ефективного захисту та допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. Наголошено на важливості психологічної та інформаційної підтримки, щоб забезпечити психосоціальний добробут цих дітей у найбільш складний період їхнього життя.

Ключові слова: діти, захист прав дітей, Конвенція про права дитини, воєнний конфлікт, воєнний стан.

Постановка проблеми. Україна, зважаючи на Конвенцію про права дитини, взяла на себе зобов'язання перед міжнародним співтовариством забезпечувати кожній дитині той захист і піклування, які є необхідними для її добробуту. Активні бойові дії на території України призводять до катастрофічних наслідків, коли сім'ї опиняються в кризових ситуаціях та загрозою розриву між батьками та дітьми.

Актуальність цієї проблеми визначається дослідженням, яке стосується особливостей захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнних дій. Однією з головних проблем є вплив військової діяльності та її наслідків (руйнування населених пунктів, зниження економічної активності та збільшення безробіття) на дітей та їхню соціальну ситуацію. Часто діти, які втратили батьків у зоні конфлікту, опиняються у системі державних дитячих будинків, де, на жаль, не завжди забезпечується повне задоволення їхніх потреб.

Ще однією проблемою є недостатня увага до захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах конфлікту, з боку державних органів та громадськості. Це може призвести до недоліку в забезпеченні їхніх прав і інтересів, що може негативно впливати на їхнє фізичне і психологічне здоров'я, а також на їхнє майбутнє.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Аналіз наукових публікацій в цій галузі показав, що влаштування дітей в дитячі будинки та прийомні сім'ї під час воєнного конфлікту широко обговорюється дослідниками, такими як Л. Баранова, В. Борисова, В. Гопанчук, І. Жилінкова, Н. Кузнєцова, З. Ромовська, Ю. Червоний, Я. Шевченко, С. Фурса, Д. Боброва, В. Євко, Ю. Черновалюк, О. Свіжа, А. Суходольська та ін.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування під час воєнних дій.

Виклад основного матеріалу. Законодавчо право дитини на сім'ю закріплене у Конвенції ООН про права дитини, Конституції України та Сімейному кодексі України. Прагнення брати дитину на виховання, яка народилася в інших родин, відображає нашу культуру і виявляється в людях, які не байдужі до чужої біди, щедри душею і

готові до жертвовності. Саме виховання в родині відповідає найкращим інтересам дитини. Сімейні форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, містять у собі усиновлення, опіку, піклування, прийомні сім'ї і дитячі будинки сімейного типу.

Діти є найбільшою цінністю суспільства, і належне виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є пріоритетом для будь-якої держави.

У цьому контексті держава здійснює свої обов'язки забезпечення виховання дітей, які залишилися без батьківського піклування, відповідно до міжнародних норм, таких як Конвенція ООН про права дитини та Декларація ООН про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту та добробуту дітей, зокрема в разі передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному та міжнародному рівнях.

Однак у разі воєнного стану важливо враховувати, що згідно з частиною 2 статті 3 Конвенції про права дитини держави-учасниці зобов'язані забезпечити надійний захист та піклування, необхідні для нормального функціонування та добробуту дитини. Для дітей-сиріт гарантується реалізація їх прав та забезпечення свобод як законодавством України, так і міжнародними нормативно-правовими актами, зокрема Конвенцією про права дитини.

У статті 2 Конвенції зазначено, що держави-учасниці поважають і забезпечують всі права кожній дитині, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки визначає альтернативні форми догляду за дітьми, які не можуть проживати з біологічними батьками, такі як установа опіки та піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу та інші.

Відповідно до Декларації прав дитини, дітям повинен бути забезпечений соціальний захист та надані можливості для нормального фізичного, розумового, морального та духовного розвитку з урахуванням їх свободи та гідності. Одним з головних завдань у формуванні стратегії розвитку держави є захист дитини, зокрема в її дитячому віці, коли відбувається моральне та фізичне становлення особистості та усвідомлення національних та загальнолюдських цінностей. Тож діяльність соціальних інститутів повинна сприяти створенню таких форм виховання та утримання дітей-сиріт, які б допомагали уникнути негативних наслідків від руйнівного впливу деструктивних сімей.

З огляду на воєнні події в Україні, важливо звернути увагу на Постанову Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану». Згідно з цією Постановою, під час надзвичайного або воєнного стану діти, які залишилися без батьківського піклування, можуть тимчасово перебувати в дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях у межах встановленої граничної чисельності. Постанова також спрощує процедуру покладання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку або піклування родичів.

Зокрема, в період воєнного стану поширеним явищем є виїзд дітей за межі України. У цьому контексті була ухвалена Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України», яка передбачає, що виїзд дітей-сиріт, які не досягли 18-річного віку, можливий за умови супроводу законного представника або іншої уповноваженої особи. При цьому дитина повинна мати необхідні документи, такі як паспорт громадянина України чи свідоцтво про народження, а також наказ директора закладу, де перебували діти, та письмове погодження з головою обласної військової адміністрації.

Крім того, прибувши до країни призначення, дитина зобов'язана звернутися до консульської установи для постановки на тимчасовий консульський облік. У такому разі консульська установа повинна повідомити Міністерство соціальної політики та Національну службу про взяття дітей на консульський облік. Крім того, для виїзду дітей за межі України можуть формуватися групи з дітьми з обмеженою кількістю супроводжуючих осіб з урахуванням їх чисельності.

Конвенція про права дитини гарантує статтею 22 надання дітям-біженцям належного статусу та забезпечення гуманітарної допомоги. Отже, в контексті воєнного стану важливо дотримуватися нормативних актів, що гарантують безпеку та захист дітей-сиріт у подібних обставинах.

Умови російського вторгнення на територію України призвели до незаконної вимушеної депортації дітей, зокрема дітей-сиріт, на територію російської федерації.

Згідно з Конвенцією про права дитини, держави-учасниці зобов'язані боротися з незаконним переміщенням і неповерненням дітей-сиріт через кордон.

У цьому контексті важливо відзначити співпрацю України з ЮНІСЕФ (ООН) та запуск загальнонаціональної інформаційної кампанії «Дитина не сама: інструкція з турботи». Ця кампанія спрямована на привернення уваги до прав дітей, які залишилися без піклування батьків через війну. У межах цієї ініціативи було створено чат-бот «Дитина не сама» в Telegram (@dytyna_ne_sama_bot), що дозволяє українським сім'ям та іноземним організаціям подати заявку до служб у справах дітей про готовність тимчасово прийняти неповнолітніх.

Деякі країни, такі як Великобританія, розробляють ефективні механізми охорони дітей-сиріт та регулювання їхнього розвитку, зокрема шляхом утворення «фостерних сімей». У межах українського Міністерства соціальної політики розроблено рішення, яке дозволяє дітям перебувати під час воєнного стану у прийомних сім'ях або в дитячих будинках сімейного типу, а також у родичів під опікою або піклуванням. Ці заходи спрямовані на захист найкращих інтересів дітей до вирішення питання про їхнє майбутнє. Додатково, Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної з захистом прав дитини, був доповнений розділом «Особливості влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, у тому числі дітей-сиріт, у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану».

Під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану, діти, які залишилися без батьківського піклування, включно з дітьми, розлученими із сім'єю, тимчасово влаштовуються до функціонуючих прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу на певних умовах та межах передбаченої чисельності дітей, які можуть бути влаштовані до таких форм виховання.

Приймаючи дітей-сиріт під час військового часу, сім'я повинна інформувати державні органи про місце перебування дитини-сироти. У разі відсутності можливості видати наказ служби у справах дітей за місцем функціонування відповідної прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу, діти можуть влаштовуватися за наказом служби у справах дітей відповідної обласної або міської військової адміністрації. У разі набуття статусу дитини-сироти діти можуть бути влаштовані до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу з належною державною соціальною допомогою.

Особи, які перебувають у сімейних або родинних відносинах з дитиною-сиротою або дитиною, позбавленою батьківського піклування, можуть взяти їх під опіку або піклування. Для цього вони мають подати заяву до служби у справах дітей з необхідними документами, що підтверджують їх стосунки з дитиною та їхню придатність бути опікунами або піклувальниками. Відповідальність за достовірність наданої інформації щодо відсутності судимості покладається на опікунів або піклувальників. Проходження курсу навчання з виховання дітей у центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді не вимагається для осіб, в сім'ї яких влаштовуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування під час надзвичайного або воєнного стану.

Це дуже важливо виділити, що захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування під час воєнних дій, потребує комплексного та узгодженого підходу від усіх рівнів влади та суспільства. Держава повинна активно сприяти цьому процесу, створюючи ефективні механізми для забезпечення соціального захисту та допомоги цим дітям.

Важливо враховувати, що діти, які залишилися без батьківського піклування під час війни, потребують особливої уваги та підтримки, яка охоплює всі аспекти їхнього добробуту. Це означає забезпечення доступу до освіти, медичної допомоги, належних умов проживання та соціальних послуг.

Крім того, вирішення цієї проблеми вимагає широкого співробітництва та координації з боку державних органів, громадських організацій та міжнародних організацій. Важливо створити програми та проекти, спрямовані на надання допомоги цим дітям, а також забезпечити їм необхідну інформаційну та психологічну підтримку.

Належний захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є справою не тільки державних органів, а й кожного громадянина. Тільки спільними зусиллями можна забезпечити належну опіку та захист цих дітей, що є важливою передумовою для будь-якої стабільності та процвітання держави та її

громадян.

Розглянувши нинішню ситуацію в Україні, яка виникла внаслідок воєнних дій, можна зробити кілька висновків.

Висновки. По-перше, важливо зазначити, що кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні значно збільшилася через воєнні дії, що свідчить про необхідність термінових заходів щодо їх соціального захисту та допомоги. На сьогодні усиновлення чекають тисячі дітей, і ця цифра може зрости з подальшим триванням конфлікту.

По-друге, захист прав цих дітей є невідкладною та актуальною проблемою в Україні. Військові конфлікти призводять до ще більшої уразливості цих дітей, що потребують належного захисту та добробуту.

Для вирішення цієї проблеми варто забезпечити не лише базовий захист прав дітей, а й забезпечити їм доступ до освіти, медичної допомоги, житла та соціальних послуг. Потрібно також забезпечити доступність інформаційних та психологічних підтримок для цих дітей.

Для успішного вирішення цих проблем дуже важливо налагодити ефективну систему координації між державними органами, громадськими організаціями та міжнародними структурами. Створення спеціальних програм та проєктів, спрямованих на захист прав цих дітей, а також залучення громадських та міжнародних організацій, що мають відповідні ресурси, є головними аспектами успішного вирішення цієї проблеми.

Отже, ця проблема є спільною відповідальністю всіх членів суспільства, у тому числі державних органів, громадських організацій та громадян. Вирішення цієї проблеми є кроком до створення стабільного та щасливого майбутнього для держави та всіх її громадян.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини: 20 листопада 1989 року : Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91.
2. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 рр. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas>
3. Солодухіна Л. С. Особливості нормативно-правового врегулювання альтернативного догляду за дітьми в Україні. Соціальна і гуманітарна політика. *Вісник НАДУ при Президентові України*. Серія : Державне управління. 2018. Вип. 2. С. 82–90.
4. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану : Постанова КМУ від 22 березня 2022 р. № 349.
5. Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 57.
6. Дитина не сама: «Інструкція з турботи». URL: <https://dity.msp.gov.ua/about>
7. Романовська О. О. Теоретичні основи поняття «фостерна сім'я» у Великобританії: соціалізація особистості : зб. наукових пр. Київ : «Логос». НПУ імені М. П. Драгоманова, 2000.
8. Положення про дитячий будинок сімейного типу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
9. Юрченко Т. Г. Правові аспекти соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні. *Право України*. 2019. № 7. С. 136–140.
10. Офіційний вебсайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/>

Надійшла до редакції 10.11.2023

References

1. Konventsiia pro prava dytyny: 20 lystopada 1989 roku [Convention on the Rights of the Child: November 20, 1989] : Konventsiuu ratyfikovano Postanovoivu VR № 789-XII vid 27.02.91. [in Ukr.].
2. Natsionalna stratehiia reformuvannia systemy instytutsiinoho dohliadu ta vykhovannia ditei na 2017–2026 rr. [National strategy for reforming the system of institutional care and upbringing of children for 2017–2026]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas> [in Ukr.].
3. Solodukhina L. S. Osoblyvosti normatyvno-pravovoho vrehuliuvannia alternatyvnoho dohliadu za ditmy v Ukraini. Sotsialna i humanitarna polityka [Peculiarities of regulatory regulation of alternative care for children in Ukraine. Social and humanitarian policy]. *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrainy*. Serii : Derzhavne upravlinnia. 2018. Vyp. 2. S. 82–90. [in Ukr.].
4. Pro vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy shchodo zakhystu prav ditei na period nadzvychainoho abo voiennoho stanu [On making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the protection of children's rights during a state of emergency

or martial law] : Постанова КМУ від 22 березня 2022 р. № 349. [in Ukr.].

5. Pro zatverdzhennia Pravyl peretynannia derzhavnoho kordonu hromadianamy Ukrainy [On the approval of the Rules for crossing the state border by citizens of Ukraine] : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 57. [in Ukr.].

6. Dytna ne sama: «Instruktsiia z turboty» [The child is not alone: «Care instructions»]. URL: <https://dity.msp.gov.ua/about> [in Ukr.].

7. Romanovska O. O. Teoretychni osnovy poniattia «fosterna simia» u Velykobrytanii: sotsializatsiia osobystosti [Theoretical foundations of the concept of «foster family» in Great Britain: socialization of the individual] : zb. naukovykh pr. Kyiv : «Lohos». NPU imeni M. P. Drahomanova, 2000. [in Ukr.].

8. Polozhennia pro dytiachyi budynok simeinoho typu [Regulations on a family-type orphanage]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> [in Ukr.].

9. Yurchenko T. H. Pravovi aspekty sotsialnoho zakhystu ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia v Ukraini [Legal aspects of social protection of orphans and children deprived of parental care in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. 2019. № 7. S. 136–140. [in Ukr.].

10. Ofitsiinyi vebsait Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy [Official website of the Ministry of Social Policy of Ukraine]. URL: <https://www.msp.gov.ua/> [in Ukr.].

ABSTRACT

Tsagik Oganisyan. Protection of the rights of orphans and children deprived of parental care under war conflict: problems of theory and practice. The article examines the important issue of protecting orphans and children deprived of parental care in the context of military conflict. The author examines international documents, such as the Convention on the Rights of the Child, and highlights initiatives and programs to support these children. The article emphasizes the importance of ensuring their basic needs, such as access to education, health care, and social services, and calls for joint efforts by government and civil society organizations to ensure these vulnerable children's adequate protection and well-being in hostilities. The article focuses on the critical issue of protecting orphans and children deprived of parental care in the conditions of the military conflict in Ukraine. The path to peace and stability is critical for the youngest members of society, especially those who have lost parental care and protection in times of war.

The article focuses on the critical issue of protecting orphans and children deprived of parental care in the conditions of the military conflict in Ukraine. The path to peace and stability is crucial for the youngest members of society, especially those who have lost parental care and protection in times of war. A wide range of issues related to compliance with international standards for protecting children's rights are covered, including the right to life, non-discrimination, and complete physical and psychological well-being.

It also examines the importance of ensuring children's access to education, health care, housing, and social services as part of a more comprehensive system of support and rehabilitation. The article also emphasizes the need to establish an effective cooperation system between state bodies, public organizations, and international institutions to adequately protect and assist orphans and children deprived of parental care. The importance of psychological and informational support is also emphasized to ensure the psychosocial well-being of these children during the most challenging period of their lives.

Keywords: *children, protection of children's rights, Convention on the Rights of the Child, war conflict, martial law.*

УДК 314/316
DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-40-44

**Каріна
ПІСОЦЬКА**[©]
доктор філософії
в галузі права

**Єлизавета
БУРМИСТРОВА**[©]
курсант

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Висвітлено проблематику впливу російсько-української війни на формування національної ідентичності українського суспільства.

Здійснено аналіз наявних наукових досліджень щодо розуміння поняття «національна ідентичність». Установлено, що поняття «національна ідентичність» є сучасним терміном, що прийшов на зміну більш звичним у традиційних підходах поняттям: «нація» та «національна самосвідомість».

Визначено, що особливістю розвитку національної ідентичності в Україні на сучасному етапі є ідентифікація суспільства з огляду на українські цінності, надбання народу, сімейні традиції тощо. З'ясовано, що сьогодні в суспільстві існує криза щодо формування національної ідентичності, що особливо стосується молоді. Також визначено, що криза зумовлена десятирічною війною, повномасштабним вторгненням, внаслідок чого велика частина української молоді емігрувала в різні частини світу, що і стало початком змін у формуванні національної ідентичності.

Запропоновано для подолання кризи в українському суспільстві запровадження довгострокових механізмів та інструментів, що відтворюють національний ідентифікаційний модус, а саме: піднесення престижу та значущості українських традицій, української мови, створення внутрішньодержавних умов для позитивного сприйняття громадянами своєї нації, країни, держави, створення історичного портрета як визначального чинника для формування національної ідентичності, підвищення соціального статусу нації та країни у світі та його усвідомлення і сприйняття громадянами держави, залучення молоді до патріотичних заходів тощо. Установлено, що найбільш формування національної ідентичності забезпечується дотриманням принципів правової, демократичної, соціальної держави, що створює гідні для людини умови праці й життя, захищає основні права людини та громадянина.

Ключові слова: національна ідентичність, молодь, війна, патріотизм, соціокультурні чинники, освітні інституції, самоусвідомлення.

Постановка проблеми. В умовах сучасного геополітичного контексту важливим є розуміння та аналіз впливу російсько-української війни на формування національної ідентичності українського суспільства. Особливо це актуально щодо молоді, яка є не лише активною учасницею суспільних процесів, але й має вплив на формування та розвиток національного соціуму. Національна ідентичність є не лише ключовим елементом самоусвідомлення особистості, але й важливим фактором для забезпечення національної єдності та стійкості суспільства в умовах загарбницької війни. Проте самоідентифікація себе як громадянина є багатоаспектною, а також вона

© К. Пісоцька, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9108-2640>
pesockayakarina77@ukr.net

© С. Бурмистрова, 2023
nnpfpnp@dduvs.in.ua

може змінюватися під впливом різноманітних чинників. На фоні воєнних дій іншої країни на території України молодь стикається з новими викликами та переосмисленням свого місця в суспільстві, що може впливати на формування її національного самоусвідомлення.

Актуальність проблематики полягає в аналізі та розгляді впливу війни на структуру та зміст національного самоусвідомлення, патріотичних поглядів та ціннісних орієнтацій молоді. Важливо не лише визначити основні тенденції в еволюції національної ідентичності української молоді, але й розглянути їхній потенційний вплив на соціокультурні процеси в країні. Важливо також розуміти, які фактори та контекстуальні умови сприяють або гальмують процеси формування національної ідентичності української молоді на сьогодні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У представленому дослідженні, зважаючи на міждисциплінарний підхід до розгляду проблеми, були враховані та використані наукові праці таких авторів, як: О. Калита, М. Козловець, П. Кононенко, Т. Кононенко, В. Кремень, І. Кресіна, О. Кривицька, В. Крисаченко, С. Марійко, Л. Нагорна, М. Обушний, В. Піскун, Ю. Руденко, М. Рябчук, В. Сергійчук, В. Скуратівський, Р. Сойчук, М. Степик, С. Трощинський, Н. Хазратова, О. Хоменко та ін. Методологія проведення дослідження базується на міждисциплінарному підході, котрий використовує спільні категорії та взаємодію різних наукових дисциплін. Міждисциплінарний підхід охоплює системний, аналітичний та культурологічний методи, що дозволяє обґрунтувати особливості формування національної ідентичності української молоді в конкретних історичних умовах.

Мета статті полягає в аналізі особливостей, змісту поняття національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни, а також визначенні актуальних проблем щодо формування національної ідентичності молоді України та шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Проблема формування національної ідентичності української молоді в умовах сучасної глобалізації, впливу полікультурності та на тлі повномасштабного вторгнення стає особливо актуальною.

З одного боку, сучасні українські науковці вказують на процес стирання культурних кордонів, котрий сприяє кращій комунікації молоді а також, знаходженню свого місця у соціокультурному просторі та здійсненню життєвого вибору [1]. З іншого боку, на шляху міжкультурної взаємодії зі зміною ціннісних орієнтирів виникають явища у формі зміни своєї культурної приналежності та національної ідентичності. Тому не дивно, що сучасні вчені спостерігають кризу національної і культурної ідентичності, котра впливає як на окремих осіб, так і на суспільство в цілому і має великий вплив на соціалізацію сучасної української молоді. Експерти зазначають, що, ймовірно, причинами кризи ідентичності молодих українців стали сучасні технології, ЗМІ, Інтернет, що справляють сильний негативний інформаційно-психологічний вплив на свідомість, еміграція через бойові дії, загострення соціально-політичної ситуації в країні, невизначеність пріоритетів та орієнтирів національного розвитку. Тому в умовах сьогодення перед державними інститутами постає питання щодо підтримання державних процесів стосовно формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни.

Щодо розуміння самого поняття «національна ідентичність», то воно прийшло на зміну більш звичним у традиційних підходах поняттям «нація» та «національна самосвідомість». Дійсно, ідентичність стає «призмою, через яку можна розглядати, оцінювати і вивчати низку важливих особливостей сучасного життя».

Особливістю розвитку національної ідентичності в Україні на сучасному етапі є ідентифікація суспільства з огляду на українські цінності, надбання народу, сімейні традиції тощо. Водночас українська держава мусить розвивати національну ідентичність незалежно від політичної, культурної, релігійної і будь-якої іншої визначеності, адже наша держава повинна існувати за принципами демократії та неупередженості через віросповідання, колір шкіри, місце народження тощо.

Як слушно зауважив дослідник І. Дзюба, зараз об'єднувати людей можна хіба що довкола добробуту. На його думку, історично для України національною ідеєю було те, що Тарас Шевченко позначав як «Україна без холопа і пана» [6].

Експерти зазначають, що національна ідентичність, згідно з сучасними

науковими визначеннями, вважається природною, загальною і стійкою основою соціальності. Вона відрізняється від етнічної ідентичності тим, що базується на свідомому виборі і залежить від раціональних чинників, таких як усвідомлення суб'єктом ідентифікації історичних, громадянських та політичних цінностей, що є вторинними порівняно з тими цінностями, котрі складають основу етнічної ідентичності і зазвичай є сталими і незмінними.

Ю. Руденко у своєму монографічному дослідженні «Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації» стверджує, що формування національної ідентичності – це процес самовизначення людини і у реальних, і у символічних конструктах етнічного та національного простору [3, с. 9].

Ще однією позицією вчених щодо розуміння національної ідентичності є її формулювання, як однієї з форм соціальної ідентичності, а тому вивчення цього поняття передбачає аналіз культурної, соціальної та колективної пам'яті, дослідження конфліктів ролей, міжгрупових відносин, вивчення основних цінностей, стратегій акультурації, формування національної ідентичності та націй, а також процесів, що супроводжують соціальні зміни [4].

Так, П. П. Мовчан, досліджуючи зміст поняття національної ідентичності в теоретико-методологічному аспекті, виокремив такі форми національної ідентичності:

– *нормальна ідентичність*, коли образ свого народу сприймається як позитивний, із адекватним ставленням до культури, історії, природного патріотизму, з толерантною установкою на спілкування з іншими народами;

– *етноцентрична ідентичність* – некритична перевага якої-небудь національної групи і самоідентифікація індивіда з нею;

– *етнодомінуюча ідентичність*, що фіксує таке ставлення самосвідомості і поведінки людини, коли не тільки національна ідентичність стає першочерговою з-поміж інших видів ідентичностей (громадянин, матір, батько, студент тощо), але й досягнення цілей, інтересів народу починає сприйматися як домінуюча цінність;

– *етнічний фанатизм* – ідентичність, у якій абсолютне домінування національних інтересів і цілей, часто ірраціонально сприйнятих, супроводжується готовністю йти за них на будь-які жертви і дії;

– *етнічна індиферентність* – байдужість людей до проблем національності і міжетнічних стосунків, до цінностей свого та інших народів, люди вільні від норм і традицій, на їхню поведінку не впливає ні їхня власна національна приналежність, ні національність інших;

– *етнонігілізм* у формі космополітизму, що виступає запереченням національності та етнокультурних цінностей;

– *амбівалентна*, невиражена, а інколи «подвоєна» чи навіть «потроєна» ідентичність. Такий тип національної ідентичності достатньо поширений у національно змішаному середовищі [2, с. 106].

Вважаємо, що все ж формування національної ідентичності переважно забезпечується дотриманням принципів правової, демократичної, соціальної держави, що створює гідні для людини умови праці й життя, захищає основні права людини та громадянина.

Сьогодні в нашому суспільстві існує криза щодо формування національної ідентичності. Зокрема, питання стоїть гостро щодо молоді, адже внаслідок десятирічної війни, повномасштабного вторгнення велика частина української молоді емігрувала в різні куточки світу, що стало початком зміни у формуванні національної ідентичності. Тому для подолання цієї кризи в українському суспільстві необхідні довгострокові механізми та інструменти, що відтворюють національний ідентифікаційний модус.

Проаналізувавши поняття, особливості та загальнотеоретичні ознаки, визначимо інструменти процесу формування національної ідентичності в українському суспільстві, зокрема серед молоді:

– піднесення престижу та значущості українських традицій, української мови;

– створення внутрішньодержавних умов для позитивного сприйняття громадянами своєї нації, країни, держави;

– створення історичного портрета як визначального чинника для формування національної ідентичності;

- підвищення соціального статусу нації та країни у світі та його усвідомлення і сприйняття громадянами держави;
- залучення молоді до патріотичних заходів тощо.

У нашому розумінні українознавча компетентність є ключовим чинником для забезпечення безпеки українського народу. Вона виявляється у внутрішньому переконанні особистості у своїй національній самоідентифікації та її готовності поставитися до своєї нації та культурного спадку з повагою.

Це, по-перше, поглиблення демократичних засад формування української політичної нації, що забезпечить вільний розвиток не тільки українцям, а й усім етносам, які мешкають на теренах нашої країни. По-друге, формування національної держави на засадах верховенства права та реального гарантування прав і свобод людини та громадянина. По-третє, модернізація суспільства на засадах ринкової економіки, добробуту і благополуччя всіх його членів. Таким чином, цивілізаційний розвиток сучасної України передбачає взаємодію трьох консолідаційних процесів: національного, ціннісного, модернізаційного [5, с. 103].

Висновки. Отже, у зв'язку зі стрімкими змінами у сучасному світі, що супроводжуються процесами глобалізації, і війною виникає актуальна проблема формування національної ідентичності серед молоді України у всіх аспектах соціокультурного життя, таких як мова, ментальність, світогляд, норми поведінки і культурні цінності.

Здійснення ефективних заходів для формування національної та національно-культурної ідентичності в умовах війни передбачає: розширення використання української мови в комунікації; забезпечення доступу до об'єктивної інформації та сприяння розвитку критичного мислення; формування національної свідомості та самосвідомості; підтримка національної гідності та протидія дискримінації; проведення ефективних реформ; подолання ксенофобії та нетерпимості; забезпечення політичної рівності громадян України, відображеної у діючій системі прав і обов'язків, і підкреслення загальної громадянської культури та ідеології; виховання молоді на основі національних цінностей.

Список використаних джерел

1. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / пер. з англ. А. Павлишина. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 560 с.
2. Мовчан П. П. Зміст поняття «національна ідентичність»: теоретико- методологічний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. Вип. № 17. С. 103–107.
3. Руденко Ю. Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації : монограф. Київ : «Видавництво Людмила», 2020. 364 с. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/Rydenko_monogragia1904.pdf.
4. Бех І. Д., Докукіна О. М., Федоренко С. Д., Шкільна І. М., Журба К. О. Формування в учнів основної школи національнокультурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів : посібник. Київ, 2019. 114 с.
5. Трощинський В. П., Скуратівський В. А., Ярош Н. П. та ін. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти : монограф. ; за заг. ред. В. П. Трощинського. Київ : НАДУ, 2018. 256 с.
6. Дзюба І. Чи усвідомлюємо ми українську культуру як цілісність? *Україна. Наука і культура*. 1988. Вип. 22. С. 315.

References

1. Kuzo, T. (2018) *Viina Putina proty Ukrainy. Revoliutsiia, natsionalizm i kryminalitet* [Putin's war against Ukraine. Revolution, nationalism and criminality] / per. z anhl. A. Pavlyshyna. Kyiv : DUKh I LITERA. 560 p. [in Ukr.].
2. Movchan, P. P. (2015) *Zmist poniattia «natsionalna identychnist»: teoretyko-metodolohichni aspekt* [Content of the concept of «national identity»: theoretical and methodological aspect]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. Issue № 17, pp. 103–107. [in Ukr.].
3. Rudenko, Yu. Yu. (2020) *Konsolidatsiina model natsionalnoi identychnosti: vid teorii suverenietu do teorii politychnoi modernizatsii* [Consolidation model of national identity: from the theory of sovereignty to the theory of political modernization] : monohraf. Kyiv : «Vydavnytstvo Liudmyla». 364 p. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/Rydenko_monogragia1904.pdf. [in Ukr.].
4. Bekh, I. D., Dokukina, O. M., Fedorenko, S. D., Shkilna, I. M., Zhurba, K. O. (2019)

Formuvannya v uchniv osnovnoi shkoly natsionalnokulturnoi identychnosti v konteksti suchasnykh polikulturnykh vplyviv [Formation of national and cultural identity in elementary school students in the context of modern multicultural influences] : posibnyk. Kyiv. 114 p. [in Ukr.].

5. Troshchynskyi, V. P., Skurativskyi, V. A., Yarosh, N. P. ta in. (2018) Formuvannya ukraïnskoi identychnosti v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoretychni i politychni aspekty [Formation of Ukrainian identity in the conditions of modern challenges: theoretical and political aspects] : monohraf. ; za zah. red. V. P. Troshchynskoho. Kyiv : NADU. 256 p. [in Ukr.].

6. Dziuba, I. (1988) Chy usvidomliuiemo my ukraïnsku kulturu yak tsilisnist? [Are we aware of Ukrainian culture as a whole?]. *Ukraina. Nauka i kultura*. Issue 22, pp. 315. [in Ukr.].

Надійшла до редакції 12.12.2023

ABSTRACT

Karina Pisotska, Yelyzaveta Burmystrova. Peculiarities of the national identity of Ukrainian youth in the conditions of the russian-Ukrainian war. The article highlights the issue of the influence of the russian-Ukrainian war on the formation of the national identity of Ukrainian society.

The analysis of existing scientific research on the understanding of the concept of «national identity» was carried out. It has been established that the concept of «national identity» is a modern term that has replaced the concepts more familiar in traditional approaches: «nation» and «national self-awareness».

It was determined that a feature of the development of national identity in Ukraine at the current stage is the identification of society based on Ukrainian values, national heritage, family traditions, etc. It has been found that today there is a crisis in society regarding the formation of «national identity», which especially concerns young people. It is also determined that the crisis is caused by a ten-year war, a full-scale invasion, as a result of which a large part of Ukrainian youth emigrated to different parts of the world, which was the beginning of a change in the formation of national identity. In order to overcome the crisis in Ukrainian society, it is proposed to introduce long-term mechanisms and tools that will reproduce the national identification mode, for example, raising the prestige and significance of Ukrainian traditions, the Ukrainian language, creating internal conditions for positive perception by citizens of their nation, country, state, «building a historical portrait», as a determining factor for the formation of national identity, raising the social status of the nation and the country in the world and its awareness and perception by the citizens of the state, the involvement of youth in patriotic activities, etc. It was established that the most favorable conditions for the formation of national identity are provided by the observance of the principles of a legal, democratic, social state, which creates dignified working and living conditions for a person, protects the basic rights of a person and a citizen.

Keywords: *national identity, youth, war, patriotism, socio-cultural factors, educational institutions, self-awareness.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-45-59

**Терезія
ПОПОВИЧ**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Юрій
ХОДАНИЧ**[©]
кандидат
філософських наук

(ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПРИРОДИ ПРАВА НА АНОНІМНІСТЬ В ІНТЕРНЕТІ

Досліджено особливості природи права на анонімність в Інтернеті. Право на анонімність сьогодні сприймається як невід'ємне право людини, елемент прайвесі. Забезпечуючи, з одного боку, свободу вираження поглядів у мережі, анонімність, з іншого боку, певним чином спричинює загрози уникнення правопорушниками відповідальності. Особливу увагу приділено визначенню обов'язків держави та провайдерів у світлі реалізації права на анонімність в Інтернеті. Зроблено висновок про необхідність пошуку балансу, котрий дозволив би враховувати як приватні інтереси користувачів Інтернету, так і інтереси суспільні, державні.

Ключові слова: *Інтернет, анонімність, приватність, обов'язки, держава, ідентифікація, відповідальність.*

Постановка проблеми. На сьогодні питання анонімності в Інтернеті вбачається все більш нагальним. Адже, як виявилось, велика кількість користувачів віртуального середовища сприйняла можливість залишатися анонімним, тобто не називатися власним іменем при користуванні тими чи іншими ресурсами (сайтами тощо), як перспективи формування alter ego, другого Я, особистості з відмінним від реального життям. Поряд із тим означене право виступає одним із необхідних інструментів, що дозволяє у цифрову епоху вільно висловлювати свою думку. У цілому ж право на анонімність як офлайн, так і онлайн, враховуючи сучасні реалії, сприймається як невід'ємне право людини, елемент прайвесі, що отримав відповідне визнання у межах національної та міжнародної систем правопорядку та набув важливої ролі у забезпеченні правового статусу особи. Окрім окреслених ціннісних характеристик досліджуваного феномена, вартими уваги є й інші аспекти, пов'язані з природою права на анонімність. Йдеться, зокрема, про існуючі загрози уникнення правопорушниками відповідальності внаслідок використання сучасних засобів шифрування, у тому числі і про зворотній бік свободи вираження поглядів і переконань у віртуальному середовищі – певні негативні висловлювання, котрі, залишаючи слід у мережі, не дозволяють притягувати до юридичної відповідальності тих, хто їх висловив чи допустив, адже неможливо встановити відповідних осіб. Звідси випливає цілий спектр прогнозованих питань моментів, що потребують вирішення, в тому числі пов'язаних із обов'язками при реалізації права на анонімність в Інтернеті: закріплення нормативних вимог і приписів, санкціонування винних осіб тощо. Отже, зважаючи на рівень залученості сучасної людини до віртуального середовища, все більше держав ставлять перед собою завдання належним чином врегулювати питання щодо права на анонімність у мережі з міркувань

© Т. Попович, 2023

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8333-3921>

tereziaa.popovych@uzhnu.edu.ua

© Ю. Ходанич, 2023

yurahodanych@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5113-3901>

забезпечення прав і гідності людини, їх охорони, безпеки, належного функціонування правопорядку та ін.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Серед науковців, які займаються дослідженням питань реалізації права на анонімність в Інтернет-мережі, можна виділити, зокрема, таких як: А. Вестін, Р. Гавісон, Ф. Еллістон, К. Крістоферсон, Е. Лі, І. Ллойд, А. Павлічек, В. Серьогін, П. Сухорольський, А. Фрумкін та ін.

Мета дослідження – з'ясувати основні характеристики права на анонімність в Інтернеті, особливості його природи, зосередивши при цьому увагу і на визначенні окремих обов'язків у контексті реалізації цього права.

Виклад основного матеріалу. У цілому анонімність являє собою свого роду становище, коли справжній автор повідомлення не відображається [12]. Це здатність говорити так, аби не бути ідентифікованим ніким [9, с. 121]. Д. Маріц визначає право на анонімність як «суб'єктивне право особи, що забезпечує її інформаційну приватність та унеможливорює її ідентифікацію серед інших учасників суспільних відносин» [2, с. 163]. В. Серьогін зауважує, що право на анонімність охоплює насамперед право людини не бути примушеною розкрити свою ідентичність, а також вчиняти дії, спрямовані на те, щоб не бути ідентифікованою оточуючими [5, с. 157].

Зазначимо, що в науковій літературі має місце спроба відрізнити право на анонімність та право на приватність.

Основна відмінність між анонімністю та приватністю, вважає Р. Меліс, полягає в тому, що перша не передбачає елемента секретності, тоді як друга – необхідною мірою передбачає. Наприклад, пояснює дослідниця, щоб спілкування Х стало приватним, має бути змінено ім'я чи ідентифікатор, аби приховати їх. Приватне спілкування містить довіру, секретність і контроль. Спілкування ж Х із метою зберегти анонімність подібних моментів не передбачає. Щоб зберегти анонімність Х, не обов'язково щось приховувати. Натомість має місце відсутність чогось активного навколо спілкування Х, як-от: моніторів, наглядних пристроїв, ідентифікаційних трекерів тощо [11].

У свою чергу, на думку П. Сухорольського, розглядувані права тісно переплітаються, однак право на приватність важливе у приватних просторах, а право на анонімність – у публічних. Анонімність часто забезпечує приватність у публічному просторі, а ліквідація анонімності в цьому випадку унеможливить і приватність [6, с. 40].

У нашому ж розумінні право на анонімність входить до більш широкого за обсягом поняття – «право на приватність» (право на анонімність як складова прайвесі). Останнє також охоплює право на захист персональних даних та право на забуття.

У такий спосіб сфера приватності особи повинна забезпечувати їй широкі можливості передусім залишатися самою собою, вільно користуватися мережею для своїх цілей, але й також передбачати перспективу відсутності посягань на її персональні дані та вільної комунікації в Інтернеті. Завдяки цьому маємо переконання, що розглядувана сфера досить широка за своїми способами реалізації, однак водночас є конкретною, адже безпосередньо стосується поведінки особи при залученні в віртуальність, а також пов'язана із даними про неї. Отже, сфера приватності в Інтернеті сконцентрована на самій особі у двох напрямках: 1 – те, що виходить від особи з огляду на можливості реалізації її свободи в мережі; 2 – те, що стосується інформації про особу як користувача Інтернет-мережі.

Погодимось із В. Токаревою у тому, що анонімність в Інтернеті має лише відносний характер, оскільки:

– по-перше, постачальники телекомунікаційних послуг отримують доступ до персональних даних користувачів, останні ж можуть бути передані уповноваженим органам держави для ідентифікації осіб, які вчинили правопорушення;

– по-друге, користувачі мережі більшою чи меншою мірою повинні реєструватися на сайтах, розкриваючи персональні дані;

– по-третє, найголовніше, користувачі мережі лишають так звані «цифрові сліди» (відвідування вебсторінок, пошукові запити, переглянутий контент, «лайки» тощо), що сприяють ідентифікації реальної особи [7].

У світлі реалізації права на анонімність на державу покладаються певні зобов'язання. З цього приводу П. Сухорольський відзначає, що праву на анонімність відповідають такі обов'язки держави:

1) поважати це право (наприклад, не запроваджувати загальнопоширені системи відеонагляду, не організовувати надмірні бази персональних даних, не втручатися без

законних підстав у таємницю кореспонденції й телефонних розмов тощо);

2) створювати умови для реалізації права (наприклад, запроваджувати стандарти телекомунікацій і правила поведінки з персональними даними, забезпечувати таємність голосування тощо);

3) охороняти та захищати це право від посягань із боку третіх осіб [6, с. 40].

Отже, як бачимо, йдеться про негативні та позитивні обов'язки держави.

Деякі аспекти забезпечення анонімності в мережі передбачає Рекомендація R 99(5) Комітету Міністрів Ради Європи щодо захисту недоторканності приватного життя в Інтернеті. Серед іншого, наголошуючи на тому, що Інтернет не є безпечною мережею, має місце заклик до користувачів всіма можливими засобами захищати персональні дані. Найкращим способом забезпечити недоторканність приватного життя називається анонімний доступ до мережі й анонімне використання послуг. Якщо можливість залишатися анонімним у мережі обмежена законодавчо, Рекомендація пропонує використовувати псевдонім, завдяки чому персональні дані будуть відомі тільки постачальнику послуг щодо доступу до Інтернету. Тож визначаються такі рекомендації постачальникам послуг:

– використовувати процедури й технології, бажано сертифіковані, для забезпечення недоторканності приватного життя особи;

– інформувати користувачів про можливі ризики недоторканності приватного життя в Інтернеті, а також про технічні засоби, що можуть ними застосовуватися для зниження ризику порушення безпеки їхніх персональних даних;

– інформувати користувачів про можливість анонімного доступу до мережі й анонімного використання послуг, а також про псевдоніми;

– щодо поведінки з персональними даними: накопичувати, обробляти і зберігати їх лише тоді, коли це потрібно для ясних і законних цілей; не передавати їх, якщо така передача не визначена законодавчо; не зберігати їх довше, ніж це потрібно для обробки; не використовувати їх для власної рекламної чи маркетингової діяльності [4].

При цьому інформація про особу може бути розкрита за рішенням суду. Національне законодавство повинне визначати чіткі підстави, за яких можливе розкриття відповідної інформації [3, с. 34]. Так, ст. 18 Конвенції про кіберзлочинність передбачає можливість держави отримувати від провайдерів чи надавачів Інтернет-послуг інформацію про користувача послуг, котра являє собою будь-яку інформацію у формі комп'ютерних даних чи іншій формі, що знаходиться у постачальника послуг, і за допомогою якої є можливість установити: тип, технічні положення та період користування комунікаційною послугою; особу користувача послуг, його адресу, телефони, інформацію про рахунки й платежі; іншу інформацію про місце встановлення комунікаційного обладнання [1].

Отже, подібно до забезпечення права на доступ до Інтернету, обов'язки в контексті реалізації права на анонімність покладаються на державу та постачальників Інтернет-послуг. Йдеться про необхідність застосування технічних можливостей забезпечення анонімності в мережі, можливостей використання псевдонімів, а також визначення правил поведінки з даними про особу користувача. При цьому є цілком допустимим, що держава може передбачати обставини й підстави, за якими надаватиметься доступ до персональних даних про користувача й розкриватиметься відповідна інформація.

Так, Індія, вже багато років провадить моніторинг електронних комунікацій через централізовану систему законного перехоплення і моніторингу. Як умову отримання ліцензії на діяльність усі Інтернет- та телекомунікаційні провайдери в цій країні повинні надавати уряду прямий доступ до всіх комунікацій, що проходять через їхні системи, й без ордеру. Провайдери також мають пересвідчитися, що їхнє обладнання передбачає технології тільки слабого шифрування, аби зробити легким доступ для держави [9, с. 124].

Варто зазначити, що держави по-різному підходять до проблеми реалізації права на анонімність. Візьмемо, наприклад держави, у яких демократичні цінності є досить вразливими чи взагалі відсутніми, де панує жорстка ідеологія світського чи релігійного характеру. Зокрема, у Бразилії та Венесуелі конституціями запроваджена заборона на анонімні висловлювання. У В'єтнамі законодавство забороняє використання псевдонімів. У свою чергу, в Еквадорі на законодавчому рівні закріплені обов'язок авторів коментарів на вебсайтах реєструватися під власними іменами [3, с. 42–43].

У 2017 р. в Китаї набув чинності Закон про кібербезпеку, котрий, із-поміж іншого, скасовує анонімність у мережі. Зокрема, при реєстрації доступу до Інтернету, реєстрації у соціальній мережі громадянин зобов'язаний надати достовірне засвідчення своєї особи. Якщо таке засвідчення не буде надано, оператор послуг не має права обслуговувати клієнта. У Північній Кореї запроваджено систему, що дозволяє виявляти, яка людина користується тим чи іншим псевдонімом у мережі.

У Канаді на законодавчому рівні відсутнє загальне право на анонімність, однак Верховний Суд Канади визнав важливість цього явища як прояву конфіденційності інформації, особливо у сфері онлайн-діяльності [11].

Цікаво, що в Австрії у 2019 р. у парламенті був зареєстрований проєкт Закону «Про акуратність (обачність-обережність) та відповідальність в Інтернеті», котрим планувалося з 1 вересня 2020 р. запровадити зняття анонімності в мережі для онлайн-користувачів. Відповідно до змісту законопроекту його положення поширюються на онлайн-платформи, що мають в Австрії понад 100 тис. зареєстрованих користувачів, а також прибуток за минулий звітний рік у розмірі, що перевищує 500 тис. євро. Окрім цього, під дію закону підпадають власники медіа-ресурсів, котрі в минулому році отримали або в поточному році отримують дотацію від держави для преси в розмірі понад 50 тис. євро. Онлайн-платформи (такі як фейсбук, твіттер, ютуб та ін.), якщо вони підпадають під зазначені вимоги, зобов'язані витребувати від користувача створити реєстраційний профіль-акаунт для автентифікації. У такому акаунті користувач повідомляє своє ім'я, прізвище, адресу, а також зазначає несправжнє ім'я (нік), котре буде висвітлюватися при створенні ним дописів. Онлайн-платформа повинна перевірити достовірність наданих користувачем даних про себе. Доступ до онлайн-платформи надається лише після успішної реєстрації користувача. При цьому, якщо онлайн-платформа має сумнів щодо справжності даних про користувача, вона запитує документи для їх підтвердження, а якщо такі не надаються особою – видаляє його акаунт. Водночас дані про користувача онлайн-платформи дозволяється використовувати лише у випадку кримінального переслідування поліцією, прокуратурою, судом чи переслідування з боку третіх осіб [8].

Варто зауважити, що у Німеччині були запроваджені деякі системи, спрямовані, з одного боку, на обмеження анонімності в Інтернеті, а з іншого – на захист прав користувачів. Так, Комісія ФРН із захисту неповнолітніх у засобах масової інформації як федеральний наглядовий орган схвалила обіг трьох систем штучного інтелекту, що перевіряють вік осіб, аби запобігти доступу неповнолітніх до шкідливого контенту (із насильством, порнографією та ін.). Йдеться, зокрема, про те, що відповідні системи повинні розпізнавати осіб, які мають принаймні двадцять три роки, щоб вони мали змогу отримати доступ до контенту з категорії 18+. Правовою основою для запровадження зазначених заходів стала Директива ЄС про аудіовізуальні медіапослуги (набула чинності в 2013 р.), котра, окрім іншого, зобов'язує держави вживати заходи щодо забезпечення захисту дітей [10].

Отже, загалом сутність права на анонімність в Інтернеті полягає у можливості користувача мережі не ідентифікуватися під власним іменем під час використання тих чи інших онлайн-сервісів або платформ, а також вчиняти дії, спрямовані на те, аби оточуючі не могли її ідентифікувати, вживати псевдонім (нік) тощо. Без сумніву, слід погодитись із твердженням про те, що фактор анонімності в Інтернеті суттєво сприяє забезпеченню свободи особи в віртуальній сфері. Це підтверджується, зокрема, рішеннями міжнародної спільноти. Так, у прийнятій 27 червня 2016 р. Радою ООН з прав людини Резолюції про сприяння, захист і реалізацію прав в Інтернеті відзначається, що «приватність в Інтернеті важлива для реалізації права на свободу вираження поглядів і безперешкодного дотримання думок, а також права на свободу мирних зібрань і асоціацій». Інтернет, у свою чергу, названий одним із засобів розвитку та інновацій, а тому, у контексті сприяння приватності, свободи вираження поглядів та інших прав, значущим є зміцнення впевненості й довіри до мережі [13].

Водночас має місце й інша сторона проблеми, зокрема, йдеться про аспект відповідальності особи, яка в різний спосіб використовує можливості, що надаються Інтернетом. У віртуальній сфері повинен застосовуватися підхід, аналогічний об'єктивній реальності, де кожна людина несе відповідальність за свої слова та дії. Отже, у контексті відповідальності постають нові горизонти обов'язків, що можуть накладатися на користувачів Інтернет-мережі. До цього додамо, що в цілому соціальна мережа являє собою

платформу, завдяки якій може здійснюватися в глобальному масштабі обмін інформацією та комунікація. Як уже було зазначено, такий аспект об'єктивної реальності, як відповідальність за слова й дії, має бути перенесений і в соціальну мережу. Відповідальність неможлива без ідентифікації особи. Таке наше твердження спровоковане тим, що часто використання несправжнього імені здійснюється задля уникнення відповідальності за висловлену позицію, особливо негативного, провокативного, маніпулятивного чи образливого характеру. Що ж стосується побоювань щодо незаконного збору інформації про особу в мережі, то слід розуміти, що Інтернет за своєю природою є місцем, де інформація, котра хоча б раз потрапила в мережу, не може бути до кінця звідти видалена. До неї може бути обмежений доступ, однак сама інформація щонайменше зберігається на серверах онлайн-сервісів. Таким чином, особа, яка поширює певну інформацію в мережі чи комунікує з іншими, свого роду «мовчазно» погоджується на такі умови користування Інтернетом. Саме тому варто дуже відповідально ставитися до того, яка інформація поширюється та яка комунікація здійснюється в мережі. Водночас слід зазначити, що й на власників соціальних мереж повинен бути покладений обов'язок дотримуватися конфіденційності наданої їм користувачами персональної інформації та її нерозголошення.

Висновки. Сутність права на анонімність в Інтернеті в цілому передбачає можливість користувача мережі не ідентифіковуватися під власним іменем під час використання тих чи інших онлайн-сервісів чи платформ, а також вчиняти дії, спрямовані на те, аби оточуючі не могли її ідентифікувати, вживати псевдонім (нік) тощо. Безперечно, на сучасному етапі розвитку суспільства фактор анонімності в Інтернеті суттєво сприяє забезпеченню свободи особи в віртуальній сфері. При цьому, з огляду на необхідність врахування аспекту відповідальності, постають нові горизонти обов'язків, що можуть покладатися на користувачів Інтернет-мережі, з міркувань забезпечення національної безпеки, протидії правопорушенням тощо. Тому на сьогодні викликом для багатьох держав постає вирішення питання стосовно «уседозволеності» висловлювань і дій користувачів віртуального світу, що, з одного боку, сприяє реалізації свободи вираження поглядів, а з іншого – може призводити до деструктивних явищ у сфері комунікації та взаємодії. Очевидно, найбільш прийнятним виходом із подібної амбівалентності є пошук «золотої середини», балансу, що дозволив би враховувати як приватні інтереси користувачів Інтернету, так і інтереси суспільні, державні. Тож діяльність міжнародного співтовариства в цьому напрямі триватиме, адже пошук рішення є вкрай необхідним.

Список використаних джерел

1. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 року. Ратифікована із застереженнями і заявами Законом України від 07.09.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text.
2. Маріц Д. Право на анонімність як невід'ємне право людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 160–164.
3. Володовська В., Дворовий М. Права людини онлайн: Порядок денний для України. Київ : ГО «Лабораторія цифрової безпеки», 2019. 56 с.
4. Рекомендація № R (99) 5 щодо захисту недоторканності приватного життя в Інтернеті. *Центр демократії та верховенства права*. URL: <https://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-r-99-5-shhodo-zahystu-nedotorkannosti-pryvattogo-zhyttya-v-interneti/>.
5. Сьрьогін В. А. Право на анонімність як елемент прайвесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 24. С. 154–159.
6. Сухорольський П. М. Право на анонімність як суттєвий елемент прав людини. *Правова інформатика*. 2013. № 1. С. 39–48.
7. Токарева В. О. Анонімність в мережі Інтернет. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/299/8343/17405-1?inline=1>.
8. Bundesgesetz über Sorgfalt und Verantwortung im Netz. URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Begut/BEGUT_COO_2026_100_2_1631073/BEGUT_COO_2026_100_2_1631073.pdf.
9. Froomkin M. From Anonymity to Identification. *Journal of Self-Regulation and Regulation*. 2015. Vol. 1. P. 120–138.
10. German youth protection body endorses AI as biometric age-verification tool. *Euractiv*. URL: <https://www.euractiv.com/section/digital/news/german-youth-protection-body-endorses-ai-as-biometric-age-verification-tool>.
11. Melis R. Anonymity Versus Privacy in a Control Society. *Journal of Critical Library and Information Studies*. 2019. Vol. 2. Issue 2. URL: https://www.researchgate.net/publication/339426071_Anonymity_Versus_Privacy_in_a_Control_Society.
12. Palme J., Berglund M. Anonymity on the Internet. URL: <https://people.dsv.su.se/~jpalme/society/anonymity.html>.

13. The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet : The Human Rights Council Resolution 32/L.20 from 27.06.2016. URL: https://www.article19.org/data/files/Internet_Statement_Adopted.pdf.

Надійшла до редакції 14.12.2023

References

1. Konventsia pro kiberzlochynnist vid 23.11.2001 roku [Convention on cybercrime dated November 23, 2001]. Ratyfikovana iz zasterezhenniamy i zaiavamy Zakonom Ukrainy vid 07.09.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text. [in Ukr.].
2. Marits, D. (2018) Pravo na anonimmist yak nevidiemne pravo liudyny [The right to anonymity as an inalienable human right]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 2, pp. 160–164. [in Ukr.].
3. Volodovska, V., Dvorovy, M. (2019) Prava liudyny onlain: Poriadok dennyi dlia Ukrainy [Human rights online: Agenda for Ukraine]. Kyiv : HO «Laboratoriia tsyfrovoy bezpeky». 56 p. [in Ukr.].
4. Rekomendatsia № R (99) 5 shchodo zakhystu nedotorkannosti pryvatnoho zhyttia v Interneti [Recommendation No. R (99) 5 on the protection of privacy on the Internet]. *Tsentr demokratii ta verkhovenstva prava*. URL: <https://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-r-99-5-shhodo-zahystu-nedotorkannosti-pryvatnoho-zhyttia-v-interneti/>. [in Ukr.].
5. Serohin, V. A. (2014) Pravo na anonimmist yak element praivesi [The right to anonymity as an element of privacy]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii : Pravo*. Issue 48, pp. 154–159.
6. Sukhorolskyi, P. M. (2013) Pravo na anonimmist yak suttevyi element prav liudyny [The right to anonymity as an essential element of human rights]. *Pravova informatyka*. № 1, pp. 39–48. [in Ukr.].
7. Tokareva, V. O. Anonimmist v merezhi Internet [Anonymity on the Internet]. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/299/8343/17405-1?inline=1>. [in Ukr.].
8. Bundesgesetz über Sorgfalt und Verantwortung im Netz. URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Begut/BEGUT_COO_2026_100_2_1631073/BEGUT_COO_2026_100_2_1631073.pdf.
9. Froomkin, M. (2015) From Anonymity to Identification. *Journal of Self-Regulation and Regulation*. Vol. 1, pp. 120–138.
10. German youth protection body endorses AI as biometric age-verification tool. *Euractiv*. URL: <https://www.euractiv.com/section/digital/news/german-youth-protection-body-endorses-ai-as-biometric-age-verification-tool>.
11. Melis R. (2019) Anonymity Versus Privacy in a Control Society. *Journal of Critical Library and Information Studies*. Vol. 2. Issue 2. URL: https://www.researchgate.net/publication/339426071_Anonymity_Versus_Privacy_in_a_Control_Society.
12. Palme J., Berglund M. Anonymity on the Internet. URL: <https://people.dsv.su.se/~jpalme/society/anonymity.html>.
13. The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet : The Human Rights Council Resolution 32/L.20 from 27.06.2016. URL: https://www.article19.org/data/files/Internet_Statement_Adopted.pdf.

ABSTRACT

Terezia Popovych, Yurii Khodanych. Peculiarities of the nature of the right to anonymity on the Internet. The article is devoted to the study of the peculiarities of the nature of the right to anonymity on the Internet. Today, the right to anonymity is perceived as an inalienable human right, an element of the right to privacy. Ensuring, on the one hand, freedom of expression on the Internet, anonymity, on the other hand, poses a threat to offenders' avoidance of liability. In this regard, the issues related to the responsibilities for exercising the right to anonymity on the Internet need to be addressed: the consolidation of regulatory requirements and regulations, the issue of authorization of perpetrators, etc.

The authors conclude that the essence of the right to anonymity on the Internet generally provides for the possibility of a network user not to be identified by his or her own name when using certain online services or platforms, as well as to take actions aimed at preventing others from identifying him or her, to use a pseudonym (nickname), etc.

The factor of anonymity on the Internet significantly contributes to ensuring the freedom of a person in the virtual sphere. However, due to the need to take into account the aspect of responsibility, new horizons of obligations that may be imposed on Internet users for reasons of national security, combating offenses, etc. are emerging.

It is determined that the challenge for many States today is to address the issue of «permissiveness» of statements and actions of users of the virtual world, which contributes to the realization of freedom of expression, but can also lead to destructive phenomena in the field of communication and interaction. The most acceptable way out of this ambivalence is to find a «golden mean», a balance that would allow taking into account both the private interests of Internet users and the public and state interests.

Keywords: Internet, anonymity, privacy, duties, state, identification, responsibility.

УДК 346.7:342.721:614.2
DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-51-56

Ольга РОССИЛЬНА ©

кандидат юридичних наук

(Інститут економіко-правових досліджень

ім. В. К. Макутова НАН України, м. Київ, Україна)

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР ПЕРСОНАЛІЗОВАНОЇ МЕДИЦИНИ ТА ВЕЛИКИХ ДАНИХ

Досліджено проблеми та правові перспективи опрацювання й захисту персональних даних щодо здоров'я, зокрема у контексті євроінтеграційних процесів. Проаналізовано право ЄС та рекомендації Європейської Комісії щодо України у сфері захисту персональних даних у системі охорони здоров'я. Особливу увагу приділено проблемі правового захисту генетичних даних, від належного рівня опрацювання яких залежить становлення та поширення переваг персоналізованої медицини.

У результаті системного аналізу чинного законодавства України встановлено недостатній рівень захисту персональних даних у галузі охорони здоров'я, що не відповідає європейським вимогам та стандартам, а також значно стримує розвиток персоналізованої медицини.

Ключові слова: персоналізована медицина, європейська інтеграція, персональні дані щодо здоров'я, генетичні дані, великі дані, електронна охорона здоров'я.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть стало очевидним, що найбільшим та найдорожчим активом на сьогодні є саме великі дані (big data). Їх накопичення, ефективний аналіз та прийняті відповідні рішення є «ключем доступу» до широкого верств споживачів тих чи інших послуг. Окреслений аспект захоплює та насторожує водночас, оскільки відкриває шлях до управління масами та простір для певних маніпуляцій. Надто чутливим це питання стає в контексті даних щодо здоров'я, генетичних даних тощо.

Дані – це нова валюта, котрою бажають володіти всі: науковці, бізнесмени, політики, маркетологи, фахівці інших сфер та спеціальностей [5]. Їхня цінність обумовлюється кількістю та якістю таких даних. Надважливу роль вони відіграють і у сфері охорони здоров'я, зокрема у процесі розвитку персоналізованої медицини, котра значною мірою є залежною від обсягу та якості обробки генетичних даних.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Рівень зацікавленості серед науковців і громадськості у темі захисту персональних даних значно зріс у тому числі із запровадженням Електронної системи охорони здоров'я. Різні правові аспекти означеної сфери досліджували вітчизняні та іноземні вчені, зокрема: І. Сенюта, Т. Ямненко, І. Літвінова, О. Устїнов, С. Вахненко, Я. Бабенко, О. Духовна, К. Бразерс, Т. Nuhtala, Д. Cirillo, Г. Болдуїн, М. Карампела, Дж. Модол, Х. Юе, Х. Вонг та ін.

Виклад основного матеріалу. Питання захисту персональних даних регулюється значним масивом нормативно-правових актів, що базуються на високих європейських та інших міжнародних стандартах. Захист персональних даних є однією зі сфер, що потребують наближення національного законодавства до європейського відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (надалі – Угода про асоціацію) [1]. Відповідно до ст. 15 Угоди про асоціацію сторони домовилися співробітничати з метою забезпечення належного рівня захисту персональних даних згідно з найвищими європейськими та міжнародними стандартами, зокрема відповідними документами Ради Європи. Співробітництво у сфері захисту персональних даних може включати, *inter alia*, обмін інформацією та

експертами. Крім того, захисту персональних даних також присвячені: ст. 8 Хартії Європейського Союзу про основоположні права, ст. 16 Договору про функціонування Європейського Союзу, якими встановлено, що кожна особа має право на захист своїх персональних даних.

У контексті активного руху України у напрямі набуття повноцінного членства у ЄС варто розуміти очікування ЄС щодо України у різних сферах та напрямках, зокрема і щодо персональних даних у сфері охорони здоров'я. У Звіті Європейської Комісії щодо України за 2023 рік (08.11.2023 (SWD (2023) 699 final)) і Повідомленні Європейської Комісії про політику розширення ЄС (08.11.2023 COM (2023) 690 final) (далі – Звіт Єврокомісії щодо України) окрему увагу приділено захисту персональних даних та зацентровано на найважливіших моментах [11]. Зазначається, що у сфері захисту персональних даних Україна продовжила роботу над приведенням законодавства у відповідність до *acquis* ЄС. Основним законодавчим актом, що регулює захист даних, є Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010, проте зауважується, що йому бракує достатньої деталізації та належного рівня виконання. Зокрема, це пов'язане з тим, що Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, який є органом, відповідальним за перевірку дотримання законодавства про захист даних, бракує відповідних ресурсів для ефективної роботи. Наразі на розгляді Верховної Ради України знаходиться законопроект про захист персональних даних, що був внесений до парламенту 07 вересня 2022 р. і прийняття якого сприятиме наближенню до вимог, викладених у Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних [13] та у Загальному регламенті про захист даних [10].

Дані щодо здоров'я являють собою цінне джерело медичної інформації. Обмін медичними даними є важливим кроком для того, щоб зробити систему охорони здоров'я розумнішою та покращити якість медичних послуг [12]. Із-поміж проблем у сфері даних, що прямо чи опосередковано пов'язані зі здоров'ям, у Звіті Єврокомісії щодо України зазначено, зокрема, такі:

1. Незважаючи на запуск електронної системи охорони здоров'я, включно з електронними рецептами, продовжує існувати фрагментація та дублювання даних у сфері охорони здоров'я. В Україні відсутня стратегія розвитку інформаційної системи охорони здоров'я, а нормативно-правова база потребує доопрацювання. Відсутність або низька якість дезагregованих даних у сфері охорони здоров'я є однією з ключових системних проблем, що впливає на процеси планування та формування політики, а також на реалізацію програм у сфері охорони здоров'я;

2. Станом на 1 січня 2020 року в Україні зареєстровано 2,7 млн осіб з інвалідністю, серед них 160 тис. дітей. Вбачається, що ця кількість різко зросла через агресивну війну росії. Наведені цифри охоплюють лише тих осіб, які змогли зареєструвати свою інвалідність. Це призводить до того, що дезагregовані дані майже не відповідають дійсності, оскільки Україна ще не запровадила Міжнародну класифікацію функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я ВООЗ для реєстрації осіб з інвалідністю [11].

Таким чином, Європейська Комісія визначила для України вектори руху та вдосконалення національного законодавства у сфері персональних даних щодо здоров'я.

Проте варто передусім звернутися до загального розуміння обробки персональних даних про здоров'я пацієнтів та практичних аспектів реалізації. Заслугує на увагу позиція, відповідно до якої медичні дані розглядаються як один із особистих активів пацієнта, саме тому вони повинні належати і контролюватися пацієнтом, а не бути розпорощеними в різних системах охорони здоров'я, що перешкоджає обміну даними і ставить під загрозу конфіденційність пацієнта. Блокчейн продемонстрував у фінансовій сфері, що надійні, підконтрольні обчислення можливі за допомогою децентралізованої мережі рівноправних учасників, що підтримуються публічним реєстром [12].

Розглядаючи таку точку зору, варто враховувати, що питання персональних даних щодо здоров'я є досить чутливим. Такі дані, серед інших, віднесені ст. 6 Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних до особливої категорії даних, що не можуть піддаватися автоматизованій обробці, якщо внутрішнє законодавство не забезпечує відповідних гарантій. У ст. 9 Загального регламенту про захист даних визначені правила опрацювання спеціальних категорій персональних даних (зокрема, даних стосовно стану здоров'я). За загальним правилом, опрацювання таких

даних заборонено. Проте у ч. 2 ст. 9 окреслено низку винятків, за яких такі дані можуть опрацьовуватися, а саме:

– суб'єкт даних надав явну згоду на опрацювання таких персональних даних для однієї чи декількох визначених цілей з урахуванням певних винятків;

– опрацювання є необхідним для цілей виконання обов'язків і здійснення спеціальних прав контролера або суб'єкта даних у сфері зайнятості та права соціального забезпечення і соціального захисту, якщо воно дозволено законодавством Європейського Союзу або держави-члена або колективною угодою згідно із законодавством держави-члена, що надає необхідні гарантії для фундаментальних прав та інтересів суб'єкта даних;

– опрацювання є необхідним для захисту життєво важливих інтересів суб'єкта даних або іншої фізичної особи, якщо суб'єкт даних фізично чи юридично неспроможний надати згоду;

– опрацювання здійснюють у ході відповідної законної діяльності з необхідними гарантіями установою, асоціацією чи будь-яким іншим некомерційним органом із політичною, філософською, релігійною метою або для цілі професійної спілки та за умови, що опрацювання стосується винятково членів чи колишніх членів органу або осіб, які регулярно підтримують контакт із ними у зв'язку з його цілями, та що персональні дані не розкривають поза межами такого органу без згоди суб'єктів даних;

– опрацювання стосується персональних даних, що відкрито оприлюднені суб'єктом даних;

– опрацювання є необхідним для формування, здійснення або захисту правових претензій або якщо суди діють як судові органи;

– опрацювання є необхідним із причин суттєвого суспільного інтересу, на підставі законодавства Європейського Союзу або держави-члена, що має бути пропорційним цілі, котрої прагнуть досягти;

– опрацювання є необхідним для цілей превентивної медицини чи гігієни праці, для оцінювання працездатності працівника, медичного діагнозу, надання послуг у сфері охорони здоров'я чи соціального забезпечення чи лікування або управління системами та послугами у сфері охорони здоров'я чи соціального забезпечення чи лікування на підставі законодавства Європейського Союзу або держави-члена чи відповідно до контракту з медичним працівником;

– опрацювання є необхідним із причин суспільного інтересу у сфері охорони суспільного здоров'я, зокрема, захисту від серйозних транскордонних загроз здоров'ю чи забезпечення високих стандартів якості та безпеки у сфері охорони здоров'я і лікарських препаратів або медичного обладнання;

– опрацювання є необхідним для досягнення цілей суспільного інтересу, цілей наукового чи історичного дослідження або статистичних цілей [10].

Окремо слід зауважити, що Загальним регламентом про захист даних визначено необхідність дозволити державам-членам мати або вводити подальші умови, в тому числі обмеження, у зв'язку з опрацюванням генетичних даних, біометричних даних або даних стосовно стану здоров'я.

Важливим аспектом є визначення форм практичного застосування отриманих персональних даних у сфері охорони здоров'я з метою забезпечення фундаментальних прав та свобод людини. Наприклад, у Європейському плані боротьби з раком визнано, що розумне поєднання медичних даних і новітніх технологій сприяє експоненціальному розвитку персоналізованої медицини, котра стає потужним інструментом боротьби з раком за допомогою індивідуальних стратегій профілактики та лікування, завдяки чому пацієнти отримують терапію, що найкраще їм підходить, і не витрачають гроші на лікування методом проб і помилок[4].

Персоналізована медицина – це той напрям сфери охорони здоров'я, що є «залежним» від великої кількості даних і саме тому з інформаційної точки зору являє собою досить інтенсивну та динамічну галузь. Дані високої розмірності, створені за допомогою геноміки та інших суміжних технологій, є центральними для багатьох прогностичних, діагностичних і терапевтичних застосувань персоналізованої медицини [9]. Однак значне збільшення обсягу індивідуальної інформації про стан здоров'я, якого вимагає цей підхід, також є одним із основних джерел етичних, правових і соціальних проблем, пов'язаних із персоналізованою медициною. Можливість використання

геномної інформації в медичній практиці значною мірою залежить від медичних інформаційних технологій. Електронні медичні картки та їх мережі широко впроваджуються в багатьох країнах світу. Медична інформація, що традиційно перебувала у виключному володінні лікарів, стає все більш доступною для громадян (у формі особистих медичних карток) та третіх осіб (та, що отримана на підставі підписаних пацієнтом дозволів) [2], що породжує певні ризики і проблеми, пов'язані зі створенням, агрегуванням, аналізом, зберіганням та використанням аналізу, а також зберіганням та використанням медичної інформації для персоналізованої медицини.

Для цілей розвитку персоналізованої медицини неабияке значення мають саме генетичні дані. Відповідно до положень Загального регламенту про захист даних генетичні дані визначаються як персональні дані, що стосуються вроджених або набутих генетичних ознак фізичної особи, надають унікальну інформацію про фізіологію чи здоров'я такої фізичної особи та такі, що отримані, зокрема, в результаті аналізу біологічної проби, взятої у відповідній фізичної особи.

Дослідження у сфері персоналізованої медицини показують, наприклад, які генетичні варіанти співвідносяться з ризиком захворіти і який «масштаб ефекту» кожен варіант матиме на ризик виникнення захворювання або як відповідь на лікування. Проблема полягає у тому, що частота генів і вплив навколишнього середовища, як правило, значною мірою різняться в різних групах населення [6]. У зв'язку з цим дані, отримані в результаті досліджень у сфері персоналізованої медицини в добре вивчених популяціях, не обов'язково можуть бути застосовані для маловивчених популяцій. Генетичні тест-панелі, розроблені на основі даних однієї групи населення, можуть не охоплювати генетичні варіанти, що мають відношення до ризику захворювання або відповіді на лікування в іншій групі [7]. Крім того, фармакогеномі алгоритми, що керують дозуванням або вибором лікарських засобів, можуть призвести до неоптимальних результатів у пацієнтів, чий «фонові» генетичні варіанти та вплив навколишнього середовища значно відрізняються від добре вивчених популяцій. Це викликає особливе занепокоєння, оскільки групи, що були недостатньо представлені в геномних дослідженнях, також є групами, що вже отримують неоптимальну користь від існуючих медичних послуг [8].

У контексті більш об'ємного підходу до персоналізованої медицини, котра враховує широкі потреби та особливості різних популяцій пацієнтів, варто розглядати також генетично керовані превентивну медицину та лікування. Сприйняття персоналізованої медицини у такому контексті дає можливість тісніше пов'язати охорону здоров'я з усім спектром біологічних та екологічних факторів, що формують здоров'я і благополуччя кожної окремої людини, і забезпечує концептуальну основу, за допомогою якої біологічні знання можна поєднати з розумінням обставин кожного пацієнта, щоб гарантувати, що кожна людина отримає правильну стратегію профілактики або лікування в потрібний час [3].

Висновки. Збирання та опрацювання персональних даних щодо стану здоров'я та/або генетичних особливостей містить низку можливостей та ризиків водночас. З одного боку, наявність великих даних, належним чином опрацьованих та збережених, створює умови, зокрема, для розвитку персоналізованої медицини (це означає наявність перспективи для більш точних превентивних заходів та лікування). А з іншого – ризики для прав і свобод фізичних осіб, що можуть призвести до фізичної, матеріальної та нематеріальної шкоди.

Українське законодавство у сфері захисту персональних даних відносно недавно розпочало свій рух до європейських правил і стандартів та однозначно перебуває ще в активній фазі створення відповідних умов для забезпечення сталого й високого рівня захисту фізичних осіб та усунення перешкод для потоків персональних даних, з одного боку, та належного рівня захисту – з іншого. Водночас варто зауважити, що чинний Закон України «Про захист персональних даних» не визначає та належним чином не врегулює питання захисту генетичних даних. Єдине положення Закону (ст. 7) визначає обробку, зокрема, біометричних та генетичних даних, крім випадків, що визначені у ч. 2 ст. 7. Крім того, у контексті захисту генетичних даних необхідно згадати ще про один нормативно-правовий акт – Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» від 09.07.2022. Проте він регулює досить вузьке коло суспільних відносин, а саме метою його прийняття було створення і функціонування обліку геномної інформації людини в Україні та удосконалення роботи правоохоронних

органів України із запобігання, виявлення, розкриття та розслідування злочинів проти життя, здоров'я, волі, статевої свободи та недоторканності особи, а також інших злочинів і правопорушень, розшуку безвісти зниклих осіб та ідентифікації невпізнаних трупів.

Такий рівень нормативно-правового регулювання збирання, обробки та використання генетичних даних наразі не забезпечує умови для розвитку персоналізованої медицини.

Таким чином, геном людини є основою персоналізованої медицини, котра розглядається як наступне покоління діагностики та лікування. Сукупність генетичних даних несе в собі як потенційну неосяжну користь, так і ризики для людства. Мобільність таких даних і сприяє новим науковим розробкам у сфері охорони здоров'я, і відкриває безмежні можливості для володільців (операторів) таких даних. В одних випадках наявність такої інформації допоможе тій чи іншій особі бути обізнаною про ризик виникнення певного захворювання, а в інших, у разі її неналежного опрацювання, може призвести до стигматизації та зловживань, зокрема, з боку страхових компаній [14].

Список використаних джерел

1. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A22014A0529%2801%29>.
2. Brothers K. B., Rothstein M. A. Ethical, legal and social implications of incorporating personalized medicine into healthcare. *Personalized Medicine*. 2015. Vol. 12. Issue 1. P. 43–51. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25601880/>.
3. Christopher J. W. Personalized medicine goes far beyond genetics. *STAT*. URL: <https://www.statnews.com/2021/11/16/personalized-medicine-goes-far-beyond-genetics/>.
4. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Europe's Beating Cancer Plan. COM/2021/44 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2021%3A44%3AFIN>.
5. Eggers W. D., Hamill R., Ali A. Data as the new currency. Government's role in facilitating the exchange. *Deloitte Review*. 2013. Issue 13. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/articles/data-as-the-new-currency/DR13_data_as_the_new_currency2.pdf.
6. Fullerton S. M. The input-output problem: whose dna do we study, and why does it matter? // Burke W., Edwards K. A., Goering S. Achieving Justice in Genomic Translation: Re-Thinking the Pathway to Benefit. New York, USA : Oxford University Press, 2011. 224 p. P. 40–55.
7. Kurian A.W. BRCA1 and BRCA2 mutations across race and ethnicity: distribution and clinical implications. *Current Opinion in Obstetrics and Gynecology*. 2010. Vol. 22. Issue 1. P. 72–78.
8. McClellan K. A., Avard D., Simard J., Knoppers B. M. Personalized medicine and access to health care: potential for inequitable access? *European Journal of Human Genetics*. 2013. Vol. 21. Issue 2. P. 143–147.
9. Olson S., Beachy S. H., Giammaria C. F., Berger A. C. Integrating Large-Scale Genomic Information into Clinical Practice. Washington, DC, USA : The National Academies Press, 2012. 112 p.
10. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>.
11. Ukraine 2023 Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2023 Communication on EU Enlargement policy. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=SWD:2023:699:FIN>.
12. Yue X., Wang H., Jin D. et al. Healthcare Data Gateways: Found Healthcare Intelligence on Blockchain with Novel Privacy Risk Control. *Journal of Medical Systems*. 2016. Vol. 40. Art. No. 218. URL: <https://doi.org/10.1007/s10916-016-0574-6>.
13. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28 січня 1981 р. Ратифікована із заявами Законом України від 06.07.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/994_326#Text.
14. Россильна О. В., Головачова А. С. Особливості медичного страхування в умовах розвитку персоналізованої медицини. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 79–85. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.12>.

Надійшла до редакції 14.12.2023

References

1. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A22014A0529%2801%29>.

2. Brothers, K. B., Rothstein, M. A. (2015) Ethical, legal and social implications of incorporating personalized medicine into healthcare. *Personalized Medicine*. Vol. 12. Issue 1, pp. 43–51. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25601880/>
3. Christopher, J. W. Personalized medicine goes far beyond genetics. *STAT*. URL: <https://www.statnews.com/2021/11/16/personalized-medicine-goes-far-beyond-genetics/>.
4. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Europe's Beating Cancer Plan. COM/2021/44 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2021%3A44%3AFIN>.
5. Eggers, W. D., Hamill, R., Ali, A. (2013) Data as the new currency. Government's role in facilitating the exchange. *Deloitte Review*. Issue 13. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/insights/us/articles/data-as-the-new-currency/DR13_data_as_the_new_currency2.pdf.
6. Fullerton, S. M. (2011) The input-output problem: whose dna do we study, and why does it matter? // Burke W., Edwards K. A., Goering S. *Achieving Justice in Genomic Translation: Re-Thinking the Pathway to Benefit*. New York, USA : Oxford University Press. 224 p., pp. 40–55.
7. Kurian, A.W. (2010) BRCA1 and BRCA2 mutations across race and ethnicity: distribution and clinical implications. *Current Opinion in Obstetrics and Gynecology*. Vol. 22. Issue 1, pp. 72–78.
8. McClellan, K. A., Avar, D., Simard, J., Knoppers, B. M. (2013) Personalized medicine and access to health care: potential for inequitable access? *European Journal of Human Genetics*. Vol. 21. Issue 2, pp. 143–147.
9. Olson, S., Beachy, S. H., Giammaria, C. F., Berger, A. C. (2012) *Integrating Large-Scale Genomic Information into Clinical Practice*. Washington, DC, USA : The National Academies Press. 112 p.
10. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>.
11. Ukraine 2023 Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2023 Communication on EU Enlargement policy. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=SWD:2023:699:FIN>.
12. Yue, X., Wang, H., Jin, D. et al. (2016) Healthcare Data Gateways: Found Healthcare Intelligence on Blockchain with Novel Privacy Risk Control. *Journal of Medical Systems*. Vol. 40, art. No. 218. URL: <https://doi.org/10.1007/s10916-016-0574-6>.
13. Konventsiia pro zakhyst osib u zviazku z avtomatyzovanoi obrobkoiu personalnykh danykh vid 28 sichnia 1981 r. [Convention on the Protection of Individuals with regard to Automated Processing of Personal Data of January 28, 1981]. Ratyfikovana iz zaiavamy Zakonom Ukrainy vid 06.07.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/994_326#Text. [in Ukr.].
14. Rossylna, O. V., Holovachova, A. S. (2023) Osoblyvosti medychnoho strakhuvannia v umovakh rozvytku personalizovanoi medytyny [Peculiarities of health insurance in the context of the development of personalized medicine]. *Kyivskyi chasopys prava*. № 1, pp. 79–85. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.12>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olha Rossylna. European dimension of personalized medicine and big data. The article examines the problems and legal prospects of processing and protection of personal health data, in particular in the context of European integration processes. The author analyzes the EU law and the European Commission's recommendations to Ukraine in the field of personal data protection in the healthcare system. Particular attention is paid to the issue of legal protection of genetic data, the proper processing of which is crucial for the development and dissemination of the benefits of personalized medicine.

The decision to open negotiations on Ukraine's full membership in the EU implies the intensification of the process of approximation of Ukrainian legislation to EU *acquis*. Personal data protection is one of the areas requiring such approximation in accordance with the provisions of the Association Agreement.

The issue of big data in the healthcare sector is studied in terms of its sensitivity and potential risks and dangers associated with it. The phenomenon of personalized medicine's «dependence» on a large amount of data is analyzed. The study shows that the creation of appropriate regulatory and legal conditions for the processing and protection of genetic and other medical data in the field of personalized medicine will create greater opportunities for the development of genetically guided preventive medicine and treatment.

As a result of a systematic analysis of the current legislation of Ukraine, an insufficient level of personal data protection in the healthcare sector was found, which does not meet European requirements and standards, and significantly hinders the development of personalized medicine.

Keywords: *personalized medicine, European integration, personal health data, genetic data, big data, e-Health.*

UDC 342.72

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-57-68

Andriy SAMOTUHA[©]
Ph.D. in Law,
Associate Professor
(Dnipropetrovsk
state University
of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine)

Ricardo FURFARO[©]
Dr. in Private Law,
MA in Constitutional
Law and Politics,
(University
of Business
and Social Sciences,
Buenos Aires,
Argentina)

**MEDIA BETWEEN STATE, LAW AND SOCIETY
DURING INTERNATIONAL ARMED CONFLICTS.
PART TWO: WORLD WAR I, THE CENTRAL POWERS**

Андрій Самотуга. Рікардо Фурфаро. МЕДІА МІЖ ДЕРЖАВОЮ, ПРАВОМ ТА СУСПІЛЬСТВОМ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНИХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ. ЧАСТИНА II: ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА, ЦЕНТРАЛЬНІ ДЕРЖАВИ. Здавна відомо, що війна ведеться не лише на полі битви класичною зброєю. Вона водночас не менш жорстоко відбувається за думки й душі людей в інформаційно-культурній та духовно-психологічній царині.

Зважаючи на постійні дискусії щодо співвідношення між мораллю та об'єктивністю в журналістиці, між дотриманням конституційного суб'єктивного права на інформацію (що включає такі похідні права, як свобода вираження поглядів і переконань, право отримувати, створювати, зберігати, поширювати, знищувати та спростовувати інформацію) автори досліджують еволюцію академічної дискусії навколо зв'язку медіа та збройних конфліктів, особливо у контексті появи та розвитку новітніх інформаційно-комунікаційних засобів і платформ.

Ця стаття продовжує цикл публікацій, що висвітлюють проблеми обмеження права на інформацію, протидії ворожій пропаганді та просування власних ідеологем і наративів як елементів контрпропаганди. Адже нинішні інформаційні війни як складові гібридних характеризуються битвою вже не стільки фактів, скільки сенсів і наративів, що майже не спростовуються протидіючими сторонами, а отже, все менше підпадають під правове регулювання, а більше – під політичні кон'юнктури. Значну увагу приділено питанням медійної цензури під час війни. Часові межі постановки наукової проблеми охоплюють період від Першої світової війни як першого міжнародного збройного конфлікту за кількістю держав-учасників до наших днів – російсько-української війни як предтечі нового протистояння між авторитарними режимами і демократичним світом.

На прикладі Центральних держав (Німечка, Австро-Угорська та Османська імперії) авторами зроблено висновок, що Перша світова війна, за відсутності тоді міжнародно-правового обмеження суб'єктивного права на інформацію аж після закінчення Другої світової війни, започаткувала подальшу із наростанням участь державних і недержавних суб'єктів у реалізації інформаційної політики як у міжвоєнні періоди у формі гібридних війн, так і відкритих збройних протистоянь у контексті всіх етапів інформаційної революції. Особливістю інформаційної політики аналізованих держав, на відміну від розглянутих у попередній статті (Велика Британія, Франція, США), визначено те, що вони, будучи суходольними імперіями, стикнулися з низкою складнощів, зумовлених передовсім своїм поліетнічним складом, що врешті-решт призвело до їх поразки та розпаду на окремі держави як одного з головних підсумків цієї війни.

Ключові слова: медіа, Перша світова війна, Центральні держави, суспільство, цензура, пропаганда, обмеження права на інформацію.

Relevance of the study. Informational aggression has become our everyday life, and no one is able to protect himself from its negative influence alone. Anyone who is in the vortex of information confrontations must be aware of possible risks and be able to resist information

© A. Samotuha, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9802-0226>
samotuga@ua.fm

© R. Furfaro, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5054-129X>
ricardofurfaro@yahoo.com.ar

threats and influences. Therefore, he should be able to know the reasons and methods of waging wars of this type. At the same time, information wars are no less destructive than those in which conventional weapons are used. Hence, discussions around information wars are impossible without both retrospective superficial reviews and in-depth analyses, thanks to which it is possible to understand the essence, nature and possible future transformations of this phenomenon.

For many centuries, and even millennia, the world political map has changed many times, including as a result of information conflicts. During the 20th century in the international arena, as many as three powerful testing grounds of information weapons were successively deployed – during the First, Second World Wars and the «Cold War». It is at the moment of aggravation of international relations that the propaganda machine is put into full force. The importance of propaganda as the main tool of information confrontation increases significantly in wartimes, as it is not inferior in its influence, and in some cases exceeds the effectiveness of weapons. During the First World War similar methods and technologies were often tested for the first time in full-scale sense.

At the same time, measures of counter-propaganda and censorship, which became extremely important during the war and were carried out by the warring parties (blocs of states) – the Entente and the Central Powers, both with the presence of features common to them, and differences that were determined by the different nature of the forms of government (monarchy, republic) and administrative-territorial system (mostly empires with a distinction between maritime and land (continental ones)).

In the initial publication of this series of articles, we have considered the peculiarities of the information policy of the Entente countries (Great Britain, France, Russia) and its associated member, the United States [24]. At the same time, Russia, despite its membership in this military-political bloc, cannot fit into such a defining construction as overseas possessions, but on the contrary, it is a classic example of a land-based multi-ethnic empire, which was characteristic of another union – the Central Powers, to which the German, Austro-Hungarian and Ottoman empires belonged. So, this second article will deal with peculiarities of the military information policy of the Central Powers, as well as on the differences between their separate empires, in particular, between their provinces, which later became independent states.

Recent publications review. As we noted in the previous article [24, p. 36], in Ukraine, the subject of information policy in general and military history, in particular, covers mostly the fields of political and historical sciences, while the legal field is naturally represented by works on theory and history of state and law and constitutional law. These and other problems are discussed in scientific publications by such Ukrainian authors as V. Zhadko, Ya. Zharkov, M. Kondratyuk, S. Kost', A. Mosiyenko. In 2003, S. Harkavy made a partial historical and legal study of the issues of propaganda during the First World War.

A similar topic is also covered in many foreign social and political publications by such authors as M. Robbins, V. Ther, K. Eimermacher, J. Horne & A. Kramer, M. Jeismann, M. Koch-Hillebrecht, S. Müller, A. Reimann, H. v. Gerlach, L. Boka and others.

Taking into account the superficial coverage of the legal aspects of the military information policy in Ukrainian science, it is the foreign developments of the analyzed topic that require additional research.

The objective in this research paper is to find out the peculiarities of information policy implementation during the First World War by the Central Powers (in particular, compared to the Entente countries) through the application of its restrictive measures in the form of a caesura, its legislative support with the definition of the circle of its actors and the subsequent impact on the development of the international security system.

Discussion. As the European political leaders later recognized, the Great French Revolution led to the fact that public opinion, expressed through agitation and action, turns into a significant political force that can no longer be ignored or simply controlled through censorship [22, p. 54]. For his part, the Austrian playwright Stefan Zweig, who during World War I served in the archives of the Austro-Hungarian War Ministry and eventually became a pacifist commenting on that war, argued that in order to continue the war, which had lasted for four terribly long years, states had to find ways to transform popular mass feelings such as hatred, anger, and the will to fight into more intense and long-lasting passions, and that this required the invention of a «terrible science» called propaganda. Propaganda was not really a product of the Great War (as World War I was then called because it was believed to be the only and last one). However, the war propaganda produced between 1914 and 1918 differed

from similar activity in earlier wars in two respects. Firstly, during that period, propaganda was organized for the first time in a «scientific way» (primarily using the achievements of psychology and the development of its social direction). Secondly, the Great War was the first total war in which all belligerent powers resorted to propaganda as a means of reaching all sections of society to obtain popular «consent». In general, propaganda has become the main political weapon not only to justify war, but also to mobilize hearts and minds [11].

During the First World War, both the Entente and the Central Powers made extensive use of propaganda, which took many forms, from books, newspaper articles and posters to film and photography. Propaganda emphasized the «line» of the government and exposed the shortcomings of a particular enemy. During the Great War, both sides imposed strict censorship and official licensing of military intelligence. One of the examples of censorship was the interception of letters sent home from the frontline. The content was checked not only for military secrecy, but also for any negative comments about the morale of the troops. That is, propaganda and censorship went hand in hand.

We should note that the First World War actually coincided with the next stage of the information revolution – the invention of audiovisual media. Among them, photography and cinematography were more stationary than mobile ones and therefore could not be widely available at the frontlines. For example, cameras at that time had large dimensions, in which, instead of roll film, photographic plates were still used with long exposure on tripods (which forced reporters to climb out of trenches, placing themselves and soldiers to danger), and which made it impossible to quickly photograph events, in particular, from long distances and in the darkness. Other media invented at that time – the telegraph and the telephone – made it possible to transmit information over long distances. However, wire communication was also vulnerable to damage, as happened when Great Britain cut German cables in the North Sea, securing a monopoly on the transmission of war propaganda information to the United States. Being exclusively state-owned, the telegraph and telephone were used as the only means of information transmission for newspaper editorial offices, and therefore access to these communication means was strictly regulated, which can be considered one of the censorship elements.

Therefore, in this publication, we will focus primarily on the printed media as an object of censorship and a propaganda means, which was carried out during the First World War by the Central Powers as well as by the Entente countries. Moreover, to promote a certain agenda, political decision-makers sought to actively influence public discourse, initially mainly through the press [28, p. 54].

We will begin the analysis of the information policy of the Central Powers with Germany. For example, in his diary entry for August 12, 1915, British General D. Heig demonstrates his attitude to the censorship of the German army. He pokes fun at what he sees as the Germans' heavy-handed approach to censorship, even though the British behaved in a very similar way. «The German prisoners of war order states that men are not allowed to write home about the heavy losses the Bavarians have suffered. If this continues, letters sent home will be stopped! This is all part of the German government's plan to mislead the German people» [15].

That is, already in the second year of the war, the European press received numerous censorship instructions, of which there were about two thousand in Germany. Central censors in the Central Powers, in general, were mainly military personnel, unlike the Entente countries with civil servants. To «ease» the journalists' work, the authorities issued special «censorship books» with a list of restrictions, which, of course, were classified and were unavailable to the public. But over time, the instructions became more blurred, and something forbidden could be found at will in any material [3].

The organization of censorship was somewhat modified during the war. In some countries, censorship bodies later lost their autonomy. Just as in such an Entente country as France, in Germany, they were combined with propaganda departments – in October 1915, in the Kriegspresseamt (Military Press Bureau). In addition, the various Reichsämtler (imperial offices) and other civil authorities there had their own censorship offices.

In Germany, the state authorities had a decisive influence on censorship. Germany, with the exception of Bavaria, was subject to fifty-seven military commanders, who, only nominally governed by the Kaiser, assumed executive power in their districts. Considering the Press Instructions of the Military Press Office in Berlin as only guidelines, they arbitrarily decided which censorship measures should be carried out either by subordinate commands or by the

local police. Bavaria was also ruled by six military commanders, who, however, were strictly subordinate to the Bavarian Minister of War and had to carry out censorship according to his instructions. The Bavarian military press service subordinated to him also usually used his support and caused numerous disputes not only with the Berlin censorship, but even with the Supreme High Command [15].

With regard to newspaper censorship, in Germany, with the exception of Bavaria, blank newspaper columns were banned from removing censored articles, as ordinary people should not know that all information was censored. German censors also gave recommendations such as «undesirable», «should be avoided», «publish with caution» or even «preferred». Since the censors also controlled publication afterwards, it was always safer, at least in sensitive matters, to submit an article in advance. Otherwise, one can be subject to sanctions of varying degrees. The publication of the newspaper could be suspended: if, for example, in France – up to six months, then in Germany – for a few days [14, p. 103]. In case of repeated offenses, «cautions» or «severe warnings» could be issued, editors were summoned to censorship institutions, or preventive censorship was regularly introduced. As a last resort, a newspaper's circulation could be confiscated and suspended indefinitely, and journalists could be banned from writing or even prosecuted. If, for example, in France, editors of opposition newspapers were imprisoned or executed, then in Germany violators of the censorship regime were forced to emigrate in the worst case, such as pastor Johannes Lepsius because of his forbidden report on the atrocities of the Turkish allies against Armenians.

Against the background of food shortages in Austria and Germany, culminating in the «turnip winter» of 1916-1917, the German military press service issued five instructions to the press regarding the food situation: Journalists were asked to avoid sensational reports about high food prices and attacks on traders and shopkeepers, reports of food riots or disturbances in front of shops and even jokes about food shortages. The censorship code of 1917 allowed information about food problems only at the local level and forbade inciting reports about food riots and conflicts between peasants and townspeople [23, p. 242].

In Germany, along with food, censorship was also introduced on such topics as speculations about the future constitution of Alsace-Lorraine, news about deportations from occupied territories, articles about the Kaiser, the already mentioned Turkish atrocities, and all illustrations were to be submitted to preventive censorship [23, pp. 195, 264]. There were also official exemptions from censorship. With the exception of newspapers of a seditious nature, newspapers could be bought from abroad, particularly from enemy countries, enemy army communiqués could be printed, and reports of the stormy sessions of the Reichstag and Bavarian Landtag were not censored. Despite careful monitoring of the activities of pacifists, some of them could secretly or openly spread their propaganda [23, p. 202].

Regarding the censorship of military correspondence with their civilian relatives, in Germany, as in Austria-Hungary and Italy, soldiers could be punished and even court-martialed for letters that allegedly contained «exaggerated and false information.» To avoid control, soldiers in all armies preferred to be careful in their correspondence and sometimes asked comrades on leave to send their letters when they were transitionally at home, but in the German army such voluntary «postmen» were sometimes controlled in trains and severely punished [27, p. 217-219].

Along with censorship as a restriction on the right to information, the Germans, for their part, were as enthusiastic as the British people about propaganda through the use of posters, leaflets and other visual means (advertisements) with the primary aim of demonizing the enemy and glorifying their own troops. However, the concept of propaganda turned out to be much more complicated than censorship. According to some British authors, where some prominent historians preferred to consider propaganda and censorship through the paradigm of a «culture of war» and others discussed propaganda in terms of coercion, few German researchers managed to carry out a detailed analysis of the wide range of responses to the war of 1914-1918 to show that neither patriotic perception nor violent refusal and dissent dominated the war propaganda [13].

However, starting from 1918, i.e. at the end of the war, German propaganda began to weaken, in particular in terms of demonizing the enemy, so as not to provoke panic among its own population. Thus, German censorship hid leaflets with aggressive slogans such as «Jeder Stoß ein Franzos» («Every blow to the Frenchman»), a sketch in a circus about the Belgian Francs and German repression, and the shameful undressing of a French governess in a stage performance.

According to some German researchers, war propaganda was not a phenomenon that suddenly arose in 1914 and ceased to exist in 1918. The fact that many Germans were ready to heed the Kaiser's call to arms both literally and ideologically, stemmed from ancient national ideals and beliefs. Long before the start of the war, significant sections of the bourgeois society of Germany recognized obedience, unquestionable loyalty, bravery and discipline as the main characteristics of an ideal monarchist subject [6, p. 187]. As other authors note, this elevation of military values to social landmarks paved the way for Germany to mobilize [26].

Immediately after mobilization, public discourse in Germany was largely determined by popular war propaganda: journalists, intellectuals and artists, as well as ordinary Germans, sought to convey their interpretations of the conflict through favorable articles about the war or letters to the editor [22, p. 464]. However, only one specific aspect of wartime propaganda later proved to be extremely effective in the long run, to the detriment of the Weimar Republic, which had consciously defined itself in opposition to wartime values. The censorship practice of concealing Germany's political and military mistakes and the nature of Germany's defeat burdened the new state with the myth of a backstab and left it unable to answer either the question of war guilt or the peace negotiations with rational, factual arguments. This failure to truly expose Germany's wartime behavior allowed the republic's right-wing opposition to undermine its legitimacy by reviving wartime propagandist ideals as an alternative to revolutionary unrest and uncertainty [26].

If Germany during the war was mainly a mono-ethnic and mono-linguistic empire, owning Prussia and hatching plans to conquer mainly the lands in the east – the Baltic countries, Belarus and Ukraine, then its satellite in the south is poly-ethnic, but with dominance in the official use of the German language, the *Austria-Hungarian Empire* was marked by no less, and in some places even more, strict censorship. Just as in Germany, it was carried out in the military department by personnel officers. However, given the multi-ethnic composition of the empire, the propaganda and the censorship had its own peculiarities in a specific territory.

In Austria, censorship and propaganda were combined from their start in the *Kriegspressequartier* (Military Press Service) under the War Ministry, with two separate supervisory commissions for Austria and Hungary. However, the *Kriegspressequartier* was only responsible for censorship in war zones, while two other bodies, the *Kriegsüberwachungsamt* (War Surveillance Office) in Vienna and the *Kriegsüberwachungskommission* (War Surveillance Commission) in Budapest, looked after the Austrian and Hungarian territories respectively. In Austria, the *Kriegsüberwachungsamt* was replaced by a commission of the War Ministry in October 1917 [9].

Regarding the protest against censorship in the press, some Austrian newspapers filled the blank spaces with the word «Zensur» [17, p. 134]. As for postal control, civilian letters to soldiers in which they mentioned the lack of food and hunger were confiscated, so as not to «endanger the discipline of the front-line troops and negatively affect their morale» [17, p. 85].

In Austria, censorship became more softened under Emperor Karl I (1887-1922), as he reconvened the Austrian parliament, the *Reichsrat*, resulting in highly critical statements and speeches appearing in the newspapers on behalf of various Slavic nationalities that did not managed to suppress [17, p. 140]. Even parliamentary debates, as well as in Germany, were not subject to censorship.

Also of great interest for our research is the military information policy of such an important part of this empire (also based on its name) as Hungary. In this regard, some Hungarian researchers pointed out to some specific features of Hungarian, and not, in general, Austro-Hungarian propaganda during the World War I. A certain independence of Hungary's information policy was determined by the fact that it shared the status of a metropolis with Austria and thus enjoyed greater autonomy in contrast to other lands constituting the empire.

It was in Hungary that military leadership was less successful in gaining long-term and complete control, primarily due to the steadfast resistance of the Istvan Tisza's government. Innumerable examples can be cited of how the Hungarian government, in order to protect its citizens, opposed military leaders of various ranks and, under the strictest law defining the authorities' special duties, refused those officers who were to exercise undue powers over civilians. In a certain respect, it was the government of I. Tisza that prevented Hungary from approaching a military dictatorship similar to the one established in Austria [8, p. 28].

In Hungary, as it should be, in July 1914, mass mobilization also began; war propaganda was popularized throughout the country by posters of advertising agencies (for example, the Advertising Company of the Capital, which owned advertising columns in

Budapest). For several months, entertainment theaters showed propaganda plays to full capacity. The majority of Hungarian political newspapers supported calls for revenge against Serbia as early as August 1914. Although even then some print media expressed objections, in particular the «Huszadik Szazad» («The Twentieth Century») and «Vilag» («The World»), associated with the opposition parties and politicians. Critical voices, however, were overwhelmed by strong state control and censorship of press publications. In July 1914, Act XLIII of 1912 had just come into force, giving the government extraordinary powers in case of war, including censorship and supervision of the press, distribution and regulation of printed matter. Newspapers were required to submit copies for state control, which was carried out by censorship services managed by the Crown Prosecution Service. Censors issued «confidential» or «strictly confidential» prohibitions and prescriptions to editorial offices; in more exceptional cases, all copies of a particular issue could be confiscated. An excellent example of rules arising under the influence of censorship-induced expectations is a censored copy of a manuscript preserved in the conservative-nationalist daily newspaper «Budapesti Hirlap» («Budapest Courier») which contained a note that «8 orai Ujsag» («The eight-hour newspaper») published the news, «without submitting it to censorship, therefore measures will be taken against it!» If we recall the former manner of speech of the Hungarian novelist Mor Jokai, the sixth branch of power, i.e. the press, was held hostage by the seventh, i.e. censorship.

Accordingly, the free expression of views contrary to the goals of propaganda in any official media was effectively made impossible. In the space delineated by censorship, the ever-increasing shortage of paper caused another means of controlling the distribution of the press, especially after 1917. Namely, it was relatively easy to provide only those printed media with raw materials that continued to line up in favor of or in war cause [8, p. 76].

At the same time, the discrepancy between the stories of soldiers and other survivors of the trenches horrors of and the official slogans, became increasingly apparent, as darker anxieties overshadowed the early impetus of the great «adventure.» Initial hopes for a «lightning war» faded as hostilities continued and even intensified; strategic losses in the fall of 1914 caused «a certain undeniable depression in public sentiment,» which «reached a climax with the news of the Russian invasion of the Carpathians.» After hearing all this, «even the most determined optimists could no longer maintain their relentlessness, and if they could, it was actually just an artificial, restrained optimism, from under which cold fear screamed» [25, p. 363].

Moreover, since the spring of 1915, propaganda slogans, as well as the manipulation of media messages, have been openly discredited. Among the authors of the literary magazine «Nyugat» («The West»), Arthur Elek and others objected to the falsehood of military reports, and A. Elek noted memoirs and private documents or personal diaries as the only documents of the era worthy of trust for posterity. Many people turned to the magazine genre precisely because of knowledge of censorship or in order to personally honor the memory of the war [12, pp. 88-92].

The pacifist voices, rather sparse at the beginning but increasingly realistic as time went on, shared an evocative, suggestive and ultimately complicit acoustic context, especially from 1916 onwards, making many things straightforward, contrary to the propaganda of the time: «this war developed its lingua franca*, which was sometimes similar to vulgar Latin, allegory poetry» [20, p. 9].

But militarism and belligerence still permeated the entire society thanks to central propaganda. As for the everyday forms of inhumanity and indirect madness of the authorities, as the Hungarian writer, journalist, translator Dežio Kosztolányi observed in 1917, «one can meet angry little tyrants everywhere. Tyrants are the waiters, the conductress, the bath servant, the caretaker. In this age, when man is less than nothing, the little ones - wondrous as it is that it should be them - suffer from a lunacy of power, prancing day and night with anger on their own dunghills. The poor attack each other with their bare hands. Today the conductress wages war on widows and orphans. What has perished, free will and individual life, is now receiving the coup de grace, from those who have lost the most. The last battle of the World War. I remember, at the beginning of the war, one insisted that war means order, nothing else would happen but the restoration of order. I have to assert: there almost is order already» [21, p. 7].

D. Kosztolányi, who fought hard against censorship, writing about the above-mentioned desire for peace in the summer of 1917, mentioned that in the atmosphere of war and

* lat. – a language used for communication between groups of people who speak different languages.

propaganda, the main human values were turned upside down. In coffeehouses, in the House of Representatives and in the squares, «they argue that peace is disgusting, cursed, rotten, and war is sweet, high, testing. Peace also needs advertising. At one time, war was also loudly advertised, with pipes and drums, schnapps, flowers, speeches and poisonous articles. Human thinking and the noble instinct for life had to be turned back, in the opposite direction. Therefore, white became black, and black became white» [19, p. 1-2].

Therefore, the culture of war in Hungary was initially spread not by the top propaganda institutions (which did not even exist), but by the intellectuals, who assumed the «role of voluntary propagandist». The mobilization of the intellectuals was most characteristic during the first years, that is, before the «start of the war.» As some Hungarian authors note, mutual hatred gave literature, art and even science opportunities for experimentation. The expectation that the war would change culture and art was so strong that from the beginning of the war these changes were studied [5].

In voluntary mobilization, as in other areas, the main breakout occurred in 1916 or 1917. In the second half of 1916, the sudden decline in military enthusiasm probably coincided with the experiences of the «heaps of corpses after Verdun, Somme and the Brusylov's offensive», but the death of the emperor Franz Joseph in November 1916, as well as the new policy of the imperial heir Karl IV, «personally an extremely benevolent ruler who intended to end the war and was therefore ready to make changes».

On the eve of mobilization, at the beginning of hostilities, enthusiastic crowds demonstrating support for the war on the great boulevards of Budapest also strongly emphasized the fact that several generations grew up without any experience of the bloody reality of wars, and the real consequences of armed conflicts that dragged on for a long period of time and mostly transformed to trench warfare. «For at least two generations, those who live in Hungary have not faced war and what war can cause.» The slow process of awakening (based on estimates up to the present day) took on wider social dimensions only after the death of half a million Hungarian soldiers. Meanwhile, the intellectuals for the most part began to reject the war, and its active part, which sought to end the conflict as soon as possible, began to think about establishing a «closed but responsible alliance» [16, p. 116].

As already mentioned, the Austro-Hungarian Monarchy, being the second largest country in Europe after the Russian Empire on the eve of the First World War, also included lands with Slavic ethnic groups, which made up the majority of its population. However, these lands in their socio-economic section were mainly agrarian ones, with the exception of Czechoslovakia, which, occupying 1/5 of the territory and having a quarter of the population, accounted for almost 70 % of the entire industry of the former monarchy with a large export potential, in particular weapons. As it is well known, the information society appeared precisely in the bowels of the industrial world, a sign of which was already pluralistic print mass media. Therefore, not only industry, but also the presence of the national industrial proletariat and industrialists in Czechoslovakia determined the specifics of the implementation of military information policy in this part of the empire, which later affected the outcome of the war. In addition, the Czechoslovak legions occupy an almost legendary place in Czech history. They include the armed forces that fought during and after the First World War on the side of the Entente in the struggle for independent Czechoslovakia.

At the beginning of the 20th century the Czech press belonged to political parties (agrarian, national-democratic, social-democratic, etc.). With the beginning of the war, the Austrian censorship monitored not only the content of the press, but also images and graphic editorial. Newspapers and magazines had a very limited source of information and at the same time received edited articles that editors had to pass off as their own. News from abroad was received by the «Wolf» press service, but intelligence information was not entirely reliable. Newspapers could only publish reports on individual days and weeks of the war, small reports, feuilletons, Sunday supplements, etc. The press was loyal to the Habsburg Monarchy until 1917, after which anti-Austrian articles and themes appeared. Clericals and old-regime layers remained loyal to the Monarchy.

On October 28, 1918, in Prague, at the editorial board of «*Národní politika*» («People's Politics») on Wenceslas Square, the text of the note was pronounced, which the public understood as the actual capitulation of the Habsburg Monarchy. This news spurred people to spontaneous demonstrations that led to the declaration of Czechoslovakia's independence.

The history of independent Czechoslovakia began to be written in 1918. The history of censorship in Czechoslovakia is also a history of power, political upheavals, and efforts to

maintain control over disseminated information. In Czechoslovakia's short eighty-year history, censorship, both institutional and non-institutional one, has always appeared, but most prominently during times of lack of freedom, whether under Nazi occupation or under one-party rule. It can be argued that for more than half of its «historical life», Czechoslovakia was under the rule of some totalitarian government. The form and methods of censorship practice in certain periods differed somewhat, but in some ways they turned out to be the same.

The Czechoslovak Republic was established on October 28, 1918. On this day, the so-called Washington Declaration, or the declaration of independence of the Czechoslovak people by its provisional government, was published. Leading representatives of emigration (T. G. Masaryk, E. Beneš, M. R. Stefanik) in it, among other things, pledged that the new Czechoslovak state would ensure freedom of the press, freedom of speech, assembly, etc. The issue of freedom of the press became increasingly acute, because the law on the press and the legal norms regulating the publication of periodicals were mostly learned from the times of Austria-Hungary, and also from the very beginning were very closely connected with censorship [4, pp. 88-90].

On the other hand, propaganda in independent Czechoslovakia did not disappear, but on the contrary, it acquired an external direction for the promotion of pro-independence narratives among the world community. If in 1914 only a handful of enthusiasts promoted the idea of independence, then during the next four years the situation slowly but surely changed. The arrival of the new Emperor Charles I in 1917, the partial easing of censorship and the resumption of the work of the Viennese parliament, found the Czechs and Slovaks in completely different moods than at the beginning of the war. Diplomatic successes abroad and victories of Czechoslovak legionnaires on the front fields significantly strengthened Czechoslovak self-awareness and identity. Representatives of cultural circles issued a joint manifesto to their deputies, in which they called to defend Czecho-Slovak rights.

It was T. Masaryk who was convinced that the only correct way for the country, which had to find itself in the middle of war-torn Europe, was massive propaganda and diplomatic pressure. While the future president established contacts first in Italy, and later in Geneva and London, work did not stop in Prague itself either. The internal structure of the resistance movement was organized in the future capital of Czechoslovakia. The organization received the telling name «Maffie». Its main task was to collect information and transfer data abroad. Separately, members of the «Maffie» engaged in conspiratorial propaganda, in particular through their own connections in the local press. The Austrian police did not manage to uncover the organization until the collapse of the empire in 1918.

In the direction of foreign propaganda, the magazine «La Nation Tcheque» began to be published in Switzerland for the French-speaking public. At the same time, a magazine in the Czech language was also planned - «Československá sokratnost», which was supposed to promote the idea of independence among emigrants in Europe. Meanwhile, propaganda reached a qualitatively new level. T. Masaryk persistently lectured on the threat of pan-Germanism and met with European politicians. In London, a weekly magazine in English «The New Europe» began to be published. Already in November of the following year, the Czechoslovak independents founded the Czechoslovak Press Office (Československá tisková kancelář, ČTK), which gradually provided the Western media with information about events in Austria-Hungary.

Despite all the efforts of Czech and Slovak politicians, the real prospects looked rather vague. Everything changed in 1917 and drastic geopolitical changes: the fall of autocracy in Russia and the US declaration of war on Germany [2].

Regarding the military information policy of the next member of the Central Powers, the *Ottoman Empire*, contemporary Turkish authors, in particular, note the following. Although infrastructural deficiencies such as low literacy and underdeveloped means of communication and transportation particularly limited the impact of written propaganda in the Ottoman Empire, the Committee of Unity and Progress (hereafter CUP) effectively used propaganda on the home front throughout the war for three main goals: to support mobilization; justify the internal policy; and suppress through censorship any kind of opposition deemed harmful to the war effort [18, p. 21].

In the Ottoman Empire, no special official bodies were created to organize propaganda. The Ministry of War (Harbiye Nezareti) and under its leadership the General Staff (Erkan-i Harbiye-i Umumiye Riyaseti) were the main state institutions that organized and coordinated such activities, especially regarding military matters. The military government thus

monopolized the press and, in the absence of any opposition voices, gained additional power to control and direct the home front through limited and biased information. In early August 1914, in order to gain complete control over the press, the Ministry of the Interior, led by Talat Pasha (1874-1921), planned to close all newspapers except "Tanin", the semi-official publication of the CUP. As this was an extremely radical attempt even under martial law, the War Ministry, on the advice of Kazim Karabekir, decided to impose censorship regulations rather than try to close down all the newspapers.

Taking into account, as already mentioned, the rather significant illiteracy of the population, oral propaganda was carried out from the beginning of the war. In particular, religious speeches and sermons in mosques with appeals to the population to contribute to mobilization by all material and moral means constituted an essential component of oral propaganda. However, oral propaganda was not limited to this. In Istanbul and other provinces, semi-official organizations and the CUP itself organized many patriotic conferences and public addresses to educate the people about the importance of their support for the war process.

In August 1914, magazines and newspapers published numerous pro-war articles arguing that the war was the Ottoman Empire's chance to survive. Such indoctrination led the masses to attend pro-war demonstrations organized by the CUP, especially in Istanbul. When the empire entered the war alongside the Central Powers, nationalist propaganda was based on a clear definition of the «internal enemy» (the non-Muslim Ottomans who were reluctant to support mobilization) and the «external enemy» (the Allies) states and their citizens) also acquired an Islamist undertone. Thus, CUP propaganda targeting Muslim Turks conflated Islamism with nationalism. In fact, the military government used jihadi propaganda, which included nationalist elements, not only to ensure the regular mobilization of Anatolian Muslims, but also to publicly endorse a series of domestic policies directed against non-Muslim citizens of the Ottoman Empire, including the forced migration of Anatolian Armenians. At the same time as the official rhetoric, based on the salvation of the state and religion, marginalized non-Muslims in the eyes of Muslim Turks, it turned out that people supported or were indifferent to the hostile policy of the CUP against Armenians and Ottoman Greeks [7, p. 62].

The CUP government promoted the idea that mobilizing resources to ensure the survival of the empire was the sacred duty of all citizens. Soldiers on all fronts had to be ready to sacrifice their lives if necessary. In return for their altruism, the people in the rear would undoubtedly support the mobilization. Military propaganda based on the themes of «duty» and «sacrifice» was mainly aimed at three social groups, mostly Turkish or non-Turkish Muslims: soldiers at the front, young men of conscription age, and women facing the hardships of war on the «home front».

But as the war dragged on, the horrors and sacrifices of war became more real than official rhetoric and promises for the future. Since 1917, propaganda began to lose its influence on the domestic front. While young men were unwilling to submit to the self-sacrificing demands of wartime propaganda, women who faced the realities of wartime were also on a different stage, making them unresponsive to patriotic messages. As a result, realizing the deterioration of conditions at home, many soldiers inevitably became deserters in order to take better care of their families [11].

Concluding the examination of the peculiarities of the information policy of the Central Powers during the First World War, it should be generally stated that some German researchers considered the contradiction between the outdated European borders and the national principle of state formation to be an equally important cause of the First World War. As a result, the biggest mistake for the Kaiser's Germany was its support to the imperial Austria-Hungary and Turkey, which sought to preserve the rule over the colonized peoples [1, c. 401].

Conclusions. What has been stated about the information policy of the Central Powers during the First World War allows us to state the following.

1) the object of propaganda in all states participating in the First World War was mainly external forces - enemy states. Instead, the main consumer of this propaganda was a domestic audience, especially in the Central Powers (with the exception of Czechoslovakia after the collapse of the Austro-Hungarian Empire) due to a lack of resources to spread their own propaganda narratives abroad. According to Manichean argumentation*, the propagandists

* Manichaeism is the Iranian dualistic teaching of Mani about the struggle between good and evil, light and darkness.

claimed that their country was fighting for civilization against enemies who were nothing more than a pack of barbarians. For example, the French philosopher Henri Bergson (1859-1941) declared on August 8, 1914: «The struggle against Germany is the struggle of civilization against barbarism.» The Central Powers used the same argument against Russia. When the Western Allies, later joined by American President Woodrow Wilson (1856-1924), declared a struggle for personal freedom and world democracy against German militarism and «Kaiserism», the Germans retaliated decisively. In several cases, professors and writers denied the atrocities in Belgium and affirmed the unity of militarism and culture [10]. That is, each side presented this war to its citizens and neutral countries as a civilizational war, and that it was this state and its allies who stood on the watch of civilization in its own sense. This thesis further led to the current kind of civilizational and mental impasse, when one side puts a person and his life in the center of attention, the other sees a person as a means of strengthening an expansionist aggressive state that tries to enslave free, democratic nations;

2) the propaganda used during the First World War also had large-scale consequences; totalitarian dictatorships of the 20th century would learn the lessons of the Great Wars in improving their own propaganda. For example, on March 25, 1933, Goebbels, addressing the management of German radio companies, outlined the strategy of his Ministry of Propaganda based on the axiom that «propaganda was in the hands of our enemies in the world war, the most powerful weapon»; therefore, the newly created ministry should «carry out a mental mobilization in Germany», which he then compared to the activities of the Ministry of Defense, suggesting that this mental mobilization may be even more important than the physical arming of the people;

3) the propaganda that unfolded in the interior during the First World War did not cause much resistance inside the country. In summary, it may be argued that during the period under review, writers and journalists, and the pacifism they espoused, were long ineffective in the face of spectacular methods of propaganda operations. But at first, neither pacifism nor common sense could stop the mobilization impulse in any of the belligerent states without exception.

References

1. Мартинов А. Перша світова війна у сучасній німецькомовній історіографії: теми й концептуальні ідеї досліджень. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2016. № 25. С. 397-423.с. 401.
2. Мокрик Р. Чехословаччина – народження демократії на уламках імперії (30.11.2020). URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5fc686bb8aaad/>.
3. Пивоваров С., Коберник К. Досі обурені, що голова Мінкультури не проти цензорів у ЗМІ? І правильно, бо далі цензуру поширять на театр, кіно і думки. Так уже було під час Першої світової війни – історичний екскурс «Бабеля» (29.03.2023). URL: <https://babel.ua/texts/92130-dosi-obureni-shcho-golova-minkulturi-ne-proti-cenzoriv-u-zmi-i-pravilno-bo-dali-cenzuru-poshiryat-na-teatr-kino-i-dumki-tak-uzhe-bulo-pid-chas-pershoji-svitovoji-viyni-istorichniy-ekskurs-babelya>.
4. Bachová J. Cenzura, svoboda projevu a svobodný přístup k informacím : Rigorózní práce / Univerzita Karlova v Praze. Praha, 2007. 451 s.
5. Balázs E. Háborús gyűlölet andante és allegro. A hivatalos irodalom, a katolikus egyházhoz közeli irodalmi lapok és a háború Magyarországon (1914-1916) = Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára, főszerk. Majoros I., szerk. Antal G., Hevő P., M. Madarász A., Bp., ELTE-BTK, 2015. URL: <https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/13673/35-BALAZSESZTER.pdf?sequence=1>.
6. Berndt U. Untertan in Uniform: Militär und Militarismus im Kaiserreich 1871-1914. Quellen und Dokumente. Frankfurt/M : Fischer Taschenbuch Verlag, 2001. 224 s.
7. Beşikçi M. The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War. Between Voluntarism and Resistance. Leiden : Brill. 2012. 346 p.
8. Boka L. Propaganda Az I. Világháborúban. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. 2015, október 16. – 2016, április 9. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 2016. 372 o.
9. Demm E. Censorship (29.05.2017). URL: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/censorship>.
10. Demm E. Propaganda at Home and Abroad (07.07.2017). URL: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/propaganda_at_home_and_abroad.
11. Dölek-Sever D. Propaganda at Home (Ottoman Empire) (30.09.2019). URL: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/propaganda_at_home_ottoman_empire.
12. Elek A. Haditudositas. *Nyugat*, 1915. januar 16.
13. Emma H. Censorship and Propaganda in World War I: A Comprehensive History, by Eberhard Demm Propaganda and Conflict: War, Media and the Shaping of the Twentieth Century ; ed. Mark Connelly. *The English Historical Review*, Volume 137, Issue 586, June 2022. P. 949–950.

14. Gerlach H. v. Die große Zeit der Lüge. Der Erste Weltkrieg und die deutsche Mentalität (1871-1921). Bremen : Donat Verlag, 1994. 198 s.
15. German censorship. URL: <https://digital.nls.uk/great-war/general/propaganda/german-censorship.html>.
16. Gero A. A béke utolsó hónapja a Monarchia Magyarországon (1914, június 28 – 1914, július 28.). Budapest : Habsburg Történelmi Intézet, 2014. 485 o.
17. Healy M. Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 332 p.
18. Köroğlu E. Ottoman Propaganda and Turkish Identity. Literature in Turkey during World War I. London ; New York : Tauris Academic Studies, 2007. 244 p.
19. Kosztolányi D. A béke reklámja. *Pesti Napló*. 1917. júl. 12.
20. Kosztolányi D. Őszintén szólva: Allegória. *Pesti Napló*. 1918. szept. 22.
21. Kosztolányi D. Zsarnok fehér sapkában. *Pesti Napló*. 1917. okt. 7.
22. Lückemeier K. Information als Verblendung. Die Geschichte der Presse und der öffentlichen Meinung im 19. Jahrhundert. Stuttgart: Ibidem Verlag, 2001. 532 s.
23. Oberzensurstelle: Kommunikationsüberwachende Vorschriften des Jahres 1917, in: Fischer, Heinz-Dietrich (ed.): *Pressekonzentration und Zensurpraxis im Ersten Weltkrieg*. Berlin : V. Spiess, 1973. 302 s.
24. Samotuha A., Furfaro R. Media between state, law and society during international armed conflicts. Part one: World War I, the Entente. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2023. Special Issue № 1. P. 42-52.
25. Schöpflin A. A szavak háborúja. *Nyugat*, 1914. október 16.
26. Ther V. Propaganda at Home (Germany) (08.10.2014). URL: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/propaganda_at_home_germany.
27. Ulrich B., Ziemann B. German Soldiers in the Great War: Letters and Eyewitness Accounts. Barnsley : Pen and Sword Military, 2011, 224 p.
28. Ute D. Die Politik der Propaganda. Zur Praxis gouvernementaler Selbstrepräsentation vom Kaiserreich bis zur Bundesrepublik. In *Propaganda. Meinungskampf, Verführung und politische Sinnstiftung 1789–1989*, hrsg. Wolfgang Siemann. Frankfurt/M: Fischer Taschenbuch Verlag, 1994. P. 44-82.

Submitted 11.12.2023

1. Martynov, A. (2016) Persha svitova viyna u suchasnyy nimets'komovnyy istoriohrafiiyi: temy y kontseptual'ni ideyi doslidzhen' [The First World War in modern German-language historiography: themes and conceptual ideas of research]. *Mizhnarodni zv'yazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*. № 25, pp. 397-423. [in Ukr.].
2. Mokryk R. Chekhoslovachchyna – narodzhennya demokratiyi na ulamkakh imperiyi [Czechoslovakia – the birth of democracy on the ruins of the empire] (30.11.2020). URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5fc686bb8aaad/>. [in Ukr.].
3. Pyvovarov S., Kobernyk K. Dosi obureni, shcho holova Minkul'tury ne proty tsenzoriv u ZMI? I pravyl'no, bo dali tsenzuru poshyryat' na teatr, kino i dumky. Tak uzhe bulo pid chas Pershoji svitovoyi viyny – istorichnyy ekskurs «Babelya» [Still outraged that the head of the Ministry of Culture is not against censors in the mass media? And rightly so, because in the future censorship will be extended to theater, cinema and thoughts. This was already the case during the First World War – historical tour of «Babel»] (29.03.2023). URL: <https://babel.ua/texts/92130-dosi-obureni-shcho-golovaminkulturi-ne-proti-cenzoriv-u-zmi-i-pravilno-bo-dali-cenzuru-poshyryat-na-teatr-kino-i-dumki-tak-uzhe-bulo-pid-chas-pershoji-svitovoyi-viyny-istorichnyy-ekskurs-babelya>. [in Ukr.].
4. Bachová J. (2007) Cenzura, svoboda projevu a svobodný přístup k informacím [Censorship, freedom of expression and free access to information] : Rigorózní práce / Univerzita Karlova v Praze. Prague, 451 p. [in Czech].
5. Balázs E. (2015) Háborús gyűlölet andante és allegro. A hivatalos irodalom, a katolikus egyházhoz közeli irodalmi lapok és a háború Magyarországon (1914-1916) [War hatred andante and allegro. Official literature, literary papers close to the Catholic Church and the war in Hungary (1914-1916)]= Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára, főszerk. Majoros I., szerk. Antal G., Hevő P., M. Madarász A., Bp., ELTE-BTK. URL: <https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/13673/35-BALAZSESZTER.pdf?sequence=1>. [in Hun.].
6. Berndt, U. (2001) Untertan in Uniform: Militär und Militarismus im Kaiserreich 1871-1914. Quellen und Dokumente [Subject in Uniform: Military and Militarism in the Empire 1871-1914. Sources and documents]. Frankfurt/M : Fischer Taschenbuch Verlag, 224 p. [in Ger.].
7. Beşikçi, M. (2012) The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War. Between Voluntarism and Resistance. Leiden : Brill, 346 p.
8. Boka, L. (2016) Propaganda Az I. Világháborúban. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. 2015, október 16. – 2016, április 9 [Propaganda in World War I. Exhibition of the National Széchényi Library. October 16, 2015 – April 9, 2016]. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 372 p. [in Hun.].

9. Demm E. Censorship (29.05.2017). URL: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/censorship>.
10. Demm E. Propaganda at Home and Abroad (07.07.2017). URL: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/propaganda_at_home_and_abroad.
11. Dölek-Sever D. Propaganda at Home (Ottoman Empire) (30.09.2019). URL: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/propaganda_at_home_ottoman_empire.
12. Elek A. Haditudositas [War knowledge]. *Nyugat*, 1915. januar 16. [in Hun.].
13. Emma H. Censorship and Propaganda in World War I: A Comprehensive History, by Eberhard Demm Propaganda and Conflict: War, Media and the Shaping of the Twentieth Century ; ed. Mark Connelly. *The English Historical Review*, Volume 137, Issue 586, June 2022. P. 949–950.
14. Gerlach H. v. (1994) Die große Zeit der Lüge. Der Erste Weltkrieg und die deutsche Mentalität (1871-1921) [The great age of lies. The First World War and the German mentality (1871-1921)]. Bremen : Donat Verlag, 198 p. [in Ger.].
15. German censorship. URL: <https://digital.nls.uk/great-war/general/propaganda/german-censorship.html>.
16. Gero, A. (2014) A béke utolsó hónapja a Monarchia Magyarországon (1914, június 28 – 1914, július 28.) [The first home of peace in the Hungarian Monarchy (1914, June 28 – 1914, July 28)]. Budapest : Habsburg Történeti Intézet, 485 o. [in Hun.].
17. Healy, M. (2004) Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I. Cambridge : Cambridge University Press, 332 p.
18. Köroğlu, E. (2007) Ottoman Propaganda and Turkish Identity. Literature in Turkey during World War I. London ; New York : Tauris Academic Studies, 244 p.
19. Kosztolányi D. (1917) A béke reklámja [An advertisement for peace]. *Pesti Napló*, júl. 12. [in Hun.].
20. Kosztolányi, D. (1918) Őszintén szólva: Allegória [Frankly speaking: Allegory]. *Pesti Napló*, szept. 22. [in Hun.].
21. Kosztolányi, D. (1917) Zsarnok fehér sapkában [A tyrant in a white cap]. *Pesti Napló*, okt. 7. [in Hun.].
22. Lückemeier, K. (2001) Information als Verblendung. Die Geschichte der Presse und der öffentlichen Meinung im 19. Jahrhundert [Information as delusion. The history of the press and public opinion in the 19th century]. Stuttgart: Ibidem Verlag, 532 p. [in Ger.].
23. Oberzensurstelle: Kommunikationsüberwachende Vorschriften des Jahres 1917 [Chief censorship office: Communications monitoring regulations from 1917] / in: Fischer, Heinz-Dietrich (ed.): *Pressekonzentration und Zensurpraxis im Ersten Weltkrieg*. Berlin : V. Spiess, 1973. 302 p. [in Ger.].
24. Samotuha, A., Furfaro, R. (2023) Media between state, law and society during international armed conflicts. Part one: World War I, the Entente. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Issue № 1. P. 42-52.
25. Schöpflin, A. (1914) A szavak haboruja [A jumble of words]. *Nyugat*, oktober 16. [in Hun.].
26. Ther, V. Propaganda at Home (Germany) (08.10.2014). URL: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/propaganda_at_home_germany.
27. Ulrich, B., Ziemann, B. (2011) German Soldiers in the Great War: Letters and Eyewitness Accounts. Barnsley : Pen and Sword Military, 224 p.
28. Ute, D. (1994) Die Politik der Propaganda. Zur Praxis gouvernementaler Selbstrepräsentation vom Kaiserreich bis zur Bundesrepublik [The politics of propaganda. On the practice of governmental self-representation from the Empire to the Federal Republic]. In *Propaganda. Meinungskampf, Verführung und politische Sinnstiftung 1789–1989*, hrsg. Wolfgang Siemann. Frankfurt/M: Fischer Taschenbuch Verlag, pp. 44-82. [in Ger.].

ABSTRACT

This article continues the cycle of publications highlighting problems of restriction of the right to information, countering enemy propaganda and promoting one's own ideologies and narratives as elements of counter-propaganda.

The object of propaganda in all states participating in the First World War was mainly external forces – enemy states. Instead, the main consumer of this propaganda was a domestic audience, especially in the Central Powers (with the exception of Czechoslovakia after the collapse of the Austro-Hungarian Empire) due to a lack of resources to spread their own propaganda narratives abroad.

The peculiarity of the information policy of the Central Powers, in contrast to those considered in the previous article (Great Britain, France, the USA), is determined by the fact that they, being land empires, faced a number of difficulties caused primarily by their polyethnic composition, which ultimately led to their defeat and disintegration into separate states as one of the main results of this war.

Keywords: media, World War I, Central Powers, society, censorship, propaganda, restrictions on the right to information.

УДК 342.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-69-74

Ігор СЕРДЮК[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ НОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Обґрунтовано необхідність внесення змін до Розділу I «Загальні засади» Конституції України, що обумовлені новою реальністю, в якій існуватиме наша держава після закінчення війни з російською федерацією та скасування правового режиму воєнного стану. Зокрема, здійснений аналіз конституційно-правових норм, що торкаються предмета дослідження, засвідчив необхідність внесення змін до ст. 1, ч. 2 ст. 2, ст. 8, ч. 3 ст. 10, ст. 13 та ч. 7 ст. 17 Основного закону Української держави.

Ключові слова: Конституція України (Основний закон Української держави), суверенітет держави, унітарна децентралізована держава, верховенство права, правопевність (юридична визначеність) правових актів публічної влади, державна мова, соціальна спрямованість економіки, соціальна справедливість, розташування військових баз Організації Північноатлантичного договору (НАТО).

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації проти України актуалізувала проблему національної безпеки України, а також засвідчила винятково важливу роль Конституції України у забезпеченні суверенітету та територіальної цілісності нашої держави [8]. Перебіг війни з агресором засвідчив, що ефективно протистояти йому може лише та держава, котра набула якості правової державності і яка у своїй праведній боротьбі спирається на надійну соціально-економічну основу у вигляді розвиненого громадянського суспільства, а також міжнародну підтримку держав-союзниць, для яких демократія, верховенство права і права людини – не порожні декларації, а справжні цивілізаційні цінності. Реалізація Євroatлантичних устремлінь і прагнень українського народу, формування відмінного від існуючого станом натеper конституційного правопорядку неможливі без внесення змін до Розділу I «Загальні засади» Конституції України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У фокусі уваги представників вітчизняної правничої науки постійно знаходяться питання поняття законодавчого процесу, його видової диференціації та засади здійснення, стадійність, конституційно-правова регламентація й ін.

Вагомий внесок у дослідження окресленої проблематики належить таким вітчизняним науковцям, як О. Копиленко, А. Колодій, В. Купрій, М. Орзіх, Н. Пархоменко, В. Погорілко, А. Селіванов, В. Сербогін, О. Совгіря, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, Н. Шукліна, О. Ющик та ін.

Водночас військово-політична ситуація, що склалася в нашій країні, а також необхідність реформування економічної, політичної та правової систем суспільства вимагають пошуку й обґрунтування нових засад, на яких має формуватися конституційний правопорядок Української держави на сучасному етапі її розвитку.

Мета статті – обґрунтувати необхідність внесення змін до Розділу I «Загальні засади» Конституції України, що обумовлені новою реальністю, в якій існуватиме наша держава після закінчення війни з російською федерацією та скасування правового режиму воєнного стану.

Досягнення задекларованої мети зумовило необхідність використання пізнавальних можливостей таких елементів інструментальної складової методології правничої науки [7]:

© І. Сердюк, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3655-721X>

iserdiuk@ukr.net

1) діалектичного підходу, згідно з яким необхідність внесення змін до Розділу I «Загальні засади» Конституції України обумовлена новою реальністю, в якій існуватиме наша держава після закінчення війни з російською федерацією та скасування правового режиму воєнного стану. Відповідне уточнення, на нашу думку, є вельми важливим, адже ч. 2 ст. 157 Основного закону Української держави містить пряму заборону щодо внесення змін до Конституції в умовах воєнного або надзвичайного стану [1]. Тож будь-яка дискусія на цю тему матиме сенс лише в контексті усунення реальної небезпеки державній незалежності України та її територіальній цілісності. Ба більше, навіть за умови суттєвого покращення безпекової ситуації в Україні найближчим часом, потенційна військова загроза з боку держави-агресора у середньостроковій перспективі нікуди не зникне;

2) герменевтичного методологічного підходу та спеціально-юридичного методу пізнання, що дозволять розкрити зміст приписів Конституції України, потреба залучення яких для наукового аналізу обумовлена предметом дослідження, його завданнями та творчим задумом автора;

3) методу правового моделювання, за допомогою якого було розроблено конкретні пропозиції щодо внесення змін до тих норм Розділу I Конституції України «Загальні засади», що потребують щонайпершої уваги.

У методологічному плані важливо зробити наголос і на контексті цього дослідження, що не обмежується лише вищезгаданим аспектом – національною безпекою, але торкається також економічної, політичної та правової систем суспільства, котрі у післявоєнний період мають отримати новий імпульс для свого поступального прогресивного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 нормативно-правового акта найвищої юридичної сили Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [1]. У вищенаведеному судженні суб'єкта законотворчості заслуговують на увагу два аспекти:

1) техніко-юридична досконалість самого припису ненормативного характеру;

2) декларативність визнання України соціальною державою, що не лише підриває довіру громадян до Конституції як найважливішої юридичної гарантії законності і правопорядку, але й негативно впливає на ставлення громадян до самої держави, котра фактично усувається від виконання взятих на себе зобов'язань.

Аналіз змісту ст. 1 Конституції України з погляду теорії суверенітету свідчить про методологічну некоректність уміщеного в ній судження через допущену суб'єктом законотворчості очевидну тавтологію. Підтвердженням цьому слугує інтерпретація терміно-поняття «суверенітет держави», що зводиться до чотирьох рис державної влади: її верховенства і повноти в межах території держави (так званий внутрішній бік суверенітету), а також незалежності і рівноправності в міжнародних відносинах (зовнішній бік суверенітету). Таким чином, відображена в судженні законодавця теза про приналежність Україні риси суверенітету з необхідністю означає, що наша держава є незалежною.

Декларативність визнання України соціальною державою підтверджується наявною протягом останніх десятиліть тенденцією до поступового зниження в нашій державі рівня матеріальної підтримки соціально вразливих верств населення. Подібна ситуація детермінована навіть не стільки небажанням влади підвищити рівень соціальних стандартів населення, скільки об'єктивними чинниками. Основними, на нашу думку, є різке скорочення переліку об'єктів державної форми власності і, як наслідок, доходів державного бюджету від їх використання; кланово-олігархічна модель економіки в нашій країні, що заважає розвитку підприємництва і не має нічого спільного з економікою розвинених держав, у яких на засадах справедливості, рівноправності і конкуренції сформовані по-справжньому ринкові відносини. Не сприяє покращенню ситуації у цій сфері давня і сумно відома в усьому світі проблема української влади – корупція, що у період війни становить особливу загрозу для національної безпеки України. І, звісно ж, сама війна з російською федерацією, негативні, а подекуди і згубні наслідки якої позначаються не лише на економіці, але й інших сферах суспільного життя.

Згідно з ч. 2 ст. 2 Конституції Україна є унітарною державою [1]. Це означає, що крім самої держави жодна її адміністративно-територіальна одиниця не має суверенітету. Але тлумачення аналізованої нами конституційно-правової норми у її

системному зв'язку з іншими конституційно-правовими приписами, закріпленими, зокрема, у ст. 7 (в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування.), ст. 132 (територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади...), а також Розділі Х «Автономна Республіка Крим» [1]. свідчить про те, що Україна є унітарною децентралізованою державою. Вважаємо, що відповідне положення має бути закріплене в ч. 2 ст. 2 Конституції України, що у майбутньому забезпечить незворотність проведеної в Україні реформи децентралізації влади.

Стаття 8 Конституції України визначає такі три логічно взаємопов'язані між собою конституційно-правові засади:

- 1) визнання і дії в Україні принципу верховенства права (ч. 1);
- 2) найвищої юридичної сили Конституції України (ч. 2);
- 3) прямої дії норм Конституції України (ч. 3) [1].

У вищезгаданій статті також розміщені: а) імперативна вимога щодо законів та інших нормативно-правових актів, що приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй; та б) припис, що гарантує звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України [1].

Принагідно відзначити, що вченими в контексті проблем правової держави, верховенства права та міри справедливості рішень органів публічної влади традиційно досліджується принцип правопевності (юридичної визначеності). Правопевність обґрунтовано вважається однією з основних гарантій правової держави, принципом, що позначає надійність, непорушність закону і ухвалених на його основі актів (передусім судових рішень, що набрали чинності) [4, с. 10]. У сучасній правничій науці закони й ухвалені на його основі інші акти, включно з судовими рішеннями, що набрали юридичної сили, охоплюються обсягом поняття «правовий акт публічної влади» [6].

Зважаючи на видову диференціацію цієї загальнотеоретичної категорії за такою підставою, як залежність волевиявлень право-дієздатних суб'єктів як юридичних засобів, задіяних у механізмі правового регулювання, від стадій правового регулювання, з необхідністю виокремлюються три групи вимог:

1) вимоги до нормативних актів. Останні мають бути зрозумілими, несуперечливими і максимально повно охоплювати своїм впливом суспільні відносини, що складають предмет правового регулювання; такі акти мають обов'язково оприлюднюватися, не повинні мати зворотної дії (крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи, або коли міститься пряма вказівка про зворотню дію закону), мають бути стабільними і послідовними;

2) вимоги до актів застосування норм права. Вони мають відображати результати послідовного і неупередженого застосування закону; остаточні судові рішення не повинні переглядатися, окрім чітко встановлених законом випадків, обумовлених винятковими обставинами; такі акти бути обов'язковими та виконуваними [3, с. 73–74, 371];

3) вимоги до актів тлумачення норм права. Саме їх призначення в механізмі правового регулювання суспільних відносин полягає у тому, щоб підвищити ступінь юридичної визначеності інших різновидів правового акта. Ті з них, що відображають результати офіційного нормативного тлумачення, мають бути оприлюднені, а ті, що мають відношення до конкретних юридичних справ, повинні бути доведені до відома зацікавлених у результатах розгляду конкретної юридичної справи осіб [5, с. 45].

З огляду на вищевикладене й у розвиток основоположної ідеї про визнання і дію в Україні принципу верховенства права (ч. 1 ст. 8), пропонується доповнити зазначену статтю Основного закону Української держави ч. 4, закріпивши в ній припис ненормативного характеру, що містить імперативну вимогу до правових актів публічної влади, що мають бути правопевними (юридично визначеними).

Відповідно до ч. 3 ст. 10 Конституції в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України [1].

Мова має важливе значення в житті кожної людини. І це аксіома. В. Колісник справедливо й обґрунтовано наголошує, що мова відіграє важливу роль у процесі функціонування суспільства, у житті кожної людини, оскільки суттєво впливає на формування її особистості, здобуття нею освіти, є для неї засобом повсякденного спілкування, набуття знань, залучення до надбань культури, сприяє встановленню

особою власної самоідентифікації та збереженню її самобутності, а також, як правило, є одним із головних чинників формування сучасної нації тощо [2, с. 76].

Характеризуючи реальну мовну ситуацію, що склалася в Україні станом на 2011 р., учений констатує: «значного поширення в Україні набуло явище українсько-російського білінгвізму, та оскільки, за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, російську мову визнали рідною 29,6 % населення України, у нормі, що коментується, виокремлено російську мову. У Законі України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» російська мова віднесена до переліку тих мов, на які поширюється застосування спеціальних пільгових заходів» [2, с. 84]. І такі заходи, до речі, стали важливою складовою державної мовної політики, що провдилася в Україні протягом кількох десятиліть і яку можна назвати досить ліберальною. Ба більше, відверто проросійські політики в Україні перманентно, і особливо в період проведення загальнодержавних і місцевих виборів, спекулювали на темі порушення прав російськомовних громадян України. Такі фейки масово тиражувалися як у самій російській федерації, так і підконтрольних їй засобах масової інформації, що знаходилися на території нашої держави.

Ці факти, а також подальші події, пов'язані з анексією території Автономної Республіки Крим, окупацією частини територій Донецької та Луганської областей України у 2014 р., так само як і повномасштабне вторгнення збройних сил держави-агресора на суверенну територію нашої держави 24 лютого 2023 р., є свідченням того, що російська мова стала не лише системоутворюючим елементом так званого «руського миру», ідею якого на пострадянський простір намагається імпортувати держава-агресор з метою встановлення свого контролю над Україною й іншими суверенними державами, що утворилися на пострадянському просторі, але й знярядям проведення так званої «гібридної війни» проти нашої держави.

Сьогодні російська мова у свідомості більшості наших співвітчизників асоціюється з державою-агресором, а також російським суспільством, котре підтримує кровожерливий путінський режим. Саме тому багато наших співвітчизників, які російську мову вважають рідною, добровільно відмовляються від спілкування нею і переходять на державну мову. І це чудово. Саме у такий спосіб формується політична нація. Але це зовсім не означає, що українська держава має відмовитися від виконання взятих на себе зобов'язань, у тому числі й міжнародних, щодо гарантування вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин. При цьому виділення російської мови з-поміж інших мов національних меншин та надання їй якихось додаткових переваг є неприпустимим; явище українсько-російського білінгвізму має залишитись у минулому.

Значної мірою декларативними в умовах функціонування в Україні кланово-олігархічної моделі економіки та корупції залишаються закріплені в частинах 2 і 4 ст. 13 Конституції України приписи, згідно з якими:

1. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону;
2. Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [1].

Підтвердженням наведеного судження слугують: а) численні корупційні скандали, пов'язані з видачею державних ліцензій на видобуток корисних копалин, інших природних ресурсів, що знаходяться в межах території України, природних ресурсів її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони й які є об'єктами права власності українського народу; б) неправові за своїм змістом закони й підзаконні нормативно-правові акти, ухвалені суб'єктами нормотворчості в інтересах окремих промислових груп; в) утрата значною частиною громадян України можливості користуватися природними об'єктами права власності Українського народу через ухвалені неправомірні рішення органів державної влади й органів місцевого самоврядування, а також зловживання цим правом тими нашими співвітчизниками, які свідомо нехтують інтересами інших осіб.

Вважаємо, що завдання забезпечення соціальної спрямованості економіки має вирішуватися державою на основі реалізації принципу соціальної справедливості у питанні гарантованості рівних можливостей усіх громадян України на отримання одноразового щорічного пасивного доходу від видобутку та використання природних

ресурсів, що є об'єктами права власності українського народу (так званої природної ренти); відповідний припис має знайти своє закріплення у ст. 13 Основного закону нашої держави.

Згідно з ч. 7 ст. 17 Конституції на території України не допускається розташування іноземних військових баз [1]. Наявність цього припису в тексті Основного закону нашої держави не випадкова і станом на 1996 р. мала необхідне підґрунтя. Зі здобуттям незалежності Україна не лише першою у світі повністю відмовилася від ядерної зброї та її носіїв в обмін на гарантії безпеки, але й обрала для себе позаблоковий, тобто нейтральний статус. Не вступаючи в полеміку з приводу доцільності ядерного роззброєння, лише зауважимо, що гарантії безпеки для України за Будапештським меморандумом виявилися, м'яко кажучи, фікцією, технічним обманом, адже держави-підписанти меморандуму фактично відмовилися від виконання взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань, посилаючись на неправильність перекладу положень тексту цього документа. Так само обманом, але вже реальним, виявилися Харківські угоди 2010 року, що створили сприятливі умови, а по суті, так необхідний російській федерації плацдарм у вигляді військової бази в українському Севастополі для анексії у 2014 р. території Автономної Республіки Крим, а у 2022 р. – захоплення територій Донецької, Запорізької та Херсонської областей України. Ба більше, цей обман дуже дорого коштує нашому суспільству, котре щоденно втрачає справжніх героїв, які віддають найцінніше – свої життя за прорахунки недалекоглядних політиків.

Як зазначалося вище, у середньостроковій перспективі російська федерація навряд чи відмовиться від проведення своєї агресивної політики стосовно України й інших пострадянських держав. У зв'язку з цим відмова від нейтрального статусу для нашої держави, а отже, й розташування на її території військових баз по-справжньому дружніх для нас держав-учасниць Організації Північноатлантичного договору (НАТО), є питанням не просто військово-політичної доцільності, а виживання сьогодні і гарантії безпеки в майбутньому.

Висновки. У нових реаліях функціонування Української держави, що у перспективі має набути якості правової державності, потребують змін ті положення Конституції України, що торкаються:

1) визнання України суверенною, демократичною, правовою державою із соціально спрямованою економікою (ст. 1);

2) визнання України унітарною децентралізованою державою (ч. 2 ст. 2), що у майбутньому забезпечить незворотність проведеної в Україні реформи децентралізації влади;

3) розвитку основоположної ідеї про визнання і дію в Україні принципу верховенства права (ч. 1 ст. 8); пропонується доповнити зазначену статтю Основного закону Української держави частиною 4, закріпивши в ній припис ненормативного характеру, що містить імперативну вимогу до правових актів публічної влади, котрі мають бути правопевними (юридично визначеними);

4) неприпустимості збереження подальшого привілейованого становища в Україні російської мови (ч. 3 ст. 10) як системоутворюючого елемента так званого «руського миру», ідею якого на пострадянському просторі намагається імпортувати держава-агресор з метою встановлення свого контролю над Україною й іншими суверенними державами, що утворилися на пострадянському просторі; пропонується змінити редакцію вищезгаданої конституційно-правової норми, виключивши з її тексту слова «російської» й «інших»;

5) гарантованості права громадян України на отримання одноразового щорічного пасивного доходу від видобутку та використання природних ресурсів, що є об'єктами права власності українського народу (так званої природної ренти); відповідний припис має знайти своє закріплення у ст. 13 Основного закону нашої держави;

6) нейтрального статусу України, що забороняє розташування на її території іноземних військових баз (ч. 7 ст. 17); пропонується змінити означену конституційно-правову норму, виклавши її в такій редакції: «На території України допускається розташування військових баз Організації Північноатлантичного договору (НАТО)».

Не претендуючи на істину в останній інстанції й усвідомлюючи виняткову важливість Конституції України для суспільного і державного розвитку, запрошуємо усіх небайдужих до широкої наукової дискусії з приводу питання про те, яких саме змін потребує вищезгаданий нормативно-правовий акт вищої юридичної сили.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін. 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2011. 1128 с.
3. Загальна теорія права : підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2016. 392 с.
4. Циппеліус Р. Методика правозастосування. Київ : ТОВ «ВО «Юстиніан»», 2016. 192 с.
5. Сердюк І. А. Відповідність принципу правопевності як суттєва ознака категорії «правовий акт». *Практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права : матеріали круглого столу* (м. Дніпро, 24 лист. 2017 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. С. 43–45.
6. Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «правовий акт». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 76–83.
7. Сердюк І. А. Методологія дослідження правових актів: поняття та її структура. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 110–123.
8. Serdiuk I. The Constitution of Ukraine as the most important legal guarantee of sovereignty and territorial integrity of the nation. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2022. Special Issue № 1. P. 35–40.

Надійшла до редколегії 28.06.2023

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine dated 06.28.1996]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukr.].
2. Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary] / redkol. : V. Ya. Tatsii, O. V. Petryshyn, Yu. H. Barabash ta in. 2-e vyd., pererob. i dop. Kharkiv : Pravo, 2011. 1128 p. [in Ukr.].
3. Zahalna teoriia prava [General theory of law] : pidruch. / za zah. red. M. I. Koziubry. Kyiv : Vaite, 2016. 392 p. [in Ukr.].
4. Tsyppeilius, R. (2016) Metodyka pravozastosuvannia [Methodology of law enforcement]. Kyiv : TOV «VO «Justinian»». 192 p. [in Ukr.].
5. Serdiuk, I. A. (2017) Vidpovidnist pryntsyphu pravopevnosti yak suttieva oznaka katehorii «pravovyi akt» [Compliance with the principle of legal certainty as an essential feature of the category «legal act»]. *Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo natsionalnoho prava : materialy kruhloho stolu* (m. Dnipro, 24 lyst. 2017 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, pp. 43–45. [in Ukr.].
6. Serdiuk, I. A. (2016) Metodolohichniy analiz interpretatsii poniattia «pravovyi akt» [Methodological analysis of interpretations of the concept of «legal act»]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 76–83. [in Ukr.].
7. Serdiuk, I. A. (2022) Metodolohiia doslidzhennia pravovykh aktiv: poniattia ta yii struktura [Methodology of research of legal acts: concepts and its structure]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 110–123. [in Ukr.].
8. Serdiuk, I. (2022) The Constitution of Ukraine as the most important legal guarantee of sovereignty and territorial integrity of the nation. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Issue № 1, pp. 35–40.

ABSTRACT

Ihor Serdiuk. Principles of the constitutional order of Ukraine in the context of the new reality. The need to make changes to Chapter I «General Principles» of the Constitution of Ukraine, due to the new reality in which our state will exist after the end of the war with the Russian Federation and the abolition of the legal regime of martial law, is substantiated.

In particular, the analysis of the constitutional and legal rules affecting the subject of the study proved the need to amend art. 1, part 2 of art. 2, art. 8, part 3 of art. 10, art. 13 and part 7 of art. 17 of the Basic Law of the Ukrainian State. These provisions concern: the recognition of Ukraine as a sovereign, democratic, legal state with a socially oriented economy; recognition of Ukraine as a unitary decentralized state; the development of the fundamental idea of the recognition and operation of the principle of the rule of law in Ukraine; the inadmissibility of preserving the further privileged position of the russian language in Ukraine; guaranteeing the right of Ukrainian citizens to receive a one-time annual passive income from the extraction and use of natural resources that are the property of the Ukrainian people (the so-called natural rent); the neutral status of Ukraine, which prohibits the location of foreign military bases on its territory.

Keywords: *Constitution of Ukraine (Basic Law of the Ukrainian State), state sovereignty, unitary decentralized state, rule of law, legal certainty of legal acts of public authorities, state language, social orientation of the economy, social justice, location of military bases of the North Atlantic Treaty Organization (NATO).*

УДК 325.54:340.132.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-75-80

Ольга ЧЕПІК-ТРЕГУБЕНКО[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Розкрито роль інститутів громадянського суспільства у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах воєнного стану. Наголошено, що на сучасному етапі розвитку Української держави продовження правотворчих та державотворчих перетворень можливі, у тому числі, завдяки активній позиції громадян України та їхній діяльності через різноманітні організації. Інститути громадянського суспільства сьогодні посідають особливе місце у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб.

Зауважено, що активність окремих громадян щодо розвитку демократичної, правової держави стала основою для розвитку громадянського суспільства в Україні та уможливила на сучасному етапі інтенсивно працювати і самоорганізовуватися у непередбачувані та складні для українського суспільства часи. Акцентовано, що саме самоорганізація суспільства є одним із ключових чинників розвитку громадянського суспільства.

Підкреслено, що головне завдання органів публічної влади – уникати втручання у функціонування інститутів громадянського суспільства та їх організацію (звісно, що крім того, коли дії громадських організацій є неправомірними) та підтримувати у необхідних ініціативах, особливо зараз, в умовах воєнного стану, коли складно всім громадянам держави, а внутрішньо переміщеним особам через вимушене залишення свого постійного місця проживання складно подвійно. В умовах воєнного стану особливе місце серед громадських рухів відіграють волонтери.

Перспективним і практично важливим напрямом для наукового осмислення є розкриття ролі та механізмів впровадження і реалізації інституту медіації у вирішенні спірних ситуацій між органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства.

Ключові слова: людина і громадянин, внутрішньо переміщені особи, забезпечення прав і свобод, інститути громадянського суспільства, органи публічної влади, воєнний стан.

Постановка проблеми. Продовження правотворчих та державотворчих трансформацій, навіть в умовах воєнного стану, можливі, у тому числі, завдяки активній позиції громадян України та їхній діяльності через різноманітні організації, що сьогодні посідають особливе місце у забезпеченні прав людини. Враховуючи широкомасштабність проблематики забезпечення прав та свобод людини і громадянина, тематика щодо ролі інститутів громадянського суспільства у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб в Україні має важливе теоретико-прикладне значення для юридичної науки та державно-правового розвитку Української держави. Масштабність та складність вказаної проблематики підтверджується таким.

В Україні зареєстровано майже 5 млн внутрішньо переміщених осіб, а фактична кількість їх сягає 7 млн. Водночас тимчасовий притулок за межами України знайшли понад 5 млн українців [1; 2, с. 15]. Наведені цифри є безпосереднім свідченням того, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування ні організаційно, ні інституціонально не спроможні вирішити це завдання без активної участі громадського сектора. Тож сьогодні, зважаючи на нові реалії та визначені вектори розвитку, важливо вдосконалювати існуючі та напрацьовувати нові механізми залучення інститутів громадянського суспільства до участі у державних справах та забезпеченні прав людини.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання місця та ролі інститутів громадянського суспільства у забезпеченні прав та свобод

людини і громадянина досліджували О. Батанов, Д. Білокопитов, А. Жуковська, М. Козюбра, А. Колодій, А. Костенко, В. Кравченко, В. Лемак, П. Любченко, М. Месюк, Л. Наливайко, М. Орзіх, Ю. Парубець, О. Петришин, Л. Погоріла, К. Постол, Ю. Разметаєва, В. Селіванов, О. Скрипнюк, С. Соляр, О. Ступак, В. Тацій, Ю. Шемшученко, В. Шаповал та ін. Безпосередньо ролі інститутів громадянського суспільства у забезпеченні прав та свобод внутрішньо переміщених осіб присвятили увагу О. Касперович [3], А. Коршун, Л. Наливайко [4; 5], Н. Кошляк [6; 7], О. Панькова та ін. Таким чином, проблематика місця та значення інститутів громадянського суспільства у забезпеченні прав та свобод внутрішньо переміщених осіб не представлена належною кількістю досліджень та потребує комплексної уваги науковців.

Мета статті – надати теоретико-правову характеристику ролі інститутів громадянського суспільства у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб в Україні в умовах воєнного стану та повоєнного періоду.

Методологічне підґрунтя дослідження склали загальнофілософські підходи, загальнонаукові та правознавчі методи. Діалектичний підхід уможливив розкриття ролі інститутів громадянського суспільства у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб в Україні у різних державно-суспільних процесах. Системний підхід використано для пізнання підстав та умов визначення інститутів громадянського суспільства як суб'єктів у забезпеченні прав та свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Використання антропологічного підходу сприяло розкриттю процесу формування уявлення про інститути громадянського суспільства як про інструменти забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. Історичний метод застосовано для вивчення становлення та розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні як суб'єктів забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Логічний метод застосовано під час обґрунтування та аргументації різноманітних авторських позицій.

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство України розвивалося протягом тривалого часу в умовах суперечливої державної політики у цій сфері та відсутності широкої соціальної бази для функціонування громадських інституцій. Влада не тільки не сприяла формуванню інститутів громадянського суспільства, а й намагалася призупинити формування третього сектора, взяти його під контроль, сприяла формуванню «ручних» громадських організацій. Громадський сектор був позбавлений функцій реального впливу на державну політику та ефективного контролю за діяльністю влади. За відсутності справжньої демократії єдине, на що могли сподіватися громадські організації у своїй діяльності, – це окреслити коло проблем, що потребують вирішення. Водночас із поступовим розв'язанням соціально-економічних проблем з кінця 1990-х рр. зростає чисельність активного середнього класу [8, с. 138–139]. Активність та бажання окремих громадян розвивати демократичну, правову державу стали основою для розвитку громадянського суспільства в Україні та уможливили на сучасному етапі інтенсивно працювати та самоорганізовуватися у непередбачувані та складні для українського суспільства часи. Самоорганізація суспільства є одним із ключових чинників у розвитку громадянського суспільства, що, у свою чергу, виступає взаємообумовленим явищем у формуванні та розвитку демократичної, правової держави.

Ретроспективний погляд на події, що відбуваються в Україні, та ті суспільні зміни, що вони спричинили, доводять значущість і ефективність конструктивних проявів соціальної самоорганізації українських громадян, у тому числі членів приймаючих територіальних громад, самих ВПО. Процеси становлення та зміцнення інститутів громадянського суспільства в Україні перейшли на якісно новий рівень. Саме громадянське суспільство виявило свою суб'єктність, надаючи гідні відповіді на гострі виклики часу [3, с. 55; 9]. У Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр. визначено, що становлення демократичної, правової та соціальної держави тісно пов'язане з розвитком громадянського суспільства як сфери суспільної діяльності громадян, які об'єднуються для прийняття спільних рішень, а також захисту прав та інтересів, досягнення спільного блага. Важливою ознакою сталості громадянського суспільства є функціонування інститутів громадянського суспільства, за допомогою яких громадяни та суспільні групи забезпечують самоорганізацію, представництво, реалізацію і захист прав та інтересів [10]. У цьому зв'язку головним завданням органів публічної влади є уникати втручання у функціонування інститутів громадянського суспільства та їх організацію (звісно, що

крім того, коли дії цих інститутів є неправомірними) та підтримувати у необхідних ініціативах, особливо зараз, в умовах воєнного стану, коли складно всім громадянам держави, а внутрішньо переміщеним особам через вимушене покинення свого постійного місця проживання складно подвійно.

Сучасні воєнні події демонструють неймовірну силу та масштабність волонтерського руху в Україні. Волонтери спільно з неприбутковими організаціями надають масштабну добровільну допомогу, координують діяльність центрів для внутрішньо переміщених осіб, потенційних переселенців та готують місця для їхнього розміщення, надаючи психологічну підтримку дітям та молоді, організовують кампанії зі здачі крові, допомагають людям похилого віку, забезпечують транспорт до лінії фронту. Саме в цих сферах волонтерська діяльність виявилася найефективнішою під час війни. Нині держави розвиваються у динамічному глобалізованому середовищі, їм доводиться переосмислювати окремі функції, можливості та відповідальність перед своїми громадянами. Волонтерство за сучасних викликів стало важливим інструментом державної соціальної політики. Громадський сектор, представлений волонтерським рухом, наразі відіграє вирішальну роль у цьому процесі [11, с. 129]. Не маючи жодного наміру применшити значущість інших рухів, все ж зауважимо, що підтвердженням попередньої тези стали насамперед волонтерські рухи, яким вдавалося оперативно та якісно виконувати надскладні завдання, котрі потребували б більше часу для їх реалізації з боку органів публічної влади через бюрократичні процедури та інші чинники.

Неурядові організації створюють основу громадянського суспільства і є вирішальним стабілізуючим чинником, гарантом демократичного розвитку [12, с. 27]. У сучасному світі неурядові організації відіграють не менш важливу роль у процесах вироблення політики держави, аніж безпосередньо органи публічної влади [13, с. 150]. Становлення громадянського суспільства нерозривно пов'язане зі ступенем розвитку прав і свобод людини, їхнього захисту та забезпечення механізму реалізації. Означена проблематика ставала об'єктом для дискусій протягом багатьох століть та залишається актуальною донині. Оскільки соціальний і правовий прогрес – це передусім процес гуманізації суспільства, що передбачає утвердження прав і свобод особистості як найвищої цінності. Звідси визначальним чинником розбудови в Україні громадянського суспільства має стати створення умов, що сприятимуть визнанню людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю [14, с. 359]. Концепція «людина, її життя та здоров'я є найвищою соціальною цінністю» регламентована Основним законом України. В умовах воєнного стану, з огляду на наявність мільйонів внутрішньо переміщених осіб та біженців, вказане має особливе значення та потребує повного усвідомлення й сприйняття себе як громадянина України та своїх співвітчизників найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини повинні бути не тільки обумовлені реальними соціальними потребами та юридично закріплені, а, головне, мають відповідати дійсним можливостям їх реалізації. Проголошені права і свободи громадянина гарантуються та здійснюються не тільки юридично, а й за допомогою економічних, політичних, соціокультурних засобів; вони мають визнаватися державою в особі її органів та посадових осіб, охоронятися і захищатися ними. Звідси, для ефективної реалізації принципу пріоритету прав і свобод людини пануюча в суспільстві правова культура має забезпечити особистість розумінням її можливостей, допомогти усвідомити свої права і свободи не лише як загальнодержавні цінності, а й як індивідуальні ціннісні орієнтації, навчити вмілому їх використанню [15, с. 194; 16]. Права та свободи людини і громадянина як ціннісний орієнтир розвитку суспільства водночас виступає основним вектором діяльності та розробки і впровадження механізмів забезпечення прав людини.

Права людини становлять ціннісну основу діяльності окремих людей або їх об'єднань. На підставі наявності прав можуть створюватися і функціонувати інституції громадянського суспільства, котрі одночасно виступають сферою реалізації прав людини і співпадаючих інтересів осіб. Для нормального функціонування інституцій останнього недостатньо спільності індивідуальних інтересів, підкріплених правом створювати їх, а потрібна ще й стійкість таких інтересів, підтверджена активними діями осіб із їх реалізації [17, с. 10–11]. У цьому контексті необхідно наголосити, що права та свободи внутрішньо переміщених осіб стали основою для створення низки громадських організацій в Україні, особливо їхня діяльність активізувалася після лютого 2022 р.

Інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, зокрема громадські об'єднання та фонди, неприбуткові організації, утворюють підґрунтя громадянського суспільства, формулюючи його сутність та зміст. Інститути громадянського суспільства мають сприяти зростанню національної правосвідомості громадян, формуванню їхньої політичної і правової культури, прагненню реалізувати свій потенціал. Однак у своєму функціонуванні щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб інститути громадянського суспільства не ставлять перед собою високі цілі – їхнє першочергове завдання полягає у захисті базових прав ВПО, допомозі у вирішенні нагальних соціально-економічних питань, проблем асиміляції на новому місці, політичної інтеграції з метою доступу до місцевих ресурсів [6, с. 34; 18; 19]. З одного боку, із зазначеним вище твердженням можна погодитися, з іншого – слід пояснити, що такий стан речей викликаний потребою комплексної роботи з українським суспільством у напрямі сприйняття себе як найвищої соціальної цінності. Без підтримки держави та місцевого самоврядування виконати це завдання досить складно, особливо якщо не лише немає підтримки, а й присутній «стримуючий чинник».

Висновки. Інститути громадянського суспільства виступають ваговою складовою у забезпеченні прав людини і громадянина в Україні. Активне функціонування інститутів громадянського суспільства свідчить про розвиток держави як демократичної та правової. Особливу роль інститути громадянського суспільства відіграють у процесі забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану. Здатність до самоорганізації громадськості в Україні виявилася та продовжила утверджуватися ще у 90-х рр. минулого століття. Вміння самоорганізовуватися стало вирішальним чинником для України у лютому 2022 р. Оперативність у наданні допомоги внутрішньо переміщеним особам якісно відобразилася у непередбачувані та надскладні для українського суспільства періоди.

Наразі можна констатувати про відсутність комплексних досліджень та, відповідно, потребу у проведенні наукових розвідок щодо місця інститутів громадянського суспільства у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні. Також перспективним і практично важливим напрямом для наукового осмислення є розкриття ролі та механізмів впровадження і реалізації інституту медіації у вирішенні спірних ситуацій між органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства, особливо в умовах воєнного стану. Не менш актуальним цей напрям буде і в повоєнний період.

Список використаних джерел

1. Україна пододала кризовий поріг за кількістю ВПО: Верещук уточнила цифри. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society/vereshchuk-utochnila-skilki-vpo-zareyestrovano-v-ukrajini-v-berezni-12167304.html>.
2. Боняк В. О., Чепік-Трегубенко О. С. Взаємодія органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства в аспекті захисту прав внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 14–21.
3. Панькова О. В., Касперович О. Ю. Напрями та механізми участі інститутів громадянського суспільства у створенні захищеного простору внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Український соціум*. 2018. № 4. С. 53–69.
4. Коршун А. А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теоретико-правовий аспект : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Дніпро, 2021. 259 с.
5. Наливайко Л. Р., Коршун А. А. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теорія та практика : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2023. 192 с.
6. Кошляк Н. Е. Система інститутів громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 33–38.
7. Koshliak N. E. Concepts and Types of Civil Society Institutions as Subjects of Guaranteeing the Rights of Internally Displaced Persons. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 4. P. 81–88.
8. Kononenko V., Yaremenko O., Zinko Y., Lapshin S., Ostapenko O. Formation of civil society in Ukraine in the post-soviet period. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12 (65). P. 131–140. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.65.05.13>.
9. Minakova Ye., Nalyvaiko I. Public participation in the mechanism of prevention and anti-corruption in Ukraine. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 7 (51). P. 167–173.
10. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : Указ Президента України від 27 вересня 2021 р. № 487/2021. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>.

11. Мірко Н., Ладонько Л. Міжнародне волонтерство та розвиток громадського сектору. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2023. № 6. С. 128–140.

12. Мохнюк Р. С. Інститути громадянського суспільства у процесі реалізації євроінтеграційної політики. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2021. № 4. С. 26–33.

13. Гомоляко О. В. Концептуальне розуміння взаємодії громадянського суспільства і влади при формуванні публічної політики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 1. С. 149–154.

14. Підкуркова І. В. Права і свободи людини як показник зрілості громадянського суспільства. *Гілея*. 2014. Вип. 90. С. 359–362.

15. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія. Харків : Право, 2008. 288 с.

16. Nalyvaiko L., Chepik-Tregubenko O. Main Directions of Effective Interaction of Public Authorities and Institutes of Civil Society // *Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development : collective monograph*. Frankfurt (Oder) : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2019. 360 p. P. 197–214.

17. Разметаєва Ю. С. Права людини як основа інституцій громадянського суспільства. *Проблеми законності*. 2013. Вип. 123. С. 10–22.

18. Nalyvaiko L., Chepik-Tregubenko O. Ensuring the electoral rights of internally displaced persons in local elections: problems of theory and practice. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 59–63.

19. Leheza Y., Nalyvaiko L., Sachko O., Shcherbyna V., Chepik-Trehubenko O. Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*. 2022. № 11 (2). P. 55–79. URL: <https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v11i2.312>.

Надійшла до редакції 13.12.2023

References

1. Ukraine podolala kryzovyi porih za kilkistiu VPO: Vereshchuk utochnyla tsyfyry [Ukraine overcame the crisis threshold in terms of the number of IDPs: Vereshchuk clarified the figures]. *UNIAN*. URL: <https://www.unian.ua/society/vereshchuk-utochnila-skilki-vpo-zareyestrovano-v-ukrajini-v-berezni-12167304.html>. [in Ukr.].

2. Boniak, V. O., Chepik-Trehubenko, O. S. (2023) Vzaiemodiia orhaniv publichnoi vlady ta instytutiv hromadianskoho suspilstva v aspekti zakhystu prav vnutrishno peremishchenykh osib [Interaction of public authorities and institutions of civil society in the aspect of protecting the rights of internally displaced persons]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 14–21. [in Ukr.].

3. Pankova, O. V., Kasperovych, O. Yu. (2018) Napriamy ta mekhanizmy uchasti instytutiv hromadianskoho suspilstva u stvorenni zakhyshchenoho prostoru vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [Directions and mechanisms of participation of civil society institutions in creating a protected space for internally displaced persons in Ukraine]. *Ukrainskyi sotsium*. № 4, pp. 53–69. [in Ukr.].

4. Korshun, A. A. (2021) Pravovyi status vnutrishno peremishchenykh osib: teoretyko-pravovyi aspekt [Legal status of internally displaced persons: theoretical and legal aspect] : dys. ... d-ra filos. : 081 Pravo. Dnipro. 259 p. [in Ukr.].

5. Nalyvaiko, L. R., Korshun, A. A. (2023) Pravovyi status vnutrishno peremishchenykh osib: teoriia ta praktyka [Legal status of internally displaced persons: theory and practice] : monohrafiia. Kyiv : Khai-Tek Pres. 192 p. [in Ukr.].

6. Koshliak, N. E. (2022) Systema instytutiv hromadianskoho suspilstva yak subiekty zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib [The system of civil society institutions as subjects of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons]. *Kyivskiy chasopys prava*. № 1, pp. 33–38. [in Ukr.].

7. Koshliak, N. E. (2022) Concepts and Types of Civil Society Institutions as Subjects of Guaranteeing the Rights of Internally Displaced Persons. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 4, pp. 81–88.

8. Kononenko, V., Yaremenko, O., Zinko, Y., Lapshin, S., Ostapenko, O. (2023) Formation of civil society in Ukraine in the post-soviet period. *Amazonia Investiga*. № 12 (65), pp. 131–140. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.65.05.13>.

9. Minakova, Ye., Nalyvaiko, I. (2022) Public participation in the mechanism of prevention and anti-corruption in Ukraine. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 7 (51), pp. 167–173.

10. Pro Natsionalnu stratehiu spriyannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021–2026 roky [About the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021–2026] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27 veresnia 2021 r. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>. [in Ukr.].

11. Мірко Н., Ладонько Л. (2023) Mizhнародне волонтерство та rozvytok hromadskoho sektoru [International volunteering and development of the public sector]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika,*

finansy, pravo. № 6, pp. 128–140. [in Ukr.].

12. Mokhniuk, R. S. (2021) Instytuty hromadianskoho suspilstva u protsesi realizatsii yevrointehratsiinoi polityky [Institutes of civil society in the process of implementation of the European integration policy]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*. № 4, pp. 26–33. [in Ukr.].

13. Homoliako, O. V. (2021) Kontseptualne rozuminnia vzaiemodii hromadianskoho suspilstva i vlady pry formuvanni publichnoi polityky [Conceptual understanding of the interaction of civil society and government in the formation of public policy]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 1, pp. 149–154. [in Ukr.].

14. Pidkurkova, I. V. (2014) Prava i svobody liudyny yak pokaznyk zrilosti hromadianskoho suspilstva [Human rights and freedoms as an indicator of the maturity of civil society]. *Hileia*. Vyp. 90, pp. 359–362. [in Ukr.].

15. Kalynovskyi, Yu. Yu. (2008) Pravovidomist ukrainskoho suspilstva: geneza ta suchasnist [Legal awareness of Ukrainian society: genesis and modernity] : monohrafiia. Kharkiv : Pravo. 288 p. [in Ukr.].

16. Nalyvaiko, L., Chepik-Tregubenko, O. (2019) Main Directions of Effective Interaction of Public Authorities and Institutes of Civil Society // Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development : collective monograph. Frankfurt (Oder) : Izdavnictva «Baltija Publishing». 360 p., pp. 197–214.

17. Razmietaieva, Yu. S. (2013) Prava liudyny yak osnova instytuttsii hromadianskoho suspilstva [Human rights as the basis of civil society institutions]. *Problemy zakonnosti*. Issue 123, pp. 10–22. [in Ukr.].

18. Nalyvayko, L., Chepik-Tregubenko, O. (2018) Ensuring the electoral rights of internally displaced persons in local elections: problems of theory and practice. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 59–63.

19. Leheza, Y., Nalyvaiko, L., Sachko, O., Shcherbyna, V., Chepik-Trehubenko, O. (2022) Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*. № 11 (2), pp. 55–79. URL: <https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v11i2.312>.

ABSTRACT

Olha Chepik-Trehubenko. Civil society institutions in ensuring the rights of internally displaced persons in Ukraine. The article reveals the role of civil society institutions in ensuring the rights of internally displaced persons in Ukraine under martial law. It was emphasized that at the current stage of the development of the Ukrainian state, the continuation of law-making and state-building transformations is possible, including, thanks to the active position of Ukrainian citizens and their activities through various organizations. Civil society institutions today occupy a special place in ensuring the rights of internally displaced persons.

It was noted that the activity of individual citizens to develop a democratic, legal state became the basis for the development of civil society in Ukraine and made it possible at the current stage to work intensively and self-organize in unpredictable and difficult times for Ukrainian society. It is emphasized that the self-organization of society is one of the key factors in the development of civil society.

It is emphasized that the main task of public authorities is to avoid interference in the functioning of civil society institutions and their organization (except, of course, when the actions of public organizations are illegal), and to support the necessary initiatives, especially now, in the conditions of martial law, when it is difficult for all citizens of the state, and for internally displaced persons due to the forced abandonment of their permanent place of residence, it is doubly difficult. In the conditions of martial law, volunteers played a special place among public movements.

The lack of comprehensive research and, accordingly, the need to conduct scientific research on the place of civil society institutions in ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons in Ukraine in the conditions of martial law and the post-war period were emphasized. Also, revealing the role and mechanisms of implementation and implementation of the institution of mediation in resolving controversial situations between public authorities and institutions of civil society is also a promising and practically important direction for scientific understanding.

Keywords: *man and citizen, internally displaced persons, ensuring rights and freedoms, institutions of civil society, public authorities, martial law.*

УДК 340.12:327.39

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-81-88

Денис ЧИЖОВ[©]

кандидат юридичних наук

(Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна;

Науково-дослідний інститут державного
будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України,
м. Харків, Україна)

ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто конституційне право на свободу та особисту недоторканність у контексті забезпечення національної безпеки. Було сформульовано висновок, що в цілому введення воєнного стану передбачає обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. Водночас для того, щоб визначити правомірність обмеження прав та свобод людини, необхідна наявність правової підстави – введення воєнного стану. Другою правовою підставою для обмеження конкретного права є його пряме закріплення в Указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» як такого, що може бути обмежено. Щодо права на свободу та особисту недоторканність із положень указу Президента України виходить, що воно не підлягає обмеженню в умовах воєнного стану.

Досліджено приклади практики ЄСПЛ щодо тлумачення ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ). Так, проаналізовано справу «Остін та інші проти Об'єднаного Королівства» (Austin and Others v. the United Kingdom) і справу Енджел та інші проти Нідерландів (Engel and others v. the Netherlands). Водночас в аспекті тлумачення ст. 5 КЗПЛ таких рішень ЄСПЛ набагато більше. Вбачається, що подальший науковий пошук у вигляді дослідження рішень ЄСПЛ щодо забезпечення права на свободу та особисту недоторканність надасть змогу удосконалити національну правозастосовну практику.

Ключові слова: право на свободу та особисту недоторканність, права людини, національна безпека, воєнний стан, особливий правовий режим.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного вторгнення національна безпека стала головним пріоритетом держави і суспільства. Водночас не менш важливими в демократичній, незалежній, правовій державі є захист і забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Адже, як закріплено в Конституції України, «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ст. 3) [1]. Наразі перед нашою державою постало завдання щодо захисту незалежності, територіальної цілісності, суверенітету, безпеки в умовах триваючого збройного конфлікту із поєднанням захисту прав та свобод її громадян.

Вбачається, що забезпечення прав та свобод людини в умовах воєнного стану, в умовах постійної загрози національній безпеці потребує пошуку нових форм такого забезпечення. Загальновідомим є той факт, що воєнний стан потребує певного обмеження прав людини, водночас таке обмеження має бути пропорційним відповідно до поставленої мети.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У роботі І. Дороніна було досліджено національну безпеку України в інформаційну епоху. Автором розглянуто актуальну наукову проблему вироблення концептуального підходу до правового регулювання суспільних відносин у сфері національної безпеки в інформаційну епоху [2]. В. Андрейчук проаналізував інформаційні технології прогнозування в системі забезпечення національної безпеки [3]. Колектив авторів під редакцією О. Дзьобаня розглянув національну безпеку через світоглядні та теоретико-

методологічні засади [4]. Окремо варто розглянути наукові роботи щодо забезпечення прав людини в умовах загрози національній безпеці. Так, О. Сенаторова дослідила права людини в умовах збройного конфлікту [5]. З. Пелех присвятила свою роботу питанню адміністративно-правового забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність [6]. Наведені роботи свідчать про ґрунтовне дослідження прав людини, права на свободу та особисту недоторканність, національної безпеки та інших правових явищ. З іншого боку, наразі в науці вбачається прогалина щодо дослідження прав людини, зокрема, права на свободу та особисту недоторканність в контексті національної безпеки.

Метою статті є дослідження права на свободу та особисту недоторканність у контексті забезпечення національної безпеки.

Вклад основного матеріалу. Сучасні реалії свідчать, що забезпечення прав та свобод людини наразі відбувається в умовах особливого правового режиму – воєнного стану. Так само під час розгляду питання забезпечення прав людини у сфері національної безпеки варто зосередитися на темі забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану. Із 24 лютого 2022 р. будь які аспекти щодо прав людини, їх забезпечення державою, особливостей їх реалізації слід розглядати через призму дії воєнного стану.

У спеціалізованих нормативних актах воєнний стан визначається як «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [7].

Із цитованого визначення слід підкреслити тезу, що введення воєнного стану передбачає обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. У цьому положенні слід звернути увагу, що передбачається саме обмеження, а не свавільне порушення. Зауважимо, що будь-яке неправомірне порушення прав і свобод людини та громадянина передбачає відповідальність, незалежно від дії особливого правового режиму.

Для того, щоб визначити правомірність обмеження прав та свобод людини, необхідна наявність правової підстави – це введення воєнного стану.

Порядок введення воєнного стану визначається ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» і становить послідовність конкретних дій, що завершуються оприлюдненням указу Президента України разом із законом щодо затвердження такого указу Президента України та набрання чинності ними [7].

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в указі Президента України про введення воєнного стану має зазначитися вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, що тимчасово обмежуються у зв'язку зі введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [7].

Відповідним указом є Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Згідно з цим нормативним актом «можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану...» [8].

Таким чином, для того щоб визначити, чи підлягає конкретне право або свобода обмеженню в умовах воєнного стану, слід звіритися зі списком, котрий надано в указі Президента України. Тобто, щоб визначити правомірність обмеження конкретного права або свободи людини, необхідно, аби це право (свобода) було прямо передбачено в Указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні».

Співставлення норм Конституції України і цитованого указу Президента України

дає можливість дійти висновку, що можуть бути обмежені такі права та свободи фізичних осіб:

- право на недоторканність житла (ст. 30 Конституції України);
- право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України);
- право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32 Конституції України);
- свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України (ст. 33 Конституції України);
- право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34 Конституції України);
- право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38 Конституції України) [1] тощо.

Щодо права на свободу та особисту недоторканність, воно закріплено у ст. 29 Конституції України, і як можна побачити з положень указу Президента України, не підлягає обмеженню в умовах воєнного стану. Водночас детальне ознайомлення з текстом ст. 29 Конституції України свідчить, що це право підлягає обмеженню під час застосування заходів кримінального процесуального примусу. Таких як арешт, затримання, тримання під вартою.

Враховуючи такий законодавчий підхід, пропонуємо зосередитися на дослідженні права людини на свободу та особисту недоторканність у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану в контексті забезпечення національної безпеки.

Варто розпочати з аналізу норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), що регламентують процедуру здійснення кримінального провадження в умовах дії особливого правового режиму – воєнного стану.

Звісно, неможливо викласти в цій роботі абсолютно всі такі норми, але зупинимось на ключових:

- винесення постанови дізнавачем, слідчим, прокурором про початок досудового розслідування у випадку відсутності технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань (п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України);
- правове закріплення використання в суді показань, отриманих під час досудового розслідування, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації (ч. 4 ст. 95 КПК України). Фактично було додано нове виключення зі ст. 23 КПК України «Безпосередність дослідження показань, речей і документів»;
- закріплення обов'язку суб'єктів сторони обвинувачення зберігати копії матеріалів кримінальних проваджень в електронній формі (ч. 11 ст. 615 КПК України);
- закріплення права органів досудового розслідування проводити слідчі (розшукові) дії у нічний час (з 22 години до 6 години) (ч. 4 ст. 223 КПК України) [9] та інші зміни.

Щодо забезпечення права на свободу та особисту недоторканність варто звернути увагу на такі положення КПК України, котрі було внесено саме в період дії воєнного стану:

- наділення уповноваженої службової особи у разі встановлення випадків для затримання особи без ухвали слідчого судді, суду або виникнення обґрунтованих обставин, котрі дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, правом без ухвали слідчого судді, суду затримати таку особу (п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України);
- закріплення можливості розгляду клопотання про обрання стосовно затриманої особи запобіжного заходу із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку з метою забезпечення дистанційної участі затриманої особи у випадку, якщо в умовах воєнного стану відсутня об'єктивна можливість доставити затриману особу до слідчого судді, суду у строк, передбачений ст. 211 КПК України (п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України);
- закріплення обов'язку органів досудового розслідування відпустити затриману особу, якщо неможливо вчасно доставити її до слідчого судді, суду або забезпечити її дистанційну участь в такому судовому засіданні;
- закріплення можливості здійснення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи без понятих із фіксуванням доступними технічними

засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису, коли їх залучення є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я (ч. 1 ст. 615 КПК України);

– закріплення положення про можливість дистанційної участі захисника у проведенні окремої процесуальної дії, у тому числі у разі неможливості явки захисника – із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) (ч. 12 ст. 615 КПК України);

– передача повноважень щодо продовження строку дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою керівнику відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором. Причому кількість таких продовжень законодавцем не обмежена (ч. 2 ст. 615 КПК України) тощо [9].

Цитовані положення свідчать про введення в дію значної кількості норм щодо обмеження прав та свобод людини в умовах дії воєнного стану. Зокрема, останній блок свідчить про наявність конкретних норм щодо обмеження права на свободу та особисту недоторканність особи в умовах дії особливого правового режиму. На нашу думку, в цій ситуації перед правозастосовником постає складне питання балансу забезпечення національної безпеки і прав та свобод конкретної особи.

Інакше кажучи, в кожному конкретному випадку правозастосовник (як-от: суддя, слідчий суддя, прокурор, слідчий чи дізнавач) зобов'язаний зважити те, наскільки необхідне втручання в права та свободи особи в умовах воєнного стану, та те, наскільки забезпечені будуть інтереси національної безпеки у випадку, якщо не буде здійснено такого втручання.

Ілюстративно пропонуємо цей тест-баланс зобразити так (рис. 1):

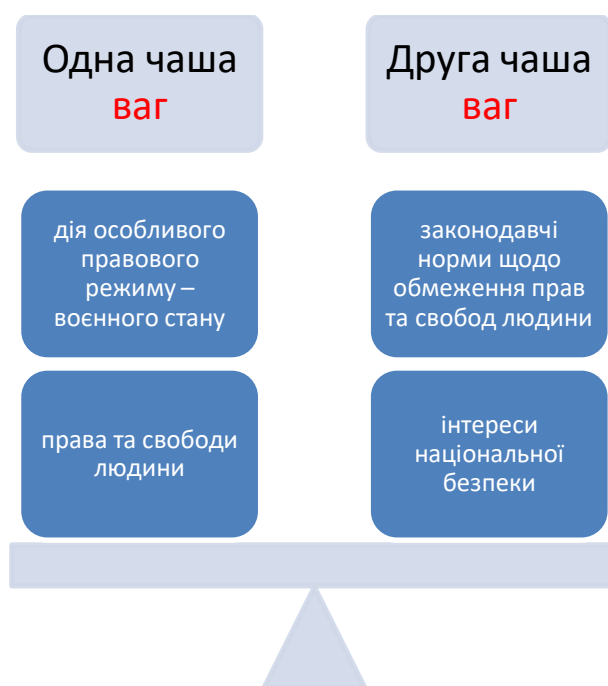

Рис. 1. Схема балансу прав і свобод людини та інтересів національної безпеки

На обґрунтування важливості забезпечення національної безпеки варто навести дані Офісу Генерального прокурора України. Так, за період повномасштабного вторгнення РФ було зафіксовано 16 078 злочинів проти національної безпеки.

З них:

- 4307 – посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України);
- 2841 – державна зрада (ст. 111 КК України);
- 6710 – колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України);
- 975 – пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України);

- 80 – диверсія (ст. 113 КК України);
- 1165 – інші склади кримінальних правопорушень [10].

Отже, кількість злочинів у сфері національної безпеки свідчить про важливість захисту цього об'єкта кримінального протиправного посягання і, за наявності законодавчо встановлених підстав, необхідність здійснювати з цією метою втручання в права та свободи особи.

В аспекті досліджуваної тематики варто зупинитися на ст. 5 КЗПЛ, що має назву «Право на свободу та особисту недоторканність», та її тлумаченні Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, у справі «Остін та інші проти Об'єднаного Королівства» (Austin and Others v. the United Kingdom) ЄСПЛ зазначає таке:

- по-перше, як неодноразово наголошував суд, конвенція є живим інструментом, котрий слід тлумачити у світлі сучасних умов та ідей, що сьогодні переважають у демократичних державах. Однак це не означає, що для відповіді на сучасні потреби, умови, погляди чи стандарти суд може створити нове право, відмінне від тих, що визнаються конвенцією, або що воно може зменшити існуюче право чи створити новий «виняток» чи «виправдання», котре прямо не визнається в конвенції;

- по-друге, конвенцію слід читати в цілому та тлумачити так, щоб сприяти внутрішній узгодженості та гармонії між її різними положеннями. Також слід враховувати контекст, у якому певний захід стримування відбувався. При розгляді питання про те, чи дотримувалися національні органи влади таких позитивних зобов'язань, суд вважає, що необхідно враховувати труднощі, пов'язані з охороною сучасного суспільства, непередбачуваність людської поведінки та оперативний вибір, котрий необхідно зробити з точки зору пріоритетів і ресурсів [11].

З наведеного рішення пропонуємо підкреслити найголовніше, що стосується обраної теми дослідження:

- права, закріплені в КЗПЛ, і їх забезпечення державою слід тлумачити з урахуванням обставин конкретної справи (наприклад, дії воєнного стану в Україні). Водночас відступ від зобов'язань за КЗПЛ не допускається, якщо такий виняток прямо не закріплено у КЗПЛ. Іншими словами: жодні обставини справи не уможливають порушення КЗПЛ і відступ від зобов'язань, котрі держава взяла на себе;

- при оцінці дій щодо обмеження права на свободу та особисту недоторканність слід враховувати контекст, у якому певний захід стримування відбувався.

Далі пропонуємо звернутися до іншої справи ЄСПЛ – «Енджел та інші проти Нідерландів» (Engel and others v. the Netherlands), де було розглянуто право на свободу в контексті військової служби. Вважаємо, що це питання є вкрай актуальним в умовах дії воєнного стану в Україні.

Зокрема, ЄСПЛ вказує таке: «під час підготовки та подальшого укладення Конвенції переважна більшість Договірних держав мали оборонні сили і, як наслідок, систему військової дисципліни, яка за своєю природою передбачала можливість обмежень певних прав і свобод членів цих сил, які не можуть бути накладені на цивільних осіб. Існування такої системи, яку ці держави зберегли відтоді, саме собою не суперечить їхнім зобов'язанням. Проте військова дисципліна не виходить за межі п. 5 ст. 5. Мало того, що це положення слід читати у світлі статей 1 і 14, але перелік позбавлень волі, викладений у ньому, є вичерпним. Дисциплінарне стягнення чи захід можуть, як наслідок, становити порушення п. 1 ст. 5. Проголошуючи «право на свободу», п. 1 ст. 5 передбачає індивідуальну свободу в її класичному розумінні, тобто фізичну свободу особи. Його мета полягає в тому, щоб ніхто не був свавільно позбавлений цієї свободи».

Щоб визначити, чи була особа «позбавлена волі» у значенні ст. 5, відправною точкою має бути її конкретна ситуація. ЄСПЛ констатує, що «військова служба, як це має місце в Договірних Державах, сама собою жодним чином не є позбавленням свободи згідно з Конвенцією, оскільки вона прямо санкціонована. Крім того, досить широкі обмеження свободи пересування військовослужбовців пов'язані з особливими вимогами військової служби, тому звичайні обмеження, які її супроводжують, не підпадають під сферу дії ст. 5».

Далі суд вказав, що «кожна держава має право організувати власну систему військової дисципліни і користується певною свободою розсуду. Межі, які ст. 5 вимагає від держави не перевищувати, не є однаковими для військовослужбовців і цивільних осіб. Дисциплінарне стягнення або захід, який за результатами аналізу, безсумнівно, вважався б позбавленням волі, якщо б його застосували до цивільної особи, може не

мати таку ознаку, коли застосовується до військовослужбовця. Однак таке покарання чи захід не виходить за межі положень ст. 5, коли воно набуває форми обмежень, які явно відрізняються від нормальних умов життя в збройних силах Договірних Держав. Для того, щоб встановити, чи так це, слід брати до уваги цілу низку факторів, таких як характер, тривалість, наслідки та спосіб виконання відповідного покарання чи заходу» [12].

Вбачається, що важливо виділити такі аспекти з наведеного рішення для їх урахування в національній правозастосовній практиці:

– створення та існування системи військової дисципліни саме собою не суперечить зобов'язанням за Конвенцією;

– щоб визначити, чи була особа «позбавлена волі» у значенні ст. 5, слід враховувати конкретну ситуацію;

– дисциплінарне стягнення або захід у вигляді позбавлення волі є різним залежно від того, до кого його застосовують. Так, застосування до цивільної особи може стати незаконним позбавленням волі, в той час як застосування до військовослужбовця може не мати таку ознаку;

– для того щоб встановити, чи було порушено право на свободу та особисту недоторканність, слід брати до уваги цілу низку факторів, таких як характер, тривалість, наслідки та спосіб виконання відповідного покарання чи заходу.

Висновки. Таким чином, вбачається, що правові засади обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність мають бути детально прописані в законодавстві з метою конкретизації випадків такого обмеження, правових підстав та винятків із цього положення у зв'язку з дією особливого правового режиму.

У цілому введення воєнного стану передбачає обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. Водночас для того, щоб визначити правомірність обмеження прав та свобод людини, необхідна наявність правової підстави – введення воєнного стану. Другою правовою підставою для обмеження конкретного права є його пряме закріплення в Указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» як такого, що може бути обмежено. Щодо права на свободу та особисту недоторканність із положень Указу Президента України виходить, що воно не підлягає обмеженню в умовах воєнного стану.

Дослідження права людини на свободу та особисту недоторканність в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану в контексті забезпечення національної безпеки засвідчило, що перед правозастосовником постає складне питання балансу забезпечення національної безпеки і обмеження прав та свобод конкретної особи. Цей тест-баланс можна представити так: в кожному конкретному випадку правозастосовник (як-от: суддя, слідчий суддя, прокурор, слідчий чи дізнавач) зобов'язаний зважити те, наскільки необхідне втручання в права та свободи особи в умовах воєнного стану, та те, наскільки забезпечені будуть інтереси національної безпеки у випадку, якщо не буде здійснено такого втручання.

Вбачається, що подальший науковий пошук у вигляді дослідження рішень ЄСПЛ щодо забезпечення права на свободу та особисту недоторканність надасть у майбутньому змогу удосконалити національну правозастосовну практику.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / НДІ інформатики і права НАПрН України. Київ, 2020. 39 с.

3. Андрейчук В. С. Інформаційні технології прогнозування в системі забезпечення національної безпеки : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управл. : 25.00.02 / Нац. акад. держав. упр. при Президентові України. Київ, 2020. 20 с.

4. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобань. Харків : Право, 2021. 776 с.

5. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти : навч. посібник. Київ : Видавництво «ФОРМ Голембовська О.О.», 2018. 208 с.

6. Пелех З. Б. Адміністративно-правове забезпечення реалізації права громадян на свободу та особисту недоторканність : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Київ, 2022. 212 с.

7. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.

8. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
10. Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення рф. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/>.
11. Case of Austin and others v. the United Kingdom. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Case%20of%20Austin%20and%20others%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5C%22001-109581%22%5D%7D>.
12. Case of Engel and others v. the Netherlands. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Case%20of%20Engel%20and%20others%20v.%20the%20Netherlands%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5C%22001-57479%22%5D%7D>.

Надійшла до редакції 09.12.2023

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. [in Ukr.].
2. Doronin, I. M. (2020) Natsionalna bezpeka Ukrainy v informatsiinu epokhu: teoretyko-pravove doslidzhennia [National security of Ukraine in the information age: a theoretical and legal study] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01 / NDI informatyky i prava NAPrN Ukrainy. Kyiv. 39 p. [in Ukr.].
3. Andreichuk, V. S. (2020) Informatsiini tekhnologii prohnozuvannia v systemi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky [Information forecasting technologies in the national security system] : avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. uprav. : 25.00.02 / Nats. akad. derzhav. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. Kyiv. 20 p. [in Ukr.].
4. Natsionalna bezpeka: svitohliadni ta teoretyko-metodolohichni zasady [National security: outlook and theoretical and methodological foundations] : monohrafiia / za zah. red. O. P. Dzoban. Kharkiv : Pravo, 2021. 776 p. [in Ukr.].
5. Senatorova, O. V. (2018) Prava liudyny i zbroini konflikty [Human rights and armed conflicts] : navch. posibnyk. Kyiv : Vydavnytstvo «FOP HOLEMBOVSKA O.O.». 208 p. [in Ukr.].
6. Pelekh, Z. B. (2022) Administratyvno-pravove zabezpechennia realizatsii prava hromadian na svobodu ta osobystu nedotorkannist [Administrative and legal provision of citizens' right to freedom and personal integrity] : dys. ... d-ra filos. : 081 Pravo. Kyiv. 212 p. [in Ukr.].
7. Pro pravovy rehym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>. [in Ukr.].
8. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>. [in Ukr.].
9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
10. Zlochyny, vchyneni v period povnomasshtabnoho vtorhennia rf [Crimes committed during the full-scale invasion of the rf]. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/>. [in Ukr.].
11. Case of Austin and others v. the United Kingdom. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Case%20of%20Austin%20and%20others%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5C%22001-109581%22%5D%7D>.
12. Case of Engel and others v. the Netherlands. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Case%20of%20Engel%20and%20others%20v.%20the%20Netherlands%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5C%22001-57479%22%5D%7D>.

ABSTRACT

Denys Chyzhov. The right to liberty and personal inviolability in the context of ensuring national security. The constitutional right to freedom and personal inviolability in the context of ensuring national security is considered. It was concluded that, in general, the introduction of martial law involves the restriction of the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen, and the rights and legal interests of legal entities. At the same time, in order to determine the legality of the restriction of human rights and freedoms, a legal basis is required – the introduction of martial law. The second legal basis for limiting a specific right is its direct enshrining in the Decree of the President of Ukraine «On the introduction of martial law in Ukraine» as something that can be limited. Regarding the right to freedom and personal inviolability, it follows from the provisions of the Decree of the President of Ukraine that it is not subject to restrictions under martial law.

Further in the work, we focused on the study of the human right to freedom and personal inviolability in criminal proceedings under martial law in the context of ensuring national security. A list of articles of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which provide for the specifics of the exercise of this right by citizens in conditions of martial law, was given. We support the point of view that the law enforcer faces a difficult issue – the issue of the balance between ensuring national security and limiting

the rights and freedoms of a specific person. This test-balance can be presented as follows: in each specific case, the law enforcement officer (be it a judge, investigating judge, prosecutor, investigator or investigator) is required to weigh the extent to which the interference with the rights and freedoms of a person under martial law is necessary and the extent to which there will be national security interests in the event that such intervention is not carried out.

Further, examples of the ECtHR's practice regarding the interpretation of Art. 5 of Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: *Austin and Others v. the United Kingdom* and *Engel and others v. the Netherlands* were analyzed. Only two decisions of the ECtHR were given in the work, while in the aspect of interpretation of Art. 5 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms there are many more of them. It is believed that further scientific research in the form of a study of ECtHR decisions on ensuring the right to freedom and personal inviolability will provide an opportunity to improve national law enforcement practice.

Keywords: *the right to freedom and personal inviolability, human rights, national security, martial law, special legal regime.*

УДК 343:347.63

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-88-95

Олена ЮШКЕВИЧ[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

ПРАВО ДИТИНИ НА ЗАХИСТ ВІД ЗЛОВЖИВАНЬ ІЗ БОКУ ОПІКУНА АБО ПІКЛУВАЛЬНИКА

Висвітлено особливості захисту дитиною своїх прав та інтересів від зловживань із боку опікуна, піклувальника. Розглядаються два способи такого захисту: в адміністративному (за допомогою комісії з питань захисту прав дитини) та судовому порядку. Особливу увагу приділено дискусійному питанню об'єктивної сторони злочину за ст. 167 Кримінального кодексу України – зловживання опікунськими правами лише щодо майнових прав та інтересів дитини. Зроблено висновок про необхідність подальших наукових досліджень та аналізу судової практики щодо уточнення об'єктивної сторони злочину за ст. 167 Кримінального кодексу України. Проаналізовано зміст єдиного з 2019 р. судового рішення в Єдиному державному реєстрі судових рішень за ст. 167 «Зловживання опікунськими правами».

Ключові слова: *зловживання правом, дитина, опіка, піклування, кримінальна відповідальність, Єдиний реєстр державних судових рішень.*

Постановка проблеми. За даними Національної соціальної сервісної служби України, у 2021 р. було встановлено опіку чи піклування над 33 598 дітьми. У 2022 р. ця цифра зросла на 6622 – загальна кількість дітей під опікою та піклуванням сягнула 40 220. А за I квартал 2023 р. ще 29 847 дітей отримали офіційного опікуна або піклувальника. Ці дані свідчать про зростання показників встановлення опіки, що вказує на збільшення кількості дітей, які з різних причин залишилися без батьківського піклування [1].

Слід констатувати, що з 2003 р. в Україні здійснювався облік дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину [2], з 2005 р. було введено у функціонування банк даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [3], з 2007 р. функціонував Єдиний електронний банк даних дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і громадян, які бажають взяти їх на виховання, та Єдиний електронний банк даних дітей, які опинились у складних життєвих обставинах [4; 5], із 2016 р. здійснюється ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів [6].

© О. Юшкевич, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0024-6070>

el.iushkevich@gmail.com

Правове явище «зловживання опікунськими правами» вказує на недбале, шкідливе використання своїх прав опікунами (піклувальниками) і може мати серйозні наслідки для благополуччя та безпеки дітей, які перебувають під опікою (піклуванням). Воно може виникнути в різних контекстах, таких як сімейна сфера, дитячі будинки, лікувальні заклади тощо.

Призначаючи опікуна (піклувальника) над дитиною, суд чи орган опіки та піклування наділяє його значною відповідальністю перед дитиною. Закон вимагає, щоб усі опікуни (піклувальники) ставили інтереси дитини вище за інші турботи. На жаль, не всі опікуни (піклувальники) ухвалюють правильні рішення. Люди, безумовно, можуть помилятися. Але в деяких випадках опікуни (піклувальники) активно обманюють, експлуатують, переслідують чи залякують дитину, над якою встановлено опікунство (піклування). Опікуни (піклувальники), які крадуть, нехтують чи нападають на своїх підопічних дітей, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності.

Держави і міжнародні організації приділяють увагу питанням зловживання опікунськими правами та вживають заходів для запобігання та протидії такому зловживанню. Законодавство, що регулює опіку та піклування, включає положення, спрямовані на захист прав і інтересів осіб, які знаходяться під опікою.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми зловживання опікунськими правами неодноразово висвітлювалися науковцями, серед яких М. Бойко, В. Гопанчук, Н. Д'ячкова, Д. Євгєєва, М. Заславська, І. Мамай, М. Мерцалов, Н. Рудий, Є. Усова та ін. Так, більшість праць присвячена особливостям притягнення опікунів до кримінальної відповідальності за злісне невиконання обов'язків із догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, зловживання опікунськими правами. Деякі праці містять дослідження відповідальності опікуна за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків.

Метою статті є аналіз українського законодавства, судової практики щодо особливостей реалізації дитиною права на захист своїх прав та інтересів від зловживань із боку опікунів (піклувальників).

Виклад основного матеріалу. Опіка (піклування) є специфічною формою державної турботи про неповнолітніх дітей, які опинилися без батьківського піклування, а також повнолітніх осіб, які потребують допомоги у забезпеченні їхніх прав та інтересів. Мета встановлення опіки (піклування) полягає в забезпеченні виховання малолітніх, неповнолітніх дітей, які залишилися без батьківського піклування внаслідок смерті батьків, їхньої хвороби, позбавлення батьківських прав або з інших причин. Опіка (піклування) також націлена на захист особистих і майнових прав та інтересів таких дітей [7].

Відповідно до ст. ст. 58, 59 Цивільного кодексу України [8] (далі – ЦК України), ст. 243 Сімейного кодексу України [9] (далі – СК України) над дітьми, які мають правовий статус «дитина-сирота» або «діти, позбавлені батьківського піклування», встановлюється «опіка», якщо це малолітня особа, та «піклування», якщо це неповнолітня особа. У свою чергу, дитина-сирота – це дитина, в якій померли чи загинули батьки; діти, позбавлені батьківського піклування, – це діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням ними покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним із відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, що перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені з сім'єю, підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків із причин, котрі неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України або в районах проведення антитерористичної операції, здійсненням заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях, та безпритульні діти [10].

Ще однією категорією дітей, над якими встановлюється піклування, є особи з-поміж дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а саме особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування [11].

Слід наголосити, що до встановлення опіки (піклування) і призначення опікуна (піклувальника) опіку (піклування) над дитиною здійснює відповідний орган опіки (піклування) (ст. 65 ЦК України) або навчальний заклад, заклад охорони здоров'я або заклад соціального захисту населення, де перебуває дитина (ст. 66 ЦК України, ст. 245 СК України), в тому числі сім'я родичів, знайомих; сім'я патронатного вихователя; притулок для дітей служби у справах дітей; центр соціально-психологічної реабілітації дітей; центр соціальної підтримки дітей та сімей; соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко); будинок дитини, дитячий будинок-інтернат системи соціального захисту населення; стаціонарна служба (відділення) центру соціальних служб, що здійснює соціально-психологічну реабілітацію дітей. Після встановлення статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, органи опіки та піклування вживають вичерпних заходів щодо влаштування її в сім'ю громадян України (усиновлення, під опіку, піклування, у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу) [12].

Права та обов'язки опікуна (піклувальника) регламентовано ст. ст. 67, 69 ЦК України [8], Правилами опіки та піклування [7]. Зокрема: 1) опікун вчиняє правочини від імені та в інтересах підопічного; зобов'язаний вживати заходів щодо захисту цивільних прав та інтересів підопічного [10, 13]; зобов'язаний дбати про збереження та використання майна підопічного в його інтересах (якщо малолітня особа може самостійно визначити свої потреби та інтереси, опікун, здійснюючи управління її майном, повинен враховувати її бажання); самостійно здійснює витрати, необхідні для задоволення потреб підопічного, за рахунок пенсії, аліментів, відшкодування шкоди у зв'язку зі втратою годувальника, допомоги на підопічну дитину та інших соціальних виплат, призначених на підопічну дитину відповідно до законів України, доходів від майна підопічного тощо; 2) піклувальник дає згоду на вчинення підопічним правочинів відповідно до ст. ст. 32, 37 ЦК України; зобов'язаний вживати заходів щодо захисту цивільних прав та інтересів підопічного; 3) опікун та піклувальник зобов'язані дбати про підопічну дитину, про створення їй необхідних побутових умов, її виховання, навчання та розвиток, забезпечення її доглядом та лікуванням; мають право вимагати повернення підопічного від осіб, які тримають його без законної підстави.

СК України доповнює (конкретизує) права та обов'язки опікуна (піклувальника) [9]. Так, опікун (піклувальник) зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти; має право самостійно визначити способи виховання дитини з урахуванням думки дитини та рекомендацій органу опіки та піклування; не має права перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками та іншими родичами, за винятком випадків, коли таке спілкування суперечить інтересам дитини.

Окремо необхідно акцентувати увагу на засадах державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа: створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї; виховання та утримання дітей за принципом родинності; захист майнових, житлових та інших прав та інтересів таких дітей; створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки дітей до самостійного життя; забезпечення права на здоровий розвиток; створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги; забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності, що оптимально відповідала би потребам та бажанням особистості дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, а також особи із їх числа та запитам ринку праці; вжиття вичерпних заходів щодо забезпечення доступу до безоплатної правничої допомоги [11]. Це свідчить, на наш погляд, з одного боку, про розширений перелік прав і обов'язків опікунів (піклувальників), а з іншого – про можливі потенційні зловживання опікунськими правами.

З вищенаведеного зрозуміло, що мова йде про права та обов'язки опікуна, піклувальника щодо забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів дитини, якими можуть зловживати опікун, піклувальник. Відповідно і законодавство мало б передбачати юридичну відповідальність за зловживання опікунськими правами як щодо забезпечення особистих немайнових прав та інтересів дитини, так і щодо майнових прав та інтересів дитини. Проте кримінальним законодавством встановлено відповідальність за ст. 167 Кримінального кодексу України (далі – КК України), а саме за зловживання опікунськими правами лише щодо майнових прав та інтересів дитини [14]. Зокрема, зловживання опікунськими правами, тобто використання опіки чи

підкування з корисливою метою на шкоду дитині (підопічному) карається штрафом, обмеженням волі або позбавленням волі.

В юридичній літературі є дві точки зору з приводу предмета правовідносин за ст. 167 КК України, що порушуються опікунами, піклувальниками [14]. Згідно з першою, дійсно, кримінальна відповідальність за цією статтею КК України настає за зловживання правами лише щодо майнових прав та інтересів дитини [15, с. 6], відповідно до другої – не лише щодо майнових прав та інтересів дитини, а й особистих немайнових прав [16, с. 140].

Аналіз науково-практичних коментарів до КК України дозволяє сформулювати декілька висновків [17]. По-перше, шкода, що може бути заподіяна підопічному внаслідок зловживання опікунськими правами, найчастіше має матеріальний характер, що виявляється у зайнятті житлової площі, привласненні речей, використанні майна дитини (розподілі, обміні, відчуженні житла не на її шкоду), розтраті цінностей (розпоряджанні доходами не на користь дитини), зокрема внаслідок укладання не вигідних для дитини договорів, управлінні майном дитини з порушенням установлених правил, відмові від належних дитині майнових прав та порушенні інших майнових прав дитини. По-друге, з боку опікуна має бути прямий умисел, корислива мета мати вигоду майнового характеру за рахунок дитини.

Окремо ст. 247 СК України, з-поміж прав дитини, над якою встановлено опіку або піклування, регламентує право на захист від зловживань із боку опікуна або піклувальника [9].

Захист від зловживань із боку опікуна або піклувальника здійснюється в адміністративному або судовому порядку.

Згідно з абз. 13 пп. 2 п. 4 Типового положення про комісію з питань захисту прав дитини діти можуть звернутися до комісії з питань захисту прав дитини (орган, що утворюється головою районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті (у разі утворення) ради, сільської, селищної ради об'єднаної територіальної громади щодо неналежного виконання батьками, опікунами, піклувальниками обов'язків із виховання або щодо зловживання ними своїми правами). На засідання комісії з питань захисту прав дитини можуть запрошуватися представники – громадяни України, які беруть безпосередню участь у розв'язанні проблем конкретної дитини, з правом дорадчого голосу, дитина, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може висловити свою думку. Комісія відповідно до компетенції приймає рішення, організовує їх виконання, подає рекомендації органу опіки та піклування для прийняття відповідного рішення або підготовки висновку для подання його до суду [12].

Задля свого захисту від зловживань опікунськими правами дитина має право самостійно з 14 років звернутися до адвоката або системи безоплатної правничої допомоги (далі – система БПД), що надає безкоштовного адвоката для забезпечення безоплатної вторинної правничої допомоги, в межах якої буде здійснюватися представництво інтересів дитини в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, а також будуть складатися документи процесуального характеру відповідно до положень Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» [18].

З 2019 р. до Єдиного державного реєстру судових рішень внесено лише одне судове рішення за ст. 167 «Зловживання опікунськими правами» – у справі № 261/0/15-18 [19]. Так, судом було встановлено, що опікун над п'ятьма дітьми-сиротами (він же – їхній дід за родинними зв'язками), діючи умисно, з корисливих мотивів, вчинив зловживання опікунськими правами, що виразилося в отриманні від держави щомісячно 18 244,70 грн соціальної допомоги на утримання підопічних неповнолітніх дітей, котрі він отримав за період 5 місяців у сумі 91 223,50 грн. Опікуном вказані кошти витрачено на власні потреби, а не для матеріального забезпечення підопічних дітей, чим спричинено матеріальної шкоди підопічним на вищевказану суму. Діти проживали в іншому місці – у бабусі. У будинку місця для проживання п'ятьох дітей не було, ліжок для дітей було лише три. Діти шкільного віку не мали одягу, продуктів харчування, належних умов утримання не було. За наслідками обстеження складено акт. Судом також було досліджено письмові докази, серед яких – витяг з протоколу засідання Комісії з питань захисту прав дитини при виконавчому комітеті Хустської міської ради від 29.05.2019, з якого вбачається, що опікуну надано строк терміном у два тижні для

створення належних умов для виховання та утримання дітей і повернення частини витрачених коштів на рахунок дітей (50 тис. грн) та надання виписки з банку про наявність на рахунку коштів; акт обстеження умов проживання від 10.07.2019, за результатами якого встановлено, що опікун не займається вихованням та утриманням підопічних дітей, так як більше часу знаходиться за межами області, а саме в м. Київ; лист начальника управління соціального захисту населення від 10.09.2019, за результатами якого встановлено, що опікун перебував на обліку в управлінні та отримував допомогу на дітей, які знаходяться під опікою або піклуванням з 01.01.2019 до 31.05.2019 в розмірі 18 244,70 грн щомісячно. Дії опікуна кваліфіковані за ст. 167 КК України як використання опіки з корисливою метою на шкоду підопічним (використання майна). Статтею 50 КК України встановлено, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а відповідно до ст. 65 КК України встановлено, що особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів, а тому суд, зважаючи на вищезазначене, ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного, характеристику з місця проживання, вік обвинуваченого, раніше не судимого, який на обліку у психіатра, нарколога не перебуває, вважає за необхідне призначити обвинуваченому покарання, не пов'язане з ізоляцією від суспільства, у зв'язку з чим суд вважає за доцільне призначити покарання опікуну у виді позбавлення волі із застосуванням ст. 75 КК України. Керуючись вищенаведеними та іншими обставинами справи, суд ухвалив вирок, в якому опікуна над п'ятьма дітьми-сиротами визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 167 КК України, та призначено покарання у виді одного року позбавлення волі.

Висновки. Наведені статистичні дані вказують на постійне збільшення кількості українських дітей, що потребують встановлення опіки та піклування. Отже, перед суспільством, державою постійно постають завдання щодо забезпечення захисту прав та інтересів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Аналіз законодавства у сфері опіки та піклування дозволяє сформулювати декілька висновків. По-перше, права та обов'язки опікунів (піклувальників) мають не лише опікуни та піклувальники, які отримали цей статус, а й органи опіки (піклування) та відповідні заклади (навчальні, охорони здоров'я, соціального захисту населення), де перебуває дитина, до встановлення опіки (піклування) і призначення опікуна (піклувальника) над дитиною. По-друге, права та обов'язки опікуна (піклувальника) регламентовано ЦК України, СК України та іншими законами, підзаконним нормативно-правовим актами.

Права та обов'язки опікунів (піклувальників) спрямовані на забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів дитини, котрими можуть зловживати опікун, піклувальник. Але зі змісту ст. 167 КК України «Зловживання опікунськими правами» стає зрозумілим, що кримінальна відповідальність настає за зловживання опікунськими правами лише щодо майнових прав та інтересів дитини. Тому обґрунтованим є проведення подальших досліджень щодо об'єктивної сторони цієї категорії злочинів.

Чинне законодавство регламентує адміністративний (за допомогою комісії з питань захисту прав дитини) та судовий порядок захисту дитиною своїх прав та інтересів від зловживань із боку опікуна, піклувальника. Проте наявність із 2019 р. у Єдиному державному реєстрі судових рішень лише одного судового рішення за ст. 167 «Зловживання опікунськими правами» може означати, що цій проблемі держава не приділяє достатньої уваги та що в Україні все ще не враховується положення про необхідність заслуховування думки дитини органами опіки та піклування, судами.

Список використаних джерел

1. Штокалюк Ю. Що гарантує держава для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування? *Юридична Газета online*. URL: <http://surl.li/oahhf>.
2. Про затвердження Порядку ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення : постанова Кабінету Міністрів України від 28.08.2003 № 1377. URL: <http://surl.li/oahal>.
3. Про затвердження Порядку ведення банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : наказ Міністерства України у справах молоді та спорту від 29.07.2005 № 1466. URL: <http://surl.li/oahbw>.

4. Про ведення Єдиного електронного банку даних дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і громадян, які бажають взяти їх на виховання, та Єдиного електронного банку даних дітей, які опинились у складних життєвих обставинах : наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 28.04.2007 № 1386. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0582-07#Text>.
5. Про єдину електронну систему обліку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, та осіб, які бажають взяти їх на виховання : наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 18.11.2008 № 4580. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1200-08#Text>.
6. Про ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів : наказ Міністерства соціальної політики України від 28.12.2015 № 1256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-16#Text><http://surl.li/oahft>.
7. Про затвердження Правил опіки та піклування : наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 № 34/166/131/88. URL: <http://surl.li/nfozh>.
8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
9. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
10. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top>.
11. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005. URL: <http://surl.li/oahls>.
12. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. URL: <http://surl.li/oaijq>.
13. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
15. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2007. 19 с.
16. Євтеєва С. Л. Безпосередній об'єкт злочину «Зловживання опікунськими правами» (ст. 167 КК України). *Право і Безпека*. 2012. № 2. С. 139–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_2_32.
17. Прокопенко В. В. Науково-практичний коментар до ст. 167 Кримінального кодексу України. *Адвокат Прокопенко Вадим*. URL: <http://surl.li/obwhd>.
18. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011. URL: <http://surl.li/asidw>.
19. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 261/0/15-18 від 28.11.2019. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/86435732>.

Надійшла до редакції 10.12.2023

References

1. Shtokaliuk, Yu. Shcho harantuie derzhava dlia ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannya? [What does the state guarantee for orphans and children deprived of parental care?]. *Yurydychna Hazeta online*. URL: <http://surl.li/oahhf>. [in Ukr.].
2. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia obliku ditei, yaki mozhut buty usynovleni, osib, yaki bazhaiut usynovyty dytynu, ta zdiisnennia nahliadu za dotrymanniam prav ditei pislia usynovlennia [On the approval of the Procedure for keeping records of children who can be adopted, persons who wish to adopt a child, and supervision of the observance of children's rights after adoption] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.08.2003 № 1377. URL: <http://surl.li/oahal>. [in Ukr.].
3. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia банку danykh pro ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannya [On the approval of the Procedure for maintaining a data bank on orphans and children deprived of parental care] : nakaz Ministerstva Ukrainy u spravakh molodi ta sportu vid 29.07.2005 № 1466. URL: <http://surl.li/oahbw>. [in Ukr.].
4. Pro vedennia Yedynoho elektronnoho банку danykh ditei-syrit, ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannya, i hromadian, yaki bazhaiut vziaty yikh na vykhovannia, ta Yedynoho elektronnoho банку danykh ditei, yaki opynylis u skladnykh zhyttievnykh obstavynakh [On maintaining the Unified electronic data bank of orphans, children deprived of parental care, and citizens who wish to adopt them, and the Unified electronic data bank of children who find themselves in difficult life circumstances] : nakaz Ministerstva Ukrainy u spravakh simi, molodi ta sportu vid 28.04.2007 № 1386.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0582-07#Text>. [in Ukr.].

5. Pro yedynu elektronnu systemu obliku ditei-syrit, ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia, ditei, yaki opynylis u skladnykh zhyttievnykh obstavynakh, ta osib, yaki bazhaiut vziaty yikh na vykhovannia [About the unified electronic system of accounting for orphans, children deprived of parental care, children who find themselves in difficult life circumstances, and persons who wish to adopt them] : nakaz Ministerstva Ukrainy u spravakh simi, molodi ta sportu vid 18.11.2008 № 4580. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1200-08#Text>. [in Ukr.].

6. Pro vedennia banku danykh pro ditei-syrit, ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia, i simi potentsiinykh usnovliuvachiv, opikuniv, pikluvalnykiv, pryiomnykh batkiv, batkiv-vykhovateliv [On maintaining a data bank on orphans, children deprived of parental care, and families of potential adopters, guardians, custodians, adoptive parents, foster parents] : nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 28.12.2015 № 1256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-16#Text>. [in Ukr.].

7. Pro zatverdzhennia Pravyl opiky ta pikluvannia [On the approval of the Rules of custody and care] : nakaz Derzhavnoho komitetu Ukrainy u spravakh simi ta molodi, Ministerstva osvity Ukrainy, Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy, Ministerstva pratsi ta sotsialnoi polityky Ukrainy vid 26.05.1999 № 34/166/131/88. URL: <http://surl.li/nfozh>. [in Ukr.].

8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukr.].

9. Simeinyi kodeks Ukrainy [The Family Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 10.01.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. [in Ukr.].

10. Pro okhoronu dytynstva [About the protection of childhood] : Zakon Ukrainy vid 26.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top>. [in Ukr.].

11. Pro zabezpechennia orhanizatsiino-pravovykh umov sotsialnoho zakhystu ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia [On ensuring organizational and legal conditions for social protection of orphans and children deprived of parental care] : Zakon Ukrainy vid 13.01.2005. URL: <http://surl.li/oahls>. [in Ukr.].

12. Pytannia diialnosti orhaniv opiky ta pikluvannia, poviazanoi iz zakhystom prav dytyny [The issue of activities of guardianship and guardianship bodies related to the protection of children's rights] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.09.2008 № 866. URL: <http://surl.li/oaijq>. [in Ukr.].

13. Konventsiiia pro prava dytyny vid 20.11.1989 [Convention on the Rights of the Child dated November 20, 1989]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text. [in Ukr.].

14. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

15. Belova, O. I. (2007) Kryminalno-pravova kharakterystyka systemy zlochyniv proty simi ta nepovnolitnikh [Criminal and law characteristics of the system of crimes against the family and minors] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / NAN Ukrainy ; In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv. 19 p. [in Ukr.].

16. Yevtieieva, S. L. (2012) Bezposerednii ob'ekt zlochynu «Zlovzhyvannia opikunskymy pravamy» (st. 167 KK Ukrainy) [The direct object of the crime «Abuse of guardianship rights» (art. 167 of The Criminal Code of Ukraine)]. *Pravo i Bezpeka*. № 2, pp. 139–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_2_32. [in Ukr.].

17. Prokopenko, V. V. Naukovo-praktychnyi komentar do st. 167 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary to Art. 167 of the Criminal Code of Ukraine]. *Advokat Prokopenko Vadym*. URL: <http://surl.li/obwhd>. [in Ukr.].

18. Pro bezoplatnu pravnychu dopomohu [About free legal aid] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2011. URL: <http://surl.li/asidw>. [in Ukr.].

19. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu u spravi № 261/0/15-18 vid 28.11.2019 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court in case № 261/0/15-18 of 28.11.2019]. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/86435732>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olena Iushkevych. The child's right to protection from abuse by a guardian or custodian.

The article provides statistical data on the number of Ukrainian children placed under guardianship or care over the past three years. These data indicate an increase in the number of children who, for various reasons, have been left without parental care. It is noted that Ukraine currently maintains a database of orphans, children deprived of parental care, and families of potential adopters, guardians, caregivers, foster parents, and parent-guardians.

Emphasis is placed on the purpose of establishing guardianship (care), which is to ensure the upbringing of children left without parental care and to protect their personal and property rights and interests. Such categories of children include orphans, children deprived of parental care, and individuals aged 18 to 23 who lost their parents before turning 18 or were classified as children deprived of parental care.

The analysis of legislation in the field of guardianship and care allows discussions on the rights and responsibilities of guardians (caregivers), not only those who have acquired this status but also the authorities of guardianship (care) and relevant institutions (educational, healthcare, social welfare) where the child resides before the establishment of guardianship (care) and the appointment of a guardian

(caregiver).

The conclusion is drawn that from the content of Article 167 of the Criminal Code of Ukraine «Abuse of guardianship rights» it becomes clear that criminal liability arises for the abuse of guardianship rights only regarding the property rights and interests of the child, neglecting the personal non-property rights and interests of the child. Therefore, further research on the objective side of this category of crimes is justified.

The article highlights the peculiarities of protecting a child's rights and interests from abuses by a guardian or caregiver. Two methods of such protection are discussed: through administrative channels (a commission for the protection of children's rights) and through legal proceedings.

Keywords: *abuse of rights, child, guardianship, care, criminal liability, Unified state register of court decisions.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-95-103

Юлія ЛЕБЕДЄВА ©

викладач

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Досліджено організаційно-правові гарантії репродуктивних прав людини в Україні, що є основою для створення демократичної, правової та соціальної держави. Проаналізовано внутрішньо узгоджену систему інституцій, до якої входять органи публічної влади та інститути громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на забезпечення, реалізацію та захист репродуктивних прав людини. Запропоновано класифікувати гарантії репродуктивних прав людини за такими ознаками: рівнем механізму гарантування – на міжнародні та національні, а національні, у свою чергу, на гарантії, визначені Конституцією України (конституційні), та гарантії, сформульовані в законах України та підзаконних нормативно-правових актах; способом дії – на гарантії реалізації, охорони та захисту; характером функціонування – на матеріальні та процесуальні норми.

Здійснено аналіз статусу окремих провідних міжнародних інституційних гарантів, одним із видів діяльності яких є реалізація репродуктивних прав і свобод людини. Акцентовано увагу на тому, що відсутність координації в їхній діяльності не забезпечує досягнення ними єдиної мети, у зв'язку з чим необхідною є систематизація нормативно-правових актів, що регулюють діяльність вищезазначених суб'єктів у сфері забезпечення репродуктивних прав людини.

Зроблено висновок, що співпраця держави з громадськими організаціями є ефективною, оскільки: громадські організації користуються підвищеною довірою у вирішенні їхніх проблем; таким організаціям притаманний високий рівень мотивації; правозахисні ініціативи громадських організацій переважно є успішними та ефективними; взаємодія з громадськими організаціями сприяє відкритості та прозорості діяльності органів публічної влади у реалізації повноважень у сфері репродуктивних прав людини.

Ключові слова: *репродуктивні права, репродуктивна свобода, організаційно-правові гарантії, інституційні гарантії, гарантії репродуктивних прав.*

Постановка проблеми. Актуальність та новизна дослідження діяльності національних та міжнародних інституцій у сфері гарантування репродуктивних прав людини полягає у тому, що наразі в Україні не сформовано системи їх дієвої взаємодії. Так, бракує єдиних підходів щодо розуміння ефективного функціонального інструментарію, механізмів координації у сфері гарантування репродуктивних прав.

На шляху до європейської інтеграції, найбільшого значення для розвитку демократичної держави набувають інституційні гарантії, що є основою для створення демократичної, правової та соціальної держави. Організаційно-правові (інституційні)

© Ю. Лебедева, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9745-2796>

u.lebedieva@gmail.com

гарантії представлені системою основних суб'єктів права, які уповноважені визначати основні репродуктивні права і свободи, закріплювати механізми їх реалізації та здійснювати судовий, а також позасудовий захист у разі їх порушення.

В юридичній літературі широко використовуються такі поняття, як «організаційно-правові гарантії» та «інституційні гарантії». Вони, як правило, вважаються тотожними, адже вказують на систему суб'єктів.

До національних інституційних гарантів, що забезпечують ефективну реалізацію та захист репродуктивних прав і свобод людини, доцільно віднести: Верховну Раду України; Президента України; Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади; військово-цивільні адміністрації; органи влади Автономної республіки Крим; Конституційний Суд України та суди системи судоустрою; органи місцевого самоврядування; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; прокуратуру; адвокатуру; інститути громадянського суспільства тощо. Проте слід акцентувати, що відсутність координації у діяльності національних та міжнародних інституцій у сфері гарантування репродуктивних прав і свобод людини призводить до того, що вони не працюють на досягнення єдиної мети.

Вклад основного матеріалу. Для з'ясування змісту та умов ефективного функціонування інституційних (організаційно-правових) гарантів репродуктивних прав і свобод людини необхідним є аналіз їхньої діяльності в цьому напрямі.

Провідне місце серед інституцій, що забезпечують реалізацію репродуктивних прав і свобод людини, належить Верховній Раді України, діяльність якої полягає у прийнятті законів та підзаконних нормативно-правових актів із метою вирішення проблем репродуктивних прав людини.

Так, застосуванню підлягають норми Конституції України, Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України, Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та деякі інші підзаконні акти. Водночас в українському законодавстві відсутнє комплексне регулювання у сфері репродуктивних правовідносин. Варто звернути увагу на те, що жоден із вищевказаних актів не використовує дефініції «репродуктивне право» та не регламентує порядку його реалізації, що підтверджує необхідність розробки та вдосконалення законодавства у цій сфері [1].

Так, у Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» регламентовано застосування штучного запліднення та імплантацію ембріона (ст. 48); встановлено підстави для застосування методів стерилізації (ст. 49); передбачено добровільне штучне переривання вагітності тощо (ст. 50) [2].

Президент України, відповідно до ч. 1 ст. 102 Конституції України, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Відповідно до ст. 93 Конституції України право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президенту України. Законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово [3]. Крім того, Президент України у контексті своєї діяльності та з метою гарантування репродуктивних прав людини уповноважений приймати акти у формі указів та розпоряджень, а також доручень, у яких: по-перше, деталізуються закони у досліджуваному питанні; по-друге, врегульовуються відносини у сфері реалізації репродуктивних прав людини.

Відповідно до ст. 106 Конституції України Президент України може сприяти забезпеченню репродуктивних прав людини через: представництво держави в міжнародних відносинах, керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, ведення переговорів та укладання міжнародних договорів України; накладання вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України [3]. Нормотворчу діяльність Президент реалізує шляхом: розробки та підписання галузевих законів; затвердження національних стратегій із прав людини, зокрема спрямованих на захист репродуктивних прав людини та удосконалення інституційних гарантій їх реалізації. У своїй діяльності Президент України повинен реагувати на звернення громадян, зокрема й у сфері порушення репродуктивних прав. Так, наприклад, громадяни України мають право шляхом подання пропозицій, зауважень та скарг звернутися на вебсайт Офіційного інтернет-представництва Президента України щодо гарантування репродуктивних прав.

Із причин поточної демографічної ситуації гарантування репродуктивних прав

потребує особливої уваги Президента України з огляду на політико-правові питання, що вимагають його першочергової участі. Так, необхідною є активізація гарантування репродуктивних прав шляхом стимулювання діяльності органів державної влади.

У системі органів виконавчої влади важливим гарантом репродуктивних прав людини є Кабінет Міністрів України. Зокрема, з метою гарантування репродуктивних прав людини Кабінет Міністрів України видає постанови і розпорядження, що є обов'язковими до виконання. Вищезазначене положення підтверджується ч. 1 ст. 117 Конституції України, де закріплено, що в межах своєї компетенції Кабінет Міністрів України видає постанови і розпорядження, котрі є обов'язковими до виконання [3].

Відповідно до ст. 14 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» реалізація державної політики охорони здоров'я покладається на органи виконавчої влади. Так, Кабінет Міністрів України організує розробку та здійснення державних цільових програм, створює економічні, правові та організаційні механізми, що стимулюють ефективну діяльність у сфері охорони здоров'я (у тому числі репродуктивного), забезпечує розвиток мережі закладів охорони здоров'я, укладає міжурядові угоди і координує міжнародне співробітництво з питань охорони здоров'я, а також у межах своєї компетенції здійснює інші повноваження, покладені на органи виконавчої влади у сфері охорони здоров'я [2]. Зазначене положення підтверджується ст. 2. Закону України «Про Кабінет Міністрів України», що регламентує основні завдання Кабінету Міністрів України [4].

Слід звернути увагу на відсутність належного забезпечення репродуктивних прав та визначення їхнього обсягу. Таким чином, саме на органи виконавчої влади покладені основні повноваження щодо виконання чинного законодавства, формування і реалізації державної політики у сфері гарантування репродуктивних прав людини.

Центральними органами виконавчої влади, що гарантують репродуктивні права людини, є Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство освіти і науки України та ін.

Міністерство охорони здоров'я України є основним органом виконавчої влади, що на загальнодержавному рівні формує та реалізує політику у галузі охорони здоров'я, зокрема репродуктивних прав людини. Так, повноваження Міністерства охорони здоров'я України передбачені ст. 48–51 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [2]. Вони деталізуються у Положенні про Міністерство охорони здоров'я України [5]. Повноваження Міністерства освіти і науки України у сфері охорони здоров'я визначені Положенням про Міністерство освіти і науки України, зокрема, це відомство здійснює заходи щодо організації медичного обслуговування [6]. Повноваження Міністерства соціальної політики України передбачені Положенням про Міністерство соціальної політики України, зокрема у сфері удосконалення державної політики щодо демографічного розвитку, в тому числі підвищення рівня народжуваності та розвитку сім'ї; поліпшення здоров'я населення [7].

Якщо звернутися до положень про вищезазначені міністерства, можна констатувати, що у них міститься у загальних формулюваннях перелік їхніх завдань і функцій, що передусім регламентують питання охорони здоров'я, при цьому спеціально не визначено ті, що безпосередньо спрямовані на гарантування репродуктивних прав і свобод людини.

Варто наголосити, що одним із вагомих аспектів реалізації особою своїх репродуктивних прав в Україні є розвиток допоміжних репродуктивних технологій. Однак в Україні немає окремого закону, що регулював би зазначену сферу, а більшість правових засад регламентовано в Уніфікованому клінічному протоколі первинної, вторинної (спеціалізованої), третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги «Планування сім'ї», затвердженому наказом Міністерства охорони здоров'я України № 59 від 21 січня 2014 р. [8].

У свою чергу, Державна міграційна служба України реалізує державну політику у демографічній сфері. Положенням про Державну міграційну службу України, зокрема, регламентовано повноваження у сфері створення, удосконалення, розвитку, супроводження та підтримки функціонування Єдиного державного демографічного реєстру, а також щодо здійснення заходів із захисту інформації в ній [9].

Важливу роль у захисті репродуктивних прав людини відіграють органи судової влади. Так, Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції в Україні [3], що здійснює конституційне судочинство, об'єктом якого є, наприклад,

конституційно-правовий статус людини і громадянина, в тому числі їх репродуктивні права та гарантії їх здійснення.

Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» до повноважень цього органу належить вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим [10]. Так, реалізуючи функцію конституційного контролю, Конституційний Суд України безпосередньо впливає на гарантування у національному законодавстві репродуктивних прав людини.

Конституційний Суд України розглядає конституційні скарги з метою встановлення відповідності Конституції України законів України, що застосовані в остаточному судовому рішенні. Результатом реалізації цієї функції Конституційного Суду України є: поновлення конституційних прав і свобод людини; скасування неконституційних актів чинного законодавства чи їхніх окремих положень [11]. Отже, механізм захисту та відновлення репродуктивних прав людини удосконалено та посилено.

Загальні суди, виступаючи гарантом стабільності суспільних відносин та сприяючи тим самим сталому розвитку, відіграють важливу роль, реалізуючи функцію правосуддя в адміністративних, кримінальних, цивільних та господарських справах, тим самим забезпечуючи репродуктивні права осіб [12]. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [13] передбачає, що суди захищають та відновлюють, зокрема, і репродуктивні права людини. Зважаючи на те, що практика Європейського суду з прав людини є частиною національного законодавства, на думку як науковців, так і правозахисників, для українських судів саме вона має бути основним зразком та джерелом, зокрема у сфері гарантування репродуктивних прав і свобод людини [14].

Що стосується місцевого рівня, то частина повноважень, котрі покладено на органи місцевої виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, щодо забезпечення реалізації репродуктивних прав людини регламентовано положеннями Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Так, наприклад, складовою частиною державної політики охорони здоров'я в Україні є політика охорони здоров'я в Автономній Республіці Крим, місцеві і регіональні комплексні та цільові програми, що формуються Верховною Радою Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та відображають специфічні потреби охорони здоров'я населення, яке проживає на відповідних територіях (ст. 13); вони реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я в межах своїх повноважень, передбачених законодавством (ст. 14); сприяють розвитку закладів охорони здоров'я усіх форм власності (ст. 16); здійснюють планування розвитку мережі закладів охорони здоров'я комунальної форми власності, приймають рішення про створення, припинення, реорганізацію чи перепрофілювання закладів охорони здоров'я (ст. 16) тощо [2].

Слід звернути увагу, що відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» для виконання повноважень місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у випадках, встановлених цим законом, у районі відсічі збройної агресії російської федерації, зокрема в районі проведення антитерористичної операції, можуть утворюватися військово-цивільні адміністрації [15].

Доступним для осіб є правовий захист їхніх репродуктивних прав і свобод, котрий в умовах сьогодення використовується неефективно. Так, цю проблему відповідно до своїх повноважень вирішують, наприклад, правоохоронні та правозахисні органи – прокуратура, адвокатура, поліція, омбудсмен та ін. Ці органи є самостійними елементами інституційних (організаційно-правових) гарантій репродуктивних прав людини.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини є важливим елементом інституційної підсистеми механізму забезпечення прав і свобод людини, зокрема репродуктивних [16]. Слід акцентувати увагу, що омбудсмен наділений широким колом повноважень, що, у свою чергу, надає йому можливість захищати гарантовані конституцією права і свободи людини і громадянина, адже реалізація репродуктивних прав і свобод людини потребує особливої уваги в умовах поточної демографічної ситуації в Україні.

Прокуратура відіграє важливу роль у забезпеченні репродуктивних прав людини шляхом реалізації функцій підтримки державного обвинувачення в суді, організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням, гарантуючи при цьому рівність кожного перед законом. Участь прокурора у кримінальному судочинстві щодо

забезпечення репродуктивних прав і свобод людини має бути спрямована на гарантування принципів верховенства права, законності і справедливості.

Законодавство, що регулює правовий статус адвоката, надає достатньо повноважень, що сприяють захисту репродуктивних прав і свобод [17]. На практиці адвокати здійснюють гарантування репродуктивних прав людини переважно через захист фізичних осіб. Але громадяни не завжди готові відстоювати свої порушені немайнові права та інтереси, тому не вдаються до послуг адвоката, зважаючи на оплатні умови їх отримання.

Реалізація публічних функцій адвокатури України здійснює комплексний вплив на суспільні відносини, а тому забезпечення репродуктивних прав людини на загальнодержавному рівні має відбуватися і через цю інституцію. До публічних функцій адвокатури відносять: функцію професійно-правового контролю за забезпеченням системою публічної влади конституційних прав і свобод людини; медіативну; просвітницьку; виховну; нормотворчу; функцію законотворчої ініціативи [18]. В умовах сьогодення реалізація вищезазначених функцій актуалізується у контексті того, що питання репродуктивного здоров'я залишаються пріоритетними в Україні.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб [17]. Законодавство не покладає на інститут адвокатури обов'язку гарантувати репродуктивні права осіб, оскільки в будь-якій сфері її діяльність є добровільною. У контексті активізації участі інституту адвокатури у сфері гарантування репродуктивних прав людини необхідним є проведення інформаційно-роз'яснювальної та просвітницької роботи.

Міжнародні організації є гарантами, що відіграють одну з вирішальних ролей у наданні допомоги щодо відновлення порушених репродуктивних прав, а зміст репродуктивних прав людини є дуже динамічним [19].

До міжнародних організаційно-правових (інституційних) гарантій належать міждержавні (міждержавні) організації та міжнародні неурядові організації, серед яких: Фонд Народонаселення ООН (United Nations Population Fund), Всесвітня організація охорони здоров'я (World Health Organization), ООН Жінки (UN Women), Управління Верховного комісара ООН з прав людини (The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights), Центр репродуктивних прав (Center for Reproductive Rights), Асоціація прав жінок у розвитку (Association for Women's Rights in Development), Human Rights Watch, Рада Європи, Європейський Союз та ін. Доцільним є аналіз статусу окремих провідних міжнародних інституційних гарантів, одним із видів діяльності яких є реалізація репродуктивних прав і свобод людини.

Так, місія Фонду народонаселення ООН полягає в тому, щоб «побудувати світ, у якому кожна вагітність бажана, кожне народження безпечне, а потенціал кожної молодої людини реалізований» [20]. Стратегічний план цієї організації на 2014–2017 рр. продовжив цю програму і визначив мету досягти загального доступу до сексуального та репродуктивного здоров'я, гарантувати репродуктивні права та зменшити материнську смертність для прискорення прогресу в порядку денному міжнародної конференції з народонаселення і розвитку (International Conference on Population and Development) [21].

Управління Верховного комісара ООН з прав людини має повноваження заохочувати та захищати повну реалізацію людьми всіх прав, встановлених у Статуті Організації Об'єднаних Націй та міжнародному праві. У своїй роботі управління керується мандатом, наданим Генеральною Асамблеєю в резолюції 48/141 [22], Статутом Організації Об'єднаних Націй [23], Загальною декларацією прав людини [24], Віденською декларацією та Програмою дій Всесвітньої конференції з прав людини 1993 року [25], Підсумковим документом Всесвітнього саміту 2005 року [26].

Зазначимо, що Департамент сексуального та репродуктивного здоров'я та досліджень Всесвітньої організації охорони здоров'я включає спеціальну програму «UNDP-UNFPA-UNICEF-WHO-World Bank Special Programme of Research» в галузі репродукції людини. Департамент і спеціальна програма забезпечують лідерство в питаннях, важливих для репродуктивних прав людини, шляхом формування програми досліджень і координації досліджень високого впливу; встановлення норм і стандартів; формулювання етичного та правозахисного підходу; підтримки дослідницького потенціалу з низьким рівнем доходу [27].

Центр репродуктивних прав (Center for Reproductive Rights) був заснований із

метою сприяння змінам на глобальному рівні, що приведуть до рівноправності усіх членів суспільства, незалежно від статі, надання доступу до якісних репродуктивних послуг, за яких кожна жінка матиме можливість приймати власні рішення без дискримінації та примусу. Центр використовує юридичні інструменти та засоби у сфері прав людини, а також міжнародне законодавство для просування репродуктивних прав [28].

Відповідно до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», а саме ч. 1 ст. 3, заходи із охорони здоров'я здійснюються і громадські об'єднання та громадяни [2]. Необхідно акцентувати увагу на активній участі громадських організацій у процесі збору, узагальненні і розповсюдженні інформації щодо гарантування репродуктивних прав людини. У своїй діяльності громадські організації організовують семінари, тренінги, круглі столи, конференції, на яких підтримуються дискусії щодо ефективного забезпечення репродуктивних прав і свобод осіб; збирають, узагальнюють та розповсюджують інформацію у вигляді інформаційних навчально-методичних та наукових матеріалів тощо.

У контексті інституційних гарантій репродуктивних прав актуальною є взаємодія влади із засобами масової інформації, що може бути визнано одним із пріоритетних напрямів демократизації сучасної України. Журналісти не завжди обізнані зі специфічними правилами висвітлення проблематики репродуктивних прав, та наразі бракує українських медіа-журналістів, які б мали належну кваліфікацію та знання, потрібні для висвітлення проблемних аспектів захисту репродуктивних прав і свобод людини.

Відмінною рисою засобів масової інформації є те, що вони охоплюють широку аудиторію – часто національного масштабу – послідовними, високоякісними повідомленнями, переважно через телебачення та радіо. Важливо, що матеріали ЗМІ можуть допомогти подолати брак знань про фертильність і контрацепцію, виправити неправильне уявлення про ризик небажаної вагітності, усунути занепокоєння щодо побічних ефектів методів контрацепції, підвищити самоефективність або впевненість у вживанні заходів та/або змінити суспільні норми, що перешкоджають плануванню сім'ї та використанню контрацептивів [29]. Зазначене набуває особливої актуальності з огляду на необхідність формування в Україні власної законодавчої концепції репродуктивних прав людини [30].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зазначити таке:

1. Організаційно-правові гарантії репродуктивних прав людини – внутрішньо узгоджена система інституцій, до якої входять органи публічної влади та інститути громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на забезпечення, реалізацію та захист репродуктивних прав людини;

2. Доцільним є класифікувати гарантії репродуктивних прав людини: за рівнем механізму гарантування – на міжнародні та національні; національні, у свою чергу, на гарантії, визначені Конституцією України (конституційні), та гарантії, сформульовані в законах України та підзаконних нормативно-правових актах; за способом дії – на гарантії реалізації, охорони та захисту; за характером функціонування – на матеріальні та процесуальні норми;

3. До інституційних гарантів, що забезпечують ефективну реалізацію та захист репродуктивних прав людини, пропонується віднести: Верховну Раду України; Президента України; Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади; військово-цивільні адміністрації; органи влади Автономної республіки Крим; Конституційний Суд України та суди системи судоустрою; органи місцевого самоврядування; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; прокуратуру; адвокатуру; інститути громадянського суспільства тощо. Необхідною є систематизація нормативно-правових актів, що регулюють діяльність вищезазначених суб'єктів у сфері забезпечення репродуктивних прав людини;

4. Відсутність координації в діяльності інституційних гарантів перешкоджає досягненню єдиної мети у сфері гарантування репродуктивних прав людини. Значний обсяг цілей і завдань у сфері забезпечення репродуктивних прав людини реалізується шляхом співпраці органів публічної влади з громадськими організаціями, як національними, так і міжнародними;

5. Співпраця держави з громадськими організаціями є ефективною, оскільки: громадські організації користуються підвищеною довірою у вирішенні їхніх проблем; таким організаціям притаманний високий рівень мотивації; правозахисні ініціативи громадських організацій переважно є успішними та ефективними; взаємодія з

громадськими організаціями сприяє відкритості та прозорості діяльності органів публічної влади у реалізації повноважень у сфері репродуктивних прав людини.

Список використаних джерел

1. Лебедєва Ю. В. Конституційно-правове забезпечення свободи репродуктивного вибору особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 61–67. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.11>.
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.
5. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-p#Text>.
6. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України : постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-p#Text>.
7. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України : постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-p#Text>.
8. Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги з питань плануванні сім'ї : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 21.01.2014 № 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0059282-14#Text>.
9. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 360 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-p#Text>.
10. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
11. Федоренко В. Л. Конституційне право України : підруч. / До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України. Київ : Ліра-К, 2016. 616 с.
12. Nalyvaiko L., Oliinyk V. Foreign experience of interaction between bodies of judicial authority and civil society institutions: problems of theory and practice. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2018. Special Issue № 2. С. 53–59. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-2-53-59>.
13. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
14. Nalyvaiko L., Pryputen D., Verba I., Lebedieva Y., Chepik-Trehubenko O. The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Vol. 6. No. 2. P. 206–2019. URL: <https://doi.org/10.33327/ajee-18-6.2-n000203>.
15. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03.02.2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19>.
16. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text>.
17. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.
18. Вільчик Т. Б. Функції інституційної адвокатури. *Форум права*. 2017. № 2. С. 24–29.
19. Nalyvaiko L., Lebedieva Y. Human reproductive rights: international standards, experience of Ukraine and Lithuania // *Modern scientific strategies of development : monograph / compiled by V. Shpak ; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov*. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2022. 349 p. P. 318–336. URL: <https://doi.org/10.51587/9781-7364-13395-2022-008-318-336>.
20. UNFPA: United Nations Population Fund. *United Nations*. URL: <https://www.un.org/youthenvoy/2013/08/unfpa-united-nations-population-fund/>.
21. Reproductive rights are human rights. A handbook for National human rights institutions. United Nations, 2014. 229 p. URL: <https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/NHRIHandbook.pdf>.
22. Резолюція 48/141 А Генеральної Асамблеї ООН «Верховний комісар щодо заохочення і захисту всіх прав людини» (витяг) від 07.01.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_709#Text.
23. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945. *United Nations*. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.
24. Загальна декларація прав людини : Декларація ООН від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
25. Vienna Declaration and Programme of Action. *United Nations*.

URL: <https://digitallibrary.un.org/record/183139?ln=en>.

26. 2005 World Summit Outcome : resolution / adopted by the General Assembly. *Refworld*. URL: <https://www.refworld.org/docid/44168a910.html>.

27. Sexual and Reproductive Health and Research (SRH). *World Health Organization*. URL: [https://www.who.int/teams/sexual-and-reproductive-health-and-research-\(srh\)/about-us](https://www.who.int/teams/sexual-and-reproductive-health-and-research-(srh)/about-us).

28. 25 Organizations Fighting for Gender Equality. *Human Rights Careers*. URL: <https://www.humanrightscareers.com/magazine/organizations-gender-equality/>.

29. Mass Media: Reaching audiences far and wide with messages to support healthy reproductive behaviors. *High Impact Practices*. URL: <https://www.fphighimpactpractices.org/briefs/mass-media/>.

30. Nalyvaiko L., Lebedieva Y. Reproductive human rights: international standards, experience of Ukraine and Lithuania. *European Political and Law Discourse*. 2022. Vol. 9. Issue 4. P. 60–73. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2022/2022-9-4/08.pdf>.

Надійшла до редакції 13.12.2023

References

1. Lebedieva, Yu. V. (2023) Konstytutsiino-pravove zabezpechennia svobody reproduktyvnoho vyboru osoby [Constitutional and legal provision of a person's freedom of reproductive choice]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 3, pp. 61–67. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.11>. [in Ukr.].

2. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia [Fundamentals of Ukrainian legislation on health care] : Zakon Ukrainy vid 19.11.1992. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. № 4. Art. 19. [in Ukr.].

3. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. Art. 141. [in Ukr.].

4. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy [On the Cabinet of Ministers of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 27.02.2014. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. № 13. Art. 222. [in Ukr.].

5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy [On the approval of the Regulation on the Ministry of Health of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.03.2015 № 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-п#Text>. [in Ukr.].

6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [On the approval of the Regulation on the Ministry of Education and Science of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.10.2014 № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-п#Text>. [in Ukr.].

7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy [On the approval of the Regulation on the Ministry of Social Policy of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.06.2015 № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п#Text>. [in Ukr.].

8. Pro zatverdzhennia ta vprovadzennia medyko-tekhnologichnykh dokumentiv zi standartyzatsii medychnoi dopomohy z pytan planuvanni simi [On the approval and implementation of medical and technological documents on the standardization of medical care for family planning] : nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 21.01.2014 № 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0059282-14#Text>. [in Ukr.].

9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu mihratsiinu sluzhbu Ukrainy [On the approval of the Regulation on the State Migration Service of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.08.2014 № 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-п#Text>. [in Ukr.].

10. Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy [On the Constitutional Court of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.07.2017. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2017. № 35. Art. 376. [in Ukr.].

11. Fedorenko, V. L. (2016) Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional law of Ukraine] : pidruch. / Do 20-oi richnytsi Konstytutsii Ukrainy ta 25-oi richnytsi nezalezhnosti Ukrainy. Kyiv : vydavnytstvo Lira-K. 616 p. [in Ukr.].

12. Nalyvaiko, L., Oliinyk, V. (2018) Foreign experience of interaction between bodies of judicial authority and civil society institutions: problems of theory and practice. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Issue № 2, pp. 53–59. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-2-53-59>.

13. Pro sudoustrii i status suddiv [About the judiciary and the status of judges] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016. № 31. Art. 545. [in Ukr.].

14. Nalyvaiko, L., Pryputen, D., Verba, I., Lebedieva, Y., Chepik-Trehubenko, O. (2023) The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe*. Vol. 6. No. 2, pp. 206–2019. URL: <https://doi.org/10.33327/ajee-18-6.2-n000203>.

15. Pro viiskovo-tsyvilni administratsii [About military-civilian administrations] : Zakon Ukrainy vid 03.02.2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19>. [in Ukr.].

16. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny [About the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 23.12.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вп#Text>. [in Ukr.].

17. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist [About the advocacy and advocacy activities] : Zakon Ukrainy vid 05.07.2012. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 27. Art. 282. [in Ukr.].

18. Vilchuk, T. B. (2017) Funktsii instytutitsiinoi advokatury [Functions of institutional advocacy]. *Forum prava*. № 2, pp. 24–29. [in Ukr.].
19. Nalyvaiko, L., Lebedieva, Y. (2022) Human reproductive rights: international standards, experience of Ukraine and Lithuania // Modern scientific strategies of development : monograph / compiled by V. Shpak ; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services. 349 p., pp. 318–336. URL: <https://doi.org/10.51587/9781-7364-13395-2022-008-318-336>.
20. UNFPA: United Nations Population Fund. *United Nations*. URL: <https://www.un.org/youthenvoy/2013/08/unfpa-united-nations-population-fund/>.
21. Reproductive rights are human rights. A handbook for National human rights institutions. United Nations, 2014. 229 p. URL: <https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/NHRIHandbook.pdf>.
22. Rezoliutsiia 48/141 A Heneralnoi Asamblei OON «Verkhovnyi komisar shchodo zaokhochennia i zakhystu vsikh prav liudyny» (vytiah) vid 07.01.1994 [Resolution 48/141 A of the UN General Assembly «High Commissioner for the Promotion and Protection of All Human Rights» (excerpt) dated 07.01.1994]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_709#Text. [in Ukr.].
23. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii vid 26.06.1945. [The Charter of the United Nations Organization dated June 26, 1945]. *United Nations*. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf. [in Ukr.].
24. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] : Deklaratsiia OON vid 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukr.].
25. Vienna Declaration and Programme of Action. *United Nations*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/183139?ln=en>.
26. 2005 World Summit Outcome : resolution / adopted by the General Assembly. *Refworld*. URL: <https://www.refworld.org/docid/44168a910.html>.
27. Sexual and Reproductive Health and Research (SRH). *World Health Organization*. URL: [https://www.who.int/teams/sexual-and-reproductive-health-and-research-\(srh\)/about-us](https://www.who.int/teams/sexual-and-reproductive-health-and-research-(srh)/about-us).
28. 25 Organizations Fighting for Gender Equality. *Human Rights Careers*. URL: <https://www.humanrightscareers.com/magazine/organizations-gender-equality/>.
29. Mass Media: Reaching audiences far and wide with messages to support healthy reproductive behaviors. *High Impact Practices*. URL: <https://www.fphighimpactpractices.org/briefs/mass-media/>.
30. Nalyvaiko, L., Lebedieva, Y. (2022) Reproductive human rights: international standards, experience of Ukraine and Lithuania. *European Political and Law Discourse*. Vol. 9. Issue 4, pp. 60–73. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2022/2022-9-4/08.pdf>.

ABSTRACT

Yulia Lebedieva. Organizational and legal guarantees of human reproductive rights in Ukraine: constitutional and legal characteristics. This scientific article is devoted to the study of organizational and legal guarantees of human reproductive rights in Ukraine, which is the basis of the creation of a democratic, legal and social state. The internally coordinated system of institutions, which includes state authorities and civil society institutions, whose activities are aimed at ensuring, implementing and protecting reproductive human rights, is analyzed. It is proposed to classify guarantees of human reproductive rights: according to the level of the guarantee mechanism, into international and national guarantees, and national guarantees, in turn, into guarantees defined by the Constitution of Ukraine (constitutional) and guarantees formulated in the laws of Ukraine and in subordinate legal acts; according to the method of action regarding the guarantee of implementation, protection and protection; by the nature of functioning: on material and procedural norms. The scientific article analyzes the state of certain leading international institutional guarantors, one of the directions of which is the realization of human reproductive rights and freedoms. Attention is focused on the fact that the lack of coordination in their activities does not ensure their achievement of a single goal, therefore, it is necessary to systematize the normative legal acts that regulate the activities of the above-mentioned subjects in the field of ensuring human reproductive rights. The author concludes that the cooperation of the state with public organizations is effective because: public organizations enjoy increased trust in solving their problems; they are characterized by a high level of motivation; human rights initiatives of public organizations are mostly more successful and effective; interaction with public organizations promotes the openness and transparency of the activities of state authorities regarding the exercise of powers in the field of human reproductive rights.

Keywords: reproductive rights, reproductive freedom, organizational and legal guarantees, institutional guarantees, guarantees of reproductive rights.

**ПУБЛІЧНО-ПРАВОВІ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВІ
ЗАСАДИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ЇЇ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

УДК 342.9.35

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-104-110

**Андрій
СОБАКАРЬ**[©]
доктор юридичних
наук, професор

**Олександра
НЕСТЕРЦОВА-
СОБАКАРЬ**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

**ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦІЄЮ
ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ
ДОРОЖНЬОГО РУХУ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ
ВОЄННОГО СТАНУ**

На основі аналізу чинного законодавства України та практики його застосування, теоретичного осмислення низки наукових праць із різних галузей знань з'ясовано сутність, значення та особливості дотримання принципу законності застосування поліцією заходів адміністративного примусу у сфері безпеки дорожнього руху під час дії правового режиму воєнного стану.

Доведено пряму залежність ефективності забезпечення безпеки дорожнього руху та якісного виконання працівниками поліції своїх повноважень від дотримання ними принципу законності під час застосування заходів адміністративного примусу.

Встановлено, що основною передумовою законності застосування заходів адміністративного примусу є дотримання суб'єктами владних повноважень вимог законодавства, зокрема, підстав та особливостей застосування зазначених заходів працівниками поліції у межах здійснення ними правоохоронної діяльності у сфері безпеки дорожнього руху.

Визначено характерні порушення законності та службової дисципліни в діяльності поліції під час застосування заходів адміністративного примусу у сфері безпеки дорожнього руху у умовах дії правового режиму воєнного стану.

Сформульовано низку пропозицій та рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності адміністративно-правового забезпечення законності та дисципліни в діяльності поліції, у тому числі шляхом: продовження розбудови зовнішніх та внутрішніх механізмів контролю над діяльністю поліції, зокрема за участю експертів, представників громадянського суспільства, зосередження уваги на заходах, котрі надади би змогу ефективно запобігати зловживанням владою з боку поліцейських тощо.

Ключові слова: законність, адміністративний примус, заходи адміністративного примусу, безпека дорожнього руху, поліція, воєнний стан, правовий режим, порушення законності.

© А. Собакарь, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7618-0031>
aasobakar77@ukr.net

© О. Нестерцова-Собакарь, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0712-4076>
k_cpd@dduvs.in.ua

Постановка проблеми. У системі органів держави поліції належить особливе місце. Так, її діяльність в умовах правового режиму воєнного стану спрямовується на забезпечення виконання завдань та функцій, визначених Законом України «Про Національну поліцію», а також інших спеціальних завдань, передбачених ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Саме від того, наскільки ефективною буде діяльність органів поліції щодо охорони та захисту прав і свобод громадян, безпосередньо залежить стан законності та правопорядку в нашій державі, тобто функціонування відповідного безпекового середовища в державі в цілому та в її окремих регіонах зокрема. Стосується це і сфери безпеки дорожнього руху, де працівники поліції наділені значним арсеналом владних повноважень, у тому числі й щодо застосування заходів адміністративного примусу та притягнення винних до адміністративної відповідальності, що дозволяє своєчасно та оперативно припиняти будь-які кримінальні та адміністративні правопорушення, надавати невідкладну допомогу постраждалим особам, забезпечувати безперешкодний рух транспорту та пішоходів.

Водночас наявність законодавчо закріпленого широкого спектра владних повноважень вимагає від поліції не лише суворого та неухильного дотримання вимог нормативно-правових актів, але і зміцнення правопорядку в суспільстві в цілому.

Дотримання працівниками поліції правил оформлення адміністративних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху, застосування заходів адміністративного примусу на засадах: обґрунтованості; справедливості; доцільності; невідворотності застосування; гуманного ставлення до людини незалежно від того, чи є особа правопорушником, чи ні; рівного (недискримінаційного) ставлення до осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів; відкритості та прозорості застосування заходів примусу – є гарантією законності їхньої адміністративно-юрисдикційної діяльності, особливо під час дії правового режиму воєнного стану.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На жаль, попри всю нагальність потреби забезпечення законності та дисципліни в діяльності поліцейських підрозділів, питання використання наявного інструментарію досягнення означеної мети лишались поза увагою вітчизняних правників. Водночас непоодинокими є наукові дослідження, безпосередньо присвячені аналізу правового статусу, особливостей організаційної побудови поліції, заходам підвищення ефективності її функціонування та забезпечення законності в діяльності публічної адміністрації, серед яких, зокрема, роботи О. Безпалової, Д. Калаєннова, Т. Коломєць, А. Комзюка, Р. Мельника, Р. Миронюка, О. Музичука, В. Олефіра, О. Юніна та інших вчених. Проте, попри істотні досягнення в розв'язанні існуючих науково-прикладних проблем вітчизняної теорії та практики поліцейської діяльності, не всі завдання є вирішеними. В умовах дії правового режиму воєнного стану питання дотримання принципу законності застосування поліцією заходів адміністративного примусу у сфері безпеки дорожнього руху залишаються недостатньо вивченими.

Отже, недостатність розробок на теоретичному рівні та наявність практичних правових проблем вказують на необхідність з'ясування сутності та особливостей забезпечення законності та дисципліни в діяльності поліцейських підрозділів під час застосування заходів адміністративного примусу у сфері безпеки дорожнього руху, визначають **мету** та підкреслюють актуальність обраного напряму дослідження.

Виклад основного матеріалу. Реалізація принципу законності в діяльності поліції передбачає виконання її органами та підрозділами дій виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України. Поліцейському заборонено виконувати злочинні чи явно незаконні розпорядження та накази [1].

Наділяючи поліцію широким спектром владних повноважень, чинне законодавство покладає на неї обов'язок неухильного дотримання законності та службової дисципліни. Останні категорії виступають ключовим фактором, що найбільш яскраво характеризує всю діяльність поліції щодо забезпечення безпеки особистості, поваги до прав і свобод людини і громадянина. Саме законність та службова дисципліна належать до числа складних політичних та юридичних явищ і в суспільному житті виступають як найважливіші конституційні принципи та необхідний елемент демократії у правовій державі.

У поліцейській діяльності законність розуміється як створення такого правового

режиму, за якого працівники поліції, виконуючи правоохоронні функції, зобов'язані суворо дотримуватися вимог нормативно-правових актів і одночасно вимагати від посадових осіб та громадян безумовного виконання приписів законів та підзаконних актів, здійснювати інші правоохоронні та правозастосовчі заходи з метою зміцнення правопорядку в державі [2, с. 15].

На думку Д. Полонського, законність у діяльності поліції – це правовий режим її функціонування, спрямований на зміцнення правопорядку в суспільстві, за якого система поліцейських служб і підрозділів зобов'язана суворо дотримуватися вимог чинного законодавства й забезпечувати безумовне виконання загальних і спеціальних правових норм іншими учасниками відповідних правовідносин [3, с. 12].

Зміст реалізації принципу законності в діяльності підрозділів Національної поліції полягає у тому, що:

- по-перше, всі рішення, що приймаються працівниками поліції, мають відповідати чинному законодавству та підзаконним актам;
- по-друге, такі рішення не повинні виходити за межі їхніх повноважень, тобто вони можуть прийматися тільки з питань, що віднесені до їхньої компетенції;
- по-третє, рішення посадових осіб поліції повинні прийматись у такому порядку і таких формах, що відповідають нормативним приписам [4, с. 70–71].

Якщо законність діяльності поліції розуміти як відповідність фактичних дій її уповноважених працівників положенням адміністративного законодавства, то «порушенням законності» слід вважати будь-яке відхилення від положень чинного законодавства, що встановлюють коло осіб, уповноважених застосовувати відповідні заходи примусу, підстави, мету, порядок та умови реалізації способу примусового впливу, що характеризує зміст конкретного примусового заходу, процедурно-процесуальні терміни та вимоги до документування. На перше місце при ухваленні рішення про застосування заходів адміністративного примусу слід поставити дотримання працівниками поліції компетенційних норм, що визначають коло осіб, уповноважених застосовувати відповідний захід адміністративного примусу. Порушення цих норм, як правило, кваліфікується як перевищення службових повноважень та містить ознаки складу конкретного виду «посадового правопорушення».

Застосування заходів адміністративного примусу має бути поставлено у залежність від двох нормативних підстав, котрі за своєю суттю дають вичерпну характеристику інституту законності застосування примусових заходів працівниками поліції, серед яких:

- норми, що встановлюють правові межі застосування заходів адміністративного примусу з метою недопущення порушення інших прав осіб;
- норми, що гарантують неухильне дотримання норм, що встановлюють правові межі застосування заходів адміністративного примусу.

Порушення, допущені у разі недотримання меж обґрунтованого застосування окремих заходів адміністративного примусу, тягнуть настання заходів юридичної відповідальності, встановленої законодавством. За невиконання вимог приписів нормативно-правових актів та невідповідне несення служби поліцейські притягуються до юридичної відповідальності [5, с. 26; 6].

Види юридичної відповідальності працівників поліції прямо визначаються у ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. Так, у разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, матеріальну та дисциплінарну відповідальність [1]. Зазначені положення цієї норми закону встановлюють «попереджувальний» характер адміністративно-правового засобу, котрий спрямовано на підтримання режиму законності у діях працівників поліції. Тобто за недотримання працівником поліції норм, що регулюють порядок застосування окремих заходів адміністративного примусу, наступають несприятливі для нього наслідки.

Надзвичайна складність забезпечення публічного порядку та безпеки дорожнього руху в умовах дії правового режиму воєнного стану вимагає високої професійної підготовки працівників Національної поліції. Охороняючи громадський (публічний) порядок в умовах воєнного стану, органи Національної поліції використовують такі методи соціального урегулювання, як переконання і примус, а також адміністративне припинення [7, с. 178], що повинні застосовуватися виключно в

межах законності та забезпечення прав громадян, особливо в умовах дії правового режиму воєнного стану.

«Права людини в умовах війни – це невід’ємна від прогресивного сучасного соціуму цінність; вона виступає ключовим об’єктом конституційного і нормативно-правового регулювання, що є безумовною функцією національного законодавства. Під час озброєного конфлікту пріоритетність дотримання прав людини є не лише свідченням досягнення високого рівня демократії у державі, ступеня розвиненості суспільства, а й індикатором визнання громадян найвищою соціальною цінністю, національним пріоритетом» [8, с. 282].

О. Скрипнюк, вважає, що: «обмеження прав і свобод людини – це передбачений Конституцією та законами України режим тимчасового загального або конкретно-індивідуального призупинення чи звуження обсягу визначених і гарантованих Основним законом прав і свобод в інтересах забезпечення прав інших людей, а також забезпечення національної безпеки й оборони України» [9, с. 6]. Водночас такі обмеження прав і свобод людини, навіть передбачені Конституцією та законами України, мають застосовуватися виключно в межах чинного законодавства.

Проте, як свідчить практика, внаслідок некваліфікованого оформлення поліцейськими матеріалів адміністративних справ, допущення порушень вимог законодавства про адміністративні правопорушення значна частина порушників Правил дорожнього руху фактично залишається непокараною, що не сприяє профілактичній спрямованості адміністративної відповідальності у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Некваліфіковане оформлення матеріалів адміністративних справ, недоліки при складанні протоколів та винесенні постанов про притягнення осіб до відповідальності, порушення конституційних прав громадян під час провадження у справах зазначеної категорії є однією з причин звернення осіб зі скаргами до компетентних органів на непрофесійні дії працівників поліції [10].

Як справедливо відзначає Т. Гуржій, своєчасна і безпомилкова адміністративно-правова кваліфікація порушень Правил дорожнього руху є одним із важливих інструментів протидії зниженню дисципліни учасників дорожнього руху, аварійності та травматизму на дорогах країни. І саме у цій площині криється найбільша кількість проблемних питань, пов’язаних із притягненням водіїв до адміністративної відповідальності. Адаже неправильна кваліфікація є головною причиною уникнення порушниками заслуженого покарання та, навпаки, притягнення до відповідальності невинних осіб. Тим самим вона призводить до загальної втрати довіри населення до працівників поліції. Практика свідчить, що 90 % від загальної кількості підтверджених скарг на неправомірні дії працівників поліції становлять скарги на необґрунтовану кваліфікацію дій водіїв транспортних засобів [11, с. 27].

Серед основних причин неправильної кваліфікації дій водіїв транспортних засобів слід виділити: відсутність належної методологічної бази; ігнорування особовим складом поліції відомчих інструкцій щодо нагляду за дорожнім рухом; слабку професійну підготовку окремих суб’єктів кваліфікації [11, с. 27].

Важливою гарантією дотримання законності в діяльності поліції є документальне оформлення застосування технічних засобів, адже складання передбачених адміністративно-процесуальним законом документів є необхідною умовою правильного розслідування у справах про адміністративні правопорушення. Воно містить два основні аспекти: а) оформлення прийнятого рішення щодо застосування технічних засобів, котре відтворюється у складанні відповідного документа (плану заходу, рапорту, доручення, довідки, службової записки ініціатора заходу, акта перевірки технічного засобу тощо); б) затвердження факту застосування технічних засобів та отримання при цьому результатів (матеріалів), котре передбачає складання компетентною особою відповідного процесуального документа – протоколу, акта, рапорту, в якому відбиваються усі обставини щодо застосування технічних засобів та отримання внаслідок цього даних щодо порушення чинного законодавства [12, с. 212].

Непоодинокими є випадки порушень, котрих припускаються працівники поліції під час адміністративно-юрисдикційної діяльності, пов’язаної з притягненням особи до відповідальності за скоєння адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 130 КУпАП, серед яких:

- порушення правил зупинення транспортного засобу та перевірки документів,

наслідком чого є відсутність у матеріалах провадження у справі про адміністративне правопорушення доказів правомірності зупинення автомобілю або хоча б роз'яснення причин такої зупинки водію;

– порушення порядку направлення водія для проведення огляду на стан алкогольного сп'яніння, що унеможливає в законний спосіб притягнути особу до відповідальності за скоєння адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 130 КУпАП. Причиною такої ситуації часто є відсутність у матеріалах адміністративного провадження відповідних доказів (як-от: відеозапис, пояснення свідків тощо);

– порушення порядку виявлення та фіксації ознак алкогольного сп'яніння.

Багато прикладів порушень законності застосування адміністративно-примусових заходів під час оформлення таких матеріалів містить і судова практика. Зокрема, у справі № 128/1361/21 (провадження № 33/801/143/2022) Вінницький апеляційний суд дійшов висновку, що відсутні належні та допустимі докази факту порушення особою п. 2.5 Правил дорожнього руху України, що унеможливає притягнення її до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 130 КУпАП, оскільки огляд такої особи на стан алкогольного сп'яніння проводився у присутності тільки одного свідка, який підтвердив, що водій відмовився від освідчування поліцейським із використанням спеціальних технічних засобів, а факту відмови від проходження огляду в медичному закладі засвідчено не було, водночас письмові пояснення свідків не містять їхніх підписів, що є порушенням вимог ст. 266 КУпАП [13].

Також, переглядаючи справу № 127/22276/21 (провадження № 33/801/457/2022), суд апеляційної інстанції встановив, що працівники поліції в порушення вимог п. 9 Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України 06.11.2015 № 1376 (при складанні протоколу про адміністративне правопорушення в ньому зазначаються, зокрема: у графі «склав цей протокол про те, що громадянин(ка)» – прізвище, ім'я та по батькові особи, яка притягається до адміністративної відповідальності (повністю, без скорочень)), не вжили заходів для встановлення особи правопорушника та склали протокол про адміністративне правопорушення за ч.1 ст.130 КУпАП на особу, яка не керувала транспортним засобом [13].

Часто підставами для скасування постанови суду першої інстанції також є:

– розгляд адміністративної справи з істотними порушеннями законодавства України про адміністративні правопорушення (порушення права на захист, відсутність безпосереднього дослідження доказів тощо);

– незаконна зупинка транспортного засобу та незаконна перевірка документів особи, що тягне за собою незаконність усіх подальших дій працівників поліції відповідно до доктрини «плодів отруйного дерева», що застосовується у практиці Європейського суду з прав людини;

– порушення як працівниками поліції, так і медичними працівниками порядку виявлення ознак алкогольного сп'яніння: невідповідність необхідних дій нормам законодавства України, що робить недійсними висновки щодо алкогольного сп'яніння [14].

Так само не менш актуальним є дотримання працівниками поліції вимог законності та правових підстав застосування в межах своєї компетенції спеціальних засобів, вогнепальної зброї та фізичного впливу (сили) як поліцейських заходів примусу. На поліцейських покладається особлива відповідальність у протидії неправомірній поведінці, але поліцейські, які поводяться неналежним чином, також повинні мати можливість розраховувати на коректне поведіння [15].

Висновки. Таким чином, основною передумовою законності застосування заходів адміністративного примусу є дотримання суб'єктами владних повноважень вимог законодавства, зокрема підстав та особливостей застосування зазначених заходів працівниками поліції у межах здійснення ними правоохоронної діяльності у сфері безпеки дорожнього руху.

Попри те, що працівники поліції наділені правом застосування різних за змістом заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення та безпосередньо поліцейських заходів примусу, дотримання процесуального порядку застосування зазначених заходів, правильне складання процесуальних документів є запорукою об'єктивного розгляду справи про адміністративне правопорушення та

притягнення правопорушника до встановленої законом відповідальності. Водночас у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху під час застосування зазначених заходів мають місце як недоліки чинного адміністративного законодавства, так і недосконалість правозастосовної практики, що ускладнює досягнення мети забезпечення законності у сфері публічного адміністрування та вимагає вжиття адекватних правових та організаційних заходів підвищення ефективності поліцейської діяльності в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>.
2. Новіков В. В. Внутрішній контроль як засіб забезпечення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2006. 200 с.
3. Полонський Д. М. Забезпечення правопорядку та режиму законності патрульно-постовою службою міліції України (організаційно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2013. 18 с.
4. Нестерцова-Собакарь О. В. Реалізація принципу законності в діяльності національної поліції України в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми превентивної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару* (м. Дніпро, 27 квіт. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 70–71.
5. Калініченко І. Л. Місце і роль Національної поліції України у механізмі реалізації юридичної відповідальності. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття : тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 19 черв. 2020 р.). Харків : НДІ ППІСН, 2020. С. 26–29.
6. Kalenichenko L., Slynko D., Sobakar A., Goncharuk V. Features of disciplinary liability of police officers. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. Issue 41. P. 114–120.
7. Ковалів М. В., Кісіль З. Р., Калянов Д. П. та ін. Адміністративна діяльність : навч. посібник. Київ : Правова єдність, 2009. 432 с.
8. Моца А. А., Моца В. В. Права людини в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи*. 2022. № 4(22). С. 280–291.
9. Скрипнюк О. В. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 5–11.
10. Гуржій Т. О. Адміністративно-правова кваліфікація порушень водія механічних транспортних засобів правил керування : навч. посібник. Кіровоград : ПОЛІМЕД-Сервіс, 2005. 151 с.
11. Гуржій Т. О. Проблеми адміністративно-правового регулювання адміністративної відповідальності водіїв за порушення правил дорожнього руху. *Безпека дорожнього руху: сучасність та майбутнє : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Донецьк, 24 жовт. 2008 р.). Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2008. 219 с.
12. Бакугін Є. І. Принцип законності в діяльності поліції під час використання технічних засобів фіксації адміністративних правопорушень. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 208–213.
13. Стаття 130 КУПАП: практика Вінницького апеляційного суду. *Юридична газета online*. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/stattya-130-kupap-praktika-vinnickogo-apelyacijnogo-sudu.html>.
14. Постанова Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області у справі № 686/1011/21 від 10.03.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95830347>.
15. Meershoek G. Creating Modern, Community-Oriented Police: some Dutch Experiences. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2023. Vol. 3. No. 1. P. 210–217.

Надійшла до редакції 11.12.2023

References

1. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>. [in Ukr.].
2. Novikov, V. V. (2006) Vnutrividomchyi kontrol yak zasib zabezpechennia zakonnosti i dysypliny v orhanakh vnutrishnikh sprav [Internal departmental control as a means of ensuring legality and discipline in internal affairs bodies] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Kharkiv. 200 p. [in Ukr.].
3. Polonskyi, D. M. (2013) Zabezpechennia pravoporiadku ta rezhymu zakonnosti patrolno-postovoiu sluzhboiu militsii Ukrainy (orhanizatsiino-pravovyi aspekt) [Ensuring law and order and the regime of legality by the patrol service of the militia of Ukraine (organizational and legal aspect)] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Kyiv. 18 p. [in Ukr.].
4. Nesterterova-Sobakar, O. V. (2022) Realizatsiia pryntsypu zakonnosti v diialnosti natsionalnoi politsii Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Implementation of the principle of legality in the activities of the national police of Ukraine under martial law]. *Aktualni problemy preventyvnoi diialnosti Natsionalnoi politsii v umovakh voiennoho stanu : materialy vseukr. nauk.-prakt. seminaru* (m. Dnipro,

27 kvit. 2022 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav, pp. 70–71. [in Ukr.].

5. Kalinichenko, I. L. (2020) Mistse i rol Natsionalnoi politsii Ukrainy u mekhanizmi realizatsii yurydychnoi vidpovidalnosti [The place and role of the National Police of Ukraine in the mechanism of implementation of legal responsibility]. *Teoretychni pytannia yurysprudentsii i problemy pravozastosuvannia: vykyky KhKhI stolittia : tezy dop. uchasnykiv III Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Kharkiv, 19 cherv. 2020 r.). Kharkiv : NDI PPSN, pp. 26–29. [in Ukr.].

6. Kalenichenko, L., Slynko, D., Sobakar, A., Goncharuk, V. (2021) Features of disciplinary liability of police officers. *Amazonia Investiga*. Vol. 10. Issue 41, pp. 114–120.

7. Kovaliv, M. V., Kisil, Z. R., Kalaianov, D. P. ta in. (2009) Administratyvna diialnist [Administrative activity] : navch. posibnyk. Kyiv : Prava yednist. 432 p. [in Ukr.].

8. Motsa, A. A., Motsa, V. V. (2022) Prava liudyny v umovakh voiennoho stanu [Human rights under martial law]. *Naukovi perspektyvy*. № 4(22), pp. 280–291. [in Ukr.].

9. Skrypniuk, O. V. (2011) Konstytutsiino-pravove rehuliuвання обмеzhennia prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini [Constitutional and legal regulation of restriction of human and citizen rights and freedoms in Ukraine]. *Publichne pravo*. № 3, pp. 5–11. [in Ukr.].

10. Hurzhii, T. O. (2005) Administratyvno-pravova kvalifikatsiia porushen vodiimy mekhanichnykh transportnykh zasobiv pravyl keruvannia [Administrative and legal qualification of violations of driving rules by drivers of mechanical vehicles] : navch. posibnyk. Kirovohrad : POLIMED-Servis. 151 p. [in Ukr.].

11. Hurzhii, T. O. (2008) Problemy administratyvno-pravovoho rehuliuвання administratyvnoi vidpovidalnosti vodiiv za porushennia pravyl dorozhnoho rukhu [Problems of administrative and legal regulation of the administrative responsibility of drivers for violating traffic rules]. *Bezpeka dorozhnoho rukhu: suchasnist ta maibutnie : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Donetsk, 24 zhovt. 2008 r.). Donetsk : DIuLDUVS. 219 p. [in Ukr.].

12. Bakutin, Ye. I. (2020) Prynstyp zakonnosti v diialnosti politsii pid chas vykorystannia tekhnichnykh zasobiv fiksatsii administratyvnykh pravoporushen [The principle of legality in police activity when using technical means of recording administrative offenses]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2, pp. 208–213. [in Ukr.].

13. Stattia 130 KUpAP: praktyka Vinnytskoho apeliatsiinoho sudu [Article 130 of the Code of Ukraine on administrative offenses: the practice of the Vinnytsia Court of Appeal]. *Yurydychna hazeta online*. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/stattya-130-kupap-praktika-vinnickogo-apelyatsiynogo-sudu.html>. [in Ukr.].

14. Postanova Khmelnytskoho miskraionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti u spravi № 686/1011/21 vid 10.03.2021 [Resolution of the Khmelnytskyi City and District Court of the Khmelnytskyi Region in case No. 686/1011/21 dated 03/10/2021]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95830347>. [in Ukr.].

15. Meershoek, G. (2023) Creating Modern, Community-Oriented Police: some Dutch Experiences. *Philisophy, Economics and Law Review*. Vol. 3. No. 1, pp. 210–217.

ABSTRACT

Andrii Sobakar, Oleksandra Nestertsova-Sobakar. Observance of the principle of legality of the application of administrative coercion measures by the police in the field of road traffic safety under martial law. In the article, based on the analysis of the current legislation of Ukraine and the practice of its application, the theoretical understanding of a number of scientific works from various fields of knowledge, the essence, significance and peculiarities of compliance with the principle of legality of the use of administrative coercion measures by the police in the field of road traffic safety during the operation of the legal regime of martial state.

It has been proven that the effectiveness of ensuring road traffic safety and the high-quality performance of their powers by police officers depend on their compliance with the principle of legality during the application of administrative coercion measures.

It has been established that the main prerequisite for the legality of the application of administrative coercion measures is compliance by subjects of power with the requirements of legislation, in particular, the grounds and features of the application of the specified measures by police officers within the scope of their law enforcement activities in the field of road traffic safety.

Characteristic violations of legality and official discipline in the activities of the police during the application of administrative coercion measures in the field of road traffic safety under the conditions of the legal regime of martial law were determined.

A number of proposals and recommendations aimed at increasing the effectiveness of administrative and legal enforcement of lawfulness and discipline in police activities have been formulated, including by: continuing the development of external and internal control mechanisms over police activities, in particular with the participation of experts, representatives of civil society, focusing on measures, which would make it possible to effectively prevent police abuse of power, etc.

Keywords: *legality, administrative coercion, measures of administrative coercion, traffic safety, police, martial law, legal regime, violation of legality.*

УДК 343.1:351.746:304.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-111-116

Олексій БОЧКОВИЙ[©]

кандидат юридичних наук
старший науковий співробітник
(ГУНП в Рівненській області, Україна)

ПОЗИТИВНЕ СТИМУЛЮВАННЯ У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК НЕДООЦІНЕНИЙ ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПІДТРИМАННЯ ДИСЦИПЛІНИ СЕРЕД ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Розглянуто позитивне стимулювання як метод управління особовим складом Національної поліції, що активно використовується в усьому світі як дієвий засіб підвищення ефективності роботи найманих працівників та недооцінюється у правоохоронній сфері України. Звернено увагу на важливість поширеного використання методу позитивного стимулювання як засобу забезпечення та підтримання дисципліни у підрозділах Національної поліції. Проведено аналогію з управлінням персоналом у приватних структурах та акцентовано на необхідності досягнення балансу між заохоченням та покаранням під час використання методу стимулювання. Здійснено аналіз теоретичних та наукових джерел із метою обґрунтування важливості й необхідності поширеного використання методу позитивного стимулювання в управлінні особовим складом Національної поліції, що сприятиме підвищенню ефективності виконуваних ним завдань.

Ключові слова: позитивне стимулювання, заохочення, поліція, дисципліна, законність, покарання, персонал, управління.

Постановка проблеми. Ми живемо у час змін, що відбуваються всюди: у науці, техніці, житті суспільства, ціннісних орієнтирах тощо. Це добре помітно на прикладі ставлення до правоохоронних структур, минулий репресивний вплив яких змінився на сервісний, а громадяни починають бачити у них не ворогів, а захисників, партнерів та помічників.

Звичайно, не усе безхмарно, адже нормативне закріплення чи публічне декларування ще не означають повного втілення у реальній дійсності. Будь-який правоохоронний орган – не комп'ютерна система, а тому перезапустити «нове програмне забезпечення» не вийде відразу та у кожного через суб'єктивні фактори. Значна частина досвідченого особового складу правоохоронних органів набувала свій багаторічний досвід в умовах, коли показники «успішної» та «результативної» роботи досягались будь-якими методами та способами. Сподіватися, що всі такі особи тільки шляхом прийняття нових нормативних актів чи концепцій повністю переформатують свою діяльність, не доводиться.

З іншого боку, завдяки активній співпраці та заінтересованості партнерів із різних країн у розвитку України є можливість просування ідеї вдосконалення державного апарату, у тому числі й правоохоронної сфери, за допомогою не декларативної, а реальної зміни філософії діяльності останньої, із забезпеченням її людиноцентристської спрямованості.

При цьому, потрібно враховувати позицію, висловлену В. Кременем, що запровадження нових заходів, навіть найефективніших, у інших країнах, але побудованих за старими принципами і схемами, не життєздатні у нових умовах, адже розраховані на «слухняну» аудиторію, якою було населення СРСР, виховане в умовах безальтернативної покорності режиму [5].

Сучасне ж українське суспільство активно вчиться задавати питання, провокуючи владу шукати на них відповіді, котрі будуть не уніфікованими, а індивідуальними, з огляду на захист прав та свобод конкретного індивіда. Завдання влади, у тому числі й правоохоронних органів, – знайти баланс, за якого вирішення проблеми однієї людини не обмежуватиме прав інших.

© О. Бочковий, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7262-3416>

bochkin.0583@gmail.com

Водночас, як виявилось, правоохоронна система України надзвичайно погано піддається трансформаціям, а нові методи та способи управління, що активно впроваджуються, відразу після потрапляння у «систему» мутують та пристосовуються до неї, а не навпаки.

Чого тільки варте багаторічне твердження щодо відходу від практики оцінювання ефективності роботи за показниковою системою. Керівництво поліції усіх рівнів, як мантру, на нарадах твердить про відхід від «показникової» системи оцінки ефективності роботи, при цьому кожне підведення підсумків роботи за певний період зводиться до порівняння кількісних показників із минулими періодами та відповідних вказівок щодо «виправлення ситуації».

Крім того, систематичне опитування особового складу територіальних (районних) підрозділів ГУНП в Рівненській області, що проводиться на постійній основі за ініціативи головної інспекції регіону, засвідчило, що у значній кількості працівників саме показникова система оцінки ефективності роботи є одним із факторів, що негативно впливають на довіру населення до поліції, а також перешкоджають ефективній роботі та службовій діяльності.

Погоджуючись із поліцейськими, варто зазначити, що проблема є і її потрібно вирішувати, адже «палочна система», сповідуючи формалізм при оцінці результатів роботи на підставі необ'єктивних даних, знижує ефективність протидії правопорушенням в умовах складної кадрової ситуації та зважаючи на воєнний стан.

Однак це не означає, що потрібно зупинитися та визнати марність намагань змінити систему. Навпаки, потрібно продовжувати пошук нових методів та прийомів управління, що дозволять підвищити ефективність виконуваних завдань у нових нормативних, суспільних та управлінських умовах. Більше того, постійне запровадження чогось нового стимулює до розвитку та виховує нове покоління правоохоронців, які здатні критично мислити та швидко адаптуватися до змін.

Одним із таких методів є новий/старий метод позитивного стимулювання, що активно використовується в усьому світі як дієвий засіб підвищення ефективності роботи найманих працівників та недооцінюється у правоохоронній сфері України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. До проблеми реформування правоохоронної сфери загалом, а також ефективності конкретних заходів щодо підтримання дисципліни та законності серед особового складу звертаються як практики, так і науковці все частіше. Окремі аспекти або суміжні питання цієї проблеми розглядали В. Авер'янов, М. Ануфрієв, О. Бандурка, О. Безпалова, В. Бесчастний, В. Горяченко, С. Гусаров, О. Джафарова, В. Заросило, Є. Зозуля, М. Іншин, Д. Калаянов, З. Кісіль, І. Кириченко, А. Клочко, П. Коптев, Н. Матюхіна, О. Музичук, В. Олуйко, В. Петков, В. Рижих, А. Стародубцев, І. Сурай та ін. Водночас потреба у значних наукових надбаннях і позитивних зрушеннях у діяльності поліції, пошук нових форм та методів управління особовим складом та підвищення рівня його дисциплінованості в умовах триваючої реформи та оновлення правоохоронної системи залишаються гостро актуальними.

Мета статті – звернути увагу на важливість поширеного використання методу позитивного стимулювання як засобу забезпечення та підтримання дисципліни у підрозділах Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Здійснюючи аналіз дотримання дисципліни та законності особовим складом підрозділів Національної поліції, складається враження, що правоохоронна система сповідувала концепцію прийняття бажаного за дійсне, що є результатом вирішення конфлікту між переконаннями та бажаннями.

Так, як вказувалося вище, запровадження в управлінні особовим складом Національної поліції нових методів та способів, що запозичуються у міжнародних партнерів, не гарантує очікуваного позитивного результату. При цьому замість констатації реального стану речей, котрий не співпадає з очікуваними результатами, часто робляться спроби його вуалізації.

Так само у комунікації з суспільством використовують евфемізми, або слова чи словосполучення для уникнення слів-табу, замінюючи неприємні та неприйнятні слова з метою вуалізації змісту висловлювань та маніпулювання свідомістю людей. Наприклад, для того, щоб не називати людину бідною, її називають особою, яка потрапила у складні життєві умови, або особою з недостатніми фінансовими можливостями тощо. Шкідливість таких прийомів нам демонструє росія, коли на міжнародній арені для

позначення найманців та убивць використовуються вирази: «ввічливі люди», «ополченці», «добровольці» тощо [10, с. 406–413].

Що ж до управління особовим складом Національної поліції, то широкого використання отримав метод візуалізації інформації у формі презентаційного матеріалу з яскравими графіками та гістограмами, що інколи заміняють таблички з показниками, не змінюючи при цьому своєї сутності. Адже після демонстрації таких графіків та гістограм результат такий самий, як і після табличок із показниками, – притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Тобто новачі в управлінні особовим складом Національної поліції інколи обмежуються використанням новітніх систем аналізу та візуалізації для формування даних, на підставі яких працівників, які не виконали норму кількісних показників, притягують до дисциплінарної відповідальності, з посмішкою під час зачитування дисциплінарного наказу, адже важливий позитивний настрій (сарказм).

Однак ситуація серйозніша, ніж здається. Адже потрібно враховувати, що прийняття бажаного за дійсне, особливо у правоохоронній сфері, під час оцінки роботи на підставі кількісних показників може визвати так звану сліпоту до непередбачуваних наслідків. Про це говорили ще в середині минулого століття Дж. Бруннер та С. Гудман [1, с. 33–44]. Адже незважаючи на те, що дослідження психологів були націлені на визначення сприйняття людьми тих чи інших об'єктів, а також помилковість сприйняття залежно від різних факторів впливу чи соціального статусу, висновки науковців можна використати для демонстрації негативних наслідків хибного уявлення про рівень злочинності на підставі показників статистики, що відрізняються від реального стану речей [2, с. 401–414].

Відповідно до психологічної теорії прийняття бажаного за дійсне реалізується за трьома механізмами: систематична помилка уваги, систематична помилка інтерпретації та систематична помилка реакції. Уявімо, що око людини буде передавати до мозку невірну інформацію щодо висоти сходинки під час спуску зі сходів Флорлі у Норвегії, котрі є найвищими дерев'яними сходами у світі й налічують 4444 щаблі. Можна припустити, що хибна оцінка висоти щабля призведе до спотикання на першому ж щаблі та закінчиться летально.

Трагічність в оцінці хибних статистичних показників не менша. Адже на підставі кількісних показників діяльності правоохоронних органів здійснюється оцінка їхньої ефективності, вносяться корективи щодо планів роботи, залучаються додаткові сили чи засоби щодо протидії правопорушенням, показники вчинення яких збільшуються, тощо. Більше того, на підставі аналізу статистичних даних визначаються сфери діяльності правоохоронних органів, що потребують реформування або підготовки додаткових науково-методичних матеріалів. Ці ж самі показники використовують народні депутати для обґрунтування змін до чинного законодавства.

Як результат, у разі хибності початкового уявлення про реальний стан речей, що був сформований на підставі недостовірних статистичних даних, не буде здійснено реагування на ті чинники, що дійсно потребують уваги, будуть марно витрачені значні людські та фінансові ресурси, час. І ті сфери діяльності, що дійсно потребуватимуть реагування, залишаться без уваги.

Водночас потрібно усвідомлювати, що весь особовий склад Національної поліції – це колектив, котрий не можна недооцінювати; не слід думати, що працівники не здатні самостійно аналізувати результати своєї роботи. Підвищення рівня критичності мислення українського суспільства прямо пропорційне рівню критичності мислення й серед поліцейських. Така критичність підвищує вимоги до рівня керівників, їхньої здатності та вміння управляти персоналом в умовах, у яких багаторічні репресивні радянські методи управління не просто не діють, а справляють деструктивний ефект, знижуючи ефективність виконуваних тим чи іншим підрозділом завдань, що особливо неприпустимо в умовах війни та постійного посиленого варіанту несення служби з одночасним підвищенням нервовим напруженням кожного з поліцейських.

Вищепераховане потребує перегляду багаторічного підходу до управління персоналом у Національній поліції, заснованого на постійному страху дисциплінарного стягнення, адже й саме стягнення в сучасних умовах не є ефективним стримуючим фактором перед вчиненням дисциплінарного проступку.

Проте не потрібно витрачати час на створення чогось принципово нового. Достатньо використати методи, що багато років успішно використовуються у

приватному секторі для управління персоналом, і зробити це реально, а не декларативно.

Так, управління будь-яким колективом, як і суспільством, здійснюється різними методами, одним із яких є метод стимулювання, що передбачає заохочення та покарання. Тільки збалансоване застосування останніх, починаючи з самого навчання, може дати позитивний ефект. У протилежному випадку ситуація виходить із-під контролю.

Як приклад можна навести притягнення до кримінальної відповідальності, що є найбільш суворим покаранням за вчинення протизаконних дій та має максимально стримувати особу від вчинення правопорушення, а у разі його вчинення виконувати виховну функцію для недопущення подібних випадків у майбутньому. Як результат, маємо значний рівень рецидивної злочинності. І це при тому, що у 99 % випадків застосування норм кримінального законодавства бачимо тільки покарання, тоді як заохочення практично не використовується, за рідким винятком звільнення від кримінальної відповідальності.

Зокрема, за словами Міністра юстиції України Д. Малюська, рівень рецидиву зараз «надзвичайно високий» — понад 30 %. У Мін'юсті хочуть знизити цей показник хоча б до 5 %. В інтерв'ю громадській організації «Hromadske» міністр пояснив, що хоче побудувати в Україні систему, схожу на ту, що є в Північній Європі, де рівень ув'язнення низький, а безпеки — високий. «Найбезпечніші країни світу, двері будинків можна не зачиняти і це не тому, що вони всіх у тюрму відправили, а тому що вони зробили адекватну систему реагування на вчинені злочини. Мізерна кількість рецидиву. Тобто людина ресоціалізується і вихід з системи означає, що вона готова жити у суспільстві, а не те, що її покарано. Перехід до моделі, яка ставить собі за мету зробити людей безпечними шляхом невеликих коштів», — зазначив Малюська [8].

Ефективність, точніше її відсутність, у застосуванні таких методів підтверджується офіційною статистикою. Рівень кримінального рецидиву унікально стабільний і коливається у межах 25 % до всієї злочинності. У цілому рецидивістами вчинюється кожен четвертий-п'ятий злочин із загальної кількості зареєстрованих злочинів [7, с. 449]. Однак якщо розглядати за видами злочинів, то частка рецидивних злочинів проти власності (за результатами вивчення кримінальних проваджень) становить аж 70,4 %. При цьому превалюють злочини середньої тяжкості й тяжкі [3, с. 118]. Проте такі цифри досить умовні та ґрунтуються на спеціальному рецидиві, а також не відображають кількість осіб, які були засуджені після зняття або погашення судимості.

Що ж до наукового обґрунтування, то продумана система заохочень і покарань, стверджує А. Макаренко, не тільки законна, але й необхідна. Вона допомагає загартовувати людський характер, виховує людську гідність, почуття відповідальності громадянина [6, с. 36–69].

Усі підручники з педагогіки пишуть про неприпустимість зловживання одним із методів, але саме це спостерігається в управлінні персоналом у підрозділах Національної поліції.

Таким чином, можемо впевнено стверджувати про неефективність покарання як форми стимулювання дотримання дисципліни та законності.

На противагу покаранню зазначимо, що заохочення є одним із найпотужніших та найефективніших засобів стимулювання персоналу до творчої та активної праці. Заохочення є закономірним результатом позитивної оцінки дій працівника та результатів його праці [9].

Відповідно до Кодексу законів про працю України (ст. ст. 143–146) та Типових правил внутрішнього трудового розпорядку для робітників і службовців підприємств, установ, організацій (затверджених Постановою Держкомпраці СРСР за погодженням з ВЦРПС № 213 від 20 липня 1984 р.) заохочення тлумачиться не лише як засіб стимулювання працівників, але й як основний чинник, що сприяє забезпеченню трудової дисципліни.

Працівник має бути матеріально заінтересованим у результатах своєї праці. Розмір його винагород залежить від виконання ним норм, якості роботи, економії часу та витратних матеріалів.

Для того щоб людина цінувала свою роботу та намагалася виконувати її якомога краще необхідно, щоб вона ставилася до неї свідомо. Кожного працівника необхідно переконати, що він є членом команди, що від його праці залежить кінцевий результат

роботи всього колективу. Іншими словами, працівник (поліцейський), так само як і будь-який член суспільства, має бути матеріально заінтересованим у результатах роботи всього підрозділу.

Соціологічними дослідженнями встановлено, що постійна увага до працівників та доброзичлива атмосфера можуть підняти продуктивність праці на 300 %, схвалення – привести до покращення роботи на 87,8 %, а зауваження – лише на 11,9 %.

Позитивним є той факт, що сучасні наукові дослідження враховують потребу у змінах та удосконаленні підходів до управління персоналом в Національній поліції. Так, запропоновані Р. Горяченком основні напрями та завдання реформування правоохоронної системи можна умовно віднести до таких, що співвідносяться з реалізацією методу позитивного стимулювання, а саме: зміщення акцентів від застосування переважно адміністративних методів управління кадровими процесами в органах Національної поліції України до економічних, соціальних і соціально-психологічних методів; впровадження в систему управління персоналом в органах і підрозділах поліції загальноєвропейських і міжнародних стандартів кадрової роботи, а також найкращого зарубіжного досвіду; демократизацію взаємовідносин між суб'єктами та об'єктами кадрової політики; перехід від командно-адміністративних до координаційно-регуляторних взаємовідносин; розробку та впровадження сучасних мотиваційних механізмів, методів і способів морального і матеріального заохочення працівників поліції до підвищення якості та ефективності виконання своїх функціональних обов'язків, а також підвищення зацікавленості і задоволеності своєю працею; вжиття заходів, спрямованих на зменшення суб'єктивізму під час застосування заходів заохочення до працівників поліції; обмеження впливу суб'єктивних взаємовідносин між керівником і підлеглим на визначення їх виду і розміру; розширення системи стимулювання працівників поліції за рахунок таких нематеріальних стимулів, як створення творчої атмосфери, виховання «корпоративного духу», формування позитивного іміджу тощо; заохочення працівників поліції до прояву ініціативності, рішучості, наполегливості, застосування творчого підходу при вирішенні поставлених завдань, а також до підвищення свого професійного рівня, навчання, кар'єрного зростання [4, с. 235–245].

Висновки. Таким чином, поширене запровадження методу позитивного стимулювання для вирівнювання балансу з методом покарання в управлінні персоналом в Національній поліції має стати нормою в умовах сучасного європейського українського суспільства, члени якого виберуть для себе почесний обов'язок служити у Національній поліції.

Список використаних джерел

1. Bruner J. S., Goodman C. C. Value and need as organizing factors in perception. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1947. No. 42. P. 33–44.
2. Riccio M., Cole Sh., Balcetis E. Seeing the Expected, the Desired, and the Feared: Influences on Perceptual Interpretation and Directed Attention. *Social and Personality Psychology Compass*. 2013. Vol. 7. No. 6. P. 401–414.
3. Батиргарєєва В. С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2010. № 19. С. 116–122.
4. Горяченко Р. І. Формування та реалізація кадрової політики в органах Національної поліції: адміністративно-правовий аспект : дис. ... д-ра філос. : 081 Право / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2022. 334 с.
5. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму як теоретична складова національної ідеї. *ZN, UA*. URL: https://zn.ua/ukr/science/filosofiya_lyudinotsentrizmu_yak_teoretichna_skladova_natsionalnoyi_ideyi.html.
6. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу : в 7 т. Київ : Рад. школа, 1954. Т. 35. 483 с.
7. Михайлов О. Є. Кримінологія : навч. посібник. Київ : Знання, 2012. 565 с.
8. Рощина В. Рівень рецидиву в Україні планують знизити з 30% до 5% – міністр юстиції Малюська про тюремну реформу. URL: <https://hromadske.ua/posts/riven-recidivu-v-ukrayini-planuyut-zniziti-z-30-do-5-ministr-yusticiyi-malyuska-pro-tyuremnu-reformu>.
9. Чепранов А. Заохочення працівників як метод управління персоналом. *HR Liga*. URL: <http://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=750>.
10. Шехавцова С. О. Евфемізми як засіб вуалізації змісту негативних висловлювань у контексті гібридних війн // Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції : зб. наук. праць / за заг. ред. ред. В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. 427 с.

References

1. Bruner, J. S., Goodman, C. C. (1947). Value and need as organizing factors in perception. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. No. 42, pp. 33–44.
2. Riccio, M., Cole, Sh., Balcetus, E. (2013) Seeing the Expected, the Desired, and the Feared: Influences on Perceptual Interpretation and Directed Attention. *Social and Personality Psychology Compass*. Vol. 7. No. 6, pp. 401–414.
3. Batoryhareieva, V. S. (2010) Kryminolohichni zasady zapobihannia retsydyvni zlochynnosti v Ukraini [Criminological principles of prevention of recidivism in Ukraine]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. № 19, pp. 116–122. [in Ukr.].
4. Horiachenko, R. I. (2022) Formuvannia ta realizatsiia kadrovoi polityky v orhanakh Natsionalnoi politsii: administratyvno-pravovyi aspekt [Formation and implementation of personnel policy in the bodies of the National Police: administrative and legal aspect] : dys. ... d-ra filos. : 081 Pravo / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv. 334 p. [in Ukr.].
5. Kremen, V. H. Filosofiia liudynotsentryzmu yak teoretychna skladova natsionalnoi idei [The philosophy of human centrism as a theoretical component of the national idea]. *ZN,UA*. URL: https://zn.ua/ukr/science/filosofiya_lyudinotsentrizmu_yak_teoretichna_skladova_natsionalnoi_ideyi.html. [in Ukr.].
6. Makarenko, A. C. (1954) Metodyka orhanizatsii vykhovnoho protsesu [Methods of organizing the educational process] : v 7 t. Kyiv : Rad. shkola. T. 35. 483 p. [in Ukr.].
7. Mykhailov, O. Ye. (2012) Kryminolohiia [Criminology] : navch. posibnyk. Kyiv : Znannia, 2012. 565 p. [in Ukr.].
8. Roshchyna, V. Riven retsydyvu v Ukraini planuiut znyzyty z 30% do 5% – ministr yustytzii Maliuska pro tiuremnu reformu [The recidivism rate in Ukraine is planned to be reduced from 30% to 5% – Minister of Justice Maliuska on prison reform]. *hro*. URL: <https://hromadske.ua/posts/riven-recidivu-v-ukrayini-planuyut-zniziti-z-30-do-5-ministr-yustyciyi-malyuska-pro-tyuremnu-reformu>. [in Ukr.].
9. Chefranov, A. Zaokhochennia pratsivnykiv yak metod upravlinnia personalom [Encouraging employees as a personnel management method]. *HR Liga*. URL: <http://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=750->. [in Ukr.].
10. Shekhavtsova, S. O. (2017) Evfemizmy yak zasib vualizatsii zmistu nehatyvnykh vyslovliuvan u konteksti hibrydnykh viin [Euphemisms as a means of veiling the content of negative statements in the context of hybrid wars] // Hibrydna viina na Skhodi Ukrainy v mizhdystyplinarnomu vymiri: vytoky, realii, perspektvy reintehratsii : zb. nauk. prats / za zah. red. red. V. S. Kurylo, S. V. Savchenko, O. L. Karaman. Starobilsk : DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». 427 p., pp. 406–413. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2536/Gibridna%20viina.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksiy Bochkovyi. Positive stimulation in the activity of the National Police as an underestimated means of ensuring and maintaining discipline among police officers. The article considers positive stimulation as a method of personnel management of the National Police. This method is actively used all over the world as an effective means of increasing the efficiency of the work of employees and is underestimated in the law enforcement sphere of Ukraine.

Attention is drawn to the importance of the widespread use of the method of positive stimulation as a means of ensuring and maintaining discipline in the National Police.

An analogy is made with personnel management in private structures and attention is drawn to the need for a balance between encouragement and punishment when using the incentive method. Punishment is argued to be an ineffective form of incentivizing discipline and law enforcement.

It is noted that in contrast to punishment, encouragement is one of the most powerful and effective means of stimulating personnel to creative and active work.

An analysis of theoretical and scientific sources was carried out in order to justify the importance of the widespread use of the method of positive stimulation in the management of the personnel of the National Police. This will contribute to increasing the efficiency of tasks performed by the police.

Examples of the low efficiency of using the punishment method for positive activity results are given. An analogy is drawn with criminal punishment, which shows low effectiveness in preventing recidivism.

It is concluded that the widespread introduction of the method of positive stimulation to balance the balance with the method of punishment in personnel management in the National Police should become the norm in the conditions of modern European Ukrainian society, whose members will choose for themselves the honorable duty to serve in the National Police.

Keywords: positive reinforcement, encouragement, police, discipline, legality, punishment, personnel, management.

УДК 347

DOI: 10.31733/2078-3566/2023-6-117-124

Олег ЖУРАВЕЛЬ®

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДО ОКРЕМИХ ВИДІВ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Проаналізовано цивільне законодавство, щодо притягнення поліцейських до цивільно-правової відповідальності. Відповідальність поліцейських у цивільно-правовій сфері є одним із видів юридичної відповідальності, яка настає за умови скоєння ними цивільного проступку, під яким варто розуміти суспільно небезпечне, протиправне порушення врегульованих нормами цивільного права майнових та особистих немайнових відносин, що складаються в різних сферах суспільної життєдіяльності. В останнє десятиліття, яке характеризується переважанням цивільно-правового регулювання у багатьох сферах життєдіяльності, означилася тенденція відшкодування (компенсації) шкоди, завданої державними органами (у тому числі й правоохоронними) та органами місцевого самоврядування, приватноправовими засобами. Навіть у європейській судовій практиці побутує думка та ствердження того, що цивільно-правова вимога про відшкодування шкоди є найкращим засобом стримування поліцейських від незаконних дій.

Ключові слова: відповідальність, поліцейський, збиток, моральна шкода, майнова шкода, неправомірне діяння.

Постановка проблеми. Неухильне дотримання, виконання службової дисципліни та законності під час виконання посадових обов'язків є одними з найважливіших завдань працівників поліції. За невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків вони притягуються до юридичної, «правової відповідальності». На сьогоднішній день в Українському законодавстві відсутня чітка норма, що регулювала б визначення розміру для відшкодування моральної шкоди, саме ця прогалина унеможлиблює відшкодування моральної шкоди на достатньому рівні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Сформульовані висновки у цій роботі спираються на загальні результати досліджень вітчизняних та зарубіжних цивілістів, таких як: М. Агарков, С. Алексеев, Ч. Азімов, Д. Боброва, А. Довгерг, О. Йоффе, В. Ігнатенко, О. Малєїн, В. Маслов, Г. Матвеев, В. Луць, І. Новицький, О. Підпригора, Й. Покровський, С. Приступа, С. Русу, В. Рясенцев, В. Тархов, С. Харитонов, В. Хвостов, Ю. Червоний та ін.

Метою статті є дослідження цивільно-правової відповідальності поліцейських за шкоду, завдану під час здійснення ними своїх повноважень, та надання науково обґрунтованих висновків і пропозицій щодо вдосконалення цивільного законодавства й практики його застосування з цього питання.

Виклад основного матеріалу. Багато сучасних правників надають визначення відповідальності поліцейських. Наприклад М. Фролов зазначає, що відповідальністю за дії (акти) органів внутрішніх справ України в системі органів влади та управління є добровільне прийняття обов'язку з відновлення порушеного майнового та немайнового стану кожної особи, що зазнала примусового втручання з боку суб'єкта владних повноважень – уряду [11, с. 94]. А ось В. Муравський надає інше визначення. Він під цивільно-правовою відповідальністю правоохоронних органів розуміє позадоговірну цивільно-правову відповідальність за завдання майнової та немайнової шкоди протиправними діями (бездіяльністю) посадових осіб правоохоронних органів при здійсненні ними службових обов'язків. На думку інших авторів, зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів попереднього слідства – це таке позадоговірне охоронне правовідношення, в силу якого одна сторона (особа, що має

повноваження на відшкодування шкоди – кредитор) має право вимагати від іншої сторони (особи, відповідальної за відшкодування шкоди – боржника) відшкодування в повному обсязі майнової шкоди, розумної і справедливої компенсації моральної шкоди, завданої в результаті незаконних дій органів попереднього слідства, при здійсненні кримінального судочинства, відновлення інших порушених прав, а боржник зобов'язаний відшкодувати таку шкоду, а також в окремих випадках здійснити відновлення інших порушених прав.

Загалом розуміємо, що цивільно-правова відповідальність поліцейського являє собою відшкодування моральної чи матеріальної шкоди з метою відновлення права громадянина, порушеного в результаті вчинення незаконних дій із боку поліціанта.

Зазначене поняття має певні ознаки; їхню характеристику надав О. Лов'як, який зауважує, що визначальною ознакою настання цивільно-правової відповідальності у досліджуваних відносинах є обов'язок завдавача шкоди понести несприятливі наслідки майнового характеру, а, відповідно, зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої службовою особою органів внутрішніх справ, можна визначити як недоговорні зобов'язання, що виникають унаслідок порушення майнових та особистих немайнових прав, покликани забезпечити найбільш повне відновлення порушених прав за рахунок завдавача шкоди чи за рахунок інших осіб, на яких законом покладено обов'язок такого відшкодування [4, с. 7].

На думку І. Ніжинської, правовідносини щодо відшкодування шкоди реабілітованому характеризуються такими рисами:

- 1) майновий характер;
- 2) виникнення лише з ініціативи самих громадян;

3) закріплення в нормах цивільного законодавства [5, с. 75]. Тому зрозуміло, що для виникнення такої відповідальності повинні виникнути певні обставини, що мають вищезазначені ознаки.

Громадяни країни часто стикаються зі значною кількістю порушень посадовими особами положень чинного законодавства. Наслідком протиправних дій часто є заподіяння майнової та моральної шкоди як особам, які беруть участь у справі, так і тим, хто до неї не причетний. Наріжним каменем у взаєминах особистості і держави є принцип, закріплений у ст. 56 Конституції України: «Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень» [9].

Інститут відповідальності держави перед людиною є однією з основних гарантій та свобод людини, закріплених у чинному законодавстві: держава встановлює механізм власної громадської відповідальності, зобов'язується забезпечити можливість його реалізації, зробити його доступним для громадян. Це знижує тиск держави на суспільство і одночасно збільшує можливість контролю останнього над діями держави, рішеннями її органів і посадових осіб [6, с. 5].

Варто приділити увагу ст. 41 Конституції України, де зазначено: «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним» [9]. Отже, охорона матеріальних цінностей фізичних та юридичних осіб є одним із пріоритетних завдань держави, яке реалізується у межах своєї компетенції усіма її органами, в тому числі правоохоронними. Дійсно, згідно з п. 20 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію України» поліція здійснює на договірних засадах охорону фізичних осіб та об'єктів права приватної і комунальної власності. Для виконання цього завдання 7 листопада 2015 р. розпочала свою діяльність поліція охорони, яка, відповідно до ст. 13 вищезазначеного Закону, функціонує у складі Національної поліції України. Органи поліції охорони є правонаступниками Департаменту ДСО при МВС України та відповідних державних установ ДСО при МВС України. Отже, поліція охорони є територіальним органом Національної поліції України, котрий, відповідно до покладених на нього завдань, здійснює охорону об'єктів права державної власності у випадках та порядку, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами, фізичних осіб та об'єктів права приватної і комунальної власності на договірних засадах.

Договори на надання послуг із охорони майна та фізичних осіб укладаються

відповідно до положень Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Згідно зі ст. 978 цього правового акта на підставі договору охорони охоронець, який є суб'єктом господарювання, зобов'язується забезпечити недоторканність особи або майна, котрі охороняються [10]. Таким чином, зважаючи на зміст цієї статті, розрізняють два види договору охорони: договір про захист фізичної особи і договір про захист майна.

Відповідно до п. 4 ст. 1 Закону «Про охоронну діяльність» [8] охорона майна – діяльність із організації та практичного здійснення заходів безпеки, спрямованих на забезпечення недоторканності, цілісності визначених власником і належних йому будівель, споруд, територій, водойм, транспортних засобів, валютних цінностей, цінних паперів та іншого рухомого і нерухомого майна, з метою запобігання та/або недопущення чи припинення протиправних дій щодо нього, для збереження його фізичного стану, припинення несанкціонованого власником доступу до нього та забезпечення здійснення власником цього майна всіх належних йому повноважень стосовно нього.

У ЦК України договір охорони людини або майна відносять до особливих видів договорів зберігання. Дійсно, договори захисту і зберігання мають загальні риси:

- 1) належать до категорії договорів про надання послуг;
- 2) об'єднані спільною метою – забезпечити збереження власності власника.

Однак єдиною спрямованістю цих договорів є їхня суттєва відмінність, що полягає в тому, що за договором зберігання зберігач зобов'язаний зберегти передану йому поклаждодавцем річ і повернути її на зберігання, тобто вжити всіх заходів, передбачених договором, законодавством та інші дії цивільного права, зокрема дотримуватися пожежних, санітарних, охоронних правил, забезпечувати збереження речі, переданої йому на зберігання.

У свою чергу охоронний договір спрямований на забезпечення недоторканності особи або майна, тобто охоронець повинен захистити об'єкт від протиправного посягання. Крім того, охоронець не зобов'язаний створювати особливі умови для утримання переданого майна, так як охоронні заходи не обмежуються порятунком останнього від пошкоджень і знищення, не пов'язаних з діями третіх осіб.

Друга відмінність між договором зберігання і договором забезпечення полягає в предметі зберігання. Таким чином, можуть зберігатися тільки рухомі речі (товари, автомобілі, цінні папери, дорогоцінні метали і каміння, інші прикраси, документи), не виключені з цивільного обороту. Гроші також можуть бути передані на зберігання, якщо вони не знеособлені. Нерухомі речі можуть бути предметом не збереження, а захисту. Договір про забезпечення також забезпечує недоторканність особи.

Третя відмінність полягає в тому, що за договором зберігання річ передається у володіння зберігачу, а при наданні охоронних послуг майно залишається у володінні покупця. Таким чином, відповідно до положень ч. 1 ст. 936 ЦК України зберігач зобов'язується зберегти передану йому поклаждодавцем річ і повернути її на зберігання [10]. При передачі майна під охорону воно не переходить до охорони, а продовжує залишатися в охоронюваних приміщеннях – на складах, базах, магазинах, підприємствах.

Цю різницю між зберіганням і захистом було зазначено О. Іоффе, який зауважив, що «захист включає в себе виконання тільки технічних функцій, необхідних для захисту власності від небезпеки фізичного знищення, пошкодження або втрати, яка може загрожувати їй в результаті стихійних лих або протиправних дій осіб. Навпаки, особа, якій передано на зберігання майно, здійснює право володіння, а також інші необхідні права і обов'язки» [3, с. 496].

Нарешті, остання відмінність, яка безпосередньо пов'язана з попередньою, полягає в тому, що охоронець несе відповідальність за втрату або пошкодження речі, яка є прямим результатом його дії або бездіяльності, які призвели до незахищеності майна. Охоронна організація несе відповідальність у вигляді компенсації вартості втраченого або пошкодженого майна, але в цьому збитку винні треті особи. Іншими словами, охоронна організація відшкодовує збиток, заподіяний третіми особами.

З огляду на вищесказане, багато авторів підтримують точку зору, що контракт безпеки слід розглядати не як особливий тип сховища, а як окремий тип контракту на обслуговування.

Наприклад, С. Довбій стверджує, що договір охорони майна має істотні відмінності і не може розглядатися як особливий вид договору зберігання. Розміщення

поняття договору про забезпечення в гл. 66 ЦК України, присвяченій договору зберігання, як особливий вид договору зберігання, повинна вважатися помилковою, а відносини, опосередковані договором забезпечення, повинні регулюватися не правилами зберігання, а загальними правилами ЦК України за послуги. Автор вважає, що це пов'язано з тим, що характер зобов'язаної особи більш особливий, ніж у договорі зберігання, обмежується забезпеченням збереження майна від крадіжки, навмисного знищення або пошкодження і завжди професійний [2, с. 11].

За недотримання або неналежне виконання умов договору про надання послуг із захисту майна і фізичних осіб поліція безпеки буде притягнута до цивільно-правової відповідальності. Оскільки законодавець відніс безпеку до особливих видів зберігання, щоб з'ясувати, за яких умов поліція безпеки буде нести цей вид відповідальності, звернемося до ст. 950 Господарського кодексу України, де зазначено, що за втрату або пошкодження прийнятої на зберігання речі зберігач несе відповідальність на загальних підставах.

Поширеною формою такої відповідальності є відшкодування збитків. Це відбувається при дотриманні низки умов, що є елементами загального складу цивільного правопорушення, як-от:

- 1) протиправна поведінка;
- 2) заподіяна шкода;
- 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою;
- 4) вина боржника.

Стаття 978 ЦК України не визначає підстав для залучення охоронця до цивільної відповідальності, хоча, на нашу думку, це я упушенням у законодавстві України. Згідно зі ст. 8 Закону «Про охоронну діяльність» суб'єкт охоронної діяльності надає охоронні послуги на підставі договору, укладеного із замовником у письмовій формі відповідно до законодавства. Як вже було зазначено, договори на надання послуг із охорони майна та фізичних осіб, відповідно до положень ЦК України, визначають умови відшкодування суб'єктом охоронної діяльності шкоди, заподіяної неналежним виконанням його зобов'язання. Тобто законодавець уповноважив на свій розсуд встановити причини і обставини, за яких винні будуть притягнуті до відповідальності.

Друга умова притягнення силовиків до цивільної відповідальності – наявність пошкоджень. Згідно зі ст. 951 ГК України збитки, завдані поклажаодавцеві втратою (нестачею) або пошкодженням речі, відшкодовуються зберігачем. Збитками вважаються реальні збитки та упущена вигода (ст. 22 ЦК України). Слід зазначити, що за договором зберігання підлягають відшкодуванню тільки реальні збитки; упущена вигода є складовою частиною збитків, що не відшкодовується.

У цивільному законодавстві закріплений принцип, згідно з яким тягар доказування збитків, завданих порушенням зобов'язання, покладається на кредитора (ч. 2 ст. 623 ЦК України).

Отже, розмір збитків, завданих неналежним виконанням договору охорони, доводиться саме замовником охоронних послуг. Якщо ж він не має доказів, що підтверджують обсяг заявлених вимог, то суд має право відмовити йому в позові. Виникає ситуація, коли факт завдання збитків не викликає сумнівів, однак відсутні належні докази для підтвердження їхнього розміру, а отже, неможливо отримати адекватне відшкодування цих збитків. Один із варіантів вирішення цього питання знаходимо у п. 3 ст. 7.4.3 «Принципів міжнародних комерційних договорів», де сказано, що, якщо суму збитків складно встановити з достатнім ступенем вірогідності (тобто її важко з'ясувати в кількісному вираженні), суд замість того, щоб відмовити у відшкодуванні чи присудити відшкодування номінальних збитків, має право визначити справедливий розмір понесених збитків [1].

На думку С. Бичкової та Ю. Заїки, охоронець несе перед замовником матеріальну відповідальність за збитки в межах вартості майна, оціненого замовником при укладанні договору. При цьому розмір збитків повинен бути підтвердженим відповідними документами, складеними за участю охорони [12, с. 272].

Актуальним залишається й питання відшкодування моральної шкоди, завданої замовнику поліцією охорони за договором охорони. За загальним правилом особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав, однак аналіз судової практики свідчить, що моральна шкода, завдана неналежним виконанням своїх обов'язків поліцією охорони, відшкодуванню не підлягає.

Цивільно-правова відповідальність професійного зберігача є підвищеною, оскільки він несе відповідальність за втрату, нестачу чи пошкодження речі, якщо не доведе, що втрата (нестача) чи пошкодження речі відбулися внаслідок непереборної сили, або через такі властивості речі, про які зберігач, приймаючи її на зберігання, не знав і не міг знати, або внаслідок умислу чи грубої необережності покладодавця. Таким чином, зберігач, що діє як суб'єкт підприємницької діяльності, відповідає і тоді, коли його вини немає.

Також слід звернути увагу на настання цивільно-правової відповідальності за порушення законності з боку службових осіб Національної поліції України, а саме:

- при затриманні особи (доставляння до відділу поліції без достатніх на те підстав);
- при триманні доставленого понад встановлений час, або без складання протоколу про затримання і без реєстрації у журналі обліку доставлених осіб;
- при несвоєчасному повідомленні прокурора або родичів затриманого про затримання чи відсутність такого повідомлення взагалі), а також при проведенні слідчих дій (незаконного обшуку, незаконного тимчасового доступу до речей і документів, проникнення до житла чи іншого володіння особи).

Нерідко порушуються розумні строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, а також право особи на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення. Норми, які передбачають відшкодування моральної шкоди, завданої неправомірними діями поліцейських, містяться у Законі України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (далі – Закон), а також у ст. ст. 1173-1175 ЦК України.

Згідно з ч. ч. 5, 6 ст. 4 наведеного Закону моральною шкодою визнаються страждання, завдані громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин із оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру. Відповідно до п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 р. «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (далі – ППВСУ № 4) [7] під моральною шкодою розуміються втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, завданих фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Моральна шкода часто більш відчутна, ніж майнова, і тому завдає жертві важчі страждання. Вона не може бути повністю відшкодована як така, але повинна бути у якийсь спосіб компенсована. Через відсутність кращого способу подолання емоційного дискомфорту жертви таким способом є грошова компенсація. Підстави для відшкодування моральної шкоди ті самі, що і для відшкодування матеріальних збитків, і перераховані в ст. 2 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Відшкодування моральної шкоди, завданої особі працівником поліції, надається за наявності всіх загальних умов відповідальності за заподіяння шкоди. Зокрема, необхідно уточнити: наявність такої шкоди, незаконність дій її заподіювача, наявність причинного зв'язку між шкодою і протиправним діянням заподіювача та вини останнього у виконанні свого завдання.

Суд повинен визначити, що саме підтверджує факт заподіяння позивачеві моральних чи фізичних страждань або моральної шкоди, за яких обставин чи якими діями (бездіяльністю) вони заподіяні, в якому розмірі або в якій матеріальній формі позивач оцінює збиток.

Відшкодування моральної шкоди надається у випадках, коли протиправні дії органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, завдали моральної втрати громадянину, призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків, вимагають додаткових зусиль із організації його життя (ч. 5 стаття 4 Закону). У цьому випадку позивач повинен довести, якими самими є ці моральні збитки, і їхній зв'язок із незаконними діями вищезазначених органів, а суд повинен встановити характер і розмір моральних страждань, щоб зробити висновок про наявність чи

відсутність моральної шкоди.

Друга умова притягнення до відповідальності за моральну шкоду – незаконність. Стосовно дій, вчинення яких тягне за собою право на відшкодування моральної шкоди, слід зазначити, що необхідною ознакою таких дій є порушення ними немайнових прав і пілг особи. Дія стає незаконною, якщо вона прямо заборонена законом або іншим нормативно-правовим актом чи суперечить йому. Бездіяльність стає незаконною тільки в тому випадку, якщо у людини є законне зобов'язання діяти у відповідний спосіб у конкретній ситуації.

Перелік діянь, за вчинення яких фізична особа має право вимагати відшкодування завданої поліцейським моральної шкоди, визначений у ст. 1176 ЦК України, ст. 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Третя умова відповідальності за завдання моральної шкоди – наявність причинного зв'язку між протиправним діянням і завданою моральною шкодою. Здійснене неправомірне діяння повинно бути головною причиною, що призвела до завдання моральної шкоди. Відповідальність настає лише тоді, коли буде встановлено, що моральна шкода є безпосереднім наслідком відповідної протиправної поведінки. Відсутність такого безпосереднього причинно-наслідкового зв'язку означає відсутність відповідного зобов'язання.

Тобто повинен бути причинний зв'язок між незаконним діянням та моральною шкодою, така дія повинна стати умовою настання негативних наслідків у вигляді фізичних чи моральних страждань, але цей зв'язок важко довести у суді.

Як свідчить практика у справах про відшкодування моральної шкоди, багато заявників, вимагаючи компенсацію за завдану моральну шкоду, перебільшують свої душевні й фізичні страждання, понесені у зв'язку з порушенням їхнього законного права або інтересу. Однак і судами допускається необгрунтоване заниження заявленого позивачем розміру бажаної компенсації. Пов'язане це насамперед із тим, що суду під час визначення грошового еквівалента душевних та/або фізичних страждань доводиться враховувати низку чинників, що мають винятково психологічну основу. Серед них – глибина й тривалість душевних страждань, викликаних, наприклад, знищенням або ушкодженням майна особи, приниженням честі, достоїнства й ділової репутації тощо [13, с. 9].

Відповідно до чинного законодавства моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб (ч. 3 ст. 23 ЦК України). Судова практика свідчить, що грошова форма відшкодування є найбільш зручною, оскільки гроші є загальним еквівалентом і здатні задовольнити майже всі потреби потерпілого.

Висновки. Цивільно-правова відповідальність поліцейського являє собою відшкодування моральної чи матеріальної шкоди з метою відновлення права громадянина, порушеного в результаті вчинення незаконних дій із боку поліціанта. На сьогодні існує проблема щодо відшкодування моральної шкоди, завданої поліцейськими, а саме визначення її розміру: немає так званої розмірної таблиці такого відшкодування. На жаль, дуже багато громадян, які хочуть отримати грошову компенсацію за моральну шкоду, перевищують свої страждання, з іншого боку, у судовому процесі дуже важко довести дійсні негативні наслідки за вчинення моральної шкоди. Наразі не існує єдиного нормативно-правового акта, котрим можна було б користуватися при вирішенні цього питання. Вважаємо за необхідне створити новий, сучасний нормативно-правовий акт, що врегулює питання стосовно підстав та розмірів відшкодування моральної шкоди у разі порушення прав громадян з боку представників державних органів в Україні.

Список використаних джерел

1. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2010. URL: <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf>.
2. Довбій С. П. Договір охорони майна: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 18 с.
3. Іванов В. М. Історія держави і права України: підруч. Київ : КУП НАНУ, 2013. 892 с.
4. Лов'як О. О. Відшкодування шкоди, завданої громадянину службовими особами органів внутрішніх справ України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2007. 17 с.

5. Ніжинська І. Н. Правова природа відносин щодо відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями службових осіб дізнання та досудового слідства в системі органів внутрішніх справ. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 4. С. 75–78.
6. Оніщенко Н. М. Проблема ефективності законодавства та сучасний розвиток. *Віче*. 2017. № 12. С. 3–6.
7. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.
8. Про охоронну діяльність : Закон України від 22.03.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17#Text>.
9. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
11. Фролов М. М. Відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2006. 207 с.
12. Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання : навч. посіб. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ : Алерта, 2014. 496 с.
13. Шевцов С. О., Тимошенко А. І. Визначення розміру моральної шкоди: правові засади та експертні методики. Харків : Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України, 2019. 52 с.

Надійшла до редакції 06.12.2023

References

1. UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2010. URL: <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf>.
2. Dovbiy, S. P. (2005) Dohovir okhorony mayna [Property protection contract] : avtoref. dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 18 p. [n Ukr.].
3. Ivanov, V. M. (2013) Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny [History of the state and law of Ukraine] : pidruch. Kyiv : KUP NANU, 892 p. [n Ukr.].
4. Lov'yak, O. O. (2007) Vidshkoduvannya shkody, zavdanoyi hromadyanynovi sluzhbovymy osobamy orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrayiny [Compensation for damage caused to a citizen by officials of the internal affairs bodies of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03 / Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 17 p. [n Ukr.].
5. Nizhyn'ska, I. N. (2003) Pravova pryroda vidnosyn shchodo vidshkoduvannya shkody, zapodiyanoyi nezakonnymy diyamy sluzhbovykh osib diznannya ta dosudovoho slidstva v systemi orhaniv vnutrishnikh sprav [Legal nature of relations regarding compensation for damage caused by illegal actions of officials of inquiry and pre-trial investigation in the system of internal affairs bodies]. *Pidpryyemnystvo, hospodarstvo i pravo*. № 4, pp. 75–78. [n Ukr.].
6. Onishchenko, N. M. (2017) Problema efektyvnosti zakonodavstva ta suchasnyy rozvytok [The problem of effectiveness of legislation and current development]. *Viche*. № 12, pp. 3–6. [n Ukr.].
7. Pro zastosuvannya Konstytutsiyi Ukrayiny pry zdiysnenni pravosudivy [On the enforcement of the Constitution of Ukraine in the administration of justice] : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 01.11.1996 № 9. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>. [n Ukr.].
8. Pro okhoronnu diyal'nist' [On security activities] : Zakon Ukrayiny vid 22.03.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4616-17#Text>. [n Ukr.].
9. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>. [n Ukr.].
10. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny vid 16.01.2003 [Civil Code of Ukraine of January 16, 2003]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [n Ukr.].
11. Frolov, M. M. (2006) Vidshkoduvannya shkody, zavdanoyi orhanamy vnutrishnikh sprav Ukrayiny [Compensation for damage caused by internal affairs bodies of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 207 p. [n Ukr.].
12. Tsyvil'ne pravo Ukrayiny. Dohovirni ta nedohovirni zobov'yazannya [Civil law of Ukraine. Contractual and non-contractual obligations] : navch. posib. ; za zah. red. S. S. Bychkovoyi. Kyiv : Alerta, 2014. 496 p. [n Ukr.].
13. Shevtsov, S. O., Tymoshenko, A. I. (2019) Vyznachennya rozmiru moral'noyi shkody: pravovi zasady ta ekspertni metodyky [Determining the amount of moral damage: legal principles and expert methods]. Kharkiv : Ekspertna sluzhba Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny, 52 p. [n Ukr.].

ABSTRACT

Oleh Zhuravel. Features of attracting police officers to certain types of civil liability. The article analyzes the civil legislation regarding bringing the police officer to civil liability. The responsibility of police officers in the civil law sphere is one of the types of legal responsibility that arises when they commit a civil misdemeanor, which should be understood as a socially dangerous, illegal violation of property and personal non-property relations regulated by civil law norms, which are formed

in various spheres of public life. Citizens of the country are often faced with a significant number of violations of the provisions of the current legislation by officials.

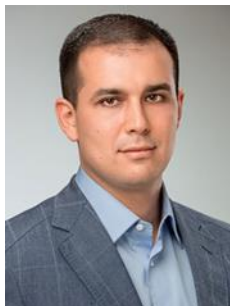
The consequence of illegal actions is often the infliction of property and moral damage both to the persons involved in the case and to those who are not involved in it. The cornerstone of the relationship between the individual and the state is the principle enshrined in Art. 56 of the Constitution of Ukraine: «Everyone has the right to compensation at the expense of the state or local self-government bodies for material and moral damage caused by illegal decisions, actions or inaction of state authorities, local self-government bodies, their officials and officials in the exercise of their powers.»

The institution of the state's responsibility to the person is one of the main guarantees and human freedoms enshrined in the current legislation: the state establishes a mechanism of its own public responsibility, undertakes to ensure the possibility of its implementation, to make it available to citizens. This reduces the pressure of the state on society and at the same time increases the possibility of its control over the actions of the state, the decisions of its bodies and officials. In the last decade, which is characterized by the predominance of civil law regulation in many spheres of life, there has been a tendency to compensate (compensate) damage caused by state bodies (including law enforcement) and local self-government bodies, by means of private law. Even in European judicial practice, there is an opinion and assertion that a civil-law claim for damages is the best means of deterring police officers from illegal actions.

Keywords: *liability, police officer, damage, moral damage, property damage, wrongful act.*

УДК 342.6

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-124-130

Каміль ПРИМАКОВ[©]
кандидат юридичних наук
(м. Дніпро, Україна)

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Здійснено теоретичний аналіз поняття «правоохоронні органи» у науковій літературі, а також його тлумачення у нормативно-правових актах, у яких воно використовується, та окреслюється співвідношення цього терміна у науковій літературі та законодавстві. Висвітлюються критерії приналежності того чи іншого суб'єкта до правоохоронного органу за чинним законодавством, окреслюється система правоохоронних органів та їх значення для сфери національної безпеки. Аналізується зміст поняття «правоохоронні органи» із суміжними термінами, як-то «сили безпеки», «сили оборони» та «органи правопорядку». Звертається увага на те, що відсутність у законодавстві тлумачення поняття «правоохоронні органи» і одночасне вживання різних з цим поняттям суміжних категорій, відсутність критеріїв віднесення тих чи інших суб'єктів до правоохоронних органів, не позначаються позитивно на функціонуванні всієї системи суб'єктів забезпечення національної безпеки. Обґрунтовується, що у нормативно-правових актах, які визначають, правовий статус, завдання та функції окремих суб'єктів забезпечення національної безпеки доцільно закріпити те, що вони належать до правоохоронних і здійснюють правоохоронну діяльність.

Ключові слова: *правоохоронні органи, національна безпека, органи правопорядку, сили безпеки, сили оборони, правоохоронна діяльність, правоохоронні функції.*

Постановка проблеми. Важливим фактором сталого й ефективного розвитку країни в умовах військової агресії є здатність уповноважених суб'єктів забезпечувати національну безпеку в державі. У сучасних умовах, коли Президент України ініціював реформування органів правопорядку, як частини сектору безпеки і оборони, в умовах, коли постійно зростає якість і кількість внутрішніх і зовнішніх ризиків, загроз та викликів, забезпечення безпеки країни стає особливо актуальною проблемою.

© К. Примаков, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2349-8599>

k_zpd@dduvs.in.ua

Виконання завдань із забезпечення національної безпеки можливо досягти лише шляхом побудови та закріплення оптимальної структури суб'єктів, відповідальних за забезпечення безпеки країни, а також чіткого визначення їх правового статусу та розподілу функцій і повноважень. Таким чином, сьогодні важливим напрямком діяльності держави, наукових досліджень є удосконалення системи національної безпеки з метою ефективного вирішення викликів і загроз сьогодення. Це можливо досягти шляхом створення і забезпечення належного функціонування суб'єктів, що відповідають за національну безпеку, чітке визначення їх повноважень та належне регулювання їх правового статусу. Така інституціональна система повинна бути здатна ефективно забезпечувати національну безпеку, захищати суверенітет та територіальну цілісність, а також забезпечувати безпеку громадян та країни в цілому.

Важливе місце в системі суб'єктів забезпечення національної безпеки займають правоохоронні органи. Відсутність у законодавстві тлумачення поняття «правоохоронні органи» і одночасне вживання різних з цим поняттям суміжних категорій, відсутність критеріїв віднесення тих чи інших суб'єктів до правоохоронних органів, не позначаються позитивно на функціонуванні всієї системи суб'єктів забезпечення національної безпеки. Тому, зазначене питання потребує окремих наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень. Значний вклад у розв'язання проблем пов'язаних із статусом правоохоронних органів та правоохоронною діяльністю внесли праці таких вчених, як В. Боняк, Г. Гончаренко, М. Хавронюк, Ю. Загуменна, О. Кузьмук, А. Ліпкан, М. Мельник, О. Музичук, Л. Наливайко, Т. Пікуля, В. Тацій, Р. Трагнюк, О. Шмаков, П. Хамула та ін. Надивлячись на значний інтерес та актуальність цієї проблематики, більшість важливих питань стосовно поняття правоохоронних органів, їх системи тощо є дискусійними і не вирішеними. Відсутність належного правового регулювання, суперечливість законодавства та потреби правозастосування обумовлюють подальші напрями наукових досліджень стосовно сутності правоохоронних органів.

Мета статті – здійснити теоретико-правовий аналіз визначення поняття «правоохоронні органи» та запропонувати юридичні критерії їх відмінності від інших суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Серед усіх державних структур, діяльність яких пов'язана із забезпеченням національної безпеки та оборони, особливе місце належить правоохоронним органам. Ці органи відповідають не тільки за захист держави у сфері національної безпеки й оборони. Головна мета діяльності правоохоронних органів пов'язана із попередженням, припиненням, розкриттям та розслідуванням кримінальних і інших правопорушень загалом, а також тих, що посягають на суспільні відносини у сфері національної безпеки.

Державна політика у сфері національної безпеки спрямована на захист важливих інтересів людини, суспільства і держави. І це сфера прав людини і громадянина, сфера безпекового середовища всередині держави, забезпечення державного суверенітету та конституційного ладу, територіальної цілісності тощо. Важливою роботою правоохоронних органів є забезпечення стабільності, усунення загроз, викликів та будь-яких дій, що загрожують національній безпеці. Діяльність цих органів є однією із основних складових систем національної безпеки держави, яка спрямована на збереження суверенітету, територіальної цілісності та забезпечення безпеки всіх громадян.

Незважаючи на важливість діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення національної безпеки не можна не зазначити на тому, що поняття «правоохоронні органи» як у юридичній науці, так і у законодавстві не отримало належного тлумачення, як і їх перелік. Відсутність єдиного розуміння поняття «правоохоронні органи», їх переліку є причиною багатьох проблем, серед яких визначення суб'єктів, відповідальних за різні напрями національної безпеки, взаємодія між самими суб'єктами правоохоронної діяльності, питання правового і соціального забезпечення, демократичного контролю за їх діяльністю та інші.

Щодо поняття правоохоронних органів, то в науковій літературі під ними розуміють; ті органи, які займаються правоохоронною функцією чи правоохоронною діяльністю [1, с. 4]. Інші вчені зазначають, що правоохоронні органи, це ті, які ведуть боротьбу зі злочинністю та адміністративними правопорушеннями [2]. Наприклад, В. Гірич вважає, правоохоронні органи представляють собою систему контрольно-ревізійних, оперативно-розшукових, кримінальнопроцесуальних та адміністративно-

примусових заходів, які здійснюються в порядку, визначеному законодавством, з метою підтримання правопорядку, виявлення і безпосереднього припинення правопорушень, що підпадають під дію Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також виконання кримінальних і адміністративних санкцій щодо правопорушників» [3]. Т. Шкуля розглядає поняття правоохоронних органів в широкому і вузькому розумінні. В широкому розуміння до правоохоронних органів він відносить суд, прокуратура й правоохоронні органи, що здійснюють боротьбу зі злочинністю, у вузькому – тільки правоохоронні органи з боротьби зі злочинністю [4, с. 179].

Щодо законодавства, то у нині діючому законодавстві цей термін не розкривається. Хоча він згадується у Конституції України [5], у Законах України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [6], «Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону» [7], «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними» [8], «Про національну безпеку» [9], «Про державну таємницю» [10] та інших.

У коментарі до ст. 17 Конституції України зазначено, що «оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки й захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація й порядок діяльності яких визначаються законом» [5]. У ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» зазначено, що до переліку правоохоронних органів належать такі суб'єкти: органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Військової служби правопорядку в Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [6; 11, с. 22].

У Законі України «Про національну безпеку» силами безпеки визначено правоохоронні органи та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України. З цього приводу можна припустити, що правоохоронними органами слід вважати ті, які не належать до інших органів, визначених у п.п. 17 та 18 ст. 1, у ч. 2 ст. 12 Закону України «Про національну безпеку» [9].

Як свідчить аналіз законодавства, наведеного вище і у якому вживається поняття «правоохоронні органи», то можна спостерігати те, що перелік цих органів буде між собою різним, як і виконання функцій, які доволі часто не пов'язані з правоохоронною діяльністю.

Також не можна не звернути увагу на те, що паралельно з терміном «правоохоронні органи» законодавець вживає поняття «сили безпеки», «сили оборони», «органи правопорядку».

Якщо звернутися до Закону України «Про національну безпеку» то у ньому, суб'єкти національної безпеки представляють собою різні елементи, а саме сили безпеки, сили оборони, сектор безпеки і оборони. Слід підкреслити, що суб'єкти національної безпеки, зазначені і розкриті у ст. 1 та ст. 12 Закону України «Про національну безпеку» не є тотожними правоохоронним органам, а включають в себе таких. При чому, законодавець, у ч. 2 ст. 12 також не розмежує, які із зазначених суб'єктів належать до правоохоронних органів [9].

Позитивним у Законі України «Про національну безпеку» безумовно є те, що законодавець розмежував сили безпеки, сили оборони за функціональним призначенням, що дає можливість враховувати функції кожного органу у сфері забезпечення національної безпеки. При цьому, які органи законодавець у цьому законі вважає правоохоронними і які їх функціональні завдання і місце як у секторі оборони, так і у секторі безпеки – не відомо. Звідси виникає питання співвідношення понять правоохоронні органи с такими категоріями, як сили безпеки і сили оборони [9].

У своєму Указі № 273 від 11 травня 2023 року, яким було затверджено Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини

сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 рр., Президент України не тільки закрив основи майбутніх реформ цих органів, але й надав перелік суб'єктів, які належать до органів правопорядку, а саме це органи прокуратури, Національна поліція України, МВС України, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, Державна митна служба України, Служба безпеки України [12]. При цьому, незрозуміло є те, чому до складу цих суб'єктів не входять інші органи, які, згідно із законодавством виконують правоохоронні функції, а саме: Національна гвардія України [13], Державна прикордонна служба України [14], Державна митна служба України [15], Державна служба України з надзвичайних ситуацій [16], Військова служба правопорядку [17].

Важливі правоохоронні функції, пов'язані із протидією корупційним та іншим кримінальним правопорушенням виконує Національне антикорупційне бюро України, яке також можна віднести до правоохоронного органу і суб'єкта забезпечення національної безпеки. Загально відомо, що корупція представляє для сфери національної безпеки великі ризики і загрози, і тому, необхідність протидії корупції не тільки впливає, але й в подальшому впливатиме на формування державної політики у сфері національної безпеки. Тому, Національне антикорупційне бюро України слід розглядати як суб'єкта забезпечення національної безпеки, складовим органів правопорядку [18].

Військова служба правопорядку відповідно ст. 1 Закону України «Про Військову службу правопорядку в Збройних Силах України», є спеціальним правоохоронним органом і має великий обсяг повноважень у сфері правоохоронної діяльності, у сфері забезпечення законності й правопорядку у Збройних Силах України. З одного боку, її слід розглядати як суб'єкта забезпечення національної безпеки, з іншого як складовим суб'єктом правоохоронних органів [17].

Отже, відсутність у чинному законодавстві конкретного визначення такого поняття, як «орган правопорядку» та критеріїв приналежності до цих органів, тягне наслідком ускладнення правозастосовчої практики з реалізації суб'єктами забезпечення національної безпеки своїх повноважень, у питаннях взаємодії та координації діяльності між правоохоронними органами та ними, а також може впливати на успіх процесів реформ, їх наслідків та впливу на функціонування інших правоохоронних органів та суб'єктів забезпечення національної безпеки.

У науковій літературі також по-різному тлумачиться поняття «органи правопорядку», як: правоохоронні органи, які здійснюють досудове розслідування та оперативно-розшукову діяльність [19, с. 216], органи, які мають повноваження на здійснення негласних слідчих (розшукових) дій у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень а [20, с. 160], органи, що мають повноваження, спрямовані на захист прав і свобод людини та охорону правопорядку [1, с. 6]. Вважаємо, що поняття «правоохоронні органи» та «органи правопорядку» мають вживатися як тотожні, адже ці суб'єкти виконують правоохоронні і правозахисні функції.

Висновки. Отже, з урахуванням вищенаведеного слід зазначити, що недосконалість законодавчої техніки у питаннях вживання та тлумачення поняття «правоохоронні органи» і суміжних з ним категорій постійно викликали не тільки наукові дискусії, але й головне, плутанину у правозастосуванні, у питаннях реалізації відповідними суб'єктами своїх повноважень. Забезпечення правопорядку виступає як важливий та пріоритетний аспект державної політики у сфері національної безпеки, який реалізується за допомогою системи правоохоронних органів. Хоча немає єдиного універсального наукового визначення терміну «правоохоронні органи» в законодавстві України, а також чіткого закріплення функцій, які входять до їх компетенції, на нашу думку правоохоронна діяльність, має бути ключовою для правоохоронних органів, і загалом може розглядатися як форма суспільної охоронної діяльності, яка реалізується компетентними органами із метою охорони і захисту суспільних відносин від злочинів та адміністративних правопорушень з використанням спеціальних заходів і засобів. Тому, пропонуємо у нормативно-правових актах, які визначають, правовий статус, завдання та функції окремих суб'єктів забезпечення національної безпеки закріпити те, що вони належать до правоохоронних і здійснюють правоохоронну діяльність.

Список використаних джерел

1. Тацій В. Поняття та система правоохоронних органів: у контексті системних змін до Конституції України. *Загальні проблеми правової науки*. 2012. № 4. С. 3–17.
2. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: *навчальний посібник*. Київ : Атіка, 2002. 234 с.

3. Гірич В.М. До проблеми визначення базових понять у контексті реформування правоохоронних органів. *Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень*. 13 травня 2013 р. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/do-problemi-viznachennya-bazovikh-ponyat-u-kontekstireformuvannya>
4. Пікуля Т.О. Правоохоронні органи в механізмі держави України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2004. 203 с.
5. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>.
7. Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону : Закон України від 22.06.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text>.
8. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними : Закон України від 15.02.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
10. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.
11. Макачук В. В. Характеристика правоохоронних органів як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №1. С. 21-24.
12. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки : Указ Президента України від 11.05.2023 № 273. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733>
13. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>.
14. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>.
15. Про Державну митну службу України : Закон України від 29.11.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145/96#Text>.
16. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text>.
17. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>.
18. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
19. Лапкін А. В. Проблеми формулювання функції прокуратури, визначеної пунктом 2 статті 131–1 Конституції України. *Форум права*. 2017. № 5. С. 213–218. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_5_33.pdf.
20. Руденко М. В., Шайгуро О. П. Щодо визначення поняття «органи правопорядку». *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна: Серія «Право»*. 2017. Вип. 23. С. 158–160.

Надійшла до редакції 18.09.2023

References

1. Tsiy, V. (2012) Ponyattya ta systema pravookhoronnykh orhaniv: u konteksti systemnykh zmin do Konstytutsiyi Ukrayiny [Concept and system of law enforcement bodies: in the context of systemic amendments to the Constitution of Ukraine]. *Zahal'ni problemy pravovoyi nauky*. № 4, pp. 3–17. [in Ukr.].
2. Mel'nyk, M. I., Khavronyuk, M. I. (2002) Pravookhoronni orhany ta pravookhoronna diyal'nist' [Law enforcement bodies and law enforcement activities] : navchal'nyy posibnyk. Kyiv : Atika, 234 p. [in Ukr.].
3. Hirych, V. M. Do problemy vyznachennya bazovykh ponyat' u konteksti reformuvannya pravookhoronnykh orhaniv [Concerning the problem of defining basic concepts in the context of reforming law enforcement agencies]. *Analitychna zapyska. Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'*. 13 travnya 2013 r. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/do-problemi-viznachennya-bazovikh-ponyat-u-kontekstireformuvannya> [in Ukr.].
4. Pikulya, T. O. (2004) Pravookhoronni orhany v mekhanizmi derzhavy Ukrayiny [Law enforcement bodies in the mechanism of the state of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. Nauk : 12.00.01 / Natsionalna akademiya vnutrishnikh sprav Ukrayiny. Kyiv, 203 p. [in Ukr.].
5. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30. Art.141. [in Ukr.].
6. Pro derzhavnyy zakhyst pratsivnykiv sudu i pravookhoronnykh orhaniv [On state protection of court and law enforcement officials] : Zakon Ukrayiny vid 23.12.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> [in Ukr.].

7. Pro uchast' hromadyan v okhroni hromads'koho porjadku ta derzhavnoho kordonu [On participation of citizens in protection of public order and the state border] : Zakon Ukrainy vid 22.06.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text> [in Ukr.].

8. Pro zakhody protydyi nezakonomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv ta zlovzhvannya nymy [On measures to combat illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors and their abuse] : Zakon Ukrainy vid 15.02.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukr.].

9. Pro natsional'nu bezpeku Ukrainy [On national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukr.].

10. Pro derzhavnu tayemnytsyu [On state secrets] : Zakon Ukrainy vid 21.01.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> [in Ukr.].

11. Makarchuk, V. V. (2021) Kharakterystyka pravookhoronnykh orhaniv yak sub"yektiv formuvannya ta realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi natsional'noyi bezpeky ta oborony derzhavy [Characteristics of law enforcement agencies as subjects of formation and implementation of state policy in the sphere of national security and defense of the state]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 1, pp. 21-24. [in Ukr.].

12. Pro Kompleksnyy stratehichnyy plan reformuvannya orhaniv pravoporyadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023-2027 rr. [On the Comprehensive Strategic Plan for the Reform of Law and Order Bodies as a Part of the Security and Defense Sector of Ukraine for 2023-2027] Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.05.2023 № 273. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2732023-46733> [in Ukr.].

13. Pro Natsional'nu hvardiyu Ukrainy [On the National Guard of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.03.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> [in Ukr.].

14. Pro Derzhavnu prykordonnuyu sluzhbu Ukrainy [On the State Border Service of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 03.04.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> [in Ukr.].

15. Pro Derzhavnu mytnu sluzhbu Ukrainy [On the State Customs Service of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 29.11.1996r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145/96#Text> [in Ukr.].

16. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z nadzvychaynykh sytuatsiy [On the approval of the Regulations on the State Emergency Service of Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.12.2015 № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text> [in Ukr.].

17. Pro Viys'kovu sluzhbu pravoporyadku u Zbroynykh Sylakh Ukrainy [On the Military Service of Law and Order in the Armed Forces of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 07.03.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text> [in Ukr.].

18. Pro Natsional'ne antykoruptsiyne byuro Ukrainy [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> [in Ukr.].

19. Lapkin, A. V. (2017) Problemy formulyuvannya funktsiyi prokuratury, vyznachenoyi punktom 2 statti 131–1 Konstytutsiyi Ukrainy [Problems of formulation of the function of the prosecutor's office, defined by clause 2 of article 131-1 of the Constitution of Ukraine]. *Forum prava: elektron. nauk. fakhove vyd.* № 5. S. 213–218. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_5_33.pdf [in Ukr.].

20. Rudenko, M. V., Shayturo, O. P. (2017) Shchodo vyznachennya ponyattya «orhany pravoporyadku» [Regarding the definition of the concept of «law enforcement agencies»]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im. V. N. Karazina: Seriya «Pravo»*. Issue 23, pp. 158–160. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kamil Prymakov. Law enforcement bodies as entities of ensuring the national security of Ukraine. The article carries out a theoretical analysis of the concept of «law enforcement agencies» in scientific literature, as well as its interpretation in normative legal acts in which it is used, and outlines the relationship of this term in scientific literature and legislation. The criteria for the affiliation of a particular subject to a law enforcement agency under current legislation are highlighted, the system of law enforcement agencies and their significance for the sphere of national security are outlined. The content of the concept of «law enforcement agencies» with related terms, such as «security forces», «defense forces» and «law enforcement agencies» is analyzed. The author has noted that the lack of interpretation of the concept of «law enforcement agencies» in the legislation and the simultaneous use of various categories related to this concept, the absence of criteria for assigning certain entities to law enforcement agencies, do not have a positive effect on the functioning of the entire system of entities providing national security.

The attention has been to the fact that ensuring law and order is an important and priority aspect of state policy in the field of national security, which is implemented through the system of law enforcement agencies. Although there is no single universal scientific definition of the term «law enforcement agencies» in the legislation of Ukraine, as well as a clear establishment of the functions that are within their competence, it is concluded that law enforcement activity should be key for law

enforcement agencies, and in general can be considered as a form of social security activity, which is implemented by competent authorities for the purpose of protection and protection of social relations from crimes and administrative offenses using special measures and means.

The author has noted that the main criterion by which a relevant body should be classified as a law enforcement agency is the focus of law enforcement agencies on countering criminal and administrative offenses. It is pointed out that in the normative legal acts that determine the legal status, tasks and functions of individual subjects of ensuring national security, it is expedient to establish that they belong to law enforcement and carry out law enforcement activities.

Keywords: law enforcement bodies, national security, law enforcement agencies, security forces, defense forces, law enforcement activities, law enforcement functions.

УДК 351.741 : 355.54

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-130-135

Валерій БІЛЧЕНКО©

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

НЕОБХІДНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ТАКТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ В РОБОТІ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ

Розглянуто важливість застосування тактичних принципів у роботі поліцейських підрозділів для ефективного виконання їхніх завдань та забезпечення безпеки громади. Обговорено ключові аспекти тактичного підходу, включаючи адаптацію до конкретних ситуацій, використання технологій та співпрацю з іншими правоохоронними органами.

Детально розглянуто різні тактичні принципи, такі як стратегічне планування, координація дій, використання сучасних засобів комунікації та спеціального обладнання. Автор підкреслює, що правильне застосування тактичних принципів допомагає поліцейським у вирішенні різноманітних ситуацій, від кримінальних розслідувань до громадської безпеки.

Сформовано правові принципи забезпечення особистої безпеки поліцейського, а також відображено сучасний стан правового регулювання забезпечення особистої безпеки поліцейського в типових та екстремальних ситуаціях службової діяльності. Наведено аналіз нормативно-правової бази, проведено опрацювання термінологічного апарату із зазначенням відповідного тлумачення, а також проаналізовано публікації вітчизняних вчених, що розглядають особисту безпеку поліцейського в службових та екстремальних ситуаціях, її сучасний стан, існуючі проблеми та шляхи їх вирішення, а також перспективи розвитку. Надано класифікацію забезпечення особистої безпеки поліцейських в службових та екстремальних ситуаціях.

Ключові слова: тактико-спеціальна підготовка, підрозділи, тактика, поліція, реагування.

Постановка проблеми. Актуальність використання тактичних принципів у роботі підрозділів поліції визначається сучасними викликами та складністю завдань, що стоять перед правоохоронцями. Розглядаючи сучасний соціально-політичний контекст, де зростає складність злочинів та змінюються їхні форми, можна визначити декілька ключових аспектів, які роблять тактичні принципи невід'ємною частиною успішної поліцейської діяльності.

По-перше, ефективність реагування на кризові ситуації залежить від здатності поліцейських пристосовуватися до швидкозмінюючогося середовища. Тактичні принципи надають правоохоронцям інструменти для оперативного реагування на непередбачувані обставини та протидії новим формам злочинності.

По-друге, використання тактичних принципів сприяє забезпеченню безпеки як самого поліцейського, так і громади. Врахування тактичних аспектів дозволяє мінімізувати ризики та ефективно керувати ситуацією, зберігаючи високий ступінь

© В. Білченко, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8050-0520>

k_tsp@dduvs.in.ua

професійності та етичності.

По-третє, зростання комплексності сучасних злочинних груп та терористичних організацій вимагає від поліції використання вдосконалених тактичних стратегій. Важливо мати систематизований підхід до виявлення, аналізу та протидії новим формам злочинності, що вимагає вдосконалення тактичного навчання та підготовки [4, с. 89].

Аналіз публікацій, що ініціюють розгляд проблеми уникнення небезпечних ситуацій працівниками національної поліції, розкриває важливі аспекти цього явища. Сучасні вчені в основному не приділяли достатньо уваги цьому аспекту поведінки правоохоронців, що свідчить про його недостатню дослідженість. Висвітлення цього явища відбувається в основному в спеціалізованих підручниках, зокрема у розділах, присвячених дисципліні «Тактико-спеціальна підготовка». Це свідчить про обмеженість інформації та досліджень, здійснених у цьому напрямку [6].

Мета. Деякі з визначених публікацій можуть обговорювати конкретні ситуації, стратегії чи тактики, які поліцейські використовують для уникнення небезпечних обставин. Проте, загальний дефіцит академічних досліджень у цьому напрямку підкреслює необхідність подальших досліджень та аналізу цього питання.

Важливо врахувати, що відсутність глибокого наукового розгляду може впливати на ефективність тактичного навчання та підготовки правоохоронців, а також на розвиток стратегій управління ризиками у поліцейській діяльності. Отже, інтенсивне дослідження цього явища є критичним для вдосконалення професійної підготовки та підвищення ефективності діяльності правоохоронців у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Основні принципи, які формують основу тактичних підходів у роботі підрозділів поліції, визначаються відповідно до загальних принципів та специфіки завдань кожного підрозділу. Зокрема, для кримінальної поліції, карного розшуку та кіберполіції важливими є такі загальні принципи:

а) Законність. Усі заходи та методи повинні строго відповідати законодавству, що забезпечує правові гарантії громадян у процесі правопорядку.

б) Етичність. Використання засобів та методів повинно бути етично допустимим, і недопустиме застосування дій, що принижують гідність громадян та ставлять під загрозу їхнє життя й здоров'я.

в) Науковість. Тактичні прийоми повинні відповідати сучасному рівню розвитку науки, щоб забезпечити ефективність та компетентність в роботі.

г) Планомірність. Реалізація стратегічних планів дозволяє систематично збирати, досліджувати та використовувати доказову інформацію для досягнення поставлених цілей.

д) Взаємодія. Спільна робота відповідних органів та осіб забезпечує компетентне та ефективне використання тактичних прийомів для досягнення реальних результатів [8, с. 51].

Тактичні принципи, які забезпечують оптимальне використання засобів та методів, включають:

1) оперативність. Своєчасне та невідкладне застосування тактичних прийомів дозволяє ефективно реагувати на змінюючіться обставини.

2) вибірковість. Обдуманий добір засобів і прийомів у конкретній ситуації, що гарантує досягнення потрібного результату.

3) раптовість. Вибір сприятливого моменту для застосування тактичного прийому, включаючи елемент несподіваності для учасників розслідування.

Класифікація тактичних прийомів враховує різні аспекти:

1) за видом процесуальної дії. Огляд місця події, допит, обшук та інші прийоми, що застосовуються в ході проведення різних слідчих дій.

2) за діапазоном застосування. Тактичні прийоми, які використовуються в окремих та багатьох процесуальних діях.

3) за об'єктом спрямованості. Тактичні прийоми, спрямовані на вплив на людину чи дослідження матеріального середовища.

4) за ситуаційною варіантністю. Тактичні прийоми, що змінюються в залежності від конкретної ситуації процесуальної дії [1, с. 6].

Ці принципи та прийоми визначають стратегічний та тактичний курс дії для різних підрозділів поліції, забезпечуючи їхню високу ефективність та відповідність високим стандартам професійності.

Використання тактичних принципів в роботі підрозділів поліції є невід'ємною

частиною успішної та ефективної правоохоронної діяльності. Кожен з вказаних підрозділів – кримінальна поліція (включаючи карний розшук і кіберполіцію), патрульна поліція, органи досудового розслідування (слідчі управління), поліція охорони, спеціальна поліція (патрульна служба поліції особливого призначення) та поліція особливого призначення (спецпідрозділи КОРД і ППОП ГУНП) – має свої унікальні завдання та виклики, на які вони повинні реагувати відповідно до встановлених норм та стандартів [5, с. 90].

В першу чергу, кримінальна поліція, яка включає карний розшук та кіберполіцію, повинна виявляти і припиняти злочини у віртуальному і реальному просторі. Застосування тактичних принципів є важливим для реагування на різні види кримінальної діяльності, розробки стратегій протидії та використання сучасних технологій для усунення кіберзагроз [8, с. 2].

Патрульна поліція, яка взаємодіє безпосередньо з громадою, повинна використовувати тактичні підходи для забезпечення публічної безпеки, реагування на екстрені ситуації та встановлення позитивного взаємодії з громадянами. Органи досудового розслідування, включаючи слідчі управління, повинні володіти тактичними навичками для ефективного здійснення досудового розслідування, збирання доказів та приведення винних до відповідальності. Поліція охорони має завдання забезпечувати безпеку визначених об'єктів, і використання тактичних підходів допомагає їм у виконанні цієї важливої місії.

Спеціальна поліція, така як патрульна служба поліції особливого призначення, а також поліція особливого призначення, зокрема спецпідрозділи КОРД і ППОП ГУНП, повинні володіти високим рівнем тактичної підготовки для виконання складних та високоризикових операцій [4, с. 22].

Враховуючи різноманіття функцій та відповідальностей цих підрозділів, використання тактичних принципів стає ключовим елементом для досягнення їхніх цілей та забезпечення ефективної діяльності в умовах сучасного світу. Такий підхід не лише сприяє підвищенню рівня безпеки, але й визначає високий стандарт професіоналізму та відповідальності поліцейських у виконанні їх службових обов'язків.

Для впровадження принципів безпечної поведінки у роботі поліцейських, керівники та наставники можуть використовувати ефективний метод формування установок. Це включає повторення важливих положень вголос або подумки, що створює певний ритм та закріплює необхідні навички в свідомості [5, с. 18].

Для майстерності в техніці безпеки під час служби, кожен поліцейський повинен постійно працювати над створенням власного набору засобів та прийомів безпеки. У небезпечних ситуаціях важливо дотримуватися чітких правил, таких як контроль простору над собою, відчинення дверей перед входом та обирання безпечних позицій.

Тактичні принципи грають ключову роль у підтриманні безпеки під час служби:

- поліцейські повинні вірити у свої можливості та завжди розглядати себе як переможців. Важливо використовувати обладнання з впевненістю та максимальним комфортом, завжди мислити стратегічно та уникати самовпевненості;
- використовувати будь-які доступні засоби для прикриття та захисту від загроз. Це може бути будь-що, що надає можливість сховатися від потенційної небезпеки;
- уникати небезпечних ситуацій, збільшуючи відстань до нападника, щоб мати більше часу на реагування;
- розпізнавати ознаки небезпеки та загрози, орієнтуючись на різні фактори, такі як мова тіла, рухи та нервозність;
- використання вербальних засобів для зменшення напруги та розрядження конфліктних ситуацій;
- використання свідків комунікації з правопорушниками, забезпечення дистанції між свідками та злочинцями, та ведення професійної розмови під час інциденту [3, с. 10].

Принципи діяльності поліції грають ключову роль у забезпеченні ефективності та успішності її завдань у сучасному суспільстві. Одним із таких принципів є принцип оперативності, який передбачає швидке та виважене реагування на виниклі ситуації, а також оперативне здійснення заходів з розслідування злочинів. Принцип безперервності наголошує на постійній наявності поліцейських служб та готовності надавати допомогу громадянам у будь-який момент [1, с. 72]. Цей принцип визначає необхідність постійного патрулювання та моніторингу для забезпечення безпеки на вулицях та в

інших громадських місцях. Принцип гнучкості передбачає адаптивність поліцейських стратегій до змінюючихся умов та вимог суспільства. Поліція повинна бути готовою впроваджувати нові технології, методи та підходи, щоб ефективно боротися з новими видами злочинності та викликами. Принцип комплексності сил і засобів вказує на необхідність взаємодії різних підрозділів поліції та інших правоохоронних агентств для досягнення максимальної ефективності.

Об'єднання зусиль та обмін інформацією сприяє більш успішному вирішенню складних кримінальних випадків. Принцип маневреності означає здатність поліції швидко реагувати на події та ефективно взаємодіяти з різними групами суспільства. Це включає гнучкість у виборі стратегій та здатність пристосовуватися до нових обставин. Принцип резерву сил і засобів вказує на необхідність збереження запасних ресурсів для ефективного реагування на несподівані події чи кризові ситуації. Це може включати наявність резервних екіпажів, технічних резервів та гнучких планів дій [2, с. 27].

Узагальнюючи, ці принципи становлять основу сучасної поліцейської діяльності, спрямованої на забезпечення безпеки та порядку у суспільстві. Послідовне застосування цих принципів дозволяє поліції ефективно протистояти викликам та забезпечувати високий рівень захисту громадян [8, с. 4].

Ефективна тактична підготовка поліцейських є ключовою для успішного вирішення ситуацій, що виникають у роботі правоохоронця. Пропонуємо розширити цю підготовку, включаючи в неї реальні сценарії, що щоденно стикаються поліцейські, та зосереджуватися на психологічних аспектах. Можна використовувати стандартний набір ситуацій, додавши до них психологічні аспекти, або розробляти нові сценарії, які спрямовані на розвиток соціального інтелекту.

Цей підхід сприятиме покращенню комунікаційних навичок поліцейських та їх здатності розпізнавати невербальні сигнали громадян. Така підготовка дозволить вирішувати конфліктні ситуації шляхом ефективної комунікації, аналізу оточення та прийняття розсудливих рішень. Це, в свою чергу, сприятиме зменшенню ризиків для життя та здоров'я як самих поліцейських, так і інших громадян [3].

Розвинуті навички соціального інтелекту можуть бути важливим інструментом не лише при вирішенні конфліктів, але й у забезпеченні можливості для виклику допомоги та більш детального планування дій з іншими поліцейськими. Слід також враховувати, що поведінка поліцейських під час спілкування з громадянами має суттєвий вплив на підтримку авторитету поліції у громадськості. Такий підхід до підготовки може виявитися вельми корисним для забезпечення безпеки та підтримки законності у правоохоронній діяльності [9].

Визначення та уникнення потенційно небезпечних ситуацій, що можуть призвести до нещасних випадків, надто залежать від здатності поліцейських швидко оцінити ситуацію з високим ступенем вірогідності та розпізнати небезпечне становище особи, яка привертає увагу або може мати причетність до правопорушення.

Особливою увагою слід звертати на осіб, які перебувають у стані алкогольного сп'яніння, впливу наркотиків або мають психічні відхилення, оскільки вони становлять загрозу як для самого оточення, так і для працівників Національної поліції. Характерними ознаками алкогольного сп'яніння є червоне обличчя, незграбна хода, підвищене слиновиділення, інертність, порушення мови, необережна поведінка, тремтіння рук і т.д. [4, с. 20]

Під впливом наркотичних засобів виникає стан наркотичного збудження, який виявляється застиглим виразом обличчя чи його надмірною гіперактивністю, блідістю, зміною освітленості зіниць і їх загальмованістю, хаотичними або раптовими рухами, сміхом без причини. Особливо небезпечним є стан абстиненції, що може призвести до підвищення агресивності та жорстокості [7, с. 2]. Поведінка осіб із психічними відхиленнями (маніакально-депресивний психоз, параноїдальна шизофренія, епілепсія, психопатія) часто є небезпечною, виявляючи агресивність та інші неадекватні реакції. Поліцейські повинні бути обізнані з намірами таких осіб, щоб своєчасно захистити себе від можливих небезпек [3, с. 6].

Важливим фактором є здатність поліцейського візуально ідентифікувати приховану зброю підозрюваного. Симптомами можуть бути асиметрична хода з укороченим кроком та прихована зброя під одягом або за поясом, обмежений рух руки з одного боку та інші ознаки, що свідчать про приховану загрозу [9, с. 5].

Висновки. Отже, можна зазначити, що дослідники виділяють ряд принципів, які

визначаються ключовими у структурі та функціонуванні правоохоронних органів, зокрема поліції, яка, відповідно до проведених реформ, повинна діяти як служба обслуговування. Однак сучасний Закон України «Про Національну поліцію» формалізував лише декілька загально-правових принципів у другому розділі, не надаючи їм необхідного визнання, яке вони заслуговують у контексті принципів діяльності Національної поліції України.

Особливу увагу, як один із спеціально-правових принципів, заслуговує принцип інформаційно-аналітичного забезпечення, оскільки саме він дозволяє ефективно функціонувати ключовим підрозділам, що діють в складі Національної поліції.

Відсутність закріплення спеціальних принципів у чинному Законі України «Про Національну поліцію» є значущим недоліком даного спеціального законодавчого акту. Спеціальні принципи потребують правового закріплення, оскільки саме вони визначають юридичні засади для реалізації інформаційно-аналітичної діяльності поліції, включаючи формування баз даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, користування базами даних інших органів влади, а також інформаційно-пошукову та аналітичну роботу, інформаційну взаємодію з іншими державними органами та міжнародними установами.

Список використаних джерел

1. Адміністративна діяльність Національної поліції : навч. посіб. / О. М. Калюк, С. Ф. Константинов, В. А. Куліков та ін. ; за ред. В. А. Кулікова. Київ : Освіта України, 2016. 230 с.
2. Адміністративна діяльність Національної поліції: загальна частина : навч. посіб. / В. М. Бесчастний, О. М. Мердова, В. С. Тулінов та ін. ; за ред. В. М. Бесчастного. Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2017. 188 с.
3. Іншин М. І. Правове регулювання службово-трудової діяльності державних службовців як особливої категорії зайнятого населення України : навч. посіб. Харків : ФІНН, 2010. 672 с.
4. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України : підручник / за ред. В. К. Колпакова. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
5. Комісаров О. Г., Собакар' А. О., Соболь Е. Ю., Юнін О. С. Тактико-спеціальна підготовка: навч. посіб. Дніпро: ДДУВС, 2017. 277 с.
6. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 19.04.2021).
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
8. Тактика самозахисту та особистої безпеки працівників Національної поліції України: метод. рек. / уклад.: Бортник С. М., Моргунов О. А., Артем'єв В. О., Хомко І. Г. ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків : ХНУВС, 2017. 136 с.
9. Тьорло О. І., Йосипів Ю. Р., Синенький В. М. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції: навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 480 с.
10. Polyvaniuk, V., & Bilichenko, V. Current methods of public security during the protection of public order: basic aspects. 2019.
11. Bilychenko, V. V. International Standards for Protecting Key Human Rights and Freedoms in the Activities of Law Enforcement Agencies in Ukraine» *Scientific Works of the National University «Odessa Law Academy»*. Vol. 27, edited by Y. V. Tsurkan-Saifullina, Odesa : «Odessa Law Academy», Gelvetika, 2020, pp. 30-35.

Надійшла до редакції 08.12.2023

References

1. Administratyvna diyal'nist' Natsional'noyi politsiyi [Administrative activities of the National Police] : navch. posib. / O. M. Kalyuk, S. F. Konstantinov, V. A. Kulikov ta in. ; za red. V. A. Kulikova. Kyiv : Osvita Ukrainy, 2016. 230 p. [in Ukr.].
2. Administratyvna diyal'nist' Natsional'noyi politsiyi: zahal'na chastyna [Administrative activity of the National Police: general part] : navch. posib. / V. M. Beschastnyy, O. M. Merdova, V. S. Tulinov ta in. ; za red. V. M. Beschastnoho. Kryvyi Rih : DYUI MVS Ukrainy, 2017. 188 p. [in Ukr.].
3. Inshyn, M. I. (2010) Pravove rehulyuvannya sluzhbovo-trudovoyi diyal'nosti derzhavnykh sluzhbovtziv yak osoblyvoyi katehoriyi zaynyatoho naselennya Ukrainy [Legal regulation of official and labor activities of civil servants as a special category of the employed population of Ukraine] : navch. posib. Kharkiv : FINN, 672 p. [in Ukr.].
4. Kolpakov, V. K., Kuz'menko, O. V. (2003) Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] : pidruchnyk / za red. V. K. Kolpakova. Kyiv : Yurinkom Inter, 544 p. [in Ukr.].
5. Komisarov O. H., Sobakar' A. O., Sobol' E. Yu., Yunin O. S. (2017) Taktyko-spetsial'na pidhotovka [Special tactical training] : navch. posib. Dnipro: DDUVS., 277 p. [in Ukr.].

6. Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of 28.06.1996]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/-laws/show/254k/96-vr>. [in Ukr.].
7. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. [in Ukr.].
8. Taktyka samozakhystu ta osobystoyi bezpeky pratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi Ukrainy [Tactics of self-defense and personal safety of employees of the National Police of Ukraine] : metod. rek. / uklad.: Bortnyk S. M., Morhunov O. A., Artem'yev V. O., Khomko I. H. ; za zah. red. V. V. Sokurenka. Kharkiv : KhNUVS, 2017. 136 p. [in Ukr.].
9. T'orlo O. I., Yosypiv Yu. R., Synen'kyy V. M. (2018) Taktyko-spetsial'na pidhotovka pratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi [Tactical and special training of the National Police] : navch. Posibnyk. L'viv: L'vDUVS, 480 p. [in Ukr.].
10. Polyvaniuk, V., & Bilichenko, V. (2019) Current methods of public security during the protection of public order: basic aspects.
11. Bilychenko, V. V. (2020) «International Standards for Protecting Key Human Rights and Freedoms in the Activities of Law Enforcement Agencies in Ukraine.» Scientific Works of the National University «Odessa Law Academy.» Vol. 27, edited by Y. V. Tsurkan-Saifullina, Ministry of Education and Science of Ukraine, National University «Odessa Law Academy,» Gelvetika, pp. 30-35.

ABSTRACT

Valeriy Bilichenko. The need to use tactical principles in police units' work. The article examines the importance of applying tactical principles in the work of police units to effectively carry out their tasks and ensure community safety. The key aspects of a tactical approach are discussed, including adaptation to specific situations, the use of technology, and collaboration with other law enforcement agencies. Various tactical principles, such as strategic planning, coordination of actions, and the use of modern communication tools and specialized equipment, are thoroughly examined. The author emphasizes that the proper application of tactical principles assists police officers in addressing diverse situations, ranging from criminal investigations to public safety.

The article also highlights the significance of training and preparing police officers with consideration for tactical aspects to enhance their effectiveness in real situations. In conclusion, the article underscores the importance of continually refining tactical strategies to adapt to changing conditions and challenges faced by police units.

The publication addresses current issues and improvement strategies for refining the behavior tactics of employees of the National Police of Ukraine to avoid dangerous situations. Practical recommendations are provided regarding the conduct of law enforcement officers to prevent extreme and hazardous situations. It is noted that contemporary legislation in Ukraine's police activities proclaims a set of principles, ideally serving as a benchmark for European-style police as a service-oriented agency, forming the basis for all modern police activities aimed at providing services to the population.

Legal principles ensuring the personal safety of police officers are formulated, and the current state of legal regulation concerning personal safety in typical and extreme situations during official duties is reflected. The article includes an analysis of the normative-legal framework, processing of terminological apparatus with indications of corresponding interpretations, and an examination of publications by domestic scholars addressing personal safety of police officers in official and extreme situations, its current state, existing problems, resolution methods, and development prospects. A classification of personal safety provision for police officers in official and extreme situations is provided, along with meaningful conclusions and identified future directions for scientific research.

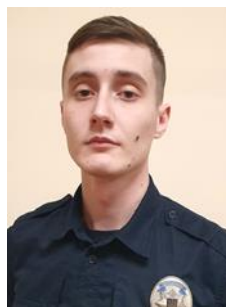
Keywords: *tactical and specialized training, units, tactics, police, response.*

УДК 355.233.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-136-141

**Микола
ПОЖИДАЄВ**[©]
викладач

**Андрій
МЕЛЬНИК**[©]
курсант

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ПРОБЛЕМИ ЯКІСНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДО СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Досліджено проблеми, пов'язані з якісною підготовкою поліцейських до служби в умовах воєнного стану. Детально проаналізовано причини та виклики, що ускладнюють забезпечення ефективної підготовки представників правоохоронних органів в умовах воєнної обстановки. Зокрема, розглядається вплив таких чинників, як стресові ситуації, дефіцит ресурсів та нестабільність, на якість навчання та тренувань. Окреслено аргументовані рекомендації щодо подолання цих проблем, зокрема шляхом впровадження новітніх методів навчання та оптимізації використання обмежених ресурсів під час тренувань. Основний акцент робиться на важливості системного підходу до підготовки поліцейських, спрямованого на вдосконалення якості та реалізацію найкращих практик у сфері правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану.

Ключові слова: підготовка поліцейських, воєнний стан, проблеми, причини, виклики, шляхи вирішення.

Постановка проблеми. Воєнний стан є особливим періодом функціонування нашої держави, що вводиться в разі збройної агресії проти України або загрози нападу. У цей період поліцейські виконують важливі завдання з охорони громадського порядку та забезпечення безпеки громадян.

Для ефективного виконання цих завдань поліцейським необхідна відповідна підготовка. В умовах воєнного стану така підготовка має бути спрямована на формування у поліцейських навичок і вмій, необхідних для ведення бойових дій, забезпечення безпеки громадян та протидії тероризму.

Однак на сьогодні існує низка проблем, що перешкоджають забезпеченню якісної підготовки поліцейських в умовах воєнного стану, як-от:

– брак ресурсів. Умови воєнного стану вимагають значних витрат на підготовку поліцейських. Ці витрати пов'язані із закупівлею сучасного озброєння та техніки, підготовкою інструкторів та забезпеченням безпеки під час навчання;

– брак кваліфікованих кадрів. В умовах воєнного стану існує потреба у кваліфікованих інструкторах, які можуть забезпечити ефективну підготовку поліцейських. Однак таких інструкторів недостатньо, і вони часто не мають достатнього досвіду роботи в умовах воєнного стану;

– брак уваги до підготовки поліцейських до служби в умовах воєнного стану. У мирний час питання підготовки поліцейських до служби в умовах воєнного стану часто не є пріоритетним. Це призводить до того, що поліцейські не отримують належної підготовки для виконання завдань у воєнний час [4].

Основними викликами якісної підготовки поліцейських до служби в умовах

© М. Пожидаєв, 2023
k_sfp@dduvs.in.ua

© А. Мельник, 2023
andriymelnuk03@gmail.com

воєнного стану є:

– швидкі зміни в воєнній техніці та тактиці. В умовах воєнного стану швидко змінюються воєнна техніка та тактика. Це вимагає від поліцейських постійної адаптації до нових умов;

– зростання складності завдань, котрі виконують поліцейські. В умовах воєнного стану поліцейські виконують більш складні завдання, ніж у мирний час. Це вимагає від них високого рівня підготовки та професійних навичок;

– психологічні навантаження. В умовах воєнного стану поліцейські зазнають значних психологічних навантажень. Це може негативно впливати на їхню ефективність [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання службової підготовки поліцейських розглянуто в працях таких авторів, як О. Тьорло, Б. Музика, О. Флуд, В. Бондаренко, Д. Швець, Д. Анісімов, Д. Петрушин, А. Антипова та ін. Однак окремо проблеми підготовки поліцейських до служби в умовах воєнного стану в цих та інших роботах не висвітлено.

Мета статті – з'ясувати проблеми, пов'язані з якісною підготовкою поліцейських до служби в умовах воєнного стану, проаналізувати причини та виклики, що ускладнюють забезпечення ефективної підготовки представників правоохоронних органів в умовах воєнної обстановки.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 1 Закону України від 12 травня 2015 р. «Про правовий режим воєнного стану» з 24 лютого 2022 р. в Україні діє воєнний стан. Це особливий правовий стан, що вводиться на всій території країни або в окремих її частинах у разі збройної агресії або загрози нападу, що становлять небезпеку для державної незалежності України та її територіальної цілісності. Це передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відповіді на збройну агресію та забезпечення національної безпеки, а також протидії загрози державній незалежності України та її територіальній цілісності. У цей період можуть бути тимчасово обмежені конституційні права і свободи громадянина, а також права та законні інтереси юридичних осіб, з уточненням строку дії цих обмежень [5].

У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, відповідно до Указу Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 р., було оголошено воєнний стан, який розпочався о 5:30 годині 24 лютого 2022 року. Згідно з цим режимом діяльність публічної адміністрації обмежується сприянням уповноваженим суб'єктам, що є відповідальними за забезпечення режиму воєнного стану, в безпосередньому виконанні завдань оборони держави.

Згідно із законом на органи Національної поліції покладається активна роль під час дії воєнного стану [6]. Вони сприяють діяльності військових адміністрацій адміністративно-територіальних одиниць, суду, органів прокуратури, юстиції, служби безпеки та адвокатури шляхом надання інформації про стан законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадської безпеки і порядку, а також результатів своєї діяльності на відповідній території. Основне завдання Національної поліції під час воєнного стану полягає у забезпеченні внутрішньої безпеки країни [17]. Тому питання повноважень цього органу виконавчої влади є дуже важливим. Законодавство також визначає, що пріоритетними завданнями Національної поліції є участь, у межах своїх повноважень, у забезпеченні та реалізації заходів правового режиму воєнного або надзвичайного стану, а також у зоні надзвичайної екологічної ситуації у разі їх введення на всій території України або в певній місцевості. Крім того, Національна поліція має виконувати завдання територіальної оборони [2; 13].

В умовах воєнного стану Національна поліція має низку основних завдань, таких як:

- 1) запобігання, припинення та ліквідація масових порушень громадського порядку;
- 2) розшук та затримання злочинців, особливо тих, які є збройними або становлять особливу небезпеку;
- 3) затримання осіб, які намагаються захопити повітряні судна або інші важливі об'єкти;
- 4) забезпечення посиленої охорони особливо важливих об'єктів та іншого

майна;

- 5) забезпечення суспільного порядку та безпеки під час значних виробничих аварій, катастроф, токсичних і радіаційних заражень місцевості;
- 6) забезпечення громадського порядку та безпеки під час пожеж;
- 7) участь у рятуванні людей і надання їм допомоги;
- 8) забезпечення охорони майна, котре опинилося без догляду.

Ці завдання визначені відповідним законодавством та спрямовані на забезпечення громадського порядку, безпеки громадян та важливих об'єктів в умовах воєнного стану [3, с. 37].

Україна знаходиться на складному етапі свого розвитку, оскільки на незалежність країни впливає введений воєнний стан, спричинений агресією з боку російської федерації. У зв'язку з невідповідністю країни до таких подій важливо провести глибокий аналіз різних аспектів. Зокрема, одним із невирішених питань є організація фізичного виховання та спорту серед працівників Національної поліції під час дії воєнного стану [11; 18].

Прикладом повного освітнього циклу у сфері підготовки кадрів для сил безпеки України може бути підготовка фахівців для органів і підрозділів цивільного захисту [8].

Конфліктні ситуації, що виникають у роботі поліції і вимагають застосування силових прийомів та спеціальних засобів, вважаються екстремальними через підвищений рівень небезпеки. Навчання курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України та працівників органів внутрішніх справ передбачає опанування раціональних та безпечних методів виконання оперативно-службових та службово-бойових завдань [3; 16].

Окрім зазначеного, під час навчання курсантів слід розвивати стійкі навички та вміння щодо тактичної та грамотної реалізації прийомів, методів, матеріальних та технічних засобів захисту табельного майна під час виконання оперативно-службових завдань. Можливо, зміна форм і методів занять зі службової підготовки, переорієнтація мислення особового складу та ставлення керівників до службової підготовки під час дії воєнного стану сприятиме підвищенню рівня професійної підготовки поліцейських у мирний період.

Зважаючи на нові умови, що виникли в Україні через введений воєнний стан, можна визначити основні завдання та цілі занять із підготовки курсантів – майбутніх поліцейських в умовах воєнного стану:

1. Навчання курсантів ефективним приемам рукопашного бою, діям під час зустрічі зі злочинцями, які володіють вогнепальною або холодною зброєю, а також навичкам затримання правопорушників, обшуку та супроводу, так само як і приемам страхівки та взаємодопомоги при виконанні службових обов'язків [12; 14];

2. Підготовка висококваліфікованих фахівців для Національної поліції України, які здатні швидко та точно виконувати службово-бойові завдання в ускладнених оперативних умовах;

3. Загартування курсантів, стимулювання їхнього фізичного розвитку, формування міцного імунітету та психологічної стійкості, що необхідно для виконання важких службових обов'язків, пов'язаних зі значним фізичним навантаженням;

4. Покращення здоров'я курсантів та виховання у них бажання постійно підвищувати власний спортивний рівень і приділяти увагу здоровому способу життя;

5. За статистичними даними, наразі існує значна проблема у виявленні інтересу курсантів до фізичної підготовки [15]. Саме тому важливо звертати увагу не лише на фізичну компоненту, як це часто відбувається в освітніх закладах, але й на психологічний стан та враховувати індивідуальні особливості кожного курсанта [10], допомагаючи їм знайти у спорті те, що вони сприймають як комфортне, і те, завдяки чому вони можуть самореалізуватися, підвищити рівень зацікавленості у вивченні цієї дисципліни [9];

6. Формування у курсантів високих морально-вольових якостей, необхідних для виконання службово-бойових завдань в умовах загострених настроїв у суспільстві [2].

Для вирішення проблем якісної підготовки поліцейських в умовах воєнного стану необхідно:

- забезпечити достатнє фінансування підготовки поліцейських для придбання сучасного озброєння та техніки, підготовки інструкторів та організації заходів безпеки

під час навчання;

– створити систему підготовки поліцейських, що буде спрямована на формування у них необхідних навичок і вмінь для виконання завдань у воєнний час. Ця система повинна враховувати особливості воєнного часу та умови, що швидко змінюються;

– підвищити увагу до такої складової освітнього процесу, як підготовка поліцейських до служби в умовах воєнного стану. Це необхідно для того, щоб поліцейські отримували належну підготовку для виконання завдань у воєнний час.

Шляхом вирішення цих проблем Україна зможе забезпечити якісну підготовку поліцейських в умовах дії воєнного стану, що сприятиме підвищенню ефективності їхньої діяльності та, як наслідок, кращому захисту громадян.

Висновки. Отже, якісна підготовка поліцейських до служби в умовах воєнного стану є важливим завданням для будь-якої держави. Вона дозволяє забезпечити ефективне виконання поліцейськими своїх завдань із забезпечення громадського порядку та безпеки громадян у складних умовах.

На сьогодні в Україні існує цілий спектр проблем, що перешкоджають забезпеченню якісної підготовки поліцейських до служби в умовах воєнного стану. Для їх вирішення необхідно забезпечити достатнє фінансування підготовки поліцейських, створити систему підготовки, що буде спрямована на формування у них необхідних навичок і вмінь для виконання завдань у воєнний час, а також підвищити увагу до такої складової освітнього процесу, як підготовка поліцейських до служби в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Бондаренко В. В. Особливості програм первинної професійної підготовки працівників Національної поліції України. *Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки : Фізичне виховання і спорт*. 2017. Вип. 25. С. 43–49.
2. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26.01.2016 № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>.
3. Тьорло О. І., Музика Б. Ю., Флуд О. В. та ін. Застосування заходів фізичного впливу в обмеженому просторі : навч.-метод. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 204 с.
4. Про підготовку фахівців у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських за освітньо-професійною програмою «2 роки курсант – 1 рік слухач» : наказ МВС України від 18.08.2021 № 615.
5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
6. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>.
7. Заброта Д. Г. Права і обов'язки працівників і курсантів навчальних закладів МВС України при несенні служби з охорони громадського порядку : навч. посібник. Дніпропетровськ, 2005. 90 с.
8. Швець Д. В. Первинна професійна підготовка як необхідна правова вимога до підготовки поліцейських. *Law and Safety*. 2017. Vol. 66. Issue 3. P. 103–112.
9. Анісімов Д. О., Антипова А. К. Фізична підготовка курсантів як необхідна складова нормальної діяльності правоохоронних органів. *Молодий вчений*. 2022. № 7(107). С. 5–8.
10. Петрушин Д., Анісімов Д., Пожидаєв М. Методика розвитку спеціальних фізичних якостей курсантів закладів вищої освіти Національної поліції України з використанням системи кросфіт. *Молодий вчений*. 2019. № 2(66). С. 345–348. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-75>.
11. Анісімов Д. О., Антипова А. К. Гендерні аспекти фізичної підготовки працівників правоохоронних органів. *Молодий вчений*. 2022. № 10(110). С. 14–16. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-10-110-3>.
12. Анісімов Д. О., Фурсова А. О., Пономаренко О. Л. Техніка рукопашного бою в аспекті підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України. *Молодий вчений*. 2022. № 7(107). С. 9–12.
13. Петрушин Д., Креніков Є. Актуальні напрями підвищення фізичної підготовки курсантів системи МВС України в сучасних умовах. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2023. № 1. С. 26–29.
14. Анісімов Д. О., Шеверун В. С. Сучасні аспекти вдосконалення рівня фізичної підготовки майбутніх правоохоронців засобами єдиноборств. *Молодий вчений*. 2021. № 11(99). С. 284–288. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-63>.
15. Anisimov D., Petrushin D., Boguslavsky V. Improvement of physical training of first-year

cadets of Dnipropetrovsk state university of internal affairs // Scientific space in the condition of global transformations of the modern world : scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2022. 164 p. P. 1–20. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-255-5-1>.

16. Анісімов Д., Антипова А. Фізична підготовка курсантів як необхідна складова нормальної діяльності правоохоронних органів. *Молодий вчений*. 2022. № 7(107). С. 5–8.

17. Кириченко А. В., Марков Р. А., Попко С. В. Забезпечення громадської безпеки національної поліцією. *Implementation of modern science in practice : The XI International Science Conference* (San Francisco, USA, November 29 – December 01, 2021). San Francisco, USA, 2021. P. 216–218.

18. Чоботько М. А., Чоботько І. І. Основні напрямки фізичної підготовки курсантів. *Перспективи, проблеми та наявні здобутки розвитку фізичної культури і спорту в Україні: зб. наук. праць IV Всеукраїнської інтернет-конференції «COLOR OF SCIENCE»* (м. Вінниця, 29 січ. 2021 р.). Вінниця, 2021. Вип. 4. С. 413–417.

Надійшла до редакції 05.12.2023

References

1. Bondarenko, V. V. (2017) Osoblyvosti program pervynnoi profesiinoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Features of programs of initial professional training of employees of the National Police of Ukraine]. *Molodizhnyi naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky : Fizychno vykhovannia i sport*. Issue. 25, pp. 43–49. [in Ukr.].

2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the approval of the Regulation on the organization of official training of employees of the National Police of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy vid 26.01.2016 № 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>. [in Ukr.].

3. Torlo, O. I., Muzyka, B. Yu., Flud, O. V. ta in. (2020) Zastosuvannia zakhodiv fizychnoho vplyvu v obmezhenomu prostori [Application of measures of physical impact in a limited space] : navch.-metod. posibnyk. Lviv : LvDUVS. 204 p. [in Ukr.].

4. Pro pidhotovku fakhivtsiv u zakladakh vyshchoi osvity zi spetsyfichnymy umovamy navchannia, yaki zdiisniuiut pidhotovku politseiskykh za osvitno-profesiinoiu programoiu «2 roky kursant – 1 rik slukhach» [About the training of specialists in institutions of higher education with specific training conditions, which train police officers according to the educational and professional program «2 years cadet – 1 year trainee»] : nakaz MVS Ukrainy vid 18.08.2021 № 615. [in Ukr.].

5. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of the martial law] : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>. [in Ukr.].

6. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>. [in Ukr.].

7. Zabroda, D. H. (2005) Prava i oboviazky pratsivnykiv i kursantiv navchalnykh zakladiv MVS Ukrainy pry nesenni sluzhby z okhorony hromadskoho poriadku [Rights and responsibilities of employees and cadets of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine when performing public order protection services] : navch. posibnyk. Dnipropetrovsk. 90 p. [in Ukr.].

8. Shvets, D. V. (2017) Pervynna profesiina pidhotovka yak neobkhdna pravova vymoha do pidhotovky politseiskykh [Primary professional training as a necessary legal requirement for the training of police officers]. *Law and Safety*. Vol. 66. Issue 3, pp. 103–112. [in Ukr.].

9. Anisimov, D. O., Antypova, A. K. (2022) Fizychna pidhotovka kursantiv yak neobkhdna skladova normalnoi diialnosti pravookhoronnykh orhaniv [Physical training of cadets as a necessary component of normal law enforcement activities]. *Molodyi vchenyi*. № 7(107), pp. 5–8. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/download/5380/5273/>. [in Ukr.].

10. Petrushyn, D., Anisimov, D., Pozhydaiev, M. (2019) Metodyka rozvytku spetsialnykh fizychnykh yakosti kursantiv zakladiv vyshchoi osvity Natsionalnoi politsii Ukrainy z vykorystanniam systemy krosfit [Methodology for the development of special physical qualities of cadets of higher education institutions of the National Police of Ukraine using the crossfit system]. *Molodyi vchenyi*. № 2(66), pp. 345–348. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-75>. [in Ukr.].

11. Anisimov, D. O., Antypova, A. K. (2022) Hendermi aspekty fizychnoi pidhotovky pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Gender aspects of physical training of law enforcement officers]. *Molodyi vchenyi*. № 10(110), pp. 14–16. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-10-110-3>. [in Ukr.].

12. Anisimov, D. O., Fursova, A. O., Ponomarenko, O. L. (2022) Tekhnika rukopashnoho boiu v aspekti pidhotovky fakhivtsiv dlia pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Technique of hand-to-hand combat in the aspect of training specialists for units of the National Police of Ukraine]. *Molodyi vchenyi*. № 7(107), pp. 9–12. [in Ukr.].

13. Petrushyn, D., Krenikov, Ye. (2023) Aktualni napriamy pidvyshchennia fizychnoi pidhotovky kursantiv systemy MVS Ukrainy v suchasnykh umovakh [Current trends in improving the physical training of cadets of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in modern conditions]. *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu*. № 1, pp. 26–29. [in Ukr.].

14. Anisimov, D. O., Sheverun, V. S. (2021) Suchasni aspekty vdoskonalennia rivnia fizychnoi

pidhotovky maibutnikh pravookhorontsiv zasobamy uedynoborstv [Modern aspects of improving the level of physical training of future law enforcement officers by means of martial arts]. *Molodyi vchenyi*. № 11(99), pp. 284–288. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-63>. [in Ukr.].

15. Anisimov, D., Petrushin, D., Boguslavsky, V. (2022) Improvement of physical training of first-year cadets of Dnipropetrovsk state university of internal affairs // Scientific space in the condition of global transformations of the modern world : scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing. 164 p., pp. 1–20. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-255-5-1>.

16. Anisimov, D., Antypova, A. (2022) Fizychna pidhotovka kursantiv yak neobkhidna skladova normalnoi diialnosti pravookhoronnykh orhaniv [Physical training of cadets as a necessary component of normal law enforcement activities]. *Molodyi vchenyi*. № 7(107), pp. 5–8. [in Ukr.].

17. Kyrychenko, A. V., Markov, R. A., Popko, S. V. (2021) Zabezpechennia hromadskoi bezpeky natsionalnoiu politsiieiu [Ensuring public safety by the national police]. *Implementation of modern science in practice : The XI International Science Conference* (San Francisco, USA, November 29 – December 01, 2021). San Francisco, USA, pp. 216–218. [in Ukr.].

18. Chobotko, M. A., Chobotko, I. I. (2021) Osnovni napriamky fizychnoi pidhotovky kursantiv [Main areas of physical training of cadets]. *Perspektyvy, problemy ta naiavni zdotuky rozvytku fizychnoi kultury i sportu v Ukraini: zb. nauk. prats IV Vseukrainskoi internet-konferentsii «COLOR OF SCIENCE»* (m. Vinnytsia, 29 sich. 2021 r.). Vinnytsia. Issue 4, pp. 413–417. [in Ukr.].

ABSTRACT

Mykola Pozhydaiev, Andrii Melnyk. Problems of qualitative training of police officers for service under martial law. The article examines the problems associated with qualitative training of police officers for duty under the conditions of the state of martial. The author analyses in detail the reasons and challenges that make it difficult to ensure effective training of law enforcement officials in a martial law environment. In particular, the authors examine the impact of stressful situations, lack of resources and instability on the quality of education and training. The article provides reasoned recommendations on how to overcome these problems, in particular by introducing the latest training methods and optimising the use of limited resources during training. The main emphasis is placed on the importance of a systematic approach to police training aimed at improving the quality and implementation of best practices in law enforcement under martial law.

The authors review the conditions that have arisen in Ukraine due to the imposition of martial law, and identifies the main tasks and objectives to be achieved during the training of law enforcement cadets under martial law.

By addressing these issues, Ukraine will be able to ensure high-quality training of police officers under martial law, which will help to increase the effectiveness of their work and protect citizens.

High-quality training of police officers under martial law is an important task for any state. It helps to ensure that police officers can effectively perform their tasks of ensuring public order and safety of citizens in difficult conditions.

The article identifies a number of problems that currently exist in Ukraine that impede the provision of quality police training under martial law. To solve them, it is necessary to ensure sufficient funding for police training, create a training system aimed at developing the necessary skills and abilities to perform tasks in wartime, and increase attention to police training under martial law.

Keywords: *police training, martial law, problems, reasons, challenges, ways of solving them.*

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ,
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ
ЗАСАДИ ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ**

УДК 343.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-142-147

Іван БОГАТИРЬОВ[©]

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
(Державний університет «Житомирська
політехніка», м. Житомир, Україна)

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ, КОТРА
ВЧИНЯЄ ЗЛОЧИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ**

Розглянуто кримінологічну характеристику особи, котра вчиняє злочини в умовах війни. Виділено особливості такої характеристики, зокрема: особа, котра вчиняє злочин в умовах війни, є найменш дослідженою; суб'єктом такого злочину є військовослужбовець російської федерації або колаборант із-поміж громадян України; вчинення злочинів в умовах війни свідчить про багатоглибкість поведінки особи, її біологічні, фізіологічні, соціальні та морально-психологічні властивості.

Сформульовано авторське визначення особи, котра вчиняє злочини в умовах війни в Україні. Доведено, що особа, котра вчиняє злочин в умовах війни в Україні, має розглядатися кримінологами не як певна абстракція (ідеальна модель), а як людська істота, котрій у результаті соціальної патології притаманне відчуження від нормальних людських цінностей і котра в певних часових межах набула аморальності, імпульсивності та агресивності до інших людей.

Ключові слова: особа, злочинець, колаборант, військовослужбовець, особливості, характеристика, війна, агресивна поведінка.

Постановка проблеми. Вивчення особи, котра вчиняє злочини в умовах російсько-української війни, завжди була і залишається однією з центральних проблем усіх наук кримінально-правового циклу. Кримінологія не є виключенням, оскільки саме вона розглядає особу злочинця як людину, якій притаманні морально-психологічні, фізіологічні, соціальні та біологічні властивості.

Отже, дослідження особи, котра вчиняє злочини в умовах війни в Україні, дозволяє виявити, не тільки детермінанти вчинення військовослужбовцями рф або колаборантами з-поміж громадян України протиправних дій на території окупованих міст і сіл, а також і механізм їхньої злочинної поведінки.

Зважаючи на той факт, що кримінологічна наука тільки розпочинає вивчати особу, котра вчиняє злочини в умовах війни, маємо дійти розуміння сутності поняття такого злочинця, оскільки поява різноманітних підходів до його визначення зумовлена періодом часу, а саме пов'язана з початком широкомасштабного вторгнення держави-агресора на нашу територію 24 лютого 2022 р. Тому маємо розглядати поведінку військовослужбовця рф або колаборанта з-поміж громадян України як злочинну.

Найцікавіше, що особливістю аналізу особи, котра вчиняє злочини в умовах війни в Україні, є той факт, що ця особа має розглядатися не як ідеальна модель, абстракція злочинця, який вчиняє злочин, а як спеціальний суб'єкт – військовослужбовець держави-агресора, який прийшов на нашу територію вчиняти воєнні злочини, або колаборант із-поміж громадян України, котрий допомагає ворогу

© І. Богатирьов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4001-7256>

vanbogatyrov@gmail.com

вчиняти воєнні злочини.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вказана проблематика частково розглядається у працях науковців: А. Бабенка, О. Бусол, А. Богатирьова, В. Василевича, О. Джужі, О. Гуміна, Б. Головкина, Ю. Нікітіна, Є Назимка, О. Костенка, О. Кулика, В. Мисливого, О. Михайлика, Є. Стрельцова, С. Шалгунової.

Метою статті є вивчення кримінологічної характеристики особи, котра вчиняє злочини в умовах війни в Україні. Для досягнення зазначеної мети у межах статті буде: 1) розглянуто поняття особи, котра вчиняє злочини в умовах війни в Україні; 2) виокремлено особливості кримінологічної характеристики особи, котра вчиняє злочини в умовах війни в Україні; 3) розкрито багатоаспектність поведінки особи, котра вчиняє злочини в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. За всієї різноманітності підходів кримінологів до вивчення особи злочинця в різних кримінальних ситуаціях, і війна не є виключенням, вичерпним є поняття такої особи як сукупність соціально значущих ознак і відносин, що характеризують її як винну у вчиненні злочину особу з низьким соціальним рівнем самоконтролю.

Перед початком розгляду найбільш характерних рис осіб, котрі вчинили злочини в умовах війни в Україні, необхідно відзначити, що у кримінології склалася тенденція розглядати особу злочинця з позицій системно-структурного аналізу.

Будучи насамперед людиною, особа-злочинець має загальні ознаки (стать, вік, фах, освіту, соціальний статус тощо), а також властиві лише їй ознаки, що виражають характер і ступінь її суспільної небезпеки. Здебільшого такі ознаки поділяють на: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціально-рольові; морально-психологічні [1, с. 79].

Незважаючи на всю різноманітність досліджень, більшість кримінологів визнає наявність тісного зв'язку між системою соціальних цінностей особистості, психологічними особливостями людини і злочинною поведінкою, що визначається під час взаємодії людей відмінностями їхнього місця й ролі в конкретних суспільних структурах, у соціальному становищі.

Особи, які вчинили злочин, передбачений ст. 257 КК України, мають безліч загальних властивостей і ознак. Таким особам, як правило, властиві істотні ознаки соціально-правової та морально-психологічної деформації. Цілком очевидно, що без глибокого вивчення кримінологічної характеристики цих осіб неможливо окреслити заходи, спрямовані на запобігання вчиненню ними злочинів в умовах російсько-української війни.

Вітчизняна кримінологічна наука розглядає особу злочинця як найбільш складну та дискусійну, а особу, яка вчиняє злочин в умовах російсько-української війни, взагалі як найменш досліджену. Більше того, як зазначає вітчизняний вчений О. Джужа, жоден кримінолог, представник будь-якої школи, не може оминати проблеми, пов'язані з особою, котра вчиняє злочин [2, с. 99].

Під час вивчення особи, котра вчиняє злочини в умовах війни в Україні, доходимо висновку, що особи окресленої категорії наділені такими кримінологічними відомостями, котрі нагально потрібно знати військовій прокуратурі, працівникам правоохоронних органів задля виявлення цих осіб і притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Крім того, комплексне дослідження злочинної поведінки особи, котра вчиняє злочини в умовах війни в Україні, набуває сьогодні все більшої актуальності як для теорії, так і для практики, оскільки без послідовного її вирішення важко говорити про злочинця взагалі й воєнного злочинця зокрема. Дослідження особи, котра вчиняє злочини в умовах війни, як об'єкта кримінологічного дослідження полягає у виявленні тих її якостей, що зумовлюють вибір вчинення саме того злочину, що усвідомлюється особою і настання наслідків якого вона бажає.

На це, до речі, звертають увагу як вітчизняні так і зарубіжні кримінологи, оскільки людина має відповідати за свою поведінку та за свої вчинки – завдяки цьому можемо спрогнозувати її схильність до вчинення злочину. Злочин – це акт людського волевиявлення, що виражається у певних вчинках, котрі формуються з огляду на соціальний портрет, морально-психологічні риси і властивості, а також фізіологічні особливості особи [3, с. 78].

На комплексному дослідженні злочинної поведінки особи, котра вчиняє злочини в умовах війни, наголошували також і вітчизняні вчені. Зокрема, А. Богатирьов вважає, що таке дослідження дає змогу визначити ту питому вагу, котру вносить у злочинну поведінку сама особа як активний суб'єкт взаємодії із соціальним середовищем [4, с. 181]. Отже, досліджуючи кримінологічну характеристику особи, котра вчиняє злочини в умовах війни, варто відповісти, а ким є такі особи. Можна виділити декількох таких осіб:

1) воєнно-політичне керівництво рф, оскільки саме воно послало свої збройні сили вчиняти кримінальні правопорушення на території суверенної, незалежної правової держави, якою є Україна;

2) військовослужбовці та їхні командири, які безпосередньо вчиняють на території України тяжкі й особливо тяжкі злочини;

3) колаборанти з-поміж громадян України, котрі вчиняють такі злочини, як: колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України); пособництво державі-агресору (ст. 111-2); несанціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 КК України); незаконне використання гуманітарної допомоги (ст. 201-2 КК України); незаконне втручання в роботу інформаційної системи (ст. 361 КК України); образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю (ст. 435-1 КК України); «виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників» (ст. 436 КК України) [5, с. 4–5].

У зарубіжній кримінології вивчення особи злочинця називають профілюванням. Профілювання злочинця може відбуватися в різних сферах, наприклад, для визначення профілю поліцейських, митників та прикордонників, засуджених за отримання неправомірної вигоди [6; 7].

Є дослідження, присвячені профілюванню контрабандистів мігрантів [8], а також осіб, які порушують законодавство у сфері охорони державного кордону [9]. Поки що, на жаль, відсутнє профілювання військовослужбовців рф, які вчиняють воєнні злочини в Україні, колаборантів та зрадників із-поміж агентів рф.

Поділяємо позицію вітчизняних учених кримінально-правового циклу про те, що профілювання злочину, вчиненого особою в умовах російсько-української війни, може бути звичайною практикою сучасної правоохоронної діяльності [10-12].

Вітчизняна дослідниця С. Шалгунова вважає, що особа-злочинець – поняття умовне, оскільки віднесення певних дій до злочинних залежить від законодавця. Проте «середньостатистичний злочинець», на думку вченої, завжди буде необхідний суспільству з метою вироблення відповідних заходів запобігання. Практична та наукова значущість поняття особи злочинця полягає в тому, що воно дає можливість проводити класифікацію особи злочинця, розробляти методики вивчення особи злочинця, аналізувати злочинність та злочини, прогнозувати злочинну поведінку [13, с. 294].

Отже, вищезазначене свідчить про багатоаспектність особи, яка вчиняє злочини в умовах війни, а це уже становить науковий інтерес для нас, і, можливо, в результаті проведення всебічного та глибокого дослідження такої особи нами буде внесено нові корисні відомості у кримінологічну науку. Для виконання поставленого наукового завдання було використано позиції вітчизняних кримінологів, які уже презентують своє бачення вищенаведеної проблеми.

Вивчення особи, котра вчиняє злочини в умовах війни, дозволило дійти висновку, що її протиправні дії не лише виходять на кримінологічно значущі соціальні явища і процеси, закономірно пов'язані із злочинною поведінкою та злочинністю військовослужбовців рф та колаборантів із-поміж громадян України, а й допомагають виявляти характер відповідного причинного зв'язку та надають можливості для прогнозування злочинної поведінки кожного з них у типових кримінологічних ситуаціях.

Варто також занотувати, що усебічне вивчення особи, яка вчиняє злочини в умовах війни, є необхідною передумовою пізнання детермінант протиправної поведінки військовослужбовця рф під час виконання бойового завдання або колаборанта в умовах окупації, планування та організації процесу їх затримання і притягнення до кримінальної відповідальності.

Цікавою для вивчення особи, яка вчиняє злочини в умовах російсько-української війни, є позиція вітчизняного вченого кримінолога, академіка О. Костенка, який формулює особу злочинця як «соціопатичну особистість». На його думку, людина є «тримірною» істотою і складається з трьох прошарків: 1) «фізична річ»; 2) «біологічна

річ»; 3) «соціальна особистість». Тому злочинний характер поведінки, як зауважує вчений, – це свого роду соціальна патологія, оскільки є проявом комплексу свавілля та ілюзій (особливого стану, що не узгоджений із законами природи) [14, с. 128].

Якщо застосувати таку формулу до військовослужбовців рф, котрі вчиняли вбивства, гвалтували дітей і жінок, катували військовоплених, то можемо сформулювати таку особу як істоту з її соціальною паталагоєю і комплексом проявів свавілля, агресії, сексуального збочення, якій притаманні всі три прошарки, що з природою не мають нічого спільного.

Безумовно, вивчаючи особу, котра вчиняє злочини в умовах війни в Україні, маємо погодитися з тим, що ця особа є об'єктом дослідження багатьох наук, кожна з яких вивчає її з огляду на власний предмет. Кримінологічна характеристика особи, котра вчиняє злочини в умовах російсько-української війни, ґрунтується на певній структурі, в основі якої покладено розподіл певних елементів, їхні зв'язки та взаємодія між ними.

Серед кримінологів найчастіше виокремлюють такі складові кримінологічної структури: соціально-демографічні, морально-психологічні, соціально-рольові, кримінально-правові та кримінально-виконавчі ознаки. Отже, статистичний «портрет» військовослужбовців рф в умовах війни в Україні на підставі наведеної структури можна охарактеризувати так.

Це молоді люди чоловічої статі, з різним рівнем освіти, сімейним станом, заняттям, судимістю, морально розбещені, психічно неурівноважені, які мають потреби у збагаченні, що і породжує їхню мотивацію до злочинної діяльності. Варто наголосити, що вищеперераховані ознаки не є вичерпними, але і вони показують, що військовослужбовець збройних сил рф вмотивований вищим воєнно-політичним керівництвом країни на вчинення в Україні тяжких і особливо тяжких злочинів.

Більш докладний статистичний портрет злочинців в умовах війни може бути сформований шляхом опитування військовополонених рф, а також тих, хто буде відбувати реальні строки покарання за злочини, вчинені в Україні в період російсько-української війни.

Висновки. Узагальнюючи позиції вітчизняних вчених щодо комплексного дослідження кримінологічної характеристики особи, котра вчиняє злочини в умовах війни в Україні, доходимо таких висновків:

1) ефективність будь-якого дослідження, не є виключенням і представлено, має забезпечуватися науково-теоретичним та практичним підґрунтям кримінологічної характеристики особи, котра вчиняє в умовах війни в Україні воєнні злочини та злочини, пов'язані з такою війною;

2) особа, котра вчиняє злочини в умовах війни в Україні, має розглядатися кримінологами не як певна абстракція (ідеальна модель), а як людська істота, котрій у результаті соціальної патології притаманне відчуження від нормальних людських цінностей і котра в певних часових межах набула аморальності, імпульсивності та агресивності щодо інших людей.

Список використаних джерел

1. Богатирьов І. Г. Кримінологія : підруч. / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. 352 с.
2. Джужа О. М., Василевич В. В., Черней В. В., Чернявський С. С. та ін. Кримінологія : підруч. / за заг. ред. В. В. Чернея ; за наук. ред. О. М. Джужі. Київ : ФЛП Маслаков, 2020. 612 с.
3. Кримінологія. Академічний курс / кол. авт. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондр, 2018. 588 с.
4. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.
5. Вознюк А. А., Дударов О. О., Мовчан Р. О., Чернявський С. С. та ін. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук-практ. коментар / за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.
6. Simonović B., Djurdjevi Z., Janković B. Profile of Police Officers Convicted of Bribery. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*. 2017. Vol. 68. Issue 4. P. 371–384.
7. Kuryliuk Y., Khalymon S., Filippov S., Shvedova H., Zolka V., Vikhtiuk A. Criminological profile of corrupt border guard (Ukrainian experience). *Journal of Legal, Ethics and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24. Special Issue 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/criminological-profile-of-corrupt-border-guard-ukrainian-experience.pdf>.
8. Kuryliuk Y., Khalymon S. Criminal profile of migrants' smuggler across the State Border of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9. Issue 27. P. 195–208. URL:

<https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.21>.

9. Kushnir Y., Hutsuliak M. The person of the criminal that committed a criminal offence in the field of inviolability of State Border of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. Issue 43. P. 32–40. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.43.07.3>.

10. Devery C. Criminal profiling and criminal investigation. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. 2010. Vol. 26. Issue 4. P. 393–409.

11. Johnson R., Morgan M. Suspicion formation among police officers: An international literature review. *Criminal Justice Studies*. 2013. Vol. 26. Issue 1. P. 99–114.

12. Messer C. The professionalization of criminal profiling. *Free Inquiry in Creative Sociology*. 2008. Vol. 36. Issue 2. P. 67–74.

13. Шалгунова С. А. Дослідження особи злочинця в кримінології. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2005. № 4(24). С. 293–299.

14. Бабенко А. М., Бусол О. Ю., Костенко О. М. та ін. Кримінологія : підруч. / за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2018. 416 с.

Надійшла до редакції 08.12.2023

References

1. Bohatyrov, I. H. (2018) Kryminolohiia [Criminology] : pidruch. / zah. red. I. H. Bohatyrova, V. V. Topchiia. Kyiv : VD Dakor. 352 p. [in Ukr.].

2. Dzhuzha, O. M., Vasylevych, V. V., Cherniei, V. V., Cherniavskiy, S. S. ta in. (2020) Kryminolohiia [Criminology] : pidruch. / za zah. red. V. V. Chernieia ; za nauk. red. O. M. Dzhuzhi. Kyiv : FLP Maslakov. 612 p. [in Ukr.].

3. Kryminolohiia. Akademichnyi kurs [Criminology. Academic course] / kol. avt. ; za zah. red. O. M. Lytvynova. Kyiv : Kondr, 2018. 588 p. [in Ukr.].

4. Bohatyrov, A. I. (2019) Antykryminohennyi vplyv na zlochynnist sered zasudzhennykh u mistsiakh nesvobody Ukrainy [Anti-criminogenic influence on crime among convicts in places of deprivation of liberty in Ukraine] : monohrafiia. Kherson : Vydavnychiy dim «Helvetyka». 432 p. [in Ukr.].

5. Vozniuk, A. A., Dudarov, O. O., Movchan, R. O., Cherniavskiy, S. S. ta in. (2022) Novely kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy, pryiniati v umovakh voiennoho stanu [Novels of the criminal legislation of Ukraine, adopted in the conditions of martial law] : nauk-prakt. komentar / za red. A. A. Vozniuka, R. O. Movchana, V. V. Chernieia. Kyiv : Norma prava. 278 p. [in Ukr.].

6. Simonović, B., Djurdjevi, Z., Janković, B. (2017) Profile of Police Officers Convicted of Bribery. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*. Vol. 68. Issue 4, pp. 371–384.

7. Kuryliuk, Y., Khalymon, S., Filippov, S., Shvedova, H., Zolka, V., Vikhtiuk, A. (2021) Criminological profile of corrupt border guard (Ukrainian experience). *Journal of Legal, Ethics and Regulatory Issues*. Vol. 24. Special Issue 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/criminological-profile-of-corrupt-border-guard-ukrainian-experience.pdf>.

8. Kuryliuk, Y., Khalymon, S. (2020) Criminal profile of migrants' smuggler across the State Border of Ukraine. *Amazonia Investiga*. Vol. 9. Issue 27, pp. 195–208. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.21>.

9. Kushnir, Y., Hutsuliak, M. (2021) The person of the criminal that committed a criminal offence in the field of inviolability of State Border of Ukraine. *Amazonia Investiga*. Vol. 10. Issue 43, pp. 32–40. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.43.07.3>.

10. Devery, C. (2010) Criminal profiling and criminal investigation. *Journal of Contemporary Criminal Justice*. Vol. 26. Issue 4, pp. 393–409.

11. Johnson, R., Morgan, M. (2013) Suspicion formation among police officers: An international literature review. *Criminal Justice Studies*. Vol. 26. Issue 1, pp. 99–114.

12. Messer, C. (2008) The professionalization of criminal profiling. *Free Inquiry in Creative Sociology*. Vol. 36. Issue 2, pp. 67–74.

13. Shalgunova, S. A. (2005) Doslidzhennia osoby zlochynstia v kryminolohii [Investigation of the identity of the criminal in criminology]. *Naukovyi visnyk Yurydychnoi akademii Ministerstva vnutrishnikh sprav*. № 4(24), pp. 293–299. [in Ukr.].

14. Babenko, A. M., Busol, O. Yu., Kostenko, O. M. ta in. (2018) Kryminolohiia [Criminology] : pidruch. / za zah. red. Yu. V. Nikitina, S. F. Denysova, Ye. L. Streltsova. 2-e vyd., pererob. i dop. Kharkiv : Pravo. 416 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ivan Bogatyryov. Criminological characteristics of a person who commits crimes in wartime in Ukraine. The article examines the criminological characteristics of a person who commits crimes during the war in Ukraine. It is proven that the study of a person who commits a crime has always been and remains one of the central problems of all sciences of the criminal law cycle. Criminology is no exception, because it considers the person of the criminal as a person who has moral-psychological, physiological, social and biological properties.

Therefore, the study of the criminological characteristics of a person who commits crimes in the conditions of war in Ukraine made it possible to identify not only the determinants of the commission by

servicemen of the russian federation or collaborators among citizens of Ukraine in illegal actions on the territory of occupied cities and villages, as well as to reveal the mechanism of their criminal, aggressive behavior.

Considering the fact that criminological science is just beginning to study a person who commits crimes in the conditions of war, we must come to an understanding of the essence of the concept of such a criminal, since the appearance of various approaches to its definition is due to the period of time, namely the russian-Ukrainian war.

The article highlights the features of this characteristic, in particular; a person who commits a crime in the conditions of war in Ukraine is the least investigated; the subject of the crime can be a serviceman of the russian federation or a collaborator among citizens of Ukraine. Committing crimes in the conditions of war shows the multifaceted nature of a person's behavior, his/her biological, physiological, social and moral-psychological properties.

The author's definition of the criminological characteristics of a person who commits crimes in the conditions of the russian-Ukrainian war is formulated - this is a human being who, as a result of social pathology, has become alienated from normal human values, and who, within certain time frames, has acquired immorality, impulsiveness and aggressive criminal behavior towards another person .

It is noted that a statistical portrait of a criminal in wartime can be formed by interviewing russian prisoners of war, collaborators among Ukrainian citizens, as well as those who will serve real sentences for crimes committed in Ukraine during the russian-Ukrainian war.

In general, summarizing the positions of domestic scientists regarding a comprehensive study of the criminological characteristics of a person who commits a crime in the conditions of war in Ukraine, we will draw the following conclusions:

1) the effectiveness of any research, and this research is not an exception, should be provided with a scientific, theoretical and practical basis for the criminological characterization of a person who commits war crimes and crimes related to such a war in the conditions of war in Ukraine;

2) it is proven that a person who commits a crime in the conditions of war in Ukraine should be considered by criminologists not as a certain abstraction (ideal model), but as a human being who, as a result of social pathology, is inherently alienated from normal human values, and who in certain time frames, acquired immorality, impulsiveness and aggressiveness towards other people.

Keywords: *person, criminal, collaborator, military serviceman, features, characteristics, war, aggressive behavior.*

УДК 343.985

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-147-153

Микола ЄФІМОВ[©]
доктор юридичних
наук, професор

**Ілона
ЗАГОРОВСЬКА**[©]
слухач магістратури

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ ПРОМИСЛОМ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

Досліджено актуальні проблеми розслідування незаконного зайняття рибним промислом. Зазначено, що найпоширенішою проблемою у розслідуванні протиправних діянь у сфері незаконного полювання і риболовлі та конкретно незаконного зайняття рибним промислом є брак новітніх технологічних рішень, які могли б допомогти у виявленні зазначених порушень, а також

© М. Єфімов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3964-798X>

effimovnick@gmail.com

© І. Загорівська, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3964-798X>

zagorilona@ukr.net

вдосконалити систему контролю над вказаною діяльністю. Крім того, відсутність міжнародної співпраці та технологічних інновацій для ефективності у протидії та розслідуванні досліджуваної негативної діяльності є ще окремими чинниками неефективної реалізації кримінальних проваджень цієї категорії. Тобто важливим аспектом розслідування є постійне вдосконалення тактичних прийомів проведення окремих процесуальних дій і технічних засобів, які будуть забезпечувати максимальну ефективність протидії незаконному рибальству.

Зазначено, що незаконне зайняття рибним промыслом призводить до надмірного вилову риби та порушення екосистем у водних басейнах. Вказане загрожує різноманіттю видів та може призвести до вимирання популяцій деяких видів риб, що буде мати негативний вплив на рибне господарство. Крім того, незаконний рибний промысел створює нелегальну конкуренцію для легальних риболовецьких компаній і господарств, що в подальшому може призвести до зменшення їх доходів і втрати робочих місць у визначеній галузі.

Відмічено, що важливо враховувати правовий контекст і міжнародні угоди, які регулюють рибальську галузь, а також співробітничати на міжнародному рівні для ефективного контролю над незаконним рибальством. Потреба якнайшвидшого запровадження вказаних засобів та технологій (застосування супутникових систем, таких як Landsat, Sentinel; обладнання риболовних суден системами GPS, RFID-мітки; засобів візуалізації) та їх ефективного використання полягає в їхній спроможності забезпечувати контроль над рибною промисловістю. Крім того, новітні технології, як-от: супутниковий моніторинг і аналіз відомостей, слугуватимуть для встановлення незаконної активності у досліджуваній сфері. І беззаперечно важливим заходом є профілактична діяльність уповноважених осіб стосовно роз'яснень кримінально-караних наслідків незаконного рибальства.

Ключові слова: *незаконне зайняття рибним промыслом, розслідування, правоохоронні органи, рибальська діяльність, морські та річкові екосистеми, профілактика.*

Постановка проблеми. Найпоширенішою проблемою у розслідуванні протиправних діянь у сфері незаконного полювання і риболовлі та конкретно незаконного зайняття рибним промыслом є брак новітніх технологічних рішень, які могли б допомогти у виявленні зазначених порушень, а також вдосконалити систему контролю над вказаною діяльністю. Крім того, відсутність міжнародної співпраці та технологічних інновацій для ефективності у протидії та розслідуванні досліджуваної негативної діяльності є ще окремими чинниками неефективної реалізації кримінальних проваджень цієї категорії. Тобто важливим аспектом розслідування є постійне вдосконалення тактичних прийомів проведення окремих процесуальних дій і технічних засобів, які будуть забезпечувати максимальну ефективність протидії незаконному рибальству.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Останніми роками прийоми та методи розслідування кримінальних правопорушень опрацьовували різні науковці, зокрема, серед них варто виокремити таких: Ю. Алєнін, Л. Аркуша, В. Бахін, В. Берназ, В. Весельський, А. Волобуєв, В. Галаган, В. Гончаренко, І. Гора, В. Дрозд, В. Журавель, А. Іщенко, Н. Клименко, В. Коновалова, В. Корж, В. Кузьмичов, В. Лисенко, В. Лисиченко, Л. Лобойко, В. Лукашевич, Є. Лук'янчиков, Г. Матусовський, О. Одерій, І. Пиріг, М. Погорєцький, М. Салтевський, Д. Сергєєва, С. Стахівський, Р. Степанюк, О. Татаров, В. Тертишник, В. Тіщенко, Л. Удалова, І. Хараберюш, П. Цимбал, К. Чаплинський, С. Чернявський, Ю. Черноус, В. Шепітько, М. Щєрбаковський, Б. Щур, В. Юсупов, О. Юхно тощо. Водночас відсутні конкретні дослідження у сфері незаконного зайняття рибним промыслом. Наша праця спрямована на виявлення проблемних аспектів вказаної діяльності та надання конкретних пропозицій щодо їх вирішення.

Метою статті є дослідження актуальних проблем розслідування незаконного зайняття рибним промыслом.

Вклад основного матеріалу. Загалом промыслове рибальство (далі – промысел) – вид спеціального використання риби та інших водних живих ресурсів, які перебувають у стані природної волі, шляхом їх вилучення (вилову, добування, збирання) із природного або штучного середовища з метою задоволення потреб населення і народного господарства [10].

Треба зазначити, що незаконне зайняття рибним промыслом призводить до надмірного вилову риби та порушення екосистем у водних басейнах. Вказане загрожує різноманіттю видів та може призвести до вимирання популяцій деяких видів риб, що негативно вплине на рибне господарство. Крім того, незаконний рибний промысел створює нелегальну конкуренцію для легальних риболовецьких компаній і господарств, що в подальшому може призвести до зменшення їх доходів і втрати робочих місць у

визначеній галузі.

Досить правильно К. Черевко наголошує на тому, що незаконно виловлена риба може бути небезпечною для споживачів, оскільки вона може бути виловлена в забруднених водах, де можуть бути шкідливі речовини, такі як важкі метали та інші забруднюючі речовини. Авторка ацентує, що забруднена риба може стати джерелом поширення харчових захворювань, наприклад сальмонельоз, гепатит А та інших інфекцій, що можуть бути передані через некоректну обробку та приготування рибних продуктів [11, с. 62].

Для забезпечення безпеки споживачів і запобігання вказаним ризикам важливо розвинути ефективну систему контролю та регулювання в рибній промисловості, а також підвищувати обізнаність громадськості щодо небезпеки незаконного рибальства і важливості покупки легальної рибної продукції. Крім того, актуально підтримувати наукові дослідження та моніторинг стану водних ресурсів для визначення рівнів забруднення та виявлення можливих ризиків для здоров'я споживачів. До того ж розслідування незаконного зайняття рибним промыслом є досить проблематичним і вимагає спеціального підходу та координації різних структур та організацій.

Як вказує окрема група науковців (О. Попович, Л. Томаш, П. Латковський, А. Бабій), першим етапом розслідування є збір і аналіз інформації про можливі випадки незаконного рибальства. Автори зазначають, що вказані відомості можуть надходити з різних джерел, включно зі свідками, працівниками рибальської сфери, інформаційними засобами масової інформації, супутниковими зображеннями тощо. Тому, акцентують увагу дослідники, в такому разі розслідування вимагає співпраці між різними правоохоронними органами, оскільки кожна з визначених організацій має власні повноваження та ресурси для боротьби з визначеним кримінальним правопорушенням. Як висновок, колектив науковців зауважив, що при цьому необхідно використовувати сучасні технології та обладнання, як-от: супутникове знімкування, дрони, радари та GPS-системи, що може дуже полегшити виявлення та відстеження незаконних рибалок [8, с. 137]. І дійсно, використання зазначених технічних засобів може досить сильно полегшити завдання зі встановлення місцеперебування та маршрутів правопорушників.

Треба зазначити, що багато випадків незаконного рибальства мають міжнародний характер, і їх розслідування вимагає співпраці між різними країнами та міжнародними організаціями. Договори й угоди про співпрацю можуть допомогти у виявленні та припиненні визначеного кримінального правопорушення на більшому масштабі. Стосовно ситуації в Україні зауважимо, що рибоохоронні служби та працівники поліції здійснюють патрулювання водойм та прибережних територій для виявлення незаконних рибалок. Серед їх завдань є перевірка рибалок на наявність необхідних дозволів, а також забезпечення дотримання вимог законодавства, а після успішного встановлення винних осіб притягнути їх до відповідальності перед законом.

Зі свого боку, Т. Оверковська та Н. Опольська наголошують на тому, що боротьба з незаконним рибальством викликає у владних структурах низку проблем. Зокрема, автори вказують, що не всі країни мають достатньо ресурсів для ефективного контролю та виявлення досліджуваного протиправного діяння, а також зазначають, що серед цих держав також, на жаль, перебуває Україна. Дослідниці зробили висновок, що відсутність обладнання, кваліфікованих працівників та фінансування може обмежувати можливості правоохоронних органів [6, с. 122].

В Україні значний вплив корупції на ефективність контролю над рибальством. Корумповані посадовці допомагають незаконним рибалкам уникати відповідальності. Низька обізнаність громадськості про проблеми, пов'язані з незаконним рибальством, ускладнює залучення громадськості до боротьби з цим явищем і дає незаконним рибалкам змогу діяти непомітно [5]. Також повністю погоджуємося з твердженням О. Одерія, який наголошує на тому, що місце вчинення протиправних діянь проти довкілля являє собою матеріальне середовище, що складається з об'єктів природокористування (предмета посягання) та джерел впливу на них. Крім того, дослідник відмічає, що визначені групи об'єктів, перебуваючи у взаємодії, в багатьох ситуаціях спричиняють негативні ефекти внаслідок протиправних порушень екологічної безпеки з боку посадових та інших осіб [7, с. 159].

Як правильно вказує О. Дудоров, є конкретні рішення та засоби, що дадуть змогу працівникам правоохоронних органів України краще виконувати свої професійні

обов'язки у визначеній сфері. Зокрема, автор серед них виокремлює такі: «...1. Використання супутникових систем, таких як Landsat, Sentinel і інші, дозволяє проводити регулярні зйомки великих водойм та океанів. Завдяки цьому можна виявити незаконні риболовні судна та активності, зокрема виловів у заборонених зонах. 2. За допомогою супутникових зображень і технологій штучного інтелекту можливо відстежувати та ідентифікувати риболовні судна. Це допомагає виявляти незаконні судна та визначати їхні рейси. 3. Риболовні судна можуть бути обладнані системами GPS, які передають їхнє місцезнаходження в реальному часі. Це дає змогу контролювати рухи суден і виявляти незаконні входження в зони, де рибальство заборонене. 4. Збирані дані з супутників та GPS можна обробляти та аналізувати, щоб визначити відхилення від нормальних рибальних активностей. Аналіз даних може виявити судна, які здійснюють надмірний вилов риби, використовують заборонену техніку або входять в заповідні зони. 5. Деякі системи використовують RFID-мітки та інші технології для відстеження рибальних продуктів від моменту їх вилову до моменту продажу. Це допомагає забезпечити легальність рибальства та вдосконалити контроль. 6. Створення інтерактивних карт та веб-платформ, на яких можна відстежувати рухи суден та розташування зон рибальства, дозволяє громадськості, дослідникам та владним органам моніторити ситуацію та обмінюватися інформацією» [3, с. 335].

О. Косиченко та Л. Рибальченко вказують на те, що використання в інформаційно-аналітичній роботі засобів візуалізації, реалізованих за допомогою інформаційних технологій, є актуальним для використання в правоохоронній та правовій сфері. Дослідники відмічають, що «...використання технології Mind Maps для візуалізації та аналізу використовується в усьому світі та майже у всіх галузях. У правовому полі інтелект-картки використовуються в таких країнах, як США, Канада, Великобританія, Європа, Японія, Китай та ін. Використання інформаційно-аналітичних програмних комплексів із значенням візуалізації найчастіше зустрічається в Інтернеті в таких сферах, як економічна безпека, фінанси та правоохоронна діяльність» [13, с. 168]. Потреба якнайшвидшого запровадження вказаних засобів та технологій (застосування супутникових систем, таких як Landsat, Sentinel; обладнання риболовних суден системами GPS, RFID-мітки; засобів візуалізації) та їх ефективного використання полягає в їхній спроможності забезпечувати контроль над рибною промисловістю, а також сприяти виявленню незаконної активності у досліджуваній сфері. Тобто вказані новітні технології відіграють важливу роль у покращенні систем контролю над рибною промисловістю. Вказані засоби сприяють ефективному виявленню досліджуваних протиправних діянь.

Зі свого боку, Р. Гринько та Ю. Власюк зауважують, що за наявності завдання істотної шкоди настає кримінальна відповідальність, а за відсутності істотної шкоди – адміністративна відповідальність. Крім того, дослідники акцентують, що для визначення характеру шкоди, заподіяної незаконним водним добувним промислом, потрібно у кожному конкретному випадку враховувати кількість, вартість та екологічну цінність здобутих або знищених водних біоресурсів. У підсумку, науковці зазначають, що істотною шкодою потрібно визнавати, наприклад, знищення нерестової ділянки, вилов хоча б одного морського ссавця, загибель великої кількості мальків, риби і водних безхребетних тих видів, що занесені до Червоної книги [2, с. 141–142].

Також вважаємо правильною думку Д. Гаращук стосовно визначення обстановка вчинення протиправного діяння, яке авторка сформулювала так: «...є одним з головних елементів криміналістичної характеристики незаконного зайняття рибним добувним промислом, оскільки перш за все, встановлення часу та місця його вчинення є основною ознакою визначення поняття незаконності діяння лову водних ресурсів із природного середовища» [1, с. 334].

Сучасні технології, такі як супутниковий моніторинг та аналіз даних, про що наголошують О. Дудоров та Є. Письменський, стають незамінними інструментами у розслідуванні незаконного рибальства. Автори відмічають, що вони допомагають виявляти порушення та розвивати більш ефективні стратегії контролю. Всі ці зусилля, як доречно зауважують науковці, спрямовані на забезпечення природоохоронних та економічних інтересів суспільства і вимагають подальших досліджень та спільних зусиль для забезпечення сталості рибного господарства [4, с. 120].

Також важливу роль у цьому контексті відіграють профілактичні заходи. Зокрема, окрема група науковців (М. Єфімов, Є. Омаров) зазначає, що профілактична

функція повинна виконуватися незалежно від служби, де працює той чи інший правоохоронець, та від його посади. Крім того, автори акцентують, що раніше Кримінально-процесуальний кодекс України прямо зобов'язував слідчого здійснювати низку заходів щодо усунення причин та умов вчинення протиправних дій. Одночасно дослідники зауважують, що на цей час такої норми немає. Також автори вказують, що уповноважені особи, які здійснюють досудове розслідування (слідчий, дізнавач, прокурор) повинні знаходити можливості, щоб зробити хоча б мінімум для попередження кримінальних правопорушень [12, с. 114]. А вже В. Приловський наголошує на тому, що уповноважені особи зобов'язані виконувати свої посадові обов'язки відповідно до конкретних обставин та обстановки [9, с. 290]. Також правильною в розрізі зазначеного вважаємо позицію К. Чаплинського, який відмічав, що «...системна й узгоджена діяльність працівників різних підрозділів дозволяє проводити окремі слідчі (розшукові) дії швидко та раціонально, отримувати необхідний обсяг доказової інформації» [14, с. 290]. Отже, вважаємо за необхідне підсумувати так: профілактичні заходи повинні проводитись працівниками різних підрозділів швидко, раціонально та постійно, а також незалежно від їх закріплення в нормативно-правових актах України. Серед них також варто виокремити роз'яснення кримінально-караних наслідків незаконного рибальства.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що розслідування незаконного зайняття рибним промыслом є надзвичайно важливим завданням з погляду збереження рибних ресурсів, забезпечення екологічної сталості морських та річкових екосистем, а також забезпечення економічної стійкості країн. Також важливо враховувати правовий контекст і міжнародні угоди, які регулюють рибальську галузь, а також співпрацювати на міжнародному рівні для ефективного контролю над незаконним рибальством. Потреба якнайшвидшого запровадження вказаних засобів та технологій (застосування супутникових систем, таких як Landsat, Sentinel; обладнання риболовних суден системами GPS, RFID-мітки; засобів візуалізації) та їх ефективного використання полягає в їхній спроможності забезпечувати контроль над рибною промисловістю. Крім того, новітні технології, як-от: супутниковий моніторинг і аналіз відомостей, послугують для встановлення незаконної активності у досліджуваній сфері. І беззаперечно важливим заходом є профілактична діяльність уповноважених осіб стосовно роз'яснень кримінально-караних наслідків незаконного рибальства.

Список використаних джерел

1. Гаращук Д. П. Обстановка як елемент криміналістичної характеристики незаконного зайняття рибним добувним промыслом. *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі* : матеріали міжвідом. уаук.-практ. конф. (м. Київ, 25 листоп. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 334–337.
2. Гринько Р. В., Власюк Ю. М. Окремі питання юридичної відповідальності за незаконне добування водних біоресурсів. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності : тези III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 1 бер. 2019 р.)*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 139–143.
3. Дудоров О. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ : Ваіте, 2022. 632 с.
4. Дудоров О. О., Письменський Є. О. Кримінально-правова кваліфікація незаконної порубки лісу : практич. посіб. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. 213 с.
5. Зелена книга : Аналіз рибної галузі України. URL: https://cdn.regulation.gov.ua/25/f6/76/71/regulation.gov.ua_GB_fish.pdf (дата звернення: 13.09.2023).
6. Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : ВНАУ, 2019. 254 с.
7. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.
8. Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П., Бабій А. Ю. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посіб. Чернівці, 2022. 319 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.18921>.
9. Приловський В. В. Алгоритми дій працівників правоохоронних органів при розслідуванні втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4 (296). С. 290–295.
10. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 08.07.2011 № 3677. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17#Text> (дата звернення: 10.09.2023).
11. Черевко К. О. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним

промислом в розрізі українського законодавства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 61–68.

12. Yefimov, M., Omarov, Y. Scientific debates on the preventive activities of authorized persons as part of the methodology for investigating criminal offences against morality. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2021. Special Issue № 1 (114). P. 114–119.

13. Kosyuchenko O., Rybalchenko L. Peculiarities of using visual means of information and analytical activity in legal and law enforcement sphere. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. Vol. 2. No. 2. P. 161–169.

14. Chaplynskyi K. Coordination of the activities of bodies and units of the National police of Ukraine during disclosure and investigation of criminal offenses. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2022. Special Issue № 1. P. 223–229.

Надійшла до редакції 14.12.2023

References

1. Harashchuk, D. P. (2021) Obstanovka yak element kryminalistychnoi kharakterystyky nezakonnoho zainiattia rybnym dobuvnym promyslom. [The situation as an element of the forensic characterization of illegal fishing]. *Innovatsii v kryminalistytsi ta sudovii ekspertyzi: materialy mizhvidom. naukovo-prakt. konf. (m. Kyiv, 25 lystop. 2021 r.)*. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, pp. 334–337. [in Ukr.].

2. Hrynko, R. V., Vlasiuk, Yu. M. (2019) Okremi pytannia yurydychnoi vidpovidalnosti za nezakonne dobuвання водних біоресурсів [Separate issues of legal responsibility for illegal extraction of aquatic biological resources]. *Aktualni problemy kryminalnoho prava, protsesu, kryminalistyky ta operatyvno-rozshukovoi diialnosti : tezy III Vseukr. Nauk.-prakt. konf. (m. Khmelnytskyi, 1 ber. 2019 r.)*. Khmelnytskyi : Vyd-vo NADPSU, pp. 139–143. [in Ukr.].

3. Dudorov, O. (2022) Kryminalno-pravovi problemy suchasnoi Ukrainy (vybrani pratsi) [Criminal and legal problems of modern Ukraine (selected works)]. Kyiv : Vaite., 632 s. [in Ukr.].

4. Dudorov, O. O., Pysmenskyi, Ye. O. (2017) Kryminalno-pravova kvalifikatsiia nezakonnoi porubky lisu [Criminal qualification of illegal logging] : prakt. posib. Sievierodonetsk : RVV LDUVS im. E. O. Didorenka, 213 p. [in Ukr.].

5. Zelena knyha : analiz rybnoi haluzi Ukrainy [Green book: analysis of the fishing industry of Ukraine]. URL: https://cdn.regulation.gov.ua/25/f6/76/71/regulation.gov.ua_GB_fish.pdf (data zvernennia: 13.09.2023). [in Ukr.].

6. Overkovska, T. K., Opolska, N. M. (2019) Yurydychna vidpovidalnist za ekolohichni pravoporushennia [Legal responsibility for environmental offenses] : navch. posib. Vinnytsia : VNAU, 254 p. [in Ukr.].

7. Oderii, O. V. (2015) Teoriia i praktyka rozsliduvannia zlochyniv proty dovkilla [Theory and practice of investigating crimes against the environment] : monohrafiia. Kharkiv : Disa plus, 528 p. [in Ukr.].

8. Popovych, O. V., Tomash, L. V., Latkovskiy, P. P., Babii, A. Yu. (2022) Kryminalne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna [Criminal law of Ukraine. Special part] : navch. posib. Chernivtsi, 319 p. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.18921>. [in Ukr.].

9. Prylovskiy, V. V. (2020) Alhorytmy dii pratsivnykiv pravoohoronnykh orhaniv pry rozsliduvanni vtiahnennia nepovnolitnikh u protypravnu diialnist [Algorithms of actions of law enforcement officers in the investigation of the involvement of minors in illegal activities]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4 (296), pp. 290–295. [in Ukr.].

10. Pro rybne hospodarstvo, promyslove rybalstvo ta okhoronu vodnykh bioresursiv [About fish farming, industrial fishing and protection of aquatic biological resources] : Zakon Ukrainy vid 08.07.2011 № 3677. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17#Text> (access date: 10.09.2023). [in Ukr.].

11. Cherevko, K. O. (2020) Nezakonne zainiattia rybnym, zvirynym abo inshym vodnym dobuvnym promyslom v rozrizi ukrainskoho zakonodavstva [Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом в розрізі українського законодавства]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 2 (23), pp. 61–68. [in Ukr.].

12. Yefimov, M., Omarov, Ye. (2021) Scientific debates on the preventive activities of authorized persons as part of the methodology for investigating criminal offences against morality. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Issue № 1 (114), pp. 114–119.

13. Kosyuchenko O., Rybalchenko, L. (2022) Peculiarities of using visual means of information and analytical activity in legal and law enforcement sphere. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 2. No. 2, pp. 161–169.

14. Chaplynskyi, K. (2022) Coordination of the activities of bodies and units of the National police of Ukraine during disclosure and investigation of criminal offenses. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Issue № 1, pp. 223–229.

ABSTRACT

Mykola Yefimov, Iona Zahorovska. Investigation of illegal fishing: current problems.

Current problems of the investigation of illegal employment in fishing were studied. It is noted that the most advanced problem in the investigation of illegal acts in the field of illegal hunting and fishing and specific illegal fishing is the combination of the latest technological solutions that could help in the formation of your specified violations, as well as improve the system of control over the activity. In addition, the lack of international cooperation and technological innovations for effectiveness in countering and investigating negative research activities are separate factors of the ineffective implementation of criminal proceedings in this category. Such an aspect of the investigation is the constant improvement of tactical methods of carrying out individual procedural actions and technical means that will ensure the maximum effectiveness of combating illegal fishing.

It is noted that illegal fishing is the cause of excessive fishing and disruption of ecosystems in water basins. This threatens the diversity of species and may lead to the measurement of populations of some species of fish, which will have a negative impact on fisheries. In addition, illegal fishing creates illegal competition for legal fishing companies and farms, which in the future can lead to a decrease in their income and job losses in the specified industry.

It was noted that it is important to lose the legal context and international agreements that regulate the fishing industry, as well as to cooperate at the international level to effectively control illegal fishing. The need for the fastest implementation of tools and technologies (application of satellite systems such as Landsat, Sentinel; equipping fishing vessels with GPS systems, RFID tags; visualization tools) and their effective use ensure their effectiveness to ensure control over the fishing industry. In addition, the latest technologies, such as satellite monitoring and data analysis, serve to establish illegal activity in the investigated area. And the preventive activity of the authorized persons regarding the explanation of the criminal consequences of illegal fishing is undoubtedly a measure.

Keywords: *illegal fishing, investigation, law enforcement agencies, fishing activity, marine and river ecosystems, prevention.*

УДК 342.951

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-153-157

Роман ОПАЦЬКИЙ[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

**СУЧАСНИЙ СТАН МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ,
ЩО СКЛАВСЯ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОГО
ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ**

Визначено сучасний стан міграції в Україні, що склався внаслідок військового вторгнення російської федерації. Виділено три основні види міграції населення, що наразі мають місце в Україні: міграція за кордон; внутрішні переміщення всередині держави; незаконне вивезення українських громадян до російської федерації. Аналіз проведеного дослідження підтверджує негативні наслідки міграції українців за кордон, і лише у випадку повернення таких осіб Україна матиме шанс на допомогу у розвитку та відбудові держави.

Констатована низька залученість внутрішньо переміщених осіб до процесу працевлаштування через державні структури. Водночас результативність діяльності структурних підрозділів Державної служби зайнятості визнана низькою, що свідчить про неефективність запроваджуваних заходів. Відзначено як позитивний такий напрям роботи Державної служби зайнятості, як надання профорієнтаційних послуг. Зроблено висновок, що інші напрями служби потребують подальшого розвитку та удосконалення.

Визначено, що найбільш уразливою категорією громадян України з-поміж тих, кого незаконно вивезли до російської федерації, є діти. Зауважено, що представлена публічна статистична інформація в державі в цілому не є повністю достовірною, адже латентність міграційних процесів обумовлена життєвими обставинами, політикою зарубіжних держав, окупацією окремих територій України, бойовими діями на території України, особистими

© Р. Опацький, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8658-8153>

opatsky@i.ua

причинами окремих громадян тощо.

Підтримується думка про те, що чим довше триватимуть бойові дії, тим більше громадян України будуть приймати рішення не повертатися в Україну, тому що час сприяє їхній інтеграції. Акцентовано на важливості повернення громадян України з метою уникнення демографічної, соціальної та економічної катастрофи. Сформульовані висновки та узагальнення можуть стати підставою для подальших наукових досліджень у напрямі подолання міграційних наслідків військового вторгнення російської федерації.

Ключові слова: міграція, міграційне сальдо, біженець, внутрішньо переміщена особа, репатріація.

Постановка проблеми. Міграція є складним та багатограним соціальним явищем. Збройний конфлікт та сучасний процес глобалізації значно загострюють політичні та економічні проблеми, вимагаючи негайного застосування комплексного підходу до їх вирішення.

У сучасних реаліях сфера державного управління імміграційними процесами є перенасиченою різними проблемами, що створюють серйозні перешкоди для досягнення завдань і цілей міграційної політики. До початку повномасштабного вторгнення російської федерації дослідження особливостей міграції населення України та причин міграції були спрямовані на проведення профілактичних заходів. На сьогодні особливого попиту на профілактичні заходи немає. За прогнозами Ради ЄС, унаслідок міграції чисельність населення України може скоротитися на 24–33 % [1]. Існує нагальна потреба вироблення та впровадження заходів реімміграції українського населення в Україну, а також інтеграції внутрішньо переміщених осіб у громади.

Отже, міграція завжди була актуальною темою для обговорення, але з початком повномасштабного вторгнення російської федерації ця тема отримала новий імпульс для вивчення та розгляду. Традиційно виділяють внутрішню міграцію (переміщення всередині держави) та зовнішню (з виїздом за державний кордон). Обидва ці види є актуальною проблематикою для сучасної України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Міграційні процеси у своїх роботах розглядали О. Бандурка, О. Воронятников, Є. Легеза, О. Литвинчук, І. Михайлишин, Т. Мінка, С. Мосьондз, В. Олефір, Я. Посєдинок, Л. Савранчук, С. Саїв, О. Сікорський, Є. Стрільченко, А. Супруновський, Н. Черненко, О. Юрківський та інші вчені. Водночас на науковому рівні недостатньо були вивчені питання оцінювання сучасного стану міграції в Україні, котрий склався внаслідок вторгнення російської федерації, що в свою чергу сприятиме визначенню подальших напрямів розвитку державної політики та прийняття управлінських рішень на місцях.

Мета статті – визначити сучасний стан міграції в Україні, що склався внаслідок військового вторгнення російської федерації.

Вклад основного матеріалу. Військове вторгнення російської федерації на територію України спровокувало хвилі зовнішньої та внутрішньої міграції громадян України як у 2014 р., так і 2022 р., коли це явище набуло широкого масштабу, а відповідно, і глобальних наслідків.

Серед основних видів міграції населення, що наразі спостерігаються в Україні, можна виділити такі:

- *Міграція за кордон.* Станом на червень 2023 року за кордоном перебуває 8 млн 177 тис. громадян України, тобто майже 20 % населення нашої держави до 24 лютого 2022 р. [2]. Обсяги міграції перевищують усі показники за період незалежності України, починаючи з 1991 р.

Наочне відображення сухих статистичних даних демонструє сутність проблеми міграції за кордон. 20 % – це значний сегмент населення, що у переважній більшості становлять жінки та діти, тобто майбутнє держави.

Однак явище міграції за кордон не було одномоментним або притаманним першим місяцям повномасштабного збройного конфлікту. Розглянемо дані Державної прикордонної служби щодо міграційного сальдо [2] протягом останнього року. Зокрема, на 30 листопада 2022 року міграційне сальдо становило – 839 400 осіб, а вже станом на 1 квітня 2023 року показник сягнув – 2 655 553 осіб, станом на 1 травня – 2 686 731.

Аналіз наведеної статистики дозволяє констатувати абсолютно негативну тенденцію щодо виїзду громадян України. Триваючий збройний конфлікт не зменшує кількість осіб, які виїхали за кордон, а, навпаки, збільшує. Масовий відтік населення аргументується масованими обстрілами території України та загрозами блекаутів

внаслідок влучань російської зброї.

Також зауважимо, що більшість громадян України, які виїхали з початку повномасштабного вторгнення РФ, знайшли прихисток у таких державах: Польщі – 22 %, Німеччині – 15 %, США – 11 %, Чехії – 8 %, Італії – 5 %, Канаді – 5 %, Іспанії – 4 %, Ізраїлі – 3 %.

Тобто найбільш розвинені держави світу – США та країни ЄС – надають допомогу з розміщення біженців з України, а відповідно, і умови для перебування таких осіб, сприяють їхній асиміляції.

На цьому також акцентує соціологічна служба Центру Разумкова, котра у серпні 2023 р. проводила опитування, що охопило 54 експерти (представники органів державної влади, державних та волонтерських організацій, науковці).

Це опитування підтверджує актуальність обраної нами проблематики. Переважна більшість (91 %) експертів вважає, що втрати населення через міграцію та бойові дії матимуть або дуже великий, або значний вплив на відновлення економіки країни; 74 % експертів зазначили, що чим більше біженців повернеться, тим швидше зростатиме економіка України. Зокрема, повернення людей і відновлення економічної активності означатиме сплату податків як працівникам, так і споживачам, а наповнення місцевих бюджетів дозволить швидше відновити діяльність інфраструктури (з цим згодні 83 % експертів). 70 % респондентів зауважили, що ті українці, які повернуться, будуть втілювати європейський досвід в Україні; 67 % відмітили, що завдяки тимчасовим мігрантам посилюється зв'язок між Україною та країнами ЄС, а 70 % дотримуються думки, що переселенці впливають на місцеві громади (в яких перебувають за кордоном), котрі, у свою чергу, стимулюють уряди країн продовжувати допомагати Україні.

На негативні наслідки повернення біженців вказує меншість експертів. Так, лише 33 % згодні з тим, що люди, які повернуться, можуть переважувати критичну інфраструктуру (не згодні – 61 %).

Трохи більше третини (39 %) експертів вважає, що з-поміж біженців, які виїхали за кордон після 24 лютого 2022 р., повернуться в Україну після завершення війни від 50 % до 69 %, майже стільки ж (37 %) – що повернуться від 30 до 49 %. Значно менша кількість (13 %) дотримується думки, що повернуться лише від 10 % до 29 % біженців, а 9 % – що повернуться від 70 % до 89 %. При цьому ніхто з опитаних не обрав найбільш оптимістичну позицію (що повернуться від 90 % і більше біженців) [5].

Аналіз проведеного дослідження підтверджує думку про негативні наслідки міграції українців за кордон і про те, що лише у випадку повернення таких осіб Україна матиме шанс на допомогу у розвитку та відбудові держави;

- *Переміщення всередині країни.* За даними Міжнародної організації з міграції, станом на 25 травня 2023 р. в Україні налічується 5,1 млн внутрішньо переміщених осіб. Загалом 50 % усіх внутрішньо переміщених осіб зосереджено лише в п'яти областях України, причому найбільша розрахункова кількість фактично присутніх внутрішньо переміщених осіб – у Харківській і Дніпропетровській областях (орієнтовно 689 тис. та 625 тис. внутрішньо переміщених осіб відповідно) [3]. При цьому 7 % усіх внутрішньо переміщених осіб (приблизно 353 тис. осіб) раніше виїжджали за межі України, зараз повернулися в країну, але залишилися переміщеними. Більше половини внутрішньо переміщених осіб (60 %) повідомили, що перебувають у статусі внутрішньо переміщеної особи протягом року або довше [3].

Проведеними міжнародними дослідженнями встановлено, що 745 тис. внутрішньо переміщених осіб в Україні вбачають довгостроковим рішенням прагнення інтегруватися за місцем поточного перебування; 3,3 млн внутрішньо переміщених осіб обрали довгостроковим рішенням своє повернення; ще 142 тис. – пошук можливостей перебраться в іншу місцевість [3]. Згідно з проведеними дослідженнями 18 % внутрішньо переміщених осіб мають наміри інтегруватися в громаду-реципієнта, 79 % таких осіб не прагнуть інтегруватися в громади, в яких проживають, а 3 % внутрішньо переміщених осіб мають бажання змінити місце проживання [3]. Відповідно державна політика на місцях безпосередньо має бути зосереджена на інтегуванні таких осіб до місцевих громад, адже переважна їх більшість не задоволена тими обставинами, в яких вони проживають, а відповідно, а відповідно, дії таких громад є недостатніми.

Серед проблем, що заважають інтеграції як довгостроковому рішенням для внутрішньо переміщених осіб, відзначається нездатність брати участь у громадських

справах і забезпечити покриття базових витрат. Тобто майнова складова залишається перепоною на шляху до нормалізації життя внутрішньо переміщених осіб, котра накладається на пережитий стрес. Зокрема, викликає занепокоєння той факт, що за результатами дослідження 65 % внутрішньо переміщених осіб проживають у домогосподарствах із рівнем доходів на одного члена не більше 4666 грн (=126 доларів США – реальний прожитковий мінімум, встановлений Мінсоцполітики у січні 2022 р.). Лише 38 % внутрішньо переміщених осіб повідомили про здатність покладатися на регулярну заробітну плату як основне джерело доходу [3].

Частка безробітних серед внутрішньо переміщених осіб також залишається вищою порівняно з рештою населення (15 % проти 6 %) [3]. Акцентуємо увагу, що згідно з офіційними даними Державної служби зайнятості України, станом на 1 листопада 2023 р. в Україні мали статус безробітного 97,3 тис. осіб, з яких 8,3 тис. (9 %) – внутрішньо переміщені особи [4].

Відповідно можна констатувати низьку залученість внутрішньо переміщених осіб до процесу працевлаштування через державні структури. Водночас результативність діяльності структурних підрозділів Державної служби зайнятості (щодо отримання роботи внутрішньо переміщеними особами) також є низькою, що свідчить про неефективність заходів, запроваджуваних цією службою. Як позитивний фактор варто відмітити такий напрям роботи Державної служби зайнятості, як надання профорієнтаційних послуг. Інші напрями потребують подальшого розвитку та удосконалення;

- *Незаконне вивезення українських громадян до російської федерації*, з-поміж яких найбільш уразливою категорією є діти. Станом на 13 вересня 2023 р. було ідентифіковано 19 546 українських дітей, які були депортовані або насильно переміщені російськими агентами з окупованих територій України. Лише 386 дітей вдалося повернути з російської федерації громадськими організаціями, що працюють із державними органами за спеціальними схемами [5]. Статистика щодо незаконного вивезення повнолітніх громадян України до рф не є офіційною, такі особи в переважній більшості є полоненими, що унеможливує дослідження питання.

Наведені публічні статистичні дані спонукають до визнання проблеми депортації дітей – громадян України та дозволяють спрогнозувати виникнення проблем, пов'язаних із реабілітацією таких дітей, у подальшому.

Зауважимо, що представлена вище статистична інформація в цілому не є повністю достовірною, адже латентність міграційних процесів обумовлена життєвими обставинами, політикою зарубіжних держав, окупацією окремих територій України, бойовими діями на території України, особистими причинами окремих громадян тощо.

Висновки. Підсумовуючи, вважаємо за потрібне висловитися на підтримку думки О. Ядловської [6] стосовно того, що чим довше триватимуть бойові дії, тим більше громадян України будуть приймати рішення не повертатися в Україну, тому що час сприяє їхній інтеграції. Особливо важко репатріювати громадян України, які виїхали з регіонів, де відбувалися бойові дії. Але вважаємо важливим повернення громадян України з метою уникнення демографічної, соціальної та економічної катастрофи.

Визначені у статті висновки та узагальнення можуть стати підставою для подальших наукових досліджень у напрямі подолання міграційних наслідків військового вторгнення російської федерації.

Список використаних джерел

1. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні. *НІСД*. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/vplyv-mihratsiyi-na-sotsialno-ekonomichnu-sytuatsiyu-v-ukrayini>.

2. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну – дослідження Громадянської мережі ОПОРА. *ОПОРА*. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/kilkist-ukrayintsiv-ta-yikh-migratsiia-za-kordon-cherez-viinu-doslidzhennia-gromadianskoyi-merezhi-opora-24791>.

3. Україна – Звіт про ситуацію з внутрішнім переміщенням – Загальне опитування населення Раунд 13 (11 травня – 14 червня 2023 року). *ІОМ*. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-situatsiyu-z-vnutrishnim-peremischennyam-zagalne-opituvannya-naseleння?close=true>.

4. Аналітична та статистична інформація. *Державний центр зайнятості*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67>.

5. Єдиний механізм повернення депортованих дітей: РЦПЛ представив концепцію репатріації українських неповнолітніх. *RCHR*. URL: <https://rchr.org.ua/publications/yedynuj-repatriatsii-ukrayinskich-неповнолітніх>.

mehanizm-povernennya-deportovanyh-ditej-rczpl-predstavyyv-konczepczyu-repatriacziyi-ukrayinskyh-nepovnolitnih/.

6. Ядловська О. Особливості міграційної хвилі українців-евакуантів у 2022 р. через військову агресію російської федерації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спец. вип. № 2(121). С. 188–203. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-188-203>.

Надійшла до редакції 11.12.2023

References

1. Vplyv mihratsii na sotsialno-ekonomichnu sytuatsiiu v Ukraini [The impact of migration on the socio-economic situation in Ukraine]. *NISD*. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/vplyv-mihratsiyi-na-sotsialno-ekonomichnu-sytuatsiyu-v-ukrayini>. [in Ukr.].

2. Kilkist ukrainsiv ta yikh mihratsiia za kordon cherez viinu – doslidzhennia Hromadianskoi merezhi OPORA [The number of Ukrainians and their migration abroad due to the war – a study by the OPORA Civil Network]. *OPORA*. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/kilkist-ukrayintsiv-ta-yikh-migratsiia-za-kordon-cherez-viinu-doslidzhennia-gromadianskoyi-merezhi-opora-24791>. [in Ukr.].

3. Ukraina – Zvit pro sytuatsiiu z vnutrishnim peremishchenniam – Zahalne opytuvannia naseleennia Raund 13 (11 travnia – 14 chervnia 2023 roku) [Ukraine – Internal Displacement Situation Report – General Population Survey Round 13 (11 May – 14 June 2023)]. *IOM*. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-situaciyu-z-vnutrishnim-peremischennyam-zagalne-opytuvannya-naseleennya?close=true>. [in Ukr.].

4. Analitichna ta statystychna informatsiia [Analytical and statistical information]. *Derzhavnyi tsentr zainiatiosti*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/67>. [in Ukr.].

5. Iedyniy mekhanizm povernennia deportovanykh ditei: RTsPL predstavyyv kontseptsiiu repatriatsii ukrainskykh nepovnolitnikh [The only mechanism for the return of deported children: the RCHR presented the concept of repatriation of Ukrainian minors]. *RCHR*. URL: <https://rchr.org.ua/publications/yedyniy-mehanizm-povernennya-deportovanyh-ditej-rczpl-predstavyyv-konczepczyu-repatriacziyi-ukrayinskyh-nepovnolitnih/>. [in Ukr.].

6. Iadlovsk, O. (2022) Osoblyvosti mihratsiinoi khvyli ukrainsiv-evakuantiv u 2022 r. cherez viiskovu ahresiiu rosiiskoi federatsii [Features of the migration wave of Ukrainian evacuees in 2022 due to the military aggression of the russian federation]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spets. vyp. № 2(121), pp. 188–203. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-188-203>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Roman Opatskyi. The current state of migration in Ukraine as a consequence of the military invasion of the russian federation. The scientific article defines the current state of migration in Ukraine as a consequence of the military invasion of the russian federation.

The work highlights three main types of population migration that are currently observed in Ukraine: migration abroad; internal movements within the state; illegal deportation of Ukrainian citizens to the russian federation.

The analysis of the conducted research confirms the negative consequences of the migration of Ukrainians abroad, and only in the case of the return of such persons will Ukraine have a chance to help in the development and reconstruction of the state.

Low involvement of internally displaced persons in the employment process through state structures was found. At the same time, the effectiveness of the structural divisions of the State Employment Service is recognized as low, which indicates the ineffectiveness of the measures implemented by the employees. The direction of the State Employment Service's work – the provision of career guidance services – was noted as positive. It was concluded that other areas of service need further development and improvement.

It was determined that the most vulnerable category of Ukrainian citizens who were illegally deported to the russian federation are children.

It is noted that the presented public statistical information in the state as a whole is not completely reliable, because the latency of migration processes is due to life circumstances, the policy of foreign states, the occupation of certain territories of Ukraine, hostilities on the territory of Ukraine, personal reasons of individual citizens and other reasons.

The supported opinion is that the longer the hostilities continue, the more Ukrainian citizens will decide not to return to Ukraine, because this time promotes their integration. Emphasis is placed on the importance of the return of Ukrainian citizens in order to avoid a demographic, social and economic catastrophe.

It is concluded that the conclusions and generalizations defined in the article can become the basis for further scientific research in the direction of overcoming the migration consequences of the military invasion of the russian federation.

Keywords: *migration, migration balance, refugee, internally displaced person, repatriation.*

УДК 343.32(477)
DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-158-164

Свген ПИСЬМЕНСЬКИЙ[©]
доктор юридичних наук, професор
(Луганський навчально-науковий інститут
імені Е. О. Дідоренка Донецького державного
університету внутрішніх справ,
м. Івано-Франківськ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФОРМІ ПЕРЕДАЧІ МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ ВОРОГОВІ

У статті розглянуто особливості кваліфікації колабораційної діяльності в економічній (господарській) сфері в частині передачі ворогові матеріальних ресурсів (ч. 4 ст. 111-1 КК України). Для цього здійснено аналіз поточної практики правозастосування у відповідній частині на основі вивчення судових вироків, постановлених у справах за ч. 4 ст. 111-1 КК України. Виконаний аналіз дав змогу виявити найбільш складні у плані застосування відповідної заборони проблеми, які потребують вирішення, та на цьому тлі сформулювати релевантні рекомендації щодо кваліфікації розгляданого кримінального правопорушення.

Ключові слова: кримінально-правова кваліфікація, кримінальне правопорушення, КК України, колабораційна діяльність, співпраця, передача матеріальних ресурсів.

Постановка проблеми. Однією з новел кримінального законодавства України, що виникли в умовах воєнного часу, є ст. 111-1 КК України, згідно з якою була встановлена відповідальність за колабораційну діяльність. За змістом відповідної норми така діяльність передбачає умисну співпрацю з державою-агресором у формі надання представникам цієї держави допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, вчинювану в умовах окупації території України. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність диференціюється залежно від сфери співпраці з ворогом. Із-поміж іншого до таких сфер належить економічна (господарська), яка визначена у ч. 4 ст. 111-1 КК України.

Колабораційна діяльність в економічній (господарській) сфері характеризується вчиненням діяння у таких двох альтернативних формах: 1) передача матеріальних ресурсів: а) незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, б) збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора; 2) провадження господарської діяльності у взаємодії з: а) державою-агресором, б) незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема окупаційною адміністрацією держави-агресора.

Кримінально-правова протидія колабораційній діяльності, що відбувається у межах застосування ч. 4 ст. 111-1 КК України, станом на сьогодні показує певну динаміку. Наявні перші результати такої протидії, що можна простежити за судовими вироків, постановленими у справах про колабораційну діяльність в економічній (господарській) сфері. Вивчення практичного досвіду застосування ч. 4 ст. 111-1 КК України на поточному етапі протидії колабораціонізму становить головне завдання для дослідників, аналітиків та експертів. Аналіз царини правозастосування дасть змогу виявити помилки, які виникають під час кваліфікації відповідного кримінального правопорушення, щоб запобігти їм у майбутньому, забезпечити формування однакової практики, заснованої на дотриманні базових правових принципів.

У статті увагу сконцентровано на виявленні особливостей кваліфікації колабораційної діяльності в економічній (господарській) сфері в частині передачі ворогові матеріальних ресурсів (перша форма з альтернативно визначених діянь у ч. 4 ст. 111-1 КК України). Аналогічний аспект проблеми щодо провадження господарської діяльності у взаємодії з ворогом становить перспективний напрям подальших досліджень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання кваліфікації колабораційної діяльності у формі передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, не є абсолютно новим. Воно з різних позицій розглянуто в юридичній літературі, хоч і здебільшого в контексті тлумачення ч. 4 ст. 111-1 КК України. Істотний внесок у розроблення порушеної проблеми зробили такі вітчизняні правники, як Н. Антонюк, М. Бондаренко, А. Беніцький, М. Дякур, О. Зайцев, О. Кравчук, О. Марін, Р. Мовчан, М. Хавронюк, А. Шевчук та ін. Водночас публікації зазначених авторів здебільшого становлять перші спроби наукового осмислення кримінально-правової заборони, яку містить ч. 4 ст. 111-1 КК України, і не враховують тенденцій практики її застосування у відповідній частині. Зокрема, постають питання про розуміння справжньої суті діяння у формі передачі матеріальних ресурсів ворогові; відмежування цієї поведінки від колабораційної діяльності у формі надання йому допомоги у веденні бойових дій (ч. 7 ст. 111 КК України) та від фінансування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки (ч. 3 ст. 260 КК України). Заповненню виявленої прогалини у правничій науці і присвячене це дослідження.

Метою статті є визначення особливостей кваліфікації колабораційної діяльності у формі передачі матеріальних ресурсів ворогові (незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора) як злочину, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, що впливають з поточної практики її застосування.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ч. 3 ст. 111-1 КК України предметом колабораційної діяльності у формі матеріального забезпечення діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань є матеріальні ресурси, які утворюють базу для їх ресурсного забезпечення та з-поміж іншого охоплюють: ремонтні матеріали, сировину, напівфабрикати, електроенергію, паливо, будівлі, споруди, машини, механізми, устаткування, засоби телекомунікацій та електричного зв'язку, транспорт, зброю тощо.

Під передачею матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, треба розуміти їх надання відповідним формуванням у володіння, для тимчасового користування чи використання за цільовим призначенням. Такі ресурси можуть передаватися у будь-якій формі: зокрема, відкрито (публічно) та завуальовано, платно і безоплатно, з можливістю повернення та без такого.

Виконаний фахівцями аналіз матеріалів кримінальних проваджень за колабораційну діяльність, передбачену ч. 4 ст. 111-1 КК України, дав змогу виділити такі поширені вияви надання матеріальних ресурсів: надання грошових коштів, постачання харчових продуктів та алкогольних напоїв, надання приміщень для проживання, забезпечення паливно-мастильними матеріалами, передача цілісних майнових комплексів, передача матеріальних цінностей (автомобілі, зброя, боєприпаси) тощо [1, с. 148].

Розглянемо ілюстративний приклад. У період з 24 лютого по 02 квітня 2022 р. збройних сил (далі – ЗС) російської федерації (далі – рф) окупували територію м. Буринь Конотопського району Сумської області. Окупанти на в'їздах-виїздах до міста встановили блокпости та ввели спеціальний режим переміщення місцевого населення окупованою територією. У кінці березня 2022 р. громадянин України з метою безперешкодного переміщення через російський блокпост, добровільно вступив у контакт з представниками держави-агресора. Під час спілкування з ними повідомив окупантам, що він працює кочегаром у котельні Буринської центральної районної лікарні та щодня їздить на роботу. З метою уникнення перевірки документів і спрощеного перетину блокпосту він домовився передавати їм матеріальні ресурси. Далі під час перетину блокпосту він неодноразово добровільно передавав матеріальні ресурси, а саме воду та цигарки, яких потребували формування держави-агресора. Крім того, громадянин України за власні кошти придбав для одного з представників держави-агресора сім-карту мобільного оператора «ВФ Україна» та добровільно передав її. Суд констатував, що таким чином він вчинив колабораційну діяльність у виді передачі матеріальних ресурсів збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України [2].

Водночас обставини цієї справи, викладені у вироку суду, можуть свідчити про помилкове незастосування до громадянина України кримінально-правової норми про малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК України). Хоча формально вчинене і містить ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, але така поведінка (передавання окупантам цигарок, води, сім-карти) не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди національним інтересам держави у сфері економічної діяльності. Як резонно стверджує А. Яковлев у цьому контексті: у вироках, де людину покарано за передачу цигарок, важливо брати до уваги, що законодавець передбачив кримінальну відповідальність за передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням у плані такої допомоги, яка призводить до підривної діяльності [3].

Вартує уваги позиція про те, що під час передачі матеріальних ресурсів йдеться про добровільну передачу власних ресурсів або ресурсів, які перебувають у володінні колаборанта і щодо яких він правомочний здійснювати певні юридично значущі дії. До того ж оскільки ч. 4 ст. 111-1 КК України не передбачає їх передачі у власність, навіть передача відповідних ресурсів у користування за наявності інших ознак складу цього кримінально караного діяння може тягнути відповідальність за ч. 4 ст. 111-1 КК України [4, с. 62].

З цим підходом можна погодитися частково. Справді, для кваліфікації поведінки колаборанта за ч. 4 ст. 111-1 КК України достатньо передачі певних матеріальних ресурсів у користування (навіть тимчасове) – наприклад, особа надає окупантам транспортний засіб для його використання протягом певного часу, після чого відбувається його повернення власнику. Водночас видаються сумнівними міркування щодо того, що кримінальна відповідальність настає у разі передачі власних ресурсів певної особи або тих, якими вона володіє. З огляду на зміст ч. 4 ст. 111-1 КК України така відповідальність повинна наставати незалежно від того, чи є колаборант законним власником певної речі чи ця річ опинилася у нього випадково (наприклад, через втрату або була покинута під час переміщення з окупованої території тощо). У будь-якому разі такі дії особи здатні зашкоджувати національним інтересам України, збагачуючи окупанта та даючи йому змогу використовувати матеріальний ресурс у своїх протиправних (ворожих) цілях.

Викладене знаходить свій вияв у судовій практиці. Громадянин України, який на момент окупації села перебував на посаді старости старостинського округу, отримав від представників держави-агресора завдання знайти для них будинки для проживання. Після цього він, бажаючи забезпечити діяльність збройних формувань держави-агресора на території села та з метою отримати прихильність від військовослужбовців рф, погодився надати потрібну допомогу. Достовірно володіючи відомостями про власників будинків та домогосподарств у селі, засуджений зателефонував одному з мешканців цього села та, використовуючи своє службове становище й авторитет, наказав останньому повідомити, де ключі від його будинку, з метою відкрити будинок та передати його представникам збройних формувань держави-агресора для розміщення та використання у забезпеченні діяльності відповідних формувань. Не отримавши чіткої відповіді щодо передачі у володіння його будинку, він знайшов ключі, відчинив вхідні двері цього будинку та передав його в користування представникам збройних та воєнізованих формувань держави-агресора, які використовували зазначений будинок у період тимчасової окупації села для ночівлі, організації процесу управління окупаційним підрозділом, допитів місцевих мешканців [5]. Поведінка громадянина України одержала правильну правову оцінку згідно з ч. 4 ст. 111-1 КК України, оскільки в розгляданому випадку особа передала будинки (матеріальні ресурси) збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора в користування, не будучи при цьому власником будинку та взагалі не маючи належного правового зв'язку з ним.

Прикладом правильної кримінально-правової оцінки згідно з ч. 4 ст. 111-1 КК України дій особи з передачі матеріальних ресурсів окупантам є також справа, за якою громадянин України, маючи, як настоятель православного храму, авторитет серед місцевих мешканців, зокрема осіб похилого віку, приховуючи від останніх свої справжні наміри, здійснював збір з них продуктів харчування, а також особисто придбавав товари у продовольчому магазині, які далі передавав представникам збройних формувань країни-агресора, а також надавав їм у користування власний автомобіль для переміщення територією села [6].

Видається неоднозначною думка про те, що «вчинення особою зазначених у ч. 4 ст. 111-1 КК України форм діянь повинно бути добровільним, тобто колаборант сам є ініціатором (курсив – Є. П.) передачі представнику держави-агресора певних матеріальних ресурсів ...» [7, с. 91]. Переконалий, що для інкримінування ч. 4 ст. 111-1 КК України колаборант не обов'язково повинен бути ініціатором передачі матеріальних ресурсів. Така ініціатива може безпосередньо виходити і від окупанта. Водночас особа, справді, має діяти поза фізичним або психічним примусом, наявність якого в передбачених ст. 40 КК України випадках виключає кримінальну протиправність діяння. Отже, добровільно передати матеріальні ресурси не дорівнює ініціативі їх передавання. За наявності такої ініціативи в окупанта достатньо встановити, що колаборант, передаючи матеріальні ресурси, усвідомлював можливість відмовитися від вчинення відповідних дій.

Колабораційну діяльність у формі передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК України) треба відмежовувати від колабораційної діяльності у виді надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій (ч. 7 ст. 111 КК України). Аналіз судової практики свідчить, що в окремих випадках ці два види колабораційної діяльності, які за задумом законодавця характеризуються кардинально різним рівнем суспільної небезпечності, плутають або зовсім не надають належної правової оцінки. Далі розглянемо кілька красномовних прикладів.

Першим з них є інкримінування ч. 4 ст. 111-1 КК України за ознаками передачі матеріальних ресурсів відповідним незаконним збройним чи воєнізованим формуванням у справі, в межах якої встановлено, що наприкінці лютого 2022 р. громадянин України, перебуваючи в окупованому населеному пункті, добровільно вступив у контакт з представниками збройних, воєнізованих формувань держави-агресора. При цьому він повідомив, що має спеціальні технічні знання, навички у сфері ремонту легкових та вантажних транспортних засобів, а також відповідне приміщення, обладнання та інструменти для проведення ремонтних робіт, і на прохання представників держави-агресора оглянув військову техніку військовослужбовців ЗС рф, яка вийшла з ладу, рухаючись територією України. Під час діагностики громадянин України встановив причини несправності та в подальшому, використовуючи належне йому обладнання та інструменти, здійснив ремонт військової техніки ЗС рф, змінивши частину маточини колеса середнього мосту автомобіля «КАМАЗ», чим забезпечив її використання ворожими воєнізованими формуваннями для здійснення агресії проти України. Пізніше засуджений оглянув ще один транспортний засіб (вантажний автомобіль «УРАЛ»), діагностував у ньому відсутність заряду в акумуляторній батареї, визначив її потужність та добровільно передав необхідної потужності обладнання, а саме зарядний пристрій, що дозволило після заряду акумулятора, використати військову техніку за призначенням [8]. Тут треба звернути увагу на ймовірну неповноту кримінально-правової кваліфікації дій засудженого, який, зважаючи на матеріали справи, не лише передавав матеріальні ресурси незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, але й надавав допомогу у веденні бойових дій (виконання ремонтних робіт ворожої техніки), що оцінюється за ч. 7 ст. 111-1 КК України.

Наступний приклад також показує ситуацію, за якою громадянин України не лише надавав матеріальні ресурси збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, що правильно кваліфіковано за ч. 4 ст. 111-1 КК України, але водночас відповідно до фактичних обставин, викладених в обвинувальному вироку суду, він же надавав цим формуванням допомогу у веденні бойових дій проти України. Засуджений, будучи старостою старостинського округу, отримав від представників держави-агресора завдання зібрати мисливську зброю у жителів села та передати її останнім. Усвідомлюючи, що збирання і передавання мисливської зброї сприяє забезпеченню діяльності збройних формувань держави-агресора на окупованій території він, як староста села, користуючись авторитетом представника органу місцевого самоврядування, зібрав з місцевих мисливців мисливську зброю, яка перебувала у їхній власності чи користуванні, та передав представникам збройних формувань держави-агресора, що тимчасово окупували село. У подальшому військовослужбовці держави-агресора зберігали зброю у контрольованому приміщенні гаражу для унеможливлення нападу на особовий склад збройних формувань рф з боку представників партизанського руху [9]. У цьому випадку йдеться не лише про передачу матеріальних ресурсів

представникам держави-агресора, але й про усунення перешкод у діяльності незаконних збройних чи воєнізованих формувань. Як було встановлено, мисливську зброю окупанти вилучили через потребу в унеможливленні нападу на себе, тобто щоб продовжувати здійснення окупаційних дій і не зазнавати супротиву.

Найбільший інтерес з позиції забезпечення повноти та точності кримінально-правової кваліфікації становить справа, в якій підозрюваному інкриміновано вчинення передачі матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора, а так само здійснення господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, тобто кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст.111-1 КК України. Розглянувши справу, суд визнав цю кваліфікацію надмірною та констатував її неузгодженість з викладеними в обвинувальному акті фактичними обставинами, згідно з якими сторона обвинувачення інкримінує вчинення зазначеного кримінального правопорушення за відсутності фактів здійснення господарської діяльності у взаємодії з окупантом.

Фактичні обставини, про які йдеться, свідчать про те, що громадянин України, діючи за попередньою змовою з іншим громадянином України, не пізніше 03 квітня 2022 р., перебуваючи у смт. Гостомель Бучанського району Київської області, неодноразово здійснював передачу матеріальних ресурсів представникам збройних формувань рф з метою отримати від них преференції для подальшого тривалого та безперешкодного проживання на території смт. Гостомеля, вільного пересування, створення уявлення про легітимність дій представників ЗС рф, надання видимості законності вторгнення та окупації території України. Він налагодив спілкування з представниками держави-агресора та отримував від них засоби існування, зокрема цигарки та алкогольні напої в обмін на цінну інформацію, а саме інформацію щодо місцевого населення, військовослужбовців, представників територіальної оборони, учасників бойових дій, які на той період перебували на території смт. Гостомеля, а також розташування ЗС України на території м. Ірпінь. У подальшому від представників збройних формувань рф підозрюваний отримував час від часу вказівки, а саме здійснити перепис громадян, які перебувають у бомбосховищі, а також надати і встановити актуальні дані та місцеперебування військовослужбовців, представників територіальної оборони, учасників бойових дій, активних проукраїнських громадян. Одночасно підозрюваний намагався залучити для такої протиправної діяльності своїх знайомих та сусідів. Він неодноразово під час розмови з місцевими мешканцями закликав до співпраці з представниками держави-агресора з метою забезпечення своєї безпеки, вільного пересування по смт. Гостомелю, а також отримання всіх необхідних умов проживання та необхідних для життя речей. Будучи водієм вантажного автомобіля маніпулятора, він же використовував службовий автомобіль з метою надання допомоги збройним формуванням держави-агресора в будівництві блокпостів, здійснював перевезення вантажів різного характеру, а також надавав паливо для військової техніки [10].

Аналіз цієї справи показує, що по-перше, помилково, справді, можна вважати кваліфікацію вчиненого за ознакою зайняття господарською діяльністю у взаємодії з окупантом. Однак, по-друге, тут можна виявити й низку прогалин у кваліфікації. Такі дії, як надання засудженим транспортних послуг окупантам, виконання їхніх указівок щодо встановлення актуальних даних та місцеперебування українських захисників тощо свідчить про вчинення в цій ситуації також колабораційної діяльності у виді надання збройним формуванням держави-агресора допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України та інших військових формувань (ч. 7 ст. 111-1 КК України). Крім цього, постає питання щодо належної кримінально-правової оцінки дій колаборанта в частині залучення знайомих та сусідів до кримінально протиправної взаємодії з представниками держави-окупанта, підтримки їхніх рішень та дій. Незважаючи на відсутність додаткових даних, загалом можна поставити питання про доречність інкримінування тут ч. 1 ст. 111-1 КК України або підбурювання до вчинення колабораційної діяльності.

Передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (ч. 4 ст.111-1 КК України), а так само надання їм допомоги у веденні бойових дій (ч. 7 ст.111-1 КК України) треба відмежовувати від фінансування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки (ч. 3 ст. 260 КК України).

Під час кваліфікації надання таких ресурсів рекомендується керуватися правилами подолання конкуренції між загальною та спеціальною нормами, за якої застосуванню підлягає спеціальна норма. У розгляданому випадку спеціальними є норми, передбачені ч. 4 та ч. 7 ст. 111-1 КК України, оскільки вони встановлюють відповідальність щодо окремого виду воєнізованих або збройних формувань (додаткова ознака). Таку саме позицію висловлюють й інші фахівці, наголошуючи, що ст. 260 КК України та ч. 7 ст. 111-1 КК України співвідносяться як загальна та спеціальна норми [11, с. 68].

Висновки. На основі аналізу правозастосовної практики встановлено зміст діяння у виді передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (колабораційна діяльність в економічній (господарській) сфері, передбачена ч. 4 ст. 111-1 КК України). Розглянуто особливості кваліфікації такого акту поведінки в різних ситуаціях, включно з наявністю малозначності та обставин недобровільності.

Вивчення правозастосовної практики дало змогу виявити складнощі, які виникають у процесі кваліфікації колабораційної діяльності у формі передачі матеріальних ресурсів ворогові. Зокрема, встановлено та запропоновано вирішення проблеми кваліфікації колабораційної діяльності у формі передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК України) у частині її співвідношення з колабораційною діяльністю у виді надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій (ч. 7 ст. 111 КК України) та фінансування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки (ч. 3 ст. 260 КК України).

Список використаних джерел

1. Дякур М. Д., Шевчук А. В. Щодо матеріального забезпечення як форми колабораційної діяльності в умовах воєнного стану. II *Наукові читання пам'яті Ганса Гросса* : зб. тез Міжнародної науково-практ. конф. (м. Чернівці, 09 грудня 2022 р.). Чернівці : Чернівець. нац. у-нт ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 145–150.
2. Вирок Буринського районного суду Сумської області від 21 грудня 2022 р. у справі № 574/369/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107991214>.
3. За що судять колаборантів: вісім вироків очима юристів / Медійна ініціатива за права людини (20 січня 2023 р.). URL: <https://mipl.org.ua/za-shho-sudyat-kolaborantiv-visim-vyrokiv-ochyma-yurystiv/>
4. Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4. С. 56–68.
5. Вирок Лебединського районного суду Сумської області від 03 серпня 2022 р. у справі № 950/974/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105542282>.
6. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 17 жовтня 2022 р. у справі № 577/2669/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106828264>.
7. Беніцький А. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів, передбачених ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, та розмежування їх із суміжними складами злочинів. *Право України*. 2022. № 11. С. 88–99.
8. Вирок Путивльського районного суду Сумської області від 27 травня 2022 р. у справі № 584/313/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104534680>.
9. Вирок Лебединського районного суду Сумської області від 03 серпня 2022 р. у справі № 950/974/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105542282>.
10. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 22 серпня 2022 р. у справі № 761/13955/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106293364>.
11. Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практ. порадник / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. 98 с.

Надійшла до редакції 12.11.2023

References

1. Diakur M. D., Shevchuk A. V. Shchodo materialnoho zabezpechennia yak formy kolaboratsiinoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu. II *Naukovi chytannia pamiati Hansa Hrossa* [Regarding material support as a form of collaborative activity in the conditions of martial law. II Scientific readings in memory of Hans Gross] : zb. tez Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf. (m. Chernivtsi, 09 hrudnia 2022 r.). Chernivtsi : Chernivets. nats. u-nt im. Yu. Fedkovycha, 2023. S. 145–

150. [in Ukr.].

2. Vyrok Burynskoho raionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 21 hrudnia 2022 r. u spravi № 574/369/22 [Verdict of the Bury District Court of the Sumy Region dated December 21, 2022 in case No. 574/369/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107991214> [in Ukr.].

3. Za shcho sudiat kolaborantiv: visim vyrokiv ochyma yurystiv [What collaborators are tried for: eight verdicts through the eyes of lawyers] / Mediina initsiatyva za prava liudyny (20 sichnia 2023 r.). URL: <https://mipl.org.ua/za-shho-sudyat-kolaborantiv-visim-vyrokiv-ochyma-yurystiv/> [in Ukr.].

4. Antoniuk N. Derzhavna zrada i kolaboratsiina diialnist [Treason and collaborative activity]. Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy. 2021. № 4. S. 56–68. [in Ukr.].

5. Vyrok Lebedynskoho raionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 03 serpnia 2022 r. u spravi № 950/974/22 [Verdict of the Lebedyn District Court of the Sumy Region dated August 3, 2022 in case No. 950/974/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105542282> [in Ukr.].

6. Vyrok Konotopskoho miskraionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 17 zhovtnia 2022 r. u spravi № 577/2669/22 [Verdict of the Konotop City and District Court of Sumy Region dated October 17, 2022 in case No. 577/2669/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106828264> [in Ukr.].

7. Benitskyi A. Osoblyvosti kryminalno-pravovoi kvalifikatsii zlochyniv, peredbachenykh ch. 4 st. 111-1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, ta rozmezhuвання yikh iz sumizhnymy skladamy zlochyniv [Peculiarities of the criminal-legal qualification of crimes provided for in Part 4 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, and distinguishing them from related crimes]. Pravo Ukrainy. 2022. № 11. S. 88–99. [in Ukr.].

8. Vyrok Putyvl'skoho raionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 27 travnia 2022 r. u spravi № 584/313/22 [Verdict of the Putivl District Court of the Sumy Region dated May 27, 2022 in case No. 584/313/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104534680> [in Ukr.].

9. Vyrok Lebedynskoho raionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 03 serpnia 2022 r. u spravi № 950/974/22 [Verdict of the Lebedyn District Court of the Sumy Region dated August 3, 2022 in case No. 950/974/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105542282> [in Ukr.].

10. Vyrok Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 22 serpnia 2022 r. u spravi № 761/13955/22 [Verdict of the Shevchenkiv District Court of Kyiv dated August 22, 2022 in case No. 761/13955/22]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106293364> [in Ukr.].

11. Kolaboratsiina diialnist: zahalni zasady kryminalno-pravovoi kvalifikatsii [Collaborative activity: general principles of criminal law qualification] : prakt. poradnyk / za zah. red. zasl. yurysta Ukrainy A. Z. Shvetsia. Kharkiv : Pravo, 2022. 98 s. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Pysmenskyi. Peculiarities of assessment of collaboration in the form of transfer of material resources to the enemy. The article examines the peculiarities of the qualification of collaborative activity in the economic (business) sphere in terms of transferring material resources to the enemy (Part 4 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine). For this purpose, an analysis of the current law enforcement practice in the relevant part is made based on the study of court verdicts delivered in cases under Part 4 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. The analysis made it possible to identify the most challenging issues in the context of the application of the relevant prohibition that need to be resolved and, on this background, formulate appropriate recommendations on the qualification of the criminal offense under consideration.

Based on the analysis of literary sources and case law, the article determines the content of the act of transferring material resources to illegal armed or paramilitary groups established in the temporarily occupied territory and/or armed or paramilitary groups of the aggressor state ("collaborative activity in the economic (business) sphere" under Part 4 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine). The author examines the peculiarities of the qualification of such an act of behavior in different situations, including the fact of insignificance and the circumstances of involuntariness.

The analysis of law enforcement practice has made it possible to identify the difficulties arising in the process of qualifying collaborative activity in the form of the transfer of material resources to the enemy. In particular, it is found and proposed to solve the problem of qualification of collaboration in the form of transfer of material resources to illegal armed or paramilitary groups established in the temporarily occupied territory and/or armed or paramilitary groups of the aggressor state (Part 4 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine) in terms of its correlation with collaboration in the form of providing such groups with assistance in conducting hostilities (Part 7 of Article 111 of the Criminal Code of Ukraine) and financing paramilitary or armed groups not provided for by law, supplying them with weapons and ammunition, explosives or military equipment (Part 3 of Article 260 of the Criminal Code of Ukraine).

Keywords: *criminal law qualification, criminal offense, Criminal Code of Ukraine, collaborative activity, collaboration, transfer of material resources.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-165-172

Віктор ПЛЕТЕНЕЦЬ ©

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ Й ДОКУМЕНТУВАННЯ ФАКТІВ ВЧИНЕННЯ ДЕЯКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВOPУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Розглянуто особливості виявлення й фіксації фактів деяких злочинів проти довкілля, зокрема незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Проаналізовано положення нормативно-правові актів, що визначають правила й обмеження щодо здійснення рибного, звіринового або іншого водного добувного промислу, порушення яких може бути обчислено відповідними збитками державі й передбачає відповідальність, визначену законодавством України.

Наголошується, що виявлення й фіксація вчинених кримінальних правопорушень проти екологічної безпеки взагалі та таких її проявів, як незаконне зайняття водним добувним промислом, мають враховувати сучасні соціальні, економічні, матеріальні та інші умови, зокрема воєнний стан, пандемію COVID-19 тощо, котрі можуть формувати особливі правові режими в Україні.

У висновках акцентується, що для кваліфікації дій у незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом достатньо одного з таких критеріїв, як заборонені: час, місце або засоби ловлі. Встановлення й фіксація знарядь і засобів, що застосовуються у незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, є обов'язковою умовою пізнання механізму вчинення кримінального правопорушення.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти довкілля, виявлення й документування суспільно небезпечного діяння, незаконне здійснення рибного, звіринового або іншого водного добувного промислу, обстановка вчинення кримінального правопорушення, засоби й знаряддя реалізації злочинного задуму, уповноважені особи, організація розслідування та слідчих (розшукових) дій, особливий правовий режим, воєнний стан, пандемія COVID-19.

Постановка проблеми. Виявлення й документування кримінальних правопорушень взагалі та тих, що спрямовані проти навколишнього середовища, вимагають належної організації, володіння знаннями щодо їхніх особливостей.

У цьому аспекті криміналістична наука своїми розробками забезпечує працівників практичних підрозділів відповідними засобами й методами, застосування яких надає можливість отримати необхідну й достатню для прийняття обґрунтованих рішень під час розслідування кількість інформації [1].

Особливого значення вказане набуває, коли увага соціуму зосереджена переважно на подоланні агресії рф та оголошеному в Україні воєнному стані, котрий неодноразово продовжувався [2]. Виявлення й фіксація кримінальних правопорушень завжди характеризується необхідністю пізнання події, що відбулась у минулому, результативність чого визначається значною сукупністю обставин, серед яких і володіння уповноваженою особою відповідним фахом, практичним, життєвим досвідом тощо. Тому ретроспективне пізнання змісту вчинених подій за їхніми відображеннями визначає необхідність відповідної готовності до діяльності уповноважених осіб. Особливого значення це набуває в надзвичайних умовах, котрими може характеризуватись оголошений в країні воєнний стан, пандемія COVID-19 та ін. Умови особливого правового режиму можуть обумовлювати потребу коригування організації та здійснення діяльності уповноваженими особами залежно від конкретних умов, що формуються. Вчинення рф агресії, пов'язаної з руйнуванням критично важливої

© В. Плетенець, 2023

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-3619-8624>

viktor_plet@i.ua

інфраструктури, обумовлює можливість настання різного роду наслідків економічного, соціального, гуманітарного, екологічного та іншого характеру. Яскравим прикладом зазначеного може бути факт підриву росіянами Каховської ГЕС, що обумовив формування екологічної катастрофи [3], завдані збитки від якої матимуть суттєві наслідки не тільки для нашої держави, а й усього Європейського континенту. Водночас здійснити необхідні слідчі (розшукові) дії на цьому об'єкті та розслідування в цілому не вбачається можливим до моменту звільнення відповідної території від загарбників.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Не меншого значення в реалізації уповноваженими особами завдань, що перед ними постають, набувають і наукові розробки у відповідному напрямі досліджень. Так, організації розслідування та проведення окремих слідчих (розшукових) дій значну увагу приділено у роботах таких вчених-криміналістів: В. Бахіна, В. Берназа, А. Волобуєва, В. Галагана, М. Єфімова, В. Журавля, А. Іщенко, Н. Карпова, В. Коваленка, О. Колесниченко, В. Коновалової, М. Костицького, А. Кофанова, В. Кузьмічова, В. Лисиченка, Г. Лукашевича, Є. Лук'янчикова, В. Малярів, І. Пирога, Б. Романюка, М. Салтєвського, З. Соколовського, Р. Степанюка, В. Тіщенко, Л. Удалової, О. Фролова, Ю. Черноус, В. Шепітька та ін.

Окремо слід зазначити роботи, присвячені організації й розслідуванню кримінальних правопорушень проти довкілля. Так, вагомий внесок у розвиток цього напрямку на рівні монографічних досліджень зробили В. Коновалова, О. Одерій, С. Книженко тощо. Не меншого значення набувають наукові пошуки на рівні наукових статей, доповідей, здійснені такими вченими, як: Я. Дякін, С. Крючек, І. Малишко, М. Перебитюк, Г. Пономаренко, О. Саган, С. Сімакова, С. Татаренко, Ю. Туровець та ін.

Водночас виявлення й фіксація вчинених кримінальних правопорушень проти екологічної безпеки взагалі та таких їхніх видів, як незаконне зайняття рибним добувним промислом, зокрема не враховували сучасні умови, а саме: воєнний стан, пандемію COVID-19 та інші, що можуть формувати особливі правові режими в Україні. Все зазначене може демонструвати, що винуватці не притягуються до відповідальності, завдаючи навколишньому середовищу істотних збитків. Зазначене ще більш ускладнюється в результаті застосування заходів протидії досудовому розслідуванню зловмисниками та незацікавленими в цьому особами [4].

Метою статті є визначення особливостей виявлення й документування фактів вчинення деяких кримінальних правопорушень проти довкілля в умовах особливих правових режимів.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що злочини проти довкілля складають цілий VIII Розділ КК України, що містить статті від 236 до 254 [5]. Це свідчить про істотну кількість статей, присвячених правопорушенням у сфері екологічної безпеки. Дослідження проблем організації розслідування й проведення окремих слідчих (розшукових) дій за кожним із цих складів потребує з боку дослідників суттєвої уваги. Зокрема, більш детально пропонуємо зупинитися на такому суспільно небезпечному діянні, як незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, що підпадає під дію ст. 249 КК України.

Слід наголосити, що основними нормативно-правовими актами, що регулюють відносини у сфері рибної ловлі та промислу, можна назвати такі, як:

– постанова Кабінету Міністрів України № 125 від 12 лютого 2020 р. «Про затвердження Порядку справляння плати за спеціальне використання водних біоресурсів і розмірів плати за їх використання»;

– Правила любительського і спортивного рибальства, затвержені наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 700 від 19 вересня 2022 р.;

– Правила промислового рибальства у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), затвержені наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 785 від 10 квітня 2023 р.;

– постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, завданої порушенням законодавства про рибне господарство внаслідок незаконного добування (вилову), знищення або пошкодження водних біоресурсів, а також незаконного знищення чи погіршення середовища існування водних біоресурсів» № 1042 від 29 вересня 2023 р. та ін.

Наведені нормативно-правові акти визначають правила й обмеження щодо здійснення рибного, звірино-го або іншого водного добувного промислу, порушення яких

може бути обчислено відповідними збитками державі й передбачає відповідальність, визначену законодавством України.

Водночас, як наголошує Ю. Туровець, існуюча велика кількість нормативно-правових актів ускладнює їх застосування як органами, що здійснюють контроль у галузі екології, так і органами розслідування, прокурорського нагляду та судами. Це, у свою чергу, негативно впливає на своєчасність виявлення ознак кримінальних правопорушень проти довкілля, оперативність їх розслідування та запобігання ним, притягнення винних до кримінальної відповідальності, відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю та здоров'ю людини [6, с. 8].

Варто відзначити, що збитки державі від вчинення розглядуваних протиправних діянь можуть сягати значних розмірів. Так, *Старокостянтинівський районний суд задовольнив позов прокурора: стягнув із місцевого жителя на користь Старокостянтинівської міської ради 109 480 грн шкоди, завданої державі внаслідок порушення вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища* [7].

Істотні суми завданих збитків та штрафів, призначених як компенсація державі, не утримують зловмисників від вчинення таких правопорушень. Так, 12 вересня 2023 р. суд визнав мешканця Боромлянської територіальної громади Охтирського району Сумської області винним у незаконному зайнятті рибним добувним промислом, що заподіяло істотну шкоду, й призначив покарання у виді штрафу в розмірі 2550 грн, а також стягнув на користь держави матеріальну шкоду у розмірі 833 217 грн. [8]

Наведені нами приклади є непоодинокими та, з одного боку, демонструють усвідомлення правопорушниками протиправності своїх діянь, застосування відповідних засобів й знарядь для реалізації злочинного задуму, а з іншого – визначають необхідність належної діяльності правоохоронців у виявленні й документуванні фактів незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом. Вагомого значення в цій діяльності набуває фіксація обстановки вчинення розглядуваних протиправних діянь.

Обстановка, в якій вчиняються злочини проти довкілля, формується під впливом матеріальних та інтелектуально-вольових факторів. Перші пов'язані з певною матеріальною обстановкою, не забезпеченою екологічним захистом. Інші – з обов'язком та здатністю громадян, відповідних посадових осіб дотримуватися певних загальних технічних, технологічних та спеціальних природоохоронних норм [9, с. 74]. При цьому мають враховуватися і умови воєнного стану та збройної агресії РФ проти України, що особливого значення набуває на непідконтрольних територіях.

Окупанти продовжують знищувати чисельну кількість риби, руйнуючи, зокрема, й багаторічні результати масштабних зариблень та заходів із охорони водних біоресурсів. Так, на початку січня цього року внаслідок обстрілу російськими військовими прибережної частини Херсону та акваторії річки Дніпро зафіксовано масове знищення товстолоба із завданням збитків державі на суму понад 390 млн грн [10].

Варто відзначити, що факти незаконного рибного чи видобувного промислу можуть виявлятися не тільки на водоймах чи у безпосередній близькості до них, а і в інших місцях. Так, 6 вересня приблизно о 23 год. 30 хв. на вул. Юрія Савицького у межах сел. Летичів інспектори Хмельницького рибоохоронного патруля спільно із працівниками відділу поліції № 3 (сел. Летичів) Хмельницького РУП ГУНП у Хмельницькій області зупинили автомобіль марки fiat «Scudo», у багажному відділенні якого було виявлено 15 заборонених знарядь лову (сітки, двигун до човна) та пластикові ємності з водними біоресурсами: 346 карасів сріблястих, 232 плітки, 41 окунь, 31 судак звичайний, 18 йоржів звичайних, 4 коропа, 3 раки, 1 лящ, 1 бичок – загальною вагою 65,404 кг на суму розрахованого збитку державі 1 179 664 грн [11].

Предметом цього виду злочину виступають риби різноманітних порід (прісні та морські), водні тварини (дельфіни, креветки, кальмари, восьминоги, раки, краби), що знаходяться у стані природної волі, а також деякі морські рослини (водорості й трави), що мають промислове значення для виробництва добрив, медичних препаратів і продуктів харчування.

Заслуговує на увагу позиція О. Одерія, який наголошує, що місце вчинення злочинів проти довкілля являє собою матеріальне середовище, що складається з об'єктів природокористування (предмета посягання) та джерел впливу на них. Вказані дві групи об'єктів, знаходячись у взаємодії, у низці випадків викликають негативні наслідки через злочинні порушення екологічної безпеки з боку посадових та інших осіб [12, с. 159].

Аналізовані протиправні діяння доцільно розглядати з позиції місць їх вчинення на водоймах та з огляду на види представників рослинного і тваринного світу, що стають предметом вчинення такого кримінального правопорушення. Так, для водойм із прісною водою, а це озера, річки, ставки та ін., характерними предметами злочинного посягання здебільшого виступають риби й раки. Для водойм із солоною водою, а це, насамперед, акваторії Азовського та Чорного морів, здебільшого, характерними предметами злочинного посягання виступають риби, дельфіни, креветки, кальмари, восьминоги, краби та ін.

Розслідування такого роду кримінальних правопорушень, як свідчить практика, відбувається шляхом фіксації фактів незаконного вилову риби, раків, дельфінів, креветки, кальмарів, восьминогів, крабів. Водночас поза належної уваги залишаються деякі морські рослини (водорості і трави), котрі мають вагоме промислове значення у виготовленні продуктів харчування, добрив, медичних препаратів. Наведене потребує зміни ставлення в діяльності відповідних державних інституцій до виявлення й документування конкретних фактів.

Не меншого значення у документуванні протиправної поведінки правопорушників набуває встановлення засобів ловлі, оскільки, наприклад, п. 9.5 наказу Державного комітету рибного господарства України визначав вилучення заборонених, незаконно встановлених знарядь лову та незаконно вилучених водних живих ресурсів без відповідного запису в судовому журналі і без оповіщення державних органів рибоохорони [13]. Наведене положення насамперед стосується промислового характеру діяльності відповідних юридичних осіб. При цьому масштаби завданих державі збитків можуть мати особливо великі розміри, або виявлятися у формі неможливості відновлення популяції або її зникнення. За наявності припущень про порушення зазначена обставина потребує з'ясування й документального засвідчення з боку уповноважених осіб.

Не меншої уваги потребує використання засобів під час реалізації злочинного задуму й фізичними особами. Ними можуть виступати човни чи інші плавучі засоби, з використанням яких здійснюється вилов риби чи добування інших водних організмів. Варто відзначити, що транспортні засоби, що використовуються для транспортування до місця незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, а також для транспортування здобутого, не можуть оцінюватися як знаряддя кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 249 КК України. Проте зазначені засоби потребують до себе належної уваги, оскільки є носіями доказової інформації про вчинення розглядуваних кримінальних правопорушень.

Заслужує на увагу й те, що конкретизація знарядь протиправної діяльності мала відбуватися з урахуванням положень наказу Державного комітету рибного господарства України щодо заборони лову водних живих ресурсів, занесених до Червоної книги України риби та інших водних живих ресурсів гоним (способом багрення, за допомогою брязкал та бовтанья) [13]. Конструктивні особливості будови зазначених пристосувань спрямовані на формування звуків, що лякають, наприклад, рибу й спрямовують її в напрямку відповідних знарядь лову.

При цьому знаряддями, що можуть бути використані для реалізації протиправної діяльності, є такі:

- електроловильні пристрої, колючі знаряддя лову, частикові трали, тюлькові неводи і волокуші – у всіх водних об'єктах протягом усього року;
- частикові закидні неводи і волокуші – у водосховищах Дніпра та Сіверського Донця з кінця весняної заборони до 20 вересня;
- сітки з вічком 52-68 мм – у дніпровських водосховищах, в усіх інших водних об'єктах – сітки з вічком 42-68 мм;
- сітки довжиною понад 35 м – у малих річках та інших водних об'єктах площею до 5000 га і понад 70 метрів – у водних об'єктах, площа яких перевищує 5000 га [13].

Водночас, наприклад, розмір вічка відповідного засобу визначається з урахуванням тих обмежень, що не дозволитимуть ловити рибу відповідного віку. Спроба захисту молоді живих водних ресурсів визначила необхідність їх характеристики залежно від їхніх розмірів. Так, промисловий розмір риби визначався у свіжому вигляді виміром від вершини рила (при закритому роті) до початку середніх променів хвостового плавця. У свою чергу, промисловий розмір річкових раків визначається

виміром по спинному боку тіла від середини ока до кінця хвостової пластинки [13]. Відповідно, зазначені обставини потребують урахування в документуванні виявлених фактів.

Також необхідно враховувати, що деякі засоби ловлі, котрі можуть спричинювати масову загибель, уможливлювати подальше розмноження, варто розцінювати як неприпустимі та заборонені. До знарядь цього виду злочину належать: вибухові та отруйні речовини; електрострум; колючі знаряддя лову; вогнепальна і пневматична зброя (за винятком гарпунних рушниць для підводного полювання); промислові та інші знаряддя лову, виготовлені зі сіткоснастевих матеріалів усіх видів і найменувань, лов раків у темну пору доби із застосуванням підсвічування [14, с. 123]. Окрім наведеного, ними можуть бути наприклад, отруйні, сильнодіючі речовини тощо.

Застосування вибухових речовин обумовлює не тільки можливість реалізації окупантами злочинних задумів щодо отруєння водойм шляхом руйнування екосистеми та живих організмів.

Таким чином, встановлення й фіксація знарядь і засобів, що застосовуються у незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, є обов'язковою умовою пізнання механізму вчинення кримінального правопорушення.

Крім того, варто зазначити, що до недозволених місць, у яких взагалі заборонено рибний добувний промисел, належали водойми, що знаходяться на території природно-заповідного фонду, риборозплідні господарства, водойми, що мають обмеження щодо їх спеціального використання (питні, технічні тощо), штучно створені ізольовані водойми або їхні ділянки, канали теплоенергоцентралей, підвідні та скидні канали електростанцій; з човнів або інших плавзасобів – на промислових ділянках, закріплених за користувачами водних живих ресурсів, а також на відстані від берега більш як 3 км в Чорному морі і 1,5 км – в Азовському морі та ін. [15].

Окрім місця незаконного вилову, потребує врахування й часовий критерій, оскільки заборона на промисел вводиться для відповідних водойм нашої держави на певний період. Так, наприклад у Кременчуцькому водосховищі цей період визначався із 1 квітня до 10 червня, у Дніпровському – з 5 квітня до 14 червня, у Каховському – з 10 квітня до 20 червня [13].

Подібні обмеження в часі в Україні визначені й для річок (їхніх ділянок) з огляду на види живих організмів та етапи їх розмноження й розвитку. Відповідно, врахування зазначених обставин є ключовою умовою фіксації уповноваженими особами здійснюваних правопорушниками протиправних проявів.

Окремої уваги заслуговує й факт того, що на тимчасово окупованих територіях Херсонської області окупанти створили «відділ Азово-Чорноморського управління росриболовлі», що є нічим іншим, як управлінням браконьєрів [16]. Проте варто зазначити, що будь-які органи, зокрема й зазначений, не має повноважень та юридичної сили для видачі дозвільних документів на будь-який вид діяльності на тимчасово окупованих територіях нашої держави.

Члени браконьєрських угруповань, що на Херсонщині завжди були потужними і мали зв'язки у владних кабінетах, тепер перебувають під патронатом російських окупантів [17]. Зазначене потребуватиме належного збору доказової інформації про відповідні факти та юридичної оцінки вже після звільнення тимчасово окупованих територій.

Таким чином, можемо наголосити, що розглядуване кримінальне правопорушення має пізнаватися через висвітлення таких його важливих складових, як місце, час, засоби ловлі, на які накладено заборону. Наведена точка зору підтверджується й результатами досліджень інших науковців, присвячених тематиці розслідування незаконного зайняття рибним добувним промислом. Так, О. Захаровою визначається, що рибальство у заборонений час означає, що воно здійснюється тоді, коли зайняття будь-яким водним добувним промислом заборонено:

– взагалі (наприклад, забороняється рибальство у новостворених водосховищах до особливого розпорядження, любительський лов усіх видів осетрових та їх гібридів, лосося, форелі, харіуса, деяких інших видів риб та інших видів, занесених до Червоної книги України);

– у строки, на які встановлено заборону для певних видів водних тварин чи водоймищ (конкретні терміни зайняття водним добувним промислом визначаються за басейно-територіальним принципом і закріплюються у правилах промислового,

любительського і спортивного рибальства) [14, с. 122].

Водночас слід наголосити, що для кваліфікації дій як незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом не обов'язково повинні мати місце всі розглядувані нами критерії, на які накладено заборону. Протиправність у діях винних буде присутньою за наявності хоча б одного з них: місця, часу або засобів ловлі, на які накладено заборону здійснення рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Варто відзначити, що документування виявлених фактів може здійснюватися у відповідний спосіб згідно з вимогами чинного законодавства, зокрема кримінального процесуального, шляхом складання протоколів проведення слідчих (розшукових) дій [18]. Вагоме місце в цій діяльності відводиться додатковим засобам фіксації. При цьому використання фотографування, звукозапису, відеозйомки тощо розглядалися як допоміжні засоби для попередження і розкриття порушень законодавства з питань охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів [13].

Оформлення додатків до протоколів слідчих (розшукових) дій відповідно до рекомендацій криміналістичної науки наповнить їхній зміст наочністю, полегшить сприйняття обставин вчинених протиправних діянь відповідних осіб тощо [19]. Це у процесі документування незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом забезпечить формування цілісної картини про обставини вчиненого кримінального правопорушення під час розслідування та подальшого судового розгляду. Водночас уже під час фіксації відповідного факту мають враховуватись як умови збройної агресії РФ проти України, так і прояви протидії з боку не зацікавлених у розслідуванні осіб.

Висновки. Для кваліфікації дій як незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом достатньо одного з таких критеріїв, як час, місце, або засоби ловлі, на які накладено заборону.

Встановлення знарядь і засобів, що застосовуються у незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, є обов'язковою умовою пізнання механізму вчинення кримінального правопорушення.

На належну увагу заслуговують транспортні засоби, що використовуються для транспортування до місця незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, а також для транспортування здобутого, оскільки вони можуть містити доказову інформацію про факти вчинення розглядуваних протиправних діянь, що потребує документування відповідно до норм чинного законодавства. Водночас в організації розслідування та проведення окремих слідчих (розшукових) дій мають враховуватись умови збройної агресії РФ проти України, пандемія COVID-19 та інші прояви особливих правових режимів.

Напрями подальших досліджень визначатимуться необхідністю висвітлення можливостей використання спеціальних знань у документуванні фактів вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля.

Список використаних джерел

1. Чаплинський К. О., Лускатов О. В., Пиріг І. В., Плетенець В. М., Чаплинська Ю. А. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
3. Підлив росіянами Каховської ГЕС призвів до екологічної катастрофи і на Хортиці – експерт. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3727169-pidriv-rosianami-кахovskoi-ges-prizviv-do-ekologicnoi-katastrofi-i-na-hortici-ekspert.html>.
4. Плетенець В. М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 424 с.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
6. Туровець Ю. М. Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Національний ун-т державної податкової служби України. Ірпінь, 2012. 19 с.
7. Суд стягнув з рибалки понад 100 000 грн матеріальної шкоди за незаконну риболовлю. *Юридична газета online*. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/sud-styagnuv-z-ribalki-ponad-100-000-grn-materialnoyi-shkodi-za-nezakonnu-ribolovlyu.html>.
8. Суд стягнув з рибалки понад 800 000 грн матеріальної шкоди за незаконну

риболовлю. *Femida.ua*. URL: <https://femida.ua/novyny/sud-styagnuv-z-rybalky-ponad-800-000-grn-materialnoyi-shkody-za-nezakonnu-rybolovlyu/>.

9. Гавриш С. Б. и др. Экологические преступления: квалификация и методика расследования / под ред. В. Е. Коноваловой, Г. А. Матусовского. Харьков, 1994. 226 с.

10. «Браконьерство процвітає». Фахівці про те, як Росія та розв'язана нею війна знищує рибну галузь України. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-viyna-rfukrayina-rybalstvo-brakonyery/32315673.html>.

11. На Хмельниччині чоловік наловив риби на понад мільйон гривень. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/568595-na-hmelnicchini-colovik-naloviv-ribi-na-ponad-miljon-griven/>.

12. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.

13. Наказ Державного комітету рибного господарства України від 18 березня 1999 р. № 33 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-99#Text>.

14. Гарасимів О. І., Дуфенюк О. М., Захарова О. В. та ін. Методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посібник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 2-е вид., перероб. та доп. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 312 с.

15. Правила любительського і спортивного рибальства: затв. наказом Державного комітету рибного господарства України від 15 лютого 1999 року № 19. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0269-99>.

16. Ворог створив «управління браконьєрів» на ТОТ. *Армія inform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/10/22/vorog-stvoryv-upravlinnya-brakonyeriv-na-tot/>.

17. Яновський С. Під крильцем окупантів рибні браконьєри геть розперезалися. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/359056>.

18. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». Харків : Одиссей, 2012. 360 с.

19. Будзієвський М. Ю., Лускатов О. В., Пиріг І. В., Плетенець В. М., Чаплинський К. О., Чаплинська Ю. А. Криміналістика (курс лекцій) : навч. посібник. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 397 с.

Надійшла до редакції 13.12.2023

References

1. Chaplynskyi, K. O., Luskatov, O. V., Pyrih, I. V., Pletenets, V. M., Chaplynska, Yu. A. (2017) Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. 2-e vyd., pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD. 480 p. [in Ukr].

2. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [About the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>. [in Ukr].

3. Pidryv rosianamy Kakhovskoi HES pryzyviv do ekolohichnoi katastrofy i na Khortytsi – ekspert [The undermining of the Kakhovskaya HPP by the Russians led to an environmental disaster in Khortytsia as well – an expert]. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3727169-pidriv-rosianami-kahovskoi-ges-prizviv-do-ekologicnoi-katastrofi-i-na-hortytsi-ekspert.html>. [in Ukr].

4. Pletenets, V. M. (2020) Teoretychni ta prakseolohichni zasady podolannia protydii dosudovomu rozsliduvanniu [Theoretical and praxeological principles of overcoming resistance to pre-trial investigation] : monohrafiia. Odesa : Vydavnychi dim «Helvetyka». 424 p. [in Ukr].

5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The criminal code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr].

6. Turovets, Yu. M. (2012) Pochatkovyi etap rozsliduvannia zlochyniv proty dovkillia [The initial stage of the investigation of crimes against the environment] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / Natsionalnyi un-t derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy. Irpin. 19 p. [in Ukr].

7. Sud stiahnuv z rybalky ponad 100 000 hrn materialnoi shkody za nezakonnu rybolovliu [The court charged the fisherman with more than UAH 100,000 in material damages for illegal fishing]. *Yurydychna hazeta online*. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/sud-styagnuv-z-ribalky-ponad-100-000-grn-materialnoyi-shkody-za-nezakonnu-rybolovlyu.html>. [in Ukr].

8. Sud stiahnuv z rybalky ponad 800 000 hrn materialnoi shkody za nezakonnu rybolovliu [The court charged the fisherman with more than UAH 800,000 in material damages for illegal fishing]. *Femida.ua*. URL: <https://femida.ua/novyny/sud-styagnuv-z-rybalky-ponad-800-000-grn-materialnoyi-shkody-za-nezakonnu-rybolovlyu/>. [in Ukr].

9. Havrysh, S. B. y dr. (1994) Ekolohicheskye prestupleniya: kvalyfykatsiya y metodyka rassledovaniya [Environmental crimes: qualifications and investigation methods] / pod red. V. E. Konvalovoi, H. A. Matusovskoho. Kharkov. 226 p.

10. «Brakonyerstvo protsvitaie». Fakhivtsi pro te, yak Rosiia ta rozv'iazana neiu viina znyshchuie rybnu haluz Ukrainy [«Poaching is booming». Experts on how Russia and the war unleashed by it destroys the fishing industry of Ukraine]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-viyna-rfukrayina-rybalstvo-brakonyery/32315673.html>. [in Ukr].

11. Na Khmelnychchyni cholovik nalovyyv ryby na ponad milion hryven [In the Khmelnytskyi region, a man caught fish worth over a million hryvnias]. *Suspilne novyny*. URL: <https://suspilne.media/568595-na-hmelniccini-colovik-naloviv-rybi-na-ponad-miljon-griven/>. [in Ukr].
12. Oderii, O. V. (2015) Teoriia i praktyka rozsliduvannia zlochyniv proty dovkillia [Theory and practice of investigating crimes against the environment] : monohrafiia. Kharkiv : Disa plus. 528 p. [in Ukr].
13. Nakaz Derzhavnoho komitetu rybnoho hospodarstva Ukrainy vid 18 bereznia 1999 r. № 33 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0326-99#Text> [in Ukr].
14. Harasymiv, O. I., Dufeniuk, O. M., Zakharova, O. V. ta in. (2019) Metodyka rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv [Methods of investigation of certain types of crimes] : navch. posibnyk / za zah. red. Ye. V. Priakhina. 2-e vyd., pererob. ta dop. Lviv : LvDUVS. 312 p. [in Ukr].
15. Pravyly lyubytelskoho i sportyvnoho rybalstva: zatv. nakazom Derzhavnoho komitetu rybnoho hospodarstva Ukrainy vid 15 liutoho 1999 roku № 19. Verkhovna Rada Ukrainy: veb-sait. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0269-99>. [in Ukr].
16. Voroh stvoryv «upravlinnia brakonieriv» na TOT [The enemy created a «poachers' office» on TOT]. *Armiia inform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/10/22/vorog-stvoryv-upravlinnya-brakonieriv-na-tot/>. [in Ukr].
17. Ianovskiy, S. Pid kryltsem okupantiv rybni brakoniery het rozperezalysia [Under the wing of the occupiers, the fish poachers went wild]. *Holos Ukrainy*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/359056>. [in Ukr].
18. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy» [The Criminal Procedure Code of Ukraine. The Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Adoption of the Criminal Procedure Code of Ukraine»]. Kharkiv : Odissei, 2012. 360 p. [in Ukr].
19. Budziievskiy, M. Yu., Luskatov, O. V., Pyrih, I. V., Pletenets, V. M., Chaplynskyi, K. O., Chaplynska, Yu. A. (2013) Kryminalistyka (kurs lektsii) [Criminalistics (course of lectures)] : navch. posibnyk. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 397 p. [in Ukr].

ABSTRACT

Viktor Pletenets. Features of identifying and documenting facts of commitment of certain criminal offenses against environment under special legal regimes. The article deals with peculiarities of detection and fixation of facts of some crimes against the environment, including illegal occupation by fish, animal or other water mining. The work notes that the identification and recording of criminal offenses is determined by a significant set of circumstances, in particular, the possession by an authorized person of the relevant specialty, practical, life experience, etc. The article analyzes the provisions of normative legal acts that determine the rules and restrictions on the implementation of fish, animal or other water extractive fishing, the violation of which can be calculated by the corresponding losses to the state and provides for liability determined by the legislation of Ukraine. The examples given in the article, on the one hand, demonstrate the awareness of offenders of the wrongfulness of their actions, the use of appropriate means and tools for the implementation of a criminal plan, and on the other hand, determine the need for the proper activity of law enforcement officers in identifying, documenting, which will become the basis for an effective investigation of the facts of illegal fishing, animal or other water mining. At the same time, detection and recording of committed criminal offenses against environmental safety in general and such manifestations as illegal fishing should take into account modern social, economic, material, etc. conditions, including martial law, the COVID-19 pandemic and others that can form special legal regimes in Ukraine. It is noted that the documentation of the identified facts can be carried out in an appropriate way in accordance with the requirements of the current legislation, including criminal procedure by drawing up protocols for conducting investigative (search) actions and annexes thereto.

Documentation of the identified facts can be carried out in the appropriate way in accordance with the requirements of the current legislation, including criminal procedure by drawing up protocols for conducting investigative (search) actions and annexes thereto

The conclusions note that to qualify actions in illegal fishing, animal or other aquatic extractive fishing, one of such criteria as prohibited: time, place, or means of fishing is enough. The establishment and fixation of tools and means used in illegal fishing, animal or other water mining is a prerequisite for knowledge of the mechanism of committing a criminal offense.

Keywords: *criminal offenses against the environment, identification and documentation of socially dangerous act, illegal implementation of fish, animal or other water mining, situation of committing a criminal offense, means and instruments of realization of criminal plan, authorized persons, organization of investigation and investigative (search) actions, special legal regime, martial law, COVID-19 pandemic.*

УДК 343.98: 343.131

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-173-178

Костянтин ЧАПЛИНСЬКИЙ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Висвітлено актуальні проблемні питання здійснення досудового розслідування в умовах особливих правових режимів, зокрема воєнного стану, епідемії, пандемії тощо. Визначено особливості організації розслідування залежно від слідчих ситуацій, що склалися на початковому етапі розслідування, а також організаційно-тактичного забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій під час пандемії або епідемії, проблемні питання документування військових злочинів. Визначено сутність та основні форми взаємодії під час досудового розслідування. Наголошено, що діяльність працівників правоохоронних органів повинна мати конкретну структуру, що буде варіюватися залежно від конкретних обставин, наявних при розслідуванні певних кримінальних правопорушень.

Системна й узгоджена діяльність працівників підрозділів Національної поліції дозволяє проводити окремі слідчі (розшукові) дії швидко та раціонально, отримувати достатній обсяг доказової (орієнтуючої) інформації.

Акцентовано увагу на необхідності створення дієвої сучасної системи криміналістичного забезпечення проведення процесуальних дій, організації досудового розслідування, а також на проблемних питаннях використання спеціальних знань. Наголошено на ступені поінформованості слідчих і працівників оперативних підрозділів Національної поліції щодо особливостей перебігу пандемії (епідемії), специфіки здійснення досудового розслідування, порядку дій під час організації проведення окремих слідчих розшукових дій за участю учасників кримінального процесу (підозрюваного, потерпілого, свідка).

Визначено, що, окрім тактичних прийомів, слідча тактика розробляє і тактичні рекомендації, у зв'язку з цим запропоновано визначення тактичної рекомендації під час досудового розслідування в умовах особливих правових режимів як моделі поведінки слідчого під час проведення процесуальних дій, котра має тактичні, медичні та психологічні особливості її реалізації.

Охарактеризовано тактичні особливості проведення окремих процесуальних дій, передбачених КПК України, що мають розшуковий та пізнавальний характер. Документування воєнних злочинів вимагає від працівників правоохоронних органів досить чіткого планування своїх дій, особливо на початковому етапі розслідування. Зважаючи на це, розробка практичних рекомендацій щодо слідчих і оперативних підрозділів Національної поліції є одним із важливих напрямів досягнення мети кримінального провадження.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальні правопорушення, особливий правовий режим, воєнний стан, воєнні злочини, епідемія, пандемія, слідчі (розшукові) дії, слідча ситуація, організація, планування, тактика, профілактичні заходи, епідеміологічні заходи.

Постановка проблеми. Протидія злочинності є важливим напрямом діяльності держави. Враховуючи євроінтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, керівництво держави наголошує на активізації раніше започаткованих реформ, особливо у соціально-економічній та політичній сферах, враховуючи умови сьогодення. Незважаючи на те, що Збройні Сили України продовжують дедалі деокуповувати захоплені росією території та здійснювати в цих регіонах стабілізаційні заходи, криміногенна ситуація у державі продовжує ускладнюватися. Спостерігається суттєва зміна структури й характеру злочинності, загальний рівень якої має тенденцію до зростання. Особливе місце у цій діяльності відводиться реформуванню правоохоронної сфери, запобіганню колабораціонізму, протидії корупції та організованій злочинності. Значна увага приділяється розробленню ефективних профілактичних і епідеміологічних

© К. Чаплинський, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9922-3743>

chaplinskii@ukr.net

заходів під час епідемії та пандемії.

У цілому державні трансформації, що відбуваються у соціально-економічній сфері, суттєво вплинули на галузь охорони здоров'я. Високий рівень захворюваності та інвалідності населення поряд із низьким рівнем медичного обслуговування та невідповідною кількістю сучасного обладнання вимагають значних кардинальних змін [1, с. 6]. На сьогодні в Україні спостерігаються кризові явища в системі охорони здоров'я, котрі дедалі поглиблюються та набувають все більш резонансного характеру. Такі процеси підтверджуються аналізом даних стосовно демографічної ситуації, що склалася в Україні, та показників рівня здоров'я українців. З огляду на це особливого значення набувають питання удосконалення медичного забезпечення громадян та правового захисту суспільства в цілому від поширення епідемії та пандемії, інфекційних хвороб, що є небезпечними для життя людини.

Такі негативні тенденції необхідно враховувати і під час проведення досудового розслідування, оскільки об'єктом зараження можуть стати представники правоохоронних органів (слідчі, працівники оперативних підрозділів), а також учасники кримінального процесу (підозрювані, потерпілі, свідки).

Результативність роботи правоохоронних органів прямо залежить від рівня та якості її забезпечення науковими засобами й методами. Зважаючи на це, розробка практичних рекомендацій щодо ефективного проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах особливих правових режимів із урахуванням безпекової складової є, безумовно, одним із пріоритетних напрямів для досягнення мети кримінального провадження, особливо в умовах запровадженого воєнного стану.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемні аспекти організації досудового розслідування в умовах особливих правових режимів (в умовах епідемії, пандемії, запровадженого воєнного стану) та особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій досить ґрунтовно висвітлювали у наукових розробках багато вчених, зокрема: Ю. Аленін, В. Бідняк, В. Бахін, А. Волобуєв, Л. Григор'єв, І. Демченко, М. Дзєман, І. Ільїнська, В. Коновалова, В. Кузьмічов, Є. Лук'янчиков, Л. Манукова, В. Лукашевич, М. Погорецький, І. Пиріг, В. Плетенець, Є. Почтова, М. Салтевський, Р. Степанюк, К. Чаплинський, О. Чеботарьов, Ю. Черноус, В. Шепітько та ін.

Проте на сьогодні відбувається активізація бойових дій на Сході і Півдні України, спостерігається їхня ескалація, дедалі поширюються захворювання та інфекційні хвороби, що вимагає запровадження особливих правових режимів. Такі обставини вносять певні корективи в організацію здійснення досудового розслідування та організаційно-тактичне забезпечення проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Метою наукової статті є висвітлення актуальних питань організації досудового розслідування в умовах запровадження особливих правових режимів із урахуванням сучасних потреб слідчої практики та надання дієвих практичних рекомендацій щодо найбільш ефективної організації такої діяльності.

Виклад основного матеріалу. У структурі кримінального процесу важливе місце належить досудовому провадженню. Досудове провадження характеризується безпосередніми завданнями, що впливають із загальних завдань кримінального судочинства, суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, предметом і засобами пізнання події, приводами й підставами для початку провадження, підсумковими рішеннями [2, с. 16; 3, с. 8].

Здійснення досудового розслідування в умовах особливих правових режимів (в умовах запровадженого воєнного стану, епідемії, пандемії) має певну специфіку. На ці процеси безпосередньо впливає ступінь поінформованості слідчих і працівників оперативних підрозділів Національної поліції щодо особливостей перебігу пандемії (епідемії), специфіки здійснення досудового розслідування, порядку дій під час організації проведення окремих слідчих (розшукових) дій за участю учасників кримінального процесу – підозрюваного, потерпілого, свідка. З огляду на це виникає необхідність створення сучасної дієвої системи криміналістичного забезпечення проведення окремих процесуальних дій, організації досудового розслідування, окреслення проблемних питань використання спеціальних знань та ін.

Демографічна ситуація у державі та загальні показники рівня здоров'я українців свідчать про наявність кризових явищ у системі охорони здоров'я, що дедалі поглиблюються та набувають усе більш резонансного характеру. Зважаючи на це,

особливого значення набувають питання удосконалення медичного забезпечення громадян та правового захисту суспільства в цілому від поширення епідемій та пандемій, інфекційних хвороб, що є небезпечними для життя людини.

До групи ризику інфікування хворобою передусім слід віднести працівників правоохоронних органів, насамперед слідчих, експертів, працівників оперативних підрозділів, які з огляду на виконання службових завдань щоденно можуть контактувати з учасниками кримінального процесу (підозрюваними, свідками, потерпілими) та між собою. Узагальнення правоохоронної практики дозволяє дійти висновків, що більшість практичних працівників правоохоронних органів не мають уяви про загальні способи поширення інфекції під час епідемії чи пандемії, характер захворювань, особливості їх діагностування та профілактики. Окрім того, відсутня будь-яка взаємодія з медичними установами для отримання інформації про наявність в осіб, залучених до слідчих (розшукових) дій, певних захворювань. На думку Є. Почтової, наслідком незнання та недотримання працівниками Національної поліції правил та загальних норм особистого інфекційного захисту є значне поширення захворюваності [4, с. 15].

Наведені обставини потрібно враховувати під час проведення досудового розслідування, особливо в межах проведення процесуальних дій, оскільки об'єктом зараження можуть стати представники правоохоронних органів.

Так, І. Демченко окреслила проблемні питання діяльності в умовах пандемії, викликані гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2. На думку вченої, необхідно звернути увагу на результати анкетування уповноважених осіб, згідно з якими більшість опитаних хворіли у таких формах: легкій – 47 %, середній – 39 %, важкій – 14 %. Окрім того, хворіли близькі (знайомі, колеги) у таких формах: легкій – 50 %, середній – 41 %, важкій – 8 %, із летальними наслідками – 1 %. Уповноваженим особам потрібно враховувати таку обставину під час організації досудового розслідування та проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Їхня оцінка має здійснюватись як із позиції проявів протидії досудовому розслідуванню, так і постковідного синдрому. Також потребує уваги те, що на період воєнного стану:

- фізичним особам і суб'єктам господарювання рекомендовано дотримуватися протиепідемічних заходів, спрямованих на запобігання поширенню COVID-19;

- фізичним особам рекомендовано забезпечити отримання повного курсу вакцинації від COVID-19 вакцинами, включеними ВООЗ до переліку дозволених для використання у надзвичайних ситуаціях;

- закладам охорони здоров'я необхідно забезпечити готовність до реагування на спалахи COVID-19 в умовах воєнного стану.

Дотримання протиепідемічних заходів набуває рекомендаційного характеру, а норма про відсторонення від праці нещеплених працівників на період воєнного часу не застосовується. Водночас в умовах обстрілів реалізація заходів попередження, наприклад, щодо використання засобів індивідуального захисту чи дистанції, зокрема й під час перебування у бомбосховищах, є ускладненою. Це стосується і таких інфекційних захворювань, як СНІД, туберкульоз та ін. Усвідомлення загрози розповсюдження зазначених хвороб під час проведення слідчих (розшукових) дій визначає необхідність розробки дієвих рекомендацій, котрі, з одного боку, забезпечували б безпеку, а з іншого – надавали можливість реалізації визначених КПК України завдань кримінального провадження [5; 6].

Досудове розслідування в умовах запровадженого воєнного стану відбувається у складних умовах, особливо на початковому етапі розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. З огляду на це слідчі проводять значну кількість процесуальних дій як на початковому його етапі (огляд місця події, допит потерпілого, допит свідка, обшук), так і подальшому етапі (допит підозрюваного, одночасний допит двох раніше допитаних осіб, слідчий експеримент).

Внаслідок цього безпосередній процес розслідування характеризується значною кількістю контактів між його учасниками та сторонніми особами у межах кримінального провадження. Такі процеси можна спостерігати під час спільної реалізації найбільш складних процесуальних дій (огляд місця події, слідчий експеримент) чи окремих тактичних операцій або об'єднаних виїздів уповноважених осіб (слідчого, дізнавача) та оперативних працівників для проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій [7, с. 408–409].

Найбільший ризик інфікування має місце під час допиту підозрюваного,

потерпілого або свідка. Саме здійснення допиту шляхом безпосереднього комунікативного контакту виступає для слідчого найбільшим ризиком підхопити інфекційну хворобу як під час проведення вказаної слідчої (розшукової) дії, так і після неї. Окрім того, ризик інфікування у такому випадку поширюється на кожного, хто відвідає вказане приміщення. Загальновідомо, що під час перебування у приміщенні, де попередньо був допитаний, хворий на інфекційну хворобу, який умисно не лікується або не знає, що хворіє на зазначений недуг, існує ризик інфікування через інфікований аерозоль, котрий продовжує знаходитися у повітрі, особливо якщо після проведення допиту не було здійснено повноцінного провітрювання, прибирання або опромінення спеціальною ультрафіолетовою лампою, що дозволило б зменшити концентрацію певних речовин у приміщенні та, відповідно, знизити ризик інфікування [4].

Зважаючи на це, слідчий повинен завчасно виявити певні симптоми захворювання особи та вжити відповідних заходів безпеки. Особливого значення такі заходи набувають у межах боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2.

При цьому більшість учасників кримінального процесу не враховують необхідні заходи безпеки, котрих потрібно дотримуватися під час дії особливих правових режимів (запроваджений воєнний стан, епідемія, пандемія), що ставить під загрозу та значно збільшує ризик інфікування соціально небезпечними хворобами.

Виходячи з наведеного, І. Демченко виокремлює певну сукупність складових, що визначають ступінь готовності до проведення розслідування в умовах епідемії (пандемії), зокрема:

- психологічну, що полягає у готовності учасників кримінального процесу до участі у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій;
- фізичну – реалізовану як комплекс заходів інженерного характеру (наприклад, використання спеціально обладнаних приміщень у відділі поліції);
- технічну – застосовуваних засобів індивідуального захисту, технічних засобів відеофіксації процесуальних дій тощо;
- організаційну – застосування заходів, що визначатимуть ефективність діяльності уповноважених осіб у кримінальному провадженні;
- тактичну – застосування тактичних прийомів (існуючих, пристосованих до умов застосування, спеціально розроблених із урахуванням потреб діяльності) [6].

Зважаючи на це, розробка практичних рекомендацій щодо ефективного проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах особливих правових режимів із урахуванням безпекової складової є, безумовно, одним із пріоритетних напрямів для досягнення мети кримінального провадження, особливо в умовах воєнного стану.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що правильна організація досудового розслідування в умовах запровадження особливих правових режимів (в умовах воєнного стану, епідемії, пандемії) має важливе значення для підвищення його ефективності та результативності. Зокрема, це стосується застосування заходів безпеки уповноваженими особами під час проведення слідчих (розшукових) дій. Хоча виявлення симптомів захворювань і має важливе значення, проте їхню явну відсутність не варто сприймати як безпеку контактування з відповідними суб'єктами. Таким чином, усі контакти під час організації і проведення слідчих (розшукових) дій варто сприймати з позиції ризику інфікування інфекційними хворобами.

Безпрецедентні події, що розпочалися на території України у 2014 р. та тривають дотепер і ставлять під загрозу життя нації: тимчасова окупація окремих територій України, ескалація військових дій у Запорізькій, Херсонській, Донецькій та Луганській областях, поширення коронавірусної хвороби – стали детермінантами багатовекторних змін у державі, котрі насамперед торкнулися сфери правового регулювання відносин в екстраординарних умовах та вимагають комплексного вирішення, особливо у питаннях боротьби зі злочинністю [8, с. 8–9].

Список використаних джерел

1. Бідняк В. А., Бідняк Г. С., Чаплинський К. О. Теоретичні, правові та праксеологічні засади використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров'я : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 170 с.
2. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 360 с.

3. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.
4. Почтова Є. С. Організація й тактика проведення слідчих (розшукових) дій в умовах ризику інфікування ВІЛ-інфекцією або туберкульозом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 230 с.
5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
6. Демченко І. О. Безпека учасників слідчих (розшукових) дій як умова їх проведення. *Сучасні проблеми використання знань на досудовому розслідуванні в умовах воєнного стану : матеріали наук.-практ. семінару* (м. Дніпро, 26 трав. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 98–100.
7. Чаплинський К. О., Єфімов М. М. Наукова полеміка стосовно основних форм взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів кіберполіції у процесі доказування при розслідуванні злочинів у сфері інтелектуальної власності. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 5. С. 304–317. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-5\(11\)-304-317](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-5(11)-304-317).
8. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 500 с.

Надійшла до редакції 08.12.2023

References

1. Bidniak, V. A., Bidniak, H. S., Chaplynskyi, K. O. (2019) Teoretychni, pravovi ta prakseolohichni zasady vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh iz derzhavnym finansuvanniam v haluzi okhorony zdorovia [Theoretical, legal and praxeological principles of the use of special knowledge during the investigation of crimes related to public funding in the field of health care] : monohrafiia. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 170 p. [in Ukr.].
2. Lukianchikov, Ye. D. (2005) Metodolohichni zasady informatsiinoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv [Methodological principles of information provision of crime investigation] : monohrafiia. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy. 360 p. [in Ukr.].
3. Chaplynskyi, K. O. (2010) Taktychne zabezpechennia provedennia slidchykh dii [Tactical support for investigative actions] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD. 560 p. [in Ukr.].
4. Pochtova, Ye. S. (2021) Orhanizatsiia y taktyka provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii v umovakh ryzkyu infikuvannia VIL-infektsiieiu abo tuberkulozom [Organization and tactics of investigative (research) actions in conditions of risk of infection with HIV infection or tuberculosis] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 230 p. [in Ukr.].
5. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].
6. Demchenko, I. O. (2022) Bezpeka uchasykiv slidchykh (rozshukovykh) dii yak umova yikh provedennia [Safety of participants in investigative (search) actions as a condition for their conduct]. *Suchasni problemy vykorystannia znan na dosudovomu rozsliduvanni v umovakh voiennoho stanu : materialy nauk.-prakt. seminaru* (m. Dnipro, 26 trav. 2022 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 98–100. [in Ukr.].
7. Chaplynskyi, K. O., Yefimov, M. M. (2023) Naukova polemika stosovno osnovnykh form vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia ta operatyvnykh pidrozdiliv kiberpolitsii u protsesi dokazuvannia pry rozsliduvanni zlochyniv u sferi intelektualnoi vlasnosti [Scientific controversy regarding the main forms of interaction of pre-trial investigation bodies and operational units of the cyber police in the process of proving during the investigation of crimes in the field of intellectual property]. *Aktualni pytannia u suchasni nauki*. № 5, pp. 304–317. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-5\(11\)-304-317](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-5(11)-304-317). [in Ukr.].
8. Teteriatnyk, H. K. (2021) Kryminalne provadzhenia v umovakh nadzvychainykh pravovykh rezhymiv: teoretyko-metodolohichni ta prakseolohichni osnovy [Criminal proceedings under emergency legal regimes: theoretical, methodological and praxeological foundations] : monohrafiia. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka». 500 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kostiantyn Chaplynskyi. Actual problems of pre-trial investigation under special legal regimes. The scientific article is dedicated to highlighting the current problematic issues of pre-trial investigation in conditions of special legal regimes, in particular, in conditions of martial law, epidemics, pandemics, etc. The specifics of the organization of the investigation, depending on the investigative situations that developed at the initial stage of the investigation, as well as the organizational and tactical support for conducting investigative (search) actions during a pandemic or epidemic, problematic issues

of documenting war crimes are determined. The essence and main forms of interaction during the pre-trial investigation are defined. It was emphasized that the activities of law enforcement officers should have a specific structure that will vary depending on the specific circumstances present during the investigation of certain criminal offenses.

The systematic and coordinated activity of the employees of the National Police units allows to conduct separate investigative (search) actions quickly and rationally, to obtain a sufficient amount of evidential (orientation) information.

Attention is focused on the need to create an effective modern system of criminalistic support for procedural actions, the organization of pre-trial investigation, and the problematic issue of the use of special knowledge. The degree of awareness of the investigators and employees of the operational units of the National Police regarding the peculiarities of the pandemic (epidemic), the specifics of the pre-trial investigation, the procedure for organizing individual investigative search operations with the participation of participants in the criminal process (suspect, victim, witness) was emphasized.

It was determined that in addition to tactical techniques, investigative tactics also develop tactical recommendations, in this regard, the definition of tactical recommendations during pre-trial investigation in conditions of special legal regimes (epidemic, pandemic) was proposed as a model of investigator behavior during procedural actions, which has tactical, medical and psychological features of its implementation.

The tactical features of carrying out certain procedural actions provided for by the Criminal Procedure Code of Ukraine, which are investigative and cognitive in nature, are characterized. Documenting war crimes requires law enforcement officials to plan their actions fairly clearly, especially at the initial stage of the investigation. Considering this, the development of practical recommendations for the investigative and operational units of the National Police is one of the important directions for achieving the goal of criminal proceedings.

Keywords: *pretrial investigation, criminal offenses, special legal regime, martial law, war crimes, epidemic, pandemic, investigative (search) actions, investigative situation, organization, planning, tactics, preventive measures, epidemiological measures.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-178-184

Тарас ВОЛІКОВ[©]

кандидат юридичних наук

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ НОНВЕРБАЛЬНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ У ВОЄННИЙ ЧАС

У статті розглянуто наукові підходи до визначення поняття, мети та завдань нонвербальних слідчих (розшукових) дій, а також особливості проведення огляду та обшуку при розслідуванні злочинів проти власності в умовах воєнного стану. Зосереджено увагу на заходах безпеки учасників проведення таких слідчих (розшукових) дій. Вироблено рекомендації, що полягають у: залученні до огляду та обшуку мінімальної кількості учасників; проведенні огляду у зоні прямої загрози без залучення понятних; максимальному скороченні часу проведення слідчих (розшукових) дій; проведенні фіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії з використанням дистанційних засобів фото-, відеозйомки.

Ключові слова: *розслідування кримінальних правопорушень, криміналістична тактика, слідчий, воєнний стан, слідчі (розшукові) дії, огляд, обшук, організаційно-тактичне забезпечення.*

Постановка проблеми. У ст. 41 Конституції України зазначається, що «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним» [1]. Недоторканність приватної власності визнається надзвичайною соціальною цінністю в умовах оновлення нашого суспільства, формування правової,

© Т. Воліков, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2387-1410>

k_ksmp@dduvs.in.ua

демократичної держави. Незважаючи на умови воєнного стану, охорона приватної власності, захист її від злочинних посягань була та залишається одним із найважливіших завдань правоохоронних органів. Економічний стан в країні, рівень достатку населення в умовах воєнного стану, на жаль, не сприяє зменшенню рівня злочинності корисливої направленості. За даними Офісу Генерального прокурора, у 2023 р. вчинено 178 902 кримінальні правопорушення проти власності, з яких повідомлення про підозру отримало 74 624 особи [2]. Наведені статистичні дані свідчать, що 59 % кримінальних правопорушень залишаються нерозкритими, що не повною мірою задовольняє практиці протидії злочинності.

Причини низької ефективності розслідування є різноплановим і мають як суб'єктивний, так і об'єктивний характер. До таких чинників належать: застосування злочинцями новітніх способів заволодіння майном; обрання часу вчинення правопорушень, що не сприяє встановленню свідків і очевидців; несвоєчасне оповіщення поліції про вчинений злочин, що унеможливує застосування методики розслідування злочинів по «гарячих» слідах; велика завантаженість слідчих та інших підрозділів поліції, задіяних на розслідуванні воєнних злочинів, що обумовлює віднесення розслідування злочинів проти власності на другий план. Однією з причин є також недостатня кількість науково обґрунтованих рекомендацій щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Організаційним і тактичним проблемам проведення слідчих (розшукових) дій присвячено праці багатьох вітчизняних вчених у галузі криміналістики, таких як: В. Бахін, А. Волобуєв, М. Єфімов, В. Журавель, А. Іщенко, І. Когутич, В. Коновалова, В. Кузьмічов, В. Лисенко, В. Лукашевич, Є. Лук'янчиков, О. Одерій, І. Пиріг, В. Плетенець, О. Пчеліна, М. Салтевський, Р. Степанюк, В. Стратонов, В. Тіщенко, М. Цуцкїрїдзе, К. Чаплинський, С. Чернявський, Ю. Черноус, В. Шевчук, В. Шепітько, Б. Щур, В. Юсупов та ін. Наукові здобутки названих вчених зробили значний внесок у вирішення проблем криміналістичної тактики, однак особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні кримінальних правопорушень проти власності у сучасних умовах воєнного стану ними розглянуто не у повному обсязі, що вимагає подальшої розробки зазначеного наукового напрямку.

Метою статті є розробка організаційних і тактичних прийомів проведення нонвербальних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів проти власності у воєнний час.

Вклад основного матеріалу. Однією з найбільш важливих слідчих (розшукових) дій, метою яких є отримання доказової інформації, є огляд. Процесуальний порядок проведення огляду регламентовано ст. 237 КПК України, згідно з якою «з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів» [3]. Із-поміж інших видів огляду найбільш інформативним є огляд місця події, під яким розуміють слідчу (розшукову) дію, метою якої є дослідження матеріальної обстановки місця події шляхом безпосереднього особистого її сприйняття слідчим та іншими учасниками огляду для виявлення, фіксації та вилучення різних слідів кримінального правопорушення й інших речових доказів, з'ясування механізму події та інших обставин, що мають значення для кримінального провадження [4, с. 5; 5, с. 28; 6, с. 124]. Огляд місця події є єдиною слідчою (розшуковою) дією, проведення якої у невідкладних випадках дозволяється до внесення відомостей до ЄРДР (ст. 214 КПК України). Як зазначає М. Панов, сутність огляду полягає в тому, що слідчий за допомогою органів відчуття переконається в існуванні та характері фактів, що мають доказове значення. Огляд є процесуальною дією, під час якої слідчий за участю вказаних у законі осіб виявляє, безпосередньо сприймає, досліджує, оцінює і фіксує стан, властивості та ознаки матеріальних об'єктів з метою виявлення фактичних даних, що мають значення для встановлення істини у справі [7, с. 88]. Огляд місця події – це, як правило, першочергова слідча (розшукова) дія, найближча за простором та часом, коли слідчий стикається з подією правопорушення; вона може займати багато часу, є найбільш трудомісткою та продуктивною, оскільки дозволяє встановити великий обсяг доказової інформації щодо всіх елементів предмета доказування, але водночас є найбільш складною, тому що потребує застосування низки тактичних засобів та прийомів криміналістичної техніки [4, с. 6]. Проте, як свідчить

практика, при огляді місця події слідчі допускають найбільшу кількість помилок, що призводить до збільшення строків розслідування або нерозкриття правопорушення взагалі.

Метою огляду місця події є «а) виявлення слідів злочину і речових доказів; б) з'ясування обставин події; в) висунення версій про подію злочину та його учасників; г) отримання даних про осіб, які могли сприймати вчинення злочину, з метою організації оперативно-розшукових заходів і слідчих дій» [7, с. 89]. Дещо розширено визначає завдання огляду К. Чаплинський: з'ясування, вивчення та фіксація обстановки й інших обставин, що мають значення для кримінального провадження; встановлення механізму та відновлення картини злочинної події; виявлення, вилучення, фіксація, дослідження й оцінка слідів правопорушення та інших речових доказів; з'ясування характеру впливу особи, яка учинила правопорушення, на навколишнє середовище; виявлення, встановлення та затримання особи, яка вчинила правопорушення; встановлення кількості злочинців, часу перебування на місці подій, способу прибуття та відходу з місця події; встановлення свідків, очевидців, мотивів учиненого злочину; виявлення обставин, що перешкоджали або сприяли вчиненню правопорушення; виявлення негативних обставин; отримання необхідної доказової інформації для висунення слідчих версій щодо події злочину, механізму вчинення та учасників; одержання вихідних даних для організації подальших слідчих (розшукових) дій, направлених на розшук та затримання злочинців по «гарячих» слідах, виявлення викраденого майна; перевірка відомостей, отриманих оперативним шляхом, тощо [8, с. 54].

Об'єктами огляду при розслідуванні злочинів проти власності можуть бути: приміщення (квартира, будинок садибного типу, дача, складське приміщення, офіс фірми чи підприємства; майстерня, гараж, підвал тощо); ділянка місцевості; знаряддя вчинення злочину; службова документація (при привласненні, розтраті майна або заволодінні ним шляхом зловживання службовим становищем); підроблені документи та засоби комп'ютерної техніки (при вчиненні шахрайства) тощо. Організація і тактика проведення огляду в умовах воєнного стану, на нашу думку, залежить від місця розташування об'єктів огляду відносно місця проведення воєнних дій. На жаль, сьогодні в Україні небезпечних місць немає, але, на нашу думку, умовно можна розрізнити за зонами безпеки територію, що знаходиться під обстрілом ствольної артилерії, та зону, по якій можливо завдати удару з використанням ракетної техніки (зона непрямої загрози). Зрозуміло, що у зоні безпосереднього зіткнення жодних слідчих (розшукових) дій проводитися не може.

Погоджуємося з думкою І. Пирога, що «специфіка огляду в умовах воєнного стану полягає в тому, що його учасникам потрібно дотримуватись заходів безпеки, оскільки ситуація у безпосередній близькості до військових дій, а також при оголошенні тривоги може у будь-який час змінитись на небезпечну для життя. Тому, криміналістичні рекомендації щодо невідкладності проведення огляду потрібно застосовувати, зважаючи на обстановку, що склалась на даний момент» [9, с. 350]. Засобами індивідуальної безпеки учасників слідчо-оперативної групи потрібно забезпечити ще на підготовчому етапі огляду місця події [10, с. 253]. Учасники огляду, крім індивідуального захисту: рукавички, дихальні маски, спецодяг тощо, забезпечуються засобами балістичного захисту: шоломи, бронежилети тощо.

При проведенні огляду у зоні непрямої загрози виникає питання щодо можливості проведення огляду під час оголошення повітряної тривоги. На нашу думку, його потрібно проводити у повному обсязі з дотриманням заходів безпеки. У разі відмови понять від участі в огляді у зв'язку з потенційною небезпекою для їхнього життя та здоров'я потрібно користуватися нормами ст. 615 КПК України [3].

Опитування працівників поліції засвідчило, що при проведенні огляду у зоні прямої загрози потрібно дотримуватись таких тактичних рекомендацій:

- обов'язкове дотримання учасниками заходів безпеки від кульового або осколкового ураження (шолом, бронежилет);
- залучення до огляду мінімальної кількості учасників (слідчий, оперуповноважений, спеціаліст-криміналіст);
- проведення огляду без залучення понять (згідно зі ст. 615 КПК України);
- максимальне скорочення часу проведення слідчої (розшукової) дії з вилученням максимальної кількості об'єктів із можливим їх повторним оглядом у небезпечному місці;

– для забезпечення безпеки та запобігання можливим руйнуванням приміщень при влучанні босприпасів надавати перевагу використанню дистанційних засобів фото-, відеозйомки, особливо всередині масивних ангарів, сховищ тощо [6].

Іншою нонвербальною слідчою (розшуковою) дією, що має суттєве значення при розслідуванні злочинів проти власності, є обшук. Відповідно до ст. 234 КПК України обшук проводиться з метою «виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб» [3]. Зі змісту цієї статті зрозуміло, що мета обшуку є дещо ширшою, ніж огляду, та полягає не тільки у виявленні та фіксації відомостей про обставини події, а і у відшуванні об'єктів, що мають значення для кримінального провадження. Головна відмінність обшуку від інших слідчих (розшукових) дій, на думку більшості науковців, полягає в його пошуковому та примусовому характері [11, с. 347; 8, с. 246]. Як інші ознаки можна зазначити також: конкретність об'єктів пошуку; належність об'єктів, де проводиться обшук (квартири, приміщення, споруди тощо) певних особам, організаціям або підприємствам.

Метою обшуку є виявлення та вилучення як знарядь кримінального правопорушення, речей та цінностей, нажитих злочинним шляхом, так і будь-яких інших документів або предметів, що мають значення для кримінального провадження [12, с. 32]. Завданнями обшуку К. Чаплинський вважає виявлення та вилучення: знарядь злочину (зброя, відмички, знаряддя зламу та інструменти тощо); предметів зі слідами або тих, що є результатом злочинної діяльності (підроблені документи, фальшиві гроші тощо); предметів та цінностей, здобутих злочинним шляхом; документів, що мають значення для кримінального провадження або характеризують особу злочинця (фотознімки, відеозаписи, щоденники, листи, записні книжки тощо); об'єктів, що використовувалися для реалізації злочинного задуму (транспортні засоби); об'єктів, вилучених із цивільного обороту, заборонених для використання або таких, що потребують спеціального дозволу, незалежно від того, стосуються вони справи чи ні (вогнепальна та холодна зброя, вибухові, радіоактивні або отруйні речовини, наркотичні або психотропні засоби тощо); майна для забезпечення відшкодування заподіяних збитків або в цілях можливої конфіскації; інших об'єктів, що мають значення для кримінального провадження. Крім того, завданням обшуку є виявлення: осіб, які знаходяться у розшуку та переховуються від слідства і суду чи втекли з-під варти, місць позбавлення волі; трупів та їхніх частин; тварин, що використовувалися як засоби або знаряддя учинення злочину [8, с. 74-75].

Організаційно-тактичні особливості проведення обшуку при розслідуванні злочинів проти власності у частині дотримання заходів безпеки залежно від зони небезпеки є аналогічними тим, що застосовуються при огляді.

Певні особливості мають обшуки, пов'язані з вилученням комп'ютерної техніки. Така техніка досить часто є засобом вчинення шахрайства. При цьому можуть бути вилучені: системні блоки комп'ютера зі встановленими на них жорсткими дисками (при цьому не рекомендовано їх вилучати окремо від системного блоку); ноутбуки; планшети; принтери, що мають карти пам'яті; інші компоненти комп'ютера; переносні носії інформації: карти пам'яті, карт-рідери, флеш-картки, магнітні диски тощо. Від кількості носіїв інформації, що вилучаються, та якості останньої залежить повнота доказової бази, оскільки вилучені об'єкти у подальшому будуть об'єктами експертного дослідження. Зважаючи на широке використання засобів мобільного зв'язку та можливості мобільних телефонів зі збирання, зберігання й обробки інформації, можна погодитися з думкою Б. Теплицького щодо необхідності вилучення мобільних засобів комп'ютерної техніки із функцією телефону. Сучасний мобільний телефон, окрім здійснення та отримання дзвінків, об'єднує багато різноманітних функцій, серед яких: записна книжка; адресна та телефонна книги; щоденник зі списком справ; фотоапарат та відеокамера з можливістю збереження зафіксованої інформації; програвач мультимедіа тощо. Усі вищепераховані дані можуть містити орієнтуючу або доказову інформацію, відображену у цифрових слідах, що підлягає аналізу за наявності відповідного інструментарію [13, с. 251]. Вилучені під час обшуку мобільні телефони можуть бути оглянуті окремо або направлені на експертизу.

У правоохоронній практиці в період воєнного стану траплялися випадки, коли при дослідженні інформації, що зберігалась на комп'ютері або телефоні шахрая,

виявлялася така, що свідчила про причетність його до вчинення інших злочинів, зокрема проти основ національної безпеки (державна зрада, колабораційна діяльність, пособництво державі-агресору тощо).

Значення обшуків у розслідуванні кримінальних правопорушень обумовлюється тим, що часто їх результати містять початкові відомості, що доводять причетність певних осіб до злочинної діяльності та можуть бути основою планування розслідування та висування криміналістичних версій. Крім того, усі виявлені під час обшуків матеріальні сліди злочину співставляються з інформацією, що отримана під час проведення оглядів. Тому виявлення зв'язків між предметами, що вилучені під час проведення обшуків, дозволяє пов'язати їх із конкретною особою, можливо, членом злочинної групи або її лідером, та довести її причетність до протиправної діяльності [14, с. 132; 15, с. 126].

Висновки. Отже, нами розглянуто особливості проведення невербальних слідчих (розшукових) дій, а саме огляду та обшуку, при розслідуванні злочинів проти власності, вчинених в умовах воєнного стану. Проведення зазначених слідчих (розшукових) дій має свої особливості, обумовлені небезпекою, що може при цьому виникнути, а тому передбачає: дотримання учасниками заходів безпеки від кульового або осколкового ураження; залучення до огляду мінімальної кількості учасників; проведення огляду без залучення понять; максимальне скорочення часу проведення слідчої (розшукової) дії; проведення фіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії з використанням дистанційних засобів фото-, відеозйомки.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
4. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посібник / за ред. Н. І. Клименко. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 216 с.
5. Макаренко Є. І., Негодченко О. В., Тертишник В. М. Огляд місця події : навч. посібник. Дніпропетровськ : Дніпроп. юрид. ін-т МВС України, 2001. 156 с.
6. Чаплинский К. О., Лускатов О. В., Пиріг І. В., Плетенець В. М., Чаплинская Ю. А. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
7. Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2007. 728 с.
8. Чаплинский К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.
9. Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, учинених в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спец. вип. № 2(121). С. 348–353.
10. Пчеліна О., Фоміна Т. Особливості проведення огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2(123). С. 251–259.
11. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підруч. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
12. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посібник. Київ : Атіка, 2009. 64 с.
13. Теплицький Б. Б. Особливості застосування техніко-криміналістичних засобів при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку. *Юридична наука*. 2020. № 6(108). С. 248–255.
14. Єфімов М. М., Павлова Н. В., Чучко С. В. Методика розслідування шахрайств, пов'язаних з купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет»: теоретичні та праксеологічні засади. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 200 с.
15. Чаплинский К. О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. 192 с.

Надійшла до редакції 14.12.2023

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine dated 06.28.1996]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>. [in Ukr.].
2. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareiestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yikh-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedural Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
4. Ohliad mistisia podii pry rozsliduvanni okremykh vydiv zlochyniv [Inspection of the scene during the investigation of certain types of crimes] : nauk.-prakt. posibnyk / za red. N. I. Klymenko. Kyiv : Yurinkom Inter, 2005. 216 p. [in Ukr.].
5. Makarenko, Ye. I., Nehodchenko, O. V., Tertyshnyk, V. M. (2001) Ohliad mistisia podii [Survey of the scene of the event] : navch. posibnyk. Dnipropetrovsk : Dniprop. yuryd. in-t MVS Ukrainy. 156 p. [in Ukr.].
6. Chaplynskyi, K. O., Luskatov, O. V., Pyrih, I. V., Pletenets, V. M., Chaplynska, Yu. A. (2017) Kryminalistyka [Forensics] : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. 2-e vyd., pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD. 480 p. [in Ukr.].
7. Panov, M. I. , Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O. ta in. (2007) Nastilna knyha slidchoho [The investigator's desk book] : nauk.-prakt. vydannia dlia slidchykh i diznavachiv. 2-e vyd., pererob. i dop. Kyiv : Vyd. dim «In Yure». 728 p. [in Ukr.].
8. Chaplynskyi, K. O. (2006) Takyka provedennia okremykh slidchykh dii [Tactics of individual investigative actions] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 308 p. [in Ukr.].
9. Pyrih, I. V. (2022) Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni zlochyniv, uchynenykh v umovakh voiennoho stanu [The use of special knowledge in the investigation of crimes committed under martial law]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. Spets. vyp. № 2(121), pp. 348–353. [in Ukr.].
10. Pchelina, O., Fomina, T. (2023) Osoblyvosti provedennia ohliadu mistisia podii pid chas dosudovoho rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh zi zbroinoiu ahresiieiu proty Ukrainy [Peculiarities of conducting an inspection of the scene during the pre-trial investigation of crimes related to armed aggression against Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2(123), pp. 251–259. [in Ukr.].
11. Salteviskyi, M. V. (2005) Kryminalistyka (u suchasnomu vyhliadi) [Criminalistics (in its modern form)] : pidruch. Kyiv : Kondor. 588 p. [in Ukr.].
12. Stakhivskyi, S. M. (2009) Slidchi dii yak osnovni zasoby zbyrannia dokaziv [Investigative actions as the main means of gathering evidence] : nauk.-prakt. posibnyk. Kyiv : Atika. 64 p. [in Ukr.].
13. Teplytskyi, B. B. (2020) Osoblyvosti zastosuvannia tekhniko-kryminalistychnykh zasobiv pry provedenni okremykh slidchykh (rozshukovykh) dii pid chas rozsliduvannia zlochyniv u sferi vykorystannia elektronno-obchysliuvalnykh mashyn (kompiuteriv), system ta kompiuternykh merezh i merezh elektrozv'iazku [Peculiarities of the use of technical and forensic means when conducting separate investigative (search) actions during the investigation of crimes in the field of the use of electronic computing machines (computers), systems and computer networks and telecommunication networks]. *Yurydychna nauka*. № 6(108), pp. 248–255. [in Ukr.].
14. Iefimov, M. M., Pavlova, N. V., Chuchko, S. V. (2022) Metodyka rozsliduvannia shakhraistv, poviazanykh z kupivleiu-prodazhem tovariv cherez merezhu «Internet»: teoretychni ta prakseolohichni zasady [The method of investigating fraud related to the purchase and sale of goods through the Internet network: theoretical and praxeological principles]. Odesa : Vydavnychi dim «Helvetyka». 200 p. [in Ukr.].
15. Chaplynskyi, K. O. (2004) Orhanizatsiia i takyka slidchykh dii pry rozsliduvanni zlochyniv, uchynenykh orhanizovanymy zlochynnymy uhrupovanniamy [Organization and tactics of investigative actions in the investigation of crimes committed by organized criminal groups] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Yuryd. akad. M-va vnutr. sprav. 192 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Taras Volikov. Organization and tactics of conducting non-verbal investigative (search) actions during the investigation of crimes against property during wartime. The article examines scientific approaches to defining the concept, purpose, and tasks of nonverbal investigative (research) actions. Peculiarities of inspection and search during the investigation of crimes against property under martial law are considered. Attention is focused on the fact that the specificity of the inspection and search in the conditions of martial law is the need for the participants of the specified investigative (search) actions to observe security measures, since the situation in the immediate vicinity of military operations, as well as when an alarm is declared, can change at any time to life-threatening.

Recommendations for inspection and search in the zone of immediate threat have been developed, namely: mandatory observance by participants of safety measures against bullet or shrapnel

damage (helmet, body armor); involvement of a minimum number of participants in the review (investigator, operational officer, forensic specialist); conducting an inspection without the involvement of witnesses in compliance with Art. 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine; the maximum reduction of the time of the investigative (search) action with the removal of the maximum number of objects with the possible re-examination of them in a dangerous place; to ensure safety and prevent possible destruction of premises when ammunition is hit, give preference to the use of remote means of photo and video recording, especially inside massive hangars and storage facilities.

Keywords: *investigation of criminal offenses, forensic tactics, investigator, martial law, investigative (search) actions, review, search, organizational and tactical support.*

УДК 343.137.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-184-193

Марина ДЕДУРА ©

кандидат юридичних наук

(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна)

УКЛАДЕННЯ УГОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАКТИКА ЄСПЛ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ СУДІВ

Проаналізовано статистичні дані щодо укладення угод у кримінальному провадженні і затвердження їх вироком суду. Детально розглянуто судові рішення національних судів і рішення ЄСПЛ щодо затвердження судами угоди про визнання винуватості з однією особою і її вплив на дію презумпції невинуватості стосовно інших співучасників. Було проаналізовано такі рішення ЄСПЛ, як «Navalnyy and Ofitserov v. Russia» і «Mucha v. Slovakia». Надано науково обґрунтовані рекомендації щодо удосконалення національної правозастосовної практики з метою захисту прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, які укладають угоди.

Ключові слова: *презумпція невинуватості, співучасть, укладення угоди, угода про визнання винуватості, угода про примирення, вирок суду на підставі угоди.*

Постановка проблеми. У попередніх дослідженнях нами обстоювалася думка, що конвенційність слід розглядати як критерій диференціації кримінальної процесуальної форми, а також як критерій для здійснення провадження у певній формі, здійснення процесуальних дій у певний спосіб. При цьому можна виділити конвенційні процедури у формі домовленостей та у формі надання учасником кримінального провадження згоди. До процедур у формі домовленостей було віднесено такі: 1) домовленості між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) на здійснення конвенційних процедур кримінального провадження; 2) домовленості між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) на здійснення конвенційних процедур кримінального провадження [1, с. 394]. Такими домовленостями є укладення угод – про визнання винуватості та про примирення. У межах цього дослідження пропонуємо більш детально зупинитися саме на процесі укладення угод у кримінальному провадженні і проблемних аспектах, що виявлені правозастосовною практикою.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Конвенційні процедури на сьогодні ще не були предметом окремого наукового дослідження. Водночас дотичні до цієї тематики питання неодноразово ставали предметом наукового пошуку як серед вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, В. Трофименко дослідив конвенційні процедури в аспекті диференціації кримінальної процесуальної форми [2]. М. Сіроткіна присвятила свою дисертаційну роботу вивченню теорії та практики реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України. Авторка дослідила процес укладення угод в аспекті аналізу процесуальних механізмів реалізації права на компроміс у кримінальному судочинстві [3]. Щодо наукового пошуку

© М. Демура, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5637-3290>

tlepova.demura.marina@gmail.com

у сфері укладення угод у кримінальному провадженні варто зазначити роботу І. Тітка, який під час дослідження нормативного забезпечення та практики реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України окрему увагу приділив угодам як приватноправовому інституту у кримінальному процесуальному праві [4]. Г. Саєнко розроблено та обґрунтовано положення теоретичного і практичного характеру, пов'язані з провадженням на підставі угод у кримінальному процесі, а також сформульовано пропозиції і рекомендації з удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування в аспекті предмета дослідження [5]. М. Таус розглянув судове провадження на підставі угод у кримінальному процесі України. Автором сформульовано визначення поняття «судове провадження на підставі угоди» та удосконалено дефініцію «угода у кримінальному провадженні» [6]. Варто зазначити, що в науці кримінального процесу безліч робіт присвячено дослідженню угод у кримінальному провадженні. Водночас різні підходи правозастосовників, складнощі застосування окремих норм Глави 35 КПК України, нові рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) актуалізують наукові пошуки щодо процесу укладення угод у кримінальному провадженні, їхніх особливостей тощо.

Метою статті є аналіз національної правозастосовної практики, а також практики ЄСПЛ щодо укладення угод у кримінальному провадженні та надання на підставі такого аналізу рекомендацій щодо удосконалення законодавства з метою захисту прав та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу слід розпочати з дослідження кількості проваджень, у яких укладаються угоди у кримінальному провадженні. У 2019 р. загалом на розгляді місцевих загальних судів перебувало 205 168 кримінальних проваджень (за КПК України 2012 р.), із них 125 659 надійшло протягом 2019 р. Загалом було розглянуто 108 635 кримінальних проваджень. Із них із ухваленням вироку – 79 477, у тому числі із затвердженням: угоди про примирення – 7 872 (це 9,9 % від розглянутих із ухваленням вироку), угоди про визнання винуватості – 9 727 (12,2 %). У затвердженні угоди відмовлено та повернуто прокурору 383 кримінальні провадження для продовження досудового розслідування [7]. Ілюстративно зобразимо це у такий спосіб (рис. 1).

Рис. 1

Порівняно з попередніми роками, кількість розглянутих судами із ухваленням вироку кримінальних проваджень із затвердженням угод поступово збільшується (2019 р. – 22,1 %, 2018 р. – 21,9 %, 2017 р. – 21,3 %, 2016 р. – 19 %) [7]. Проілюструємо це в діаграмі (рис. 2).

Рис. 2

Далі пропонуємо розглянути дані за 2022 р. Загалом перебувало на розгляді кримінальних проваджень – 170 956. Загалом розглянуто кримінальних проваджень – 82 258. Загалом проваджень, у яких ухвалено вирок – 60 629. Із них із затвердженням угоди про примирення – 1 826. Із них із затвердженням угоди про визнання винуватості – 9 063. Відмовлено в затвердженні угоди і повернуто прокурору для продовження досудового розслідування – 86 (статистичні показники за 2022 р. відображено без урахування даних судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану) [7]. Ілюстративно це має такий вигляд (рис. 3).

Рис. 3

Наведене свідчить, що фактично відбулося зменшення кількості проваджень на підставі угод на тлі загального зменшення кількості проваджень. Так, у відсотковому значенні наведені дані за 2022 р. мають такий вигляд:

– угоду про примирення укладено та затверджено вироком суду у 3,01 % проваджень;

– угоду про визнання винуватості укладено та затверджено вироком суду у 14,94 % проваджень.

Загалом у 17,95 % від загальної кількості проваджень було укладено угоди двох видів. Отже, кількість укладених угод у 2022 р. значно знизилася порівняно з попередніми роками – на 3 і більше відсотків, залежно від року, із яким проводити порівняння. Повномасштабне вторгнення завадило розвитку позитивної динаміки укладення і затвердження угод у кримінальному провадженні.

Далі пропонуємо зосередитися на питанні значення вироку суду, котрий ухвалено на підставі угоди про визнання винуватості із одним обвинуваченим, для інших осіб – співучасників особи, з якою укладено угоду. Варто зазначити, що відповідно до положень КПК України у разі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими, угода може бути укладена з одним (кількома) з підозрюваних чи обвинувачених. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), з якою (якими) досягнуто згоди, підлягає виділенню в окреме провадження. У разі, якщо у кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від одного кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими. У разі, якщо у кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма потерпілими, угода може бути укладена з одним (кількома) з потерпілих. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), яка (які) досягла (досягли) згоди, підлягає виділенню в окреме провадження (ч. 8 ст. 469 КПК України).

Відповідно до роз'яснень, що містяться в абзаці 3 п. 9 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 11 грудня 2015 р. «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод», вирок, ухвалений на підставі угоди, у такому випадку (стосовно однієї з декількох осіб) не має преюдиційного значення для кримінального провадження щодо інших осіб, а визнання винуватості першою не є доказом вини останніх [8].

Незважаючи на існування цих роз'яснень, дію презумпції невинуватості, згідно з якою особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК України, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, в правозастосовній практиці неодноразово постають питання щодо тлумачення рішення суду стосовно одного обвинуваченого на користь доведення винуватості іншого обвинуваченого.

Варто зазначити справу № 639/2837/19, що розглядалася Об'єднаною палатою Касаційного кримінального суду Верховного Суду. У цій справі вироком Жовтневого районного суду м. Харкова від 24 червня 2019 р. у підготовчому судовому засіданні затверджено угоду про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченим ОСОБОЮ_12. ОСОБУ_12 визнано винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 321 КК.

Суд першої інстанції визнав установленим, що у грудні 2010 р. Особа 1, матеріали стосовно якого виділено в окреме провадження, у місті Харкові створив і очолив організовану групу, до складу якої увійшли ОСОБА_12 та Особа 2, матеріали стосовно якого виділено в окреме провадження. Особа 1, Особа 2 та ОСОБА_12 розробили єдиний план дій, розподілили між собою ролі та у період часу з 2010 р. до 22 травня 2012 р. у складі організованої групи скоїли низку тяжких кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу сильнодіючих лікарських засобів.

Харківський апеляційний суд ухвалою від 3 вересня 2019 р. відмовив у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою захисника в інтересах ОСОБА_1 і ОСОБА_2 на вирок Жовтневого районного суду м. Харкова щодо ОСОБА_12, оскільки апеляційну скаргу подала особа, яка не мала права її подавати.

У касаційній скарзі захисник порушує питання про скасування ухвали апеляційного суду та призначення нового розгляду в суді апеляційної інстанції на підставі істотного порушення вимог кримінального процесуального закону. На думку захисника, у вирокі на підставі угоди щодо ОСОБА_12 хоча і зазначено, що останній вчиняв злочин разом з Особою 1 та Особою 2, проте при формулюванні обвинувачення, визнаного судом доведеним, суд вказав обставини, що дозволяють ідентифікувати ОСОБА_1 і ОСОБА_2 як осіб, які вчиняли кримінальне правопорушення у співучасті з ОСОБА_12. Тому захисник вважає, що ОСОБА_1 і ОСОБА_2, хоча і не були визнані учасниками цього провадження, однак мають право захищати свої права та інтереси шляхом апеляційного оскарження вироку.

Окремо слід зазначити, чому ця справа потрапила на розгляд об'єднаної палати. Таке рішення Друга судова палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду прийняла у зв'язку з тим, що вважала за необхідне відступити від висновків про застосування норм КПК України у подібних правовідносинах, викладених у постанові колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 липня 2018 р. у справі № 645/5699/16-к. На обґрунтування свого рішення колегія суддів зазначила, що цією постановою касаційний суд за аналогічних обставин скасував ухвалу судді-доповідача апеляційного суду і призначив новий розгляд у суді апеляційної інстанції на підставі того, що з тексту вироку Фрунзенського районного суду м. Харкова, ухваленого на підставі угоди про визнання винуватості з Особою 3, вбачається, що особи, матеріали щодо яких виділено в окреме провадження, діяли у складі організованої злочинної групи. Верховний Суд зазначив, що зіставлення прізвищ та ініціалів осіб, зазначених у вирокі Фрунзенського районного суду м. Харкова, з обвинувальним актом дає можливість їх ідентифікувати, тобто констатація у вирокі Фрунзенського районного суду м. Харкова, котрим затверджено угоду про визнання винуватості з обвинуваченим ОСОБА_3, причетності ОСОБА_2 до вчинення злочину грубо порушує передбачені ст. 7 КПК загальні засади кримінального провадження, зокрема засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, верховенства права й законності, а також входить у колізію з нормами КПК України щодо вільної оцінки доказів.

Об'єднана палата Верховного Суду після розгляду справи зазначила таке. Захисник, оскаржуючи наведений вирок суду першої інстанції в інтересах ОСОБИ_1 і ОСОБИ_2 в апеляційному порядку, стверджував, що саме вони є співучасниками із ОСОБОЮ 12, а вирокі у супереччю презумпції невинуватості було встановлено факт вчинення ними кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 321 КК України.

Об'єднана палата звертає увагу, що у тексті вироку особисті дані про співучасників ОСОБА_12 не зазначені, вони у всіх частинах вироку названі як Особа 1 та Особа 2. Вирок місцевого суду на підставі угоди про визнання винуватості щодо ОСОБА_12, попри те, що містить твердження, що кримінальне правопорушення останній вчинив у складі організованої злочинної групи, створеної ОСОБОЮ_1 та за участю ОСОБИ_2, з огляду на формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, стосується виключно обвинувачення ОСОБА_12, який уклав угоду про визнання винуватості. Дослідження та оцінка правомірності дій ОСОБА_1 і ОСОБА_2, які такої угоди не уклали, суд не здійснював, тим більше не вирішував наперед питання про їхні права, свободи чи інтереси і не встановлював преюдиційних фактів щодо них. Крім того, будь-яких ознак, за якими можна було б ідентифікувати безіменних осіб, про співучасті із якими йдеться у вирокі щодо ОСОБА_12, цей вирок не містить. Посилання у касаційній скарзі захисника на те, що встановлені вирокі щодо ОСОБА_12 обставини можуть бути використані як беззаперечний доказ вини ОСОБА_1 і ОСОБА_2, також є безпідставними. З огляду на наведене об'єднана палата дійшла переконання, що висновок апеляційного суду про те, що вирок на підставі угоди про визнання винуватості не стосується прав, свобод та інтересів ОСОБА_1 і ОСОБА_2, є правильним. У цій справі Об'єднана палата не вбачає порушення принципу презумпції невинуватості та інших загальних засад кримінального провадження [9].

З наведеного можна дійти висновку, що зазначення у рішенні суду про вчинення злочину у співучасті як таке не є порушенням презумпції невинуватості. Якщо з рішення суду щодо співучасників не вдається ідентифікувати інших осіб, таке рішення не порушує їхніх прав та свобод. Важливим є також факт того, що суд не встановлював факт винуватості осіб у вирокі, постановленому стосовно іншої особи.

Далі пропонуємо розглянути питання укладення угоди у кримінальному провадженні одним зі співучасників і реалізацію положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ). Для цього розглянемо справу ЄСПЛ «Navalnyy and Ofitserov v. Russia». У цій справі громадянам рф Навальному, Офіцерову і громадянину рф Х у 2012 р. було пред'явлено обвинувачення у розтраті майна підприємства Кіровлісу.

У вересні 2012 р. заступник Генерального прокурора задовольнив клопотання Х про укладення досудової угоди про співпрацю і розгляд справи у спрощеному порядку. 24 грудня 2012 р. районний суд виніс постанову у справі Х, розглянутій у спрощеному порядку, без дослідження доказів. Суд визнав Х винуватим у розтраті майна Кіровлісу і призначив йому покарання у вигляді чотирьох років позбавлення волі умовно із випробувальним терміном у три роки. У вирокі було зазначено, що Х діяв за співучасті з двома особами, «Н.» та «О.».

3 січня 2013 р. Навальний подав апеляційну скаргу на вирок у справі Х. Зокрема, він оскаржив розгляд справи у спрощеному порядку, її виділення з кримінальної справи щодо заявників, а також стверджував, що цей вирок має преюдиційне значення для його справи. Суд апеляційної інстанції повідомив про те, що він не має права оскаржувати вирок у справі Х, тому що не брав участі у цій справі. 20 березня 2013 р. щодо обох заявників було затверджено обвинувальний висновок, і районний суд призначив засідання у справі. 10 червня 2013 р. заявники звернулися до районного суду зі клопотанням про відмову стороні обвинувачення в долученні вироку у справі Х як доказу. Зокрема, вони стверджували, що використання вироку матиме преюдиційне значення для їхньої справи. Суд відмовив захисту у задоволенні клопотання на тій підставі, що у вирокі в справі Х не розглядалося питання про винуватість заявників і, крім того, їхні імена не згадувалися в тексті вироку.

Після вичерпання національних засобів захисту заявники подали скаргу до ЄСПЛ з приводу порушення ст. 7 КЗПЛ у зв'язку з тим, що постановлений щодо них обвинувальний вирок за розкрадання (розтрату) коштів базувався на непередбачуваному застосуванні кримінального права, а також що провадження у цій кримінальній справі було проведено з порушенням ст. 6 КЗПЛ.

ЄСПЛ зауважує, що скарги заявників зводяться до того, що визнання Х винним у ході окремого провадження за спрощеною процедурою дозволило обійти важливі гарантії, користуватися якими вони мали б право, якби всі троє обвинувачених разом стали перед судом. Те ж саме стосується і скарги на порушення п. 2 ст. 6 КЗПЛ у зв'язку з формулюваннями, використаними у вирокі в справі Х, а також преюдиційним значенням таких формулювань для вироку заявників.

ЄСПЛ зазначив, що у цій справі кримінальне обвинувачення, пред'явлене заявникам, ґрунтувалося на тих самих обставинах, що й обвинувачення щодо Х, і всі троє обвинувачувалися у співучасті у розкраданні одного й того самого майна. Отже, не підлягає сумніву, що будь-які обставини, встановлені судом у ході розгляду у справі Х, а також будь-які висновки суду з питань права, зроблені в ході такого розгляду, були б прямо пов'язані зі справою заявників. У цій ситуації необхідно було надати гарантії, котрі б забезпечили, щоб процесуальні заходи та рішення, прийняті в ході провадження у справі Х, не зробили несправедливим наступний розгляд у справі заявників. Це було особливо актуальним у зв'язку з тим, що заявники не мали процесуальної можливості взяти будь-яку участь в окремому провадженні, тому що їм не було надано статус, котрий би дозволив оскаржити рішення та висновки, зроблені судом у виділеній справі щодо Х.

ЄСПЛ звертає увагу на існування двох вимог у подібних провадженнях. Ці вимоги у рішенні також називаються гарантіями. Першою гарантією є те, що у випадках, коли обвинувачені в одній справі постають перед судом у межах окремих проваджень, судді зобов'язані утримуватися від будь-яких висловлювань, котрі можуть мати преюдиційне значення для наступного провадження, навіть якщо такі висловлювання не мають обов'язкової сили для інших судів.

Друга гарантія пов'язана з провадженням окремого провадження і передбачає, що обставини, встановлені у виділеній справі, в якій не беруть участі інші обвинувачені, не повинні мати преюдиційного значення для їхньої справи. Статус доказів, використаних в одній справі, повинен залишатися суто відносним, а їхня чинність – обмежуватися даним конкретним судовим провадженням. Інакше кажучи, у цій справі обставини,

встановлені у справі X, не могли використовуватися у справі заявників за відсутності їх належного всебічного дослідження в ході судового розгляду у справі заявників. До того ж, справу X було розглянуто судом у межах спрощеної процедури, і відповідні обставини справи були встановлені на підставі досудової угоди, а не в результаті судового дослідження доказів. Отже, обставини, на котрі посилався суд при розгляді справи X, не були доведені, а стали предметом правової презумпції. Як такі вони не могли бути запозичені в іншому судовому провадженні без ретельної перевірки та підтвердження їхньої допустимості та достовірності в межах такого судового провадження з дотриманням принципу змагальності, як і у випадку всіх інших доказів.

ЄСПЛ доходить висновку, що жодної із наведених фундаментальних гарантій не було дотримано у справі заявників. Беручи до уваги вищезазначене, ЄСПЛ вважає, що вирок від 24 грудня 2012 р. у справі X мав преюдиційне значення для кримінальної справи щодо заявників, тоді як посилання на даний вирок у тексті вироку у справі заявників, навіть якщо суд безпосередньо на нього не спирався, лише погіршило ситуацію, що склалася. ЄСПЛ одногосно постановив, що мало місце порушення п. 1 ст. 6 КЗПЛ, а також інших норм, і визначив розмір відшкодування.

Щодо розміру відшкодування ЄСПЛ постановив, що держава-відповідач повинна сплатити кожному заявнику 8 000 євро на відшкодування моральної шкоди. Також держава-відповідач повинна сплатити обом заявникам разом 42 253 євро на відшкодування судових витрат [10].

Наведене дає підстави стверджувати, що ЄСПЛ у цій справі сформулював гарантії, що мають бути забезпечені учасникам подібних проваджень:

1) у тих випадках, коли обвинувачені в одній справі постають перед судом у межах окремих проваджень, судді зобов'язані утримуватися від будь-яких висловлювань, котрі можуть мати преюдиційне значення для наступного провадження, навіть якщо такі висловлювання не мають обов'язкової сили для інших судів;

2) обставини, встановлені у виділеній справі, в якій не беруть участі інші обвинувачені, не повинні мати преюдиційного значення для їхньої справи. Статус доказів, використаних в одній справі, повинен залишатися суто відносним, а їхня чинність – обмежуватися даним конкретним судовим провадженням. Ці докази не можуть бути використані в іншому судовому провадженні без ретельної перевірки та підтвердження їхньої допустимості та достовірності в межах такого судового провадження з дотриманням принципу змагальності, як і всі інші докази.

В іншій справі, «Mucha v. Slovakia» заявника було засуджено та призначено йому покарання у вигляді 23 років позбавлення волі за низку злочинів, вчинених організованою злочинною групою. Частина обґрунтування національних судів щодо цього спиралася на показання співобвинувачених (спільників), які стали свідками сторони обвинувачення після укладення з ними угоди про визнання винуватості. Засудження заявника проголошувалося тим самим судом у складі трьох суддів, що ухвалив рішення про затвердження угод про визнання винуватості співучасниками. Згадана колегія суддів визнала, що ці засудження були складовою частиною кримінальної справи заявника.

Заявник був членом організованої групи середньої ланки, що діяла у Словаччині. У 2012 р. його та дев'ятьох членів групи було обвинувачено у створенні, плануванні та підтримці злочинної діяльності, а також у вчиненні низки насильницьких злочинів. Щодо восьми осіб було відокремлено провадження, адже вони вирішили укласти угоди про визнання винуватості. Ці угоди були затверджені судом у складі колегії з трьох суддів Спеціалізованого кримінального суду у 2012 та 2013 рр. Вісім осіб були визнані винними, їм було призначено покарання у вигляді позбавлення волі. В угодах про визнання винуватості та рішеннях про їх затвердження були зроблені посилання на заявника (чиє ім'я було зазначено в останніх), зокрема з різними деталями.

Пізніше у 2013 р. Спеціалізований кримінальний суд визнав заявника винним за всіма пред'явленими обвинуваченнями і призначив покарання у вигляді 23 років позбавлення волі. Як уже зазначалося, колегія складалася з тих самих суддів, що ухвалювали рішення у справах спільників. До обґрунтування винуватості особи входили показання шести спільників заявника, документальні докази та висновки експертів.

Після цього заявник подав апеляційну, касаційну й конституційну скарги, проте безуспішно. Посилаючись на ст. 6 КЗПЛ, заявник скаржився на відмову в розгляді його

справи незалежним судом і порушення презумпції невинуватості. ЄСПЛ зазначає, що рішення, котрими затверджено угоди про визнання винуватості співучасників заявника, містили детальний фактичний опис їхніх злочинів, включно з роллю заявника в них як співучасника. Хоча ці рішення не містять жодного окремого висновку про вину заявника як такої, їх слід розглядати у світлі елементів складу злочинів, про які йдеться, зокрема: створення, планування діяльності та утримання злочинного угруповання, що передбачає узгоджені злочинні дії спільних виконавців. Таким чином, засудження співучасників заявника в цих злочинах на основі наданого ними опису їхніх злочинних дій, що містив точне фактичне визначення конкретної ролі заявника в них, могло викликати сумніви щодо того, чи не було передчасно вирішено питання про наявність усіх необхідних елементів складу злочину в його діях для визнання його винним у скоєнні кримінальних правопорушень, про які йдеться. Проте можливе порушення презумпції невинуватості пов'язане більше із судовим розглядом щодо самого заявника через те, що суд установив/розпізнав його особу, а також через той факт, що, як визнав сам суд, вироки щодо співучасників заявника були частиною справи проти нього і бралися до уваги як такі.

ЄСПЛ повторює, що принцип презумпції невинуватості буде порушено, якщо судові рішення чи твердження посадової особи щодо обвинуваченого у кримінальному правопорушенні відображає думку про те, що він винний, до того, як вина цієї особи буде встановлена відповідно до закону.

ЄСПЛ було визнано, що з огляду на характер злочинів, пов'язаних із організованою злочинністю, у яких були обвинувачені співучасники заявника, і зважаючи на те, що злочин створення, планування діяльності та утримання злочинного угруповання міг бути вчинений лише спільно з іншими, безсумнівно, посилатися на третіх осіб було необхідним для встановлення фактичної ролі у злочинних діях судимих осіб для вирішення їхніх справ. Але важливо звернути увагу на рівень деталізації, що міститься в посиланнях у рішеннях щодо співучасників заявника на іншого злочинця, їх співучасника, який має особливий статус в угрупованні та роль у конкретних переслідуваних діях чи бездіяльності, ЄСПЛ вважає сумнівною необхідність викриття і детального опису особи заявника. Адже може здатися, що вирішальним аспектом у здійсненні юридичної кваліфікації дій чи бездіяльності, що переслідуються, була загальна закономірна присутність іншого злочинця, співучасника, з певним статусом або роллю.

Оскільки суд першої інстанції, що судив заявника, вважав вироки щодо його співучасників частиною справи проти нього, він мав очевидний стимул залишатися послідовним щодо своїх попередніх рішень, оскільки будь-які суперечливі висновки можуть підірвати довіру.

Як висновок ЄСПЛ зазначає, що було порушено п. 1 ст. 6 КЗПЛ і суд звертає увагу, що за певних обставин вища або найвища інстанція може виправити недоліки, котрі було допущено під час розгляду справи в першій інстанції. Хоч вищі суди у справі заявника мали повноваження скасувати рішення суду першої інстанції на тій підставі, що воно було упередженим і що мали місце інші грубі процесуальні порушення, вони цього не зробили і таким чином не надали жодного засобу правового захисту щодо виправлення недоліків [11].

Наведене дозволяє констатувати такі порушення:

- особу засуджено тим самим складом суду, що ухвалив рішення про затвердження угод про визнання винуватості стосовно співучасників цієї особи;
- у рішеннях стосовно співучасників було визначено винуватість заявника ще до того, як суд розглянув його справу;
- суд у своєму рішенні визнав, що ці засудження були складовою частиною кримінальної справи заявника.

Як уже було зазначено, особу було засуджено і призначено покарання у вигляді позбавлення волі на 23 роки. Це рішення національними судами було прийнято у 2013 р. ЄСПЛ виніс фінальне рішення 4 квітня 2022 р. і присудив заявнику виплату 7800 євро для відшкодування моральної шкоди; 630 євро як відшкодування судових витрат. Отже, як можна побачити, між допущенням процесуальних помилок і їх виявленням пройшло майже 10 років.

Окрім загального значення наведеного рішення, слід також підкреслити важливу тезу – однією зі складових порушення презумпції невинуватості став рівень деталізації, що міститься в посиланнях у рішеннях щодо співучасників заявника на іншого злочинця, їх співучасника, який має особливий статус в угрупованні та роль у

конкретних переслідуваних діяч чи бездіяльності. Зрозумілим є той факт, що характер злочинів, пов'язаних із організованою злочинністю, свідчить про те, що злочин міг бути вчинений лише спільно з іншими. Але посилення на третіх осіб було необхідним лише для загального розуміння дій особи, а не конкретизації дій інших співучасників.

Висновки. Отже, було проаналізовано статистичні дані щодо укладення угод у кримінальному провадженні і затвердження їх вироком суду. Встановлено, що до початку повномасштабної війни кількість укладених і затверджених судами угод кожного року зростала: 2016 р. – 19 % від загальної кількості проваджень із прийняттям підсумкового рішення; 2017 р. – 21,3 %, 2018 р. – 21,9 %, 2019 р. – 22,1 % тощо. У 2022 р. лише у 17,95 % від загальної кількості проваджень було укладено угоди двох видів, що свідчить про зниження на 3 і більше відсотків порівняно з попередніми роками.

Детально розглянуто судові рішення національних судів і рішення ЄСПЛ щодо затвердження судами угоди про визнання винуватості з однією особою і її вплив на дію презумпції невинуватості стосовно інших співучасників.

Так, було проаналізовано справу ЄСПЛ «Navalnyy and Ofitserov v. Russia», в якій суд сформулював гарантії, котрі мають бути забезпечені учасникам подібних проваджень: 1) у тих випадках, коли обвинувачені в одній справі постають перед судом у межах окремих проваджень, судді зобов'язані утримуватися від будь-яких висловлювань, котрі можуть мати преюдиційне значення для наступного провадження, навіть якщо такі висловлювання не мають обов'язкової сили для інших судів; 2) обставини, встановлені у виділеній справі, в котрій не беруть участі інші обвинувачені, не повинні мати преюдиційного значення для їхньої справи. Статус доказів, використаних в одній справі, повинен залишатися суто відносним, а їхня чинність – обмежуватися даним конкретним судовим провадженням. Ці докази не можуть бути використані в іншому судовому провадженні без ретельної перевірки та підтвердження їхньої допустимості та достовірності в межах такого судового провадження з дотриманням принципу змагальності, як і всі інші докази.

Щодо іншої справи, «Mucha v. Slovakia» нами підкреслюється таке: однією зі складових порушення презумпції невинуватості став рівень деталізації, що міститься в посиланнях у рішеннях щодо співучасників заявника на іншого злочинця, їх співучасника, який має особливий статус в угрупованні та роль у конкретних переслідуваних діяч чи бездіяльності.

Список використаних джерел

1. Демура М. До питання про застосування конвенційних процедур у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спец. вип. № 2. С. 390–398. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/9108/1/55.pdf>.
2. Трофіменко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 437 с.
3. Сіроткіна М. В. Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. 497 с.
4. Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Право, 2015. 448 с.
5. Саєнко Г. Провадження на підставі угод у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 22 с.
6. Таус М. М. Судове провадження на підставі угод у кримінальному процесі України : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Дніпро, 2021. 222 с.
7. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2022 році. Верховний Суд. 57 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_zdisn_pra vos_2022.pdf.
8. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : постанова Пленуму Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 грудня 2015 р. № 13. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00184>.
9. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 639/2837/19 від 18 травня 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89372564>.
10. Case of Navalnyy and Ofitserov v. Russia. Applications nos. 46632/13 and 28671/14. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-161060%22%7D>.
11. Case of Mucha v. Slovakia. Application no. 63703/19. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-213853%22%7D>.

Надійшла до редакції 05.12.2023

References

1. Demura, M. (2021) Do pytannia pro zastosuvannya konventsiiynykh protsedur u kryminalnomu protsesi Ukrainy [On the question of the application of conventional procedures in the criminal process of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spets. vyp. № 2, pp. 390–398. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/9108/1/55.pdf>. [in Ukr.].
2. Trofymenko, V. M. (2017) Teoretychni ta pravovi osnovy dyferentsiatsii kryminalnoho protsesu Ukrainy [Theoretical and legal bases of differentiation of the criminal process of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv. 437 p. [in Ukr.].
3. Sirotkina, M. V. (2021) Teoriia ta praktyka realizatsii prava na kompromis u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Theory and practice of implementing the right to compromise in the criminal process of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09 / Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv. 497 p. [in Ukr.].
4. Titko I. A. (2015) Normatyvne zabezpechennia ta praktyka realizatsii pryvatnoho interesu v kryminalnomu protsesi Ukrainy [Normative provision and practice of realization of private interest in the criminal process of Ukraine] : monohrafiia. Kharkiv : Pravo. 448 p. [in Ukr.].
5. Saienko H. (2017) Provadzhennia na pidstavi uhod u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Proceedings on the basis of agreements in the criminal process of Ukraine] : aftoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. 22 p. [in Ukr.].
6. Taus, M. M. (2021) Sudove provadzhennia na pidstavi uhod u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Court proceedings on the basis of agreements in the criminal process of Ukraine] : dys. ... d-ra filos. : 081 Pravo. Dnipro. 222 p. [in Ukr.].
7. Analiz stanu zdiisnennia pravosuddia u kryminalnykh provadzhenniakh ta spravakh pro administratyvni pravoporushennia u 2022 rotsi. [Analysis of the state of administration of justice in criminal proceedings and cases of administrative offenses in 2022]. Verkhovnyi Sud. 57 p. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_zdisn_pra vos_2022.pdf. [in Ukr.].
8. Pro praktyku zdiisnennia sudamy kryminalnoho provadzhennia na pidstavi uhod [On the practice of courts conducting criminal proceedings on the basis of agreements] : postanova Plenumu Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 11 hrudnia 2015 r. № 13. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00184>. [in Ukr.].
9. Postanova Ob'iednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu u spravi № 639/2837/19 vid 18 travnia 2020 roku [Resolution of the Joint Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court in case No. 639/2837/19 of May 18, 2020]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89372564>. [in Ukr.].
10. Case of Navalnyy and Ofitserov v. Russia. Applications nos. 46632/13 and 28671/14. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-161060%22%7D>.
11. Case of Mucha v. Slovakia. Application no. 63703/19. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-213853%22%7D>.

ABSTRACT

Maryna Demura. Concluding of agreements in criminal proceedings: practice of the ECHR and national courts. The article analyzed statistical data on the conclusion of agreements in criminal proceedings and their approval by a court verdict. The article examined in detail the judicial decisions of national courts and the decisions of the ECHR regarding the approval by the courts of a plea agreement with one person and its effect on the effect of the presumption of innocence in relation to other co-conspirators. Thus, the ECHR case «Navalnyy and Ofitserov v. Russia», in which the court formulated the guarantees that must be provided to the participants of such proceedings: 1) in cases where the accused in the same case appear before the court as part of separate proceedings, judges are obliged to refrain from any statements that may have prejudicial value for subsequent proceedings, even if such statements are not binding on other courts; 2) the circumstances established in a separate case, in which other defendants do not participate, should not have prejudicial significance for their case. The status of evidence used in one case should remain purely relative, and their validity should be limited to a given specific court proceeding. This evidence may not be used in other legal proceedings without a thorough examination and confirmation of its admissibility and authenticity within the framework of such legal proceedings, in accordance with the principle of adversariality, like all other evidence. In another case, «Mucha v. Slovakia» we emphasize the following: one of the components of the violation of the presumption of innocence was the level of detail contained in the references in the decisions regarding the accomplices of the applicant to another criminal, their accomplice, who has a special status in the group and a role in specific prosecuted actions or omissions. It is clear that the nature of crimes related to organized crime indicates that the crime could only be committed jointly with others. But the reference to third parties is necessary only for a general understanding of the person's actions, and not for specifying the actions of other accomplices.

Keywords: *presumption of innocence, complicity, agreement, plea agreement, reconciliation agreement, court verdict based on agreement.*

УДК 343.9:343.226(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-194-201

**Олексій
КАМИШАНСЬКИЙ**[©]
кандидат
юридичних наук

**Олена
ПРОЦЕНКО**[©]
науковий
співробітник

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ЗАКОНОДАВЧИХ ТА ІНШИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ

Охарактеризовано деякі аспекти сучасного українського законодавства з проблематики домашнього насильства. Зроблено аналітичний огляд законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо запобігання та протидії насильству в Україні. Наголошено на дотриманні гендерної рівності. Запропоновано напрями підвищення суспільної моралі та механізми більш жорсткої відповідальності посадових осіб, які можуть виявити деякі прояви насильства, зокрема, булінг. У контексті європейської інтеграції запропоновано запровадити найкращі передові практики допиту неповнолітніх, які підпали під дію різних видів насильства. Наголошено на необхідності більш суворого покарання кривдників.

Ключові слова: насильство, домашнє насильство, законодавство у сфері домашнього насильства, заходи запобігання домашньому насильству, ВПО, захист прав.

Постановка проблеми. В основу формування політики держави щодо запобігання та протидії насильству покладено низку нормативно-правових актів. На рівні національного законодавства, безперечно, нормативно-правовим актом, що має найвищу юридичну силу, є Конституція України, що була ухвалена на сесії Верховної Ради України та набрала чинності 28 червня 1996 р. Конституція України – це Основний закон, що відтворює суверенність, незалежність, демократичну суть держави та засвідчує форму правління, націлену на дотримання принципів народовладдя. Цей вищий нормативно-правовий акт є відображенням суспільно-політичних відносин та прагнень українського народу, який має свою індивідуальну своєрідність та є єдиним легітимним джерелом влади. Держава зі своїм демократичним правлінням є захисником громадян України всіх національностей, маючи статус правової країни, та несе відповідальність за свою діяльність перед людиною. Головним орієнтиром законодавства України, котре базується на Конституції, є забезпечення найвищої соціальної цінності – життя людини, її недоторканності, честі та гідності. Будучи символом боротьби українського народу за свої права та незалежність, Тарас Шевченко у своєму творі ще у 1835 р. наголошував: «Борітеся – поборете, вам Бог помагає! За вас правда, за вас сила і воля святая». Зазначений вислів свідчить про жагу українців до соціальної справедливості, що є невід’ємною складовою Конституції України. Отже, дотримання вищезазначених юридичних норм є правовими засадами, що гарантують захищеність осіб від домашнього насилля або насилля за ознакою статі. Але статті

© О. Камишанський, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8460-0035>
fpfpmgb@dduvs.in.ua

© О. Проценко, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4758-3349>
elena.protsenko414@ukr.net

Конституції потребують більш широкого та конкретизованого тлумачення для застосування цих вимог на практиці [1].

Особливу роль у захисті громадян від будь-якого прояву або виду насильства відіграють міжнародно-правові акти. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок разом із Факультативним протоколом до неї спрямовує свою ідею захисту на більш розповсюджену категорію осіб, які потерпають від насильства, а саме осіб жіночої статі. Її сутність полягає у захисті прав жінок та гарантуванні рівноправності з чоловіками у соціальній, політичній, культурній та економічній сферах, тобто у забезпеченні гендерної рівності між громадянами країн, що ратифікували вказану конвенцію.

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами стверджує, що жертвами домашнього насильства можуть бути жінки, чоловіки, діти.

У цьому документі вказано алгоритм розслідування, кримінального переслідування, положення процесуального права та захисні заходи. Все для того, аби створити Європу, вільну від насильства [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемі домашнього насильства та шляхам вирішення цього питання на законодавчому та побутовому рівнях в останні роки приділено багато уваги. Науковець Є. Єдаменко доволі повно охарактеризував бар'єри, що виникли внаслідок війни та існують нині на шляху у потерпілих від домашнього насильства [3].

В одній із попередніх наукових публікацій наведено авторське бачення удосконаленого поняття «домашнє насильство» [4].

Розкрити особливості викривання фактів домашнього насильства та побудувати дієвий алгоритм покарання винних намагалися у своїх дослідженнях такі поважні вчені, як: І. Басиста, М. Репан, В. Горбова, Р. МIRONЮК, І. Дроздова, Л. Сукмановська, А. Запорожцев, К. Довгунь, О. Ковальова, а також О. Коломоєць, Н. Лесько, О. Мусієнко, Л. Островська, Т. Стоянова, О. Ткаленко, О. Степаненко та багато інших.

Однак із огляду на те, що життя не стоїть на місці, періодично відбуваються зміни у зовнішньому середовищі, а відповідно і в законодавстві, вважаємо за доцільне більш повно проаналізувати та викласти аналітику наших роздумів стосовно деяких законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо запобігання та протидії насильству в Україні.

Метою статті є аналітичний огляд законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо запобігання та протидії насильству в Україні.

Виклад основного матеріалу. В Україні діє низка законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо запобігання та протидії насильству. Розглянемо деякі з них.

Щонайперше заслуговує на увагу Закон України «Про охорону дитинства».

Стаття 1 цього Закону тлумачить, що «дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах, – дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поведінням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини».

У ст. 3 зазначено, що сутність основних принципів охорони дитинства полягає в такому: «всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами».

Стаття 10 під назвою «Право на захист від усіх форм насильства» містить важливі норми, яких повинно дотримуватися сучасне освічене суспільство. А саме: «кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і

виключають приниження честі та гідності дитини. Держава здійснює захист дитини від усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють» [5].

Стаття 5 «Основні напрями державного регулювання обігу інформаційної продукції, що негативно впливає на суспільну мораль» Закону України «Про захист суспільної моралі» визначав, що змістом державної політики у сфері захисту суспільної моралі є створення необхідних правових, економічних та організаційних умов, котрі сприяють реалізації права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення.

Основними напрямками державного регулювання обігу інформаційної продукції, що впливає на суспільну мораль, є:

- формування єдиної комплексної системи забезпечення захисту моральних засад і утвердження здорового способу життя у сфері інформаційної діяльності, освіти та культури (інформаційна гігієна тут виходить на перший план);
- недопущення пропаганди в електронних та інших засобах масової інформації культу насильства, жорстокості, поширення порнографії (формування здорової психіки особи ще з малих років);
- впровадження експертної оцінки відео-, аудіо-, друкованої інформації та інформації на електронних носіях, розроблення механізмів і методик віднесення її до такої, що завдає шкоди суспільній моралі (експертиза повинна бути неупередженою та фаховою);
- підтримка національної культури, мистецтва, кінематографії, книговидання, поліпшення системи пропаганди кращих зразків світової літератури, культури та мистецтва (наприклад, розвиток юнацьких студій тощо);
- заборона демонстрації неліцензійної аудіо-, відеопродукції на всіх національних телерадіокомпаніях (покарання піратства дієвими засобами);
- встановлення контролю за обігом продукції, що становить загрозу суспільній моралі (слабка мораль – підвищений рівень злочинності);
- приєднання до міжнародних договорів із питань захисту суспільної моралі (особливо в контексті європейської інтеграції).

Вважаємо ці напрями регулювання норм суспільної моралі доволі важливими, адже з самого дитинства потрібно формувати в особистості вірну уяву про добре чи погане, не дозволяти пропаганду сексуального, фізичного та будь-яких інших видів насильства, адже тільки від того, що буде, так би мовити, «посіяне» в дитячій психіці в дитинстві, залежить, які саме цінності та орієнтири в контексті суспільної моралі буде сформовано у людини в подальшому [6].

У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» окреслено види та суб'єкти домашнього насильства, заходи запобігання цьому явищу тощо. У ст. 4 цього закону йдеться про визнання суспільної небезпеки домашнього насильства та забезпечення нетерпимого ставлення до будь-яких проявів домашнього насильства. Цілком згодні з цим положенням, адже тільки якщо кожен індивід, а отже, і суспільство в цілому, визнаватиме, що домашнє насильство є ганьбою для сучасного цивілізованого співтовариства, тільки тоді показники фіксації випадків домашнього насильства наблизатимуться до нуля. Без суспільного усвідомлення недопущення випадків домашнього насильства, а також недопущення приховування випадків домашнього насильства тими особами, яким стало відомо про такі факти, неможливо подолати це явище. Також згаданий закон містить перелік установ, відповідальних за надання допомоги постраждалим від домашнього насильства. На нашу думку, поки що в суспільстві недостатньо інформації для пересічних громадян, яким конкретно має бути алгоритм їхніх дій у разі, якщо вони стали жертвами домашнього насильства. Вважаємо за доцільне в межах представленого дослідження надати перелік установ та їхніх контактів, куди можуть звернутися постраждалі за необхідності, а саме: Національна гаряча лінія для дітей та молоді – 0 800 500 225 (з мобільного або стаціонарного) або 116 111 (з мобільного), Національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації 0 800 500 335 (з мобільного або стаціонарного) або 116 123 (з мобільного), урядова «гаряча лінія» з протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та

насильству стосовно дітей – 1545 (цілодобово та безкоштовно), гаряча лінія для жертв домашнього насильства – 1547 (з мобільного чи стаціонарного телефону), гаряча телефонна лінія щодо булінгу – 116 000, Уповноважений Верховної Ради з прав людини – 0 800 501 720, Уповноважений Президента України з прав дитини – 044 255 7675, Національна поліція України – 102. Можливо, тут справа не тільки в тому, що люди не обізнані, куди звернутися, але й у тому, що вони переживають, по-перше, що інформація стосовно жертви перестане бути конфіденційною, а по-друге, в більшості випадків жертви розуміють, що кривдників від них не відселять, а профілактичні бесіди та штрафи діють на них лише на короткий період часу.

Зважаючи на те, що в Україні створено Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, вищезгаданий закон передбачає чіткий перелік установ, котрі можуть отримати з нього інформацію. Водночас, на нашу думку, можна запровадити таке: при прийнятті працівника на роботу приймати від нього, разом із іншими документами, витяг із цього реєстру стосовно того, чи зазначений він там як кривдник. А вже брати такий факт до уваги чи ні, вирішувати роботодавцю [7].

З огляду на те, що в Україні майже 5 мільйонів осіб мають статус внутрішньо переміщених осіб, вважаємо за доцільне звернути увагу, що ці особи мають такі самі права, як і ті, що не мають статусу ВПО [8].

Стаття 14 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» чітко говорить про те, що внутрішньо переміщені особи користуються тими самими правами і свободами, відповідно до Конституції, законів та міжнародних договорів України, як і інші громадяни України, які постійно проживають в Україні. Забороняється їх дискримінація при здійсненні ними будь-яких прав і свобод на підставі, що вони є внутрішньо переміщеними особами [9].

На це суспільству потрібно звернути особливу увагу, у роботі відповідних служб та підприємств на місцях (у закладах освіти або установах, де працюють ВПО) важливо встановити атмосферу доброзичливості по відношенню до ВПО, не тиснути на них додатково фразами на кшталт: «Чого ви сюди понаїхали?», адже розумні люди повинні розуміти, що ВПО отримали цей статус не за своїм бажанням, не за своєю волею вони вимушені були покинути власні домівки. Розумні толерантні люди повинні розуміти, як важко людям адаптуватися в нових умовах, і саме від конкретного вчителя залежить, чи адекватно ставитимуться однокласники до дитини-ВПО, а чи спілкуватимуться на рівних працівники з колегою-ВПО, залежить від безпосереднього керівника відділу, цеху тощо. Вважаємо, що на місці ВПО в сучасних умовах, умовах воєнного стану, може опинитися кожен, а отже, потрібно пам'ятати: щоб отримати добро, його потрібно спочатку зробити щодо інших.

Тут цілком доречним буде згадати про запобігання випадкам булінгу в закладах освіти. І хоча є відповідне законодавство, важливо, аби учасники освітнього процесу знали основні його норми та розуміли, які наслідки їхня неправомірна поведінка може мати. Безумовно, потрібно не залякувати дітей, а проводити роз'яснювальні бесіди, котрі повинні організувати вчителі разом із досвідченими юристами, психологами, поліцейськими тощо [10].

Згідно зі ст. 26 Закону України «Про освіту» керівник установи забезпечує створення у закладі безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування) [11]. Вважаємо, що керівникам освітніх закладів потрібно звернути особливу увагу на це положення та реалізовувати його на практиці. Водночас необхідно у контракті, що укладається з керівником закладу освіти, передбачити пункт про недопущення випадків насильства та булінгу зі встановленням відповідальності, аж до звільнення, у разі настання/фіксування конкретної кількості випадків у конкретному закладі (наприклад, 5 фактів).

Заклади освіти відіграють значну роль у захисті дитини від насильства, булінгу, цькування тощо. Причому адміністрація закладу освіти повинна не тільки реагувати на випадки, що відбуваються всередині нього, між учнями, а й приділяти увагу деяким факторам, котрі можуть вказувати на те, що дитина зазнає насильства з боку батьків. У такому випадку навчальні заклади повідомляють відділ кримінальної міліції у справах дітей у разі виявлення ганебних фактів про те, що: батьки дитини, інші особи залучають дитину до праці, котра є шкідливою для її здоров'я або заважає навчанню, пов'язана з продажем алкоголю, наркотичних речовин тощо; батьки дитини, інші особи заохочують

дитину до вживання алкоголю, наркотичних речовин; батьки дитини, інші особи втягують або примушують дитину до жебракування, крадіжок тощо; дитина зазнає фізичного, сексуального, психологічного, економічного чи іншого виду насильства [12].

Не завжди дитина може або хоче розказати про випадки насильства, що траплялися з нею, але іноді у оточуючих є підозри, що з конкретною дитиною поводитися жорстоко. У такому випадку задля ефективного розслідування справи потрібно використовувати методику, що добре себе зарекомендувала в інших країнах та має назву «Барнахус». Ця методика передбачає, що дитина побуває в такому місці, де вона відчує дружню доброзичливу атмосферу, котру їй створять досвідчені фахівці, які зможуть невимушено вивести дитину на відвертість. Саме за допомогою цієї методики можна зібрати достатньо фактів аби викрити кривдника, про якого дитина боялася казати раніше [13].

Пункт 5 Загальної частини Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 658 від 22 серпня 2018 р., проголошує: «Постраждала особа має право на дієвий, ефективний та невідкладний захист в усіх випадках насильства, недопущення повторних випадків насильства» [14]. Вважаємо це положення дуже важливим у контексті розгляду питання домашнього насильства, адже жертва в більшості випадків потребує негайного захисту. Щодо закладів освіти, то є відповідне розпорядження МОН стосовно реагування на випадки насильства протягом доби. Щодо побутових ситуацій, то згідно з Типовим положенням про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 654 від 22 серпня 2018 р., спеціальні мобільні бригади повинні дієво реагувати на виклики, пов'язані з проявами домашнього насильства. Мобільна бригада утворюється при центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді чи інших загальних або спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб. Вїзд мобільної бригади здійснюється за попередньо складеним графіком, а також позапланово під час отримання повідомлення про виявлення факту вчинення насильства та потребу у наданні постраждалій особі термінової допомоги [15].

Нормативно-правові акти України передбачають два види відповідальності за скоєння домашнього насильства: кримінальну та адміністративну.

Адміністративна відповідальність закріплена у статті 173-2 КУпАП та передбачає покарання у виді штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадських робіт на строк від 30 до 40 годин, або адміністративного арешту на термін до 10 діб. Розмір штрафу передбачається від 170 до 340 грн [16]. Зрозуміло, що кривдник несерйозно сприймає подібні суми штрафу. На нашу думку, штрафи повинні бути збільшені на порядок як мінімум.

Кримінальна відповідальність закріплена у ст. 126-1 ККУ та передбачає покарання у виді громадських робіт на строк від 150 до 240 годин, або арешту на термін до 6 місяців, або обмеження волі на строк до 5 років (тримання особи у кримінально-виконавчих установах відкритого типу), або позбавлення волі на строк до 2 років (ізоляція особи від суспільства у кримінально-виконавчих установах) [17]. Це вже більш суттєве покарання, водночас в Україні поки що більшість кривдників притягається лише до адміністративної відповідальності.

Як слушно наголошують науковці, важливо побудувати вільне, розвинене суспільство, в якому кожен член матиме рівні права та відповідний захист із боку держави, в якому дотримуються принципів верховенства права та створено безбар'єрне середовище для кожного, незалежно від типу шкіри, національності, віросповідання тощо [18].

Висновки. Таким чином, можна підсумувати, що за роки незалежності України зроблено потужні кроки в напрямі подолання проблеми домашнього насильства. Законодавство зазнає слухних змін з огляду на вимоги часу. Мусимо констатувати, що, незважаючи на потужну законодавчу базу в галузі домашнього насильства та запобігання його проявам, на побутовому рівні це ганебне явище поки має місце, адже більшість жертв іноді навіть не розуміє, що підпадає під вплив домашнього насильства, по-друге, не вірить в те, що отримає реальну допомогу, а кривдників не стримують занадто м'які міри покарання. Вважаємо, що потрібно в подальшому дослідити, у який спосіб та на якому рівні можна вкорінити в свідомість

суспільства, що насправді є добро, а що – зло в контексті усіх видів насильства. При цьому особливу увагу доцільно зосередити на гендерній рівності, як зауважують науковці [19–21].

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11.05.2011. Ратифіковано із заявами Законом України від 20.06.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11?find=1&text=%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE#Text.
3. Єдаменко С. Проблематика запобігання та протидії домашньому насильству в Україні в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 63–67. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/3/nv_3-2023-63-67.pdf.
4. Марценюк Л. В., Проценко О. В. Удосконалення сутності поняття «домашнє насильство». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 203–209.
5. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top>.
6. Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text> (дата звернення: 15.10.2023)
7. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#top>.
8. Внутрішньо переміщені особи. *Міністерство соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>.
9. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>.
11. Про освіту : Закон України від 05.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
12. Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей : лист Міністерства освіти і науки України 28.10.2014 № 1/9-557. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-557729-14#Text>.
13. Барнахус – ефективна система (модель) роботи з дітьми, що постраждали від насильства або стали свідками такого. *HSA*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/barnahus-efektyvna-systema-model-roboty-z-ditmy-shho-postrazhdaly-vid-nasylstva-abo-staly-svidkamamy-takogo-2>.
14. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>.
15. Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-%D0%BF#Text>.
16. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
17. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
18. Наливайко Л. Р., Марценюк Л. В. «Безбар'єрна Україна»: проблеми та перспективи. *Нове українське право*. 2023. № 4. С. 82–93. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/516>.
19. Vlasova T., Martseniuk L. Interpretive Subjectivity and Gender Relativism in the Theories of Postmodernism. *Interdisciplinary Studies of Complex System*. 2019. № 14. P. 99–104. URI : <http://iscs-journal.npu.edu.ua/article/view/155890>.
20. Martseniuk L. V., Marchenko O. V.. Human destructiveness in the existing practices of late modernism violence: positive and negative dimensions. *Anthropological measurements of philosophical research*. 2020. № 17. P. 41–54. URI : <http://ampr.dit.edu.ua/article/view/206686>.
21. Наливайко Л. Р., Марценюк Л. В. Права жінок та гендерна рівність в Україні: проблеми теорії та практики. *Приватне та публічне право*. 2022. № 1. С. 61–66. URI : http://pp-law.in.ua/archive/1_2022/11.pdf.

Надійшла до редакції 08.12.2023

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine dated 06.28.1996]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukr.].
2. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyschamy vid 11.05.2011 [The Convention of the Council of Europe on the prevention of violence against women and domestic violence and the fight against these phenomena dated 05.11.2011]. Ratyfikovano iz zaiavamy Zakonom Ukrainy vid 20.06.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11?find=1&text=%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE#Text. [in Ukr.].
3. Yedamenko, Ye. (2023) Problematyka zapobihannia ta protydiu domashnomu nasyilstvu v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [Problems of preventing and countering domestic violence in Ukraine under martial law]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 3, pp. 63–67. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/10/3/nv_3-2023-63-67.pdf. [in Ukr.].
4. Martseniuk, L. V., Protsenko, O. V. (2023) Udoskonalennia sutnosti poniattia «domashnie nasyilstvo» [Improving the essence of the concept of «domestic violence»]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 2, pp. 203–209. [in Ukr.].
5. Pro okhoronu dytynstva [On Protection of Childhood] : Zakon Ukrainy vid 26 kvitnia 2001 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top>. [in Ukr.].
6. Pro zakhyst suspilnoi morali [Law of Ukraine On Protection of Public Morals]: Zakon Ukrainy vid 20.11.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text>. [in Ukr.].
7. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasyilstvu [On Prevention and Combating Domestic Violence] : Zakon Ukrainy vid 07.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#top>. [in Ukr.].
8. Vnutrishno peremishcheni osoby [Internally displaced persons]. *Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy.* URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html>. [in Ukr.].
9. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons] : Zakon Ukrainy vid 20.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>. [in Ukr.].
10. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydiu bulinhu (tskuvanniu) [On amendments to certain legislative acts of Ukraine on combating bullying (harassment)]: Zakon Ukrainy vid 18.12.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>. [in Ukr.].
11. Pro osvitu [On Education] : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. [in Ukr.].
12. Metodichni rekomendatsii shchodo vzaiemodii pedahohichnykh pratsivnykiv u navchalnykh zakladakh ta vzaiemodii z inshymy orhanamy i sluzhbamy shchodo zakhystu prav ditei [Methodological recommendations regarding the interaction of pedagogical workers in educational institutions and interaction with other bodies and services regarding the protection of children's rights] : lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 28.10.2014 № 1/9-557. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-557729-14#Text>. [in Ukr.].
13. Barnakhus – efektyvna systema (model) roboty z ditmy, shcho postrazhdaly vid nasyilstva abo staly svidkamy takoho [Barnahus is an effective system (model) for working with children who have suffered or witnessed violence]. *HSA.* URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/barnahus-efektyvna-systema-model-roboty-z-ditmy-shho-postrazhdaly-vid-nasyilstva-abo-staly-svidkamy-takogo-2>. [in Ukr.].
14. Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii subiektiv, shcho zdiisniuut zakhody u sferi zapobihannia ta protydiu domashnomu nasyilstvu i nasyilstvu za oznakoiu stati [On approval of the Procedure for the interaction of entities implementing measures in the field of prevention and counteraction of domestic violence and gender-based violence]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 serpnia 2018 r. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].
15. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro mobilnu bryhadu sotsialno-psykholohichnoi dopomohy osobam, yaki postrazhdaly vid domashnoho nasyilstva ta/abo nasyilstva za oznakoiu stati [On the approval of the Standard Regulation on the mobile brigade of social and psychological assistance to persons who have suffered from domestic violence and/or gender-based violence] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 serpnia 2018 r. № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].
16. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [The Code of Ukraine on administrative offenses] : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. [in Ukr.].
17. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].
18. Nalyvaiko, L. R., Martseniuk, L. V. (2023) «Bezbarierna Ukraina»: problemy ta perspektyvy («Barrier-free Ukraine»: problems and prospects). *Nove ukrainske pravo.* № 4, pp. 82–93. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/516>. [in Ukr.].
19. Vlasova, T., Martseniuk, L. (2019) Interpretive Subjectivity and Gender Relativism in the

Theories of Postmodernism. *Interdisciplinary Studies of Complex System*. № 14, pp. 99–104. URI : <http://iscs-journal.npu.edu.ua/article/view/155890>.

20. Martseniuk, L. V., Marchenko, O. V. (2020) Human destructiveness in the existing practices of late modernism violence: positive and negative dimensions. *Anthropological measurements of philosophical research*. № 17, pp. 41–54. URI : <http://ampr.diiit.edu.ua/article/view/206686>.

21. Nalyvaiko, L. R., Martseniuk, L. V. (2022) Prava zhinok ta henderna rivnist v Ukraini: problemy teorii ta praktyky [Women's rights and gender equality in Ukraine: problems of theory and practice]. *Pryvatne ta publichne pravo*. № 1, pp. 61–66. URI : http://pp-law.in.ua/archive/1_2022/11.pdf. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksii Kamyshanskyi, Olena Protsenko. Analytical review of legislative and other regulatories on preventing and combating violence in Ukraine. Some aspects of modern Ukrainian legislation on the issue of domestic violence are characterized. An analytical review of legislative and normative legal acts on the prevention and counteraction of violence in Ukraine was made. Emphasis is placed on the observance of gender equality. Directions for improving public morale and mechanisms for stricter accountability of officials who may reveal some manifestations of violence, in particular, bullying, are proposed. In the context of European integration, it is proposed to introduce the best advanced practices of interrogation of minors subjected to various types of violence. The need for stricter punishment of offenders was emphasized.

It was emphasized that during the years of Ukraine's independence, powerful steps have been taken in the direction of overcoming the problem of domestic violence. Legislation undergoes appropriate changes, taking into account the requirements of the time. We must state that, despite the powerful legislative framework in the field of studying and preventing manifestations of domestic violence, this shameful phenomenon still occurs at the household level, because most victims sometimes do not even understand that they are under the influence of domestic violence, and secondly, they do not believe in the fact that they will receive real help, and offenders will not be deterred by overly lenient measures of punishment. The authors believe that it is necessary to further investigate how and at what level it is possible to instill in the consciousness of society what is really good and what is evil in the context of all types of violence. At the same time, it is advisable to focus special attention on gender equality.

It was emphasized that society needs to pay special attention, because an important aspect of the work of relevant services and enterprises on the ground (in educational institutions, in institutions where IDPs work) is to establish an atmosphere of benevolence towards IDPs.

Keywords: *violence, domestic violence, legislation in the field of domestic violence, measures to prevent domestic violence, IDPs, rights protection.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-201-207

Анна КОРШУН[©]

доктор філософії в галузі права
(м. Дніпро, Україна)

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ЖЕРТВ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Здійснено теоретико-правовий аналіз правового механізму захисту жертв домашнього насильства в умовах воєнного стану з урахуванням міжнародного досвіду та сучасних викликів. Аналіз проблем та викликів, зі якими стикаються жертви домашнього насильства в умовах воєнного стану, дозволив сформулювати висновки та пропозиції для вдосконалення законодавчого, соціального та психологічного підходів. Запропоновано комплексні зміни, зокрема, розширення визначення поняття «насильство», розкрито механізми відповідальності та підвищення ефективності судового захисту. Акцентується увага на важливості соціальної підтримки та реінтеграції жертв, а також на питаннях освіти та інформування громадськості. Аналіз міжнародного досвіду слугує основою для розробки стратегій та заходів, спрямованих на

© А. Коршун, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5537-1322>

kafedra_zpd@ukr.net

покращення ситуації жертв домашнього насильства в умовах воєнного стану в Україні. Зважаючи на сучасні виклики та необхідність адаптації до специфіки воєнного стану, необхідно сприяти реальному покращенню захисту прав жертв домашнього насильства і створенню гуманного та ефективного правового середовища. Важливість правового захисту жертв домашнього насильства в умовах воєнного стану визнається в контексті не лише суспільної безпеки, але й забезпечення фундаментальних прав та гідності особи. У статті детально розглянуто існуючі прогалини у законодавстві та виклики, з якими стикаються жертви домашнього насильства в умовах воєнного конфлікту, з урахуванням уже наявного міжнародного досвіду. Окреслено оптимальні шляхи удосконалення правового захисту, а також створення ефективних інструментів для виявлення, реагування та запобігання домашньому насильству в умовах конфлікту. Зокрема, розглянуто можливість розширення відповідальності для забезпечення покарання винних, встановлення механізмів психосоціальної підтримки жертв та розвиток освітніх ініціатив для формування гендерно чутливого суспільства. Аналітичний підхід та конструктивні пропозиції створюють підґрунтя для подальших обговорень та розробки ефективних стратегій у боротьбі з цією соціальною проблемою.

Ключові слова: домашнє насильство, воєнний стан, жертва домашнього насильства, законодавство, правовий механізм захисту.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальних конфліктів і нестабільності політичної ситуації розгляд питань захисту прав людини та особливо захисту жертв домашнього насильства стає надзвичайно важливим завданням для країн, що перебувають у воєнному стані. Воєнний конфлікт не лише руйнує економіку та інфраструктуру, але й глибоко впливає на суспільство та сімейні відносини, збільшуючи ризик домашнього насильства.

З урахуванням цього контексту вивчення правових механізмів захисту жертв домашнього насильства в умовах воєнного стану є актуальним і важливим завданням для правозахисників, науковців та законодавців. Важко переоцінити значення правового захисту вразливих верств населення, зокрема тих, хто опинився в кризовому середовищі внаслідок воєнного конфлікту [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання захисту жертв домашнього насильства розглядали у своїх публікаціях А. Харченко, Н. Гончарова, Н. Юдіна, В. Демченко, О. Ломакіна, Ю. Кузьменко, Ю. Гайдук, Л. Наливайко, О. Макарова, Д. Зінченко та ін. Водночас вирішенню зазначеної проблеми в умовах воєнного стану приділено ще недостатньо уваги, що зумовлює актуальність цієї статті.

Метою статті є виявлення оптимальних шляхів удосконалення правового захисту, а також створення ефективних інструментів для виявлення, реагування та запобігання домашньому насильству в умовах конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Законодавчий контекст у сфері захисту жертв домашнього насильства в умовах воєнного стану є складним та вимагає ретельного аналізу, оскільки ця ситуація породжує численні виклики для правової системи. Специфічність воєнного конфлікту може викликати зміни у законодавстві, спрямовані на захист осіб від домашнього насильства, зокрема, зважаючи на нові обставини та ризики, що виникають у воєнний період.

Передусім важливо визначити, які нормативно-правові акти регулюють питання домашнього насильства в конкретній країні, і як ці норми адаптовані до умов військового конфлікту. Зміни в законодавстві можуть стосуватися термінів і процедур реагування на випадки насильства, визначення понять, а також удосконалення механізмів взаємодії правоохоронних та соціальних служб [3].

Важливим аспектом є визначення ступеня впливу воєнного стану на правовий захист жертв домашнього насильства. Можливі обмеження чи зміни в нормах та процедурах можуть вирізнятися певною ступеневістю та контекстуальною адаптацією до особливостей воєнного часу. Також важливо розглядати взаємодію між внутрішнім законодавством та міжнародними конвенціями, що регулюють права людини та захист від насильства. Узгодженість національного законодавства із зобов'язаннями, взятими на себе державою перед міжнародним співтовариством, може відігравати ключову роль у забезпеченні ефективності захисту жертв домашнього насильства в умовах воєнного конфлікту. Зазначимо, що під час аналізу законодавчого контексту важливо враховувати як загальні принципи правового захисту, так і особливості, що можуть виникнути у зв'язку зі змінами в суспільстві та правовому середовищі в умовах військового конфлікту.

Подальший аналіз законодавчого контексту передбачає увагу до конкретних

норм, що регулюють питання домашнього насильства в умовах воєнного стану. Важливо розглядати такі аспекти, як визначення домашнього насильства, встановлення відповідальності за його вчинення, засоби захисту жертв, терміни та порядок реагування на випадки насильства.

Зміни в законодавстві можуть також стосуватися процедур збирання доказів та розгляду справ у воєнний період. Важливо визначити, чи передбачено спеціальні механізми для швидкого та ефективного реагування на випадки домашнього насильства під час воєнного конфлікту, а також чи існують заходи для попередження дискримінації та виправдання насильства в цьому контексті. В окресленому аналізі важливо враховувати міжнародні стандарти та конвенції, що обумовлюють права та захист жертв домашнього насильства. Впевненість у відповідності національного законодавства таким міжнародним зобов'язанням відіграє ключову роль у забезпеченні належного захисту вразливих верств населення [4].

Особлива увага приділяється тим законодавчим ініціативам, що спрямовані на усунення будь-яких перешкод у доступі жертв до правосуддя та підтримки, особливо у воєнний період, коли це може бути особливо важливим для забезпечення безпеки та благополуччя жертв. Отже, аналіз законодавчого контексту в умовах воєнного стану вимагає комплексного підходу для виявлення та вирішення правових питань, пов'язаних із захистом жертв домашнього насильства в цих складних умовах. Крім того, у межах аналізу законодавчого контексту слід враховувати можливість існування спеціальних програм та ініціатив, спрямованих на попередження домашнього насильства та підтримку жертв у воєнний період. Органи влади та правозахисні організації можуть розробляти та впроваджувати заходи, спрямовані на освіту та інформування громадськості щодо наслідків домашнього насильства, а також на підвищення рівня свідомості щодо доступних засобів захисту [5].

У свою чергу, законодавчий контекст повинен враховувати можливість встановлення суворих покарань для тих, хто вчиняє насильство, та ефективних механізмів нагляду за дотриманням цих покарань. Забезпечення відповідальності та справедливості є важливим елементом у вирішенні проблеми домашнього насильства, особливо в умовах воєнного конфлікту. Окрім того, у законодавчому контексті слід враховувати інноваційні підходи та технології, що можуть сприяти удосконаленню моніторингу, збору даних та оперативному реагуванню на випадки домашнього насильства. Використання сучасних інструментів та технологій може полегшити виявлення та реагування на випадки насильства в реальному часі.

У цілому, законодавчий контекст є ключовим фактором у забезпеченні ефективного захисту жертв домашнього насильства в умовах воєнного стану. Постійне оновлення та вдосконалення нормативно-правового поля, врахування міжнародного досвіду та вивчення найкращих практик є необхідними умовами для забезпечення справедливого та ефективного правового захисту вразливих верств населення.

Розглядаючи проблематику правового механізму захисту жертв домашнього насильства в умовах воєнного стану, можна визначити кілька ключових викликів та проблем, що ускладнюють ефективність дії законодавчого інструментарію [6].

По-перше, воєнний конфлікт сам собою може призводити до дестабілізації суспільства та правової системи, що ускладнює впровадження та дотримання норм, спрямованих на захист жертв домашнього насильства. Зменшення доступу до правосуддя, обмеження функціонування правоохоронних та соціальних служб можуть призводити до відсутності або недостатньої ефективності механізмів захисту.

По-друге, сама атмосфера воєнного конфлікту створює умови для загострення домашнього насильства через зростання стресових ситуацій, розширення впливу культурних, соціальних та економічних чинників, що можуть бути витіснені в агресивні вчинки у сімейних відносинах.

По-третє, існують проблеми в забезпеченні безпеки для жертв домашнього насильства в умовах воєнного стану. Ускладнений доступ до укриттів, медичної допомоги та соціальних служб може перешкоджати отриманню допомоги жертвою, а також призводити до відсутності адекватних механізмів захисту.

По-четверте, умови воєнного конфлікту можуть сприяти безкарності та призводити до неефективності правоохоронних органів у виявленні та реагуванні на випадки домашнього насильства. Наявність великої кількості інших пріоритетних завдань для влади та правоохоронних органів може призводити до нехтування

проблемами насильства в сім'ї, зокрема в умовах кризового воєнного стану.

По-п'яте, економічні труднощі, що виникають унаслідок воєнного конфлікту, можуть створювати додаткові стресові ситуації в сім'ї, збільшуючи ризик виникнення та посилення випадків домашнього насильства. Погіршення економічного становища сімей може обмежувати можливості жертв втекти від насильства та шукати підтримку.

Також слід враховувати, що у військових конфліктах часто відбувається руйнування соціальної інфраструктури, у тому числі установ із надання психологічної та юридичної допомоги, що ускладнює отримання жертвами належної підтримки та консультацій [7].

Отже, загальний вплив воєнного конфлікту на домашнє насильство надзвичайно складний, і розв'язання цієї проблеми вимагає застосування не лише ефективних правових інструментів, але й системної стратегії, спрямованої на усунення кореневих причин та налагодження допомоги для жертв.

У контексті виявлення викликів та проблем, а також із метою покращення правового механізму захисту жертв домашнього насильства в умовах воєнного стану пропозиції щодо вдосконалення можуть бути спрямовані на кілька ключових аспектів [8].

По-перше, важливо розглядати можливість удосконалення законодавства, що регулює питання домашнього насильства в умовах воєнного конфлікту. Це може передбачати розширення визначення та класифікації насильства, визначення чітких механізмів відповідальності за порушення, а також удосконалення процедур збору та обробки даних [9].

По-друге, слід акцентувати увагу на зміцненні правозахисних механізмів та забезпеченні доступу до судового захисту для жертв домашнього насильства. Це може охоплювати створення спеціальних судових органів або процедур для розгляду справ, пов'язаних із насильством в сім'ї, а також надання безкоштовної правової допомоги.

По-третє, важливо забезпечити ефективну систему соціальної підтримки для жертв домашнього насильства, особливо в умовах воєнного конфлікту, а саме: створення центрів та служб для надання психологічної та соціальної допомоги, а також програм для реінтеграції жертв у суспільство.

По-четверте, важливо розглядати питання освіти та проведення інформаційної кампанії з метою попередження домашнього насильства та формування культури ненасильства в суспільстві. Це може сприяти зміні стереотипів та вихованню свідомих громадян, які готові допомагати в разі проявів домашнього насильства.

По-п'яте, для поліпшення ефективності боротьби з домашнім насильством в умовах воєнного стану важливо створити механізми співпраці між різними галузями влади, правозахисними організаціями та громадськістю. Забезпечення координації та обміну інформацією між цими суб'єктами може сприяти ефективній реалізації програм та заходів для запобігання та протидії домашньому насильству.

По-шосте, важливо акцентувати увагу на профілактиці домашнього насильства в умовах воєнного конфлікту шляхом проведення освітніх кампаній та тренінгів. Заходи з підвищення свідомості щодо причин, наслідків та способів запобігання насильству можуть сприяти зміні ставлення суспільства до цієї проблеми.

По-сьоме, для покращення дії правового механізму важливо розглядати можливість впровадження інноваційних технологій та інформаційних систем, що допомагатимуть у виявленні та моніторингу випадків домашнього насильства. Використання сучасних інструментів може підвищити швидкість реакції та надати точнішу інформацію для розслідування.

Такі пропозиції щодо вдосконалення правового механізму захисту жертв домашнього насильства в умовах воєнного стану спрямовані на впровадження комплексного підходу, зважаючи на різноманітні аспекти цієї проблеми та створюючи умови для ефективного запобігання та реагування на випадки домашнього насильства [10].

Висновки з аналізу правового механізму захисту жертв домашнього насильства в умовах воєнного стану вказують на необхідність невідкладних заходів та системних змін для покращення ситуації. Насамперед слід зазначити, що домашнє насильство в умовах воєнного конфлікту виявляється особливо складною та чутливою проблемою, що вимагає комплексних рішень.

У зв'язку з цим важливо розглядати питання не лише з правової, але й із соціальної та психологічної перспектив. Покращення ефективності законодавчого механізму вимагає не лише змін у тексті законів, але й їх системної реалізації та

взаємодії з іншими складниками суспільства.

Додатково необхідно акцентувати увагу на питаннях освіти та усвідомлення суспільства, сприяючи формуванню культури ненасильства та підтримки для жертв. Важливо виробити позитивне ставлення до розповідей про випадки домашнього насильства та розвивати ефективні механізми взаємодії між громадськістю, владою та правозахисними організаціями.

Крім того, враховуючи специфіку воєнного конфлікту, важливо створити ефективні механізми координації та обміну інформацією між різними інстанціями, що діють у сфері захисту жертв. Це може передбачати створення спеціальних комітетів або агентств, що будуть відповідальні за системну реалізацію заходів з попередження та боротьби з домашнім насильством.

Отже, для забезпечення ефективного захисту жертв домашнього насильства в умовах воєнного стану потрібен комплексний та цільовий підхід. Системні зміни у правовому механізмі повинні супроводжуватися впровадженням соціальних, психологічних та освітніх заходів для справжнього подолання цієї серйозної проблеми.

Нарешті, важливо визначити, що будь-які зміни в правовому механізмі захисту жертв домашнього насильства в умовах воєнного стану повинні бути гнучкими та адаптивними до специфіки конкретного конфлікту. Регулюючи взаємовідносини між правоохоронними органами, судовою системою, соціальними службами та громадськістю, законодавство повинно враховувати непередбачуваність та складність воєнного конфлікту, забезпечуючи ефективний та оперативний захист життя та безпеки жертв.

Важливим є міжнародний досвід та співпраця у цій галузі. Обмін найкращими практиками, участь у міжнародних програмах та впровадження стандартів захисту прав людини може допомогти Україні створити більш ефективні та гуманні механізми боротьби з домашнім насильством в умовах конфлікту.

Загалом необхідно поєднати зусилля різних секторів суспільства, починаючи від влади і закінчуючи громадськістю, для досягнення системних змін у сфері захисту жертв домашнього насильства в умовах воєнного конфлікту.

Список використаних джерел

1. Макарова О. П., Зінченко Д. А. Аналіз правового реагування працівників поліції на випадки домашнього насильства під час військової агресії в Україні. *Габітус*. 2023. Вип. 49. С. 199–203.
2. Наливайко І. Теоретико-правова характеристика соціального захисту учасників бойових дій в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 179–186.
3. Демченко В., Ломакіна О. Домашнє насилля: стереотипи й реалії. *Наукові перспективи*. 2022. № 1(19). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/997/996>.
4. Кузьменко Ю. В. Протидія домашньому насиллю: новели законодавства України. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 131–136.
5. Гайдук Ю. А. Попередження домашнього насилля у національному та міжнародному законодавстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 3. С. 149–153.
6. Наливайко Л. Р. Правове регулювання запобігання і протидії гендерно обумовленому насильству в Україні. *Topical issues of the development of modern science : The 1st International scientific and practical conference* (Sofia, Bulgaria, September 18-20, 2019). Sofia, Bulgaria, 2019. № 91. С. 230–238.
7. Романченко В. Особливості функціонування інститутів держави добробуту в умовах воєнного стану // *Public policy, governance and communications in the EU member states and candidate countries : post-conference monograph / V. Burksiene et al. ; gen. ed. by G. Riabtsev and V. Tertychka*. Kyiv : NaUKMA, 2023. 190 p. С. 137–148.
8. Харченко А. С., Гончарова Н. О., Юдіна Н. О. Профілактика домашнього насильства в умовах воєнного стану. *Синергетичний підхід до проектування життєвого простору особистості : зб. наук. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 27-28 квіт. 2023 р.)*. Полтава : Полтавськ. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2023. С. 254–257.
9. Наливайко І. Роль держави у забезпеченні соціальних стандартів та гарантій: теоретико-правові аспекти та світовий досвід. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 151–155.
10. Децюк Т. М., Самойленко Ю. Ю. Проблема гендерно зумовленого насильства в умовах воєнного стану. *Реалізація гендерної політики в умовах суспільних трансформацій : зб. тез доп. учасників Наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 27 квіт. 2023 р.)*. Черкаси : Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова, 2023. С. 29–32.

Надійшла до редакції 07.12.2023

References

1. Makarova, O. P., Zinchenko, D. A. (2023) Analiz pravovoho reahuvannya pratsivnykiv politsii na wypadky domashnoho nasylstva pid chas viiskovoi ahresii v Ukraini [Analysis of the legal response of police officers to cases of domestic violence during military aggression in Ukraine]. *Habitus*. Vyp. 49, pp. 199–203. [in Ukr.].
2. Nalyvaiko, I. (2023) Teoretyko-pravova kharakterystyka sotsialnoho zakhystu uchasykiv boiovykh dii v Ukraini [Theoretical and legal characteristics of social protection of combatants in Ukraine]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. № 2, pp. 179–186. [in Ukr.].
3. Demchenko, V., Lomakina, O. (2022) Domashnie nasyllia: stereotypy y realii [Domestic violence: stereotypes and realities]. *Naukovi perspektyvy*. № 1(19). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/997/996>. [in Ukr.].
4. Kuzmenko, Yu. V. (2019) Protydiia domashnomu nasylliu: novely zakonodavstva Ukrainy [Combating domestic violence: amendments to the legislation of Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. № 2, pp. 131–136. [in Ukr.].
5. Haiduk, Yu. A. (2016) Poperedzhennia domashnoho nasyllia u natsionalnomu ta mizhnarodnomu zakonodavstvi [Prevention of domestic violence in national and international legislation]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 3, pp. 149–153. [in Ukr.].
6. Nalyvaiko, L. R. (2019) Pravove rehuliuвання zapobihannia i protydiï henderno obumovlenomu nasyllstvu v Ukraini [Legal regulation of prevention and combat gender-based violence in Ukraine]. *Topical issues of the development of modern science : The 1st International scientific and practical conference* (Sofia, Bulgaria, September 18-20, 2019). Sofia, Bulgaria. № 91, pp. 230–238. [in Ukr.].
7. Romanchenko, V. (2023) Osoblyvosti funktsionuvannia instytutiv derzhavy dobrobutu v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of the functioning of institutions of the welfare state under martial law] // Public policy, governance and communications in the EU member states and candidate countries : post-conference monograph / V. Burksiene et al. ; gen. ed. by G. Riabtsev and V. Tertychka. Kyiv : NaUKMA. 190 p., pp. 137–148. [in Ukr.].
8. Kharchenko, A. S., Honcharova, N. O., Yudina, N. O. (2023) Profilaktyka domashnoho nasyllstva v umovakh voiennoho stanu [Prevention of domestic violence under martial law]. *Synerhetychnyi pidkhid do proiektuvannia zhyttievoho prostoru osobystosti : zb. nauk. materialiv III Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Poltava, 27-28 kvit. 2023 r.). Poltava : Poltavsk. nats. ped. un-t im. V. H. Korolenka, pp. 254–257. [in Ukr.].
9. Nalyvaiko, I. (2023) Rol derzhavy u zabezpechenni sotsialnykh standartiv ta harantii: teoretyko-pravovi aspekty ta svitovyi dosvid [The role of the state in ensuring social standards and guarantees: theoretical and legal aspects and global experience]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 151–155. [in Ukr.].
10. Detsiuk, T. M., Samoilenko, Yu. Yu. (2023) Problema henderno zumovlenoho nasyllstva v umovakh voiennoho stanu [The problem of gender-based violence in the conditions of martial law]. *Realizatsiia hendernoï polityky v umovakh suspilnykh transformatsii : zb. tez dop. uchasykiv Nauk.-prakt. konf.* (m. Cherkasy, 27 kvit. 2023 r.). Cherkasy : Skhidnoievropeiskyi universytet imeni Raufa Abliazova, pp. 29–32. [in Ukr.].

ABSTRACT

Anna Korshun. Legal mechanism for the protection of domestic violence victims under marital law: problems of theory and practice. The article is devoted to the theoretical and legal analysis of the legal mechanism for the protection of victims of domestic violence under martial law, taking into account international experience and modern challenges. Carrying out an in-depth examination of the problems and challenges faced by victims of this type of violence under martial law, the article provides conclusions and suggestions for improving legislative, social and psychological approaches. The need for complex changes in the legal mechanism is considered, in particular, the expansion of definitions of violence, the creation of mechanisms of responsibility and the improvement of the effectiveness of judicial protection. Emphasis is placed on the importance of social support and reintegration of victims, as well as education issues and public awareness. The analysis of international experience and the conclusions of the article serve as the basis for the development of strategies and measures aimed at improving the situation of victims of domestic violence in the conditions of martial law in Ukraine. Considering modern challenges and the need to adapt to the specifics of the conflict, the article seeks to contribute to the real improvement of protecting victims' rights and creating a humane and effective legal environment. The importance of legal protection for victims of domestic violence under martial law is recognised in the context of not only public safety but also the provision of fundamental rights and dignity of the individual. The article examines in detail the existing gaps in the legislation and the challenges faced by victims of domestic violence in the context of military conflict, taking into account the already available international experience. The main goal is to identify optimal ways to improve legal protection and create effective tools for detecting, responding to, and preventing domestic violence in conflict situations. In particular, the possibilities of expanding responsibility to ensure the punishment of the guilty, establishing mechanisms of psychosocial support for victims, and developing educational initiatives to form a gender-sensitive society are considered. Therefore, the article highlights

not only the problems but also offers concrete solutions, taking into account the global experience and best practices in the field of protection of the rights of victims of domestic violence under martial law. Analytical approaches and constructive proposals create the basis for further discussions and the development of effective strategies in the fight against this social problem.

Keywords: domestic violence, martial law, victim of domestic violence, legislation, legal mechanism of protection.

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-207-212

Олена МАКАРОВА ©

кандидат психологічних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто тактичні особливості проведення слідчих дій на прикладі допиту. Проведено теоретичний аналіз наукових праць зарубіжних та вітчизняних авторів, у яких розглядаються питання тактики та особливостей проведення допиту. Окреслено взаємозв'язок із іншими науковими галузями та вплив цих знань на правильне обрання тактики допиту. Було визначено, що допит – це процесуальна форма спілкування, спрямована на отримання інформації стосовно справи, що розслідується. Виокремлено етапи, що відбуваються під час проведення допиту, а саме: передача свідчень допитуваного слідчому; розуміння слідчим отриманої інформації; фіксація інформації. У результаті аналізу наукової літератури та законодавства було визначено, що допит має яскраво виражений етичний характер, а також наявність тісного взаємозв'язку між законністю та етикою.

Ключові слова: тактика, допит, слідча дія, процесуальний, криміналістичний, злочин, особливості.

Постановка проблеми. Питання щодо вдосконалення досудового розгляду кримінальних справ мають велике значення для запобігання злочинності, зміцнення законності та правопорядку в країні. Сучасна криміналістична наука направлена на використання найбільш дієвих форм та методів у роботі слідчих органів задля ефективної боротьби зі злочинністю.

Розкриття та попередження злочинів, викриття винних, відшкодування шкоди (заподіяної злочинцем), визначається тим, наскільки грамотно та відповідально у кримінально-процесуальному полі проведено досудове розслідування, результати якого багато в чому залежать від професійно проведених слідчих дій, серед яких одне з головних місць займає допит.

Допит – це процесуальний засіб отримання та перевірки доказів [1]. За його допомогою отримують та перевіряють значну частину інформації щодо вчиненого злочину, необхідну для вирішення кримінальної справи.

Допит є тією слідчою дією, за допомогою якої слідчий та суд часто встановлюють мотиви та цілі злочину, а також умови, що йому сприяли.

Отже, допит – це найпоширеніша слідча дія. Під час розслідування кримінальних справ слідчий та суд проводять допит свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених та підсудних.

За характером допит – це багатопланова та складна дія, що має процесуальний, криміналістичний, організаційний, психологічний та етичний аспекти. Кваліфікаційне впровадження допиту потребує не тільки знання законодавства, а й життєвого досвіду, вміння інтерпретувати та варіювати різними заходами впливу на особистість із

урахуванням її індивідуально-вікових особливостей.

Під час проведення допиту широко використовують криміналістичну тактику, судову психологію, логіку, судову етику тощо. Тому останнім часом, серед наукової спільноти, збільшується інтерес до проблеми проведення тактики допиту у сучасному кримінальному судочинстві.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми Питанню дослідження тактичних особливостей проведення допиту присвятили свої наукові дослідження О. Бандурка, О. Васильєв, В. Давидов, Г. Доспулов, О. Землянська, Л. Корнєєва, Н. Мілорадова, В. Озар, Р. Рахунов, О. Ряшко, О. Соловійов, А. Столяренко, В. Шепітько, Л. Філонов, О. Цильмак, М. Якуб та низка інших вітчизняних науковців. Але при цьому теоретичні та практичні питання тактичних особливостей допиту залишаються відкритими.

Розвиток криміналістики, судової психології, судової психіатрії, соціології тощо висуває нові завдання щодо використання цих наукових галузей у процесі провадження слідчих дій, а саме у процесі допиту.

Низка авторів, використовуючи суспільні та природничі науки, розглядають допит як певний комплекс дій: із точки зору кримінального процесу та криміналістики, це засіб доведення та процес отримання свідчень; із точки зору психології – процес специфічного спілкування; з точки зору соціології, допит містить етичний аспект. Отже, проведені комплексні дослідження проблеми дозволили створити криміналістичне вчення про допит.

Метою запропонованої статті є додатково розглянути особливості тактики проведення допиту, вплив наукових знань при обранні тактики проведення допиту, моральні та етичні принципи при допиті; розмежувати поняття психологічного впливу та психологічного насильства під час розслідування злочину.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-процесуальна та криміналістична характеристики допиту розглядають цей процес як засіб отримання доказів. Судовий доказ – це одна зі специфічних форм пізнання об’єктивної істини, що має інформаційний характер [1]. Інформація збільшує знання про предмет, подію та явища. Вона може стосуватися фактів минулого, теперішнього та майбутнього. Завдання судових доказів полягає у встановленні фактичних обставин слідчого провадження; як правило, це факти з минулого, тому вирішити це завдання можливо шляхом отримання інформації щодо фактів, що розслідуються. Доказове значення інформації визначається її відповідністю об’єктивній дійсності та відношенням до справи. Отримання, дослідження, фіксація та перевірка інформації при розслідуванні злочинів здійснюється шляхом проведення слідчих дій, експертних досліджень, організаційно-підготовлених дій слідчого. Значну частину інформації слідчий отримує шляхом проведення допиту. Отримання та обмін інформацією можливі лише завдяки спілкуванню та взаємодії. Існує безліч засобів соціально-психологічного спілкування, за допомогою яких інформація передається та отримується. Під час допиту передача інформації від громадянина до слідчого може відбуватися в усній або письмовій формі висловлювання. Ці форми спілкування перетворюються в усне чи письмове мовлення. Однак найважливішим засобом передачі та психологічного впливу є мова. Ці обставини і обумовили значну інформаційну значущість допиту. Ключовими засобами мови є інтонація, ритм, зміст тощо. Мовна інформація перевищує інформацію, що міститься у письмовому висловлюванні. Інформація, котру отримує слідчий при допиті, це не тільки слова, а і голос, міміка, зовнішній вигляд та поведінка.

При допиті слід відрізнити загальну інформацію, що належить до предмета допиту, та додаткову, що характеризує психічний стан допитуваного. З одного боку, інформація має доказове значення, а з іншого – визначає тактику допиту, тобто тактичну інформацію. Таким чином, доходимо думки, що допит – це процесуальна форма спілкування, спрямована на отримання інформації стосовно справи, що розслідується. Отже, між слідчим, суддею, з одного боку, та потерпілим, свідком, підозрюваним, обвинувачуваним та експертом – з іншого, відбувається процес передачі інформації від допитуваного; передача свідчень допитуваного слідчому; розуміння слідчим отриманої інформації; фіксація інформації.

Надходження інформації від допитуваного до того, хто проводить допит, – це проста, пряма передача інформації. А типова форма допиту – це взаємний процес

передачі інформації від слідчого до допитуваного, і навпаки – від допитуваного до слідчого. Попередньо слідчий висуває перед допитуваним розумову задачу. Отримавши від слідчого запитання, допитуваний осмислює його та надає інформацію у формі показань. Відомості, котрі надає слідчий, розраховані на зворотний зв'язок – це дозволяє спостерігати за тим, як ці відомості сприймаються допитуваним та як впливають на нього.

При допиті, що містить конфліктний характер, одного зворотного зв'язку під час передачі інформації буде недостатньо. Слідчий та допитуваний будуть намагатися передбачити та відтворити хід думок один одного. У психологічній науці поняття рефлексії розуміється як роздуми, пов'язані з імітацією думок і дій опонента та аналізом власних міркувань і висновків [6]. А рефлексивним управлінням називають процес передачі одним із суперників іншому підстав для прийняття рішення [6]. Рефлексивний підхід до аналізу конфліктної ситуації дозволяє слідчому передбачити, які свідчення може дати допитуваний, і тим самим регулювати власну поведінку. Для того, щоб направити розумовий процес допитуваного, потрібно надати йому інформацію, котра була б підставою для прийняття необхідного слідчому рішення. Передача інформації при рефлексії відбувається у такий спосіб: від слідчого до допитуваного, від допитуваного до слідчого. І від слідчого до допитуваного – у формі нового розумового завдання. Успішність проведення допиту залежить від ступеня інформованості слідчого про особистість допитуваного, уміння правильно прогнозувати поведінку допитуваного та передбачати результати допиту.

Отже, сутність допиту базується на показаннях, затребуваних від допитуваного за допомогою прийомів криміналістичної тактики, що були розроблені на основі узагальнення слідчої та судової практик. Допит визначається як слідча та судова дія, направлена на отримання органами слідства або судом відповідно до правил, встановлених процесуальним законодавством, від допитуваного інформації про відомі йому факти, що мають значення для правового вирішення кримінальної справи.

Залежно від процесуального становища допитуваного розрізняють допит потерпілого, підозрюваного, звинуваченого, підсудного, потерпілого, свідка та експерта. Кожен із зазначених учасників кримінального процесу має свої особливості та притаманні йому тактичні прийоми. Правові особливості окремих видів допиту є об'єктом дослідження кримінального процесу, тоді як тактичні прийоми розробляються криміналістикою. Такі особливості виявляються під час підготовки до допиту, його проведенні, наданні допомоги у пригадуванні забутого, у способах викриття допитуваних, які не бажають надавати слідству правдиві свідчення тощо.

У науковій літературі висвітлено, зокрема, такі класифікації показань: за віковими особливостями суб'єкта допиту (неповнолітнього та дорослого); за черговістю – показання можуть бути первинними та повторними; за змістом – основними та додатковими. Показання щодо встановлення істини у справі можуть бути правдивими та хибними, достовірними чи недостовірними, обмовою та самообмовою [6].

Проведення допиту, як і будь-які інші слідчі дії під час слідства загалом, має відповідати вимогам законності. По-перше, законність допиту – це обґрунтованість його проведення, по-друге – це дотримання процесуальних правил його проведення.

Законність допиту передбачає об'єктивність, повноту та всебічність. Це означає, що під час допиту важливо отримати всю інформацію про злочин, котрий розслідується (такою інформацією володіє допитуваний), а не тільки інформацію, що узгоджена лише за версією слідства.

Дотримання законності допиту є важливим не лише для допитуваного при отриманні інформації, а і для виховання у допитуваній особі свідомості, поважного ставлення до закону.

Слідчі дії, такі як допит, мають яскраво виражений етичний характер; наявним є тісний взаємозв'язок між законністю та етикою. Будь-яке порушення вимог кримінально-процесуального законодавства тягне за собою порушення моральних норм. Статті 224, 225, 232, 351, 352, 353, 354, 356, 490, 491, а також 567 Кримінального процесуального кодексу України містять нормативно-правові підстави, котрими керується слідчий при проведенні допиту потерпілого, свідка, обвинуваченого та підозрюваного, а також неповнолітніх різних процесуальних статусів [3].

Але слід акцентувати на специфічності морально-етичних приписів для слідчих дій, а саме: допитування осіб, які перебувають у родинних відносинах із

обвинувачуванім; процедура попередження свідка щодо кримінальної відповідальності за відмову від надання показань та за надання свідомо неправдивих показань; характер роз'яснення обвинуваченому чи підозрюваному значення щирого каяття, котре може враховуватися як обставина, що пом'якшує відповідальність; об'єктивність роз'яснення обвинуваченому значення доказів, особливо тих, що піддавались експертному дослідженню; можливість ставити свідку такі запитання, що виявлять його самого у правомірній поведінці чи скоєнні злочину; допит щодо обставин, при з'ясуванні яких можуть розкритися інтимні сторони особистого життя осіб, які проходять у справі; тривалість допиту; нерозголошення даних, що стали відомі слідчому під час допиту, котрі не стосуються справи; розумне використання слідчим повноважень при вирішенні питання щодо задоволення заявлених клопотань; можливість та межі психологічного впливу на особистість під час допиту; застосування тактичних прийомів емоційного впливу, використання тактичних прийомів емоційного та логічного впливу, використання тактичних комбінацій, що допускають імовірність неправильної їх оцінки допитуванім; манера поведінки та зовнішній вигляд слідчого [8].

Розглядаючи поняття криміналістичної тактики та слідчої тактики, можемо наголосити, що вони взаємопов'язані. Система наукових положень та розроблені на їхній основі рекомендації щодо планування та організації слідчого процесу, визначення поведінки осіб (учасників кримінального процесу) та конкретних слідчих прийомів – це криміналістична тактика [2]. Її застосовують для швидкого, повного та всебічного розкриття злочину.

У криміналістичній тактиці застосовуються певні прийоми, і головний елемент – це тактичний прийом. Під тактичними прийомом розуміють найбільш ефективні та раціональні дії або оптимальна в певних умовах поведінка особи, яка веде слідчі дії. До принципів, що застосовуються при тактичних прийомах, належать: законність, науковість, пізнавальність, етичність, вибірковість. Тактичний прийом використовує певні джерела, а саме: науково-організаційну працю (планування, розподіл тощо); психологію (тактичні прийоми гуртуються на психічних особливостях особистості); логіку (послідовність та поєднання тактичних прийомів у межах конкретних процесуальних дій); наукові пошуки у криміналістичній науці (розробка та впровадження в практичну діяльність більш ефективних засобів і тактичних прийомів). Тактичні прийоми мають свою класифікацію: за процесуальними діями – огляд місця події, допит, обшук тощо; за охопленням – використання тактичних прийомів при окремих слідчих діях під час провадження або декількох процесуальних дій; за спрямованістю – вплив на особистість або спрямованість щодо досліджень матеріального середовища; за характером інформації – застосування вербальної інформації (бесіда, роз'яснення, постановка різних видів запитань), матеріалізованої інформації (наочна інформація, демонстрація доказів), логіко-розумової інформації (моделювання подій).

Галузь криміналістики, до якої входить система наукових рекомендацій та положень щодо тактики слідчих дій, проведення та організації розслідування, називається слідчою тактикою. Вона містить систему тактичних прийомів, обумовлених конкретними слідчими ситуаціями, процесуальними особливостями та умовами їх виконання. До слідчої тактики належать організаційні питання щодо планування розслідувань типової слідчої ситуації та тактичних прийомів при підготовці і здійсненні слідчих дій, як-от: обшук, допит, огляд місця події тощо. До завдань слідчої тактики належать: розробка тактичних прийомів із використанням сучасних наукових досліджень, узагальнення сучасних слідчої та судової практик та впровадження їх у практичну діяльність слідчих органів [2]. Слідча тактика охоплює інші спеціальні наукові знання із психології, логіки, управління тощо. І тут вбачається взаємозв'язок із кримінальною тактикою.

Отже, з огляду на вищевикладене можемо стверджувати, що кримінальна тактика розглядає проблеми, що рівномірно охоплюють питання слідства. Термінологія слідчої тактики направлена на тактику розслідування злочину та має оперативний і пошуковий характер, а це є відмінним у діяльності слідчих органів (дівання, попереднього розслідування). Рекомендації слідчої тактики та наукові положення також можуть використовуватись судом.

Щодо допиту, то його можна визначити як складну психологічну дію. Проведення допиту вимагає від слідчого знання психології, логіки та інших наук, що

були перераховані вище. Використання цих знань дозволяє слідчому розібратися в поведінці осіб, яких він допитує, допомагає з вибором тактичних прийомів, за допомогою яких можна встановити цілі та мотиви злочину, усунути фактори, що заважають допитуваному розповісти правду, визначити певну тактику поведінки щодо допитуваного [5].

Під час розслідування злочину перед слідчим постають певні завдання, і для того щоб він міг їх виконати, йому необхідно впливати на осіб, які так чи інакше причетні до справи. Слідчому доводиться переконувати допитуваного щодо необхідності надання правдивих свідчень, не допускати зі свого боку лояльного ставлення щодо неправильної поведінки. Але тут важливо правильно розмежувати психологічний вплив та слідчі прийоми, що допускаються законодавством, і дії, що становлять психічне насильство та є несумісними з принципами правової держави. Як же розпізнати тонку межу між психологічним впливом і психологічним насильством? Наприклад, якщо психологічний вплив на особистість пов'язується з примусом, то в кримінальному процесі це є неприпустимим (окрім заходів процесуального примусу, що передбачені у Кримінальному процесуальному кодексі). Вплив на особистість полягає у створенні найсприятливіших умов для отримання повних та достовірних доказів.

Розроблення методів психологічного впливу під час допиту є теоретичною базою для подальшого розвитку тактичних прийомів, що є реалізацією методів впливу. Криміналістична наука виробляє методи та прийоми допиту, що дозволяють уникнути спотворення істини, підказок, неправомірного впливу слідчого на особу, яка допитується.

Висновки. Отже, з вищевикладеного можемо дійти висновку, що існує розмежування між кримінально-процесуальною регламентацією допиту та тактичними прийомами його проведення. Процесуальна норма може містити тактичний прийом і може бути криміналістичною за своїм змістом. Спільний розгляд процесуальних норм і тактичних прийомів дозволяє глибше усвідомити сутність та значення слідчих дій, проаналізувати взаємозв'язок між кримінальним процесом та криміналістикою.

Тактичні прийоми повинні бути науково обґрунтованими та логічними, пов'язаними між собою для досягнення цілі. Також вони повинні бути ефективними та економічними, мати таку властивість, як вибірковість (відповідно впливати на осіб, які дійсно знають обставини розслідуваного злочину).

Слідчому необхідно творчо підходити до вибору тактичного прийому, вміти замінити один прийом на інший залежно від обставин. Слідчому важливо передбачити дієву силу тактичного прийому, оцінити його не тільки з точки зору того, хто допитує, але і з точки зору особи, яка допитується. Вибір конкретного прийому допиту залежить від наявних доказів, обставин справи, що розслідується, предмета допиту, процесуального становища, часу та умов, у яких проводиться допит, а також від професійної підготовки та практичного досвіду слідчого. Правильно обрана тактика слідства свідчить про професійну майстерність слідчого.

Список використаних джерел

1. Гмирко В. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристика, класифікація : конспект проблемної лекції. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2002. 63 с.
2. Копча В. В., Копча Н. В. Криміналістична техніка, тактика і методика : навч. посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 286 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
4. Макарова О. П. Теоретико-правові засади проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2023. № 3(90). С. 190–200.
5. Макарова О. П. Формування професійного спілкування поліцейських на етапі фахової підготовки. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 2. Т. 2. С. 29–32.
6. Максимішин Н. Окремі аспекти і види судового допиту. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XVI Регіональної наук.-практ. конф.* (м. Львів, 26-27 січ. 2012 р.). Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2012. С. 374–376.
7. Павелків Р. В. Рефлексія як психологічний механізм моральної саморегуляції поведінки особистості. *Психологія: реальність і перспективи*. 2018. Вип. 11. С. 5–10.
8. Парасюк В. Філософські аспекти процесуальної діяльності слідчого : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 225 с.

9. Kryvoruchko L., Pylyp V., Makarova O. Activities of Ukraine law enforcement agencies to ensure the rights and freedoms of citizens during martial law. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. Issue 64. C. 228–236.

10. Fedorenko O., Miloradova N., Kharchenko S., Dotsenko V., Makarova O., Chervonyi P., Makarenko P. Competencia comunicativa de oficiais de justice. *Brazilian Journal of Education, Technology and Society*. 2023. Vol. 16. No. 2. P. 349–360.

Надійшла до редакції 08.12.2023

References

1. Hmyrko, V. (2002) Kryminalno-protsesualni dokazy: poniattia, struktura, kharakterystyka, klasyfikatsiia [Criminal procedural evidence: concept, structure, characteristics, classification] : konspekt problemnoi leksii. Dnipropetrovsk : Akademiia mytnoi sluzhby Ukrainy. 63 p. [in Ukr.].

2. Kopcha, V. V., Kopcha, N. V. (2022) Kryminalistychna tekhnika, taktyka i metodyka [Forensic techniques, tactics and methods] : navch. posibnyk. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka». 286 p. [in Ukr.].

3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].

4. Makarova, O. P. (2023) Teoretyko-pravovi zasady provedennia sudovo-psykhiatrychnoi ekspertyzy u kryminalnomu provadzhenni [Theoretical and legal principles of forensic psychiatric examination in criminal proceedings]. *Pravo i bezpeka*. № 3(90), pp. 190–200. [in Ukr.].

5. Makarova, O. P. (2019) Formuvannia profesiinoho spilkuvannia politseiskykh na etapi fakhovoi pidhotovky [Formation of professional communication of police officers at the stage of professional training]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*. № 2. T. 2, pp. 29–32. [in Ukr.].

6. Maksymyshyn, N. (2012) Okremi aspekty i vydy sudovoho dopytu [Certain aspects and types of judicial interrogation]. *Problemy derzhavotvorennia i zakhystu prav liudyny v Ukraini : materialy XVI Rehionalnoi nauk.-prakt. konf.* (m. Lviv, 26-27 sich. 2012 r.). Lviv : Yurydychnyi fakultet Lvivskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Franka, pp. 374–376. [in Ukr.].

7. Pavelkiv, R. V. (2018) Refleksiiia yak psykholohichniy mekhanizm moralnoi samorehuliatcii povedinky osobystosti [Reflection as a psychological mechanism of moral self-regulation of individual behavior]. *Psykhologhiia: realnist i perspektyvy*. Vyp. 11, pp. 5–10. [in Ukr.].

8. Parasiuk, V. (2009) Filosofski aspekty protsesualnoi diialnosti slidchoho [Philosophical aspects of procedural activity of the investigator] : monohrafiia. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 225 p. [in Ukr.].

9. Kryvoruchko, L., Pylyp, V., Makarova, O. (2023) Activities of Ukraine law enforcement agencies to ensure the rights and freedoms of citizens during martial law. *Amazonia Investiga*. Vol. 12. Issue 64, pp. 228–236.

10. Fedorenko, O., Miloradova, N., Kharchenko, S., Dotsenko, V., Makarova, O., Chervonyi, R., Makarenko, R. (2023) Competencia comunicativa de oficiais de justice. *Brazilian Journal of Education, Technology and Society*. Vol. 16. No. 2, pp. 349–360.

ABSTRACT

Olena Makarova. Tactical features of interrogation in criminal proceedings. The tactical features of conducting investigative actions on the example of interrogation have been considered. A theoretical analysis of the scientific works of foreign and domestic authors has been carried out, in which the issues of tactics and features of interrogation have been considered. The relationship with other scientific fields and the influence of this knowledge on the correct choice of interrogation tactics have been outlined. It was determined that interrogation is a procedural form of communication aimed at obtaining information about the case under investigation. The stages that take place during the interrogation have been singled out, namely: transfer of the testimony of the interrogated to the investigator; the investigator's understanding of the information received; fixation of information. As a result of the analysis of scientific literature and legislation, the author has determined that interrogation has a pronounced ethical character, as well as the existence of a close relationship between legality and ethics.

There is a distinction between the criminal procedural regulation of interrogation and the tactical methods of conducting it. A procedural rule may contain a tactical technique and may be forensic one in its content. A joint review of procedural norms and tactical techniques allows for a deeper understanding of the essence and meaning of investigative actions, to analyze the relationship between the criminal process and forensics.

Tactics must be scientifically based and logical, interconnected to achieve the goal. Also, they must be effective and economical, have such a property as selectivity (respectively affect persons who really know the circumstances of the crime under investigation).

Keywords: *tactics, interrogation, investigative action, procedural, forensic, crime, features.*

УДК 343.72

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-213-218

Наталя ПАВЛОВА ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

**ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ТА ВПІЗНАННЯ У РЕЖИМІ
ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ
ШАХРАЙСТВА В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ
РЕЖИМІВ (ЕПІДЕМІЇ, ПАНДЕМІЇ, ВОЄННОГО СТАНУ
ТА ІН.)**

Розглянуто деякі аспекти щодо проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема, допиту, одночасного допиту двох або більше раніше допитаних осіб, в умовах епідемії, пандемії та воєнного стану у провадженнях щодо шахрайства. Зазначено, що злочинці, пристосовуючись до умов особливих правових режимів, знаходять нові способи вчинення кримінальних правопорушень. Акцентовано на важливості реалізації функцій кримінального судочинства в умовах особливих правових режимів за рахунок проведення допиту, одночасного допиту двох або більше раніше допитаних осіб та пред'явлення для впізнання у дистанційному режимі. Наголошено на недоліках дистанційного досудового розслідування, запропоновано шляхи вирішення проблемних питань.

Keywords: шахрайство, допит, пред'явлення для впізнання, відеоконференція, інститут дистанційного розслідування, слідчі (розшукові) дії, пандемія, епідемія, особливі правові режими, воєнний стан, прокурорський нагляд, судовий контроль.

Постановка проблеми. Наша країна тривалий час вже знаходиться в умовах, в яких ніколи до цього не перебувала. Наприкінці 2019 року життя людей змінила пандемія COVID-19, що стала причиною соціально-економічних та політичних потрясінь. Повномасштабна війна, розв'язана РФ, призвела до критичного порушення функціонування багатьох органів, що виконують функції держави, та викликала низку правових колізій. Ці обставини дедалі частіше використовують злочинці, які, пристосовуючись до умов особливих правових режимів, знаходять нові способи вчинення кримінальних правопорушень. Не стало виключенням і вчинення шахрайства.

Шахрайство виступає одним із видів фінансових злочинів, що займають важливе місце в дослідженнях вчених усіх країн світу [1, с. 118].

Попит формує пропозицію, і, як наслідок, предметом шахрайських операцій за умов пандемії стали медикаменти, маски-респиратори, апарати штучного дихання, речі побутового призначення та ін.; за часів воєнного стану – речі, необхідні для несення служби у зонах бойових дій, зброя тощо. Критичної відмітки сягнув рівень вчинення шахрайських дій, пов'язаних зі псевдоволонтерською діяльністю та розкраданням гуманітарної допомоги, виділеної для осіб, які її потребують в умовах особливих правових режимів.

Проте, незважаючи на істотні труднощі, слід визнати, що і досудове розслідування, і судовий процес продовжують функціонувати, а компетентні особи повною мірою реалізують свої функції. Не стало виключенням і знаходження можливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах особливих правових режимів, зокрема під час епідемії, пандемії та воєнного стану.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти здійснення досудового розслідування в умовах особливих правових режимів висвітлювалися у працях І. Глобюк, Т. Лоскутова, В. Рогальської, Г. Тетерятник, Т. Фоміної та інших науковців. Водночас організаційно-тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) дій неодноразово ставали предметом досліджень: В. Весельського, М. Єфімова, В. Журавля, Н. Клименко, Є. Лук'янчикова,

М. Салтевського, С. Стахівського, В. Плетенця, В. Тіщенка, К. Чаплинського, В. Шепітька тощо. Однак слід констатувати, що в умовах сьогодення залишається науково нерозв'язаною проблематика проведення деяких слідчих (розшукових) дій в умовах війни, пандемії COVID-19, епідемії туберкульозу й інших інфекційних хвороб тощо.

Метою статті є виокремлення особливостей проведення деяких слідчих (розшукових) дій, зокрема, допиту та пред'явлення для впізнання, в умовах епідемії, пандемії та воєнного стану.

Вклад основного матеріалу. Здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень в умовах епідемії (пандемії) та воєнного стану має свої особливості [2, с. 249], зокрема в аспекті проведення допиту, у тому числі допиту двох або більше раніше допитаних осіб.

Хоча допит і можна вважати найпоширенішим способом отримання доказів, водночас він є однією з найскладніших слідчих (розшукових) дій. Його провадження вимагає від слідчого високої загальної та професійної культури, глибокого знання психології, майстерного володіння тактикою його проведення.

Слід погодитися з ученими, що вибір тактики допиту залежить від кількох чинників: а) ситуації допиту; б) процесуального положення допитуваного і рівня його зацікавленості в результатах розслідування; в) особливостей допитуваної особи (вік, характер, рівень правової поінформованості, наявність злочинного досвіду тощо); г) характеру інформації і доказів, котрі є у слідства, тощо [3, с. 60].

Натомість проведення допиту в умовах особливих правових режимів (епідемії, пандемії, воєнного стану та ін.) вимагає, окрім застосування загальних криміналістичних правил, ще й дотримання безпеки учасників, які братимуть участь у допиті.

З цього приводу В. Дрозд слушно зазначає, що працівники поліції, як представники державної влади, відповідають перед населенням за свою діяльність і повинні не лише забезпечувати безпеку осіб від протиправних посягань, а і вживати заходів із мінімізації ризиків зараження суспільно небезпечними хворобами. У зв'язку з цим забезпечити безпеку слідчого й іншого учасника одночасного допиту двох або більше раніше допитаних осіб від можливості захворіти може лише якісне й повноцінне застосування заходів інфекційного контролю, а саме: швидка ідентифікація хворого та його ізоляція від інших осіб; механічна вентиляція приміщення, ультрафіолетове опромінення, дезінфекція поверхонь; повноцінне харчування, використання персональних респіраторів, гумових печаток, захисних окулярів. Тому неприпустимим є проведення вказаної слідчої (розшукової) дії за таких умов, коли слідчий (дознавач) унаслідок браку часу, знань, матеріально-технічного або захисного медичного обладнання не може повною мірою забезпечити свою безпеку й безпеку інших учасників шляхом застосування всього спектра заходів інфекційного контролю [4, с. 156]. Тож план слідчої (розшукової) дії спрямований на те, щоб, по-перше, не упустити важливі моменти (обставини, деталі), що потребують з'ясування; по-друге, скоротити час на проведення дії, не втративши при цьому її ефективності; по-третє, забезпечити дотримання необхідних в умовах епідемії (пандемії) заходів безпеки учасників та сторонніх осіб [5, с. 31].

З іншого боку, необхідність у проведенні допиту (одночасного допиту двох або більше раніше допитаних осіб) та пред'явлення для впізнання особи може виникнути і в умовах воєнного стану. Як засвідчив аналіз кримінальних проваджень щодо шахрайства, у 33 % випадків виникають умови, що ускладнюють або унеможливають проведення згаданих слідчих (розшукових) дій: хвороба підозрюваного, потерпілого чи свідка; тимчасова відсутність певних учасників, із якими необхідно провести допит чи пред'явлення для впізнання, на території міста, в якому розташований орган досудового розслідування; існування небезпеки для осіб, із якими необхідно провести вказані слідчі (розшукові) дії тощо.

У контексті представленої проблематики слід зазначити, що закон дозволяє під час досудового розслідування проводити допит та впізнання у режимі відеоконференції (ст. 232 КПК). Використання відеоконференції зв'язку здійснюється у випадках, коли через поважні причини учасник процесу не має можливості прибути за місцем провадження, якщо мова йде про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, або дії відбуваються за участю малолітньої, неповнолітньої особи, а також якщо необхідно вжити заходів для забезпечення оперативності

досудового розслідування та судового провадження [6]. Однак слід визнати, що вказані випадки не є вичерпними, оскільки останнім пунктом їхнього переліку є «наявність інших підстав, які визначені слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми» для застосування відеоконференції.

Наприклад, якщо слідчим буде встановлено необхідність у проведенні одночасного допиту за участю хворої на заразний туберкульоз або COVID-19 особи або в разі наявності обґрунтованої підозри на можливість існування в особи такого захворювання, а також якщо буде логічно доведено неможливість усунення істотних суперечностей іншими слідчими (розшуковими) діями, то виходом у подібних ситуаціях вбачається його проведення в дистанційному режимі, а саме в режимі відеоконференції, закріпленому у ст. 232 КПК України. Оскільки саме такий режим проведення одночасного допиту двох або більше раніше допитаних осіб забезпечить відсутність контакту здорового учасника з хворим, який є основним джерелом інфікування смертельно небезпечними недугами [4, с. 157]. Так само і за необхідності провести допит або пред'явлення для впізнання особи, яка через війну була змушена тимчасово покинути регіон, в якому проводиться досудове розслідування, та ін.

До того ж, КПК України суттєво змінив правила використання показань, отриманих в умовах воєнного стану. Відповідно до ч. 11 ст. 615 КПК України показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. Показання, отримані під час допиту підозрюваного, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо у такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. Таким чином, суд отримав право обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них, навіть якщо суд безпосередньо не сприймав такі показання під час судового засідання, але за дотримання певних умов [7, с. 361]. Тобто суддя повинен здійснити судовий контроль за прийнятими рішеннями.

Окрім регламентації підстав застосування відеоконференції, законодавець закріпив інші положення, що регулюють процедуру таких дій. Так, рішення про застосування відеоконференції приймається слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом. Ініціювати таке рішення можуть як сторони кримінального провадження, так і інші учасники шляхом клопотання. Якщо ж сторона провадження чи потерпілий заперечують проти дистанційного провадження, то рішення щодо його здійснення приймається лише вмотивованою постановою (ухвалою). Водночас рішення про здійснення дистанційного провадження, в якому перебуватиме підозрюваний, не може бути прийняте, якщо він проти цього заперечує. Таким чином, підозрюваний може подати як клопотання щодо згоди на участь у слідчих та процесуальних діях, так і заперечення проти проведення відеоконференції. Водночас відеоконференція під час допиту свідка, потерпілого в суді може бути проведена і без згоди підозрюваного [8].

Аналізуючи зміст статей КПК України, що регламентують порядок та підстави проведення слідчих та процесуальних дій у режимі відеоконференції, можна побачити, що законодавець вельми поверхнево регулює питання технічного забезпечення проведення дистанційного провадження. У цьому аспекті варто виділити дві основні проблеми: практичну та нормативно-правову.

Практична проблема полягає у великій вартості системи дистанційного розслідування. Водночас суть нормативно-правової проблеми полягає в тому, що у кримінально-процесуальному законодавстві не визначено, які технічні засоби можуть використовуватися для проведення, наприклад, дистанційного допиту, у який спосіб суддя буде ідентифікувати особу свідка чи іншого учасника процесу, який знаходиться на значній відстані, тощо. Також законодавець не регламентує процедурні питання застосування технічних засобів, що забезпечують надійність та якість зв'язку, тощо [8].

Зазначене надає змогу стверджувати, що проблема полягає не тільки в тому, як само оформлятимуться отримані результати відеоконференції зв'язку, а й у надійності технічного з'єднання від втручання зовні, оскільки недостатня захищеність від впливу на процес отримання інформації може мати негативні наслідки для достовірності

результатів, отриманих при дистанційному проведенні слідчих та процесуальних дій. Визначити достовірність можна тільки за наявності реальної можливості всебічно керувати та контролювати процес отримання доказової інформації під час дистанційного розслідування та судового розгляду [8].

У п. 3 ст. 232 КПК України йдеться про можливість ставити запитання і отримувати відповіді осіб, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії дистанційно, можливість реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, що передбачені КПК України. У цьому випадку всі учасники відеоконференції повинні слухати та бачити одне одного у режимі реального часу і у такий спосіб задавати питання, отримувати відповіді, надавати для ознайомлення документи та інші предмети тощо [6].

Водночас у «віртуальному» провадженні існує реальна небезпека щодо звуження можливостей сторін процесу, оскільки подавати слідчому, прокурору, судді на розгляд письмові клопотання, докази та інші процесуальні документи зі сторони такого учасника досить проблематично, особливо ці можливості значно ускладнюються під час перебування в установі виконання покарань [9, с. 262].

Слід зазначити, що якість відтворення зв'язку має бути настільки чіткою та масштабною, щоб по той бік відеозв'язку особи змогли побачити всю кімнату, в якій проводиться відеоконференція. Це необхідно для з'ясування того, чи не відбувається в кімнаті, поза камерою, тиск на особу потерпілого, свідка тощо. Важливим є також здійснення спеціалістом паралельного відеозапису такої процесуальної дії, щоби передбачити право на ознайомлення з відеограною, подання зауважень до неї та отримання її копій учасниками провадження за їхнім клопотанням. Застосування додаткового технічного засобу зазначається у протоколі. Виникає таке питання: як саме має підписати протокол потерпілий або свідок, якщо трансляція відбувається в різних містах? Якщо особа перебуває по той бік відеоконференції, то як отримати розписку про роз'яснення їй її прав та обов'язків, відповідальності за відмову давати показання або за давання завідомо неправдивих показань? [10, с. 192].

Проте Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» надає правову підставу для засвідчення документів за допомогою електронного підпису в установленому законом порядку, що є необхідною умовою ведення електронного документообігу. Тому за умов врегулювання зазначених питань на законодавчому рівні цю проблему можна вирішити. Сучасні системи відеоконференцій надають можливість роботи з даними, у тому числі під час підписання документів. Для цього до системи підключається «біла дошка» – спеціальний додаток до приладдя, що відкриває вікно, у якому кожний учасник може вводити як текст, так і графічні зображення (підпис), що стають видимими для кожного учасника [9].

З цього приводу є слушною пропозиція законодавця, котрий передбачає обов'язковість фіксації ходу та результатів слідчих та процесуальних дій у суді за допомогою технічних засобів відеозапису. Така обставина дозволить, за наявності сумнівів, у майбутньому ідентифікувати особу.

Висновки. Проведення деяких слідчих (розшукових) дій (допиту, одночасного допиту двох раніше допитаних осіб, пред'явлення особи для впізнання) в умовах особливих правових режимів може реалізовуватися у дистанційному порядку. Водночас інститут дистанційного розслідування в Україні потребує кращого законодавчого врегулювання. Насамперед необхідно більш чітко врегулювати процедурні питання щодо застосування технічних засобів, правового статусу осіб (які присутні під час допиту, засвідчують особу допитуваного) та спеціалістів, які забезпечують якість зв'язку, тощо. Вельми необхідними є заходи щодо забезпечення на державному рівні стабільності каналів зв'язку та технічного захисту такої інформації, а також порядок підписання процесуальних документів.

Список використаних джерел

1. Rybalchenko L. Ryzhkov E., Ciobanu G. Global consequences of the loss of business in countries around the world caused by fraud. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. Vol. 2. No. 1. P. 118–126.
2. Єфімов М. М. Організаційно-тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 245–250.
3. Весельський В. К., Кузьмічов В. С., Мацішин В. С., Старушкевич А. В. Особливості

провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : посібник. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 148 с.

4. Дрозд В. Г. Проблемні питання проведення одночасного допиту в умовах пандемії коронавірусу COVID-19 та епідемії туберкульозу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 5. Т. 1. С. 153–157.

5. Демченко І. С. Загальна характеристика чинників впливу на процес організації й тактики проведення слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 269–274.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

7. Черниченко І. В., Мацола А. А. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 2. С. 358–363. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/64.pdf>.

8. Павлова Н. В. Проблеми та перспективи дистанційного судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 477–484.

9. Ширіна С. А. Дистанційний судовий розгляд справ про адміністративні правопорушення, пов'язані із безпекою дорожнього руху. *Митна справа*. 2011. № 6(78). Ч. 2. С. 260–265.

10. Левенець А. Тактика пред'явлення для впізнання особи в режимі відеоконференції. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 10. С. 190–193.

Надійшла до редакції 14.12.2023

References

1. Rybalchenko, L. Ryzhkov, E., Ciobanu, G. (2022) Global consequences of the loss of business in countries around the world caused by fraud. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 2. No. 1, pp. 118–126.

2. Yefimov, M. M. (2023) Orhanizatsiino-taktychni osoblyvosti provedennia okremykh slidchykh (rozshukovykh) dii v umovakh epidemii (pandemii) [Organizational and tactical features of conducting separate investigative (search) actions in the conditions of an epidemic (pandemic)]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 245–250. [in Ukr.].

3. Veselskyi, V. K., Kuzmichov, V. S., Matsyshyn, V. S., Starushkevych, A. V. (2004) Osoblyvosti provadzhennia dopytu pidozriuvanoho (obvynuvachenoho) z metoiu nedopushchennia tortur ta inshykh porushen prav liudyny [Peculiarities of interrogation of the suspect (accused) with the aim of preventing torture and other violations of human rights] : posibnyk. Kyiv : Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy. 148 p. [in Ukr.].

4. Drozd, V. H. (2020) Problemni pytannia provedennia odnochasnoho dopytu v umovakh pandemii korona virusu COVID-19 ta epidemii tuberkulozu [Problematic issues of simultaneous interrogation in the conditions of the COVID-19 coronavirus pandemic and the tuberculosis epidemic]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvathnoho prava*. Vyp. 5. T. 1, pp. 153–157. [in Ukr.].

5. Demchenko, I. S. (2021) Zahalna kharakterystyka chynnykiv vplyvu na protses orhanizatsii y taktyky provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii v umovakh epidemii (pandemii) [General characteristics of factors influencing the process of organization and tactics of investigative (search) actions in the conditions of an epidemic (pandemic)]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 269–274. [in Ukr.].

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].

7. Chernychenko, I. V., Matsola, A. A. (2023) Osoblyvosti provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of conducting investigative (search) actions under martial law conditions]. *Elektronne nauкове vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*. № 2, pp. 358–363. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/64.pdf>. [in Ukr.].

8. Pavlova, N.V. (2013) Problemy ta perspektyvy dystantsiinoho sudochynstva [Problems and prospects of remote justice]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 477–484. [in Ukr.].

9. Shyrina S. A. (2011) Dystantsiinyi sudovi rozghliad sprav pro administratyvni pravoporushennia, poviazani iz bezpekoiu dorozhnoho rukhu [Remote judicial review of cases of administrative offenses related to road safety]. *Mytna sprava*. № 6(78). Ch. 2, pp. 260–265. [in Ukr.].

10. Levenets, A. (2019) Taktyka prediavlennia dlia vpiznannia osoby v rezhymy videokoferentsii [Tactics of presentation for identification of a person in the video conference mode]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*. № 10, pp. 190–193. [in Ukr.].

ABSTRACT

Natalia Pavlova. Conduct of interrogation in videoconference mode during fraud investigation under special legal regimes (epidemics, pandemics, martial law, etc.). The article deals with some aspects of conducting investigative (search) actions, in particular, interrogation, simultaneous

interrogation of two or more previously interrogated persons in conditions of epidemic, pandemic and martial law in fraud proceedings. It is noted that criminals who, adapting to the conditions of special legal regimes, find new ways of committing criminal offenses. Medicines, respirator masks, artificial respiration devices, household items, etc. became the subject of fraudulent operations under the conditions of the pandemic. During martial law, generators and other energy equipment, as well as things necessary for service in war zones, became the object of encroachment. The level of fraudulent activities related to embezzlement of humanitarian aid has become critical.

The author emphasizes the importance of implementing the functions of criminal justice in the conditions of special legal regimes, due to interrogation, simultaneous interrogation of two or more previously interrogated persons and presentation for identification in a remote mode.

The disadvantages of remote pre-trial investigation are emphasized, in particular, it is necessary to more clearly regulate procedural issues regarding the use of technical means, the legal status of persons and specialists who ensure the quality of communication, etc. During such proceedings, in order to avoid abuses and ambiguous interpretation by the specified participants in the process, it is necessary for the legislator to explain: «what other reasons are considered sufficient for the use of a video conference», «when the image and sound quality is adequate», «when information security regarding the conduct of a video conference is considered respected». Measures to ensure the stability of communication channels and technical protection of such information at the state level are very necessary.

Keywords: *fraud, interrogation, presentation for identification, video conference, remote investigation institute, investigative (search) actions, pandemic, epidemic, special legal regimes, martial law, prosecutor's supervision, judicial control.*

УДК [343.988:341.3:321.21] (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-218-223

Вікторія ПИЛИП ©

кандидат юридичних наук

(Ужгородський національний університет,
м. Ужгород, Україна)

УЧАСТЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ДОКУМЕНТУВАННІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Упродовж воєнного стану вагому роль у життєдіяльності українського суспільства стали відігравати інститути громадянського суспільства. Вони взяли на себе не тільки функцію соціальної та психологічної підтримки населення, але й зайняли активну позицію в аспектах документування збройної агресії російської федерації. Досить активно останні документують воєнні злочини, що раніше вже були предметом дослідження багатьох науковців, однак поза увагою залишилися саме особливості участі в цьому процесі інститутів громадянського суспільства. Виходячи з вагомості актуальності проблематики, пов'язаної з документуванням воєнних злочинів, у статті розкрито особливості та можливості участі інститутів громадянського суспільства у цьому напрямі діяльності. Наголошено на важливості дотримання під час документування цієї категорії кримінальних правопорушень положень чинного законодавства України. Сформульовано окремі практичні рекомендації, яких слід дотримуватися під час провадження такої діяльності.

Ключові слова: громадянське суспільство, воєнний злочин, засада, взаємодія, документування, досудове розслідування, потерпілий, громадська організація.

Постановка проблеми. Упродовж дії в Україні воєнного стану значною мірою змінилися напрями та форми діяльності інститутів громадянського суспільства, розширився спектр органів, установ, організацій, із якими останні вступають у взаємодію. Наразі відзначається досить висока активність медіа, громадських організацій навіть у діяльності, пов'язаній із протидією злочинності. Наприклад, після отримання численних повідомлень про те, що українських дітей вивезено до країни-агресора, громадські організації, що займаються розшуком безвісно зниклих дітей, почали спрямовувати свої зусилля на встановлення місцезнаходження останніх. Наразі

© В. Пилип, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6483-0749>

victoria.pylyp@ukr.net

Усеукраїнська громадська організація «Магнолія», яка вже тривалий час займається таким видом діяльності, навіть розширила свій спектр діяльності. Тепер серед вирішуваних останньою завдань: надання соціально-правової і психологічної підтримки батькам і постраждалим родичам дітей через бойові дії; розроблення кейс-менеджменту щодо розшуку безвісно зниклих дітей; здійснення комплексу дій розшукового характеру, спрямованих на установлення місцезнаходження останніх; сприяння міжнародному розшуку зниклих дітей у взаємодії з аналогічними за напрямками діяльності міжнародними організаціями; розроблення та подальше впровадження онлайн-інструментів, спрямованих на протидію насильству щодо дітей; здійснення фіксації протиправних дій, у тому числі і воєнного характеру, учинених стосовно дітей; налагодження взаємодії та плідної співпраці з міжнародними партнерами та медіа у напрямі адвокації захисту дітей, потерпілих від насильства тощо [1]. Це лише один приклад діяльності інститутів громадянського суспільства, однак вони є значно ширшими та вагомішими. Упродовж дії правового режиму воєнного стану останні активно здійснюють документування воєнних злочинів. Виходячи з того, що така діяльність є досить складною, а її результативність зумовлена дотриманням правової процедури, вважаємо, що наукова спільнота повинна приділяти суттєву увагу вирішенню питань і визначенню алгоритмів дій інститутів громадянського суспільства щодо документування воєнних злочинів.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню окремих аспектів воєнних злочинів, зокрема їх кримінально-правовій характеристиці, присвячені роботи багатьох українських вчених, проведені ще до початку повномасштабного вторгнення. Як свого часу визначили В. Репецький та В. Лисик, до категорії воєнних злочинів можна віднести близько сотні окремих складів злочинів, за умови відповідності їх п'ятьом критеріям, серед яких: 1) учинення їх під час збройного конфлікту та пов'язаність з ним; 2) посягання на норми міжнародного гуманітарного права, шляхом реалізації протиправного умислу; 3) скоєння особами, уповноваженими на віддання наказів; 4) об'єктом посягання, тобто потерпілими від них є особи, які знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права; 5) учиняються умисно або зі злочинною самовпевненістю [2, с. 122-125]. Своєю чергою М. Піддубна вказала, що під воєнними злочинами слід розуміти винні, суспільно небезпечні, протиправні та карані діяння, що полягають у порушенні встановлених основними принципами міжнародного права *jus cogens*, міжнародним гуманітарним правом правил ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру, злочинність яких визначена актами міжнародного кримінального права [3, с. 99].

Не оминули своєю увагою вітчизняні дослідники й окремі процесуальні та криміналістичні аспекти розслідування воєнних злочинів. Цій проблематиці присвятили свої праці І. Гловюк [4], О. Дуфенюк [5], Р. Степанюк [6], Н. Татарин [7], Р. Тополевський [8], К. Чаплинський [9] та багато інших. Водночас проблематика участі інститутів громадянського суспільства у документуванні воєнних злочинів залишається менш розробленою.

Метою статті є формулювання рекомендацій, яких слід дотримуватися інститутам громадянського суспільства під час документування воєнних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Велике значення під час розслідування воєнних злочинів мають джерела криміналістично значущої інформації, адже саме від них або шляхом аналізу останніх, стає можливим визначення напряму розслідування, програмування слідчих та інших процесуальних дій тощо. Як узагальнила О. Дуфенюк, серед таких джерел можливо виокремити чотири основні групи, зокрема: 1) особистісні джерела, які включають в себе показання свідків, потерпілих, підозрюваних, наданих стосовно обставин події; 2) речові джерела, серед яких: матеріальна обстановка місця події або руйнування, виявлена техніка, особисті речі, зброя, бойові припаси, вибухонебезпечні об'єкти, їх фрагменти, трупи людей і тварин, сліди біологічного походження, матеріали та речовини, що засвідчують факти застосування зброї, а також забруднення екосистеми небезпечними речовинами тощо; 3) цифрові джерела, а саме: фото-, відеозаписи, дані електронних, комп'ютерних і телекомунікаційних мереж, дані геолокації засобів, оснащених GPS-маяками, дані з відкритих джерел цифрової інформації тощо; 4) документальні джерела, тобто протоколи, розпорядження, накази, плани проведення військових операцій, замовлення на постачання, особисті документи комбатантів, фінансові документи тощо [5, с. 372]. Безумовно, що найбільш вагомими є

ті первинні джерела, які прямо вказують на обставини вчинення воєнних злочинів. Однак, на нашу думку, у цьому контексті слід приділити вагому увагу інститутам громадянського суспільства, які можуть бути постраждалими від них, а тому – відповідатимуть за своїми характеристиками першій категорії, зважаючи на їхню плідну роботу в зоні активних бойових дій, так і надавати матеріали, які за своїми характеристиками слід буде віднести до джерел другої або ж третьої групи. Тому у встановленні обставин учинення воєнних злочинів досить вагому роль відіграє взаємодія правоохоронних органів з такими формалізованими структурами громадянського суспільства як медіа, громадські організації, благодійні організації тощо.

У роботі з джерелами інформації про воєнні злочини слід брати до уваги, що досить часто виникає потреба у фіксації кримінальних правопорушень, місцем учинення яких є тимчасово окуповані території. Це вимагає застосування нових підходів до документування обставин їх учинення та розслідування. Важливість документування, використання у цьому контексті нових підходів, методик, потребу забезпечення підвищення компетентності відповідних суб'єктів, уже неодноразово зазначали в спеціалізованій літературі. Так, І. Гловюк наголошує на тому, що складність розслідування воєнних злочинів зумовлена великою кількістю недержавних суб'єктів, які здійснюють їх документування. У зв'язку з цим актуалізується потреба забезпечення допустимості зібраних даних у кримінальних провадженнях; вироблення шляхів взаємодії з суб'єктами, які вступають у неї під час розслідування цієї категорії злочинів. Не менш важливим є врахування найкращих практик міжнародних протоколів, серед яких: протокол Берклі, Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті, кодекс Мурад, Стамбульський протокол тощо. Також вчена наголошує на потребі використання можливостей розвідки на основі аналізу відкритих джерел інформації – технологій OSINT (Open Source Intelligence), особливо, коли йдеться про тимчасово окуповані території, удосконалення механізмів цифровізації збирання фактичних даних і збереження доказів та ін. [4, с. 96-97]. Беззаперечно, у забезпеченні всіх цих процесів вагомою є роль інститутів громадянського суспільства.

Деякі вчені взагалі вказують, що документування воєнних злочинів – це справа не тільки національних правоохоронних органів, міжнародних інституцій, але й вітчизняних інститутів громадянського суспільства. Неначе це обов'язок останніх. Виходячи з цього Р. Тополевський констатує, що наразі сформовані різні системи документування інформації про воєнні злочини, окремі з них можуть бути визначені як засіб покращення якості збирання такої інформації. Серед останніх зокрема: 1) міжнародні суб'єкти розслідування, наприклад, міжнародна слідча комісія Ради ООН із прав людини; 2) розслідування, проведені в рамках національних кримінальних процедур; 3) документування воєнних злочинів громадськими організаціями. Зокрема, науковець констатує, що, якщо до завдань правоохоронних органів належить фіксація воєнних злочинів, то завданням, покладеним на інститути громадянського суспільства є демонстрація масштабності злочинів окресленого виду, а також здійснення особистого виміру жертв і потерпілих цих злочинів й охарактеризування останніх [8, с. 279].

Ще однією обставиною, ускладнюючою процес документування воєнних злочинів компетентними представниками сторони обвинувачення є те, що вони не завжди можуть своєчасно прибути на місце події, що зумовлене високою завантаженістю, так і періодом ведення активних бойових дій [6, с. 368-369]. Своєю чергою представники інститутів громадянського суспільства, унаслідок характеру проведених ними дій, можуть випадково виявитися очевидцями воєнного злочину або опинитися на місці події, а за наявності відповідних знань і навичок – навіть зможуть вжити дії, спрямовані на документування такого факту.

Під час вирішення питання про специфіку діяльності інститутів громадянського суспільства щодо документування воєнних злочинів, важливо враховувати той факт, що у перспективі, як правило, слідуватиме стадія їх судового розгляду у міжнародному суді, а тому важливим є дотримання положень чинного кримінального процесуального законодавства під час провадження діяльності такого виду.

Отже, виходячи з чинних нормативно-правових положень, а також специфіки діяльності інститутів громадянського суспільства, вважаємо необхідним зупинитися на рекомендаціях, яких останнім, зокрема громадським організаціям та медіа, слід дотримуватися під час документування воєнних злочинів.

1. Під час проведення будь-яких дій за участю окремих громадян, особливо

цивільних, важливим є отримання від них добровільної згоди про участь в них. Це стосується як отримання їхніх анкетних даних (персональних даних), потреба в яких може бути зумовлена необхідністю, наприклад, їх подальшої передачі правоохоронним органам або іншими чинниками. Це ж стосується також і здійснення фото-, відеофіксації таких громадян. Особливо малолітніх і неповнолітніх осіб, адже згоду на використання даних про них чи фото- або відеознімків останніх, уповноважені надавати виключно їхні законні представники. Така згода має включати в себе і надання особою дозволу на передачу отриманих від них відомостей третім особам.

2. Проведення усіх дій за участю очевидців або потерпілих від воєнних злочинів має відбуватися за умов дотримання заходів особистої безпеки. Безумовно представники інститутів громадянського суспільства певною мірою самі відповідальні за свої дії, а отже, і за забезпечення власної фізичної безпеки. Наразі важливо не піддавати будь-якому ризику третіх осіб, зокрема задля здійснення документування факту вчинення кримінального правопорушення. Людина та її здоров'я є найголовнішими, тому неприпустимо наражати її на небезпеку.

3. При отриманні від свідків, потерпілих від воєнних злочинів інформації щодо фактичних обставин учинення кримінального правопорушення, недоцільно встановлювати всі деталі цього злочину. Слід з'ясувати лише суттєві відомості про учасників події та негайно передавати їх працівникам правоохоронних органів.

4. Категорично забороняється надавати матеріальну підтримку або інші блага в обмін на інформацію про обставини вчинення воєнних злочинів.

5. Важливо враховувати, що кожен факт отримання представником інституту громадянського суспільства інформації про вчинення воєнного злочину, зумовить подальше розслідування цього кримінального правопорушення компетентним працівником органу досудового розслідування. Отже, у майбутньому це може вимагати його участі в проведенні слідчих (розшукових) або інших процесуальних дій за таким фактом. Тому з'ясування усіх обставин воєнного злочину має відбуватися в умовах, максимально наближених до фактично існуючих. Не варто припускати будь-яких припущень, доповнювати власними доводами інформацію, отриману від опитаних осіб. Варто залишатися максимально об'єктивним, без надання обставинам, що відбулися власної оцінки тощо.

6. Будь-яка інформація, отримана представниками інститутів громадянського суспільства, має бути зафіксована у письмовому вигляді, у тому числі цифровому. Саме це допоможе забезпечити об'єктивність зібраних матеріалів та гарантуватиме можливість їх надійного збереження. Важливо при цьому здійснювати верифікацію отриманих даних, у тому числі оцінювати їх у сукупності.

7. Вилучення членами громадських організацій або ж медіа речових доказів, тобто речей і майна, що можуть у кримінальному провадженні набути такого факту, має відбуватися у виключних випадках. Особливо це стосується тих випадків, коли такі предмети зберігаються їхніми власниками або ж особами, які мають до них певне відношення. За умови виявлення таких предметів, вилучати їх потрібно лише у випадках, коли слідчі не мають реальної можливості цього робити або ж за умови їхнього залишення в тих же умовах, вони можуть втратити свої суттєві характеристики.

8. До проведення окремих дій слід залучати відповідних фахівців. Наприклад, особа, яка отримала тілесні ушкодження має бути оглянута медиком. Потерпілий, який отримав психологічну травму, має бути забезпечений психологічною підтримкою та допомогою.

9. Щодо усіх установлених, зібраних і вилучених предметів, у тому числі відомостей, важливо вжити належні заходи збереження останніх. Будь-які відомості про особу, обставини вчинення воєнних злочинів, слід зберігати забезпечуючи їхню конфіденційність. Вилучені матеріальні об'єкти слід належним чином запакувати та продовжити зберігати до моменту передачі слідчим підрозділам. У випадку вилучення великої кількості об'єктів важливо також здійснювати їхнє маркування, задля полегшення подальшого процесу ідентифікації останніх, без потреби відкривання пакунку [10].

Висновки. Громадянське суспільство в Україні впродовж воєнного стану розвивається більш стрімко. Вони залучені не тільки до виконання функцій щодо надання соціальної та психологічної підтримки населення, але й реалізації окремих напрямів правоохоронної діяльності. На підставі узагальнення теоретичних напрацювань вчених, з урахуванням положень чинного законодавства з'ясовано, що досить важливим у документуванні воєнних злочинів інститутами громадянського суспільства є дотримання

правових принципів, а також певних рекомендацій, оскільки зібрані ними матеріали можуть використовуватися під час судового розгляду учинених кримінальних правопорушень у Міжнародному кримінальному суді.

Визначено, що інститути громадянського суспільства, документуючи воєнні злочини, першочергово зобов'язані дотримуватися заходів особистої безпеки і не наражати на небезпеку інших осіб. При отриманні й оцінці інформації про обставини, що свідчать про вчинення воєнних злочинів, важливо залишатися об'єктивними, фіксувати анкетні дані постраждалих і негайно повідомляти про подібні факти органи досудового розслідування. Отримання, використання та подальша передача інформація, отримана від потерпілих або свідків, має здійснюватися лише на підставі добровільної згоди цієї особи на це. Категорично забороняється розголошувати отримані конфіденційні відомості, надавати таким особам матеріальну або іншу підтримку за отриману інформацію. Особливу увагу слід приділяти фіксації установлених фактичних даних, яка має здійснюватися у письмовому вигляді. Вилучення виявлених слідів і речових доказів слід здійснювати лише у виключних випадках, зокрема, за наявності підстав, які засвідчують унеможливлення їхнього збереження за таких обставин, у яких вони зберігалися на момент виявлення.

Вважаємо, що окреслена проблематика потребує подальших досліджень, адже в умовах сьогодення неможна нехтувати можливостями участі громадянського суспільства в життєдіяльності Українського народу, які з-поміж іншого, можуть також сприяти забезпеченню процесу здійснення ефективного розслідування воєнних злочинів та подальшому кримінальному судочинству.

Список використаних джерел

1. Воєнні злочини проти дітей // Всеукраїнська громадська організація «Магнолія». URL: <http://magnolia.org.ua/uk> (дата звернення: 06.08.2023).
2. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. № 1. С. 120-125.
3. Піддубна М. В. Воєнні злочини в кримінальному праві України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 40 (2). С. 98-101.
4. Гловюк І. В. Кримінальне провадження щодо воєнних злочинів: виклики та відповіді. *Право України*. 2023. С. 85-100. URL: <https://doi.org/10.33498/loou-2023-05-085>.
5. Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №4. С. 369-374. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88>.
6. Степанюк Р. Л. Деякі питання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 368-371.
7. Тополевський Р. Б. Порушення прав людини та воєнні злочини за Римським статутром Міжнародного кримінального суду внаслідок агресії РФ: особливості документування громадськими правозахисними організаціями. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану*: зб. матеріалів доп. учас. наук. семінару (м. Львів, 23 червня 2023 р.). Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 277-280.
8. Татарин Н. М. Особливості організації розслідування воєнних злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 40-44.
9. Чаплінський К. О. Координація взаємодії слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах військового часу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спеціальний випуск № 2 (121). С. 89-95. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-89-95>.
10. Євроюст, Міжнародний кримінальний суд. Документування міжнародних злочинів і порушень прав людини для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що їх вчинили. 2022. 76 с. <https://doi.org/10.2812/07025>.

Надійшла до редакції 09.11.2023

References

1. Vseukrayins'ka hromads'ka orhanizatsiya «Mahnoliya». Voyenni zlochyyny proty ditey [War crimes against children]. URL: <http://magnolia.org.ua/uk> (access date: 08/06/2023). [in Ukr.].
2. Repets'kyu, V. M., Lysyk, V. M. (2009). Ponyattya ta oznaky voyennykh zlochyyniv [Concepts and signs of war crimes]. *Al'manakh mizhnarodnoho prava*. №1, pp. 120-125. [in Ukr.].
3. Pidubna, M. V. (2016). Voyenni zlochyyny v kryminal'nomu pravi Ukrayiny [War crimes in criminal law of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Pravo*. № 40 (2), pp. 98-101. [in Ukr.].

4. Hloviuk, I. V. (2023). Kryminal'ne provadzhennya shchodo voyennykh zlochyniv: vyklyky ta vidpovidy [Criminal proceedings for war crimes: challenges and answers]. *Pravo Ukrainy*. №5, pp. 85-100. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2023-05-085> [in Ukr.].
5. Dufeniuk, O. M. (2022). Rozsliduvannya voyennykh zlochyniv: lohystychni, kryminalistychni ta sudovo-medychni pytannya. [War crimes investigation: logistics, forensic science and medical issues]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 4, pp. 369-374. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88> [in Ukr.].
6. Stepaniuk, R. L. (2022). Deyaki pytannya tekhniko-kryminalistychnoho zabezpechennya rozsliduvannya voyennykh zlochyniv [Some issues of technical and forensic support for the investigation of war crimes]. Suchasni tendentsiyi rozvytku kryminalistyky ta kryminal'noho protsesu v umovakh voyennoho stanu [*Modern trends in the development of criminology and the criminal process in the conditions of martial law*]: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, November 25, 2022). Kharkiv : KhNUVS. P. 368-371. [in Ukr.].
7. Topolevs'kyi, R. B. (2022). Porushennya prav lyudyny ta voyenni zlochyny za Rym's'kym statutom Mizhnarodnoho kryminal'noho sudu vnaslidok ahresiyi RF: osoblyvosti dokumentuvannya hromads'kymy pravozakhysnymy orhanizatsiyamy [Violations of human rights and war crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court as a result of the aggression of the Russian Federation: peculiarities of documentation by public human rights organizations]. Konstytutsiyni prava i svobody lyudyny ta hromadyanyna v umovakh voyennoho stanu [*Constitutional rights and freedoms of a person and a citizen under martial law*]: zb. materialiv dop. uchas. nauk. seminaru. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. P. 277-280. [in Ukr.].
8. Tataryn, N. M. (2022). Osoblyvosti orhanizatsiyi rozsliduvannya voyennykh zlochyniv. [Peculiarities of the organization of the investigation of war crimes]. Suchasni tendentsiyi rozvytku kryminalistyky ta kryminal'noho protsesu v umovakh voyennoho stanu [*Modern trends in the development of criminology and the criminal process in the conditions of martial law*]: materialy mizhnar. Nauk.-prakt. Konf. (Kharkiv, November 25, 2022). Kharkiv : KhNUVS. P. 40-44. [in Ukr.].
9. Chaplyns'kyi, K. O. (2022). Koordynatsiya vzayemodiyi slidchykh ta operatyvnykh pidrozdiliv Natsional'noyi politysiyi Ukrainy pid chas rozsliduvannya kryminal'nykh pravoporushen' v umovakh viys'kovoho chasu [Coordination of the interaction of investigative and operative units of the National Police of Ukraine during the investigation of criminal offenses under martial law]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spetsial'nyy vypusk № 2 (121), pp. 89-95. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-89-95> [in Ukr.].
10. Yevroyust, Mizhnarodnyy kryminal'nyy sud. (2022). Dokumentuvannya mizhnarodnykh zlochyniv I porushen' prav lyudyny dlya prytyahnennya do kryminal'noyi vidpovidal'nosti osib, shcho yikh vchynyly [Documenting international crimes and violations of human rights in order to prosecute the perpetrators]. 76 p. URL: <https://doi.org/10.2812/07025> [in Ukr.].

ABSTRACT

Victoria Pylyp. Participation of Ukrainian civil society institutions in war crimes documentation. Institutions of civil society play an important role in the life of Ukrainian society during martial law. They took on the functions of social and psychological support for the victims. They also take an active position in documenting the armed aggression of the Russian Federation. War crimes have been the subject of research by many scientists, but the problem of the participation of civil society institutions in documenting war crimes has not yet been investigated. Therefore, the article reveals the features and possibilities of participation of civil society institutions in the direction of documenting war crimes.

In particular, the recommendations that civil society institutions should follow when documenting war crimes are defined. Among them are the observance of personal safety measures, the prevention of exposure to the danger of others. It is emphasized that when receiving and evaluating information that indicates the commission of war crimes, it is important to remain objective, record the personal data of the victims and immediately report such facts to the pre-trial investigation. It is noted that it is strictly forbidden to disclose received confidential information or personal data without the consent of the person who provided them. It is indicated that it is important to store the received information in written and digital form.

It is justified that the removal of objects and items that can acquire the status of physical evidence should be carried out only in exceptional cases. At the same time, it is important to properly pack and store such items. If a large number of them are removed, they must be marked.

In the article, the author emphasizes the importance of observing the provisions of the current legislation of Ukraine during the documentation and investigation of this category of criminal offenses.

Keywords: *civil society, war crime, principle, interaction, documentation, pre-trial investigation, victim, public organization.*

УДК 342.95:351.753(477)
DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-224-230

Дмитро САНАКОЄВ[©]
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглянуто особливості нормативно-правового врегулювання обігу зброї в Україні впродовж періоду незалежності та на сучасному етапі. Проаналізовано закордонний досвід врегулювання питання обігу цивільної зброї. Визначено вплив воєнної ескалації російської федерації на підвищення інтересу до легалізації вогнепальної зброї, переваги, недоліки та проблеми впровадження дозволів на зберігання, носіння та застосування вогнепальної зброї цивільним населенням. Зроблено висновок, що важливо впровадити нормативно-правове регулювання обігу цивільної зброї, яке встановить баланс між обмеженнями використання зброї цивільними та можливістю законного володіння зброєю.

Ключові слова: нормативно-правове забезпечення, легалізація, вогнепальна зброя, війна, ліцензія, незаконний обіг.

Постановка проблеми. Проблематика легалізації вогнепальної зброї в Україні була актуальною ще з моменту набуття незалежності – в 1991 році. Але більш нагальним це питання стало після повномасштабного вторгнення російської армії у лютому 2022 року. Сьогодні тривають дискусії щодо можливості отримати право вільно володіти вогнепальною зброєю цивільним особам для захисту власного життя в умовах повномасштабної війни. На цей час відсутня єдина думка щодо доцільності надавати право цивільним особам володіти вогнепальною зброєю та нормативно-правового регулювання цього питання. Така ситуація створює потенційну загрозу збільшення рівня володіння нелегальною зброєю. Тому важливо та необхідно дослідити можливості та проблеми легалізації вогнепальної зброї в умовах повномасштабної війни, проаналізувати міжнародний досвід регламентації цивільної зброї та можливі способи нормативно-правового регулювання цього питання, що і є **метою** цієї статті.

Аналіз публікацій в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика легалізації вогнепальної зброї була предметом вивчення українських та закордонних науковців. Питання легалізації вогнепальної зброї досліджували такі вчені, як Д. Корецький, О. Сивачук, П. Фріс; дозвільну діяльність поліції та реалізацію контролю за обігом цивільної зброї вивчали О. Бандурка, Ю. Битяк, Р. Миронюк, О. Негодченко; досвід закордонних країн в аспекті легалізації вогнепальної зброї був предметом досліджень Г. Герєги, О. Зарубінського, Б. Петренка.

При цьому є потреба актуалізації наявних теоретичних доробок в аспекті повномасштабної війни в Україні, що досить сильно вплинула на питання легалізації вогнепальної зброї. Крім того, відбуваються динамічні зміни в правоохоронній системі та соціально-політичній ситуації в країні, що також впливає на питання, що розглядається. Тому доцільним є дослідження проблематики легалізації вогнепальної зброї в Україні в умовах війни та визначення можливих проблем та перспектив.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши питання легалізації вогнепальної зброї в Україні, зазначимо, що на цьому етапі відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який регулює обіг зброї загалом, і зокрема вогнепальної в українській державі. Впродовж періоду незалежності України були підготовлені більше ніж 7 проектів з метою регулювання обігу цивільної зброї, але жоден з них не був ухвалений через відсутність єдиного погляду на це питання в політичних колах.

Першою спробою врегулювати право власності на зброю був проект «Про зброю» у 1994 році. Цей проект підготували В. Костицький та П. Фріс. Проти цього проекту «повстала вся міліцейська спільнота України, особливо вище керівництво МВС України. У чому тільки не було звинувачено авторів: і в тому, що вони мають бажання знищити українців, і в тому, що вони мають на меті розв'язати в Україні громадянську війну [1, с. 79].

Наступна спроба врегулювати володіння зброєю цивільним населенням була у 2005 році. Депутати та активісти запропонували аж дев'ять варіантів, деякі з них дозволяли б українцям, зокрема, носіння короткоствольної вогнепальної зброї – револьверів і пістолетів. Однак жоден із них не став законом. Адвокат і представник Української асоціації власників зброї Юрій Мінкін стверджує, що тоді, як і зараз, найбільшим противником запровадження збройного законодавства було Міністерство внутрішніх справ [2, с. 59].

У 2008 році до Парламенту надійшов проект закону «Про обіг зброї невійськового призначення» [3]. Відповідно до цього проекту було запропоновано зняти обмеження на купівлю травматичної зброї громадянами та впровадити індивідуальні умови для отримання дозволу. Документ не ухвалили після проходження першого читання. У цьому аспекті важливо відмітити, що не ухвалення нормативно-правових актів у сфері регулювання цивільної зброї може бути пов'язано зі спокійною ситуацією у сфері безпеки та оборони держави. Відповідно, не зазнала й належного правового регулювання в Законі України «Про Національну поліцію» й така форма діяльності поліції у сфері обігу вогнепальної зброї, як надання дозволів на зберігання, перевезення та використання вогнепальної зброї [4, с. 29].

Крім того, варто зазначити, що громадяни також неоднозначно ставились до регулювання обігу цивільної зброї. У травні 2022 року урядом було запроваджене опитування через електронну систему «Дія» «щодо легалізації носіння вогнепальної зброї цивільними особами. У ньому взяли участь понад 1 700 000 користувачів застосунку, як наслідок – 62 % учасників підтримали легалізацію зброї для особистого захисту; 19 % – проти обігу зброї серед цивільного населення; 18 % – підтримують варіант відповіді: для спеціальних потреб [5].

Сильний вплив на думку політиків та громадян щодо унормування носіння зброї цивільним населенням здійснив спочатку збройний конфлікт на Сході України, а потім повномасштабна війна. «За статистикою Україна є лідером за кількістю нелегальної зброї, адже за час від моменту виникнення конфлікту на Сході її чисельність збільшилася до 5 млн одиниць» [6]. Але важко сказати, що вказані статистичні дані є абсолютно достовірними, адже визначити кількість нелегальної зброї досить складно.

Зокрема, українські вчені зазначають, що «саме конфлікт на Донбасі був і залишається головним джерелом нелегальної зброї. Пік потрапляння в незаконний обіг зброї припав на 2014 – початок 2015 р. Тоді постійно зміщувалася лінія зіткнення, відбувалася постійна ротація військових підрозділів та добровольчих формувань і лише починала вибудовуватися система фільтраційних заходів у місцях виїзду. При цьому потік нелегальної зброї із зони бойових дій став таким, що озброїтись тепер не проблема для пересічного громадянина; водночас законослухняний громадянин стає більш привабливим об'єктом для збройного нападу, адже він беззахисний» [2, с. 58]. Тому на цей час дуже важливо розглянути на рівні законодавства регулювання цивільного обігу вогнепальної зброї, адже фактична кількість зброї у населення України сьогодні вже вказує «...на необхідність перегляду існуючих правил дозвільної системи для забезпечення публічної безпеки» [7, с. 29]. Як слушно зазначають вітчизняні дослідники, «відсутність чіткої правової регламентації володіння вогнепальною зброєю в Україні призводить до того, що межа між законним і незаконним володінням інколи розмита» [8, с. 15].

Верховна Рада України 23 лютого 2022 року опублікувала проект закону «Про право на цивільну вогнепальну зброю», «метою якого є посилення дотримання режиму законності в питаннях визначення правового режиму власності на зброю, закріплення основних прав та обов'язків громадян і юридичних осіб щодо виробництва, набуття, володіння, розпорядження та використання зброї і боєприпасів, врегулювання інших суспільних відносин, що безпосередньо з цим пов'язані» [9].

Альтернативним проектом регулювання обігу цивільної зброї є проект закону України від 25.06.2022 р. № 5708-1 «Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю» [10]. Вказані два законопроекти мають спільні положення. Метою

проектів є «підвищення рівня професіоналізму правоохоронних органів та підвищення рівня захищеності населення та діяльності правоохоронних органів України. Законопроекти передбачають подібні механізми регламентації порядку набуття у власність цивільної зброї, її спадкування, зберігання, носіння, транспортування, використання, вилучення, знищення тощо. Але вони мають і певні відмінності» [11, с. 345].

Можна відмітити дві основні відмінності вказаних законопроектів:

1. Право носіння та володіння вогнепальною зброєю. Відповідно до проекту № 5708 така зброя може бути придбана спортсменами, які можуть зберігати зброю лише в тирі та не можуть носити її поза місцем проведення спортивних заходів [9]. Відповідно до альтернативного проекту пропонується надання «можливості придбати таку зброю фактично всім охочим, приховано носити її із собою (окрім зон, вільних від зброї) та зберігати в себе вдома» [10].

2. Ухвалення та підпорядкованість Єдиного реєстру зброї. У проекті № 5708 держателем реєстру передбачено Міністерство внутрішніх справ України, а в альтернативному проекті № 5708-1 держателем реєстру передбачається Міністерство юстиції України.

Доцільним в цьому аспекті є зауваження А. Чепіжко: «Згідно з обома законопроектами, – це не лише база даних для обліку пістолетів і гвинтівок, придбаних громадянами, а, передусім, ефективний інструмент електронного обміну інформацією та документами між громадянами, суб'єктами господарювання й органами Національної поліції шляхом використання можливостей Єдиного реєстру зброї, а також обміну інформацією з іншими реєстрами у сфері полювання, спорту й охоронної діяльності» [12, с. 236–242].

Водночас на сьогодні наявна ситуація, коли жоден із законопроектів не ухвалений, проте з червня 2023 року запрацював Єдиний реєстр зброї, затверджений ще наказом МВС України від 10 січня 2022 року № 2 [13].

Тому нормативно-правове регулювання легалізації вогнепальної зброї в Україні в умовах війни потребує встановлення чітких вимог та дій. Для того щоб впровадити ефективне регулювання обігу цивільної зброї в Україні, доцільно проаналізувати закордонний досвід.

У кожній країні встановлення законодавчих норм та правил регулювання цивільної зброї відбувалось індивідуально, відповідно до історичних умов, специфіки розвитку держави, соціально-політичних умов тощо. Тож в деяких країнах вогнепальна зброя була легалізована, але згодом введена заборона на носіння та використання вогнепальної зброї цивільними особами.

Така ситуація відбувалась в Австралії. «Причиною такої зміни політики по відношенню до цивільної зброї були масові вбивства з використанням вогнепальної зброї. Після кожного розстрілу потреба у проведенні реформи ставала все більшою. Держава викупила та знищила багато зброї, внаслідок чого кількість резонансних убивств та загалом насильства з використанням зброї суттєво зменшилася. Успіхи Австралії визнали багато авторитетних дослідницьких центрів та різні держави, а колишній президент США Б. Обама назвав цей досвід прикладом для світової спільноти» [14, с. 110].

Подібна ситуація відбувалась у Великобританії, де дозвіл на цивільну зброю був введений у XIX ст. Але наприкінці XX ст. розпочалось проведення реформи щодо заборони цивільної зброї. Відбулось декілька етапів проведення реформи. «Із 1988 р. заборонили автоматичну та напівавтоматичну зброю. Із 1997 р. під заборonoю опинилася короткоствольна вогнепальна зброя. Протягом наступного після реформи року громадяни добровільно здали велику кількість не лише вогнепальної, а й мисливську та спортивну зброю. Нині цивільним громадянам не можна володіти пістолетами, автоматичною та іншою бойовою зброєю. Спортивну, мисливську чи колекційну вогнепальну зброю можна придбати лише у спеціальних торговців. За незаконне володіння зброєю у Британії карають ув'язненням на термін від 5 до 10 років. Як наслідок, за наступні п'ять років відбулося стрімке збільшення кількості злочинів, а саме: на 88 % – злочинів із використанням насильства, на 101 % – озброєних пограбувань, на 105 % – зґвалтувань та на 24 % – вбивств» [2, с. 59].

Дещо інша ситуація в Чехії. Після розпаду радянського союзу відбулось відновлення права на володіння зброєю. У 2021 р. парламент Чехії ухвалив конституційну поправку, відповідно до якої було дозволено використовувати зброю для

самозахисту. В Чеській Республіці «дозволено купувати зброю для самозахисту, а також передбачено можливість приховано носити заряджену зброю. Для цього необхідно отримати спеціальний дозвіл, який надається після проходження відповідної перевірки. Цей дозвіл діє лише протягом 10 років, а власник зброї зобов'язаний кожні 5 років проходити перевірку щодо його стану здоров'я і підтверджувати законність підстав для володіння. Крім того, на відміну від багатьох держав Європи, тут на рівні закону передбачено можливість зберігати вдома зброю у зарядженому стані у випадку, якщо власник має відповідну ліцензію» [15].

Тут зазначимо, що легалізація вогнепальної зброї не дорівнює можливості необмеженого використання. На прикладі Чехії видно, що застосовувати вогнепальну зброю цивільні особи можуть лише у виняткових випадках, завдяки дії законодавчих обмежень.

Зважаючи на аналіз закордонного досвіду регулювання використання цивільними особами вогнепальної зброї, виділимо дві основні тенденції:

1. Посилене законодавче регулювання норм і правил використання зброї цивільними особами. Ця тенденція збігається з позицією ООН, висловленою в 2001 році на «Конференції з проблеми незаконної торгівлі стрілецькою зброєю та легкими озброєннями»: «незаконне виробництво та обіг зброї, її надмірне накопичення і неконтрольоване поширення підриває безпеку і розвиток людства» [15].

Крім того, така позиція може бути пов'язана з тим, що легалізація вогнепальної зброї може впливати на підвищення рівня обігу нелегальної зброї та підвищення рівня злочинності. За такого підходу держава відповідальна за злочини, скоєні з використанням вогнепальної зброї, тому що влада не змогла врегулювати умови володіння та використання цивільною зброєю.

2. Нормативно-правове регулювання спрямоване на створення балансу між законним використанням та встановленням обмежень на володіння зброєю для цивільних осіб. Основна мета уряду згідно з цією концепцією – підвищення громадської безпеки та створення запобіжних заходів зловживання зброєю. «У межах цього підходу також зустрічаються різні позиції щодо того, які обмеження слід застосовувати. Так, одні країни схильні встановлювати жорсткий контроль над використанням вогнепальної зброї, у той час як інші застосовують більш ліберальне законодавство. Разом з тим жодна держава у світі не дозволяє необмеженого володіння та використання зброї цивільними особами» [15].

На цей час Україна є єдиною європейською державою, в якій відсутнє регулювання проблеми цивільної зброї. При цьому у 2014 р. була укладена Угода про асоціацію з ЄС, що відкриває нові можливості для імплементації успішного європейського досвіду та співпраці з іншими країнами.

Сьогодні в Україні наявні проблеми, що можуть стати на перешкоді легалізації вогнепальної зброї. Однією з найбільших проблем є корупція. Українські науковці зазначають: «Навіть якщо досконалий законопроект про легалізацію обігу вогнепальної зброї буде прийнятий Верховною Радою, це не означає, що будь-хто зможе вільно купувати, зберігати та носити при собі пістолет тощо. За такою можливістю стоїть складна процедура отримання ліцензії, підтвердження належного психічного та фізичного стану, створення належних умов зберігання зброї. І, звичайно ж, це буде досить складний та довготривалий процес, отримати кінцевий позитивний результат буде не так уже й легко. Але, як завжди, знайдуться особи, які будуть зацікавлені в тому, щоб обійти встановлену законом процедуру отримання ліцензії та вирішити питання з потрібними дозволами «по блату» або ж за «символічну винагороду» – хабар» [2, с. 58].

Тож для отримання дозволу на вогнепальну зброю громадянину буде необхідно звернутися до різних державних установ, щоб підготувати всі необхідні для цього документи. Звернення до кожної установи (медичної установи, поліції) є можливістю для створення корупційних схем.

У дослідженні проблематики легалізації вогнепальної зброї доцільно виділити переваги та недоліки встановлення дозволу на володіння та використання зброї цивільними особами. Зокрема, Р. Чорнобривець виділяє такі недоліки легалізації вогнепальної зброї:

- «1) збільшення кількості вбивств та самогубств від вогнепальної зброї;
- 2) збільшення кількості осіб, засуджених за перевищення меж необхідної оборони;

- 3) використання зброї при вчиненні інших злочинів;
- 4) небезпека для поліції при затриманні злочинців;
- 5) зброя потрапить до рук злочинців тощо» [16, с. 1025].

Науковець виділяє також і позитивні наслідки, серед яких: готовність населення до самозахисту в умовах повномасштабної війни; зменшення рівня злочинів проти власності; підвищення рівня безпеки у власному домі за наявності зброї.

Також, як відзначають науковці: «Рівень злочинності зменшується в рази, якщо населення має право легально купувати, зберігати та застосовувати короткоствольну зброю з метою самооборони. Чим вищий рівень легального озброєння населення, тим вищий рівень демократії у країні, соціальної відповідальності суспільства в цілому, і навпаки» [17].

Отже, легалізація права володіння цивільною вогнепальною зброєю повинна здійснюватися за наявності чіткої правової регламентації та практики дотримання основних принципів:

- забезпечення легального обігу вогнепальної зброї та суворого контролю за її продажем у спеціалізованих ліцензійних установах;
- створення та ведення, у тому числі захист, єдиного реєстру вогнепальної зброї;
- максимальна ідентифікація власників такої зброї;
- прозорість офіційних процедур отримання ліцензії на вогнепальну зброю;
- надання можливості для навчання власників зброї та надання відповідних документів, що підтверджують високий рівень таких знань та навичок;
- належний контроль за дотриманням умов і правил зберігання, транспортування та використання цивільної вогнепальної зброї (перевірки не повинні бути формальними);
- дотримання законності походження патронів, які використовуються для стрільби з цієї зброї;
- запровадження процедури блокування та анулювання ліцензій на вогнепальну зброю;
- використання електронних ресурсів, зокрема мобільного додатку «Дія», для сповіщення власників зброї про необхідність продовження терміну дії дозволів на зброю, укладення договорів страхування, проведення періодичних перевірок чи стрільби зі зброї тощо.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що у світовій практиці на сьогодні немає єдиного універсального підходу до легалізації вогнепальної зброї. Нормативно-правове регулювання обігу цивільної зброї повинно встановлювати баланс між можливістю законного володіння та використання зброї, а також обмежень на володіння зброєю для цивільних осіб. Окрім того, ефективність нормативно-правового регулювання цивільного обігу зброї залежить від врахування специфіки України – повномасштабної війни, наявності проблеми корупції, високого рівня злочинності та обігу нелегальної зброї тощо. Сьогодні Україна є чи не єдиною країною в Європі, де відсутнє нормативно-правове регулювання цивільної зброї. Аналіз закордонного досвіду показав, що кожна країна індивідуально підходить до вирішення питання легалізації вогнепальної зброї.

Були виділені переваги легалізації вогнепальної зброї: 1) готовність населення до самозахисту в умовах повномасштабної війни; 2) зменшення рівня злочинів проти власності; 3) підвищення рівня безпеки у власному житті за наявності зброї.

Основними недоліками легалізації вогнепальної зброї є: 1) ймовірність підвищення рівня самогубств та вбивств; 2) збільшення засуджених осіб через перевищення меж необхідної оборони; 3) можливість зброї потрапити до злочинців; 4) підвищення небезпеки під час затримання злочинців для представників поліції та інших правоохоронних органів; 5) використання вогнепальної зброї під час вчинення інших тяжких та особливо тяжких злочинів; 6) створення нових корупційних схем для отримання дозволу на володіння, носіння, використання та застосування вогнепальної зброї. Тому в подальшому важливо дослідити можливості імплементації закордонного досвіду для створення дієвого та ефективного механізму легалізації вогнепальної зброї в умовах війни в Україні.

Список використаних джерел

1. Фріс П. Л. Право громадян на зброю – «PRO ET CONTRA». *Наше право*. 2015. С. 84.
2. Богданець О. Ю., Хлестун І. А., Пряміцин В. Ю. Легалізація цивільної зброї: специфіка, правова основа та іноземний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 57–60.

3. Про обіг зброї невійськового призначення : проект закону, реєстр. № 2105 від 22.02.2008 р. та реєстр. № 3069 від 22.08.2008. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF1MH00B?an=3>.
4. Миронюк С. Особливості реалізації дозвільної та контрольної функції Національної поліції у сфері обігу вогнепальної зброї в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4 (119). С. 28–34.
5. 62 % українців виступили за обіг зброї для особистого захисту – опитування у «Дії». *Суспільство*. URL: <https://prm.ua/62-ukrainsivvystupyly-za-obih-zbroi-dlia-osobystoho-akhystuopytuvannia-u-dii/>.
6. Сивачук О. В. В Україні кількість необлікованої зброї збільшилася до майже 5 млн одиниць. *Українські національні новини*. 2017. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1639409-kilkist-nelegalnoyi-zbroyi-v-ukrayini-zbilshilasya-do-5-mlnodinit-ekspert>
7. Бахчев К. В. Особливості діяльності підрозділів дозвільної системи в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2 (117). С. 28–33.
8. Кримінальна відповідальність за незаконний обіг зброї : монографія / кол. авт.; ред. С. А. Шалгунова. Дніпро : ДДУВС, 2020. 364 с.
9. Прийнято за основу проект Закону «Про право на цивільну вогнепальну зброю». *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/219896.html>
10. Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю : проект закону, реєстр. № 5708-1 від 13.07.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72481
11. Миронюк С. А., Кобрусєва С. А. Перспективи запровадження обігу цивільної вогнепальної зброї в Україні та нові виклики для поліції у цій сфері. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 344–347.
12. Чепіжко А. А. Діяльність органів поліції щодо забезпечення дотримання правил дозвільної системи. Актуальні питання правоохоронної діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (114). С. 236–242.
13. Про затвердження Положення про функціональну підсистему «Єдиний реєстр зброї» єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ. *Офіційний вісник України*. 2022. № 11. Ст. 597. С. 65. (зі змінами від 05.07.2023).
14. Герєга Г. Ф. Цивільна зброя в Україні: міфи та реальність. Українська дійсність і міжнародний досвід легалізації та контролю. Київ : АДЕФ-Україна, 2015. 152 с.
15. Легалізація вогнепальної зброї: міжнародний досвід. *Лабораторія законодавчих ініціатив*. 2023. URL: <https://parlament.org.ua/2023/03/21/strong-legalizatsiya-vognepalnoyi-zbroyi-mizhnarodnij-dosvid-strong/>
16. Чорнобривець Р. Є. Щодо доцільності легалізації вогнепальної зброї для самозахисту в Україні з урахуванням міжнародного досвіду. *Молодий вчений*. № 11(51). 2017. С. 1022–1025.
17. Шевчук А., Боднарук О. Щодо окремих питань права на вогнепальну зброю та її легалізації в Україні. *Юридичний факультет ЧНУ ім. Ю. Федьковича*. URL: <https://law.chnu.edu.ua/pravo-na-vohnepalnu-zbroiu-ta-yii-lehalizatsia-v-ukraini/>

Надійшла до редакції 22.11.2023

References

1. Fris P. L. Pravo hromadian na zbroiu – «PRO ET CONTRA» [Citizens' right to arms - "PRO ET CONTRA"]. *Nashe pravo*. 2015. S. 84. [in Ukr.].
2. Bohdanets O. Yu., Khlystun I. A., Priamitsyn V. Yu. Lehalizatsiia tsyvilnoi zbroi: spetsyfica, pravova osnova ta inozemnyi dosvid [Legalization of civilian weapons: specifics, legal basis and foreign experience]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 9. S. 57–60. [in Ukr.].
3. Pro obih zbroi neviiskovoho pryznachennia [On the circulation of non-military weapons] : proiekt zakonu, reiestr. № 2105 vid 22.02.2008 r. ta reiestr. № 3069 vid 22.08.2008 r. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF1MH00B?an=3> [in Ukr.].
4. Myroniuk S. Osoblyvosti realizatsii dozvilnoi ta kontrolnoi funktsii Natsionalnoi politsii u sferi obihu vohnepalnoi zbroi v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of the implementation of the authorization and control function of the National Police in the field of firearms circulation under martial law]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2022. № 4 (119). S. 28–34. [in Ukr.].
5. 62 % ukrainsiv vystupyly za obih zbroi dlia osobystoho zakhystu – opytuvannia u «Dii» [62% of Ukrainians supported the circulation of weapons for personal protection - a poll in "Diya"]. *Suspilstvo*. URL: <https://prm.ua/62-ukrainsivvystupyly-za-obih-zbroi-dlia-osobystoho-akhystuopytuvannia-u-dii/> [in Ukr.].
6. Syvachuk O. V. V Ukraini kilkist neoblikovanoi zbroi zbilshylasya do maizhe 5 mln odyntys [In Ukraine, the number of unaccounted for weapons has increased to almost 5 million units]. *Ukrainski natsionalni novyny*. 2017. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1639409-kilkist-nelegalnoyi-zbroyi-v-ukrayini-zbilshilasya-do-5-mlnodinit-ekspert> [in Ukr.].
7. Bakhchev K. V. Osoblyvosti diialnosti pidrozdiliv dozvilnoi systemy v umovakh voiennoho

stanu [Peculiarities of the activity of units of the permit system under martial law]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2022. № 2 (117). S. 28–33. [in Ukr.].

8. Kryminalna vidpovidalnist za nezakonny obih zbroi [Criminal liability for illegal arms trafficking] : monohrafiia / kol. avt.; red. S. A. Shalhunova. Dnipro : DDUVS, 2020. 364 s. [in Ukr.].

9. Pryiniato za osnovu proiekt Zakonu «Pro pravo na tsyvilnu vohnepalnu zbroiu» [The draft Law "On the right to civilian firearms" was adopted as a basis]. Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/219896.html> [in Ukr.].

10. Pro pravo na samozakhyst ta volodinnia tsyvilnoiu vohnepalnoiu zbroieiu [About the right to self-defense and possession of civilian firearms] : proiekt zakonu, restr. № 5708-1 vid 13.07.2021 r. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72481 [in Ukr.].

11. Myroniuk S. A., Kobrusieva S. A. Perspektyvy zaprovadzhenia obihu tsyvilnoi vohnepalnoi zbroi v Ukraini ta novi vyklyky dlia politsii u tsii sferi [Prospects for introducing the circulation of civilian firearms in Ukraine and new challenges for the police in this area]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2023. № 2. S. 344–347. [in Ukr.].

12. Chepizhko A. A. Diialnist orhaniv politsii shchodo zabezpechennia dotrymanna pravyl dozvilnoi systemy. Aktualni pytannia pravookhoronnoi diialnosti [Activities of police bodies to ensure compliance with the rules of the permit system. Current issues of law enforcement]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2021. № 4 (114). S. 236–242. [in Ukr.].

13. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro funktsionalnu pidsystemu «Iedynyi reiestr zbroi» yedynoi informatsiinoi systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav [On the approval of the Regulation on the functional subsystem "Unified weapon register" of the unified information system of the Ministry of Internal Affairs]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2022. № 11. St. 597. S. 65. (zi zminamy vid 05.07.2023). [in Ukr.].

14. Hereha H. F. Tsyvilna zbroia v Ukraini: myfy ta realnist. Ukrainska diisnist i mizhnarodnyi dosvid lehalizatsii ta kontroliu [Civilian weapons in Ukraine: myths and reality. Ukrainian reality and international experience of legalization and control]. Kyiv : ADEF-Ukraine, 2015. 152 s. [in Ukr.].

15. Lehalizatsiia vohnepalnoi zbroi: mizhnarodnyi dosvid [Legalization of firearms: international experience]. Laboratoriia zakonodavchyykh initsiatyv. 2023. URL: <https://parlament.org.ua/2023/03/21/strong-legalizatsiya-vognepalnoyi-zbroiyi-mizhnarodnij-dosvid-strong/> [in Ukr.].

16. Chornobryvets R. Ye. Shchodo dotsilnosti lehalizatsii vohnepalnoi zbroi dlia samozakhystu v Ukraini z urakhuvanniam mizhnarodnoho dosvidu [Щодо доцільності легалізації вогнепальної зброї для самозахисту в Україні з урахуванням міжнародного досвіду]. *Molodyi vchenyi*. № 11(51). 2017. S. 1022–1025. [in Ukr.].

17. Shevchuk A., Bodnaruk O. Shchodo okremykh pytan prava na vohnepalnu zbroiu ta yii lehalizatsii v Ukraini [Regarding certain issues of the right to firearms and their legalization in Ukraine]. Yurydychnyi fakultet ChNU im. Yu. Fedkovycha. URL: <https://law.chnu.edu.ua/pravo-na-vohnepalnu-zbroiu-ta-yii-lehalizatsia-v-ukraini/> [in Ukr.].

ABSTRACT

Dmytro Sanakoiev. Legal and regulatory aspects of regulating arms trafficking under martial law. The article examines the peculiarities of the legalization of weapons in Ukraine during the period of independence and at the current stage. Today, the Ukrainian state is the only European country in which there is no legal regulation of the circulation of civilian weapons. The analysis of foreign experience showed that each country individually approaches the issue of legalization of firearms. It has been established that in world practice today there is no single universal approach to the legalization of firearms. Regulatory regulation of civilian weapons should establish a balance between the possibility of legal possession and use of weapons, as well as restrictions on the possession of weapons for civilians.

In addition, the effectiveness of the normative and legal regulation of the civilian circulation of weapons depends on taking into account the specifics of Ukraine – a full-scale war, the presence of the problem of corruption, a high level of crime, a high level of illegal weapons, etc. The impact of a full-scale war on increasing interest in the legalization of firearms, the advantages, disadvantages and problems of implementing a permit for the possession and use of firearms by the civilian population is determined.

The main disadvantages of the legalization of firearms are an increase in the rate of murders and suicides, an increase in the number of people convicted of exceeding the limits of necessary defense, the use of weapons in the commission of other crimes, and the danger to the police when apprehending criminals. The advantages of the legalization of weapons are the readiness of the population for self-defense in the conditions of a full-scale war; reducing the level of crimes against property; increasing the level of security in one's own home in the presence of weapons. It was clarified that the main problem of the legalization of firearms in Ukraine is the high level of corruption, which can lead to the introduction of new corruption schemes when obtaining a permit for firearms.

It was concluded that it is important to implement legal regulation of civilian weapons circulation, which will establish a balance between restrictions on the use of weapons by civilians and the possibility of legal possession of weapons. In the future, it is important to investigate the possibility of implementing foreign experience to create an effective and efficient mechanism for the legalization of firearms in the conditions of war in Ukraine.

Keywords: *regulatory and legal support, legalization, firearms, war, license, illicit traffic.*

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

УДК 338.5

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-231-248

**Лариса
МАРЦЕНЮК**[©]
доктор економічних
наук, професор
(Український
державний
університет науки
і технологій,
м. Дніпро, Україна)

**Євгенія
КОВАЛЕНКО-
МАРЧЕНКОВА**[©]
кандидат
економічних наук,
доцент
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

**Микола
ГНЕННИЙ**[©]
кандидат
економічних наук,
доцент
(Український
державний
університет науки
і технологій,
м. Дніпро, Україна)

**Анатолій
ЖИЛКІН**[©]
магістр
з інформаційних
технологій
(Національний
університет
«Дніпровська
політехніка»,
м. Дніпро, Україна)

НАПРЯМИ ЛОГІСТИЧНИХ ТРЕНДІВ У ТРАНСПОРТНОМУ СЕКТОРІ З УРАХУВАННЯМ ВОЄННОГО СТАНУ ТА РОЗУМНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

У статті окреслено напрями розвитку логістики в туризмі та надано дієві рекомендації для запровадження різних видів логістичних операцій у туристичній галузі в Україні. Сформовано логістичні тренди у логістиці на найближчу перспективу. Особливу увагу приділено транспортній складовій у туристичній діяльності. Зроблено акцент на необхідності дотримання безпекових умов, особливо в період воєнного стану.

Ключові слова: туризм, логістика, транспортна логістика, логістика туризму, розумна мобільність.

Постановка проблеми. Туристичний сектор пов'язаний з особами, які подорожують у справах або для відпочинку, зупиняючись хоча б одну ніч у місці призначення, а потім повертаються додому. З погляду бізнесу логістика в туризмі стає

© Л. Марценюк, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4121-8826>
rwinform1@ukr.net

© Є. Коваленко-Марченкова, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7350-7740>
kovalenko.marchenkova@gmail.com

© М. Гненний, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2457-8651>
gnennyi@ukr.net

© А. Жилкін, 2023
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0006-0165-2707>
anatoliyzhilkin@gmail.com

все більш важливою як управління ланцюгом поставок.

Галузь логістики є важливою галуззю для ефективного управління індустрією туризму. Науковцям та експертам потрібно створити ефективний механізм для управління туристичним сектором, особливо в умовах воєнного стану, коли питання безпеки постають на перше місце, а інноваційні пропозиції та рішення можуть бути реалізовані для ефективної та безперебійної роботи туристичного бізнесу та дотичних до нього галузей. Подорожі та туризм є настільки складним явищем, що логістика подорожей і туристичних операцій має стратегічну вигоду для всіх стейкхолдерів. Добре розвинута логістична система полегшує організацію високоякісних подорожей і супутніх туристичних послуг. Іншими словами, якщо немає способу переміщати людей з місця на місце повітрям, морем чи сушею, туризму як такого немає. Водночас комерційні продукти індустрії подорожей і туризму мають подібатися клієнтам.

Туризм, тобто діяльність, пов'язана з відвідуванням місцевості переважно для відпочинку, є одним із найстаріших і найшвидше зростаючих видів діяльності на планеті. Він генерує додаткові джерела доходу, формує робочі місця, сприяючи долаттю безробіття. Після інформаційних технологій туризм є другою галуззю за темпами зростання. Є різні види туризму, але незалежно від мети подорож має бути доступною щонайперше з точки зору транспортної логістики. А вже потім, коли турист потрапив до місця призначення, йому повинні бути доступні необхідні для нього зручності (проживання, харчування, розваги, зв'язок) [1–5].

Готельна індустрія є ключовим аспектом сектора гостинності як частини індустрії туризму. Туристичний бізнес є одним із головних секторів послуг у світі, а готельна індустрія обслуговує всі форми розміщення. Туристи можуть дістатися до місця призначення авіацією, пароплавром, поїздом, автомобілем та іншими видами транспорту. Проте без адекватного управління логістикою транспортна служба не зможе функціонувати ефективно та результативно [6].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У відкритому доступі можна знайти чимало публікацій дослідників стосовно туристичної та транспортної галузей. Низку наукових статей присвячено напрямку логістики. Заслужують на увагу дослідження провідних українських вчених (Ю. Бараша, С. Цвілого, В. Бобиля, Т. Чаркіної, І. Назаренко., В. Зайцевої, В. Задої, О. Пікуліної, А. Дергоусової, В. Кифяка, І. Школи), а також міжнародних туристичних організацій та іноземних науковців [7–15]. Водночас вважаємо за необхідне упорядкувати дослідження попередників та зробити порівняльний аналіз напрямів розвитку логістики в туризмі, а також надати дієві рекомендації для запровадження різних видів логістичних операцій у туристичній галузі в Україні.

Метою статті є окреслення напрямів розвитку логістики в туризмі та надання дієвих рекомендацій для запровадження різних видів логістичних операцій у туристичній галузі в Україні.

Виклад основного матеріалу. Логістика – це управління рухом товарів між пунктом походження та пунктом споживання для задоволення потреб споживачів або організацій у широкому сенсі. Зважаючи на те, що наше дослідження присвячене аналізу логістичних трендів та проблем у сучасній логістиці сучасного туризму, вважаємо, що доставка продуктів і послуг, необхідних туристам відповідно до їхніх інтересів, потребує ефективної логістичної системи.

Логістична діяльність туристичного підприємства охоплює широкий спектр логістичних послуг. Це і вивчення попиту споживачів, і посередницька діяльність, і збут туристичних послуг, а також додаткові послуги, наприклад, контроль якості або страхування туристичних ризиків.

Люди подорожують із різних причин, включно з бізнесом, офіційними зустрічами, відпочинком із друзями та родиною, освітою, охороною здоров'я і навіть просто задоволенням. Туризм визначається як дозвілля, під час якого люди проводять кілька днів у новому місці, щоб оцінити нове оточення, спробувати нову їжу та подихати свіжим повітрям. Не всі мандрівники є туристами, але всі туристи є мандрівниками. Туризм є результатом сучасних соціальних домовленостей. Всесвітня туристична організація ООН визначає туризм як «переміщення людей до країн або регіонів за межі звичного середовища з метою задоволення особистих, комерційних чи професійних інтересів». Туризм є практикою проведення часу поза домом у гонитві за розвагами, відпочинком і задоволенням під час отримання комерційних послуг.

Туризм – це бізнес, пов’язаний із організацією та проведенням відпусток і відвідуванням туристичних визначних пам’яток. Логістика стосується набору послуг, що полегшують фізичне транспортування товарів, транскордонної торгівлі та транскордонного бізнесу. І в комерційному, і в державному секторах ефективно управління та інформаційно-технологічні рішення необхідні для забезпечення високоякісної логістики. У сьогоdnішньому глобальному бізнес-середовищі конкурентоспроможність країни визначається її здатністю керувати логістикою [16–20].

Важливими факторами є надійні ланцюжки поставок і надання послуг для продавців. Складність глобальних систем постачання зростає. Навколишнє середовище є головною привабливістю для мандрівників, які бажають отримати туристичний продукт. Ландшафт, морський пейзаж, пляжі та клімат є прикладами природних ресурсів. Туристам також доступні різного роду пам’ятки – від історичних місць до парків розваг. Крім того, туристичний сектор пропонує соціальні атракціони, наприклад, спілкування з місцевими жителями та пізнання їхнього способу життя.

Ланцюг поставок туристичного бізнесу на різних етапах туристичної подорожі охоплює різні туристичні послуги, що потребують логістики, а саме: для прибуття та вибуття з місця призначення потрібна транспортна логістика, а в період перебування в місці призначення потрібна логістика, що стосується отримання туристом послуг харчування, розміщення, розваг та, за необхідності, транспортного пересування.

Майбутнє туристичної індустрії передбачає урахування питань безпеки, а також комплексу соціальних, екологічних та інших чинників. Туризм значною мірою залежить від місця призначення або нового місця, а також від маркетингових стратегій просування туристичних продуктів.

Процес поведінки клієнтів у туристичній індустрії змінюється внаслідок трендів або тенденцій, у тому числі тих, що нав’язуються потенційним туристам за допомогою сучасних ефективних маркетингових технологій.

Туристична логістика стосується просторово-часової трансформації різного роду ресурсів, як-от: люди, матеріали, інформація, енергія, капітал – із метою надання високоякісних туристичних послуг за найдоступнішою ціною. Туристичні логістичні мережі є надзвичайно складними та динамічними явищами з мінливими просторовими змінами охоплення та сильною сприйнятливістю до навколишнього середовища. Складна взаємодія кількох груп видів діяльності складає туристичну логістичну систему, що виробляє туристичний товар, прийнятний для туристичного ринку. Логістична система містить підсистему туристичних пам’яток, підсистему туристичних агентств, підсистему транспорту та гостинність. Існують певні відносини між логістичними проблемами та аспектами туризму, включно з координацією, інформацією, складністю продукту, попитом і пов’язаними з ним якостями, такими як управління запасами, створення продукту та управління попитом. Управління логістикою, у найширшому розумінні, виконує та контролює ефективний потік зберігання товарів, послуг та відповідну інформацію між пунктом походження та місцем споживання з метою задоволення потреб клієнтів.

Система ISO «9000» (Міжнародна організація стандартизації) є важливим інструментом уніфікації національних стандартів туристичних послуг для створення умов надання туристові високоякісної туристичної продукції.

Транспорт, що долає фізичні обмеження відстані та відповідає потребам пересування людини у просторі, відіграє життєво важливу роль у туристичній індустрії, є ключовим рушієм соціально-економічного прогресу. Без належної транспортної системи жоден турист не зможе дістатися місця призначення, а також подорожувати в межах пункту призначення. Екскурсиводи, туроператори та особи, які подорожують для різних цілей всередині країни, сприяють розвитку транспортних перевезень.

Доставляти потрібний товар потрібному клієнту в потрібний час, працюючи над покращенням бізнес-операцій – це і є фундаментальна концепція розподілу. Потрібно організувати доставку якісної сировини, з якої виготовляють кінцевий туристичний продукт, аби попит на цей продукт із боку туристів був високим. Задоволення туристів досягається їхнім задоволенням через отримання ними якісних туристичних товарів.

Складське господарство, що полягає у зберіганні товарів на складі до їх розподілу, і зберігання запасів – це дві найважливіші концепції, що стосуються пошуку сировини, ефективного управління запасами та доставки замовлення клієнтам вчасно. Складське зберігання має бути налагоджене ефективним способом, щоб готель

отримував потрібну кількість товарів належної якості.

Туристичні фірми також стикаються із закупівлею різного виду товарів, необхідних для здійснення туристичних операцій у конкретному закладі. Закупівля передбачає вибір відповідного постачальника, узгодження умов, що стосуються оплати та доставки товарів.

Мультиплікаційний ефект туризму відображає прямий зв'язок між входами в економічну систему в формі інвестування та його результатами у вигляді рівня доходу від господарської діяльності багатьох учасників.

Таким чином, мультиплікаційні ефекти можна виміряти через зміни в рівнях доходів, результатах, зайнятості та платіжного балансу внаслідок зміни витрат на туризм. Розгляд таких аспектів, як необхідні умови логістики та ланцюга поставок, транспортування, складські приміщення, доставка та закупівля, потребує цілісного уявлення для успішного ведення туристичної діяльності. Вчені вказують на взаємозалежність галузей логістики, ланцюга поставок і туризму. Коли турист вибирає напрямок туризму для подорожі, країна, що приймає туриста, повинна забезпечити останньому доступність, розміщення та зручності.

Крім того, фактори зовнішнього середовища, такі як економічні, політичні та соціальні, мають значення для критеріїв відбору країни (рис. 1).

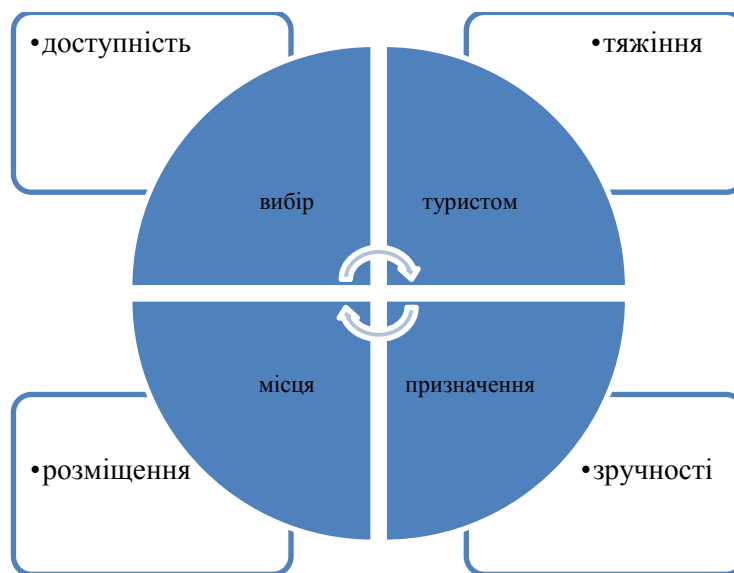

Рис. 1. Фактори, що впливають на вибір туриста подорожувати до конкретного місця призначення

Логістику в туризмі можна визначити як сукупність логістичних туристичних заходів, що відбуваються під час туристичного процесу. Це може включати транспортування, постачання ресурсів і розвиток загального туристичного продукту з використанням пов'язаних технологій обслуговування туристичних транспортних засобів і туристів, а також логістичних знань, навичок та компетентності.

Транспортування та гостинність є двома ключовими складовими логістики в концепції туризму. Перевізник повинен забезпечити необхідний транспорт та інфраструктуру.

Зважаючи на характер туристичної галузі, стратегія підвищення якості туристичних продуктів може бути в найближчому майбутньому більш розвиненою. Загалом сектори туризму та гостинності вельми орієнтовані на клієнтів сфери послуг. Продати послугу, як правило, складніше, ніж продати матеріальний продукт.

Туризм значною мірою залежить від логістики. З огляду на необхідність підтримувати потік людей, товарів і послуг логістичний сектор має важливе значення для туристичного сектора. Однак, оскільки туризм збільшує попит на такі послуги, як розподіл, зберігання і транспортування, сектор логістики виграє від туризму. Аби турист подорожував за кордоном, необхідні міжнародні транспортні послуги, такі як морські або повітряні. Транспорт є однією з основних сфер, що перетинаються між логістикою

та туризмом. Щоб допомогти транспортуванню в туристичному бізнесі, для логістики важливе значення мають відповідні інфраструктура та послуги.

Управління ланцюгом постачання – це сфера, де логістика та туризм перехрещуються. Завдання управління ланцюгом постачання логістичними компаніями полягає в тому, аби стежити, щоб продукти та послуги, необхідні для підтримки туристичної діяльності, були доступними. Наприклад, нагляд здійснюють логістичні фірми; вони контролюють запаси продуктів харчування та напоїв у готелях і ресторанах, переконуючись у наявності відповідного запасу, щоб відповідати попиту відвідувачів. Для того, щоб туристичні покупки були зроблені у відповідних часі і місці, логістика підприємства також контролює розповсюдження сувенірів та інших товарів. Гостинна складова в туризмі є найважливішим сегментом, що забезпечує задоволення туристів у дорозі або під час перебування в пункті призначення. Цей фактор значною мірою залежить від логістики, оскільки товари переважно транспортуються кораблями. У контексті інфраструктури також перетинаються логістика та туризм. Склади, об'єкти розподілу та транспортні вузли – це лише кілька прикладів інфраструктури, котрі логістичний сектор пропонує для підтримки діяльності, пов'язаної з туризмом. Ці об'єкти мають вирішальне значення для того, щоб товари та послуги могли транспортуватися швидко та ефективно, обслуговуючи потреби туристів.

Крім того, логістичні підприємства відповідають за ремонт та технічне обслуговування цих об'єктів, аби бути переконаними, що вони належним чином функціонують і здатні відповідати вимогам очікування індустрії туризму. Логістика та ланцюг постачання складаються з таких видів діяльності, як транспортування пасажирів, доставка вантажів, послуги з управління кордоном, зв'язок, банківська справа та фінанси, закупівлі і складування, без яких індустрія туризму та гостинності не може функціонувати. Інфраструктура, логістика та туризм також перетинаються. Склади, збутові та транспортні вузли – лише кілька прикладів інфраструктури, котру пропонує сектор логістики для підтримки діяльності, пов'язаної з туризмом. Ці об'єкти мають вирішальне значення для того, щоб товари та послуги могли транспортуватися швидко та ефективно, обслуговуючи потреби туристів.

У сфері обслуговування клієнтів логістика і туризм пов'язані між собою. Зокрема, у сферах транспортування та управління ланцюгами поставок логістичні фірми мають важливе значення для надання туристам чудового клієнтського досвіду. Наприклад, логістичні компанії пропонують послуги обробки багажу в аеропортах, забезпечуючи ефективно та безпечно транспортування багажу мандрівників. Подібно до авіакомпаній, готелів і пунктів прокату автомобілів, логістичні підприємства пропонують допомогу мандрівникам, якщо вона потрібна. Наприклад, у разі необхідності покинути країну походження та в'їхати до країни призначення, пройти митницю тощо. Після цього для подорожей усередині країни призначення потрібні внутрішні транспортні послуги.

Інші логістичні засоби, такі як банківська система, легкий доступ до інформації про громадську чи приватну транспортну систему, мають вирішальне значення. Готелі, ресторани повинні бути доступними для задоволення попиту широкого кола туристів. Щоб забезпечити максимальне задоволення відвідувачів, необхідно надавати якісні продукти, що можуть бути створені лише за допомогою якісної сировини та товарів. Постачання товарів і матеріалів повинно здійснюватися шляхом зберігання товарів в належних умовах і шляхом належної доставки без погіршення заданої якості продукту.

Як наслідок, існує міцний зв'язок між логістикою та туризмом. Зокрема, у сферах транспортування, управління ланцюгом постачання, інфраструктури та обслуговування клієнтів виконання логістичних операцій має вирішальне значення для туристичного бізнесу. Слід зазначити, що туризм приносить користь логістичним компаніям, оскільки він збільшує попит на такі послуги, як розподіл, зберігання та транспортування. Необхідність співпраці між двома галузями підкреслюється взаємозалежністю логістики та туризму, оскільки вони працюють разом, щоб задовольнити потреби відвідувачів і гарантувати розширення та успіх туристичного сектора.

Впровадження сучасних технологій, які здатні вирішувати одночасно соціальні та екологічні проблеми, в науковій літературі називається концепцією розумного співтовариства. На підставі цієї концепції запроваджуються концепції розумного міста в тих містах, де влада виділяє на це кошти, або там, де є інвестори, які згодні вкласти

кошти у відповідні проекти. Розумні міста пов'язані з використанням технологій для вирішення проблем різного масштабу, таких як зміна клімату, з одного боку, та добробут місцевої громади – з іншого. Сталість є основою транспортної політики та політики землекористування як у сільській, так і міській місцевостях. ООН визначила стійкість як «задоволення потреб сьогодення без підризу здатності майбутніх поколінь задовольняти власні потреби» [16]. Проте загальна «стійкість» залишається відкритою концепцією з великою кількістю інтерпретацій. Стійкість описується навколо трьох взаємопов'язаних вимірів: економічного, соціального та екологічного. Соціальна стійкість стосується таких понять, як рівність можливостей для людей, якість життя та сталий людський розвиток. Екологічна стійкість означає здатність використовувати природні ресурси без руйнування цілісності екосистем і навантаження на природне середовище та біорізноманіття. Економічна стійкість стосується ефективності та результативності економічної та технологічної діяльності, котра сприяє інвестиціям, продуктивності, економічному зростанню та потенціалу економічного виробництва.

Значна частина сучасної літератури зі сталого розвитку зосереджена навколо більш різноманітного набору цілей сталого розвитку (далі – ЦСР) ООН. Порядок денний ООН до 2030 року визначив 17 ЦСР [17].

ЦСР сталих міст і громад передбачає зробити міста та села інклюзивними, безпечними, стійкими та сталими. Інші ЦСР стосуються забезпечення доступу до надійної, стійкої та сучасної енергії для всіх.

Ключові показники ефективності (або їх ще називають індикаторами) були розроблені як інструмент для вимірювання та відстеження прогресу на шляху до цілей сталого розвитку в проектах, пов'язаних зі стійкою мобільністю та стійким туризмом. Ключові показники ефективності – це конкретні кількісно вимірні показники, що використовуються для оцінки ефективності конкретної системи чи процесу. Використання ключових показників ефективності дозволяє здійснювати безперервний моніторинг та оцінку прогресу на шляху досягнення цілей сталого розвитку, дозволяючи зацікавленим сторонам визначати сфери для вдосконалення та впроваджувати цільові заходи. Ключові показники ефективності вимірюють прогрес або рівень досягнення. Крім того, ключові показники ефективності часто є міждисциплінарними.

Концепція розумних спільнот та розумних міст більше застосовується в міських районах, а сільські райони та громади не приділяли подібної уваги з точки зору підвищення стійкості, забезпечення здорових середовищ існування та впровадження сучасних технологій. Існуючі розриви між селом і містом частково призвели до міграції із села в місто, в результаті чого міські райони стають перенаселеними. Концепція розумних сільських громад була піднята науковцями, але не було докладено достатніх зусиль на місцях владою для її реалізації. Міські громади переважно домінують у політиці, практиці та інвестиціях країн як на рівні держави, ЄС, так і на глобальному рівні [18].

Розробка та використання ключових показників ефективності у сфері сталої мобільності та сталого туризму отримали значну увагу в останні роки. Показники ефективності зосереджені на п'яти сферах сільської громади: мобільність, туризм, здоров'я, енергетика та сільське господарство. Сільська громада повинна мати таку саму мобільність, як і мешканці міст. Це означає, що повинна бути розвинена транспортна та громадська інфраструктура, що забезпечує нормальне життя мешканців села. Стосовно туризму маємо впевненість, що майже в кожній сільській громаді можна організувати щось цікаве, що буде приваблювати туриста (наприклад, фестивалі, як пісенні, так і гастрономічні, тощо). Стосовно здоров'я варто зазначити, що, безумовно, сільська громада потребує якісної медицини, насамперед якісного обстеження та потім вже лікування. Енергетиці в селі теж потрібно приділяти стільки ж уваги, і навіть більше, як у містах, адже саме в сільській місцевості є можливості встановити сонячні панелі або вітряки та інші джерела альтернативної енергії. Сільське господарство в сільській місцевості повинно бути та розвиватися, адже це джерело здорового харчування мешканців.

Розумні спільноти побудовані на розумних рішеннях, що спираються на технологічні інновації та цифровізацію. Останніми роками були розширені інноваційні дослідження інтелектуальної мобільності, і навіть незважаючи на те, що багато нових рішень є недостатньо зрілими, деякі з них, такі як транспорт за запитом, мобільність як послуга (MaaS) і мікропослуги мобільності, існують у міському середовищі протягом

багатьох років. У сільській місцевості реалізувати ці рішення на безперервній основі часто неможливо, а технологічна готовність є нижчою через відсутність впроваджених інтелектуальних рішень мобільності [18].

Розумна мобільність передбачає досягнення сталого розвитку на транспорті, а саме: зниження смертності на дорогах, щільність інфраструктури та розумне енергоспоживання транспорту. Важливими індикаторами також є викиди парникових газів, забруднювачі повітря та енергоефективність, а ще доступність. Значна роль у покращенні якості транспорту, особливо у плануванні та здійсненні великих інвестицій у транспортну інфраструктуру та автопарки, відводиться державному управлінню. Реформована транспортна політика може привести до збільшення кількості пасажирів в автобусах у межах міста та на залізничному транспорті в межах країни. Безпека є одним із головних міркувань, коли йдеться про стійкість.

Показниками сталого розвитку в транспортній сфері є такі: збереження культурних ресурсів і традицій (для кожної громади власна культура є дуже важливою, тож не можна нехтувати інтересами громади задля досягнення економічних цілей уряду, наприклад), гендерна рівність (жінки, чоловіки, діти, інваліди – всі повинні мати рівний доступ до транспортної інфраструктури), участь громадськості у прийнятті рішень, безпека, кількість станцій/зупинок, доступність основних послуг, пунктуальність, використання чистої енергії, наявність забруднювачів повітря, рівень шуму від міського транспорту, світлове забруднення, кількість зіткнень із дикими тваринами, довжина велосипедних та пішохідних доріжок, середня швидкість, загальна вартість проїзду та ін.

Розумна мобільність і розумний туризм мають міцні взаємозв'язки в сільських громадах, де варіанти транспорту та мобільності часто обмежені, а доступність створює проблеми для туристичних місць (тобто туристи просто не можуть дістатися туристичних місць, адже транспортна система не розвинена). Туризм може відігравати значну роль у сільській місцевій економіці. Інтелектуальні послуги мобільності, такі як перевезення на вимогу та послуги спільного використання автомобілів, а також громадський транспорт можуть полегшити туристам доступ до сільських територій, у такий спосіб підвищуючи привабливість цих сільських територій як туристичних напрямків. Це створює попит на нові мобільні рішення та інші вдосконалення інфраструктури, що можуть принести користь як туристам, так і місцевим мешканцям. Використовуючи передові технології та інноваційні підходи до транспорту та туризму, ці громади можуть створити відносини, що приносять користь усім учасникам.

Послуги мобільності є ключовими факторами розвитку туризму, особливо в сільській місцевості. Індикатори (показники) демонструють, як розумна мобільність може підтримувати розумний сільський туризм, зберігаючи культурні ресурси та традиції, позначаючи різні об'єкти та послуги і роблячи напрямки більш доступними для людей з обмеженими можливостями. Крім того, інтелектуальна мобільність може підвищити безпеку та доступність для туристів, зменшити кількість дорожньо-транспортних пригод, смертельних випадків і травм, а також час для реагування на надзвичайні ситуації.

Одним із ключових показників підтримки туризму є доступність до туристичних місць з огляду на розташування терміналів/зупинок транспортних засобів. Якщо туристи можуть легко отримати доступ до різних напрямків і послуг, це може бути вкрай важливим для сільського туризму.

З погляду загальної якості дороги такі показники, як: загальна якість доріг (задоволеність станом дорожньої системи), довжина велосипедних і пішохідних доріжок, обсяг моторизованого транспорту і модальна частка громадського транспорту – забезпечують комплексне розуміння якості доріг і переваг різних видів транспорту. Затримки через затори/час перебування, пропускна здатність мережі транспортних засобів, термінали та зупинки та загальна вартість подорожі (доступність місячних витрат на дорогу) є іншими показниками, що забезпечують комплексне розуміння транспортної системи та впливають на туристичний досвід і задоволення. Ще одним важливим аспектом розумної мобільності, що підтримує розумний сільський туризм, є загальна якість та ефективність транспортної системи.

Такі показники, як рівень транспортного шуму, кількість транспортних відходів і якість громадського транспорту, демонструють важливість розумної мобільності для створення позитивного туристичного досвіду для відвідувачів. Крім того, пунктуальність (вимірюється середнім часом затримки), використання чистої енергії та

відходи, пов'язані з транспортом, є важливими показниками стійкості транспортної системи. Розумна мобільність також може сприяти збереженню культурних ресурсів і традицій шляхом зменшення втрати водно-болотних угідь, сільськогосподарських угідь і вирубки лісів.

Це досягається шляхом зменшення кількості транспортних засобів на дорогах і сприяння використанню чистої енергії або електричного транспорту, що може допомогти зменшити вплив транспорту на екологію в сільській місцевості.

Сільський туризм може підтримати розвиток кращих послуг мобільності в сільській місцевості шляхом збільшення попиту. Оскільки все більша кількість туристів відвідує сільську місцевість, зростає потреба в сучасних дорогах, мостах та інших транспортних об'єктах, що можуть покращити загальні враження від подорожі.

Надання послуг мобільності для сільських жителів також може допомогти отримати вигоду від наявності та доступності громадського транспорту та мультимодальних транспортних послуг, таких як спільна мобільність, транспорт на замовлення та їзда на велосипеді. Збільшення попиту на сільський туризм сприятиме зростанню інвестицій у сільську транспортну інфраструктуру та послуги. Ініціативи з інтелектуального туризму також можуть допомогти сталому та екологічно чистому використанню енергії в транспортних системах і тим самим покращити послуги сільської мобільності.

Один із ключових показників розумного туризму, актуальний для сільської мобільності, – це наявність розвиненої транспортної інфраструктури (доглянуті дороги, мости та інша транспортна інфраструктура, що може значно покращити загальний досвід подорожі туристів, які відвідують сільську місцевість).

Доступність мультимодальних транспортних послуг, таких як пішохідні, велосипедні, спільні поїздки та громадський транспорт, також є важливим показником інтелектуального туризму в сільській мобільності. Наприклад, наявність громадського транспорту є особливо важливим для туристів, які вважають за краще користуватися саме ним з огляду на екологічність або вартість.

Розумний туризм також може відігравати важливу роль у просуванні громадського транспорту та безпеки дорожнього руху в сільській місцевості. Мова йде, зокрема, про зменшення кількості ДТП, загиблих і травмованих, а також забезпечення безпеки незахищених учасників дорожнього руху. Щодо зменшення кількості ДТП, то в Україні ефективно діє система фіксації порушень відеокамерами, котрими обладнанні складні перехрестя. Це сприяє стриманості водіїв, адже отримання штрафів на велику суму спонукає їх виконувати правила дорожнього руху, уповільнювати швидкість, поважати інших учасників руху.

Іншим важливим аспектом інтелектуального туризму є зменшення споживання енергії, забруднення і викидів парникових газів, а також збереження біорізноманіття, екосистем і ландшафтів.

Цього можна досягти шляхом впровадження ініціатив, що сприяють сталим практикам туризму та використанню чистої енергії у транспортних системах. Вирішальну роль у підтримці сільського туризму також відіграють належні системи управління відходами, включно з системами управління твердими відходами та системами збору відходів.

Наявність доступних/безкоштовних паркувальних місць і доступна вартість проїзду також є важливими показниками розумного туризму в сільській місцевості.

Сприяння гендерній рівності (рівні права в усьому чоловіків, жінок, дітей, осіб різної раси, різного віросповідання, з різними фізичними можливостями, різного віку, з різним рівнем освіти тощо) також є важливим показником інтелектуального туризму в сільській місцевості. Це передбачає забезпечення доступності та безпечності транспортних систем та туристичних об'єктів для всіх членів суспільства, незалежно від їхньої статі. Доступ до природних об'єктів також є важливим показником, а наявність безпечних і доступних шляхів до природних об'єктів може значно покращити загальний досвід подорожі туристів, які відвідують сільську місцевість. Це особливо важливо для туристів, які хочуть дослідити природну красу сільської місцевості на велосипеді або пішки.

Загалом розумний туризм із розумною мобільністю може значно підвищити розвиток та сталість сільської громади. Такі показники, як підтримка громади, гендерна рівність, громадський транспорт і безпека дорожнього руху, культурна взаємодія,

культурна спадщина та автентичне представлення місцевих культур, підтримують різні ЦСР, а саме: відсутність бідності, гарне здоров'я та добробут, якісна освіта, гендерна рівність та Сталі міста і громади.

Розумний туризм підтримує Цілі сталого розвитку ООН, сприяючи сталому економічному зростанню та зменшенню бідності, зберігаючи культурні ресурси та традиції, забезпечуючи доступ до основних послуг, а також покращуючи доступність і безпеку транспортної системи. Використовуючи сучасні технології, можна підвищити сталість та інклюзивність мобільності й туризму.

Сучасні туристи потребують сучасні вектори логістичного менеджменту в туристичній сфері. Основними завданнями, що їх повинні реалізовувати логістичні компанії, є такі: балансування попиту, дослідження реальних потреб клієнтів, формування логістичного ланцюжка, забезпечення логістичної переваги, гарантування туристичних умов, що передбачають безпеку та правову захищеність (рис. 2).

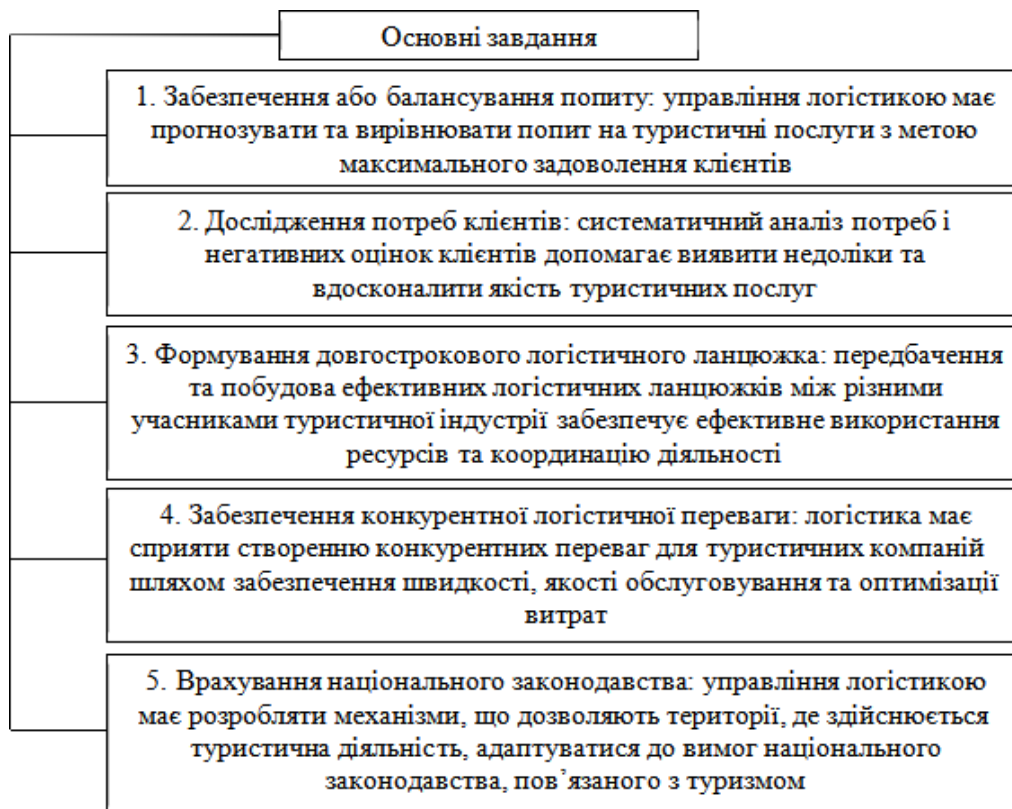

Рис. 2. Сучасні вектори логістичного менеджменту в туристичній сфері [19]

Сформуємо логістичні тренди у логістиці на найближчу перспективу:

1) *симуляція складу*. Симуляція, цифрового двійника, підвищує конкурентоспроможність компаній, що використовує технологію. Вона полягає у створенні віртуальних копій об'єктів або процесів для відтворення поведінки їхніх реальних аналогів. У логістиці таке віртуальне представлення процесів дозволяє симулювати макет реального складу, а також потік операторів та товарів. Завдяки 3D-представленню приміщення можна легко візуалізувати перспективні логістичні операції;

2) *гнучкість логістики*. Цей тренд означає, що компанії, як пропонують туристичні чи інші логістичні продукти, повинні вміти швидко переорієнтуватися на потреби клієнта і пропонувати саме те, на що є попит. Наприклад, якщо турист не має бажання кермувати власне авто та втомлюватися, можна запропонувати йому релакс-подорож туристичною залізницею;

3) *автоматизація роботизованих процесів*. Використання цифрових технологій та роботів у найближчому майбутньому буде тільки розширюватися, а отже, профільним підприємствам потрібно оцифрувати свої послуги (там, де є можливість, організувати, наприклад, безконтактне заселення до готелю або доставку їжі за допомогою роботів);

4) *аналіз великого обсягу даних*. В умовах цифровізації повсякденного життя люди все більше стикаються з необхідністю аналізувати великі обсяги інформації. Туристові може стати в нагоді штучний інтелект, котрий зможе проаналізувати великі масиви інформації та запропонувати туристові оптимальне рішення, враховуючи його потреби;

5) *хмарні обчислення (Cloud computing)*. Cloud computing переосмислює управління бізнесом, зокрема, спосіб організації логістичних ланцюгів. Software as a service (SaaS) стане ще однією логістичною тенденцією. Діджиталізація логістичної діяльності за допомогою системи управління складом (WMS) в моделі SaaS надає доступ до неї з будь-якого пристрою з підключенням до мережі Інтернет. Наявність сучасного програмного забезпечення SaaS WMS підвищує рівень безпеки управління інформацією;

6) *дрони та логістика*. Дрони все більше охоплюють цивільне життя населення. У туристичній галузі вони можуть доставляти їжу клієнтам, передавати на мобільний телефон туриста картинку про ту чи іншу місцевість, яку він хоче відвідати (наприклад, турист відпочиває у незнайомій місцевості на пляжі, а у нього є бажання ще піти в гори, що заходяться неподалік пляжу. Саме за допомогою дрона можна подивитися, чи не буде небезпечним іти в гори, яке спорядження потрібно взяти тощо);

7) *сталій розвиток та зелена логістика*. Обізнані туристи прагнуть обирати туристичні напрямки, що пов'язані із зеленими технологіями, наприклад, утилізацією відходів, сонячними батареями, електромобілями тощо. Туристи роблять акцент на відновлюваному споживанні ресурсів [19].

Варто підкреслити, що в сучасному світі роль цифрових технологій і смарт-рішень посилюється. Ринок цифрової логістики передбачає автоматизацію, ІТ-рішення і хмарні сервіси. Туристичні компанії планують активно впроваджувати логістичні інструменти: фулфілмент-центри, планування, трекінг. Смарт-технології здатні не лише забезпечити прозорість ланцюгів конкретної туристичної подорожі, а й допомогти проаналізувати і спрогнозувати обсяги туристських прибутків [19].

Таблиця 1

Напрями використання Big Data, Machine Learning та Internet of Things в логістиці [19]

№ з/п	Напрямок використання	Характеристика
1.	Складська роботизація	Застосування розумних навантажувачів і дронів у складській логістиці дає змогу автоматизувати переміщення предметів всередині складу та зменшити витрати.
2.	Скорочення операцій, що не додають цінності, за методологією Lean	Застосування голосових інтерфейсів і систем керування складом, що працюють на основі голосових команд, дає змогу спростити та прискорити робочі процеси на складі.
3.	Обов'язкове маркування продукції	Використання RFID-міток або DataMatrix-кодів для маркування продукції полегшує відстеження переміщення товару протягом ланцюжка поставок.
4.	Трекінг вантажів за допомогою RFID-міток	Використання RFID-міток дає змогу стежити за переміщенням товарів протягом усього ланцюжка поставок. Це допомагає зменшити ризик втрати товарів.
5.	Оптимізація фінального етапу доставки («остання миля»)	Оптимізація доставки товарів до споживачів є важливим аспектом логістики. Збір та аналітика даних про міську інфраструктуру, ремонт доріг, затори та інші фактори допомагають підібрати оптимальні маршрути і засоби транспорту для швидкої та надійної доставки товарів.

Відповідно до Білої книги транспорту Європейського Союзу кращий вид транспорту буде результатом більшої інтеграції модальних мереж: аеропортів, портів, залізничних станцій, метро та автобусних станцій, адже вони повинні бути все більше пов'язані між собою та перетворені на мультимодальні сполучні платформи для пасажирів. Деякі вчені пишуть про транспортні проблеми своєї країни, пропонують шляхи їх вирішення. Наприклад, фахівці з Індонезії виявили, що найбільшим попитом серед населення користується водний транспорт, котрий потрібен, аби дістатися на роботу та додому. Водночас інфраструктура інших видів транспорту, наприклад

автомобільного, знаходиться в жалюгідному стані. Вчені з Індії описують систему громадського транспорту своєї країни як недостатньо розвинену в більшості міст. Відсутність розвиненої транспортної інфраструктури і зручного транспортного сполучення між містами є однією з головних проблем. Містам бракує інфраструктури для створення фізичної інтеграції між різними видами транспорту. Транзитні послуги, запроваджені в різні часи, розроблені у такий спосіб, що стає складно отримати як засоби пересування, так і паркувальні місця для пересадки на інші види транспорту. Будівництво сучасної інфраструктури, перепланування міських доріг та забезпечення зручних пішохідних доріжок допоможуть створити фізично інтегровану мультимодальну транспортну систему. Постачальник міських автобусних перевезень обслуговує громадський транспорт у міських районах індійських міст разом із кількома приватними операторами. Транзитний транспорт конкурує зі стандартним видом громадського транспорту міста. Небажання приватних перевізників офіційно оформлювати свою діяльність та узгоджувати маршрут надання послуг із міським автобусом/метро/приміською залізницею є значною перешкодою для формування ефективної інтегрованої мультимодальної транспортної системи в містах Індії. Деякі вчені пишуть про потребу в «розумних транспортних системах», аби забезпечити безпеку пасажирів. Швидке збільшення різних типів транспортних засобів вимагає побудови інтелектуальних транспортних систем. Глобальна транспортна система, що складається з різнорідних транспортних потоків, гостро потребує інтелектуалізації транспортних засобів та транспортної інфраструктури для забезпечення ефективного управління ними та підвищення якості транспортних послуг. Створення когнітивної мультимодальної транспортної системи не тільки значно зменшить середній час перевезення пасажирів, а й сприятиме підвищенню безпеки.

Туризм розвивається стрімко, і в результаті потреби туристів зростають, а отже, і індустрія туризму потребує все більшої кількості інновацій. Потрібно облаштовувати смарт-міста для туристів, поєднувати транспортну інфраструктуру з існуючими пам'ятками та місцями відпочинку. Проблема скорочення транзитного часу за допомогою інтермодальних терміналів є ключем до привабливості громадського транспорту. Основа моделі передбачає співвідношення видів транспорту та їхніх розкладів руху, а також розташування платформ так, аби максимально зменшити рух між ними, також бажано використання єдиного квитка тощо.

Популярним логістичним рішенням транспортного сектора в туризмі можуть стати пасажирські хаби. Саме хаби в різних містах чи країнах можуть об'єднувати різні види транспорту, пропонуючи пасажирам єдиний квиток та зручне місце очікування транспорту [20].

Багато вчених із різних країн у своїх дослідженнях приділяють увагу організації мультимодальних пасажирських перевезень. Деякі з них орієнтовані на побудову розумного міста зі зручною транспортною інфраструктурою та розв'язками, інші – не лише на місцевих мешканців, а й на туристів. Всі дослідження спрямовані на покращення основних послуг, що надаються пасажиром, – транспортування. Також приділяється увага додатковим супутнім послугам.

Задля побудови успішного бізнесу туристичній компанії потрібно побудувати власну унікальну логістичну стратегію. Повинні бути чітко визначені оперативні та стратегічні цілі підприємства. Персонал повинен вміти оцінити потенційний ринок туристів, а також запропонувати саме те, на що є попит (або сформулювати цей попит). Наявні технічні засоби підприємства повинні бути сучасними, зараховуючи програмне забезпечення. Важливим аспектом є фінансування логістичного підприємства, тож власникам потрібно подбати про власні та залучені кошти задля реалізації амбітних логістичних проєктів. Крім того, слід прорахувати можливі ризики, та мінімізувати їх. Важливими напрямками удосконалення логістичних елементів у туристичній індустрії є: динамічний розвиток інформаційних технологій та їх своєчасне використання на практиці в різних секторах сфери послуг; гнучке планування руху транспортних та соціальних туристичних потоків, що дасть змогу оптимізувати використання ресурсної бази туристичної індустрії регіону та країни загалом; перспективний розвиток туристичної інфраструктури з урахуванням результатів аналізу стратегічного планування території; гармонійна інтеграція регіональних логістичних систем у державну, що надасть додаткового імпульсу багатосторонньому розвитку не тільки туристичної індустрії та сфери послуг, а й інших секторів економіки; активне

просування та інтеграція туристичних програм і логістичних проєктів у регіональні програми розвитку територій [22].

Попри загальносвітові тенденції поглиблення співробітництва видів транспорту у ланцюгах обслуговування пасажирів, наразі в Україні мультимодальні пасажирські перевезення не отримали значного поширення. Але усі країни розуміють: щоб краще надавати транспортні послуги пасажирам необхідно розвивати мультимодальні пасажирські перевезення, розробити систему так званих комбінованих пасажирських перевезень за принципом «потяг-автобус (автомобіль)», «потяг-велосипед», «потяг-літак», «потяг-теплохід». Тому зараз існує гостра потреба у розвитку чіткої організації пасажирських перевезень і сучасних логістичних систем загалом.

Найбільш вагомим чинником, що стримує розвиток мультимодальних перевезень в Україні, на думку вчених, є відсутність належного інституціонального забезпечення для визначення методів та принципів підтримки і стимулювання розвитку взаємодії різних видів транспорту під час обслуговування пасажирів. Низький рівень розвитку мультимодальних перевезень є результатом правової неврегульованості питань організації.

Окрім цього, розвиток мультимодальних пасажирських перевезень в Україні стримується також відсутністю спеціалізованої інфраструктури, здатної надавати мультимодальні послуги під час перевезення пасажирів.

У розвинутих країнах розбудова сучасних мультимодальних пасажирських комплексів здійснюється за рахунок стимулювання процесів створення системи пасажирських хабів, в межах якої реалізуються принципи забезпечення якості на засадах модальності в обслуговуванні пасажирів [21].

У транспортних перевезеннях пасажирів завжди щонайбільше цікавлять комфорт, якість, ціна, сервіс та безпечність поїздки. Раніше у пасажира була менша «зона комфорту», вона охоплювала: зручну подорож у вагонах класу купе або СВ, наявність постільної білизни, наявність вагона-ресторану у поїзді, кондиціонеру та додаткових послуг на вокзалах та у потягах. Але зараз усе змінилося, а особливо умови карантину показали, що пасажиру замало лише комфортної подорожі, чистої білизни, чаю або кави. Пасажир хоче отримати безпечної, швидкої, комфортної подорожі за сприятливою ціною, гарного сервісного обслуговування, якісного гарячого харчування, наявності Інтернету, отримання додаткової інформації про різні додаткові послуги, що надаються різними видами транспорту, мати можливість пільгових перевезень, якісного сервісного обслуговування та ін.

Так що ж таке «зона комфорту пасажира»? «Зона комфорту пасажира» – це стан, коли людина протягом усієї поїздки, починаючи з дому і аж до місця призначення, отримує максимальний спектр послуг різними видами транспорту (можливо, за єдиним квитком), коли, не виходячи з дому, за допомогою смартфона або планшету, не докладаючи додаткових зусиль та нервів, вона може отримати повну інформацію про подорож: ціну поїздки, час у дорозі, обрати зручні види транспорту для себе, сформувати індивідуальний маршрут та пакет послуг.

У «зоні комфорту пасажира» найголовніше – це рівень задоволеності потреби споживача послуги; чим більшою є потреба, тим більшою стає «зона комфорту пасажира». Ключовим інноваційним трендом розвитку залізничного транспорту, що визначає напрями та інструменти зростання пасажирських перевезень, є цифровізація. Тому запровадження новітніх технологій, методів, стратегій приведе до більшої зацікавленості пасажирів у таких послугах.

Отже, для підвищення «зони комфорту пасажира» необхідно розвивати мультимодальні пасажирські перевезення та впроваджувати хаби, що нададуть нові можливості для отримання якісних, комфортабельних послуг із новими, більшими можливостями. З кожним роком, із розвитком усіх видів транспорту та підвищенням вимог пасажирів до якості обслуговування, в тому числі формуванням потреби у мультимодальності перевезень, концепція створення пасажирських хабів ще більш активно почала втілюватися в життя. Сьогодні хаби функціонують не лише в місцях концентрації пасажиропотоку, а й активно формуються на різних видах транспорту із метою підвищення якості обслуговування пасажирів.

Хаб – це транспортний вузол, у якому сходяться транспортні потоки; місце концентрації пасажиропотоків, де відбувається пересадка пасажирів з одного виду транспорту на інший; це вузловий, досить значний за масштабами, транзитний аеропорт,

що розміщується на перетині стратегічних пасажирських маршрутів. Отже, пасажирський хаб є транзитним пунктом, де відбувається пересадка пасажирів на інший напрямок чи вид транспорту, а також надаються послуги із сервісного обслуговування.

Вивчення світового досвіду втілення проектів розвитку інфраструктури сектора пасажирських перевезень дозволило обґрунтувати доцільність формування в Україні системи залізничних пасажирських хабів як комплексу з реалізації мультимодальних перевезень пасажирів на залізничному транспорті. Цікавим прикладом є транспортний вузол «Шінагава» (Shinagawa), розташований в одному з центральних районів Токіо. У ньому перетинаються: міжрегіональний транспорт (швидкісна лінія Токайдо), регіональний транспорт (4 лінії експресних і звичайних залізниць), міський транспорт (2 лінії метрополітену). За рахунок організації маршрутного руху лініями метро фактично через вузол проходять 10 ліній міської системи швидкісного позавуличного транспорту, міський пасажирський транспорт – автобуси та таксі. У вузлі Шінагава розташований великий багатофункціональний центр, що являє собою один із фокусів системи центрів японської столиці. Платформа забезпечує пішохідні зв'язки між собою та прохід до інфраструктури. На ній розташовані: входні групи на кожну з перерахованих вище систем пасажирського транспорту, квиткові каси, зали очікування, об'єкти попутного обслуговування (роздрібна торгівля, кафе, інформаційні служби).

Вся інформація для пасажирів забезпечується єдиною системою, що складається з динамічних табло, інформаційних бюро та терміналів. На транспортно-пересадочному вузлі значна увага приділяється безпеці пасажирів та персоналу, що забезпечується поліцейським патрулюванням, системами відеоспостереження за всіма частинами вузла, спецзасобами (вибухобезпечними урнами, димодетекторами) тощо.

Ще одним прикладом є залізничний вокзал Терміні (Stazione Termini) – найбільший у Римі. Щодня він обслуговує сотні внутрішніх та міжнародних напрямків, пов'язуючи столицю з іншими містами Італії та Європи. Терміні – це не тільки головний залізничний вузол Італії (а подорожувати містами Італії на поїзді неймовірно просто, зручно, легко і недорого), але і можливість швидко потрапити до аеропорту на аероекспресі «Леонардо» або з'їздити в аутлети на спеціальних автобусах-шаттлах, що відправляються звідси ж. Тут працюють аптека, магазини і кафе, є банки і обмінники, кафе і ресторани, супермаркети, центри соціальної допомоги, фітнес-центри, камери схову та пункти розшуку багажу, пошта, відділ поліції, каси, офіси туроператорів та ін. Щодня вокзал Терміні в Римі обслуговує понад 480 тисяч осіб, його річний пасажиропотік перевищує 150 млн [22].

Активно підтримує ініціативу зі створення мультимодальних хабів і Казахстан. Зокрема, у 2018 р. було відкрито мультимодальний транспортний хаб порту Курик, що розміщений на лінії Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту та здатен обслуговувати автомобільні та залізничні пороми незалежно від сезону [21].

Варто констатувати, що розвиток хабів у розвинутих країнах Європи розглядається як ключовий інструмент підвищення якості обслуговування та розвитку мультимодальних перевезень, оскільки їх створення дозволяє досягнути низки суттєвих ефектів, що мають як загальнодержавне, так і вузькогалузеве значення.

В Україні АТ «Укрзалізниця» передбачалося створення залізничного пасажирського хабу в Мукачево з метою покращення пасажирського сполучення з країнами ЄС. Ініціативою передбачалося, що залізничний пасажирський вокзал «Мукачево» з'єднають за допомогою переходу з комбінованою колією, де будуть проведені роботи з облаштування комфортних зон для здійснення посадок на поїзди, що прямуватимуть до Угорщини, Словаччини, Румунії. Однак проєкт досі залишається нереалізованим через відсутність вільних коштів в АТ «Укрзалізниця» [22].

Україна є важливим для європейських та азійських країн транспортним коридором та привабливим туристичним центром, тому створення пасажирських хабів – це ключовий напрям розвитку ефективності функціонування пасажирського комплексу залізничного транспорту. Але хаби потрібні не тільки для розвитку мультимодальних пасажирських та туристичних перевезень – залізничні вокзали можуть стати серцем такого транспортно-пересадочного вузла, що функціонує у взаємозв'язку з усіма іншими видами транспорту. Сфера взаємодії основного залізничного хаба з іншими видами транспорту представлена на рис. 3.

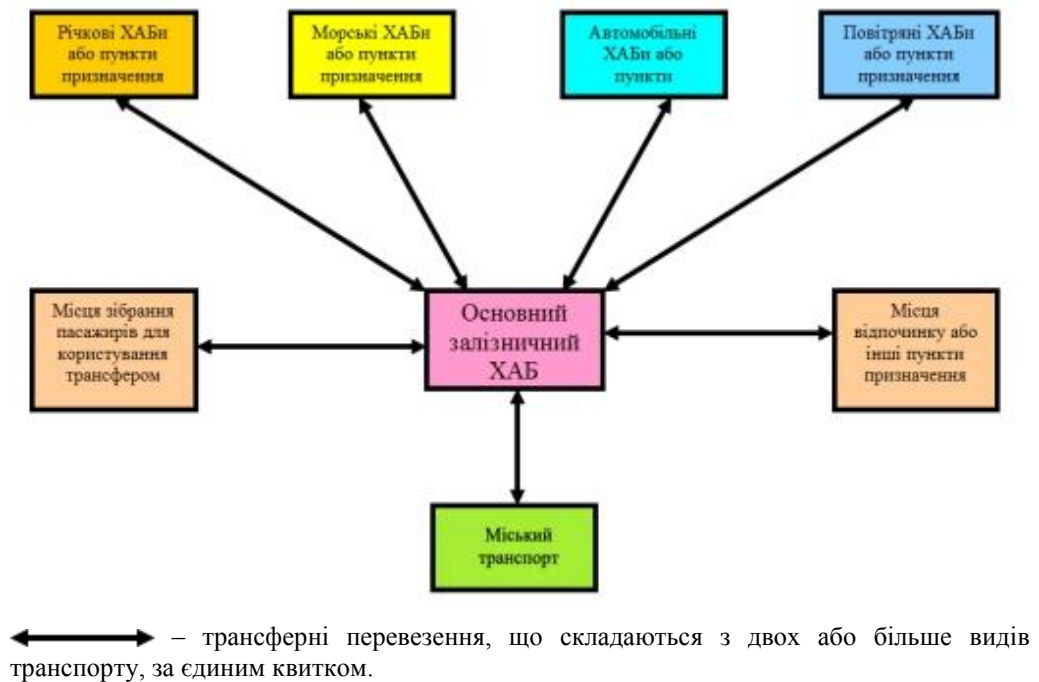

Рис. 3. Сфера взаємодії основного залізничного хаба з іншими видами транспорту [22]

Зараз на залізничних вокзалах надається певний спектр послуг, що не належать до основних їхніх функцій. Зокрема, здійснюється пересадка пасажирів з одного напрямку руху на інший, але вона не зовсім оптимізована і потребує удосконалення; пересадка пасажирів із пасажирських перевезень дальнього сполучення на швидкісні та приміські поїзди й у зворотному русі. Необхідна також додаткова ув'язка графіків руху вказаних поїздів, що потребує зменшення загального терміну руху пасажирів; а ще – пересадка пасажирів із залізничних поїздів на усі можливі види місцевого транспорту (метро, трамвай, тролейбус, автобус) для перевезення їх додому або до інших місцевих вокзалів. Така функція зараз виконується місцевими органами влади. Для вирішення цього питання потрібен системний підхід, що дозволить визначити обсяг необхідних функцій, котрі має виконувати залізничний пасажирський хаб [22].

Закордонний досвід свідчить, що до додаткових функцій залізничних хабів належать: надання торговельно-розважальних та інформаційних послуг для організації зручних умов перебування пасажирів в очікуванні наступних видів транспорту; організація трансферних перевезень пасажирів для їхньої подальшої подорожі іншими видами транспорту (автобусами, літаками, річковими та морськими пароплавами та ін.); надання пасажиром послуг із подорожі різними видами транспорту за єдиним квитком [22].

Доцільно виділити базові та розширені функції, що будуть реалізовуватися в межах залізничного пасажирського хабу. Так, до базових функцій залізничного пасажирського хабу варто віднести: обслуговування в процесі посадки-висадки та переміщення пасажирів за єдиним квитком; санітарно-гігієнічне обслуговування; послуги з відпочинку; організацію виконання вантажних та поштових операцій (камери схову, багажні термінали), зокрема операції зі приймання, зберігання, видачі та переміщення ручної покладі; оформлення документації на багаж, упакування багажу, оренду багажних візків; інформаційно-довідкове обслуговування. До розширених функцій залізничного пасажирського хабу віднесено: надання торговельно-розважальних послуг під час очікування; організацію роздрібної торгівлі через торговельні центри, мафи; організацію культурно-просвітницьких заходів; харчове обслуговування; страхове обслуговування; туристичне обслуговування; побутове обслуговування; фінансово-юридичне обслуговування; додаткове обслуговування [23].

Найголовніша функція хабів – це оптимізація графіку руху пасажирських поїздів різних видів сполучення для скорочення терміну перебування пасажирів на

залізничних вокзалах в очікуванні інших поїздів та пересадочних трансферів.

Для будівництва залізничних транспортних хабів мають бути дотримані такі умови [22]: наявність на конкретній залізничній станції великої кількості поїздів різних напрямків та категорій, із яких пасажирів пересідають для подальшої подорожі на інші поїзди та види транспорту; поєднання у транспортному залізничному хабі усіх видів загальнодержавного та міського транспорту.

Залізничний пересадочний центр не може існувати без трансферних перевезень, загального графіку руху та великої кількості пасажирів. Інакше не може бути, оскільки між залізничним пересадочним центром та аеропортами, річковими та морськими вокзалами майже завжди є певна відстань, котру бажають вчасно подолати багато пасажирів, аби подорожувати далі.

Висновки. Прогресивним напрямом логістичних трендів майбутнього є модернізація інфраструктури пасажирського комплексу транспорту шляхом створення в країні системи пасажирських хабів.

Можна виділити такі логістичні тренди на найближчу перспективу: симуляція складу, гнучкість логістики, автоматизація роботизованих процесів, аналіз великого обсягу даних, сталий розвиток, а зелена логістика.

Майбутнє туристичної індустрії передбачає безпеку, а також урахування комплексу соціальних, екологічних та інших чинників. Туризм значною мірою залежить від місця призначення або нового місця, а також від маркетингових стратегій просування туристичних продуктів. Поведінка клієнтів у туристичній індустрії змінюється внаслідок трендів або тенденцій, у тому числі тих, що нав'язуються потенційним туристам за допомогою сучасних ефективних маркетингових технологій.

Список використаних джерел

1. Martseniuk L., Charkina T., Chernova N., Batmanglich C. Military tourism as a strategic direction of internal tourism in Ukraine. *Philosophy, Economics and Law review*. 2023. Vol. 3. No. 1. P. 116–127. URL: https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_1/116-127.pdf.
2. Марценюк Л. В., Батмангліч К. Напрями зниження негативного впливу коронавірусу на туристичну сферу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 214–221. URL: <https://crust.ust.edu.ua/items/1b53016d-3bf4-4812-a3a4-af66633a7725>.
3. Бараш Ю. С., Марценюк Л. В., Чаркіна Т. Ю. Інноваційний розвиток пасажирських компаній за рахунок обслуговування туристичних перевезень. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5928>.
4. Бандурко А. О., Марценюк Л. В., Власова О. П. Альтернативні напрями розвитку пасажирських залізничних компаній в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2019/5.pdf.
5. Гненний О. М., Марценюк Л. В., Чаркіна Т. Ю., Орловська О. В., Проценко В. М. Туризм як стратегічний напрям розвитку залізничного підприємства : монографія / за заг. ред. Л. В. Марценюк. Дніпро : Журфонд, 2020. 188 с.
6. Чаркіна Т. Ю., Марценюк Л. В., Задоя В. О., Пікуліна О. В. Стратегічні напрями управління готельно-ресторанним бізнесом в умовах кризи. *Економіка та держава*. 2021. № 2. С. 19–23.
7. Kovalenko-Marchenkova Ye., Verkhoglyadova N., Kakhovska O. Foreign experience of «green construction» promotion and possibility of its implementation in Ukraine // *Sustainable housing and human settlement : monograph. Chapter VI. Dnipro, Bratislava : SHEE «Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture» ; Slovak University of Technology in Bratislava, 2018. 263 p. P. 215–221.*
8. Kovalenko-Marchenkova Ye., Verkhoglyadova N., Kakhovska O. Economic insecurity transformation in conditions of structural modernization of the Ukrainian economy // *Economic security at risk: findings from digitalization of the national economy : collective monograph. Bydgoszcz, Poland : University of Economy in Bydgoszcz ; Publishing House, 2019. Vol. 5. 316 p. P. 37–63.*
9. Kovalenko-Marchenkova Ye. Management of human resources reward system as the element of enterprise's effectiveness // *Scientific approaches to modernizing the economic system: vector of development : collective monograph. Lviv-Toruń : Liha-Press, 2020. 392 p. P. 115–132.*
10. Kovalenko-Marchenkova Ye., Kakhovska O., Galushko O. Green construction as a priority vector of the Ukrainian construction industry development. *Economic-administrative and informative-analytical innovations in construction : International scientific-practical conference (Kyiv, May 23–24, 2019)*. Kyiv, 2019. P. 84–85.
11. Kovalenko-Marchenkova Ye., Luchaninova O., Markina L., Zhovnirchuk Ya., Mishchenko D. Professional competence development of future professionals in vocational education for the labour market. *Práxis Educacional, Vitória da Conquista – Bahia Brasil*. 2020. Edição Especial. Vol. 16. № 37. P. 203–223.
12. Гребенюк Г. М., Чаркіна Т. Ю., Марценюк Л. В., Пікуліна О. В. Інноваційний підхід

до розвитку туризму та готельно-ресторанного бізнесу України в умовах кризи. *Агроевіт*. 2021. № 5/6. С. 57–62.

13. Марценюк Л. В., Гненний М. В., Фурфаро Р. Розробка напрямів відновлення туристичної сфери України з урахуванням світових інновацій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 339–345. URL: <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/1/1-2023-339-345.pdf>.

14. Pshinko O., Martseniuk L., Bobyl V., Kakhovska O. Economic and mathematical models of development of the railway tourism. *International Transport Infrastructure, Industrial Centers and Corporate Logistics : Fifteenth Scientific and Practical International Conference* (NTI-UkrSURT 2019). 2019. Vol. 67. 06044. URL: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2019/08/shsconf_NTUkrSURT2019_06044/shsconf_NTUkrSURT2019_06044.html.

15. Martseniuk L., Cherniak N., Tishchenkova S., Botvinov R. Economy, public administration and legal relations under the permanent armed conflicts: paradoxes and regularities of development. *Economic Annals-XXI*. 2020. Vol. 181. Issue 1–2. P. 4–17.

16. How the war in Ukraine will affect European tourism. *Globetrender*. URL: <https://globetrender.com/2022/04/28/how-the-war-in-ukraine-will-affect-european-tourism>.

17. Hristov I., Chirico A. The role of sustainability key performance indicators (KPIs) in Implementing Sustainable Strategies. *Sustainability*. 2019. Vol. 11. Issue 20. 5742. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/20/5742>.

18. Ahonen V., Merisalo V., Hussain S., Pekkala V., Leviäkangas P. Are smart mobility pilots in Finland fostering sustainability? – An assessment. *Transport Research Arena (TRA) Conference*. 2023. P. 3869–3876. URL: <https://oulurepo.oulu.fi/bitstream/handle/10024/46824/nbnfioulu-202312153834.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

19. Кожухівська Р. Б. Логістичний Інтернет-провайдинг у туризмі. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2019. № 4. С. 196–200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2019_4_36.

20. Pshinko O., Charkina T., Martseniuk L., Orlovska O. Hubs as a Key Tool for Improving the Quality of the Service and Development of Multimodal Passenger Traffic. *Transport Problems*. 2022. Vol. 17. Issue 1. P. 201–214. URL: <https://crust.ust.edu.ua/items/e3aba693-8f14-48f0-a222-a5ae52feb5ce>.

21. Martseniuk L., Kandel B. K., Kovalenko-Marchenkova Ye. Passenger Transport Hubs: Thematic Overview. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. Vol. 2. No. 1. P. 76–87. URL: <https://crust.ust.edu.ua/items/e3aba693-8f14-48f0-a222-a5ae52feb5ce>.

22. Чаркіна Т. Ю. Теоретико-методологічні основи формування системи антикризового управління пасажирським комплексом залізничного транспорту : дис. ... д-ра екон. наук / 08.00.03. Харків, 2021. 565 с.

23. Басовський І. С., Марценюк Л. В. Залізничний туризм як інструмент забезпечення сталого розвитку і розумної мобільності населення. *Світові досягнення і сучасні тенденції розвитку туризму та готельно-ресторанного господарства : матеріали II Міжнародної науково-практ. конф.* (м. Запоріжжя, 10 лист. 2023 р.). Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2023. С. 399–402.

Надійшла до редакції 14.12.2023

References

1. Martseniuk, L., Charkina, T., Chernova, N., Batmanghlich, C. (2023) Military tourism as a strategic direction of internal tourism in Ukraine. *Philosophy, Economics and Law review*. Vol. 3. No. 1, pp. 116–127. URL: https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_1/116-127.pdf.

2. Martseniuk, L. V., Batmanghlich, K. (2020) Napriamy znyzhennia nehatyvnoho vplyvu koronavirusu na turystychnu sferu [Directions for reducing the negative impact of the coronavirus on the tourism sector]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 214–221. URL: <https://crust.ust.edu.ua/items/1b53016d-3bf4-4812-a3a4-af66633a7725>. [in Ukr.].

3. Barash, Yu. S., Martseniuk, L. V., Charkina, T. Yu. (2017) Innovatsiyni rozvytok pasazhyrskykh kompanii za rakhunok obsluhovuvannia turystychnykh perevezen [Innovative development of passenger companies at the expense of tourist transport services]. *Efektivna ekonomika*. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5928>. [in Ukr.].

4. Bandurko, A. O., Martseniuk, L. V., Vlasova, O. P. (2019) Alternatyvni napriamy rozvytku pasazhyrskykh zaliznychnykh kompanii v Ukraini [Alternative directions of development of passenger railway companies in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2019/5.pdf. [in Ukr.].

5. Hnennyi, O. M., Martseniuk, L. V., Charkina, T. Yu., Orlovska, O. V., Protsenko, V. M. (2020) Turyzm yak stratehichni napriam rozvytku zaliznychnoho pidpriemstva [Tourism as a strategic direction for the development of railway enterprises] : monohrafiia / za zah. red. L. V. Martseniuk. Dnipro : Zhurfond. 188 p. [in Ukr.].

6. Charkina, T. Yu., Martseniuk, L. V., Zadoia, V. O., Pikulina, O. V. (2021) Stratehichni napriamy upravlinnia hotelno-restorannym biznesom v umovakh kryzy [Strategic directions of hotel and restaurant business management in crisis conditions]. *Ekonomika ta derzhava*. № 2, pp. 19–23. [in Ukr.].

7. Kovalenko-Marchenkova, Ye., Verkhoglyadova, N., Kakhovska, O. (2018) Foreign

experience of «green construction» promotion and possibility of its implementation in Ukraine // Sustainable housing and human settlement : monograph. Chapter VI. Dnipro, Bratislava : SHEE «Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture» ; Slovak University of Technology in Bratislava. 263 p., pp. 215–221.

8. Kovalenko-Marchenkova, Ye., Verkhoglyadova, N., Kakhovska, O. (2019) Economic insecurity transformation in conditions of structural modernization of the Ukrainian economy // Economic security at risk: findings from digitalization of the national economy : collective monograph. Bydgoszcz, Poland : University of Economy in Bydgoszcz ; Publishing House. Vol. 5. 316 p., pp. 37–63.

9. Kovalenko-Marchenkova, Ye. (2020) Management of human resources reward system as the element of enterprise's effectiveness // Scientific approaches to modernizing the economic system: vector of development : collective monograph. Lviv-Toruń : Liha-Press. 392 p., pp. 115–132.

10. Kovalenko-Marchenkova, Ye., Kakhovska, O., Galushko, O. (2019) Green construction as a priority vector of the Ukrainian construction industry development. *Economic-administrative and informative-analytical innovations in construction : International scientific-practical conference* (Kyiv, May 23-24, 2019). Kyiv, pp. 84–85.

11. Kovalenko-Marchenkova, Ye., Luchaninova, O., Markina, L., Zhovnirchuk, Ya., Mishchenko, D. (2020) Professional competence development of future professionals in vocational education for the labour market. *Práxis Educacional, Vitória da Conquista – Bahia Brasil*. Edição Especial. Vol. 16. № 37, pp. 203–223.

12. Hrebenuk, H. M., Charkina, T. Yu., Martseniuk, L. V., Pikulina, O. V. (2021) Innovatsiyni pidkhd do rozvytku turyzmu ta hotelno-restorannoho biznesu Ukrainy v umovakh kryzy [Innovative approach to the development of tourism and hotel and restaurant business of Ukraine in crisis conditions]. *Ahrosvit*. № 5/6, pp. 57–62. [in Ukr.].

13. Martseniuk, L. V., Hnennyi, M.V., Furfaro, R. (2023) Rozrobka napriamiv vidnovlennia turystychnoi sfery Ukrainy z urakhuvanniam svitovykh innovatsii [Development of directions for the restoration of the tourism sphere of Ukraine taking into account global innovations]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 339–345. URL: <https://visnik.dpuvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/1/1-2023-339-345.pdf>. [in Ukr.].

14. Pshinko, O., Martseniuk, L., Bobyl, V., Kakhovska, O. (2019) Economic and mathematical models of development of the railway tourism. *International Transport Infrastructure, Industrial Centers and Corporate Logistics : Fifteenth Scientific and Practical International Conference* (NTI-UkrSURT 2019). Vol. 67. 06044. URL: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2019/08/shsconf_NTI-UkrSURT2019_06044/shsconf_NTI-UkrSURT2019_06044.html.

15. Martseniuk, L., Cherniak, N., Tishchenkova, S., Botvinov, R. (2020) Economy, public administration and legal relations under the permanent armed conflicts: paradoxes and regularities of development. *Economic Annals-XXI*. Vol. 181. Issue 1–2, pp. 4–17.

16. How the war in Ukraine will affect European tourism. *Globetrender*. URL: <https://globetrender.com/2022/04/28/how-the-war-in-ukraine-will-affect-european-tourism>.

17. Hristov, I., Chirico, A. (2019) The role of sustainability key performance indicators (KPIs) in Implementing Sustainable Strategies. *Sustainability*. Vol. 11. Issue 20. 5742. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/20/5742>.

18. Ahonen, V., Merisalo, V., Hussain, S., Pekkala, V., Leviäkangas, P. (2023) Are smart mobility pilots in Finland fostering sustainability? – An assessment. *Transport Research Arena (TRA) Conference*, pp. 3869–3876. URL: <https://oulu.repo.oulu.fi/bitstream/handle/10024/46824/nbnfioulu-202312153834.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

19. Kozhukhivska, R. B. (2019) Lohistychnyi Internet-provaidnyh u turyzmi [Logistics Internet-providing in tourism]. *Derzhava ta rehiony. Seriya : Ekonomika ta pidpriemnytstvo*. № 4, pp. 196–200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2019_4_36. [in Ukr.].

20. Pshinko, O., Charkina, T., Martseniuk, L., Orlovska, O. (2022) Hubs as a Key Tool for Improving the Quality of the Service and Development of Multimodal Passenger Traffic. *Transport Problems*. Vol. 17. Issue 1, pp. 201–214. URL: <https://crust.ust.edu.ua/items/e3aba693-8f14-48f0-a222-a5ae52feb5ce>.

21. Martseniuk, L., Kandel, B. K., Kovalenko-Marchenkova, Ye. (2022) Passenger Transport Hubs: Thematic Overview. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 2. No. 1, pp. 76–87. URL: <https://crust.ust.edu.ua/items/e3aba693-8f14-48f0-a222-a5ae52feb5ce>.

22. Charkina, T. Yu. (2021) Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia systemy antykrizovoho upravlinnia pasazhyrskym kompleksom zaliznychnoho transportu [Theoretical and methodological foundations of the formation of the system of anti-crisis management of the passenger complex of railway transport] : dys. ... d-ra ekon. nauk / 08.00.03. Kharkiv. 565 p. [in Ukr.].

23. Basovskyi, I. S., Martseniuk, L. V. (2023) Zaliznychnyi turizm yak instrument zabezpechennia staloho rozvytku i rozumnoi mobilnosti naselennia [Railway tourism as a tool for ensuring sustainable development and reasonable mobility of the population]. *Svitovi dosiahnennia i suchasni tendentsii rozvytku turyzmu ta hotelno-restorannoho hospodarstva : materialy II Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf. (m. Zaporizhzhia, 10 lyst. 2023 r.)*. Zaporizhzhia : NU «Zaporizka politekhnika», pp. 399–402. [in Ukr.].

23. Basovskyi I.S., Marceniuk L.V. Zaliznychnyy turizm yak instrument zabezpechennya staloho rozvytku i rozumnoyi mobil'nosti naselennya [Railway tourism as a tool for ensuring sustainable

development and reasonable mobility of the population]. World achievements and modern trends in the development of tourism and the hotel and restaurant industry: materials of the II International Scientific and Practical Conference, Zaporizhzhia, November 10, 2023 [Electronic resource]: collective of authors; in general ed. Prof. V. M. Zaitseva; Electron. data. – Zaporizhzhia: NU "Zaporizhzhia Polytechnic", 2023. – 1268 p. P.399-402. [in Ukr.].

ABSTRACT

Larysa Martseniuk, Yevheniia Kovalenko-Marchenkova, Mykola Hnennyi, Anatoliy Zhilkin. Directions of logistics trends in the transport sector taking into account martial status and intelligent mobility. The article outlines directions for the development of logistics in tourism and provides effective recommendations for the introduction of various types of logistics operations in the tourism industry in Ukraine. Tourism is a business related to the organization and conduct of vacations and visiting tourist attractions. Logistics refers to a set of services that facilitate the physical transportation of goods, cross-border trade and cross-border business. In both commercial and public sectors, effective management and information technology solutions are necessary to ensure high-quality logistics. In today's global business environment, a country's competitiveness is determined by its ability to manage logistics.

Reliable supply chains and service provision for sellers are important factors. The complexity of global supply systems is increasing. The environment is the main attraction for travelers seeking a tourism product. Landscape, seascape, beaches and climate are examples of natural resources. Various attractions are also available to tourists, from historical sites to amusement parks. In addition, the tourism sector offers social attractions, such as interacting with local people and learning about their way of life. Logistics trends in logistics for the near future have been formed. Special attention is paid to the transport component of tourist activity. Emphasis was placed on the need to observe security conditions, especially during martial law. Modernization of the infrastructure of the passenger complex of transport through the creation of a system of passenger transport hubs in the country is a progressive direction of the logistic trend of the future.

Logistics trends in logistics for the near future have been formed: warehouse simulation, flexibility of logistics, automation of robotic processes, analysis of large volumes of data, sustainable development and green logistics.

The future of the tourism industry involves safety, as well as taking into account a complex of social, environmental and other factors. Tourism is largely dependent on the destination or new location and marketing strategies to promote tourism products. The process of customer behavior in the tourism industry changes as a result of trends or tendencies, including those imposed on potential tourists with the help of modern effective marketing technologies.

Keywords: *tourism, logistics, transport logistics, tourism logistics, smart mobility.*

УДК 353:351.862.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-248-254

Алла ТАРАСЮК[©]

кандидат економічних наук, доцент
(Херсонський національний технічний університет,
м. Хмельницький, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТІВ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Проекти розвитку особливо важливі для економіки України, котра несе важкі втрати в результаті дії воєнного стану. Вивчено проблеми впровадження проєктів економічного розвитку та обґрунтовано доцільність їх застосування. Розроблено науково обґрунтовані концептуальні засади та практичні рекомендації стосовно основних тенденцій управління проєктами розвитку. Встановлено, що особливостями проєктів розвитку є те, що до цілей належать не тільки кінцеві результати проєкту, але й обрані шляхи досягнення цих цілей. Запропоновані заходи дозволяють забезпечити керованість процесу реалізації проєкту, завдяки аналізу інструментів, здійсненню оцінки ризиків проєкту та запобіганню останнім. Для забезпечення розбудови і повоєнного розвитку доцільно об'єднати зусилля держави і суб'єктів господарювання в спільній програмі розвитку національної економіки

Ключові слова: *проєкт економічного розвитку, повоєнна розбудова, управління проєктами.*

© А. Тарасюк, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7765-502X>

tarasiuk29@gmail.com

Постановка проблеми. Проблематика розбудови економіки України на сьогодні набуває особливої актуальності. В умовах, коли активні воєнні дії на території України продовжуються більше двох років, втрачено частину економічного потенціалу, держава послідовно провадить численні реформи у різних сферах, спрямовані на стабілізацію економіки та створення умов для післявоєнної розбудови. Застосування проєктів економічного розвитку в розбудові національної економіки актуальне та вимагає додаткових досліджень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми використання підходів управління проєктами в економіці України досліджували у своїх працях такі вітчизняні вчені, як Л. Батенко, О. Бабчук, Р. Будинський, В. Верба, Н. Кукудяк, Н. Краснокутська, А. Лезіна, В. Москалюк, Н. Шпак та ін. Економічні, соціальні і політичні реалії актуалізують вивчення проєктів економічного розвитку як проблематику, що має теоретико-прикладне значення.

Мета статті – всебічно дослідити особливості застосування проєктів економічного розвитку в процесі розбудови України в умовах післявоєнного відновлення економіки.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану однією з найбільш нагальних проблем підприємств в Україні, які продовжують функціонувати, попри всі виклики сучасності, є формування позабюджетних інвестицій.

Створення національної програми розвитку для післявоєнного відновлення економіки України посприє залученню додаткових інвестицій і дасть можливість суб'єктам господарювання, реалізуючи проєкти економічного розвитку, розширити можливості реалізації конкретних проєктів.

Для успішного застосування проєктів економічного розвитку в умовах післявоєнного відновлення, необхідно забезпечити оптимальне поєднання таких складових: команду, що реалізує проєкт, процедурну модель та програмне забезпечення.

Проєкти розбудови і розвитку, спрямовані на досягнення економічних та соціальних цілей. Тому їх особливостями є те, що до цілей належать не тільки кінцеві результати проєкту, але й обрані шляхи досягнення цих цілей (наприклад, застосовані в проєкті технології). Досягнення цілей проєкту може бути реалізоване різними способами.

Оцінити ефективність використання цих способів допоможуть критерії успішності досягнення поставлених цілей.

Терміни та вартість (його цільова функція) є основними критеріями оцінки виконання проєкту, а заплановані цілі та якість – основними обмеженнями при розгляді та оцінюванні різноманітних варіантів.

Із метою забезпечення ефективного управління проєктами розбудови та розвитку в період післявоєнного відновлення необхідно активно використати економічні важелі. Технологічна складова та ресурсне забезпечення становлять запоруку успіху, дозволяючи впливати на результати: якість, строки та вартість виконання робіт.

Невизначеність умов реалізації проєктів розбудови (оскільки активна фаза воєнних дій не закінчилась) буде потребувати застосування додаткових заходів, що забезпечують ефективність проєкту, таких як: відповідні методи обліку, раціональне планування проєкту, оптимальні умови укладання контрактів. Обов'язковим в умовах невизначеності є аналіз ризиків.

Детальний аналіз ризиків дозволяє забезпечити управління ними від нівелювання до попередження.

У табл. 1 наведено перелік основних ризиків проєктів розвитку та можливі методи запобігання їм [4-5].

Успіх реалізації проєктів розвитку, значною мірою, буде визначатися досконалістю застосованої організаційної структури. Найбільшої уваги вимагають склад елементів системи управління та зв'язки між ними. Посадові та структурні одиниці, зв'язки, що виникають між ними, а також процеси прийняття рішень, визначають ефективність прийняття рішень і виконання робіт.

В умовах невизначеності зовнішнього середовища, та участі у проєктах розвитку органів місцевого самоврядування, основною вимогою до організаційних структур управління є забезпечення динамізму, оскільки проєкт живе й розвивається протягом життєвого циклу як відкрита система, що активно взаємодіє із зовнішнім середовищем. Таким вимогам відповідає матрична і функціональна структури.

Таблиця 1

Оцінка ризиків проєктів розвитку та методів запобігання

Вид ризику	Методи запобігання ризикам	Відповідальний виконавець
Недостатня достовірність прогнозу зміни вартості матеріалів	Збір статистичних даних для прогнозування	Аналітик проєкту
Зміна ринкових умов	Зміна плану проєкту	Куратор проєкту
Порушення строків видачі документації	Розробка умов контракту з передбаченими санкціями за затримку і мотиваційними заходами за дострокове оформлення документації	Замовник
Нестача кваліфікованих кадрів	Відбір кадрів, навчання та підвищення кваліфікації, створення кадрового резерву	Куратор проєкту
Порушення строків фінансування	Пошук альтернативних джерел фінансування; фінансове планування; перегляд графіка	Аналітик проєкту Куратор проєкту
Застосування невідповідних методів планування	Удосконалення планів проєкту	Аналітик проєкту Куратор проєкту
Зміна цілей проєкту	Розробка і підписання додаткових угод	Куратор проєкту
Нестабільне фінансування	Пошук та залучення альтернативних джерел фінансування; призупинення проєкту; аналіз витрат та їх зменшення	Інвестор Економіст проєкту
Зрив строків та обсягів кредитування	Пошук та залучення альтернативних джерел фінансування	Інвестор

У табл. 2 наведено аналіз переваг використання різних організаційних структур управління проєктами розвитку [4-5].

Таблиця 2

Аналіз переваг організаційних структур управління

Характеристики	Види організаційних структур управління		
	Функціональна	Матрична	Проектна
Повноваження куратора проєкту	Слабкі або відсутні	Обмежені	Від високих до необмежених
Функції куратора проєкту	Тимчасова зайнятість	Повна зайнятість	Повна зайнятість
Персонал команди проєкту	Тимчасова зайнятість	Тимчасова зайнятість	Повна зайнятість

З метою забезпечення успішної реалізації на етапі організаційного проєктування рекомендується розробка організаційної, методичної та довідкової документації, а саме:

- що містить найбільш ефективну для кожного конкретного проєкту організаційну структуру управління;
- щодо планування й оцінки складу структурних одиниць;
- детальних посадових інструкцій (регламентів, рольових інструкцій);
- точних технологічних карт процесів (організаційна структура управління проєктом).

Етапи життєвого циклу проєкту розвитку можна представити як послідовність 4-х етапів:

- 1-й етап. Здійсненість. Має такі складові: формулювання проєкту, аналіз здійсненності, розробку стратегії та її затвердження.
- 2-й етап. Планування та розробка. Має такі складові: базовий план, витрати та розклад, умови та строки контракту, планування.
- 3-й етап. Виконання робіт. Має такі: виробництво, поставки, виконання робіт, випробовування, тестування.
- 4-й етап. Завершення. Має такі складові: введення в експлуатацію, остаточні випробовування, обслуговування.

Управління проектами розвитку доцільно здійснювати шляхом використання прийомів управління проектом.

При цьому кожен процес управління являє собою послідовність взаємопов'язаних заходів, виконання яких забезпечує досягнення запланованого результату проекту.

Процеси управління пов'язані своїми результатами – результат виконання одного стає початковою інформацією для іншого. На рис. 1 наведено алгоритм процесу управління проектом розвитку.

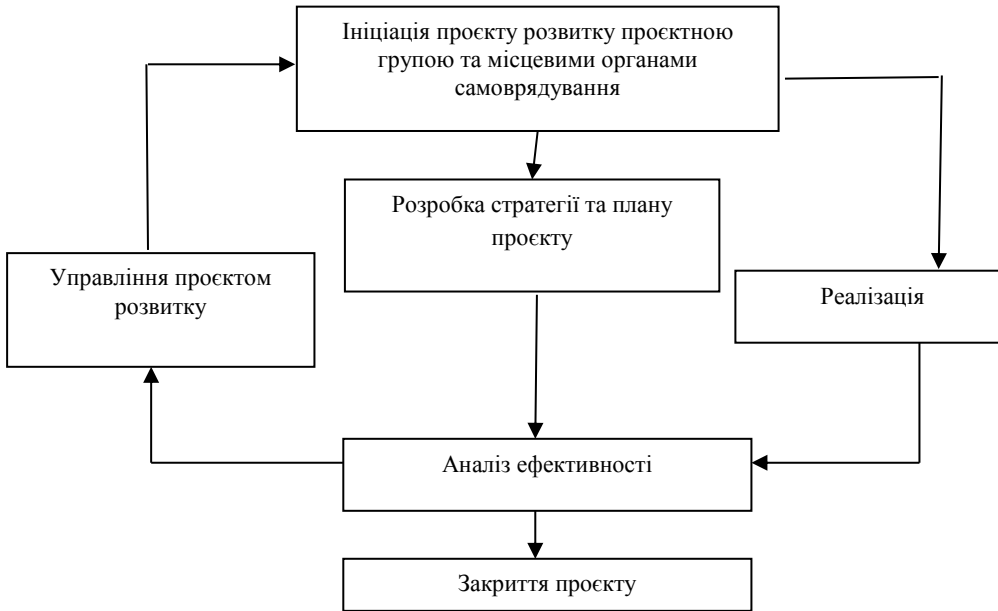

Рис. 1. Алгоритм процесу управління проектом розвитку

Алгоритм процесу управління проектом розвитку слід розпочати з процесу ініціації проекту розвитку проектною групою, місцевими органами самоврядування та прийняття інвестором рішення щодо початку виконання проекту.

Процес ініціації містить в собі:

- ідею щодо створення проекту розбудови та розвитку;
- оцінку його економічної і соціальної значущості (відповідності стратегії розвитку регіону) обґрунтованості проекту (ціноутворення, звітність, ризики);
- узгодження плану реалізації проекту розвитку (потреба в ресурсах, робочій силі, фінансуванні);
- юридичне забезпечення успішної реалізації проекту.

На рис. 2 наведено основні складові системи управління проектами розвитку.

Процес ініціації проекту розвитку проектною групою та місцевими органами самоврядування повинен стати першим компонентом системи управління проектами розвитку.

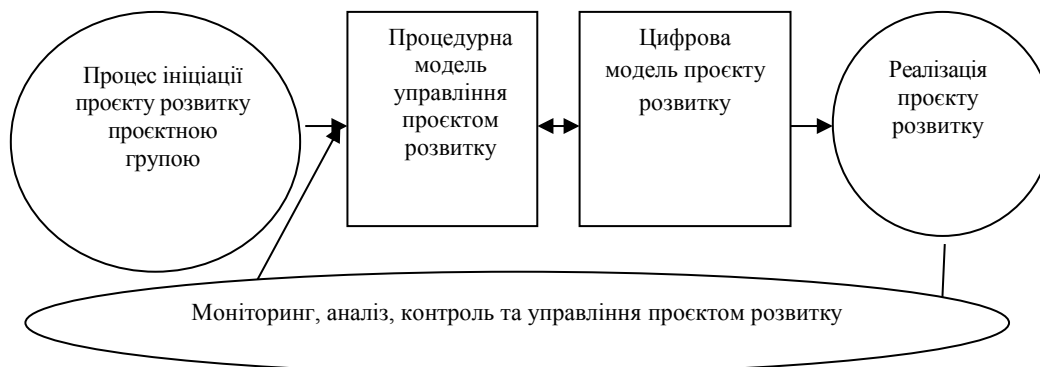

Рис. 2. Складові системи управління проектами розвитку

Планування проекту розвитку складається з: оцінки і вибору найбільш значущих критеріїв успіху проекту розвитку як економічного так і соціального характеру; розробки плану управління проектом розвитку; визначення значущих складових проекту та розрахунку сіткового графіка проекту.

Планування проекту розвитку передбачає розробку:

- організаційного плану проекту розвитку (формалізована модель проекту);
- технічного плану проекту розвитку (цифрова модель проекту).

Формалізована модель проекту розвитку відображає реальну та бажану картину взаємодії внутрішніх та зовнішніх учасників. Її мета – впорядкувати процес управління проектом і розподілити зони відповідальності ключових учасників проекту.

Отже, до елементів складу процедурної моделі управління проектами розвитку належать:

1) бізнес-процеси – низка сервісів, які забезпечують роботи з реалізації проекту розвитку відповідно до сіткового графіка виконання робіт. При цьому значна увага приділяється відповідальності виконавців;

2) рольові інструкції – детальний опис обов'язків підрозділів та відповідальних осіб усередині етапів реалізації проекту. Такий опис складається для запобігання дублюванню робіт і відповідальності;

3) регламенти взаємодії – опис функцій виконавців, котрі взаємодіють у межах етапів проекту з чітким описом вхідних даних та вихідних результатів, а також термінів виконання (табл. 3) [4-5];

Таблиця 3

Обов'язкові складові регламенту взаємодії

Учасник проекту	Делеговані повноваження	Вхідний документ	Вихідний документ	Термін виконання (дні)
Погодження та затвердження вартості першого етапу робіт				
Куратор проекту	Погодження та затвердження. Відповідальний	Вартість першого етапу (розроблена)	Вартість першого етапу (затверджена)	10
Інвестор	Погоджує та затверджує	Вартість першого етапу (розроблена)	Вартість першого етапу (затверджена)	10

4) шаблони звітів: екран виконання сіткового графіка робіт; екран використання ресурсів; екран виконання умов договірної вартості; екран поставки основних матеріалів;

5) система мотивації – система заходів, які стимулюють мотивацію учасників до творчого і відповідального виконання своїх обов'язків;

6) оргструктура управління проектом – затверджений документ, що закріплює ієрархічну структуру робіт проекту, допомагає визначити набір функціональних обов'язків та необхідних повноважень на кожному з етапів для кожного з ключових учасників проекту;

7) типові договори, типові ризики.

Забезпечення виконання проекту розвитку передбачає координацію наявних ресурсів для виконання плану. Процеси виконання покликані поєднати облік процесів виконання, тобто збір та розподіл інформації про використання ресурсів для досягнення поставлених цілей між учасниками проекту. Інформація надається у вигляді звітів.

Як складові звіту застосовують:

- звіт первинних підрозділів про обсяги, терміни і вартість виконання робіт;
- звіт про терміни і вартість поставки матеріалів на об'єкт;
- звіт про дотримання норм використання матеріалів;
- звіт про обсяги і терміни фінансування тощо.

Процеси аналізу передбачають визначення відповідності плану та результатів виконання проекту встановленим цілям та критеріям успіху, прийняття рішень щодо необхідності використання коригуючих впливів.

Запорукою успіху реалізації проекту є аналіз виконання проекту розвитку. Аналіз здійснюється економічною службою проекту та містить в собі оцінку відхилень планових і фактичних показників складених на базі поданих звітів, що дозволяє вчасно розробляти та впроваджувати заходи, необхідні для компенсації наслідків відхилень.

Процеси управління охоплюють розробку заходів корекції. Основними важелями управління є задачі та цілі проекту. Скорочення строків виконання фази проекту відповідно до затвердженого сіткового графіка забезпечується:

- залученням додаткових ресурсів;
- зміною графіків роботи.

Процеси завершення – це закінчення всіх операцій у проекті.

Куратори проектів координують основні аспекти реалізації проекту: строки, витрати та якість результату. Як правило саме ефективне управління строками робіт є запорукою успішної реалізації проекту. Тож основну увагу приділяють календарному плануванню робіт та контролю виконання сіткового графіка.

Висновки. Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що реалізація проектів розвитку в Україні може стати основою розбудови економіки в сучасних умовах. Основними інструментами системи управління проектами розвитку є: команда управління проектом розвитку; процедурні моделі; програмне забезпечення для управління проектами розвитку.

Запропонований алгоритм використання засобів управління проектами для забезпечення економічного розвитку в Україні набуває особливої актуальності в умовах післявоєнного відновлення економіки. Для забезпечення розбудови і повоєнного розвитку доцільно об'єднати зусилля держави і суб'єктів господарювання в спільній програмі розвитку національної економіки.

Список використаних джерел

1. Hansen L. K., Svejvig P. Seven Decades of Project Portfolio Management Research (1950–2019) and Perspectives for the Future. *Project Management Journal*. 2022. Vol. 53. Issue 3. P. 277–294. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/87569728221089537>.
2. Батенко Л., Лезіна А., Москалюк В. Забезпечення зрілості управління проектами: методичні підходи та практична реалізація. *Економічний аналіз*. 2020. Т. 30. № 1. Ч. 1. С. 22–37. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1722/6565656834>.
3. Будинський Р. З., Шпак Н. О. Вітчизняний та іноземний досвід управління бізнес-проектами підприємств. *Інфраструктура ринку*. 2020. № 43. С. 313–318.
4. Верба В. А. Передумови успішної реалізації проектів розвитку. *Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ*. 2009. № 3(19). С. 34–39.
5. Лезіна А. В. Управління цінністю проектів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Київ, 2018. 20 с.
6. Овещька О. В., Бабчук О. Дослідження стратегічного потенціалу промислового підприємства на прикладі ДП ВО «Карпати». *Креативність, підприємництво, інновації: управлінські та освітні тренди майбутнього (IMPULSE 2021) : матеріали Міжнародної науково-техн. конф.* (м. Харків, 26-27 трав. 2021 р.). Харків, 2021. С. 29–32.
7. Овещька О. В., Кукудяк Н. В. Управління проектами: стан та перспективи розвитку підприємства. *Економіка і організація управління*. 2022. № 2(46). С. 139–148.
8. Краснокутська Н. С., Осетрова Т. О. Еволюція розвитку та сучасні тренди в управлінні проектами. *Економічний аналіз*. 2018. Т. 28. № 1. С. 236–242. URL: <https://doi.org/10.35774/econa2018.01.236>.

Надійшла до редакції 13.12.2023

References

1. Hansen, L. K., Svejvig, P. (2022) Seven Decades of Project Portfolio Management Research (1950–2019) and Perspectives for the Future. *Project Management Journal*. Vol. 53. Issue 3, pp. 277–294. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/87569728221089537>.
2. Batenko, L., Liezina, A., Moskaliuk, V. (2020) Zabezpechennia zrilosti upravlinnia proektamy: metodychni pidkhody ta praktychna realizatsiia [Ensuring project management maturity: methodological approaches and practical implementation]. *Ekonomichniy analiz*. Vol. 30. № 1. Part 1, pp. 22–37. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1722/6565656834>. [in Ukr.].
3. Budynskiy, R. Z., Shpak, N. O. (2020) Vitchyzniani ta inozemnyi dosvid upravlinnia biznes-proektamy pidpriemstv [Domestic and foreign experience in managing business projects of enterprises]. *Infrastruktura rynku*. № 43, pp. 313–318. [in Ukr.].
4. Verba, V. A. (2009) Peredumovy uspishnoi realizatsii proektiv rozvytku [Prerequisites for the successful implementation of development projects]. *Visnyk Kryvorizkoho ekonomichnoho instytutu KNEU*. № 3(19), pp. 34–39. [in Ukr.].
5. Liezina, A. V. (2018) Upravlinnia tsinnistiu proektiv [Project value management] : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04. Kyiv. 20 p. [in Ukr.].
6. Ovetska, O. V., Babchuk, O. (2021) Doslidzhennia stratehichnoho potentsialu promyslovoho pidpriemstva na prykladi DP VO «Karpaty» [A study of the strategic potential of an industrial enterprise

using the example of the SE PA «Karpaty»). *Kreatyvnyist, pidprijemnytstvo, innovatsii: upravlinski ta osviti treny maibutnoho (IMPULSE 2021) : materialy Mizhnarodnoi naukoivo-tekh. konf.* (m. Kharkiv, 26-27 trav. 2021 r.). Kharkiv, pp. 29–32. [in Ukr.].

7. Ovetska, O. V., Kukudiak, N. V. (2022) Upravlinnia proiektamy: stan ta perspektyvy rozvytku pidprijemstva [Project management: state and prospects of enterprise development]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*. № 2(46), pp. 139–148. [in Ukr.].

8. Krasnokutska, N. S., Osetrova, T. O. (2018) Evoliutsiia rozvytku ta suchasni treny v upravlinni proektamy [Evolution of development and modern trends in project management]. *Ekonomichniy analiz*. T. 28. № 1, pp. 236–242. URL: <https://doi.org/10.35774/econa2018.01.236>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Alla Tarasiuk. Peculiarities of implementation of economic development projects in Ukraine. The goal is a comprehensive study of the peculiarities of the application of economic development projects in the process of building Ukraine in the conditions of post-war economic recovery. The importance of development projects for the economy of any country is determined by their ability to create a large number of jobs, the possibility of consuming products from many sectors of the economy and ensuring sustainable economic development. This ability is especially important for the economy of Ukraine, which is suffering heavy losses as a result of the martial law, the destruction of part of the production potential, and significant losses of the workforce.

The economic effect of development is enhanced by the multiplier effect. To solve scientific problems, the following are used: comparative analysis of empirical data; abstract logical generalization. In the process of analysis, it was established that the successful implementation of development projects is designed to create conditions for solving the main problems in both society and the economy, and the foundations will be created for the beginning of a new stage of development of Ukraine, that is why the study of the possibilities of applying economic development projects in the conditions of recovery and development of Ukraine on time.

The problems of implementing economic development projects were studied and the expediency of their application was substantiated. Scientifically based conceptual principles and practical recommendations regarding the main trends of management of development projects have been developed. It has been established that the features of development projects are that the goals are not only the final results of the project, but also the chosen ways of achieving these goals. The proposed measures make it possible to ensure the controllability of the project implementation process, thanks to the analysis of tools, the implementation of project risk assessment and their prevention, the use of the most effective organizational structures, the appropriate management algorithm, procedural and digital model, and the achievement of the project goal. To ensure reconstruction and post-war development, it is advisable to combine the efforts of the state and business entities in a joint program for the development of the national economy.

Keywords: *economic development project, post-war development.*

УДК: 343.3/7

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-254-262

Лілія ТИМОФЄЄВА ©

кандидат юридичних наук
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ В ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОМУ КОНТЕКСТІ

Проаналізовано кримінально-правові проблеми ухилення від сплати податків в євроінтеграційному контексті. Проблеми у сфері оподаткування в Україні виникають щодо різних суб'єктів господарювання. У подальшому це впливає на державний бюджет, обов'язкові виплати та фінансову безпеку кожного громадянина України. Від податків ухиляються особи, які займаються торговельним бізнесом, надають послуги, здають в оренду квартири. Водночас питання притягнення їх до відповідальності, а тим паче врегулювання цього питання залишається відкритим. Крім того, існує багато проблем щодо практики застосування кримінальної відповідальності за ухилення від

© Л. Тимофєєва, 2023

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6968-6587>

l.ju.t@ukr.net

сплати податків, зокрема в євроінтеграційному контексті.

Кримінальну відповідальність щодо ухилення від сплати податків, а також регулювання питань щодо оподаткування слід погоджувати з європейським законодавством, а також із загальновизнаними принципами, зокрема принципом пропорційності. Держава має звітувати перед платниками податків щодо цільового використання цих коштів. Кожен громадянин повинен мати можливість відкрито побачити, як само витрачаються сплачені ним податки. Встановлено, що війна в Україні також вплинула на окремі аспекти, пов'язані з оподаткуванням. Зокрема, постало питання оподаткування волонтерів, які збирали донати на власні картки. Також загострилася проблема подвійного оподаткування громадян, які знаходяться за кордоном.

Ключові слова: оподаткування, ухилення від сплати податків, протидія, євроінтеграція, пропорційність.

Постановка проблеми. Проблеми у сфері оподаткування в Україні виникають щодо різних суб'єктів господарювання. У подальшому це впливає на державний бюджет, обов'язкові виплати та фінансову безпеку кожного громадянина України.

Ухилення від оподаткування стало таким собі «всеукраїнським видом спорту». Від податків ухиляються особи, які займаються торгівельним бізнесом, надають послуги, здають в оренду квартири. Водночас питання притягнення їх до відповідальності, а тим паче врегулювання цього питання залишається відкритим.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вітчизняні вчені та науковці досліджували окремі питання кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків. Зокрема, Л. Брич розглядала питання кримінально-правової кваліфікації ухилення від оподаткування в Україні [1], О. Дудоров – кримінально-правові аспекти ухилення від сплати податків [5]. В. Кошевський на дисертаційному рівні аналізував питання кримінально-правової характеристики ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування [6]. Н. Пришва на монографічному рівні досліджував поняття та особливості правового регулювання публічних доходів [7]. Дисертаційна робота Д. Степаненка присвячена проблемі кримінальної відповідальності за ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування [17]. Л. Ужва на дисертаційному рівні розглядав питання кримінально-правової охорони економічної системи України і деяких країн зарубіжжя [19]. Крім того, окремі аспекти кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків знайшли відображення у працях таких науковців, як: М. Хавронюк, П. Андрушко, Н. Гуторова, В. Навроцький, О. Перепелиця, Є. Стрельцов, В. Туляков та ін.

Проте залишається невирішеною достатня кількість проблем щодо практики застосування цієї статті, зокрема в євроінтеграційному контексті.

Метою статті є відображення окремих проблем кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, а також надання пропозицій щодо їх вирішення з огляду на законодавство ЄС.

Виклад основного матеріалу. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) передбачена ст. 212 КК України. Відповідно до цієї статті умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять у систему оподаткування та введені у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, або особою, яка займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, карається штрафом від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Стаття 212 КК України змінювалась декілька разів згідно із законами № 270-VI від 15.04.2008, № 2756-VI від 02.12.2010, № 4025-VI від 15.11.2011, № 63-VIII від 25.12.2014, № 2617-VIII від 22.11.2018, № 101-IX від 18.09.2019, № 1542-IX від 15.06.2021, № 1888-IX від 17.11.2021.

Певні редакційні зміни вносилися згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15.04.2008 [8]. Відповідно до Закону України «Про

внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України» від 02.12.2010 змінено редакцію ч. 4 ст. 212 КК України, котра передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвочасною сплатою (фінансові санкції, пеня) [9]. Тобто пеня та фінансові санкції стали впливати на звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Згідно із законами України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 [10], «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес» від 18.09.2019 [12] та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України та пов'язаного з цим удосконалення роботи деяких державних правоохоронних органів» від 17.11.2021 [13] змінилися і санкції згаданої статті.

За чинною редакцією ч. 1 ст. 212 КК України, особа підлягає покаранню у вигляді штрафу від 5 тис. до 10 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ) (у редакції 2001 р. – від 300 до 500 НМДГ, у редакції 2011 р. – від 1 тис. до 2 тис. НМДГ, у редакції 2019 р. – від 3 тис. до 5 тис. НМДГ) або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років; за ч. 2 ст. 212 КК України, особа підлягає покаранню у вигляді штрафу від 10 тис. до 15 тис. НМДГ (у редакції 2001 р. – від 500 до 2 тис. НМДГ, у редакції 2011 р. – від 2 тис. до 3 тис. НМДГ, у редакції 2019 р. – від 5 тис. до 7 тис. НМДГ) із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років (попередня редакція цієї санкції передбачала альтернативне покарання у вигляді виправних робіт на строк до 2 років або обмеження волі на строк до 5 років); за ч. 3 ст. 212 КК України, особа підлягає покаранню у вигляді штрафу від 15 тис. до 25 тис. НМДГ із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років із конфіскацією майна (за редакцією 2001 р. санкція передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років із конфіскацією майна).

Згідно із Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей уточнення податкових зобов'язань з податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість у разі застосування податкового компромісу» від 25.12.2014 ст. 212 КК України доповнено частиною 5, котра передбачає можливість досягнення податкового компромісу відповідно до підрозділу 9-2 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України [11].

Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку із внесенням змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету» від 15.06.2021 ст. 212 КК було доповнено частиною 6, згідно з якою діяння, передбачені ч. 1, 2, 3 ст. 212 КК, не вважаються умисним ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що входять у систему оподаткування, якщо такі діяння пов'язані з придбанням (формуванням джерел придбання), створенням, одержанням, використанням об'єктів, щодо яких особою було подано одноразову (спеціальну) добровільну декларацію та сплачено узгоджену суму збору відповідно до підрозділу 9-4 «Особливості застосування одноразового (спеціального) добровільного декларування активів фізичних осіб» розділу XX Податкового кодексу України в межах складу та вартості об'єктів декларування, зазначеної в одноразовій (спеціальній) добровільній декларації як база для нарахування збору з одноразового (спеціального) добровільного декларування, якщо такі діяння вчинені до 1 січня 2021 р. та пов'язані з придбанням (формуванням джерел придбання), створенням, одержанням, використанням об'єктів одноразового (спеціального) добровільного декларування або розпорядженням ними [14].

Відповідно до п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України № 15 від 08.10.2004 «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за

ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» відповідальність за ст. 212 КК України може наставати лише за сукупності обов'язкових умов, коли: не сплачені податки, збори, інші обов'язкові платежі входять у систему оподаткування і введені в установленому законом порядку; об'єкт оподаткування передбачений відповідним законом; платник податку, збору, іншого обов'язкового платежу визначений як такий відповідним законом; механізм справляння податків і зборів (обов'язкових платежів), їх ставки та пільги щодо оподаткування визначені законами про оподаткування [16].

З огляду на зміст ст. 212 КК України відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів настає лише у випадку, коли це діяння вчинено умисно. Про наявність умислу на ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів можуть свідчити, наприклад: відсутність податкового обліку чи ведення його з порушенням встановленого порядку; перекручування в обліковій або звітній документації; неоприбуткування готівкових коштів, одержаних за виконання робіт чи надання послуг; ведення подвійного (офіційного та неофіційного) обліку; використання банківських рахунків, про які не повідомлено органи державної податкової служби; завищення фактичних затрат, що включаються до собівартості реалізованої продукції, тощо.

Необхідно розмежовувати ухилення від сплати обов'язкових платежів і несвоєчасну їх сплату за відсутності умислу на несплату. Особа, яка не мала наміру ухилитися від сплати зазначених платежів, а не сплатила їх із інших причин, може бути притягнута лише до встановленої законом відповідальності за порушення податкового законодавства, пов'язані з обчисленням і сплатою цих платежів. Відповідно до законодавства з питань оподаткування зазначене діяння було фінансовим (податковим) правопорушенням, відповідальність за яке могла наставати, зокрема, за підпунктом 17.1.1 п. 17.1 ст. 17 Закону України від 21.12.2000 «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» у разі, коли несплата пов'язана з неподанням платником податкової декларації у визначені законом строки. Якщо податкова декларація була подана, а податки не сплачені своєчасно через відсутність коштів на рахунку платника, то ці обов'язкові платежі вважалися податковим боргом (недоїмкою) і стягувалися з нарахуванням штрафних санкцій (штрафу) та пені згідно із Законом № 2181-III [16].

При цьому слід враховувати, що фінансова відповідальність може бути вищою за кримінальну. Водночас кримінально-процесуальні гарантії захисту у цьому випадку не дотримуються.

Частиною 3 ст. 212 КК України у редакції 2001 р. було встановлено кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків, вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах. Санкція статті передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років із конфіскацією майна.

Для особи за ч. 4 ст. 212 КК України поставав вибір: відшкодування недоїмки і шкоди або тюремне ув'язнення. Термін ув'язнення можна порівняти з покаранням за вбивство. У такому випадку варто було говорити про «незвичайність» такого покарання та його заборону Конвенцією аналогічно тортурам. У справі *Ziliberberg v Moldova* ЄСПЛ йдеться про конверсію несплаченого адмінштрафу в тюремний термін із розрахунку 10 днів за кілька євро. Український варіант покарання був дуже схожий. Альтернатива між виплатою недоїмки і тюремним строком, непередбачуваність та непропорційність покарання є порушенням прав людини. В українському випадку порушник сам вирішує, сплатити штраф чи відбувати покарання у вигляді позбавлення волі. Обираючи сплату, людина відмовляється від права на розгляд своєї справи судом. Вона платить, технічно будучи невинуватою. Людина обирає угоду не тому, що суд визнав її винуватою. ЄСПЛ (*Deweer v Belgium*) виходить із того, що наслідки відмови від угоди є невідворотними і катастрофічними, в результаті чого угода перетворюється у вимагання грошей із боку держави. Ця проблематика частково розглянута нами у попередніх статтях [18].

Чинна редакція ч. 3 ст. 212 КК передбачає санкцію у вигляді штрафу від 15 тис. до 25 тис. НМДГ із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років із конфіскацією майна. У цьому випадку жодної

альтернативи, крім покарання «грошима», немає.

З іншого боку, на думку В. Кошевського, аналіз досвіду країн Євросоюзу та США переконливо засвідчує, що примушування дотримуватися положень законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування саме під страхом кримінальної відповідальності є досить вагомим стимулом для платників загальнообов'язкових страхових внесків, їхньої належної поведінки і дотримання вимог фіскальної дисципліни [6, с. 16].

ЄС прийняло директиви, що стосуються сфери прямого оподаткування. Серед них, зокрема: Директива ЄС «Про загальну систему оподаткування, що застосовується до материнських та дочірніх компаній різних держав-членів» № 2011/96/ЄС від 30 листопада 2011 р.; Директива ЄС «Про загальну систему оподаткування, що застосовується до злиття, розділу, передачі активів і обміну акціями по відношенню до компаній різних держав-членів» № 2009/133/ЄС від 19 жовтня 2009 р.; Директива ЄС «Про загальну систему оподаткування процентів та роялті, виплата яких здійснюється між залежними компаніями різних держав-членів» № 2004/66/ЄС від 26 квітня 2004 р. Важливі положення передбачені Директивою Ради 2010/24/ЄС від 16 березня 2010 р. про взаємну допомогу у задоволенні вимог, що стосуються податків, мит та інших інструментів.

Главою II Директиви Ради (ЄС) 2016/1164 від 12 липня 2016 року про встановлення правил протидії практикам ухилення від сплати податків, які мають безпосередній вплив на функціонування внутрішнього ринку передбачено інструменти для протидії ухиленню від сплати податків. Із-поміж них, зокрема, закріплення правила обмеження вирахування відсотків (ст. 4 Директиви), оподаткування приросту капіталу при виведенні активів (ст. 5). Ст. 6 Директиви передбачено загальне правило протидії ухиленню від сплати податків. Зокрема: «для цілей розрахунку зобов'язання з податку на прибуток підприємств держава-член повинна ігнорувати механізм або низку механізмів, основною ціллю або однією з основних цілей яких є отримання податкової пільги, що суперечить меті або завданню чинного податкового законодавства, які з урахуванням усіх відповідних фактів та обставин є фіктивними» [3].

Також передбачені положення, що сприяють уникненню подвійного врахування одних і тих самих пільг у різних державах. Згідно з ч. 5 ст. 9 згаданої Директиви («Гібридні розбіжності») «якщо гібридна розбіжність включає не врахований прибуток постійного представництва, що не оподатковується у державі-члені, у якій платник податків є резидентом для цілей оподаткування, така держава-член вимагає від платника податків включити дохід, який у іншому випадку був би віднесений до не врахованого постійного представництва. Це положення застосовується крім випадків, коли держава-член повинна звільнити доходи від оподаткування відповідно до угоди про уникнення подвійного оподаткування, укладеної державою-членом з третьою країною». Згідно з ч. 6 ст. 9 Директиви «якщо таке гібридне переміщення було розроблено з метою створення пільги з податку, що утримується у джерелі його виникнення, на платіж, отриманий від переміщеного фінансового інструменту на користь однієї або декількох залучених сторін, держава-член платника податків обмежує вигоду від такої пільги пропорційно до чистого оподаткованого прибутку у зв'язку з таким платежем» [3].

Згідно зі ст. 9b Директиви («Розбіжності податкового резиденства») «якщо віднесення на зменшення податкового зобов'язання для платежу, витрат або збитків платника податків, який є резидентом для цілей оподаткування у двох або більше юрисдикціях, може відноситися на зменшення бази оподаткування в обох юрисдикціях, держава-член платника відхиляє віднесення на зменшення податкового зобов'язання в обсязі, в якому така інша юрисдикція дозволяє взаємозарахування подвійного віднесення на зменшення податкового зобов'язання з доходом, який не є доходом, що враховується двічі. Якщо обидві юрисдикції є державами-членами, держава-член, в якій платник податків не вважається резидентом відповідно до угоди про уникнення подвійного оподаткування між двома відповідними державами-членами, відхиляє віднесення на зменшення податкового зобов'язання» [3].

На думку О. Дудорова, використання терміна «ухилення» в диспозиціях ст. ст. 212 і 212-1 КК призводить до неможливості чіткого розмежування злочинної та незлочинної поведінки (зокрема, у частині правомірної оптимізації оподаткування), суперечить принципу законності як одному з основних принципів юридичної відповідальності, не узгоджується зі ст. 57 Конституції України, відповідно до якої

кожному гарантується право знати, зокрема, свої обов'язки, суттєво ускладнює виконання кримінальним законом такого завдання, як запобігання злочинам, адже потенційний злочинець не має чіткої інформації про сутність кримінально караної поведінки [4, с. 8].

У практиці ЄСПЛ також неодноразово вказується на недопустимість невизначеності у кримінальному законодавстві.

Різне розуміння змісту поняття «притягнення до кримінальної відповідальності» може призвести до неоднакового застосування одних і тих самих положень кримінального закону, порушення принципу рівності всіх громадян перед законом, а також стати підґрунтям для подальших зловживань. Кримінальний закон має бути чітким і зрозумілим, а його термінологія – точною, визначеною й недвозначною.

Розглядувана норма є бланкетною, і для того, щоб зрозуміти сенс кримінальної відповідальності, необхідно звернутися до цілої низки нормативно-правових актів.

На думку З. Бортновської, податкові правовідносини як такі не входять до сфери застосування статті 6 в аспекті кримінального обвинувачення. Це правило, однак, не стосується провадження у справах про порушення податкового чи іншого фінансового законодавства, зокрема у випадках, коли особі призначається виплата штрафів або провадиться стягнення майна та коштів у безспірному порядку. Цікавою у цьому контексті є справа «Сідов проти Швеції»: навіть зобов'язання приватної особи сплатити податок за максимальною ставкою Суд розцінив як кримінальне обвинувачення та порушення принципу пропорційності. Оскільки податкові штрафи поширюються на досить велике коло осіб, вони відповідають природі кримінального обвинувачення за статтею 6. З іншого боку, для того, щоб відповідати третьому критерію (форма та тяжкість правових наслідків для адресата), міра відповідальності, що передбачає накладення штрафу, має відігравати роль погрози, котра запобігала б повторному вчиненню правопорушення [2].

Причини та наслідки такого стану речей достатньо різноманітні. Серед них: низький рівень доходу, велика кількість податків та їхній великий розмір, неможливість контролювати податки, недовіра державі, нерозуміння норми через її невизначеність та бланкетність.

Людина сплачує різноманітні види податків, а деякі з них декілька разів. Наприклад, деякий час адвокат як самозайнята особа сплачувала ЄСВ, навіть у разі відсутності доходу. Навіть якщо адвокат працював на підприємстві та держава за нього також сплачувала ЄСВ, він все одно був зобов'язаний сплачувати ЄСВ самостійно як самозайнята особа. Проте його пенсія від цього більшою не ставала.

Пандемія коронавірусу, безперечно, вплинула на держави світу в економічному, політичному, соціальному, культурному, правовому та інших сенсах. Не стала виключенням і податкова сфера. Так, 13 травня 2020 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо додаткової підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [15].

Ухиляються від сплати податків і особи, у яких є реальна можливість їх сплатити. Однак через бажання збагатитися та заробити більше вони вигадують схеми для ухилення. Серед наслідків можна виокремити такі: ненадходження в бюджет коштів, недостатня кількість коштів на соціальні виплати та виплату державного боргу іноземним країнам, процеси інфляції, збільшення цін.

Війна в Україні також вплинула на окремі аспекти, пов'язані з оподаткуванням. Зокрема, постали питання щодо оподаткування волонтерів, які збирали донати на власні картки. Також загострилася проблема подвійного оподаткування громадян, які знаходяться за кордоном.

Висновки. Положення щодо кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, а також регулювання питань щодо оподаткування слід погоджувати з європейським законодавством. Держава має звітувати перед платниками податків щодо цільового використання цих коштів. Кожен громадянин повинен мати можливість відкрито побачити, як само витрачаються сплачені ним податки.

У зв'язку з війною в Україні, а також із пов'язаною з коронавірусом ситуацією світова та національна економіки знаходяться під реальною загрозою глибокої економічної кризи. Україна, як і більшість зарубіжних країн, робить певні кроки зі впровадження податкових пільг, відстрочок щодо сплати єдиного соціального внеску,

подання податкової декларації та ін. Водночас потрібно мислити стратегічно та думати, за рахунок чого можна буде поповнювати бюджет. Не менш важливо уникати подвійного оподаткування.

Від мобілізації зусиль значною мірою залежить розвиток фінансової системи України в умовах складної кризи. Йому можна надати нового імпульсу за допомогою інновацій та інвестиційних стратегій. Необхідно запровадити гранти для підтримки соціального підприємництва, зокрема щодо захисту навколишнього середовища, електронного документообігу, свідомого споживання тощо. Це не лише введе країну з кризи, але й націлить на трансформацію свідомості людини у напрямі відповідальності за своє життя та здоров'я, а також інших людей. Крім того, потрібно подумати про механізм легалізації криптовалюти. Наразі відсутність законодавчого врегулювання цієї сфери також становить загрозу національній економіці та податковій системі.

Список використаних джерел

1. Брич Л. П., Навроцький В. О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні : монографія. Київ : Атіка, 2000. 288 с.
2. Бортновська З. Справи з питань оподаткування: межі застосування статті 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. 2002. № 2. С. 207–222.
3. Директива Ради (ЄС) 2016/1164 від 12 липня 2016 року про встановлення правил протидії практикам ухилення від сплати податків, які мають безпосередній вплив на функціонування внутрішнього ринку. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-16#Text.
4. Дудоров О. О. Проблеми вдосконалення кримінального законодавства про відповідальність за ухилення від сплати страхових внесків. *Фінансове право*. 2014. № 3(29). С. 7–13.
5. Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти : монографія. Київ : Істина, 2006. 648 с.
6. Кошевський В. С. Кримінально-правова характеристика ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 249 с.
7. Пришва Н. Ю. Публічні доходи: поняття та особливості правового регулювання : монографія. Київ : КНТ, 2008. 198 с.
8. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності : Закон України від 15.04.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-17>.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України : Закон України від 02.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2756-17>.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон України від 15.11.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17>.
11. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей уточнення податкових зобов'язань з податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість у разі застосування податкового компромісу : Закон України від 25.12.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63-19#n43>.
12. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес : Закон України від 18.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/101-20#n8>.
13. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України та пов'язаного з цим удосконалення роботи деяких державних правоохоронних органів : Закон України від 17.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1888-20#Text>.
14. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України у зв'язку із внесенням змін до Податкового кодексу України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету : Закон України від 15.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1542-20#Text>.
15. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо додаткової підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 13.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-20#Text>.
16. Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів : постанова Пленуму Верховного Суду

Україні від 08.10.2004 № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-04>.

17. Степаненко Д. Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 263 с.

18. Timofeyeva L. Yu. Some problems of taxation in economic crisis: Criminal Law context // Теоретико-методологічні засади розвитку фінансової системи України на основі інноваційно-інвестиційних стратегій : колективна монографія / за заг. ред. Н. О. Слободянюк. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2020. 208 с. С. 18–32.

19. Ужва Л. О. Кримінально-правова охорона економічної системи України і деяких країн зарубіжжя (порівняльне дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2004. 203 с.

Надійшла до редакції 21.11.2023

References

1. Brych, L. P., Navrotskyi, V. O. (2000) Kryminalno-pravova kvalifikatsiia ukhlyennia vid opodatkuvannia v Ukraini [Criminal law qualification of tax evasion in Ukraine] : monohrafiia. Kyiv : Atika. 288 p. [in Ukr.].

2. Bortnovska, Z. (2002) Spravy z pytan opodatkuvannia: mezhi zastosuvannia statti 6 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod [Taxation cases: limits of application of Article 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Rishennia. Komentari.* № 2, pp. 207–222. [in Ukr.].

3. Dyrektyva Rady (leS) 2016/1164 vid 12 lypnia 2016 roku pro vstanovlennia pravyl protydyi praktykam ukhlyennia vid splaty podatkiv, yaki maiut bezposerednii vplyv na funktsionuvannia vnutrishnoho rynku [Council Directive (EU) 2016/1164 of July 12, 2016 on establishing rules for combating tax evasion practices that have a direct impact on the functioning of the internal market]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-16#Text. [in Ukr.].

4. Dudorov, O. O. (2014) Problemy vdoskonalennia kryminalnoho zakonodavstva pro vidpovidalnist za ukhlyennia vid splaty strakhovykh vneskiv [Problems of improving criminal legislation on liability for evasion of payment of insurance premiums]. *Finansove pravo.* № 3(29), pp. 7–13. [in Ukr.].

5. Dudorov, O. O. (2006) Ukhlyennia vid splaty podatkiv: kryminalno-pravovi aspekty [Tax evasion: criminal legal aspects] : monohrafiia. Kyiv : Istyna. 648 p. [in Ukr.].

6. Koshevskiy, V. S. (2013) Kryminalno-pravova kharakterystyka ukhlyennia vid splaty yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia ta strakhovykh vneskiv na zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia [Criminal law characteristics of evading the payment of a single contribution to mandatory state social insurance and insurance contributions to mandatory state pension insurance] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv. 249 p. [in Ukr.].

7. Pryshva, N. Yu. (2008) Publichni dokhody: poniattia ta osoblyvosti pravovoho rehulivannia [Public revenues: concepts and features of legal regulation] : monohrafiia. Kyiv : KNT. 198 p. [in Ukr.].

8. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalno-protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo humanizatsii kryminalnoi vidpovidalnosti [On making changes to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine regarding the humanization of criminal responsibility] : Zakon Ukrainy vid 15.04.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-17>. [in Ukr.].

9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Podatkovoho kodeksu Ukrainy [On making changes to some legislative acts of Ukraine in connection with the adoption of the Tax Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 02.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2756-17>. [in Ukr.].

10. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo humanizatsii vidpovidalnosti za pravoporushennia u sferi hospodarskoi diialnosti [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the humanization of responsibility for offenses in the field of economic activity] : Zakon Ukrainy vid 15.11.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17>. [in Ukr.].

11. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo osoblyvosti utochnennia podatkovykh zoboviazan z podatku na prybutok pidpriemstv ta podatku na dodanu varist u razi zastosuvannia podatkovoho kompromisu [On the introduction of amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the specifics of clarifying tax obligations for corporate income tax and value added tax in the event of the application of a tax compromise] : Zakon Ukrainy vid 25.12.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63-19#n43>. [in Ukr.].

12. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo zmenshennia tysku na biznes [On amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine to reduce pressure on business] : Zakon Ukrainy vid 18.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/101-20#n8>. [in Ukr.].

13. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia, Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia diialnosti Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy ta poviazanoho z tsym udoskonalennia roboty deiakykh derzhavnykh pravookhoronnykh orhaniv [On amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine regarding the introduction of the Economic Security Bureau of Ukraine and the related improvement of the work of some state law enforcement agencies] :

Zakon Ukrainy vid 17.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1888-20#Text>. [in Ukr.].

14. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia, Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy u zviazku iz vnesenniam zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo stymuliuvannia detinizatsii dokhodiv ta pidvyshchennia podatkovoi kultury hromadian shliakhom zaprovadzhennia dobrovilnoho deklaruvannia fizychnymy osobamy nalezhnykh yim aktyviv ta splaty odnorazovoho zboru do biudzhetu [On the introduction of amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine in connection with the introduction of amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the stimulation of detinization of incomes and the improvement of the tax culture of citizens through the introduction of voluntary declaration by natural persons of their assets and payment of a one-time collection to the budget] : Zakon Ukrainy vid 15.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1542-20#Text>. [in Ukr.].

15. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo dodatkovoi pidtrymky platnykiv podatkiv na period zdiisnennia zakhodiv, spriamovanykh na zapobihannia vynyknenniu i poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19) [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding additional support for taxpayers for the period of implementation of measures aimed at preventing the occurrence and spread of the coronavirus disease (COVID-19)] : Zakon Ukrainy vid 13.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-20#Text>. [in Ukr.].

16. Pro deiaki pytannia zastosuvannia zakonodavstva pro vidpovidalnist za ukhlyennia vid splaty podatkiv, zboriv, inshykh oboviazkovykh platezhiv [About some issues of application of legislation on responsibility for evasion of taxes, fees, other mandatory payments] : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 08.10.2004 № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-04>. [in Ukr.].

17. Stepanenko, D. Yu. (2014) Kryminalna vidpovidalnist za ukhlyennia vid splaty yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia ta strakhovykh vneskiv na zahalnooboviazkove derzhavne pensii strakhuvannia [Criminal liability for evading the payment of a single contribution to mandatory state social insurance and insurance contributions to mandatory state pension insurance] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv. 263 p. [in Ukr.].

18. Timofeyeva, L. Yu. (2020) Some problems of taxation in economic crisis: Criminal Law context // Teoretyko-metodolohichni zasady rozvytku finansovoi systemy Ukrainy na osnovi innovatsiino-investytsiinykh stratehii : kolektyvna monohrafiia / za zah. red. N. O. Slobodianiuk. Kryvyi Rih : DonNUET. 208 p., pp. 18–32.

19. Uzhva, L. O. (2004) Kryminalno-pravova okhorona ekonomichnoi systemy Ukrainy i deiakykh krain zarubizhzhia (porivnialne doslidzhennia) [Criminal legal protection of the economic system of Ukraine and some foreign countries (comparative study)] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Odesa, 2004. 203 p. [in Ukr.]

ABSTRACT

Liliia Timofieieva. Criminal liability for tax evasion in the context of European integration.

The article analyzes the criminal law problems of tax evasion in the context of European integration. Taxation problems in Ukraine arise in relation to various business entities. This affects the state budget, mandatory payments and the financial security of every citizen of Ukraine in the future.

People engaged in trading business, providing services, and renting out apartments evade taxes. At the same time, the issue of bringing them to justice, and even more so the settlement of this issue, remains open. In addition, there are still many problems regarding the practice of applying criminal liability for tax evasion, particularly in the context of European integration.

Criminal liability for tax evasion, as well as the regulation of taxation issues, should be brought into line with European legislation as well as according to generally recognized principles, in particular the principle of proportionality. The state should report to taxpayers on the intended use of these funds. Every citizen should have the opportunity to openly see how his taxes are spent.

It has been established that the war in Ukraine also affected certain issues related to taxation. In particular, questions arose regarding the taxation of volunteers who were going to donate on their own cards. The problem of double taxation of citizens living abroad has intensified as well.

Regarding the war in Ukraine, as well as the emergency situation related to the COVID 19, the world and national economy are under a real threat of a deep economic crisis. Ukraine, like most foreign countries, is taking certain steps regarding the introduction of tax benefits, deferrals regarding the payment of a single social contribution, submission of a tax declaration, etc. At the same time, you need to think strategically and think about what will be used to replenish the budget. It is equally important to avoid double taxation.

Keywords: *taxation, tax evasion, counteraction, European integration, proportionality.*

УДК 339.138

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-263-268

**Олена
ГАЛУШКО** ©
M.Sc. (економіка
та комп'ютерні науки),
ст. викладач
(Придніпровська
державна академія
будівництва та
архітектури,
м. Дніпро, Україна)

**Рафал
ЛІЗУТ** ©
Ph.D. (економіка
та філософія),
професор
(Католицький
університет
ім. Івана Павла II,
м. Люблін, Польща)

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА АНАЛІЗ МАРКЕТИНГОВОГО СЕРЕДОВИЩА КОМПАНІЇ

Маркетингове середовище компанії складається із зовнішніх факторів і сил, які суттєво впливають на маркетингові рішення та стратегії, а також на загальну ефективність компанії. Аналіз маркетингового середовища є ключовим елементом успішного управління маркетингом та бізнесом, оскільки допомагає компаніям адаптуватися до змін, реагувати на нові виклики та забезпечувати конкурентну перевагу на ринку.

Багатофакторність маркетингового середовища відображена у складових мікросередовища (клієнти, постачальники, посередники, конкуренти, громадськість) та макросередовища (політичні, економічні, соціокультурні, технологічні, екологічні, правові чинники). Воєнний стан змінює баланс факторів маркетингового середовища і завдає значного впливу на всіх учасників ринку, на попит і пропозицію. Що викликає необхідність зміни маркетингових стратегій та переходу до антикризового управління.

Стаття присвячена актуальним питанням впливу воєнного стану на чинники мікро- і макросередовища, на учасників ринку, попит і пропозицію. Також в статті розглядаються особливості аналізу маркетингового середовища в умовах воєнного стану.

Ключові слова: маркетингове середовище, фактори впливу, маркетинговий аналіз, макросередовище, мікросередовище, воєнний стан.

Постановка проблеми. Маркетингове середовище включає сукупність чинників, з якими компанія взаємодіє безпосередньо (мікросередовище), та більш глобальних чинників, що впливають на діяльність компанії (макросередовище). Маркетингове середовище впливає на компанію і викликає зміни в її діяльності. Але і в свою чергу, маркетингове середовище постійно змінюється під впливом різних чинників, таких як технологічний прогрес, зміни в нормативних актах, зміни конкурентного середовища, зміни вподобань споживачів, глобальні соціально-економічні зміни.

Наприклад, зміни вподобань споживачів, їх купівельних звичок та очікувань впливають на те, як компанії продають свої продукти чи послуги. Компанії повинні адаптувати свої маркетингові стратегії відповідно до мінливих потреб споживачів, щоб залишатися конкурентоспроможними та затребуваними цільовою аудиторією. Швидкі темпи технологічного прогресу змінюють як технології виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг, так і способи взаємодії компаній з клієнтами та збору і аналізу маркетингових даних. Застосування штучного інтелекту та аналітики великих даних дозволяє посилювати маркетингові зусилля для ефективного охоплення цільової аудиторії та випереджати конкурентів. Компанії повинні стежити за стратегіями своїх конкурентів і коригувати власну маркетингову тактику, щоб підтримувати конкурентну перевагу. Зростаюча конкуренція на ринку змушує компанії постійно впроваджувати інновації та відрізнятися від конкурентів.

© Galushko O., 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4578-5820>

olena_galushko@ukr.net

© Лізут Р., 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6067-1469>

rafal.lizut@kul.pl

Зміни в нормах і політиках можуть вплинути на те, як компанії продають свої продукти чи послуги. Компанії повинні бути в курсі нормативних змін у своїй галузі та забезпечувати дотримання відповідних законів, щоб уникнути правових проблем, які можуть негативно вплинути на їхній бізнес.

Глобалізація та фрагментація глобальних ринків також впливає на маркетингове середовище та на діяльність компаній і може створювати як можливості, так і проблеми. Глобалізація дозволяє компаніям виходити на нові ринки, але також наражає їх на посилення конкуренції з боку міжнародних гравців. Фрагментація ринків, спричинена зростанням геополітичної нестабільності в останні роки може обмежувати доступ певних компаній на локальні ринки через санкції, що створює більш сприятливі умови для місцевих компаній, але може негативно впливати на якість продукції і цінову політику, оскільки будь-які санкції обмежують вільну конкуренцію. Отже компанії повинні враховувати глобальне маркетингове середовище, розробляючи свої маркетингові стратегії, щоб ефективно конкурувати в глобальному масштабі.

Таким чином, маркетингове середовище, що швидко змінюється, впливає на діяльність і управління компаній, вимагаючи від них бути гнучкими та швидко реагувати на зміну динаміки ринку. Компанії, які можуть ефективно орієнтуватися в цих змінах і використовувати нові можливості, матимуть кращі позиції для довгострокового успіху в сучасному динамічному бізнес-середовищі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням аналізу маркетингового середовища присвячені роботи багатьох зарубіжних і українських вчених, зокрема: Ф. Котлера, М. Портера, Ж. Ламбена, Х. Мінцберга, А. Стрікланда, А. Томпсона, Г. Хемела, Н. Тарнавської, О. Чернеги, В. Бондаренко, В. Стадник, В. Кириченко, І. Бойчук, Б. Холода та ін. [1-8]. В цих роботах закладені фундаментальні основи аналізу маркетингового середовища, розглядаються регіональні і галузеві особливості маркетингового середовища. Питанням управління маркетинговою діяльністю компаній та проблемам управління бізнесом в умовах воєнного стану присвячені роботи С. Воробйової, А. Кузьменко, А. Сідельникова, А. Терещука та інших [1], в цих роботах багато уваги приділяється аналізу змін ділової активності, причинених воєнним станом, та методам і формам державної підтримки підприємств. Але додаткової уваги вимагають питання впливу воєнного стану на маркетингове середовище українських підприємств, а також питання використання методів аналізу маркетингового середовища, збору та аналізу даних.

Метою статті є дослідження впливу воєнного стану на складові маркетингового середовища та особливостей аналізу маркетингового середовища в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Ф. Котлер визначає маркетингове середовище, як сукупність факторів, які впливають на спроможність фірми розвивати і підтримувати взаємовідносини з цільовим ринком [1-4]. Маркетингове середовище включає зовнішні фактори і сили, які впливають на здатність компанії створювати, спілкуватися, доставляти та отримувати цінність своїх продуктів або послуг. Ці зовнішні фактори можуть включати економічні умови, технологічний прогрес, соціальні тенденції, політичні та правові норми, конкурентне середовище та демографічні зміни.

Слід уточнити термінологічні поняття «маркетингове середовище» (marketing environment) та «ринкове середовище» (market environment). Маркетингове середовище включає в себе всі зовнішні фактори та чинники, що впливають на діяльність підприємства у процесі створення та постачання продукції, комунікації з контактними аудиторіями, донесення цінності своїх товарів або послуг. Аналіз маркетингового середовища допомагає підприємствам розуміти потенційні можливості та загрози, а також розробляти стратегії маркетингу, що враховують ці фактори. Ринкове середовище охоплює споживачів, конкурентів та інших учасників ринку, які впливають на споживчу поведінку та динаміку ринку. Аналіз ринкового середовища допомагає підприємствам розуміти ринкову ситуацію, потреби та уподобання споживачів, оцінювати конкурентний тиск та розробляти стратегії продукту, ціноутворення, просування та розподілу. Отже, маркетингове середовище охоплює більш широкий спектр зовнішніх факторів, які впливають на підприємство в цілому, в той час як ринкове середовище більше зосереджене на аспектах споживчої поведінки та конкурентного середовища.

Маркетингове середовище можна розділити на два основні компоненти: мікросередовище та макросередовище. Мікросередовище складається з факторів, близьких до компанії, які безпосередньо впливають на її діяльність (постачальники,

клієнти, конкуренти, дистриб'ютори, місцеві громади). Мікросередовище впливає на підприємство, формуючи його відносини з ключовими зацікавленими сторонами, впливаючи на його конкурентну позицію та на здатність ефективно задовольняти потреби клієнтів. Макросередовище включає більш глобальні сили, які знаходяться поза контролем компанії, але можуть завдавати значного впливу на її діяльність. Це включає економічні умови, технологічний прогрес, демографічні та соціокультурні тенденції, політичну ситуацію та правові норми, екологічні проблеми. Макросередовище впливає на підприємство, створюючи можливості або загрози, які можуть формувати стратегічні рішення, позиціонування на ринку та загальну ефективність бізнесу [5-8].

Отже, маркетингове середовище відіграє вирішальну роль у впливі на підприємства, формуючи ринкові можливості та загрози, впливаючи на конкурентне середовище, на поведінку клієнтів і встановлюючи регулятивні стандарти. Підприємства повинні уважно стежити за змінами у своєму маркетинговому середовищі та адаптуватися до них, щоб розробити ефективні стратегії, які сприятимуть зростанню, створювати капітал бренду та підтримувати конкурентну перевагу на ринку (табл. 1).

Таблиця 1

Фактори впливу маркетингового середовища

Фактор	Вплив на підприємство
Ринкові можливості та загрози	Маркетингове середовище надає підприємствам можливості для виявлення нових ринкових тенденцій, потреб споживачів і конкурентної динаміки, які можна використати для створення вартості та стимулювання зростання. У той же час середовище також створює загрози, такі як зміна споживчих уподобань, поява конкурентів або нормативні зміни, які можуть вплинути на позицію підприємства на ринку.
Конкурентний ландшафт	Маркетингове середовище впливає на конкурентне середовище, формуючи поведінку конкурентів, постачальників та інших зацікавлених сторін у галузі. Підприємства повинні проаналізувати конкурентні сили в своєму середовищі, щоб розробити ефективні маркетингові стратегії, які відрізнятимуть їхні продукти чи послуги та створюватимуть стійку конкурентну перевагу.
Поведінка клієнтів	Маркетингове середовище впливає на поведінку клієнтів, впливаючи на їхні переваги, рішення про купівлю та лояльність до брендів. Підприємства повинні розуміти мінливі потреби та очікування клієнтів у своєму середовищі, щоб розробляти маркетингові стратегії, які резонують із цільовою аудиторією та стимулюють залучення клієнтів.
Регуляторне середовище	Маркетингове середовище включає регулятивні фактори, такі як закони, політика та галузеві стандарти, які регулюють те, як підприємства працюють і продають свої продукти чи послуги. Підприємства повинні виконувати нормативні вимоги та адаптувати свої маркетингові стратегії, щоб забезпечити дотримання правової та етичної практики у своїй діяльності.

Джерело: побудовано авторами

Основне завдання аналізу маркетингового середовища полягає в тому, щоб на основі знання стану та перспектив розвитку середовища взаємо узгодити вплив середовища, потреби цільового ринку, цілі та можливості фірми. Дослідження маркетингового середовища має величезне значення для управління маркетингом та бізнесом взагалі з кількох причин [2; 5-8]:

1) Аналіз маркетингового середовища дозволяє краще зрозуміти потреби, побажання та поведінку споживачів. Це допомагає компаніям створювати продукти та послуги, які відповідають потребам ринку.

2) Вивчення конкурентного середовища дозволяє компаніям виявити сильні та слабкі сторони конкурентів, а також можливості для вдосконалення власних продуктів та стратегій.

3) Маркетингове середовище постійно змінюється через технологічний прогрес, зміни у законодавстві, економічні фактори тощо. Дослідження цих змін дозволяє компаніям швидко реагувати та адаптувати свої стратегії до нових умов.

4) Знання маркетингового середовища допомагає керівникам приймати обґрунтовані рішення щодо розвитку бізнесу, встановлення цілей та стратегій.

5) Дослідження маркетингового середовища дозволяє ефективно використовувати маркетингові ресурси, залучати цільову аудиторію та покращувати результативність маркетингових кампаній.

Економічні та геополітичні кризи збільшують нестабільність маркетингового середовища та створюють додаткові виклики для компаній, що вимагає переходу до антикризового управління [8-12]. Війна в Україні спричиняє фізичне знищення активів підприємств і потребу в релокації, що має значний вплив на маркетингове середовище українських компаній через наступні фактори (табл. 2).

Таблиця 2

Вплив війни на маркетингове середовище

Чинник	Вплив на маркетингове середовище
Економічна нестабільність	Збройний конфлікт призвів до економічної нестабільності, зниження купівельної спроможності споживачів і загального ринкового попиту. Це змусило українські компанії переглянути свої маркетингові стратегії та адаптуватися до мінливих умов ринку.
Порушення ланцюгів постачання	Збройний конфлікт порушив ланцюги постачання, що ускладнило компаніям пошук сировини, виробництво товарів і ефективний розподіл продукції. Цей збій змусив компанії шукати альтернативних постачальників і логістичні рішення, що вплинуло на їхні маркетингові операції.
Посилення конкуренції	Через війну підприємства змушені переїхати або закритися, на ринок може з'явитися приплив нових конкурентів. Це може призвести до зростання конкуренції за клієнтів і частку ринку.
Зміни в поведінці споживачів	Невизначеність і нестабільність, викликані війною, можуть призвести до змін у поведінці споживачів. Споживачі можуть стати більш обережними у своїх витратах, що призведе до зниження попиту на певні продукти чи послуги.
Виклики щодо репутації бренду	Компаніям, які працюють в Україні або ведуть бізнес з Україною, може знадобитися ретельно керувати своєю репутацією під час конфлікту. Їм може знадобитися повідомити свою позицію щодо війни та вжити заходів, щоб гарантувати, що ситуація не вплине негативно на їхній бренд.
Виклики щодо експорту	Збройний конфлікт вплинув на міжнародні торговельні відносини України, ускладнивши експорт продукції компаній на зовнішні ринки. Компанії можуть зіткнутися з торговими обмеженнями, тарифами та іншими бар'єрами, які впливають на їхню здатність продавати та продавати свою продукцію за кордоном.
Споживча невпевненість	Триваючий конфлікт породив невизначеність і нестабільність, що призвело до зниження споживчої впевненості та витрат. Українські компанії повинні коригувати свої маркетингові стратегії відповідно до зміни поведінки та уподобань споживачів.
Політика уряду	Збройний конфлікт також вплинув на політику та правила уряду, які можуть мати прямий вплив на те, як компанії продають свої продукти чи послуги. Компаніям може знадобитися дотримуватися нових законів або обмежень, накладених у результаті конфлікту, що впливає на їх маркетингову діяльність.

Джерело: побудовано авторами

Отже, війна в Україні створює складне маркетингове середовище для бізнесу, вимагаючи від нього швидкої адаптації до мінливих обставин і пошуку способів пом'якшення негативного впливу на відносини з клієнтами та своєю діяльністю. Воєнний стан також вимагає перегляду і удосконалення методів аналізу маркетингового середовища, зокрема розгляду таких факторів ризику, як:

1) Ризики безпеки можуть виникати під час проведення маркетингових досліджень або збору даних, що може вплинути на безпеку співробітників і дослідників, а також на надійність зібраних даних.

2) Воєнний стан може накладати обмеження на пересування, що ускладнює для підприємств доступ до певних районів або збір інформації з певних регіонів. Це може обмежити обсяг збору й аналізу даних.

3) Загальна невизначеність і нестабільність, спричинені воєнним станом, можуть ускладнити для бізнесу точну оцінку ринкових умов і прийняття обґрунтованих рішень, що підвищує ризикованість маркетингових стратегій.

4) Війна спричиняє порушення традиційних джерел даних – таких, як урядові звіти, галузеві публікації та дослідження ринку. Це може ускладнити підприємствам отримання надійної та актуальної інформації для аналізу.

5) Збройний конфлікт може створити атмосферу дезінформації або пропаганди, що призведе до поширення неточних або упереджених даних. Компанії повинні бути обережними, збираючи та аналізуючи дані, щоб забезпечити їх надійність.

6) Воєнний стан і умови воєнного часу можуть обмежити доступ до певних територій або населення, обмежуючи кількість даних, які підприємства можуть збирати та аналізувати. Це може призвести до неповного або спотвореного уявлення про динаміку ринку.

7) Умови під час воєнного стану можуть швидко змінюватися, що ускладнює підприємствам адаптацію до мінливого ринкового середовища. Традиційні методи аналізу, такі як PESTLE, можуть бути не в змозі ефективно зафіксувати ці динамічні зміни.

Висновки. Дослідження маркетингового середовища дає цінну інформацію, яка допомагає в ефективному маркетинговому управлінні та плануванні, дозволяючи компаніям залишатися конкурентоспроможними, адаптуватися до мінливих ринкових умов і досягати своїх маркетингових цілей.

Війна в Україні значно вплинула на маркетингове середовище українських компаній, створивши економічну нестабільність, порушивши ланцюги постачання, створивши виклики для репутації брендів та експортних можливостей, вплинувши на довіру споживачів і на політику уряду. Компанії, які працюють в Україні, повинні ретельно орієнтуватися в цих викликах, щоб адаптувати свої маркетингові стратегії та залишатися конкурентоспроможними в складних умовах сьогодення.

Проведення аналізу маркетингового середовища в умовах воєнного стану та під час війни вимагає від компаній орієнтуватися в проблемах безпеки, обмеженнях на пересування, невизначеності та потенційних упередженнях у зборі та аналізі даних. Їм потрібно бути адаптивними та винахідливими, щоб збирати інформацію та приймати стратегічні рішення в таких складних умовах.

Список використаних джерел

1. Бойчук І. Зміни маркетингового середовища функціонування підприємств на B2B ринку. Вісник Хмельницького національного університету. Серія Економіка. 2022. № 6. Том 1. С. 83-87. Doi : [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6\(1\)-12](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(1)-12).

2. Бондаренко В. М., Бондаренко Л. М. Сутність, структура та дослідження маркетингового середовища діяльності підприємств АПК. *Економічні науки*. Вінниця : ВНАУ, 2011. № 2 (53). Том 3. С. 166-172.

3. Кириченко Н. В., Жосан Г. В. Характеристики маркетингового середовища підприємства. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 33. Doi : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-82>.

4. Стадник В. В., Головчук Ю. О. Маркетингові підходи до аналізу чинників макросередовища в контексті економічної безпеки бізнес-стратегій підприємств туристичної індустрії. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2019. № 5. С. 224-232. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/8502/1/24.pdf>.

5. Холод В. В. Стратегічний моніторинг конкурентного маркетингового середовища підприємств. *Торгівля і ринок України: темат. зб. наук. пр.* Донецьк: ДонНУЕТ. 2012. Вип. 34. С. 92-100.

6. Шуліка В. О., Галушко О. І. Аналіз маркетингового середовища підприємства «Бунге Україна» (ТМ «Олейна»). *Національна економіка та інфраструктурні проекти: Матеріали II Всеукраїнського науково-практичного семінару (27.03.2023 р., м. Дніпро)*. Дніпро : ДДУВС. 2023. С. 109-111.

7. Соколова С. В., Галушко О. І. Аналіз маркетингового середовища McDonald's. *Національна економіка та інфраструктурні проекти: Матеріали II Всеукраїнського науково-практичного семінару (27.03.2023 р., м. Дніпро)*. Дніпро : ДДУВС. 2023. С. 112-115.

8. Марценюк Л. В., Фоменко А. С. Важливість проведення комплексного аналізу чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. *Українська інженерно-педагогічна академія: зб. тез доповідей*. 2023. С. 142-145. URL: <http://repo.uipa.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7854/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D0%B7-%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%B9-1-1-142-145.pdf>.

9. Левченко В. Ф., Галушко О. І., Скрипова М. М. Актуальні проблеми визначення та мінімізації ризиків українських підприємств. *Економічний простір*, 2008. 20 (2). С. 200-206.

10. Галушко О. Визначення поняття "криза" та параметрів, що описують кризу на підприємстві. *Маркетинг. Економічні студії*. 2004. Випуск 14. С. 52-55.

11. Щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни». Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. 2022. URL: http://www.ier.com.ua/ua/areas_of_research/business_climate?pid=6921/.

12. Галушко О. І., Протопопова Н. А., Маргарян М. Л., Якименко А. М. Вдосконалення маркетингової діяльності страхової компанії. *Електронне наукове фахове видання «Східна Європа: економіка, бізнес та управління»*. 1 (18). 2019. С. 356-359.

Надійшла до редакції 04.12.2023

References

1. Boychuk, I. (2022). Zminy marketynhovooho seredovyshcha funktsionuvannya pidpryyemstv na B2B rynku [Changes in the marketing environment of the functioning of enterprises on the B2B market]. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Series Economics*. 6 (1). Pp. 83-87. Doi : [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6\(1\)-12](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-312-6(1)-12).
2. Bondarenko, V. M. & Bondarenko, L. M. (2011). Sutnist', struktura ta doslidzhennya marketynhovooho seredovyshcha diyal'nosti pidpryyemstv APK [The essence, structure and research of the marketing environment of agribusiness enterprises]. *Economic Sciences*. Vinnytsia : VNAU. 2 (53). Vol. 3. Pp. 166-172.
3. Kyrychenko, N. V. & Zhosan, G. V. (2021). Kharakterystyky marketynhovooho seredovyshcha pidpryyemstva [Characteristics of the marketing environment of the enterprise]. *Economy and Society*. Issue 33. Doi : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-82>.
4. Stadnyk, V. V. & Golovchuk, Yu. O. (2019). Marketynhovi pidkhody do analizu chynnykiv makroseredovyshcha v konteksti ekonomichnoi bezpeky biznes-stratehiy pidpryyemstv turystychnoi industrii [Marketing approaches to the analysis of macro-environmental factors in the context of economic security of business strategies of enterprises the tourism industry]. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. No. 5. Pp. 224-232. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/8502/1/24.pdf>.
5. Kholod, V. V. (2012). Stratehichnyy monitorynh konkurentnoho marketynhovooho seredovyshcha pidpryyemstv [Strategic monitoring of the competitive marketing environment of enterprises]. Trade and market of Ukraine: coll. of scientific works. Donetsk : DonNUET. Issue 34. Pp. 92-100.
6. Shulika, V. O. & Galushko, O. I. (2023). Analiz marketynhovooho seredovyshcha pidpryyemstva «Bunhe Ukrayina» (TM «Oleyna») [Analysis of the marketing environment of Bunge Ukraine (TM "Oleyna")]. National economy and infrastructure projects: Materials of the II All-Ukrainian scientific and practical seminar (March 27, 2023, Dnipro). Dnipro : DDUVS. Pp. 109-111.
7. Sokolova, E. V. & Galushko, O. I. (2023). Analiz marketynhovooho seredovyshcha McDonald's [Analysis of McDonald's marketing environment]. *National economy and infrastructure projects: Materials of the II All-Ukrainian scientific and practical seminar (March 27, 2023, Dnipro)*. Dnipro : DDUVS. Pp. 112-115.
8. Martsenyuk, L. V. & Fomenko, A. S. (2023). Vazhlyvist' provedennya kompleksnoho analizu chynnykiv zovnishn'oho ta vnutrishn'oho seredovyshcha [Importance of comprehensive analysis of factors of the external and internal environment]. Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy: coll. abstracts of reports. Pp. 142-145. URL: <http://repo.uipa.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7854/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D0%B7-%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%B9-1-1-142-145.pdf>.
9. Levchenko, V. F., Galushko, O. I. & Skrypova, M. M. (2008). Aktual'ni problemy vyznachennya ta minimizatsiyi ryzykiv ukrayins'kykh pidpryyemstv [Actual problems of identifying and minimizing risks of Ukrainian enterprises]. *Economic Space*. 20 (2). Pp. 200-206.
10. Galushko, O. (2004). Vyznachennya ponyattya "kryza" ta parametriv, shcho opysuyut' kryzu na pidpryyemstvi [Definition of the concept of "crisis" and parameters describing the crisis at the enterprise]. *Magisterium. Economic studies*. Issue 14. Pp. 52-55.
11. Shchomisnyachne opytuvannya pidpryyemstv "Ukrayins'kyy biznes pid chas viyny" [Monthly survey of enterprises "Ukrainian business during the war"]. (2022). Institute of Economic Research and Political Consultations. URL: http://www.ier.com.ua/ua/areas_of_research/business_climate?pid=6921/.
12. Galushko, O. I., Protopopova, N. A., Margaryan, M. L. & Yakymenko, A. M. (2019). Vdoskonalennya marketynhovoyi diyal'nosti strakhovoyi kompaniyi [Improvement of marketing activity of an insurance company]. *Electronic scientific publication "Eastern Europe: Economy, Business and Management"*. 1 (18). Pp. 356-359.

ABSTRACT

Olena Galushko, Rafal Lizut. The influence of martial law on the analysis of the company's marketing environment. A company's marketing environment consists of external factors and forces that significantly affect marketing decisions and strategies, as well as the company's general management. Analysis of the marketing environment is a key element of successful marketing and business management, as it helps companies adapt to changes, respond to new challenges and provide a competitive advantage in the market.

The multifactorial nature of the marketing environment is reflected in the components of the microenvironment (customers, suppliers, intermediaries, competitors, the public) and the macroenvironment (political, economic, sociocultural, technological, environmental, legal factors). Martial law changes the balance of factors in the marketing environment and has a significant impact on all market participants, on supply and demand. It causes the need to change marketing strategies and switch to anti-crisis management.

The article deals with topical issues of the influence of martial law on the factors of the micro- and macro-environment, on market players, demand and supply. The article also deals with the features of the marketing environment' analysis under martial law.

Keywords: marketing environment, factors of influence, marketing analysis, macro environment, micro environment, martial law.

Трибуна Аспранта

УДК 352/354-043.5(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-269-275

Олександр БІЛЬЧУК[©]

аспірант

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СУТНІСТЬ, ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ І РІШЕНЬ ІНШИХ ОРГАНІВ

Зроблено спробу з'ясувати сутність, зміст та основні напрями реалізації державної політики України у сфері примусового виконання судових рішень і рішень інших органів на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел, у тому числі щодо зарубіжного досвіду.

Визначено складові реалізації державної політики у сфері примусового виконання судових рішень та рішень інших органів, а саме: 1) нормативну; 2) інституційно-організаційну; 3) функціональну; 4) інструментальну; 5) гарантувальну; 6) адміністративно-примусову.

Встановлено, що державна політика України у сфері примусового виконання судових рішень і рішень інших органів із застосуванням адміністративно-правових заходів реалізується через: прийняття низки стратегічно важливих програмно-цілевих документів, адже судові рішення чи наказ мають бути оформлені у вигляді виконавчих документів, що містять інформацію про вимоги, котрі мають бути виконані, та вказівки про способи і строки їх виконання; спеціально уповноважених суб'єктів владних повноважень, відповідальних за примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (у різних країнах це може бути судовий пристав, виконавча служба, міністерство юстиції чи інша організація); застосування примусових заходів до боржників, які не виконують судові рішення добровільно, серед яких можуть бути такі дії, як арешт майна, блокування рахунків, конфіскація майна, обмеження права на отримання певних послуг або ліцензій, штрафи та інші заходи, передбачені законом; співпрацю та взаємодію з іншими органами, такими як поліція, податкова служба, банки, фінансові установи тощо.

Розглянуто механізм реалізації державної політики щодо примусового виконання судових рішень, котрий включає нормативно-правові, організаційні, економічні засоби та методи впливу на керований об'єкт і передбачає вироблення відповідних рішень, створення управлінських структур, застосування необхідних ресурсів.

З'ясовано характерні риси адміністративно-правового забезпечення державної політики у сфері примусового виконання судових рішень та рішень інших органів.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, державна політика, напрями реалізації державної політики, примусове виконання судових рішень і рішень інших органів.

Постановка проблеми. Примусове виконання судових рішень та рішень інших органів – це процес здійснення винесених судом рішень або наказів шляхом застосування сили і примусових заходів. Воно здійснюється в межах державного управління, адже забезпечується владною силою держави та її суб'єктів у вигляді органів державної влади з метою забезпечення виконання правових приписів і захисту законних інтересів сторін у разі, коли добровільне виконання рішення неможливе чи є неправомірним.

Маючи свою специфіку, примусове виконання судових рішень та рішень інших органів як складова державного управління не може ефективно відбуватися без впливу на цей процес державної політики шляхом «формування умоглядних (віртуальних)

© О. Більчук, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0009-7845-3724>

k_appad@dduvs.in.ua

результатів – ідей, концепцій, доктрин (інакше кажучи, бачень і упереджень), а також визначення намірів, програм, завдань тощо. Впровадження або втілення у життя сформованих раніше концепцій або проектів» [1]. І це очевидно, адже саме держава через державні інституції та за допомогою відповідних кроків різними правовими засобами забезпечує владний вплив на систему виконання судових рішень та виконавчих документів, визначених Законом України «Про виконавче провадження».

Така діяльність, навіть попри те, що здійснюється, крім державних, і приватними виконавцями, є виключно державницькою, спрямованою на реалізацію положень ч. 2 ст. 19 Конституції України, та є складовою державної правової політики. Хоча сам процес виконання рішень судів та інших органів безпосередньо і не впливає зі змісту Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [2], але виконавче провадження як завершальна стадія судового провадження і примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), його законність, транспарентність та ефективність належать до формуючих факторів реалізації державної політики в інших сферах, у тому числі економічній та соціальній.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Проблема невиконання судових рішень та рішень інших органів і посадових осіб для України не нова як у теоретичному, так і праксеологічному аспектах, адже досліджувалася багатьма відомими правниками. Зокрема, слід згадати наукові праці В. Авер'янова, А. Авторгова, В. Бевзенка, О. Безпалової, Ю. Битяка, І. Бородіна, Р. Гоніна, О. Ісаснкова, В. Каменкова, Т. Коломоєць, В. Колпакова, А. Комзюка, О. Кузьменко, Д. Лук'янця, П. Макушева, Р. Мельника, Т. Мінки, Р. Миронюка, В. Мороз, О. Музичука, А. Собакаря, М. Тиценка, О. Юніна та інших вчених. Водночас проблематика державної політики у сфері примусового виконання судових рішень і рішень інших органів та відповідного адміністративно-правового забезпечення її реалізації комплексно не досліджувалася. Переважна більшість учених у своїх доробках або висвітлюють її фрагментарно, або не торкаються зовсім.

Отже, мета статті полягає у з'ясуванні сутності, змісту та основних напрямів реалізації державної політики України у сфері примусового виконання судових рішень і рішень інших органів.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення системності та всеосяжності проведення реформ передбачає запровадження процедури повного циклу публічної політики, котра застосовується з урахуванням вимог українського законодавства щодо пріоритетності інтеграції України в європейський економічний, правовий простір. Про наявність окремої державної політики у згаданій сфері можна судити з огляду на Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», що визначає пріоритетні напрями політики української держави, такі як: забезпечення справедливого і доступного судочинства; посилення протидії корупції та тіншовій економічній діяльності; забезпечення безумовного дотримання принципів законності, насамперед вищими посадовими особами держави, політиками, суддями, керівниками правоохоронних органів і силових структур; боротьба зі злочинністю шляхом поліпшення координації роботи правоохоронних органів, оптимізації їх структури, належного забезпечення їх діяльності [2].

Вивчення державної політики у сфері примусового виконання рішень судів та інших органів є вельми актуальною темою, оскільки до того моменту, поки в цій сфері не буде вироблено арсеналу ефективних прийомів її регулювання, не може бути й мови про захист прав людини і основоположних свобод, що передбачає право на справедливий суд та виконання його рішень.

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово доходив висновку, що невиконання судового рішення призводить до ситуації, несумісної з принципом верховенства права, негативно впливає на авторитет органів законодавчої, виконавчої та судової влади, оскільки в цьому випадку не досягається кінцева мета правосуддя – захист інтересів громадян і реальне поновлення їхніх порушених прав. Крім того, невиконання або тривале виконання судових рішень та рішень інших органів негативно впливає на систему захисту прав та інвестиційну привабливість України [3].

Власне державну політику вчені розуміють як «відносно стабільну, організовану й цілеспрямовану діяльність уряду щодо певної проблеми, яка здійснюється ним безпосередньо чи опосередковано через уповноважених агентів і впливає на життя суспільства» [4, с. 14; 5].

Одні вчені характеризують державну політику як «дії органів державної влади щодо вирішення проблем, які оптимально сприяють реалізації інтересів суспільства» [6, с. 9], інші – як стабільну, організовану та цілеспрямовану діяльність уряду з певної проблеми, що здійснюється ним безпосередньо або опосередковано через уповноважених агентів та впливає на життя суспільства [7, с. 14].

Саму державну політику доцільно розглядати як сукупність заходів та дій, що здійснюються державою задля досягнення певних цілей та реалізації своїх інтересів на внутрішньому та міжнародному рівнях. Вона є системою планування, прийняття рішень та реалізації конкретних заходів, вкладених в управління суспільством, економікою, політикою, соціальною сферою та іншими аспектами життя суспільства. Необхідність її формування та подальшої ефективної реалізації у будь-якій країні продиктована об'єктивними передумовами, викликаними забезпеченням реформування наявної системи виконавчого провадження.

Будь-яка державна політика включає розробку та застосування законів, правил, норм і програм, що регулюють діяльність державних інституцій, забезпечують функціонування правової держави та сприяють розвитку суспільства. Вона може бути спрямована на досягнення різних цілей, таких як економічне зростання, соціальна справедливість, забезпечення безпеки та стабільності, захист прав і свобод громадян, зміцнення державного суверенітету тощо.

Головним у розумінні державної політики є те, що будь-який її різновид та складовий елемент формується і реалізується на основі політичних, економічних, соціальних та культурних факторів, а також впливу громадської думки, інтересів різних груп та міжнародної кон'юнктури.

Як важливий комплекс заходів та стратегій, що застосовуються державою, з метою досягнення певних цілей та реалізації інтересів держави та її громадян, державна політика зазвичай визначається урядом або іншими органами влади і включає набір напрямів, принципів, планів і програмних дій, спрямованих на забезпечення економічного розвитку, соціальної стабільності, національної безпеки, захисту прав і свобод громадян, взаємодії з іншими державами та участь у міжнародній політиці.

У сфері примусового виконання судових рішень та рішень інших органів державна політика реалізується в межах шістьох невід'ємних складових, серед яких:

1) нормативна складова, що подана системою правових актів, реалізація норм яких спрямована на своєчасне, повне і неупереджене виконання рішень, примусове виконання яких передбачено законом;

2) інституційно-організаційна складова, що передбачає наявність системи суб'єктів публічного адміністрування, спеціально створених державою, та спроможність органів влади реалізовувати ефективну політику засобами ієрархізації та впорядкування відносин між різними державними інституціями в межах досягнення єдиних цілей державної політики у сфері примусового виконання судових рішень та рішень інших органів. Тобто організаційна інституціоналізація з огляду на наявність чітко детермінованих принципів і засад створює умови державним і недержавним установам та органам для солідарного формування державної політики в названій сфері шляхом застосування комплексу адміністративно-правових засобів, реалізації відповідних програм сприяння та стимулювання, проведення моніторингу за станом розвитку законодавства про виконавче провадження та дотримання норм щодо виконання судових рішень;

3) функціональна складова, що, крім мети, завдань та сукупності правовідносин, котрі забезпечують зв'язок суб'єктів публічного адміністрування, насамперед у вигляді органів державної виконавчої служби та приватних виконавців, із боржником або стягувачем, передбачає обов'язкову наявність функцій реалізації державної політики, а саме: правоохоронної, контрольної, установчої та правозастосовної;

4) інструментальна складова, що виступає імперативною концептуальною позицією держави щодо напрямів та змісту подальшого розвитку виконавчого законодавства, удосконалення практики його застосування, оптимізації примусового виконання судових рішень та рішень інших органів за допомогою правового інструментарію у вигляді застосування сукупності правових засобів, форм і методів;

5) гарантувальна складова, що передбачає гарантування державою виконання рішення суду про стягнення коштів та зобов'язання вчинити певні дії щодо майна, боржником за яким є: державний орган; державні підприємство, установа, організація;

юридична особа, примусова реалізація майна якої забороняється відповідно до законодавства;

б) адміністративно-примусова складова, що передбачає застосування уповноваженими суб'єктами владних повноважень заходів примусового виконання рішень у частині: звернення стягнення на кошти, цінні папери, інше майно (майнові права), корпоративні права, майнові права інтелектуальної власності, об'єкти інтелектуальної, творчої діяльності, інше майно (майнові права) боржника, у тому числі якщо вони перебувають в інших осіб або належать боржникові від інших осіб, або боржник володіє ними спільно з іншими особами; звернення стягнення на заробітну плату, пенсію, стипендію та інший дохід боржника; вилучення в боржника і передача стягувачу предметів, зазначених у рішенні; заборони боржнику розпоряджатися та/або користуватися майном, котре належить йому на праві власності, у тому числі коштами, або встановлення боржнику обов'язку користуватися таким майном на умовах, визначених виконавцем.

Отже, примусове виконання судових рішень є важливою складовою судової системи та дозволяє забезпечити дотримання правопорядку і справедливості шляхом забезпечення виконання рішень суду шляхом реалізації виваженої юстиційної державної політики, що виявляється у втіленні в життя конкретних заходів для досягнення поставлених цілей зусиллями всіх верств суспільства за чільної ролі державної виконавчої влади.

Названа політика із застосуванням адміністративно-правових заходів реалізується через:

– прийняття низки стратегічно важливих програмно-цілевих документів, адже судові рішення чи наказ мають бути оформлені у вигляді виконавчих документів, що містять інформацію про вимоги, котрі мають бути виконані, та вказівки про способи та строки їх виконання;

– спеціально уповноважених суб'єктів владних повноважень, відповідальних за примусове виконання судових рішень та рішень інших органів (у різних країнах це може бути судовий пристав, виконавча служба, міністерство юстиції чи інша організація);

– застосування примусових заходів до боржників, які не виконують судові рішення добровільно, серед яких можуть бути такі дії, як арешт майна, блокування рахунків, конфіскація майна, обмеження права на отримання певних послуг або ліцензій, штрафи та інші заходи, передбачені законом;

– співпрацю з іншими органами, співробітництво та взаємодію з іншими органами, такими як поліція, податкова служба, банки, фінансові установи тощо.

Механізм реалізації будь-якої державної політики, у тому числі й щодо примусового виконання судових рішень, включає нормативно-правові, організаційні, економічні засоби та методи впливу на керований об'єкт і передбачає вироблення відповідних рішень, створення управлінських структур, застосування необхідних ресурсів.

Ефективність виконання такого комплексу заходів залежить від реалістичності поставлених цілей, взаємодії всіх організаторів та учасників реалізації політичного курсу, підтримки його соціальними групами та лідерами політичних течій.

Для реалізації державної політики органи державної влади розроблялися відповідні програми, плани, концепції (наприклад, Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схвалена Указом Президента України № 276/2015 від 20.05.2015 [8]).

Національна стратегія розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1218-р від 30 вересня 2020 р. [9], план заходів щодо реалізації Національної стратегії розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2025 року, схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України № 210-р від 17 березня 2021 р. [10], Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України № 361/2006 від 10 травня 2006 р. [11], Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо підвищення ефективності виконання рішень судів» № 261/2008 від 24 березня 2008 р. [12] та інші концептуально-планувальні документи).

Державна політика у сфері примусового виконання судових рішень та рішень інших органів є складовою внутрішньої політики української держави. Необхідність виділення її як окремих напрям державної правової політики зумовлена і станом виконання рішень судів та інших органів, адже з року в рік він залишається катастрофічно низьким. Виконується не більше 3 %, у той час як середній показник серед країн Євросоюзу – 50–70 %. Тобто з кожних 100 гривень визнаного судом боргу кредитор повертається лише 3 гривні, а на макроекономічному рівні це призводить до того, що частка проблемних заборгованостей становить майже 20 % ВВП України [13].

Висновки. Таким чином, державна політика у сфері примусового виконання судових рішень та рішень інших органів є складником внутрішньо-організаційної загальнодержавної політики, специфічною, пріоритетною діяльністю держави та її інституцій, що охоплює систему цілей, пріоритетів, завдань, принципів, напрямів, механізмів її формування та реалізації з метою зменшення кількості невиконаних рішень судів, кількості звернень до Європейського суду з прав людини у зв'язку з невиконанням або тривалим виконанням рішень національних судів та, врешті-решт, підвищення рівня довіри суспільства до державних інституцій.

Характерними рисами адміністративно-правового забезпечення державної політики у сфері примусового виконання судових рішень та рішень інших органів є:

1) така політика є складником внутрішньо-організаційної загальнодержавної правової політики;

2) спрямованість на повне і неупереджене виконання та реалізацію рішень юрисдикційних органів відповідно до вимог чинного законодавства, тобто практичне втілення в життя нормативно-правових актів, що регулюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів;

3) здійснення на основі загальних та спеціальних принципів, що є обов'язковою частиною системи виконавчих процедур та додатковими стандартами розподілу норм, котрі регулюють такі процедури;

4) стратегічний характер як формування такої політики, так і її реалізації, що забезпечується вирішенням комплексу державно-управлінських завдань та виконанням функцій за допомогою методів, зміст яких визначається у повноваженнях відповідних суб'єктів;

5) надання державою гарантій щодо виконання рішень суду про стягнення коштів та зобов'язання вчинити певні дії щодо майна, боржником за яким є державний орган; державні підприємство, установа, організація; юридична особа, примусова реалізація майна якої забороняється відповідно до законодавства;

6) здійснення через державну та приватну систему суб'єктів примусового виконання рішень судів та інших органів;

7) обов'язкова наявність публічно-правового механізму реалізації, що охоплює комплекс відповідних організаційно-управлінських, нормативно-правових, фінансово-економічних, соціально-психологічних та інших заходів;

8) спрямованість на розв'язання актуальних проблем невиконання рішень судів та інших органів і врегулювання суспільних відносин у сфері виконавчого провадження, у тому числі й забезпеченого засобами примусового характеру, що має комплексний характер, а тому дає змогу спрямовувати в необхідних напрямках діяльність публічної адміністрації;

9) здійснення за допомогою публічно-правових (адміністративних) інструментів (знарядь) політики як специфічних способів, за допомогою яких політика як реакція на проблему втілюється в життя.

Список використаних джерел

1. Петровський П. Методологічні аспекти впровадження державної політики. *Державне управління: теорія та практика : елект. наук. фах. журн.* Київ : НАДУ, 2007. № 1(5). URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2007-1>.
2. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01 липня 2010 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2010. № 40. Ст. 527.
3. Реформування системи виконання судових рішень. *Урядовий портал.* URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/verhovenstvo-prava-ta-borotba-z-korupciyeu/reformuvannya-sistemi-vikonannya-sudovih-rishen>.
4. Романов В., Рудік О., Брус Т. Вступ до аналізу державної політики. Київ : Основи, 2000. 243 с.

5. Кривачук Л. Державне управління охороною дитинства як окремих напрям державного управління: розвиток понятійно-категоріального апарату. *Теоретичні та прикладні питання державотворення : електрон. наук. фак. вид.* Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2014. Вип. 15. С. 5–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2014_15_3.
6. Валецький О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія. Київ : НІСД, 2001. 242 с.
7. Романов В., Рудік О., Брус Т. Вступ до аналізу державної політики : навч. посібник. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 238 с.
8. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 13. Ст. 864.
9. Про схвалення Національної стратегії розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 1218-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2020-%D1%80#Text>.
10. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Національної стратегії розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 березня 2021 р. № 210-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/210-2021-%D1%80#Text>.
11. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>.
12. Про додаткові заходи щодо підвищення ефективності виконання рішень судів : Указ Президента України від 24 березня 2008 р. № 261/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261/2008#Text>.
13. Чепурний В. Яка система виконання судових рішень потрібна для інтеграції України до ЄС. *Українська правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/27/689668/>.

Надійшла до редакції 10.11.2023

References

1. Petrovskiy, P. (2007) Metodolohichni aspekty vprovadzhennia derzhavnoi polityky [Methodological aspects of state policy implementation]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka : elekt. nauk. fakh. zhurn.* Kyiv : NADU. № 1(5). URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2007-1>. [in Ukr.].
2. Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky [About the principles of domestic and foreign policy] : Zakon Ukrainy vid 01 lypnia 2010 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2010. № 40. St. 527. [in Ukr.].
3. Reformuvannia systemy vykonannia sudovykh rishen [Reforming the system of execution of court decisions]. *Uriadovi portal*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diialnist/reformi/verhovnistvo-pravata-borotba-z-korupciyeyu/reformuvannya-sistemi-vikonannya-sudovih-rishen>. [in Ukr.].
4. Romanov, V., Rudik, O., Brus, T. (2000) Vstup do analizu derzhavnoi polityky [Introduction to the analysis of state policy]. Kyiv : Osnovy. 243 p. [in Ukr.].
5. Kryvachuk, L. (2014) Derzhavne upravlinnia okhoroноiu dytynstva yak okremiy napriam derzhavnoho upravlinnia: rozvytok poniatiino-katehoriialnoho aparatu [State management of childhood protection as a separate direction of state management: development of conceptual and categorical apparatus]. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia : elektron. nauk. fakh. vyd.* Odessa : ORIDU NADU. Vyp. 15, pp. 5–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2014_15_3. [in Ukr.].
6. Valevskiy, O. L. (2001) Derzhavna polityka v Ukraini: metodolohiia analizu, stratehiia, mekhanizmy vprovadzhennia [State policy in Ukraine: analysis methodology, strategy, implementation mechanisms] : monohrafiia. Kyiv : NISD. 242 p. [in Ukr.].
7. Romanov, V., Rudik, O., Brus, T. (2001) Vstup do analizu derzhavnoi polityky [Introduction to the analysis of state policy] : navch. posibnyk. Kyiv : Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy». 238 p. [in Ukr.].
8. Pro Stratehiu reformuvannia sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015-2020 roky [About the Strategy for Reforming the Judiciary, Judiciary and Related Legal Institutions for 2015-2020] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20.05.2015 r. № 276/2015. *Ofitsiyni visnyk Prezydenta Ukrainy*. 2015. № 13. St. 864. [in Ukr.].
9. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii rozv'язannia problemy nevykonannia rishen sudiv, borzhnykamy za yakymy ye derzhavnyi orhan abo derzhavne pidpriemstvo, ustanova, orhanizatsiia, na period do 2025 roku [On the approval of the National Strategy for Solving the Problem of Non-Execution

of Court Decisions, for which the debtors are a state body or a state enterprise, institution, organization, for the period until 2025] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. № 1218-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2020-%D1%80#Text>. [in Ukr.].

10. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo realizatsii Natsionalnoi stratehii rozviazannia problemy nevykonannia rishen sudiv, borzhnykamy za yakymy ye derzhavnyi orhan abo derzhavne pidpriemstvo, ustanova, orhanizatsiia, na period do 2025 roku [On the approval of the plan of measures for the implementation of the National strategy for solving the problem of non-execution of court decisions, for which the debtors are a state body or a state enterprise, institution, organization, for the period until 2025] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 bereznia 2021 r. № 210-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/210-2021-%D1%80#Text>. [in Ukr.].

11. Pro Kontseptsiuu vdoskonalennia sudivnytstva dlia utverdzhennia spravedyvoho sudu v Ukraini vidpovidno do yevropeyskykh standartiv [About the Concept of improving the judiciary to establish a fair court in Ukraine in accordance with European standards] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 10 travnia 2006 r. № 361/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>. [in Ukr.].

12. Pro dodatkovi zakhody shchodo pidvyshchennia efektyvnosti vykonannia rishen sudiv [On additional measures to improve the efficiency of execution of court decisions] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 bereznia 2008 r. № 261/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261/2008#Text>. [in Ukr.].

13. Chepurnyi, V. Yaka systema vykonannia sudovykh rishen potribna dlia intehratsii Ukrainy do YeS [What system of execution of court decisions is needed for the integration of Ukraine into the EU]. *Ukrainska pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/27/689668/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Bilchuk. The essence, content and main directions of implementation of the state policy of Ukraine in the area of enforcement of court decisions and decisions of other bodies. The article, based on the analysis of current legislation, available scientific, journalistic and methodical sources, including foreign experience, attempts to clarify the essence, content and main directions of implementation of the state policy of Ukraine in the field of enforcement of court decisions and decisions of other bodies.

The components of the implementation of state policy in the field of enforcement of court decisions and decisions of other bodies are determined, including: 1) normative; 2) institutional and organizational; 3) functional; 4) instrumental; 5) guarantee; 6) administrative and coercive component.

It has been established that the state policy of Ukraine in the field of enforcement of court decisions and decisions of other bodies with the application of administrative and legal measures is implemented through: the adoption of a number of strategically important programmatic and target documents, because the court decision or order must be issued in the form of executive documents containing information on the requirements that must be fulfilled and instructions on the methods and terms of their fulfillment; specially authorized subjects of power responsible for enforcement of court decisions and decisions of other bodies (in different countries, this may be a bailiff, executive service, Ministry of Justice or other organization); the application of coercive measures to debtors who do not comply with court decisions voluntarily, which may include such actions as seizure of property, blocking of accounts, confiscation of property, restriction of the right to receive certain services or licenses, fines and other measures provided for by law; cooperation with other authorities, cooperation and interaction with other authorities, such as the police, the tax office, banks, financial institutions, etc.

The mechanism of implementation of state policy regarding the enforcement of court decisions, which includes regulatory, organizational, economic means and methods of influence on the controlled object and provides for the development of appropriate decisions, the creation of management structures, and the use of necessary resources, is considered.

The characteristic features of the administrative and legal support of state policy in the field of enforcement of court decisions and decisions of other bodies have been clarified.

Keywords: *administrative and legal support, state policy, directions of state policy implementation, enforcement of court decisions and decisions of other bodies.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-276-281

Олександр БОРОДІН[©]

ад'юнкнт

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

НАУКОВА ПОЛЕМІКА СТОСОВНО ТИПОВИХ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ РОЗСЛІДУВАННЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Досліджено типові слідчі ситуації розслідування торгівлі людьми, що вчиняється в умовах збройних конфліктів. Зазначено, що типові слідчі ситуації завжди вважалися однією з найбільш важливих і необхідних складових методики розслідування кримінальних правопорушень. Адже, по-перше, вони вирішують ряд вагомих завдань будь-якого кримінального провадження (планування, послідовність проведення окремих процесуальних дій), а, по-друге, дозволяють одразу висунути версії стосовно події протиправного діяння або особи правопорушника. З'ясовано, що переважно інформація щодо факту учинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів надходила до правоохоронних органів від громадян, які є родичами або знайомими потерпілих (57 %) чи від громадян, які отримали інформацію про вчинене протиправне діяння або стали його свідками (15 %). Доведено, що проблематика торгівлі людьми відображається різними поняттями, серед яких є і трафікінг. Визначено, що після повномасштабного військового вторгнення варто вказати такий фактор, який впливає на активне вчинення торгівлі людьми, як збройний конфлікт в умовах військового стану. Адже зазначений чинник впливає на створення нових віктимогенних груп та можливостей для трафікінгу в Україні. Грунтуючись на на вивченні матеріалів кримінальних проваджень було виокремлено такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування: до правоохоронних органів надійшли відомості щодо факту вчинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів, наявні відомості стосовно потерпілих, обставини події та підозрювані не встановлені; до правоохоронних органів надійшли відомості щодо факту вчинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів, наявні відомості про потерпілих, а також щодо обставин, подій і підозрюваних; правоохоронні органи встановили факт вчинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів у зв'язку з проведенням процесуальних дій, з'ясовано обставини події та потерпілі, підозрювані не встановлені; правоохоронні органи встановили факт вчинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів у зв'язку з проведенням процесуальних дій, з'ясовані обставини події, потерпілі та підозрювані.

Ключові слова: торгівля людьми, збройний конфлікт, розслідування, правоохоронні органи, типова слідча ситуація, трафікінг.

Постановка проблеми. Типові слідчі ситуації завжди вважалися однією з найбільш важливих і актуальних складових методики розслідування кримінальних правопорушень. І це зрозуміло, адже, по-перше, вони вирішують ряд вагомих завдань будь-якого кримінального провадження (планування, послідовність проведення окремих процесуальних дій), а, по-друге, дозволяють одразу висунути версії стосовно події протиправного діяння або особи правопорушника. Тому й розробка типових слідчих ситуацій під час розслідування торгівлі людьми, що вчиняється в умовах збройних конфліктів, потребує детального опрацювання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед науковців, які досліджували питання розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, а також безпосередньо типових слідчих ситуацій, необхідно виділити таких як Ю. Аленін, В. Бахін, В. Берназ, В. Весельський, А. Волобуєв, В. Галаган, В. Гончаренко, П. Горбасенко, С. Грищенко, Ю. Дорохіна, В. Дрозд, В. Журавель, О. Захарова, А. Іщенко, В. Лисенко, В. Лисиченко, Л. Лобойко, В. Лукашевич, Є. Лук'янчиков, Г. Матусовський, О. Одерій, І. Пиріг, М. Погорецький, В. Пясковський, М. Салтєвський, Д. Сергєєва, С. Стахівський, Р. Степанюк, В. Тертишник, В. Тіщенко, Д. Тичина, Л. Удалова, М. Фарима, І. Хараберюш, П. Цимбал, К. Чаплинський,

© О. Бородін, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-5978-7357>

k_ksmp@dduvs.in.ua

С. Чернявський, Ю. Черноус, В. Шепітько, М. Щербаковський, Б. Щур, В. Юсупов, О. Юхно та ін.. Також у дослідженні опрацьовано окремі аспекти стосовно типових слідчих ситуаціях у кримінальних провадженнях зазначеної категорії через призму сучасної судово-слідчої практики та позицій різних дослідників.

Метою даної статті є дослідження типових слідчих ситуацій розслідування торгівлі людьми, яка вчиняється в умовах збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Як слушно зауважує С. Грищенко, щороку сотні тисяч людей мігрують у пошуках кращого життя. Водночас автор зауважує, що обмеження, накладені міграційною політикою, у поєднанні з диспропорціями соціально-економічного розвитку різних країн, зменшують можливість робити це самостійно або користуючись законними та безпечними каналами. Як висновок, дослідник акцентує увагу, на таких аспектах: по-перше, щороку продовжує надходити інформація про сотні випадків торгівлі людьми – осіб, які у процесі міграції стають жертвами цього тяжкого протиправного діяння; по-друге, встановити їх точну кількість важко. Адже, як влучно вказує науковець, будь-які відомості про масштаби досліджуваного діяння опираються на факти, офіційно встановлені правоохоронними органами, громадськими організаціями або міжнародними агенціями. Тому через латентну природу зазначеного кримінального правопорушення слід наголосити на значній кількості ситуацій, про які не повідомляється [3, с. 35]. І дійсно, як довело вивчення матеріалів кримінальних проваджень, переважно інформація про факт учинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів надходила до правоохоронних органів від громадян, які є родичами чи знайомими потерпілих (57 %) або від громадян, які отримали інформацію про вчинене протиправне діяння або стали його свідками (15 %).

Також, спираючись на проаналізоване, вважаємо доречною таку тезу. Зокрема, Ю. Дорохіна характеризує поняття трафікінгу, вказуючи, що зазначена проблема не обійшла й українське суспільство. Авторка зауважила, що збройний конфлікт на Сході країни, підвищення рівня мобільності населення, поява внутрішньо переміщених осіб та пов'язані з цим трудові міграції населення, економічна нестабільність, зростання рівня безробіття, сприяють поширенню випадків трафікінгу. Окрім того, дослідниця правильно вказала, що у Кримінальному Кодексі України поняття трафікінгу відсутнє, проте в країнах, що приєдналися до конвенцій Ради Європи і ООН, в тому числі – у Вірменії, під трафікінгом розуміють: «здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передача, приховування або одержання осіб шляхом погрози фізичного насильства або інших форм примусу». Роблячи висновок, Ю. Дорохіна зазначає, що по суті «...трафікінг – сучасне рабство, коли злочинець отримує вигоду, змушуючи жертву працювати на нього, зокрема, займатися проституцією або жебрацтвом. Крім того, до поняття трафікінгу входить викрадення людей з метою вилучення у них органів» [4, с. 46]. Як бачимо, проблематика торгівлі людьми відображається різними поняттями, серед яких є і трафікінг.

А вже Д. Тичина зазначає, що торгівля дітьми чи інша незаконна угода щодо дитини має комплексний характер, оскільки очевидний її тісний взаємозв'язок як із видовими (кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи, моральності) і підвидовими методиками розслідування (експлуатація дітей, жебрацтво, порнографія), так і з методикою розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими групами. Науковець констатує, що «...специфічний характер зазначеної методики полягає в тому, що в ній акумулюються і рекомендації загального характеру, представлені у видових методиках, і конкретні рекомендації, що враховують особливості розслідування саме таких діянь» [9, с. 183].

Стосовно типізації слідчих ситуацій під час розслідування торгівлі людьми, яка вчиняється в умовах збройних конфліктів, вбачаємо за необхідне також навести думки різних науковців. Слід зауважити, що першим дослідженням розслідування торгівлі людьми в Україні була дисертація В. Пяковського. У вказаній праці науковець окрім всього іншого виокремлював і слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування. Основою типізації слідчих ситуацій автор вважає «...різноманітні критерії (компоненти): а) обсяг і зміст даних, за якими порушується кримінальна справа; наявність даних про злочинця; б) характер типової «слідчої картини» (очевидні, неочевидні, прогнозовані); в) способи вчинення торгівлі людьми (ситуації приготування, безпосереднього вчинення, приховування та використання результатів злочинної діяльності) і т.д. Проте для формування методики розслідування торгівлі людьми не всі

названі підстави класифікацій типових слідчих ситуацій придатні. Наприклад, якщо взяти за основу типізації способи вчинення торгівлі людьми, то таких ситуацій може бути дуже багато». Також В. Пясковський зазначає, що вказані ситуації доцільно класифікувати в залежності від обсягу та змісту даних, що слугували підставою для початку кримінального провадження й інформації про особу правопорушника та, як висновок, формулює серед них наступні: «...1. Наявні ознаки торгівлі людьми і відома особа (особи), яка її вчинила (71,2 % вивчених кримінальних справ; 36,2 % опитаних оперативних працівників та 32,2 % слідчих). Наявні ознаки торгівлі людьми, особа (особи), яка її вчинила, невідома (23,1 % кримінальних справ; 37,5 % оперативних працівників та 60,8 % слідчих). 2. Наявні ознаки торгівлі людьми і є відомості про злочинця, але місцезнаходження останнього невідоме (5,8 % кримінальних справ; 40,8 % оперативних працівників та 35 % слідчих)» [7, с. 118].

А вже окрема група авторів правильно вказує, що серед слідчих ситуацій початкового етапу розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень можна виокремити дві групи з деякими підгрупами, а саме: «...1. Досудове розслідування розпочато після безпосереднього виявлення слідчим, прокурором (оперативним підрозділом) обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України: 1.1. Ознаки торгівлі людьми встановлено внаслідок затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, під час або відразу після вчинення торгівлі людьми. 1.2. Ознаки торгівлі людьми встановлені під час розслідування інших кримінальних правопорушень, пов'язаних з експлуатацією людей. 2. Досудове розслідування розпочате у зв'язку із заявою потерпілих, їх законних представників чи інших громадян (родичів): 2.1. Звернення відбулося через значний проміжок часу після того як експлуатація вже відбулася і потерпілій особі власними силами чи з допомогою інших осіб (без втручання правоохоронних органів) вдалося визволитися. 2.2. Звернення до правоохоронного органу близьких осіб (або громадян) про зникнення людини за умов, що свідчать про торгівлю людьми, або повідомлення громадянами про підозрілі факти, які можуть свідчити про торгівлю людьми» [6, с. 29-33].

Зокрема, П. Горбасенко визначив наступні «... типові слідчі ситуації: а) іноземні громадяни, особи без громадянства або громадяни України можуть бути затримані в пункті перепускки при проходженні митного контролю та перевірки документів. При них можуть бути документи, що посвідчують особу, надають право в'їзду, проживання чи транзитного проїзду територією України, але з явними ознаками повної чи часткової підробки документів; б) іноземні громадяни, особи без громадянства чи громадяни України можуть прослідувати територією України, але працівники органів дізнання можуть мати інформацію про вчинення ними злочинів чи те, що вони самі є жертвами торгівлі. Така інформація може свідчити про причетність до злочину працівників паспортно-візової служби, митного контролю, туристичних фірм. Причому особи всіх співучасників можуть бути ще невідомими правоохоронним органам. в) співробітники оперативно-розшукових підрозділів можуть мати достовірну інформацію про діяльність організованої групи, що спеціалізується на торгівлі людьми та інших злочинах, факт організації такої групи, незаконної міграції» [2, с. 10].

Зі свого боку, І. Ботнаренко наголошує на важливості виділення типових слідчих ситуацій як найбільш часто повторюваних. Окрім того, автор вказує, що у розроблених криміналістами типових слідчих ситуаціях окремих видів кримінальних правопорушень зібрані відомості, які дозволяють виробити наукові рекомендації з найбільш ефективного висунення загальних та окремих версій під час кримінального провадження, а також належним чином організувати весь процес розслідування. Серед найбільш типових слідчих ситуацій під час визначеної категорії протиправних діянь дослідник виділяє такі: «...1) наявні ознаки вчинення торгівлі людьми та відома особа, яка його вчинила; 2) ознаки торгівлі людьми є, але особу, яка його вчинила, не встановлено; 3) наявні ознаки вчинення торгівлі людьми, особу підозрюваного не встановлено, але про нього є певні відомості» [1, с. 55].

І наостанок приведемо твердження М. Фарими, який зазначив, що формування типових слідчих ситуацій та алгоритмів їх вирішення має фундаментальне значення для побудови методики розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини та залежить від повноти отриманих відомостей. Для прикладу, автора з-поміж них на початковому етапі вирізняла такі: «...а) досудове розслідування, розпочате після

безпосереднього виявлення слідчим, прокурором (оперативним підрозділом) обставин, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України; б) досудове розслідування, розпочате у зв'язку із заявою батьків, їх законних представників чи інших громадян (родичів)» [10, с. 122].

На основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень за фактом вчинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів, було виокремлено наступні типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування:

– до правоохоронних органів надійшли відомості щодо факту вчинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів, наявні відомості про потерпілих, обставини події та підозрювані не встановлені;

– до правоохоронних органів надійшли відомості щодо факту вчинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів, наявні відомості про потерпілих, а також про обставини події та підозрюваних;

– правоохоронні органи встановили факт вчинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів в зв'язку з проведенням процесуальних дій, з'ясовані обставини події та потерпілі, підозрювані не встановлені;

– правоохоронні органи встановили факт вчинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів в зв'язку з проведенням процесуальних дій, з'ясовані обставини події, потерпілі та підозрювані.

Прийнятною вважаємо позицію О. Скрябіна, який зауважував, що кримінальні правопорушення у сфері торгівлі людьми на разі набувають нових особливостей та ознак, а також переходять в онлайн режим, що зумовлене пандемією COVID-19. Науковець акцентував увагу на тому, що розслідування протиправних діянь у сфері торгівлі людьми має комплексний та багатоплановий характер. Зазначене, на думку дослідника, вимагає залучення значних сил, що будуть надійно забезпечені з точки зору методичного, матеріально-технічного та організаційного аспектів. Як підсумок, вчений-криміналіст говорить, що ефективність розслідування визначеної категорії кримінальних правопорушень вимагає взаємодії структурних підрозділів правоохоронних органів між собою, а також із правоохоронними органами інших держав, міжнародними громадськими та державними організаціями у сфері обміну досвідом та інформацією [8 с. 137]. Ми підтримуємо наведену тезу та в подальшому розглянемо міжнародний досвід кримінальних проваджень за фактом учинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів.

Цікавою вважаємо твердження В. Котової з приводу того, що в умовах воєнного стану «...внутрішньо переміщені особи із зон активного проведення бойових дій через невизначеність перспектив щодо подальшого проживання та працевлаштування, побутові та фінансові труднощі намагаються отримати притулок чи роботу за кордоном, тому можуть стати жертвами трафікерів». На основі опрацювання нормативно-правового забезпечення протидії кримінальним правопорушенням у сфері торгівлі людьми авторка доводить, що «...навіть під час військової агресії росії нормативно-правове регулювання залишилося і до сьогодні таким, як і в мирний час. Із метою подолання чинників, що сприяють поширенню торгівлі людьми, вважаємо, що тільки завдяки комплексу спільних дій і заходів у виявленні, документуванні та розслідуванні злочинів цієї категорії у співпраці зі співробітниками Національної поліції України, військовослужбовцями Збройних сил України, які несуть службу на пунктах пропуску, працівниками Державної прикордонної служби можна ефективно протидіяти торгівлі людьми в умовах воєнного стану» [5, с. 79].

Вважаємо за доцільне привести позицію Ю. Дорохіної, яка вказує на загострення проблеми трафікінгу в Україні, що зумовлене рядом соціально-економічних, правових та організаційних факторів, а саме: «...1) низькі заробітки більшої частини населення, загальне зниження життєвого рівня та матеріальна незабезпеченість. Так, за даними ООН Україна за рівнем зарплати перебуває десь між Нігерією та Монголією, а за межею бідності проживає понад 80 % українців (у бідних країнах Африки поріг бідності становить 1,25 дол. США на день, в Україні – 1,5 дол. США); 2) нестача робочих місць, безробіття, особливо серед молоді (у першу чергу жінок); 3) активізація діяльності міжнародних злочинних угруповань; 4) корумпованість представників різних гілок влади; 5) надання ЗМІ ідеалізованої інформації щодо реалій життя за кордоном» [4, с. 48]. Повністю підтримуємо зазначену думку авторки, але вона її висловила в 2019 році, коли проходила Операція об'єднаних сил. Наразі, після

повномасштабного військового вторгнення нашого східного «сусіда», ми вбачаємо за потребу додати до вищенаведеного переліку ще один фактор, поставивши його на перше місце: збройний конфлікт в умовах військового стану. Адже вказаний чинник впливає на створення нових віктимогенних груп та можливостей для трафікінгу в Україні.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що типові слідчі ситуації під час розслідування торгівлі людьми, яка вчиняється в умовах збройних конфліктів, вирішують ряд вагомих завдань кримінального провадження (планування, послідовність проведення окремих процесуальних дій), а також дозволяють одразу висунути версії стосовно події протиправного діяння або особи правопорушника. На основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень було виокремлено наступні типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування: до правоохоронних органів надійшли відомості щодо факту вчинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів, наявні відомості про потерпілих, обставини події та підозрювані не встановлені; до правоохоронних органів надійшли відомості щодо факту вчинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів, наявні відомості про потерпілих, а також про обставини події та підозрюваних; правоохоронні органи встановили факт вчинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів в зв'язку з проведенням процесуальних дій, з'ясовані обставини події та потерпілі, підозрювані не встановлені; правоохоронні органи встановили факт вчинення торгівлі людьми в умовах збройних конфліктів в зв'язку з проведенням процесуальних дій, з'ясовані обставини події, потерпілі та підозрювані.

Список використаних джерел

1. Ботнаренко І. А. Типові слідчі ситуації при розслідуванні торгівлі людьми. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу (до 100-річчя від дня народження професора М. В. Салтєвського)* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції (м. Харків, 08 листопада 2017 р.). Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 55–57.
2. Горбасенко П. В. Загальна характеристика розслідування торгівлі людьми : автореф. дис. на здоб. наук. ст. канд. юр. наук : 12.00.09. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2013. 22 с.
3. Грищенко С. В. Протидія торгівлі людьми : навчальний посібник. Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2015. 224 с.
4. Дорохіна Ю. А. «Трафікінг» – проблема сучасного суспільства. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми* : матеріали III Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 12-13 квітня 2019 року). Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 46–48.
5. Котова В. В. Особливості розслідування торгівлі людьми в умовах воєнного стану. *Українська поліцейстика : теорія, законодавство, практика*. 2022. № 1 (3). С. 74–81.
6. Методика розслідування торгівлі людьми : альбом схем / О. В. Захарова та інші. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 112 с.
7. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : дис. на здоб. наук. ст. канд. юр. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2004. 225 с.
8. Скрябін О. М. Особливості розслідування злочинів у сфері торгівлі людьми у кримінальному судочинстві. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 134-138.
9. Тичина Д. М. Особливості методики розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 1 (78). С. 177–185.
10. Фарима М. М. Розслідування торгівлі дітьми або іншої незаконної угоди щодо дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 268 с.

Надійшла до редакції 27.11.2023

References

1. Botnarenko, I. A. (2017) Typovi slidchi sytuatsii pry rozsliduvanni torhivli liudmy [Typical investigative situations in the investigation of human trafficking]. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu (do 100-richchia vid dnia narodzhennia profesora M. V. Saltevs'koho)* : materialy Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konferentsii (m. Kharkiv, 08 lystopada 2017 r.). Kharkiv : Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, pp. 55–57. [in Ukr.].
2. Horbasenko, P. V. (2013) Zahalna kharakterystyka rozsliduvannia torhivli liudmy [General characteristics of human trafficking investigation] : avtoref. dys. na zdob. nauk. st. kand. jur. nauk : 12.00.09. Vidkryty mizhnarodnyi universytet rozvytku liudyny «Ukraina». Kyiv, 22 p. [in Ukr.].
3. Hryshchenko, S. V. (2015) Protydiia torhivli liudmy [Combating human trafficking] : navchalnyi posibnyk. Chernihiv : Vydavets Lozovyi V. M., 224 p. [in Ukr.].
4. Dorokhina, Yu. A. (2019) «Trafikinzh» – problema suchasnoho suspilstva [«Trafficking» is a problem of modern society]. *Protydiia nezakonnii mihratsii ta torhivli liudmy* : materialy III

Mizhnarodnoho naukovopraktychnoho sympoziumu (m. Ivano-Frankivsk, 12-13 kvitnia 2019 roku). Ivano-Frankivsk : Redaktsiino-vydavnychiy viddil Universytetu Korolia Danyla, pp. 46–48. [in Ukr.].

5. Kotova, V. V. (2022) Osoblyvosti rozsliduvannia torhivli liudmy v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of investigating human trafficking under martial law]. *Ukrainska politseistyka : teoriia, zakonodavstvo, praktyka*. № 1 (3), pp. 74–81. [in Ukr.].

6. Metodyka rozsliduvannia torhivli liudmy [Methods of investigating human trafficking] : albom skhem (2019) / Zakharova, O. V. ta inshi. Lviv : LvDUVS, 112 p. [in Ukr.].

7. Piaskovskyi, V. V. (2004) Metodyka rozsliduvannia torhivli liudmy [Methods of investigating human trafficking] : dys. na zdob. nauk. st. kand. yur. nauk : 12.00.09 / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy. Kyiv, 225 p. [in Ukr.].

8. Skriabin, O. M. (2020) Osoblyvosti rozsliduvannia zlochyniv u sferi torhivli liudmy u kryminalnomu sudochynstvi [Peculiarities of the investigation of crimes in the field of human trafficking in criminal proceedings]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 4, pp. 134-138. [in Ukr.].

9. Tychyna, D. M. (2022) Osoblyvosti metodyky rozsliduvannia torhivli ditmy abo inshoi nezakonnoi uhody shchodo dytyny [Peculiarities of the methodology of investigation of child trafficking or other illegal agreement regarding a child]. *Pravovyi chasopys Donbasu*. № 1 (78), pp. 177–185. [in Ukr.].

10. Faryma, M. M. (2021) Rozsliduvannia torhivli ditmy abo inshoi nezakonnoi uhody shchodo dytyny [Investigating child trafficking or other illegal dealings involving a child] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv, 268 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Borodin. Scientific controversy regarding typical investigative situations in the investigation of human trafficking committed under armed conflicts. Typical investigative situations of the investigation of human trafficking, which is committed in the conditions of armed conflicts, have been studied.

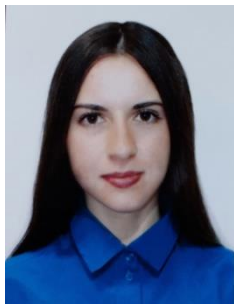
It is noted that typical investigative situations have always been considered one of the most important and necessary components of the methodology of investigating criminal offenses. And this is understandable, because, firstly, they solve a number of important tasks of any criminal proceeding (planning, sequence of individual procedural actions), and, secondly, they allow you to immediately put forward versions regarding the event of an illegal act or the person of the offender. It was found that in the majority of cases, information about the fact of human trafficking in the context of armed conflicts was received by law enforcement agencies from citizens who are relatives or acquaintances of the victims (57 %) or from citizens who received information about the committed illegal act or became its witnesses (15 %).

It has been established that the problem of human trafficking is reflected in various concepts, among which is trafficking. It was determined that after a full-scale military invasion, it is worth specifying such a factor that affects the active commission of human trafficking, as an armed conflict under martial law. After all, this factor affects the creation of new victimogenic groups and opportunities for trafficking in Ukraine

Based on the study of the materials of criminal proceedings, the following typical investigative situations of the initial stage of the investigation were singled out: law enforcement agencies received information about the fact of committing human trafficking in the context of armed conflicts, available information about the victims, the circumstances of the event and the suspects have not been established; law enforcement agencies received information about the fact of human trafficking in the context of armed conflicts, available information about the victims, as well as about the circumstances of the event and the suspects; law enforcement agencies established the fact of human trafficking in the context of armed conflicts in connection with the conduct of procedural actions, the circumstances of the event and the victims were clarified, the suspects have not been identified; law enforcement agencies established the fact of human trafficking in the context of armed conflicts in connection with the conduct of procedural actions, the circumstances of the event, victims and suspects were clarified.

Keywords: *human trafficking, armed conflict, investigation, law enforcement agencies, typical investigative situation, trafficking.*

УДК 343.98.067
DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-282-288

Наталія БРАТІШКО[©]
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено новітню галузь криміналістики – цифрову криміналістику. Проаналізовано погляди провідних вчених щодо поняття та місця цифрової криміналістики в системі криміналістичної науки. Здійснено аналіз техніки та розкрито сучасні методи цифрової криміналістики. Оцінено тенденції розвитку цифрової криміналістики на сучасному етапі та спрогнозовано подальший розвиток цього напрямку в Україні. Проведено правовий аналіз стосовно того, що цифрова криміналістика може використовуватися в різних контекстах, включно зі внутрішніми корпоративними розслідуваннями, цивільними судовими процесами тощо. Зазначено, що існуюча модель криміналістики в Україні нагально потребує формування окремої галузі криміналістичної техніки, що включає засоби і методи дослідження цифрових доказів.

Ключові слова: цифрова криміналістика, криміналістика, методи, розслідування, кримінальні правопорушення, кіберзлочинність, докази.

Постановка проблеми. Поширення цифрових пристроїв та пов'язаних із ними технологій трансформуює механізми вчинення багатьох кримінальних правопорушень у різних сферах людського життя. Сьогодні майже кожна людина щодня користується кількома цифровими пристроями та має доступ до різних цифрових сервісів. Відповідно, повсякденне життя генерує багато цифрових слідів, а отже, ймовірність того, що в результаті кримінального правопорушення залишаються цифрові сліди, є дуже високою. Тому кількість випадків, коли правоохоронцям необхідно виявляти та досліджувати цифрові сліди, застосовувати засоби пошуку та фіксації інформації в кіберпросторі, використовувати цифрові дані під час процесу доказування у кримінальному провадженні, з кожним роком збільшується. З огляду на це попит правоохоронних органів на ефективні інструменти для виявлення, вилучення та дослідження цифрових доказів постійно зростає, тому в криміналістичній науці останніх десятиліть цей напрям є одним із найактуальніших, і він динамічно розвивається.

На думку Т. Матюшкової, цифрова інформація, як невід'ємний атрибут сучасної злочинної й криміналістичної діяльності, визначає перспективи розвитку криміналістики, що пов'язані з оглядом як окремих елементів її системи, так і криміналістики в цілому, і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Особливо з огляду на поширення теорії «комп'ютерної криміналістики» [1, с. 249]. Однак недостатньо уваги приділяється ролі та місцю цифрової криміналістики у вітчизняній моделі криміналістики. В Україні вчені зосереджуються переважно на проблемах судової експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів (її об'єктах, завданнях, можливостях та методиках проведення) і на методиці розслідування кіберзлочинів. Вважаємо це неправильним, оскільки цифрова криміналістика є окремим розділом судових наук і має бути повноцінно запроваджена в Україні з урахуванням тієї моделі криміналістичної науки, що склалася.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. В Україні цифровою криміналістикою займається небагато дослідників. Це пов'язане з тим, що вона є новою наукою, що виникла лише у 80-ті роки ХХ століття. Окремі проблеми цифрової криміналістики розглядали такі автори, як: Г. Авдеева, В. Бутузов, М. Думчиков, І. Когутич, А. Колодіна, Т. Матюшкова, Н. Нечаєва, А. Самодін, Т. Федорова, В. Шепітько, М. Шепітько та ін. Варто згадати і М.-Х. Марас – одну з

провідних іноземних дослідниць цифрової криміналістики. Однак, незважаючи на наукові дослідження, більшість теоретичних питань, пов'язаних із визначенням конкретних напрямів впровадження положень цифрової криміналістики до системи криміналістичної науки в Україні, й до цього часу залишаються невирішеними.

Метою статті є дослідження нової сфери криміналістики – цифрової криміналістики, а саме її методів, що використовуються при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі інформаційні технології все більше охоплюють різні сфери суспільного життя. Можна сказати, що вони стали невід'ємним компонентом людської діяльності, що визначає перспективи розвитку економіки, політики, національної безпеки та обороноздатності держави. Сьогодні, з розвитком суспільства та процесами цифровізації всіх сфер життя, виникає потреба в удосконаленні роботи судових та правоохоронних органів, особливо в умовах модернізації та переходу до нової цифрової реальності. Адже кіберпростір є сучасним інструментом для створення та поширення різних видів інформації. Він став новим рушієм розвитку економіки, новою платформою соціального адміністрування, новим способом міжнародного співробітництва та новою сферою державного суверенітету. Однак кіберпростір не лише надає ресурси та можливості, але й пов'язаний із загрозами. Стрімкий розвиток цифровізації та видів зв'язку збільшує виклики та ризики кібербезпеки, тим самим перетворюючи суспільство в цілому на більш вразливе до кіберзагроз та продукуючи появу нових форм сучасної злочинності, таких як: інформаційне шахрайство, кібератаки на низку об'єктів критичної інфраструктури, кіберзлочини: порушення авторського права і суміжних прав, шахрайство, незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів [2, с. 201]. За таких умов цифрова інформація є невід'ємним атрибутом діяльності органів кримінальної юстиції та злочинців, що, у свою чергу, впливає на розвиток суспільства та визначає напрями і завдання розвитку юриспруденції, в тому числі й криміналістики.

Варто зазначити, що запровадження воєнного стану в Україні суттєво вплинуло на розвиток криміналістичної науки, і за таких умов необхідно розробляти нові підходи у боротьбі із сучасними воєнними викликами, створювати та впроваджувати ефективні системи протидії наявним загрозам.

У воєнних реаліях сьогодення все більшої актуальності набуває ефективність розслідування сучасних злочинів, у тому числі кіберзлочинів та воєнних злочинів, за допомогою цифрових технологій. У цьому контексті можна говорити про появу нового напрямку – цифрової криміналістики. Для позначення цієї галузі також використовуються інші терміни, такі як: електронна криміналістика, комп'ютерна криміналістика, криміналістика в комп'ютерних системах [3, с. 35–36].

В юридичній літературі науковці мають різні погляди на визначення цифрової криміналістики та її місця в системі криміналістичної науки. Наприклад, А. Колодіна і Т. Федорова зазначають, що цифрова криміналістика є прикладною наукою про розкриття злочинів, пов'язаних із комп'ютерною інформацією, про дослідження цифрових доказів, методів пошуку, отримання та закріплення таких доказів [4, с. 177]. Інші вчені вказують, що цифрова криміналістика – це судова наука практичного спрямування, заснована в 1970-1980-х рр., що вивчає відновлення та дослідження даних, пов'язаних із кіберзлочинністю, котрі містяться на цифрових пристроях [5, с. 290]. Деякі науковці розуміють під цифровою криміналістикою процес збору, отримання, збереження, аналізу та подання електронних доказів із метою отримання оперативно-розшукових відомостей, доказової інформації і здійснення розслідування та кримінального переслідування стосовно різних видів кримінальних правопорушень, у тому числі кіберзлочинів [6, с. 278].

Окремі провідні вчені намагаються визначити місце цифрової криміналістики в тій системі криміналістичної науки, що є загально визнаною в Україні. Так, М. Думчиков допускає як варіанти або створення нового розділу в класичній криміналістиці, або визнання окремої науки «цифрова криміналістика», або створення окремого вчення в загальній теорії криміналістики, або модернізацію вже існуючих учень (про сліди, організацію розслідування), розділів криміналістики (скажімо, у криміналістичній

техніці з'явиться підрозділ «кібертрасологія») [7, с. 105].

В. Шепітько і М. Шепітько зазначають, що цифрову криміналістику можна вважати стратегічним напрямом розвитку криміналістичної науки та правоохоронної практики. У свою чергу, розвиток самої цифрової криміналістики відбувається за трьома основними напрямками: формування окремої наукової галузі в криміналістиці; застосування спеціальних знань при роботі з цифровими доказами; здійснення судових експертиз (переважно комп'ютерно-технічних) [8, с. 21]. У спеціалізованих джерелах наголошується на необхідності дослідження так званих цифрових доказів (цифрової інформації) – інформації, створеної за допомогою високих інформаційних технологій. У зарубіжних країнах широкого застосування набув термін *digital evidences* (цифрові докази), під яким розуміють будь-які збережені дані або дані, що передають із використанням комп'ютерної чи іншої техніки. Цифрові докази – це фактичні дані, представлені в цифровій формі та зафіксовані на носії будь-якого типу. Поряд із терміном «цифрові докази» використовуються інші, такі як: «електронні докази», «електронні сліди», «електронні документи», «цифрові джерела інформації» та ін.

Цифрові докази вимагають новітніх підходів до їх збирання, зберігання, використання та дослідження під час доказування у кримінальному провадженні. Заслужують на увагу розробки українських науковців щодо методик розслідування злочинів, скоєних у кіберпросторі, їхньої криміналістичної характеристики, визначення алгоритму розслідування, а також специфіки використання спеціальних знань та проведення судових експертиз під час розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Проаналізувавши наукові визначення поняття «цифрова криміналістика», можна констатувати, що воно потребує подальшого розвитку у напрямі конкретизації, але отримати уявлення про нього можна вже сьогодні. У цілому, цифрова криміналістика базується на загальних принципах. Одним із найважливіших є принцип обміну, розроблений Е. Локаром: коли об'єкти і поверхні вступають в контакт одне з одним, відбувається перехресне перенесення матеріалів.

Цифрова криміналістика вирішує такі завдання: створення методів, апаратних і програмних інструментів для збору та дослідження доказів комп'ютерних злочинів; розробка тактико-оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, пов'язаних із комп'ютерною інформацією; встановлення криміналістичних характеристик правопорушень, пов'язаних із комп'ютерною інформацією.

Основою цифрової криміналістики є її технічна складова, інакше кажучи, засоби і методи техніко-криміналістичного дослідження цифрових доказів. Ця галузь характеризується широким інструментарієм, як комерційним, так і з відкритим кодом. Вона має власний міжнародний стандарт, опублікований у 2012 р. Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO) та Міжнародною електротехнічною комісією (МЕК). Згаданий стандарт стосується поводження з цифровими доказами (ISO/IEC 27037 Інформаційні технології – Методи безпеки – Керівництво з ідентифікації, збирання, одержання і збереження свідчень, представлених у цифровій формі) [9]. Він пропонує такі чотири етапи поводження з цифровими доказами:

1. Ідентифікація – передбачає пошук і розпізнання відповідних доказів та їх документування. На цьому етапі пріоритетні завдання збору доказів визначаються на основі цінності й мінливості доказів. Варто звернути увагу, що ідентифікація виступає важливим кроком у процесі цифрової криміналістики, тому що це лише частина більшого, складнішого процесу розслідування;

2. Збирання – передбачає збір усіх необхідних електронних даних із різних джерел, зараховуючи комп'ютери, сервери, мобільні пристрої та інші цифрові носії. Дані збираються за допомогою спеціальних інструментів і методів, що гарантують збереження цілісності та автентичності даних;

3. Отримання. Цифрові докази мають бути отримані без порушення цілісності даних. Для цього робиться копія вмісту цифрового пристрою (процес, відомий як створення неспотвореного образу) з використанням пристрою (блокувальника запису), призначеного для того, щоб гарантувати, що дані не будуть змінені під час процесу копіювання. Для того, щоб визначити, чи є дублікат точною копією оригіналу, значення хеш-функції розраховується з використанням математичних обчислень; у такому випадку для отримання значення хеш-функції використовується криптографічна хеш-функція. Якщо значення хеш-функції для оригіналу та копії збігаються, це означає, що

вміст копії точно відповідає оригіналу;

4. Збереження. Цей етап передбачає захист і збереження електронних доказів, щоб запобігти будь-яким змінам або модифікаціям даних. Процес збереження передбачає створення судово-медичного зображення або копії вихідних даних і збереження копії, щоб забезпечити її незмінність протягом усього розслідування.

Сьогодні все більшого наукового та практичного інтересу набувають цифрові криміналістичні інструменти, що допомагають розкривати та розслідувати воєнні злочини, а також сприяють забезпеченню невідворотності покарання воєнних злочинців. Із-поміж них основну увагу приділяють таким: пошук за ключовими словами та хештегами, списки яких заздалегідь підготовлено, аналіз супутникових знімків, використання технології аналізу «великих даних» (Big Data); аналіз геолокаційних міток, дослідження фото- та відеоматеріалів у відкритому доступі та наданих слідству, використання програмного забезпечення для аналізу та обробки цифрових зображень, дослідження телефонних розмов, аналіз електронних пристроїв, ігрових систем, систем розпізнавання осіб, пошук у відповідних базах даних (в Україні використовують додаток із розпізнавання облич Clearview Af для ідентифікації потенційних злочинців і загиблих) [10, с. 32].

Інші джерела виділяють такі напрями сучасної цифрової криміналістики: 1) дослідження застосунків (месенджерів та інших застосунків для смартфонів, що використовуються для обміну інформацією); 2) дослідження хмарних сховищ; 3) дослідження мобільних пристроїв (телефонів); 4) дослідження інтернет-речей (IoT); 5) дослідження новітніх пристроїв та застосунків (Alexa від Amazon, Google Assistant, Siri від Apple); 6) дослідження мереж; 7) цифровий аналіз поведінки окремих осіб, груп людей та їхніх стосунків і взаємовідносин; 8) дослідження застосунків, що не призначені для використання іншими особами; 9) мережеві дослідження; 10) цифровий аналіз поведінки окремих осіб, груп людей та їхніх стосунків і зв'язків; 11) дослідження застосунків не для телефону (дослідження баз даних, Spotlight, America online instant messaging, засобів антикриміналістики, видалених і фрагментованих файлів, зображень, флеш-пам'яті, криптовалют); 12) цифрова криміналістична розвідка та розвідка на основі відкритих джерел.

Залежно від об'єкта інструменти та методи цифрової криміналістики поділяються на певні категорії, зокрема, дослідження файлової системи, операційної системи, оперативної пам'яті, електронної пошти, вебдослідження, мережеві дослідження, мультимедійні дослідження тощо (дослідження месенджерів, знімних носіїв) [11, с. 29].

Незважаючи на те що цифрова криміналістика стрімко розвивається та протидіє поширенню кіберзлочинності, вона має певні недоліки, зокрема: слідчі та дізнавачі повинні мати широкі комп'ютерні навички; навіть якщо цифрові докази прийнято до суду, необхідно довести, що не було жодного втручання; необхідно надавати достовірні та переконливі докази; виготовлення і зберігання електронних записів потребують значних витрат; відсутність технічних знань у слідчого, дізнавача може призвести до недосягнення бажаного результату; якщо інструмент, що використовується для цифрової судової експертизи, не відповідає зазначеним стандартам, докази можуть бути відхилені судом.

Також не важко помітити, що ця галузь є насамперед техніко-криміналістичною. Але, на відміну від багатьох інших галузей криміналістичної техніки, вона не обмежується лише технічними аспектами. Останніми роками було докладено значних зусиль для інтеграції технічних аспектів дослідження цифрових доказів до всього процесу виявлення та розслідування кіберзлочинів. Це було зроблено з метою розробки цілісних підходів до розслідування, оскільки специфіка процесу доказування кіберзлочинів вимагає участі спеціаліста на всіх етапах розслідування, а не лише під час проведення однієї чи кількох слідчих (розшукових) дій або судової експертизи.

У контексті розслідування кримінальних правопорушень вищенаведене означає, що засоби та методи цифрової криміналістики широко застосовуються в оперативно-розшуковій діяльності для виявлення ознак кримінального правопорушення, на стадії досудового розслідування – при підготовці та проведенні гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних зі збором цифрових доказів, у судовій експертизі комп'ютерної техніки й програмних продуктів та інших експертизах, що досліджують цифрові докази.

Цифрову криміналістику нерідко використовують для розслідування

кіберзлочинів, таких як хакерство, крадіжка особистих даних, шахрайство. Щоб ідентифікувати злочинця і побудувати справу проти нього, можна проаналізувати цифрові докази, наприклад, електронні листи, журнали чатів і мережеві журнали. Варто зазначити, що цифрова криміналістика все частіше використовується в різних контекстах, зокрема у:

- 1) корпоративних розслідуваннях: компанії можуть використовувати цифрову криміналістику для розслідування порушень внутрішньої безпеки або неправомірної поведінки співробітників. Це може передбачати, наприклад, аналіз комп'ютерних журналів або електронної пошти, щоб визначити, чи порушив працівник політику компанії або викрав конфіденційну інформацію;
- 2) цивільних судових процесах: у цивільних справах цифрову криміналістику можна використовувати для збору доказів на підтримку або спростування претензій. Наприклад, у справах про крадіжку інтелектуальної власності судово-медичні експерти можуть проаналізувати комп'ютерні системи, щоб визначити, чи був отриманий доступ до комерційної таємниці або іншої конфіденційної інформації;
- 3) реагуванні на інцидент: коли відбувається порушення безпеки або кібератака, цифрова криміналістика може бути використана для розслідування інциденту та визначення джерела атаки. Потім цю інформацію можна використовувати для вдосконалення заходів безпеки та запобігання подібним інцидентам у майбутньому;
- 4) встановленні відповідності нормативним вимогам. Багато галузей, таких як охорона здоров'я та фінанси, підпадають під дію нормативних вимог. Цифрова криміналістика може бути використана, щоб переконатися, що ці правила дотримуються та електронні записи зберігаються й захищаються належною мірою [12, с. 478].

Загалом цифрова криміналістика є універсальним інструментом, котрий можна використовувати в різних контекстах для виявлення цінної інформації та підтримки розслідувань, судових процесів і зусиль щодо відповідності. Для розслідування цифрових інцидентів і виявлення осіб, відповідальних за кіберзлочини або витік даних, процес цифрової криміналістики має вирішальне значення.

На сучасному етапі основним напрямом розвитку криміналістики є формування та вдосконалення галузі техніко-криміналістичного дослідження цифрових даних. Як виявляється, відповідні засоби та методи ще не знайшли свого місця у вітчизняній системі криміналістики. Тому існує нагальна потреба у створенні окремого розділу криміналістичної техніки, присвяченого криміналістичному дослідженню цифрових доказів, зміст якого включатиме наукові положення цифрової криміналістики як галузі судових наук, адаптованої до реалій вітчизняної правоохоронної практики та криміналістичної теорії.

Слід зазначити, що цифрову криміналістику не слід ототожнювати із застосуванням цифрових технологій у криміналістиці, з методиками розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із комп'ютерною інформацією, або визначити її окремою частиною вітчизняної моделі криміналістики як прикладної юридичної науки та навчальної дисципліни. Цифрова криміналістика є галуззю іншої моделі, відмінною від тієї, що склалася в Україні, тому проблема їх інтеграції потребує подальших наукових досліджень.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можна констатувати, що цифрова криміналістика – це новітня галузь криміналістики, прикладна наука про розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних із комп'ютерною інформацією, про дослідження цифрових доказів, методи пошуку, отримання та закріплення таких доказів. Процес цифрової криміналістики має фундаментальне значення для розслідування цифрових інцидентів та виявлення осіб, відповідальних за кіберзлочини або витік даних. Наразі необхідно актуалізувати розвиток цифрової криміналістики в сучасних умовах. Особливу увагу слід приділити посиленню ролі криміналістичної дидактики, зокрема підготовці слідчих, дізнавачів, прокурорів, судів, детективів, слідчих криміналістів та судових експертів у сфері цифрових технологій. Доволі актуальним нині є започаткування нової професії та здійснення підготовки цифрового криміналіста. У такому контексті сучасна парадигма криміналістики має бути спрямована на подальший розвиток і формування цифрової криміналістики для ефективного вирішення нових завдань в умовах воєнного стану та процесів цифровізації суспільства.

Список використаних джерел

1. Матюшкова Т. П. Електронна (цифрова) інформація: сучасний стан і перспективи розвитку криміналістики. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 29 жовт. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 248–250.

2. Тютченко С. М., Братішко Н. А. Правове забезпечення кіберзахисту в Україні. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 11 бер. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 201–202.
3. Шевчук В. М. Цифрова криміналістика: воєнні виклики сьогодення та нові завдання в сучасних умовах. *Правові виклики сучасності : матеріали всеукр. круглого столу* (м. Харків, 20 груд. 2022 р.). Харків : Державний біотехнологічний університет, 2022. С. 35–39.
4. Колодіна А. С., Федорова Т. С. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Київський часопис права*. 2022. Вип. 1. С. 176–180.
5. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Цифрова криміналістика й удосконалення системи криміналістичної техніки в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3(99). С. 283–294.
6. Самодін А. В. Сучасне розуміння феномену «цифрова криміналістика». *Інновації в криміналістиці та судовій експертизі : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 25 листоп. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 275–279.
7. Думчиков М. О. Процеси діджиталізації і криміналістика: ректроспективний аналіз. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 100–108.
8. Шепітько В. Ю., Шепітько М. В. Доктрина криміналістики та судової експертизи: формування, сучасний стан і розвиток в Україні. *Право України*. 2021. № 8. С. 12–27.
9. ISO/IEC 27037:2012 Information technology – Security techniques – Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence. URL: <https://www.iso.org/standard/44381.html>.
10. Латиш К. В. Цифрова криміналістика у період війни в Україні: можливості використання спеціальних знань у сфері інформаційних технологій. *Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika*. 2022. Т. 18. С. 31–37.
11. Полотай О. І. Комп'ютерна криміналістика: основні завдання та проблеми. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення : Міжнар. наук. інтернет-конф.* (м. Тернопіль, 7-8 черв. 2022 р.). Тернопіль, 2022. Вип. 68. С. 29–30.
12. Кашуба Н. М. Використання цифрової криміналістики в різних контекстах. *Scientific paradigm in the context of technologies and society development : proceedings of the 5th International scientific and practical conference* (Geneva, Switzerland, May 16-18, 2023). Geneva, Switzerland. 2023. № 154. С. 476–479.

Надійшла до редакції 04.12.2023

References

1. Matiushkova, T. P. (2021) Elektronna (tsyfrova) informatsiia: suchasnyi stan i perspektivy rozvytku kryminalistyky [Electronic (digital) information: current state and prospects of development of criminalistic]. *Aktualni problemy kryminalnoho protsesu ta krymi nalistyky : tezy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Kharkiv, 29 zhovt. 2021 r.). Kharkiv : KhNUVS, pp. 248–250. [in Ukr.].
2. Tiutchenko, S., Bratishko, N. (2022) Pravove zabezpechennia kiberzakhystu v Ukraini [Legal provision of cyber protection in Ukraine]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretichni i prykladni aspekty : materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 11 ber. 2022 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 201–202. [in Ukr.].
3. Shevchuk, V. M. (2022) Tsyfrova kryminalistyka: voieni vyklyky sohodennia ta novi zavdannia v suchasnykh umovakh [Digital forensics: military challenges of today and new tasks in modern conditions]. *Pravovi vyklyky suchasnosti : materialy vseukrainskoho kruhloho stolu* (m. Kharkiv, 20 hrud. 2022 r.). Kharkiv : Derzhavnyi biotekhnolohichniy universytet, pp. 35–39. [in Ukr.].
4. Kolodina, A. S., Fedorova, T. S. (2022) Tsyfrova kryminalistyka: problemy teorii i praktyky [Digital forensics: problems of theory and practice]. *Kyivskiy chasopys prava*. Issue 1, pp. 176–180. [in Ukr.].
5. Stepaniuk, R. L., Perlin, S. I. (2022) Tsyfrova kryminalistyka y udoskonalennia systemy kryminalistychnoi tekhniki v Ukraini [Digital forensics and improvement of the forensic technology system in Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka*. № 3(99), pp. 283–294. [in Ukr.].
6. Samodin, A. V. (2021) Suchasne rozuminnia fenomenu «tsyfrova kryminalistyka» [Modern understanding of the phenomenon of «digital forensics»]. *Innovatsii v kryminalistytsi ta sudovii ekspertyzi : materialy mizhvidom. nauk.-prakt. konf.* (m. Kyiv, 25 lyst. 2021 r.). Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, pp. 275–279. [in Ukr.].
7. Dumchikov, M. O. (2020) Protsey didzhytalizatsii i kryminalistyka: rektrospektyvnyi analiz [Processes of digitization and forensics: a retrospective analysis]. *Kryminalistyka i sudova ekspertiza*. Issue 65, pp. 100–108. [in Ukr.].
8. Shepitko, V., Shepitko, M. (2021) Doktryna kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy: formuvannia, suchasnyi stan i rozvytok v Ukraini [Doctrine of criminology and forensic examination: formation, current state and development in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 8, pp. 12–27. [in Ukr.].
9. ISO/IEC 27037:2012 Information technology – Security techniques – Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence.. URL:

<https://www.iso.org/standard/44381.html>.

10. Latysh, K. (2022) Tsyfrova kryminalistyka u period viiny v Ukraini: mozhlyvosti vykorystannia spetsialnykh znan u sferi informatsiinykh tekhnolohii [Digital forensics during the war in Ukraine: possibilities of using special knowledge in the field of information technologies]. *Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika*. T. 18, pp. 31–37. [in Ukr.].

11. Polotai, O. I. (2022) Kompiuterna kryminalistyka: osnovni zavdannya ta problemy [Computer forensics: main tasks and problems]. *Informatsiine suspilstvo: tekhnolohichni, ekonomichni ta tekhnichni aspekty stanovlennia : mizhnar. nauk. konf.* (m. Ternopil, 7-8 cherv. 2022 r.). Ternopil. Vyp. 68, pp. 29–30. [in Ukr.].

12. Kashuba, N. M. (2023) Vykorystannia tsyfrovoi kryminalistyky v riznykh kontekstakh [Use of digital forensics in different contexts]. *Scientific paradigm in the context of technologies and society development : proceedings of the 5th International scientific and practical conference* (Geneva, Switzerland, May 16-18, 2023). Geneva, Switzerland. № 154, pp. 476–479. [in Ukr.].

ABSTRACT

Natalia Bratishko. Directions of use of digital forensics under martial law. The article examines the newest branch of forensic science – digital forensics, which is an applied science of solving crimes related to computer information, the study of digital evidence, methods of searching, obtaining and securing such evidence.

The views of leading scholars on the concept and place of digital forensics in the system of forensic science are analyzed. The author analyzes the technique and modern methods of digital forensics in the investigation of criminal offenses. The author assesses the current trends in the development of digital forensics and predicts its further development in Ukraine.

The author provides a legal analysis of the fact that digital forensics can be used in various contexts, including internal corporate investigations, civil litigation, etc. This involves the use of specialized tools and methods to obtain information from a wide range of digital devices, such as computers, mobile phones and storage media.

It is noted that in the existing model of forensic science in Ukraine, there is an urgent need to form a separate branch of forensic technology, which includes means and methods of digital evidence examination. This greatly simplifies the task of integrating the achievements of digital forensics into the national forensic system, since, on the one hand, it does not require revision of the system itself, and on the other hand, it allows for the rapid implementation of most of the relevant scientific provisions and practical recommendations. The content of the section of forensic technique devoted to the forensic examination of digital evidence should include scientific provisions of digital forensics as a branch of forensic science adapted to the realities of domestic law enforcement practice and forensic theory.

Keywords: digital forensics, criminalistics, methods, investigation, criminal offenses, cybercrime, evidence.

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-288-296

Діана ГАРАЩУК[©]

ад'юнкнт

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ У ВОЄННИЙ ЧАС

Досліджено особливості проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні незаконного зайняття рибним добувним промислом у воєнний час. Розглядаються теоретичні засади і тактичні особливості проведення огляду місця події, обшуку, допиту свідка та підозрюваного під час розслідування вказаних кримінальних правопорушень.

Акцентовано увагу, що в умовах воєнного стану проведення деяких слідчих (розшукових) дій набуло певних особливостей, зокрема у частині складання протоколу, а також щодо спрощення процедури залучення понятих при проведенні обшуку житла чи іншого володіння особи.

© Д. Гарашук, 2023

k_ksmp@dduvs.in.ua

Наголошено на тактичних вимогах до проведення огляду місця події, обшуку, допиту свідка та підозрюваного, висвітлено послідовні етапи їх проведення – підготовчий, робочий та завершальний, їхні особливості та значення. Проаналізовано основних учасників слідчих (розшукових) дій при розслідуванні незаконного зайняття рибним добувним промислом, вимоги щодо їх залучення.

Ключові слова: *воєнний стан, незаконний рибний промисел, кримінальне правопорушення, слідчі (розшукові) дії, огляд місця події, обшук, допит.*

Постановка проблеми. На сьогодні Україна переживає складний час, пов'язаний із початком повномасштабної війни з боку російської федерації, однак, незважаючи на постійні ракетні обстріли та активні бойові дії, наша держава вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод своїх громадян. Одним із основних завдань кримінального провадження є притягнення винної особи до відповідальності за скоєне протиправне діяння, тому питання особливостей проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання доказової інформації, на часі і є досить актуальним, зокрема, і у воєнних час.

Проаналізувавши статистичні дані скоєних кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним зайняттям рибним добувним промислом, маємо змогу побачити негативну тенденцію зростання злочинності порівняно з мирним часом. Так, за 11 місяців 2023 р. було зареєстровано 630 кримінальних правопорушень, із них 322 направлено до суду (51 %); у 2022 р. з 576 – 321 (56 %); у 2021 р. з 613 – 355 (58 %); у 2020 р. з 608 – 376 (62 %); у 2019 р. з 619 – 372 (57 %); у 2018 р. з 538 – 346 (62 %) [10]. Крім того, як свідчить статистика, тільки половина із зареєстрованих кримінальних правопорушень направляється до суду для дослідження доказів, отриманих на досудовому розслідуванні, а враховуючи те, що здебільшого вказана категорія кримінальних правопорушень вчиняється в умовах очевидності, тобто особу, яка здійснює незаконний вилов водних біоресурсів, виявляють безпосередньо на місці вчинення, це є досить низький показник якості проведення розслідування з боку прокурора, слідчого та дізнавача. Тому вважаємо нагальною потребою дослідити особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування вказаного кримінального правопорушення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню особливостей проведення слідчих (розшукових) дій присвячені роботи таких вчених-криміналістів, як: О. Алексєєв, В. Весельський, А. Волобуєв, С. Гавриш, М. Даньшин, М. Єфімов, С. Книженко, В. Коновалова, Є. Лук'янчиков, В. Малярова, Г. Матусовський, О. Одерій, І. Пиріг, Є. Пряхін, М. Салтевський, Ф. Сокиран, В. Тіщенко, К. Чаплинський, Ю. Чаплинська, С. Чернявський, Ю. Черноус, В. Шепітько та ін.

Питання особливостей проведення слідчих (розшукових) дій у воєнний час висвітлено у наукових працях І. Гловюк, О. Дроздова, В. Завтура, Т. Лоскутова, І. Пирога, В. Рогальської, Г. Тетерятник, С. Тіщенко, Т. Фоміної, К. Чаплинського та інших авторів.

Однак проблематика проведення слідчих (розшукових) дій у воєнний час потребує подальшої наукової розробки.

Метою статті є дослідження особливостей проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні незаконного зайняття рибним добувним промислом у воєнний час.

Виклад основного матеріалу. Розгляд окресленого питання слід розпочати з найважливішої слідчої (розшукової) дії – огляду, під час якої виявляють, безпосередньо сприймають, оцінюють і фіксують стан, властивості та ознаки матеріальних об'єктів із метою отримання фактичних даних, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [11, с. 41], котра в обов'язковому порядку проводиться під час розслідування незаконного зайняття рибним добувним промислом.

К. Чаплинський характеризує огляд як початкову, неповторну та незамінну слідчу дію й зазначає, що її не можна замінити іншими слідчими діями, зокрема допитами осіб, які є очевидцями злочинної події, оскільки жоден свідок не в змозі надати у своїх свідченнях потрібного обсягу інформації, котру може виявити слідчий безпосередньо під час проведення огляду місця події, застосовуючи засоби криміналістичної техніки та допомогу спеціалістів. Під час огляду місця події оглядаються усі об'єкти, що можуть стосуватися злочину, залежно від конкретної слідчої ситуації та переконань слідчого [12, с. 23].

Згідно з ч. 3 ст. 214 КПК України огляд місця події (далі – ОМП), як вид огляду,

є єдиною слідчою (розшуковою) дією, проведення якої у невідкладних випадках дозволяється до внесення відомостей до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань.

Особливістю досліджуваного протиправного діяння є те, що місце злочину та місце події – це різні поняття. Так, місцем злочину в цьому випадку буде географічна точка на окремому водному ресурсі (ставку, озері, річці, морі), звідки незаконно видобуто водні живі ресурси з природного середовища за допомогою знарядь та засобів вчинення протиправного діяння. Місцем події буде виступати ділянка місцевості, на якій було виявлено особу, яка незаконно видобула водні живі ресурси з природного середовища, разом зі слідами вищевказаного кримінального правопорушення (човни, гумові забродні костюми, рибальські сітки, електровудки, раколовки та ін.) [1, с. 71].

У ході проведення ОМП при розслідуванні незаконного зайняття рибним добувним промислом слідчому (дознавачу) необхідно встановити:

1. Ознаки істотної шкоди (вилов риби в період нересту, нечисленних її видів або тих, у відтворенні яких є труднощі; добування великої кількості риби або риби, виллов якої заборонено, тощо);
2. Час та місце вчинення кримінального правопорушення;
3. Спосіб вчинення кримінального правопорушення (заборонені знаряддя лову, виллов риби у заборонений період або у недозволеному місці та ін.);
5. Знаряддя (сітки, електровудки тощо) та засоби (човни, гумові костюми тощо) вчинення кримінального правопорушення;
6. Предмет злочинного посягання (риби різноманітних порід);
7. Особу (осіб), яка вчинила протиправне діяння, її мотив та мету.

Слід зазначити, що науковці виділяють три послідовні етапи проведення ОМП: підготовчий, робочий та завершальний. Підготовчий етап розпочинається з моменту отримання СОГ вхідної інформації від уповноваженого працівника чергової частини про вчинене кримінальне правопорушення до прибуття на місце події. Прибувши на місце події, уповноважена особа повинна визначитися з учасниками ОМП, якими є:

1. Поняті. Для проведення ОМП необхідно запросити не менше двох незаінтересованих осіб. Понятими не можуть бути родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження [8]. До підбору понять необхідно поставитися відповідально, зокрема, упевнитися в точності їхніх анкетних даних шляхом перевірки наданих ними відповідних документів, що підтверджують особу;

2. Спеціаліст – інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), який входить до складу СОГ. Також в обов'язковому порядку необхідно залучити особу, яка має спеціальні знання в галузі водних біоресурсів (іхтіолог, біолог, ветеринар, посадова особа Державного агентства меліорації та рибного господарства України тощо), оскільки уповноважена службова особа, яка проводить ОМП, не має спеціальних знань для точного визначення породи риби;

3. За наявності – особа, яка вчинила незаконний виллов риби.

На стадії робочого етапу ОМП слідчий разом зі спеціалістом оглядають місце події з метою:

- а) оцінки сутності події;
- б) визначення як меж території, котру буде оглянуто, так і основних вузлів та об'єктів огляду;
- в) встановлення, які об'єкти знаходяться на місці події, визначення їх взаємного розташування та взаємозв'язку з іншими елементами обстановки;
- г) вжиття додаткових заходів для охорони місця події, якщо в тому є необхідність;
- д) уточнення завдань учасникам огляду;
- е) визначення послідовності ОМП та його методів.

Після ретельного вивчення слідів екологічного злочину та його наслідків слідчий має перейти від загального огляду до детального (динамічного) [9, с. 341].

Під час проведення ОМП при розслідуванні незаконного зайняття рибним добувним промислом доцільно використовувати ексцентричний метод, а саме: рухатися за спіраллю від центру місця події, тобто з місця виявлення незаконно добутої риби, до периферії. Оскільки ОМП проводиться на відкритій ділянці місцевості, необхідно

зробити прив'язку до місця – найкращим способом для цього є визначення точних координат знаходження, наприклад, за допомогою мобільного телефону.

Після закінчення проведення робочого етапу ОМП наступає завершальний етап, що передбачає складання письмового протоколу, додатків до нього – фототаблиць, схем, планів та упакування об'єктів, виявлених та вилучених у ході проведення огляду.

Зі свого боку, В. Шепітько зауважує, що при складанні протоколу ОМП необхідно дотримуватися вимог щодо термінології. Зокрема, не слід вживати невизначених понять: «біля», «неподалік», «ліворуч», «праворуч», «поряд» тощо [7, с. 300].

Проаналізувавши слідчо-судову практику, можемо виділити такі особливості проведення ОМП при розслідуванні незаконного зайняття рибним добувним промислом:

1. Залучення в обов'язковому порядку як спеціаліста особу, яка має спеціальні знання в галузі водних біоресурсів – іхтіолог, біолог, ветеринар, посадова особа Державного агентства меліорації та рибного господарства України тощо;

2. Проведення ОМП в найкоротший проміжок часу після отримання повідомлення до підрозділу поліції про виявлене кримінальне правопорушення. О. Одерій зауважує, що зволікання з виїздом на місце події може призвести до зміни обстановки, втрати і знищення слідів злочину, появи на місці події слідів і матеріальних об'єктів, що не стосуються механізму події і здатні ввести слідство в оману [9, с. 329];

3. У протоколі ОМП повинен бути детальний опис вилучених знарядь та засобів кримінального правопорушення з обов'язковим зазначенням їхнього розміру, фізичних властивостей;

4. Оскільки ОМП проводиться на відкритій ділянці місцевості, здебільшого поза населеними пунктами, найкращим способом для прив'язки до місцевості є використання системи координат;

5. Неухильне дотримання вимог ст. 233 КПК України щодо проникнення до іншого володіння, зокрема транспортного засобу (автомобіля, мотоцикла, човна). Тобто у разі виявлення незаконно добутої риби, знарядь та засобів кримінального правопорушення у транспортному засобі слідчий (дознавач), із метою вилучення вказаних предметів, проводить обшук, після якого невідкладно звертається до слідчого судді зі клопотанням про проведення обшуку [8];

6. Після проведення ОМП негайно вживаються заходи щодо належного зберігання вилучених предметів, зокрема риби. Насамперед необхідно звернутися до слідчого судді за погодженням із прокурором із клопотанням про надання дозволу на її реалізацію, керуючись п. 28 Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1104 від 19.11.2012.

Поряд із ОМП обшук є також важливою слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на виявлення та фіксацію обставин кримінального правопорушення.

Як зазначає М. Салтєвський, обшук – це процесуальна слідча дія, сутність якої полягає у виявленні, дослідженні та вилученні матеріальних джерел інформації, що мають значення для встановлення істини у справі [6, с. 160].

Обшук полягає в цілеспрямованому обстеженні приміщень, будівель і ділянок місцевості, що знаходяться у власності обшукуваного, його близьких родичів, іншої фізичної або юридичної особи, а також в обшуку особи з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, що було здобуте внаслідок його вчинення, і встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [3, с. 114].

О. Одерій визначив такі аспекти проведення обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень проти доквілля:

1) визначення предмета обшуку (наприклад, заборонених знарядь лову, засобів для переробки риби та залишків цієї діяльності тощо);

2) вивчення особи обшукуваного та оточуючих його осіб, що дозволяє слідчому сформулювати уяву про цих суб'єктів в аспекті оцінки їхніх професійних та інтелектуальних рис, що можуть бути використані для приховування об'єктів, котрі необхідно відшукати;

3) визначення часу проведення обшуку й можливостей застосування науково-

технічних засобів, необхідних для пошуку й фіксації виявленого;

4) висунення пошукових версій щодо можливих місць приховування, що можуть бути обрані залежно від фаху, службового становища особи, яка має у своєму розпорядженні шукані документи, інші речові докази [9, с. 386].

Обшук, як слідча (розшукова) дія, може бути проведений і на початковому, і на подальшому етапі досудового розслідування незаконного зайняття рибним добувним промислом.

На початковому етапі обшук може бути проведений у разі, якщо:

1. На місці події виявлено особу, однак незаконно виловлена риба, знаряддя та засоби знаходяться у транспортному засобі (мотоциклі, автомобілі, човні тощо);

2. Особа, яка вчинила протиправне діяння, встановлена, на місці події вилучено незаконно виловлену рибу, знаряддя та засоби кримінального правопорушення, однак є наявною інформація, що за місцем мешкання особи можуть також зберігатися незаконно виловлена риба, знаряддя та засоби вчиненого протиправного діяння;

3. Особа не встановлена, однак наявною є інформація про її місцезнаходження та місце приховування незаконно виловленої риби, знарядь та засобів кримінального правопорушення.

На подальшому етапі досудового розслідування обшук проводиться у разі, якщо:

1. Особі повідомлено про підозру, але є наявною інформація про приховування знарядь та засобів кримінального правопорушення (електровудок, човнів, жилкових рибальських сіток) для повторного вчинення незаконного зайняття рибним добувним промислом;

2. Особі повідомлено про підозру, але остання переховується від правоохоронних органів – з метою встановлення її місцезнаходження.

Цілком погоджуємося з К. Чаплинським, який виділяє такі етапи проведення обшуку:

1) підготовка до проведення обшуку – підготовчий;

2) безпосереднє проведення обшуку – робочий;

3) фіксація ходу та результатів обшуку – заключний [13, с. 78].

Підготовчий етап розпочинається з моменту отримання інформації про можливе переховування незаконно добутої риби, знарядь та засобів кримінального правопорушення або особи, яка переховується від правоохоронних органів до отримання ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку та планування його проведення. Крім того, слід зауважити, що перед зверненням до слідчого судді прокурору, слідчому (дізнавачу) слід визначитися з колом учасників, яким буде надано право на примусове проникнення до житла чи іншого володіння особи для проведення обшуку. Таких осіб необхідно обов'язково вказати у клопотанні про дозвіл на проведення обшуку з зазначенням їхньої посади та анкетних даних. Такими особами можуть бути: оперативні співробітники, інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), а також спеціаліст контролюючих органів – посадова особа органу Державного агентства меліорації та рибного господарства України, для надання консультуючої інформації.

Перед проведенням робочого етапу необхідно забезпечити обов'язкову участь не менше двох понятих, вимоги щодо яких такі ж самі, як і при проведенні огляду місця події.

В умовах воєнного стану процедура залучення понятих дещо спрощується згідно з абз. 3 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України. Так, законодавець визначає: «якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні слідчі (розшукові) дії проводяться без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису» [8]. У будь-якому разі особа, яка проводить відповідну слідчу (розшукову) дію в умовах воєнного стану, повинна оцінити наявність зазначених підстав та прийняти рішення щодо залучення/незалучення понятих. Передусім вихідними для прийняття такого рішення є фактор безпеки (реальної або потенційної), котрий ставить під сумнів можливість участі зазначених суб'єктів у процесуальних діях, та фактор швидкої змінюваності обстановки, що вказує на невідкладність проведення таких дій із метою збереження доказової інформації [2, с. 14].

При прибутті на місце проведення обшуку уповноважена особа, яка його проводить, пред'являє ухвалу слідчого судді на дозвіл про проведення обшуку власнику житла чи іншого володіння або іншій присутній особі та вручає її копію.

Закінчивши підготовчі дії до проведення обшуку (підготовчу стадію), керівник пошукової групи обходить усі приміщення і безпосередньо знайомиться з обстановкою (кількість та розташування кімнат, кількість меблів, наявність підсобних приміщень тощо). Він уточнює порядок та черговість проведення обшуку, вносить корективи у розподіл обов'язків між учасниками цієї слідчої дії, закріплює певні ділянки за кожним членом пошукової групи (при груповому пошуку), висуває версії про найбільш імовірні місця знаходження розшукуваних об'єктів та ін. Слідчий може запропонувати обшукуваному видати ключі від кімнат або інших сховищ (сейфа), попередивши про можливість примусового проникнення до них. Після цього слідчий переходить до детальної стадії обшуку [14, с. 297–298].

Після здійснення всіх активних дій, спрямованих на виявлення предметів, знарядь та засобів вчинення кримінального правопорушення, настає заключний етап – складання протоколу обшуку, в якому детально описуються матеріальні об'єкти, що є предметом обшуку, та їх місцезнаходження на момент його проведення. Після складання протоколу його зміст зачитується вголос усім учасникам; також до протоколу, в разі наявності, вносяться зауваження від його учасників. Копія протоколу обшуку вручається особі, яка обшукується, або особі, яка займає приміщення, що обшукується.

Найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на отримання інформації про скоєне кримінальне правопорушення, є допит, процесуальні особливості та вимоги якого закріплені у ст. ст. 224–226, 232, 615 КПК України.

А. Волобуєв визначає допит як слідчу дію, що полягає в одержанні у встановленому кримінально-процесуальним законом порядку свідчень в осіб, які володіють відомостями, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [5, с. 289]. У свою чергу, С. Пряхін розглядає допит як слідчу (розшукову) дію, що проводиться уповноваженим на те суб'єктом за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці, за погодженням із допитуваною особою, з метою отримання від неї відомостей щодо відомих їй обставин у кримінальному провадженні [11, с. 254]. На наш погляд, більш широке визначення поняття допиту дав В. Шепітько, визначивши його як процесуальну слідчу (розшукову) або судову дію, що є регламентованим кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічним процесом спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямованим на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [7, с. 306].

Залежно від процесуального статусу допитуваної особи при розслідуванні незаконного зайняття рибним добувним промислом здійснюється допит свідка та допит підозрюваного.

Допит свідка відіграє значну роль для отримання доказової інформації на початковому етапі досудового розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень. Проаналізувавши слідчу практику, маємо змогу виокремити такі групи свідків, залежно від отриманої від них інформації:

1. Особи, які стали свідками події незаконного зайняття рибним добувним промислом;
2. Особи, які були залучені як учасники слідчої (розшукової) дії, наприклад, поняті при огляді місця події або при обшуку;
3. Працівники правоохоронних органів, які виявили особу, котра вчиняла незаконне зайняття рибним добувним промислом; наприклад, посадові особи Державного агентства меліорації та рибного господарства України, працівники Національної поліції, тощо;
4. Особи, які можуть охарактеризувати підозрюваного (спосіб життя, коло оточення, місця мешкання тощо), наприклад, при встановленні місцезнаходження такої особи.

Здебільшого вчені-криміналісти, незалежно від процесуального статусу допитуваного, виділяють такі послідовні етапи проведення допиту: підготовчий, робочий та заключний.

В. Коновалова та Г. Матусовський вважають, що підготовка до допиту свідка у кримінальних правопорушеннях, скоєних проти довілля, повинна складатися з таких

заходів: вивчення матеріалів кримінального провадження; ознайомлення з особою свідка; вивчення спеціальних питань; складання плану допиту [15, с. 174].

У свою чергу, С. Книженко вказує, що підготовчий етап допиту свідка вказаної категорії кримінальних правопорушень полягає у: вивченні матеріалів кримінального провадження; визначенні черговості допиту свідків; вивченні екологічного законодавства, норми якого були порушені при вчиненні кримінального правопорушення; визначенні кола обставин, що потребують з'ясування; обранні місця та часу проведення допиту, способу виклику на допит; вирішенні питання щодо необхідності залучення спеціаліста до допиту; вивченні соціально-психологічної характеристики допитуваного; вирішенні питання щодо необхідності використання звуко-, відеозапису; обранні прийомів допиту; складанні плану допиту [4, с. 193].

О. Одерій до підготовчих заходів допиту підозрюваного відносить: ретельне вивчення матеріалів кримінального провадження; вивчення особи злочинця; складання письмового плану допиту; консультація, а за необхідності – залучення спеціаліста до допиту [9, с. 370–371].

Слід наголосити, що розслідування досліджуваного протиправного діяння вимагає від прокурора, слідчого та дізнавача обізнаності у природоохоронному законодавстві, і тому перед допитом як свідка, так і підозрюваного необхідно ознайомитися з низькою нормативно-правових актів, таких як: Правила любительського і спортивного рибальства, затверджені наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 700 від 19.09.2022; закони України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 08.07.2011; «Про Червону книгу України» від 07.02.2002; «Про тваринний світ» від 13.12.2001; «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991, зокрема в частині щодо умов воєнного стану, розпорядження обласних військових адміністрацій щодо вилову водних біоресурсів.

Робочий етап передбачає отримання інформації від допитуваного за допомогою тактичних прийомів. Вибір тактичних прийомів залежить від ситуації, що склалася між уповноваженою особою (прокурором, слідчим та дізнавачем), з одного боку, та свідка або підозрюваного – з іншого. Ситуація може бути безконфліктною та конфліктною.

Безконфліктна ситуація допиту наявна тоді, коли допитувана особа бажає вступити у спілкування й дати правдиві свідчення. Конфліктними ситуаціями допиту узвичаєно вважати випадки, коли допитувана особа відмовляється давати свідчення або дає неправдиві показання. У зв'язку з цим слід зазначити, що назва «конфліктна» є умовною й не означає обов'язкової конфліктності відносин учасників допиту з усіма її характерними проявами. Це поняття використовується лише для констатації того факту, що людина не бажає говорити правду [5, с. 298–299].

Здебільшого при допиті свідка досліджуваного протиправного діяння, складається безконфліктна ситуація, за якої доцільно використовувати тактичний прийом «вільної розповіді», після чого прокурор, слідчий або дізнавач, залежно від отриманої інформації, може задати додаткові та уточнюючі запитання.

Під час допиту підозрюваного може скластися як безконфліктна, так і конфліктна ситуація. Безконфліктна ситуація складається у разі визнання підозрюваним своєї вини у скоєному кримінальному правопорушенні та щирого каяття з його боку у вчиненому. У такому разі допит слід проводити також за допомогою тактичного прийому «вільна розповідь».

У разі конфліктної ситуації, коли підозрюваний категорично заперечує факт вчинення кримінального правопорушення, О. Одерій рекомендує використовувати сукупність таких тактичних прийомів, як «допущення легенди» і «пред'явлення доказів». Так, спочатку слід дати допитуваному можливість викласти інформацію в тому вигляді, в якому зручно йому, при цьому чим більше він буде докладно деталізувати обставини злочинної події, тим краще. Після підозрюваному пред'являються вже зібрані за провадженням докази і ставляться запитання, що вимагають від нього детального пояснення наявних протиріч. Відповіді на такі запитання необхідно записувати до протоколу дослівно [9, с. 371–372].

У випадку, коли підозрюваний відмовляється давати показання, К. Чаплинський рекомендує уповноваженій службовій особі з'ясувати мотиви такої відмови та вжити заходів переконання (зокрема, обґрунтувати, що такі дії ставлять його у невідгдане становище, обтяжують відповідальність, тимчасово ускладнюють та затягують слідство

тощо) [13, с. 137].

Заключний етап полягає у фіксуванні результатів допиту в протоколі допиту, ознайомленні з ним учасників, які ставлять там свої підписи. У разі наявності до протоколу вносяться зауваження від допитуваних.

Слід зауважити, що в умовах воєнного стану, згідно з абз. 2, п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, за відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складенням відповідного протоколу не пізніше сімдесяти двох годин з моменту завершення таких слідчих (розшукових) дій чи відповідних процесуальних дій [8]. Законодавець у коментованій нормі не визначає форму фіксування технічними засобами (фото-, аудіо-, відеофіксація тощо), а підкреслює саме доступність технічних засобів, котрі створюють умови для збереження інформації, що може мати значення для кримінального провадження [2, с. 13].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що розглянуті слідчі (розшукові) дії при розслідуванні незаконного зайняття рибним добувним промислом спрямовані на отримання доказової інформації для швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування з метою притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. В умовах воєнного стану проведення деяких слідчих (розшукових) дій набуло певних особливостей, зокрема у частині складання протоколу, а також щодо спрощення процедури залучення понять при проведенні обшуку житла чи іншого володіння особи.

Список використаних джерел

1. Гарашук Д. П. Тактика огляду місця події при розслідуванні незаконного зайняття рибним добувним промислом. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 4. Р. 70–75.
2. Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану : наук.-практ. коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 4-е. Дніпро ; Львів ; Одеса ; Харків, 2023. 82 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/141e9323-8f98-4f61-bad9-bd88bb627707/content>.
3. Чернявський С. С. та ін. Досудове розслідування кримінальних проступків. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 230 с.
4. Книженко С. О. Деякі питання тактики допиту свідків при розслідуванні екологічних злочинів. *Форум права*. 2009. № 2. С. 192–195.
5. Криміналістика : у 2 т. / за ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків : ХНУВС, 2018. Т. 1. 384 с.
6. Салтєвський М. В. Криміналістика : у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.
7. Шепітько В. Ю. та ін. Криміналістика : підруч. / за ред. В. Ю. Шепітько. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
9. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.
10. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravorogushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
11. Авраменко О. В. та ін. Слідчі (розшукові) дії / за заг. ред. Р. І. Благуті та Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
12. Чаплинський К. О. Організаційно-тактичні основи проведення слідчого огляду. *Криміналістичний вісник*. 2011. № 1(15). С. 22–29.
13. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.
14. Чаплинський К. О., Лускатов О. В., Пиріг І. В. та ін. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
15. Гавриш С. Б. и др. Экологические преступления: квалификация и методика расследования / под ред. В. Е. Коноваловой, Г. А. Матусовского. Харьков : Рубикон, 1994. 226 с.

Надійшла до редакції 12.12.2023

References

1. Harashchuk, D. P. (2021) *Taktyka ohliadu mistsia podii pry rozsliduvanni nezakonnoho zainiattia rybnym dobuvnym promyslom* [Tactics of inspection of the scene at the investigation of illegal fishing]. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 4, pp. 70–75. [in Ukr.].

2. Hloviuk, I., Drozdov, O., Teteriatnyk, H., Fomina, T., Rohalska, V., Zavrut, V. (2023) Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannya, sudovoho rozghliadu v umovakh voiennoho stanu [Special regime of pre-trial investigation, court proceedings in martial law conditions] : nauk.-prakt. komentar Rozdilu IX-1 Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy. Vyd. 4-e. Dnipro ; Lviv ; Odesa ; Kharkiv. 82 p. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/141e9323-8f98-4f61-bad9-bd88bb627707/content>. [in Ukr.].
3. Cherniavskiy, S. S. ta in. (2020) Dosudove rozsliduvannya kryminalnykh prostupkiv [Pre-trial investigation of criminal misdemeanors]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. Sprav. 230 p. [in Ukr.].
4. Knyzhenko, S. O. (2009) Deiaki pytannia taktyky dopytu svidkiv pry rozsliduvanni ekolohichnykh zlochyniv [Some questions of tactics of interrogation of witnesses at investigation of ecological crimes]. *Forum prava*. № 2, pp. 192–195. [in Ukr.].
5. Kryminalistyka [Forensics] : u 2 t. / za red. A. F. Volobueva, R. L. Stepaniuka, V. O. Maliarovoi. Kharkiv : KhNUVS, 2018. T. 1. 384 p. [in Ukr.].
6. Saltevs'kyi, M. V. (2001) Kryminalistyka [Forensics] : u 2 ch. Kharkiv : Konsum. Ch. 2. 528 p. [in Ukr.].
7. Shepitko, V. Yu. ta in. (2016) Kryminalistyka [Forensics] : pidruch. / za red. V. Yu. Shepitko. Kyiv : In Yure, 2016. 640 p. [in Ukr.].
8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedural Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
9. Oderii, O. V. (2015) Teoriia i praktyka rozsliduvannya zlochyniv proty dovkillia [Theory and practice of investigating crimes against the environment] : monohrafiia. Kharkiv : Disa plus. 528 p. [in Ukr.].
10. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannya [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. *Ofis General'noho prokurora*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareiestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultaty-yikh-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].
11. Avramenko, O. V. ta in. (2013) Slidchi (rozshukovi) dii [Investigative (search) actions] / za zah. red. R. I. Blahuty ta Ye. V. Priakhina. Lviv : LvDUVS, 2013. 416 p. [in Ukr.].
12. Chaplyns'kyi, K. O. (2011) Orhanizatsiino-taktychni osnovy provedennia slidchoho ohliadu [Organizational and tactical foundations of inspection of the scene]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 1(15), pp. 22–29. [in Ukr.].
13. Chaplyns'kyi, K. O. (2006) Taktyka provedennia okremykh slidchykh dii [Tactics of individual investigative actions] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 308 p. [in Ukr.].
14. Chaplyns'kyi, K. O., Luskatov, O. V., Pyrih, I. V. et al. (2017) Kryminalistyka [Forensics] : pidruch. dlya stud. vyshch. navch. zakl. 2-e vyd., pererob. i dop. Dnipro : Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. Sprav ; Lira LTD. 480 p. [in Ukr.].
15. Gavrish, S. B. i dr. (1994) Ekologicheskyye prestupleniya: kvalifikatsyya i metodika rassledovaniya [Environmental crimes: qualifications and methods of investigation] / pod red. V. Ye. Konovalovoy, G. A. Matusovskogo. Kharkiv : Rubikon. 226 p.

ABSTRACT

Diana Harashchuk. Features of conducting investigative (search) actions in the investigation of illegal extract fishing in wartime. The scientific article is devoted to the study of the peculiarities of conducting investigative (research) actions in the investigation of illegal extract fishing in wartime. The theoretical principles and tactical features of conducting an inspection of the scene, search, interrogation of the witness and the suspect during the investigation of the specified criminal offenses are considered.

Attention was drawn to the fact that in the conditions of martial law, the conduct of some investigative (search) actions acquired certain features, in particular, in relation to drawing up protocol, as well as simplifying the procedure for involving witnesses in the search of a person's home or other possessions.

Emphasis is placed on the tactical requirements for conducting an inspection of the scene, search, interrogation of a witness and a suspect, the successive stages of their implementation – preparatory, working and final, as well as features and significance are highlighted. The main participants of investigative (search) actions in the investigation of the illegal fishing, requirements for their involvement are analyzed.

Keywords: *martial law, illegal fishing, criminal offense, investigative (search) actions, inspection of the scene, search, interrogation.*

Ольга ГІДА[©]

аспірант

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

РЕЖИМ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Висвітлено питання режиму надзвичайного стану як об'єкта адміністративно-правового забезпечення.

Здійснено аналіз наукових публікацій учених, які досліджували правові режими, зокрема, правовий режим надзвичайного стану. Розглянуто законодавство, що регулює запровадження правового режиму надзвичайного стану.

Установлено, що за допомогою правових режимів вирішується низка важливих для суспільства і держави завдань, наприклад, забезпечення територіальної цілісності держави, боротьби з тероризмом та усунення наслідків різних надзвичайних ситуацій.

Проаналізовано поняття адміністративно-правового забезпечення в різних сферах суспільних відносин в інших наукових працях та виокремлено такі особливості: діяльність суб'єктів адміністративно-правового забезпечення правового режиму регламентована нормами адміністративного права; суб'єктом адміністративно-правового забезпечення правового режиму є суб'єкт публічної адміністрації; мета адміністративно-правового забезпечення – захист суспільних відносин та цінностей у визначеній сфері.

З'ясовано, що законодавством України передбачено три основні різновиди надзвичайних режимів: надзвичайний стан, надзвичайна екологічна ситуація, воєнний стан. Визначено, що правовий режим надзвичайного стану має обмежений час дії і його введення повинно бути обґрунтованим необхідністю забезпечення безпеки і порядку в державі.

Запропоновано власне визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення правового режиму надзвичайного стану», а саме: це діяльність суб'єктів адміністративно-правового забезпечення правового режиму надзвичайного стану, регламентована нормами адміністративного права для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також самостійний різновид діяльності органів державної влади, що передбачає втілення в правореалізацію охоронних, захисних, регулятивних та організаційних дій, спрямованих на виконання завдань правового режиму надзвичайного стану.

Ключові слова: обмеження, права, надзвичайний стан, правовий режим, правове забезпечення, адміністративно-правове забезпечення.

Постановка проблеми. Людство завжди прагнуло та прагне до стабільності й контролю будь-яких суспільних та природних процесів. Проте на сьогодні жодне суспільство не має інструментів чи механізмів, що могли б на сто відсотків уберегти від екстремальних ситуацій, військових та політичних конфліктів, масових заворушень і різного роду катастроф. Підтвердженням цьому стали такі події, як всесвітня пандемія, що тривала протягом трьох років, повномасштабне вторгнення-агресора на територію нашої незалежної держави 24 лютого 2022 р., що триває, на жаль, і донині.

Сьогодні Україна знаходиться в режимі воєнного стану. Це спеціальний правовий режим, що оголошується в країні або території у випадку загрози безпеці держави чи незвичайних обставин, таких як військова агресія, збройний конфлікт, природні катастрофи або інші події, котрі ставлять під загрозу нормальне функціонування держави. Проте обов'язково настане час, коли наша держава переможе державу-окупанта, та, на жаль, період відновлення процесів держави відбуватиметься не так швидко, адже всі ресурси держави будуть значно виснаженими. Експерти одноголосно стверджують, що в нинішніх умовах для оптимального функціонування держави, ліквідації наслідків надзвичайних правових режимів необхідним буде

продовжити дію такого стану на ще певний період часу.

Водночас практична реалізація механізму та інструментів введення правового режиму надзвичайного стану в державі наразі ускладнюється низкою неврегульованих питань, що потребують дослідження та опрацювання вже сьогодні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У вітчизняній науці адміністративного права проблематика адміністративно-правового забезпечення режиму надзвичайного стану була предметом дослідження небагатьох вчених.

Теоретико-методологічну основу наукових розвідок із зазначеної тематики складають праці В. Авер'янова, А. Басова, В. Бевзенка, О. Безпалової, Ю. Битяка, О. Брателя, С. Гречанюка, В. Грохольського, О. Гончаренко, О. Дрозда, Р. Калюжного, А. Комзюка, С. Магди, А. Макаренка, О. Марцеляка, Т. Мінки, В. Настюка, О. Негодченка, А. Олійника, В. Опришка, В. Петкова, С. Петкова, П. Рабіновича, О. Рябченко, А. Собакаря, Ю. Тодики, О. Труша тощо. З огляду на це наголошуємо на актуальності вивчення питання адміністративно-правового забезпечення режиму надзвичайного стану.

Метою статті є аналіз нормативно-правових актів, що регулюють адміністративно-правове забезпечення правового режиму надзвичайного стану, а також з'ясування такого поняття, як «режим надзвичайного стану як об'єкт адміністративно-правового забезпечення».

Виклад основного матеріалу. Зміни в нашій державі, що відбуваються останніми роками як у політичній та економічній, так і соціальній сферах, прямо чи опосередковано впливають і на правову систему. Це, у свою чергу, приводить до запровадження спеціального підходу до вибору правових засобів для регламентації відповідних суспільних відносин. Так, за допомогою правових режимів вирішується низка важливих для суспільства і держави завдань. Із метою розв'язання проблем забезпечення територіальної цілісності держави, боротьби з тероризмом та усунення наслідків різних надзвичайних ситуацій держава має створювати ефективні механізми протидії зазначеним явищам.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» метою введення надзвичайного стану є усунення загрози та якнайшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізація обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства [1].

Слід зазначити, що згідно із законодавством правовий режим надзвичайного стану має обмежений час дії і його введення повинно бути обґрунтованим необхідністю забезпечення безпеки і порядку в державі. Конкретні деталі й обмеження можуть значно відрізнятися залежно від законів та норм кожної конкретної держави. Те ж саме стосується і адміністративно-правового забезпечення зазначеного режиму.

На сьогодні дослідженню питань адміністративно-правового забезпечення різних сфер публічного управління приділено значну увагу з боку наукової спільноти. Наявність численних наукових праць, де в різних аспектах досліджується поняття «адміністративно-правове забезпечення», є свідченням важливості цієї категорії для адміністративно-правової науки [5, с. 252]. Проте вчені-адміністративісти розглядали лише окремі положення адміністративно-правового забезпечення правового режиму надзвичайного стану. Саме тому необхідно спочатку дослідити поняття «адміністративно-правове забезпечення» та з'ясувати його зміст і сутність.

У науковій літературі немає єдиного підходу до визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення», автори переважно акцентують увагу на механізмі впливу на об'єкта.

Так, М. Цвік розглядає адміністративно-правове забезпечення як один із видів правового забезпечення та цілеспрямовану дію на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів [7, с. 327]. В. Сірко, досліджуючи адміністративно-правове забезпечення волонтерської діяльності, під цим поняттям розуміє здійснюване уповноваженими суб'єктами за допомогою норм адміністративного права через спеціальний механізм упорядкування, закріплення, реалізації, захисту та

охорони суспільних відносин у сфері волонтерства [2, с. 9]. В. Гончаренко визначає адміністративно-правове забезпечення як один із видів правового забезпечення, що за допомогою правових (адміністративних) засобів впливає на поведінку людей та на суспільні відносини [9, с. 9].

Отже, згадані науковці визначають поняття «адміністративно-правове забезпечення» через призму законодавчої урегульованості механізмів та інструментів, що забезпечують виконання поставлених цілей. Дещо інакше це поняття тлумачать інші дослідники.

Так, Т. Корж-Ікаєва визначає його як сукупність адміністративно-правових заходів і засобів, спрямованих на створення відповідних умов для ефективної реалізації, охорони, захисту й відновлення порушених прав і свобод [10, с. 45]. Водночас В. Пашинський розуміє під адміністративно-правовим забезпеченням оборони держави регламентовану адміністративно-правовими нормами системну діяльність суб'єктів забезпечення оборони, насамперед діяльність суб'єктів публічного управління, щодо адміністративно-правового регулювання, реалізації, охорони та захисту суспільних відносин у сфері оборони, гарантування прав і законних інтересів усіх суб'єктів правовідносин, спрямовану на створення необхідних умов для оборони держави в разі збройної агресії [8, с. 254].

Таким чином, фактично адміністративно-правовий механізм – це державні інструменти (наприклад, закони, управлінські державні органи, правоохоронні та інші органи виконавчої влади), за допомогою яких держава забезпечує стабілізацію всіх процесів та мінімізацію наслідків чогось негативного (катастрофи, епідемії тощо).

Тому має право на існування точка зору, що прагне об'єднати наведені позиції: поняття «адміністративно-правове забезпечення» передбачає упорядкування суспільних відносин уповноваженими на те державою органами, їх юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорону, реалізацію і розвиток. Вузьке визначення адміністративно-правового забезпечення, на думку вчених, змінюватиметься залежно від того, про які суспільні відносини буде йти мова [10, с. 48].

Аналізуючи також різні підходи до поняття адміністративно-правового забезпечення в різних сферах суспільних відносин в інших наукових працях, можна дійти висновку про наявність у них спільних рис, а саме:

- діяльність суб'єктів адміністративно-правового забезпечення правового режиму регламентована нормами адміністративного права;
- суб'єктом адміністративно-правового забезпечення правового режиму є суб'єкт публічної адміністрації;
- мета адміністративно-правового забезпечення – захист суспільних відносин та цінностей у визначеній сфері [4, с. 259].

У навчальній літературі автори надають визначення надзвичайного правового режиму «як спеціального правового режиму життєдіяльності населення, здійснення господарчої діяльності та функціонування органів влади на території, де виникла надзвичайна ситуація» [6, с. 218].

Компліюючи підходи щодо визначення досліджуваного поняття, можемо зазначити, що адміністративно-правове забезпечення правового режиму передбачає здійснення державою за допомогою сукупності адміністративно-правових норм, приписів і засобів упорядкування суспільних відносин при настанні певних умов.

Законодавством України передбачено три основні різновиди надзвичайних режимів: надзвичайний стан, надзвичайна екологічна ситуація, воєнний стан.

У чинному законодавстві термін «надзвичайний стан» визначений як особливий правовий режим, що може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і

громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Висновки. Таким чином, адміністративно-правове забезпечення правового режиму надзвичайного стану можемо виокремити як діяльність суб'єктів адміністративно-правового забезпечення правового режиму надзвичайного стану, що регламентована нормами адміністративного права для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також як самостійний різновид діяльності органів державної влади, що передбачає втілення в правореалізацію охоронних, захисних, регулятивних та організаційних дій, спрямованих на виконання завдань правового режиму надзвичайного стану.

Список використаних джерел

1. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>.
2. Гринчак А. А., Гринчак С. В. Особливості функціонування вищих державних органів в умовах надзвичайного (воєнного) стану в європейських країнах: конституційно-правове регулювання. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 158. С. 6–28. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/262854/262224>.
3. Магда С. О. Місце надзвичайних адміністративно-правових режимів у класифікації правових режимів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2014. № 1106. Вип. 17. С. 69–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2014_1106_17_20.
4. Пашинський В., Ступак Д. Поняття адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану. *Міжнародно-правова оцінка російської воєнної агресії в Україні та захист фундаментальних прав людини : матеріали Міжнародної науково-практ. конф. (м. Київ, 16 лип. 2022 р.)*. Київ, 2022. С. 258–260.
5. Пашинський В. Й. Адміністративно-правове забезпечення оборони України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6(124). С. 252–255.
6. Литвиненко В. І. Концепція адміністративно-правового забезпечення протидії корупції в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 481 с.
7. Цвік М. В., Ткаченко В. Д., Рогачова Л. Л., Петришин О. В., Олейников С. М. Загальна теорія держави і права : підруч. / ред. М. В. Цвік. Харків : Право, 2002. 432 с.
8. Корж-Ікаєва Т. Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2008. 219 с.
9. Гончаренко В. Г., Андрущенко П. П., Базова Т. П. та ін. Юридичні терміни : тлумачний словник / за ред. В. Г. Гончаренка. 2-е вид., стереотип. Київ : Либідь, 2004. 320 с.
10. Гумін О. М., Пряхін Є. В. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 4. С. 46–50.

Надійшла до редакції 07.12.2023

References

1. Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu [On the legal regime of the state of emergency] : Zakon Ukrainy vid 16.03.2000. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>. [in Ukr.].
2. Hrynchak, A. A., Hrynchak, S. V. (2022) Osoblyvosti funktsionuvannya vyshchyykh derzhavnykh orhaniv v umovakh nadzvychainoho (voiennoho) stanu v yevropeiskykh krainakh: konstytutsiino-pravove rehuliuвання [Peculiarities of the functioning of higher state bodies in the conditions of a state of emergency (war) in European countries: constitutional and legal regulation]. *Problemy zakonnosti*. Vyp. 158, pp. 6–28. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/262854/262224>. [in Ukr.].
3. Mahda, S. O. (2014) Mistse nadzvychainykh administratyvno-pravovykh rezhymiv u klasyfikatsii pravovykh rezhymiv [The place of extraordinary administrative and legal regimes in the classification of legal regimes]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya : Pravo*. № 1106. Vyp. 17, pp. 69–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2014_1106_17_20. [in Ukr.].
4. Pashynskiy, V., Stupak, D. (2022) Poniattia administratyvno-pravovoho zabezpechennia pravovoho rezhymu voiennoho stanu [The concept of administrative and legal support of the legal regime of martial law]. *Mizhnarodno-pravova otsinka rosiiskoi voiennoi ahresii v Ukraini ta zakhyst fundamentalnykh prav liudyny : materialy Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf.* (m. Kyiv, 16 lip. 2022 r.). Kyiv, pp. 258–260. [in Ukr.].
5. Pashynskiy, V. Y. (2017) Administratyvno-pravove zabezpechennia obrony Ukrainy [Administrative and legal provision of the defense of Ukraine]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 6(124),

pp. 252–255. [in Ukr.].

6. Lytvynenko, V. I. (2015) Kontsepsiia administratyvno-pravovoho zabezpechennia protydii koruptsii v Ukraini [The concept of administrative and legal protection against corruption in Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07. Kyiv. 481 p. [in Ukr.].

7. Tsvik, M. V., Tkachenko, V. D., Rohachova, L. L., Petryshyn, O. V., Oleinykov, S. M. (2002) Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of the state and law] : pidruch. / red. M. V. Tsvik. Kharkiv : Pravo. 432 p. [in Ukr.].

8. Korzh-Ikaieva, T. H. (2008) Administratyvno-pravove zabezpechennia prav i svobod nepovnlitnikh [Administrative and legal protection of the rights and freedoms of minors] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Kyivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Kyiv. 219 p. [in Ukr.].

9. Honcharenko, V. H., Andrushchenko, P. P., Bazova, T. P. ta in. (2004) Yurydychni terminy [Legal terms] : tumachnyi slovnyk / za red. V. H. Honcharenka. 2-e vyd., stereotyp. Kyiv : Lybid. 320 p. [in Ukr.].

10. Humin, O. M., Priakhin, Ye. V. (2014) Administratyvno-pravove zabezpechennia: poniattia ta struktura [Administrative and legal support: concept and structure]. *Nashe pravo*. № 4, pp. 46–50. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olha Hida. The regime of the state of emergency as an object of administrative and legal security. This article highlights the issue of the state of emergency as an object of administrative and legal support.

The analysis of scientific publications of scientists who researched legal regimes and, in particular, the legal regime of the state of emergency, was carried out. The legislation regulating the introduction of the legal regime of a state of emergency is considered.

It has been established that with the help of legal regimes, a number of important tasks for society and the state are solved, for example, ensuring the territorial integrity of the state, fighting terrorism, and eliminating the consequences of various emergency situations.

The concept of administrative-legal support in various spheres of social relations was analyzed in other scientific works and the following features were singled out: the activity of subjects of administrative-legal support of the legal regime is regulated by the norms of administrative law; the subject of administrative and legal support of the legal regime is the subject of public administration; the purpose of administrative and legal support is the protection of social relations and values in a certain area.

It was found that the legislation of Ukraine provides for three main types of emergency regimes: state of emergency, environmental emergency, and martial law. It was determined that the legal regime of the state of emergency has a limited period of validity and its introduction must be justified by the need to ensure security and order in the state. A proper definition of the concept of administrative-legal support of the legal regime of emergency has been proposed, which can be distinguished as the activity of the subjects of administrative-legal support of the legal regime of emergency, which is regulated by the norms of administrative law to avert the threat and ensure the safety and health of citizens, the normal functioning of the national economy, of state authorities and local self-government bodies, protection of the constitutional order, as well as an independent type of activity of state authorities, which involves the implementation of protective, protective, regulatory and organizational actions aimed at fulfilling the tasks of the legal regime of emergency.

Keywords: *restrictions, rights, state of emergency, legal regime, legal support, administrative and legal support.*

УДК 342.951:351.85
DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-302-307

Андрій КАЛАШНИК[©]
аспірант
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ВНУТРІШНІХ І ЗОВНІШНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

На підставі аналізу чинного законодавства та наукових здобутків сформовано поняття «інформаційні загрози» та досліджено заходи запобігання та нейтралізації таких загроз для цілісності національної безпеки України.

Розгляд окресленої теми у сьогоденних реаліях є досить актуальним, адже вирішення питань національної безпеки становить важливий елемент для потужного розвитку країни.

Висвітлено стан забезпечення національної безпеки в Україні. Доведено, що національна безпека є складною соціально-економічною проблемою, зумовленою різними чинниками, аналіз яких дозволив розглянути безпеку в сучасних умовах як невід'ємну умову діяльності людей, соціальних груп, суспільств, держав і світового співтовариства. Наголошено на доцільності визначення сучасних загроз інформаційній безпеці країни та заходів подолання деструктивних чинників їх поширення, особливо в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Найбільшу увагу приділено інформаційним загрозам (інформаційній війні), що мають на меті створення бажаних для організаторів інформаційної пропаганди сукупності точок зору, громадської думки, взаємодоповнюючих логічних процесів мислення та думок із певних питань, що призводить до внутрішнього «розколу» країни.

Ключові слова: інформаційна загроза, безпека, національна безпека, загрози національній безпеці, національні інтереси, державна політика.

Постановка проблеми. Захищеність національних інтересів від певного виду загроз та викликів є гарантією збереження конституційного ладу, дотримання законодавства, безпечних умов для усебічного розвитку суспільства та забезпечення національної безпеки української держави в цілому. Цілком очевидним є те, що подальше існування, самозбереження і сталий розвиток України як суверенної, демократичної, соціальної, правової держави залежить від реалізації національно спрямованої внутрішньої та зовнішньої політики щодо захисту інтересів держави, суспільства та особи. Тобто йдеться про створення певної системи, що дає змогу їй гарантувати захищеність життєво важливих інтересів держави, суспільства і особи від внутрішніх та зовнішніх загроз, насамперед в інформаційній сфері.

Сучасна інформаційна війна, поряд з іншими формами інформаційного протистояння та інформаційного конфлікту, є проявом більш широкої категорії, а саме загроз національним інтересам та національній безпеці. Однією з актуальних проблем у сфері інформаційної безпеки є недосконалість правової бази для виявлення та запобігання таким загрозам.

Отже, й досі не вирішено проблему, як протистояти інформаційним загрозам. Навіть після початку війни в Україні та попри зростання негативних наслідків через інформаційну війну це питання залишається без достатньої уваги.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Варто зазначити, що проблемні питання, пов'язані з темою дослідження, розкрито у працях таких учених: Л. Сиволап, Ю. Максименко, В. Ліпкана, В. Логінова, О. Олійника, С. Гуцу, Б. Кузьменко, А. Погребняка, І. Трубіна, В. Ткаченка та ін.

Мета статті полягає у визначенні адміністративно-правових заходів запобігання та нейтралізації внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз національній безпеці України.

Виклад основного матеріалу. Початок ХХІ століття ознаменувався стрімким розвитком інформаційного суспільства і пов'язаною з цим трансформацією різних сфер

суспільних відносин.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 національна безпека України визначається як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз» [1].

Обов'язок держави полягає у захисті об'єктів національної безпеки (людини і громадянина та їхніх конституційних прав, свобод; суспільства; інформаційного середовища; навколишнього природного середовища, природних ресурсів; держави, конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності) шляхом застосування різних заходів запобігання.

Заходи щодо запобігання загрозам національній безпеці включають політичні, економічні, соціальні, екологічні та військові стратегії. Головною метою є стабілізація і захист національних інтересів народу.

Враховуючи, що інформаційна безпека є невід'ємною частиною національної безпеки, її регулювання потребує ефективних механізмів у вигляді політичних рішень та прийнятті нових та актуальних нормативно-правових актів.

У період розвитку інформаційних відносин з'явився термін «інформаційна безпека». Інформаційна безпека має на меті захист і запобігання нанесенню шкоди життєво важливим інтересам особистості, суспільства і держави [2, с. 22].

Багато вчених у своїх працях висловлювали власні міркування щодо визначення поняття «інформаційна безпека». Наприклад, на думку В. Ліпкана, загрози національним інтересам та національній безпеці в інформаційній сфері є синонімом поняття «інформаційна безпека» [3], хоча, на нашу думку, ці два поняття не підлягають ототожненню і мають зовсім різні правові значення.

А. Марущак наводить таке визначення: «Інформаційна безпека – це поглиблене дослідження з питань інформаційної безпеки, пов'язане з пріоритетами розвитку інформаційного законодавства України» [4, с. 23]. Вважаємо, що дослідження є завданням інформаційної безпеки для забезпечення її захисту, але не може бути основною суттю визначення.

Отже, на жаль, сьогодні не існує єдиного поняття інформаційної безпеки, що лише послаблює процес створення дієвих засобів для забезпечення такої безпеки. Тому пропонується доповнити ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 таким визначенням:

«Інформаційна безпека – це захищеність громадянина, суспільства та держави в цілому від посягань на прозорість інформації, що забезпечується різними правовими засобами з метою викоринити витік конфіденційної інформації, розповсюдження неправдивої інформації та посягання на зміну внутрішнього сприйняття світу будь-якої особи».

Інформаційна безпека як складова національної безпеки має певну структуру існування: *національні інтереси* → *загрози* → *заходи захисту, протидії та відновлення* [5, с. 8].

Вважаємо за потрібне з'ясувати, які саме існують види загроз, що впливають та порушують інформаційну безпеку, і за яким критерієм їх можна поділити на внутрішні та зовнішні.

У Законі України «Про основи національної безпеки», що наразі втратив чинність, було зазначено види інформаційних загроз, до котрих відносили:

- намагання маніпулювати суспільною свідомістю;
- прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації;
- поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм;
- розголошення інформації, що становить державну таємницю, а також конфіденційної інформації.

Після втрати чинності цим законом і прийняття нового Закону України від 21.06.2018 № 2469-VIII вищенаведений перелік видів інформаційних загроз не було включено до нормативно-правового акта, що свідчить про прогалину у новому законодавстві.

Існують інші нормативно-правові акти, що є чинними та містять перелік інформаційних загроз, але наведені у них класифікації є неповними. Наприклад, у п. 16 постанови Кабінету Міністрів України № 373 від 29.03.2006 «Про затвердження Правил

забезпечення захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах» зазначено види загроз для інформаційної безпеки, а саме: витік технічними каналами; несанкціоновані дії з інформацією; спеціальний вплив на засоби обробки інформації [6]. Крім того, Державний стандарт України, затверджений наказом Держстандарту України № 200 від 11.04.1997 («ДСТУ 3396.2-97. Захист інформації. Технічний захист інформації. Терміни та визначення») містить низку термінів, пов'язаних із інформаційною безпекою, що прямо стосуються класифікації загроз [7]. Так, у п. 5 «Загроза для інформації» знаходимо визначення таких понять: витік інформації; порушення цілісності інформації; перехоплення інформації.

Загалом можемо спостерігати різноманітність класифікацій інформаційних загроз та відсутність єдиного підходу в чинному законодавстві України. Така тенденція наштовхує на висновок, що природа виникнення загроз для інформаційної безпеки є недостатньо вивченою та врегульованою в Україні. У зв'язку з чим можна навести міркування вчених щодо підходів до виокремлення означених видів загроз.

Так, А. Логінов наводить таку класифікацію інформаційних загроз: розкриття інформаційних ресурсів; порушення цілісності інформаційних ресурсів; збій у роботі обладнання [8].

В. Ліпкан визначає більш розширену класифікацію, а саме: 1) за походженням: природні, техногенні або антропогенні; за ступенем передбачуваної шкоди: загрози та небезпеки; за повторюваністю практики: повторюваність та безперервність; 2) за сферою виникнення: зовнішні, внутрішні; 3) за ймовірністю реалізації: можливі, неможливі, умовні; за рівнем детермінованості: закономірні, зумовлені; за цінністю: прийнятні, допустимі; за характером впливу: системні, структурні, фундаментальні; за характером застосування: актуальні, потенційні, реалізовані, уявні; за ставленням до них: об'єктивні, суб'єктивні; за об'єктом впливу: особистість, суспільство, держава [9].

На нашу думку, класифікація, яку надано Б. Кузьменко та О. Чайковським, є більш досконалою, ніж попередні, а саме: 1) загрози конфіденційності інформації. Як наслідок, інформація стає доступною організаціям, котрі не мають права її вивчати; 2) загрози порушення цілісності інформації. Сюди входить зловмисне спотворення інформації, що обробляється за допомогою автоматизованих систем; 3) загроза порушення доступності інформації, що виникає при блокуванні доступу до певних ресурсів автоматизованих систем для легітимних користувачів [9, с. 6–7].

Найбільш науково аргументованою, на нашу думку, є класифікація А. Погребняка. Він вважає, що загрози бувають випадковими без умислу та усвідомлення наслідків, а також навмисні. До випадкових загроз належать: помилки обслуговуючого персоналу і користувачів; втрата інформації внаслідок неправильного її збереження; випадкове знищення або заміна; збій у роботі устаткування, електроживлення, дискових систем, комплектуючих елементів мережі; некоректна робота програмного забезпечення, зокрема внаслідок зараження комп'ютерними вірусами, тощо [10, с. 46–47]. Навмисними загрозами є: несанкціонований доступ до інформації і мережевих ресурсів; розкриття і модифікація даних і програм, їх копіювання; розкриття, модифікація або підміна трафіка обчислювальної мережі; розробка і поширення комп'ютерних вірусів, введення в програмне забезпечення логічних бомб; крадіжка магнітних носіїв і розрахункових документів; руйнування архівної інформації або навмисне її знищення; фальсифікація повідомлень, відмова від факту одержання інформації або зміна часу її прийому; перехоплення та ознайомлення з інформацією, що передана каналами зв'язку [11, с. 50]. Таке бачення, дійсно, заслуговує на увагу з боку держави; завдяки такій класифікації можна виявити умисність дії суб'єкта вчинення та створення загроз, що дозволяє розробити дієву та справедливую міру покарань.

Отже, можна спостерігати відсутність єдиної позиції щодо видів та причин виникнення загроз, котрі впливають на інформаційну складову національної безпеки України.

На нашу думку, до основних видів класифікації загроз варто віднести:

1) загрози за їхніми наслідками: незначні (що не суттєво впливають на ситуації) та серйозні (що спричинили негативні наслідки у суспільстві, наприклад: розкол держави, початок внутрішніх та зовнішніх конфліктів, виникнення особистих проблем у громадян через невірне застосування інформації):

2) внутрішні (суб'єктом створення загрози є громадянин України, який перебуває

на території країни, державні органи, службові органи тощо) та зовнішні (суб'єктом створення загрози є іноземці та влада інших держав) загрози;

3) навмисні та випадкові загрози.

Сьогодні в Україні не існує універсального підходу до безпеки, що гарантував би стовідсотковий захист. Як наслідок, хакери та злочинці постійно вдосконалюють свої методи злому та проникнення. Тому системи інформаційної безпеки потребують постійного розвитку та посилення.

До адміністративно-правових заходів у цьому контексті варто віднести саме політичні та законотворчі заходи, завдяки яким створюються нові правові поняття та методи захисту.

30 березня 2023 р. Кабінет Міністрів України затвердив новий актуальний план заходів з реалізації Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року (далі – Стратегія). Сама Стратегія інформаційної безпеки була затверджена рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 р.

Метою Стратегії є посилення спроможності держави гарантувати інформаційну безпеку та інформаційний простір, забезпечувати суспільно-політичну стабільність, обороноздатність держави, захист національного суверенітету, територіальної цілісності України, демократичного конституційного ладу, прав і свобод усіх громадян за допомогою інформаційних засобів та інструментів [12].

Із плану заходів з реалізації Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 березня 2023 р. № 272-р., вбачається доречним визначити певний перелік заходів для подолання різних за видами інформаційних загроз. Наприклад, для протидії дезінформації та інформаційним операціям, насамперед держави-агресора, спрямованим, із-поміж іншого, на ліквідацію незалежності України, повалення конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання національної, міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини і громадянина, будуть здійснюватися такі заходи:

1) здійснення збору та проведення аналізу інформаційних даних;

2) проведення моніторингу спеціальними методами і способами вітчизняних та іноземних медіа, Інтернету з метою виявлення загроз національній безпеці України в інформаційній сфері;

3) запуск та підтримка механізму системного моніторингу іноземного інформаційного поля з метою виявлення антиукраїнських та дезінформаційних наративів;

4) забезпечення на постійній основі проведення аналізу інформаційного простору з метою гнучкого реагування на потенційні загрози його функціонуванню;

5) здійснення добування, аналітичного опрацювання, оброблення та надання розвідувальної інформації в установленому Законом України «Про розвідку» порядку;

6) підготовка проведення систематичного узагальнюючого моніторингу національного інформаційного простору на предмет виявлення дезінформації, що містить загрози для національної безпеки України;

7) підготовка проведення систематичного узагальнюючого моніторингу іноземного інформаційного простору (стосовно окремих країн) на предмет виявлення дезінформації, що містить загрози для національної безпеки України;

8) проведення офіційного моніторингу телерадіопрограм українських телерадіоорганізацій та іноземних мовників, що ретранслюють свої програми на території України, тощо [13].

У цьому плані сформовано 7 основних стратегічних цілей України до 2025 р. для досягнення стабільної системи захисту інформаційної безпеки України, а також розроблено майже 50 заходів для органів державної влади, спрямованих на запобігання та нейтралізацію внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз.

Наведений документ можна вважати основою для зміцнення інформаційної безпеки в Україні у період 2023–2025 рр., але вважаємо, що одного документу замало, тим паче стратегія – це певний алгоритм дій та система заходів, що не має підвищеного контролю з боку державної влади за його реалізацією порівняно з наказом, постановою, розпорядженням, законом тощо. Постає тоді питання про те, наскільки дієвою можна вважати наявність лише однієї стратегії у боротьбі з інформаційною війною та

протидією інформаційним загрозам країні.

Висновки. Таким чином, на жаль, чинне законодавство не містить єдиного поняття інформаційної безпеки, а отже, пропонується доповнити ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. таким визначенням: «Інформаційна безпека – це захищеність громадянина, суспільства та держави в цілому від посягань на прозорість інформації, що забезпечується різними правовими засобами з метою викоринити витік конфіденційної інформації, розповсюдження неправдивої інформації та посягання на зміну внутрішнього сприйняття світу будь-якої особи».

Відсутність нормативно закріпленого визначення не дає повного розуміння, які ж саме діяння можна віднести до інформаційних загроз, що, відповідно, зумовлює несвочасність їх виявлення та нейтралізації.

Наявність наразі лише одного концептуального документа для запобігання та нейтралізації внутрішніх та зовнішніх інформаційних загроз країні та суспільству у вигляді плану заходів з реалізації Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року не дозволяє з упевненістю говорити про належне нормативно-правове забезпечення національної безпеки країни та її інформаційної складової, адже з огляду на положення ст. 17 Конституції України саме забезпечення інформаційної безпеки віднесено до найважливіших функцій держави нарівні із захистом українського суверенітету та територіальної цілісності.

Крім того, пропонується у законодавчій площині визначити повний перелік можливих видів інформаційних загроз національній безпеці України та детермінанти їх поширення; чіткі заходи реагування органів державної влади на виникнення таких загроз; заходи посилення юридичної відповідальності за вчинення таких дій та встановити покроковий алгоритм дій для відновлення стабільної системи захисту інформаційної безпеки. Не менш актуальним вбачається також визначення потенційних каналів проникнення деструктивної інформації в національний інформаційний простір та поступове виявлення нових потенційних загроз для суспільних, державних, інформаційних, організаційних процесів в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#doc_info.
2. Максименко Ю. С. Теоретико-правові засади забезпечення інформаційної безпеки України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 22 с.
3. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навч. посібник. Київ : КНТ, 2009. 576 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-154.html>.
4. Марущак А. І. Пріоритети розвитку інформаційного права України. *Інформація і право*. 2021. № 1. С. 20–24.
5. Олійник О. В. Організаційно-правові засади захисту інформаційних ресурсів України : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 20 с.
6. Про затвердження Правил забезпечення захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах : постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2006 № 373. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2006-%D0%BF#doc_info.
7. ДСТУ 3396.2-97. Захист інформації. Технічний захист інформації. Терміни та визначення. Київ : Держстандарт України, 1997. 19 с. URL: https://learn.ztu.edu.ua/pluginfile.php/270982/mod_resource/content/1/dstu_3396.2-97.pdf.
8. Логінов А. В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2005. 200 с.
9. Кузьменко Б. В., Чайковська О. А. Захист інформації : навч. посібник. В 2 ч. Ч. 2. Програмнотехнічні засоби забезпечення інформаційної безпеки. Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2009. 69 с.
10. Погребняк А. В. Технології комп'ютерної безпеки : монографія. Рівне : МЕРУ, 2011. 117 с.
11. Погребняк А. В. Вдосконалення системи захисту інформаційної безпеки. Рівне : МЕРУ, 2015.
12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» : Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>.
13. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 березня 2023 р. № 272-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272-2023-%D1%80#n14>.

Надійшла до редакції 05.12.2023

References

1. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On the national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#doc_info. [in Ukr.].
2. Maksymenko, Yu. Ye. (2007) Teoretyko-pravovi zasady zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy [Theoretical and legal principles of ensuring information security of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv. 22 p. [in Ukr.].
3. Lipkan, V. A. (2009) Natsionalna bezpeka Ukrainy [National security of Ukraine] : navch. posibnyk. Kyiv : KNT. 576 p. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-154.html>. [in Ukr.].
4. Marushchak, A. I. (2021) Priorityty rozvytku informatsiinoho prava Ukrainy [Priorities of development of information law of Ukraine]. *Informatsiia i pravo*. № 1, pp. 20–24. [in Ukr.].
5. Oliinyk, O. V. (2016) Orhanizatsiino-pravovi zasady zakhystu informatsiinykh resursiv Ukrainy [Organizational and legal principles of protection of information resources of Ukraine] : avtoref. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Kyiv. 20 p. [in Ukr.].
6. Pro zatverdzhennia Pravyt zabezpechennia zakhystu informatsii v informatsiinykh, elektronnykh komunikatsiinykh ta informatsiino-komunikatsiinykh systemakh [On the approval of the Rules for ensuring the protection of information in information, electronic communication and information and communication systems] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.03.2006 № 373. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2006-%D0%BF#doc_info. [in Ukr.].
7. DSTU 3396.2-97. Zakhyst informatsii. Tekhnichniy zakhyst informatsii. Terminy ta vyznachennia [DSTU 3396.2-97. Protection of information. Technical protection of information. Terms and definitions]. Kyiv : Derzhstandart Ukrainy, 1997. 19 p. URL: https://learn.ztu.edu.ua/pluginfile.php/270982/mod_resource/content/1/dstu_3396.2-97.pdf. [in Ukr.].
8. Lohinov, A. V. (2005) Administratyvno-pravove zabezpechennia informatsiinoi bezpeky orhaniv vykonavchoi vlady [Administrative and legal provision of information security of executive authorities] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy. Kyiv. 200 p. [in Ukr.].
9. Kuzmenko, B. V., Chaikovska, O. A. (2009) Zakhyst informatsii [Protection of information] : navch. posibnyk. V 2 ch. Ch. 2. Prohramnotekhnichni zasoby zabezpechennia informatsiinoi bezpeky. Kyiv : Vydavnychiy tsentr KNUKiM. 69 p. [in Ukr.].
10. Pohrebniak, A. V. (2011) Tekhnolohii kompiuternoï bezpeky [Computer security technologies] : monohrafiia. Rivne : MEHU. 117 p. [in Ukr.].
11. Pohrebniak, A. V. (2015) Vdoskonalennia systemy zakhystu informatsiinoi bezpeky [Improvement of the information security protection system]. Rivne : MEHU. [in Ukr.].
12. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 zhovtnia 2021 roku «Pro Stratehiiu informatsiinoi bezpeky» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated October 15, 2021 «On Information Security Strategy»] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 28.12.2021 № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>. [in Ukr.].
13. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Stratehii informatsiinoi bezpeky na period do 2025 roku [On the approval of the plan of measures for the implementation of the Information Security Strategy for the period until 2025] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 bereznia 2023 r. № 272-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272-2023-%D1%80#n14>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Kalashnyk. Administrative and legal measures for prevention and neutralization of internal and external information threat to national security of Ukraine. Based on the analysis of current legislation and scientific achievements, the author formed the concept of «informational threats» and researched measures to prevent and neutralize such threats to the integrity of the national security of Ukraine.

Consideration of this topic in today's realities is quite relevant, because solving national security issues is an important element for the strong development of the country.

The main measures to prevent and neutralize threats that affect national security include control over certain types of social relations, reforming state institutions, eradicating corruption, ensuring and complying with Ukraine's national security strategy, controlling and eradicating cybercrime, as well as ending the so-called «information war».

The author paid the most attention to the informational threats of the «information war», which are aimed at creating a set of points of view, public opinion, complementary logical processes of thinking and opinions on certain issues, which is desirable for the organizers of information propaganda, which leads to the internal «split» of the country.

Since the full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine, the identification of informational threats to the national security of Ukraine has been a constant phenomenon, which requires the constant application of prevention and neutralization measures.

Keywords: *information threat, security, national security, threats to national security, national interests, state policy.*

УДК 342.7
DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-308-315

Інна МЕДЯНИК[©]

аспірант

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

БЕЗПЕКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ВИКЛИКИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ: ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Представлене дослідження присвячене темі порушень прав людини та громадянина на тимчасово окупованих територіях у контексті формування безпекового середовища в Україні. Проведений аналіз виявив різноманітні аспекти окресленої проблеми. Зокрема, у результаті військової агресії російської федерації значно порушено основні права людей, такі як право на життя, свободу та особисту недоторканність.

Із метою захисту порушених прав та реагування на цю проблему, можливими напрямками впливу є постійний політичний тиск на агресора, створення міжнародної коаліції на підтримку деокупації та розробка ефективних міжнародних рамок для захисту прав людини. Для досягнення цих цілей є важливою взаємодія України з міжнародним співтовариством, у тому числі такими організаціями, як ОБСЄ, ООН та ПАРС. Такий підхід може сприяти створенню умов для захисту основних прав та свобод на тимчасово окупованих територіях, а також розвитку механізмів для вирішення гуманітарних питань між Україною та російською федерацією.

Додатково на основі виявлених проблем визначено, що концепція безпекового середовища потребує чіткого визначення в національному законодавстві, оскільки відсутність його та єдиноначального розуміння цього поняття ускладнює забезпечення практичного застосування відповідних заходів. Зважаючи на аналіз, можна рекомендувати визначити безпекове середовище як сукупність суспільних відносин, факторів та чинників, що включають нормативно-правові та організаційні механізми захисту національної безпеки, територіальної цілісності, прав та свобод людини і громадянина від потенційних чи реальних загроз забезпечення їхньої життєдіяльності.

З метою усунення порушень передбачено створення уніфікованої Стратегії реінтеграції для всіх тимчасово окупованих територій. Крім того, акцент робиться на важливості здатності держави адаптуватися до змін у безпековому середовищі, ефективного функціонування органів публічної влади для захисту прав людини і громадянина, а також розвитку розвідувальних спроможностей для отримання повної інформації щодо стану прав людини на тимчасово окупованих територіях.

Центральним аспектом є необхідність подальшої співпраці України з міжнародними партнерами та організаціями, щоб забезпечити ефективний захист прав людини в умовах формування безпекового середовища. Це включає постійний політичний тиск, створення міжнародної коаліції та співпрацю з ключовими міжнародними інституціями. Такий підхід є стратегічно важливим для вирішення глобальних викликів та підтримки українського суспільства в досягненні безпеки та захисту прав людини в умовах конфлікту.

Висновки також вказують на необхідність удосконалення законодавства та стратегій забезпечення безпекового середовища в Україні, зокрема на тимчасово окупованих територіях.

Ключові слова: права людини, ОБСЄ, ООН, ПАРС, повномасштабна війна в Україні.

Постановка проблеми. Питання формування безпекового середовища для людини залишалося актуальним на всіх етапах розвитку суспільства та держави. У різні періоди відзначалася підвищена увага до прав людини і громадянина з боку громадськості та владних інституцій. В Україні сьогодні важливо забезпечити безпекове середовище на тимчасово окупованих територіях та дослідити порушені там права людини і громадянина.

Збройна агресія з боку російської федерації, що розпочалася у 2014 р. та призвела до анексії Криму й окупації частини України, а також повномасштабна війна, що триває з 2022 р., порушили комунікаційну взаємодію між тимчасово окупованими

територіями та рештою України. Це призвело до дезінтеграції інформаційного простору регіонів та ускладнило об'єктивну оцінку стану прав людини та громадянина.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблемам національної безпеки приділяли увагу такі вчені, як С. Андреев, О. Береза, В. Горбулін та ін. Зокрема, дослідження механізмів захисту прав проводили В. Букач, С. Грицкевич, А. Олійник тощо. Однак відсутність незалежних ЗМІ та правозахисних організацій ускладнює об'єктивне сприйняття сучасного стану реалізації, охорони та захисту прав людини в Україні та міжнародному співтоваристві.

Важливо враховувати дві умовні групи наукових досліджень: ті, що проводилися до початку повномасштабного вторгнення, та ті, що здійснюються після. Обидві групи є важливими для розгляду питань забезпечення безпеки на тимчасово окупованих територіях. Перша група формує методологічну та теоретичну основу, але, з огляду на динаміку суспільних відносин, не може охопити всі аспекти. Друга – складається з досліджень, що зосереджені на поточних проблемах забезпечення безпеки та захисту прав людини і громадянина [1, с. 301].

Мета дослідження полягає в теоретико-правовій характеристиці порушення прав людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях в умовах формування безпекового середовища під час воєнного стану та у повоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Важливість поняття «безпекове середовище» визначається як на практиці, так і в наукових дослідженнях. Однак аналіз національного законодавства вказує на невизначеність цього терміна, що ускладнює його практичне забезпечення, особливо на тимчасово окупованих територіях.

Дослідження особливостей національної стійкості в умовах безпекового середовища, що змінюється, підкреслює значення невизначеності, впливу глобальних динамік і наявності невирішених проблем у сферах державного управління та національної безпеки. Реалізація системного механізму гарантування національної стабільності відповідає вимогам України щодо захисту національної безпеки в умовах загальних заходів протидії ризикам і загрозам. Для досягнення цієї мети необхідно реалізувати державну політику, спрямовану на посилення сильних сторін у безпековій сфері та створення інноваційних механізмів розвитку суспільства і держави.

Окремі автори визначають безпекове середовище як сукупність політико-дипломатичної, військової та інформаційної систем, де можуть виникнути сприятливі чи небезпечні умови для потенційних чи реальних загроз національним інтересам. Роль держави полягає у визнанні цих загроз та їх усуненні шляхом взаємодії з міжнародними інституціями та організаціями [2, с. 34].

Деякі дослідники, такі як В. Бочарніков та К. Бугайчук, розглядають безпекове середовище як сукупність зовнішніх та внутрішніх правових відносин між суб'єктами, що включають органи влади та громадянське суспільство. Інші, наприклад, С. Погрібний, І. Кріцак та Д. Денищук, виділяють внутрішнє та зовнішнє середовище, зосереджуючи увагу на внутрішніх аспектах [3, с. 6].

Багато дослідників визначають загрози для безпекового середовища, що можуть виникати з різних джерел, включно з явищами, подіями, діями чи бездіяльністю фізичних чи юридичних осіб, які підпадають під юрисдикцію держави.

На думку К. Бугайчука, безпекове середовище можна поділити на зовнішнє та внутрішнє. Він визначив Міністерство внутрішніх справ як одного з провідних суб'єктів забезпечення безпекового середовища в Україні [4].

Щодо внутрішнього безпекового середовища слід акцентувати, що деякі автори, такі як С. Погрібний та І. Кріцак, розглядають його як умови та фактори існування країни у сферах суспільного життя, за які відповідає окремий орган державної влади [5, с. 96].

Ці різноманітні підходи до визначення та розуміння безпекового середовища свідчать про складність та многогранність згаданого поняття в контексті досліджень безпеки та оборони.

Аналізуючи безпекове середовище, такі вчені, як В. Франчук, П. Пригунов, С. Мельник, В. Гобела, Н. Шупрудько, виділяють три основні складові: небезпечне середовище, де загрози діють із руйнівною силою і відсутні механізми їх усунення; безпечне середовище, що характеризується відсутністю реальних загроз; середовище безпеки, де виникають потенційні та реальні загрози, але є відповідні можливості та механізми для протидії їм. Термін «безпекове середовище» позначає наявність інструментів та можливостей у суспільстві та державі для захисту від внутрішніх та

зовнішніх загроз.

Слід акцентувати, що у 2022 р. Міністр внутрішніх справ України Д. Монастирський представив проекти МВС для формування безпекового середовища в Україні і відзначив концепцію «безпечної громади» як важливий елемент цього формування. Складовою проєкту «Безпечна країна» є проєкт «Безпечне місто», що базується на системі відеокамер та обробці даних із них, а також стосується безпекового публічного простору, такого як залізничні та автовокзали й торговельні центри [6].

Україна вже має певний практичний досвід формування якісного безпекового середовища для громад, зараховуючи розробку методологій та концепцій. Інститут «Мир та Порозуміння» розробив методологію створення безпекового середовища на рівні громади, існують проєкти та методичні посібники для самостійної розробки та реалізації ефективних програм забезпечення безпеки на різних рівнях [7].

Аналіз ключових аспектів стратегічного планування та політики національної безпеки в умовах війни та гібридної агресії проти України визначає можливості захисту національних інтересів та полегшення відновлення держави. У цьому контексті виокремлюються основні ідеї та пріоритети у сфері національної безпеки, у тому числі стратегії та методи захисту. Однак деякі прогалини та недоліки у сучасних стратегічних документах, таких як Стратегія воєнної безпеки «Воєнна безпека – комплексна оборона», стають актуальними з огляду на реальні виклики та загрози у формі гібридної війни [8, с. 33; 9].

Підкреслення необхідності оновлення та адаптації стратегічних планів до нових реалій відображає вашу уважність до динаміки подій. Докладне розглядання пропущених можливостей та підвищення ефективності інструментів протидії зовнішнім загрозам свідчать про вашу глибоку аналітичну роботу. У контексті висвітлення викликів, породжених агресією РФ та її впливом на безпекове середовище, ваш підхід відзначається об'єктивністю та конструктивністю.

Необхідність розроблення нової стратегії, яка враховуватиме сучасний контекст та виклики, дозволяє підкреслити вашу прозорливість у розумінні важливості адаптації до непередбачуваних обставин. Акцент на недоліках у сфері формування безпекового середовища підкреслює вашу уважність до деталей та готовність до конструктивної критики і поліпшень.

Перед початком повномасштабного вторгнення була схвалена Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя [10]. Згідно з цим документом уряд повинен був розробити та затвердити план заходів для реалізації стратегії, котрий мав стати основою для формування та виконання відповідних державних планів дій із деокупації тимчасово окупованої території. Однак, враховуючи розширення тимчасово окупованих територій під час вторгнення, ці заходи втратили свою актуальність.

Серед інших схвалених стратегій слід назвати також Стратегію інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей, Стратегію інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, Стратегію інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року, а також план заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя [11–14]. Проте, оцінюючи ці документи, стає зрозумілим, що вони не відповідають сучасним викликам та загрозам, зумовленим вторгненням РФ та розширенням окупованих територій. У зв'язку з цим РНБОУ рекомендує підготувати оновлену редакцію Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, що враховуватиме зміни в ситуації та визначатиме правовий статус Криму з урахуванням унітарного державного устрою та етнополітичної ситуації на півострові.

Законодавча база для формування та реалізації державної політики з реінтеграції тимчасово окупованих територій України є значною та багатоаспектною. Зокрема, у 1991 р. був прийнятий Закон України «Про державний кордон України», що визначає непорушність державних кордонів як важливий аспект територіальної цілісності та єдності України. Інші важливі положення регулюються законами України: «Про Збройні Сили України», «Про громадянство України», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про національну безпеку України», «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною

агресією російської федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» та ін.

Однак під час тимчасової окупації територій особливу увагу слід звертати на захист прав та свобод людини і громадянина, що закріплені в Конституції України. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначає, що тимчасово окупована територія є невіддільною частиною України і держава зобов'язана підтримувати зв'язки з громадянами, які там проживають. Застосування цих положень ускладнене через окупаційні правила і норми.

Незважаючи на нормативну базу, необхідно переглянути інструментарій забезпечення прав людини і громадянина в умовах сучасних безпекових загроз. Аналіз правового статусу громадян на тимчасово окупованих територіях вимагає вивчення як міжнародних актів, так і національного законодавства, що гарантує права людини і громадянина в умовах воєнного стану.

Питання реінтеграції тимчасово окупованих територій України та захисту прав людини в умовах конфлікту регулюється і міжнародними нормативно-правовими актами. Так, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. визначає осіб, які охороняються під час конфлікту чи окупації тимчасово окупованих територій. Положення цього документа гарантують права громадян на роботу та освіту, а також забороняють насильство та інші порушення [15].

У відповідь на тимчасову окупацію та порушення прав людини та громадянина Україна підписала міжнародні угоди та документи. Різні резолюції та рекомендації ООН і Ради Європи висловлюють обурення та вимагають від росії виконання міжнародних зобов'язань.

Зазначені кроки свідчать про необхідність міжнародного співробітництва для захисту прав людини та територіальної цілісності України.

На тимчасово окупованих територіях України, незважаючи на порушення російською федерацією національного та міжнародного законодавства, громадяни можуть навчатися та здійснювати економічну діяльність. Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» особи, які зареєстровані чи проживають там, можуть займатися господарською діяльністю після зміни податкової адреси.

Наголошено, що громадяни зберігають право власності та інші речові права, незалежно від місця проживання. Україна також взяла на себе зобов'язання підтримувати зв'язки з громадянами на тимчасово окупованих територіях. Законодавство гарантує громадянам право вільно залишати та пересуватися з тимчасово окупованих територій, але в режимі воєнного стану в'їзд і виїзд регулюється через спеціальний порядок.

Необхідно враховувати, що ситуація ускладнена неправомірними обмеженнями росії, і переміщення осіб через лінію зіткнення можливе лише після фільтраційних заходів. Поняття правового статусу громадянина, який проживає на тимчасово окупованих територіях, включає не лише права, але й відповідальність за порушення встановлених заборон. Така відповідальність набуває особливої актуальності з огляду на труднощі документування порушень та латентний характер правопорушень під окупаційною владою.

Статтею 55 Конституції України визначено право особи захищати свої права та свободи від незаконних посягань, а також передбачено різні види юридичної відповідальності за порушення цих прав на тимчасово окупованих територіях, а саме: конституційну, матеріальну, дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову та кримінальну відповідальність.

Згідно із Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» державні органи несуть відповідальність за порушення положень, специфічних для тимчасово окупованих територій. Особи, винні у порушенні закону, несуть відповідальність згідно із законодавством, що передбачено відповідними нормами.

Наприклад, ст. 332-1 Кримінального кодексу України визначає покарання для

порушень порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї. Водночас ч. 2 ст. 27 Кодексу адміністративного судочинства України передбачає вирішення адміністративних справ щодо контрольних пунктів пропуску адміністративним судом.

Крім того, Кримінальний кодекс України у ст. 111-1 передбачає кримінальну відповідальність для осіб, які обіймають посади в незаконних органах управління на тимчасово окупованих територіях та здійснюють протиправні дії, такі як створення воєнізованих формувань чи пропаганда в закладах освіти на користь ворожої агресії проти України.

Отже, кримінальна відповідальність за порушення визначених норм може бути розділена на три групи, враховуючи незаконну анексію Криму, надання військової підтримки формуванням та передачу матеріальних ресурсів цим групам.

Російська федерація несе відповідальність за порушення прав людини і громадянина на тимчасово окупованих територіях України відповідно до принципу екстериторіальної юрисдикції. Цей принцип вказує на те, що будь-яка держава має нести відповідальність за порушення прав, вчинені її представниками на території, над якою вона здійснює ефективний контроль, незалежно від її міжнародно визнаних кордонів.

На тимчасово окупованих територіях України порушено резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 68/262, котра гарантує право на свободу пересування. Введено юридичні обмеження з обох сторін, що порушує право кожної особи на свободу пересування. Уряд суверенної держави може обмежувати це право, але лише у виправданих випадках і пропорційно ситуації. Примусове переміщення осіб з тимчасово окупованих районів, зокрема дітей без супроводу батьків, порушує міжнародне гуманітарне право.

Також порушено право на повагу до приватного і сімейного життя, оскільки завдається шкода власності громадян, обмежується доступ до соціального забезпечення та медичного обслуговування. Зафіксовано випадки примусового переміщення громадян із закладів соціального захисту, слідчих ізоляторів та місць позбавлення волі.

Установлення різноманітних обмежень на пересування мешканців тимчасово окупованих територій обмежує доступ до соціального забезпечення й медичного обслуговування. Напади на журналістів та обмеження свободи слова (відключення аналогового мовлення українських телевізійних каналів) також порушують право на свободу вираження думок та інформаційні свободи.

Загальна кількість летальних випадків, включно з нападами на журналістів, становить 18 осіб.

Порушення прав на тимчасово окупованих територіях України, ініційовані російською федерацією, призвели до обмежень у вираженні думок та повідомленні про порушення прав людини. Необхідно створити системну політику для інформаційної реінтеграції цих територій, включно з нормативно-правовим забезпеченням. Діючі стратегії не охоплюють усі тимчасово окуповані області, тому слід розробити єдину стратегію для всієї України. Порушення прав, таких як свобода вираження думок та участь у владних процесах, на тимчасово окупованих територіях свідчать про необхідність вжиття заходів. Порушення прав на справедливий суд на цих територіях також порушують міжнародні норми.

Порушення прав військовополонених на тимчасово окупованих територіях України включає відмову у наданні необхідної медичної допомоги, що є порушенням ст. 15 Женевської конвенції про поведження з військовополоненими. Також порушується право дітей на освіту, оскільки конфлікт призводить до знищення освітніх закладів та зміни програм навчання. Відмова узгоджувати зелені коридори та передачу гуманітарної допомоги впливає на реалізацію прав громадян. Потрібно звертати увагу на категорії осіб, які стали жертвами конфлікту, у тому числі внутрішньо переміщених осіб, дітей, пенсіонерів та ін. Важливі заходи включають створення ефективних механізмів для захисту прав цих груп, надання гуманітарної та правової допомоги, а також визначення їхнього правового статусу. Заходи повинні також враховувати розвиток військових подій та широкий спектр порушених прав. Напрями захисту прав можуть включати захист основних прав, формування єдиного підходу до системи захисту громадян та створення механізмів для відновлення порушених прав. Електронні сервіси, такі як «Дія», можуть допомогти в наданні допомоги внутрішньо переміщеним особам. Це також включає безоплатну правничу допомогу та можливість звертатися за консультацією. Отримання компенсації за завдані збитки можливе лише після деокупації

територій. Ці заходи є важливими для захисту прав людини в умовах конфлікту та тимчасової окупації.

Один із шляхів впливу на захист прав громадян України на тимчасово окупованих територіях – політичний тиск на агресора та формування міжнародної коаліції для підтримки деокупації. Важливо створити ефективні міжнародні рамки для захисту прав людини та сприяти посередництву між Україною та російською федерацією з гуманітарних питань. Співпраця з міжнародними організаціями, такими як ОБСЄ, ООН, ПАРЄ, може забезпечити ефективність таких заходів.

Висновки. Отже, нормативна невизначеність терміна «безпекове середовище» у законодавстві робить складним його забезпечення. Пропонується визначити його як сукупність суспільних відносин та факторів, що містять механізми захисту національної безпеки та прав людини. Стратегічні орієнтири включають систему стратегічного аналізу реінтеграції тимчасово окупованих територій та ефективне функціонування владних органів для захисту прав. Порушення прав на тимчасово окупованих територіях підкреслює важливість політичного тиску, формування коаліцій, комунікації та стратегій реінтеграції, а також міжнародної співпраці.

Список використаних джерел

1. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.
2. Богданович В. Ю., Ільшов О. А., Комаров В. С., Олексіюк В. В. Підхід до оцінювання безпекового середовища в сучасних умовах ведення збройної боротьби. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2021. № 2(72). С. 33–39.
3. Бочарніков В. П., Свешніков С. В. Безпекове середовище 2030 : монографія. Київ : «Майстер Книг», 2019. 76 с.
4. Бугайчук К. Л. Сутність терміну «безпекове середовище» в контексті діяльності Міністерства внутрішніх справ України. *Actual problems of modern science : The 4th International scientific and practical conference* (Boston, USA, January 31 – February 3, 2023). Boston, USA : International Science Group, 2023. P. 114–118.
5. Погрібний С., Кріцак І., Денишук Д. Необхідність розроблення концепції безпекового середовища на прикладі МВС України: нормативно-кримінологічні та духовно-ціннісні аспекти. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 95–103.
6. Денис Монастирський презентував проекти МВС для формування безпекового середовища в Україні. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-monastyrskiy-prezentuvav-proekty-mvs-dlia-formuvannia-bezpekovooho-seredovishcha-v-ukraini>.
7. Брошура «Безпечна громада: зміцнення потенціалу громади заради створення безпечного середовища». *Безпека у громаді*. URL: <https://cop.org.ua/ua/korysni-materialy/broshura-bezpechna-gromada-zm-tsnennya-potents-alu-gromadi-zaradi-stvorennia-bezpechnogo-seredovishcha>.
8. Резнікова О. Стратегічний аналіз безпекового середовища України. *НІСД*. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/strategichnyy-analiz-bezpekovooho-seredovishcha-ukrayiny>.
9. Лобко В. В. Сучасний стан та проблеми правового забезпечення національної безпеки в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 30–36.
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» : Указ Президента України від 24 березня 2021 р. №117/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>.
11. Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей : розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 липня 2018 р. № 539-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2018-p#Text>.
12. Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1100-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-2018-p#Text>.
13. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 687-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-p#Text>.
14. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2021 р. № 1171-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1171-2021-p#Text>.
15. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

Надійшла до редакції 08.12.2023

References

1. Reznikova, O. O. (2022) Natsionalna stiiikist v umovakh minlyvoho bezpekovoho seredovyshecha [National stability in the conditions of a changing security environment] : monohrafiia. Kyiv : NISD. 532 p. [in Ukr.].
2. Bohdanovych, V. Yu., Iliashov, O. A., Komarov, V. S., Oleksiuk, V. V. (2021) Pidkhid do otsiniuvannia bezpekovoho seredovyshecha v suchasnykh umovakh vedennia zbroinoi borotby [An approach to assessing the security environment in modern conditions of armed conflict]. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho*. № 2(72), pp. 33–39. [in Ukr.].
3. Bocharnikov, V. P., Sviesnikov, S. V. (2019) Bezpekove seredovysheche 2030 [Security environment 2030] : monohrafiia. Kyiv : «Maister Knyh». 76 p. [in Ukr.].
4. Buhaichuk, K. L. (2023) Sutnist terminu «bezpekove seredovysheche» v konteksti diialnosti Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [The essence of the term «security environment» in the context of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Actual problems of modern science : The 4th International scientific and practical conference* (Boston, USA, January 31 – February 3, 2023). Boston, USA : International Science Group, pp. 114–118. [in Ukr.].
5. Pohribnyi, S., Kritsak, I., Denyshchuk, D. (2022) Neobkhdnist rozroblennia kontseptsii bezpekovoho seredovyshecha na prykladi MVS Ukrainy: normatyvno-kryminolohichni ta dukhovno-tsinnisni aspekty [The need to develop the concept of a security environment based on the example of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: normative-criminological and spiritual-value aspects]. *Nove ukrainske pravo*. Vyp. 4, pp. 95–103. [in Ukr.].
6. Denys Monastyrskyi prezentuvav proekty MVS dlia formuvannia bezpekovoho seredovyshecha v Ukraini [Denys Monastyrskyi presented projects of the Ministry of Internal Affairs to create a security environment in Ukraine]. *Uriadovyi portal*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-monastyrskyi-prezentuvav-proekty-mvs-dlia-formuvannia-bezpekovoho-seredovyshecha-v-ukraini>. [in Ukr.].
7. Broshura «Bezpechna hromada: zmitsnennia potentsialu hromady zarady stvorennia bezpechnoho seredovyshecha» [Brochure «Safe Community: Strengthening Community Capacity to Create a Safe Environment»]. *Bezpeka u hromadi*. URL: <https://cop.org.ua/ua/korynsni-materialy/broshura-bezpechna-gromada-zm-tsnennya-potents-alu-gromadi-zaradi-stvorennya-bezpechnogo-seredovyshecha>. [in Ukr.].
8. Reznikova, O. Stratehichniy analiz bezpekovoho seredovyshecha Ukrainy [Strategic analysis of the security environment of Ukraine]. *NISD*. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/stratehichnyy-analiz-bezpekovoho-seredovyshecha-ukrayiny>. [in Ukr.].
9. Lobko, V. V. (2022) Suchasnyi stan ta problemy pravovoho zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v Ukraini [The current state and problems of legal provision of national security in Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 6, pp. 30–36. [in Ukr.].
10. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 bereznia 2021 roku «Pro Stratehiiu deokupatsii ta reintehratsii tymchasovo okupovanoi terytorii Avtonomnoi Respubliky Krym ta mista Sevastopolia» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 11, 2021 «On the Strategy of Deoccupation and Reintegration of the Temporarily Occupied Territory of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol»] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 bereznia 2021 r. №117/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>. [in Ukr.].
11. Pro skhvalennia Stratehii informatsiinoï reintehratsii Donetskoi ta Luhanskoi oblasti [On the approval of the Information Reintegration Strategy of Donetsk and Luhansk Regions] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 lypnia 2018 r. № 539-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2018-p#Text>. [in Ukr.].
12. Pro skhvalennia Stratehii informatsiinoï reintehratsii Avtonomnoi Respubliky Krym ta m. Sevastopolia [On the approval of the Information Reintegration Strategy of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 hrudnia 2018 r. № 1100-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1100-2018-p#Text>. [in Ukr.].
13. Pro skhvalennia Stratehii intehrovanoho upravlinnia kordonamy na period do 2025 roku [On the approval of the Integrated Border Management Strategy for the period until 2025] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 lypnia 2019 r. № 687-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-p#Text>. [in Ukr.].
14. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Stratehii deokupatsii ta reintehratsii tymchasovo okupovanoi terytorii Avtonomnoi Respubliky Krym ta mista Sevastopolia [On the approval of the plan of measures for the implementation of the Strategy of deoccupation and reintegration of the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 veresnia 2021 r. № 1171-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1171-2021-p#Text>. [in Ukr.].

15. Zhenevska konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny vid 12 serpnia 1949 r. [Geneva Convention for the Protection of the Civilian Population in Time of War of August 12, 1949]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. [in Ukr.].

ABSTRACT

Inna Medianyuk. Security environment and challenges of legal protection in temporary occupied territories: ways to overcome. Research on violations of human and citizen rights in the temporarily occupied territories in the situation of formation of a security environment in Ukraine revealed various aspects of the problem. In particular, as a result of the military aggression of the Russian Federation, the fundamental rights of people, such as the right to life, freedom, and personal integrity, have been significantly violated. The stated facts indicate a systematic violation of the fundamental principles of human and citizen rights in these territories.

In order to protect violated rights and respond to this problem, possible directions of influence are constant political pressure on the aggressor, the creation of an international coalition in support of de-occupation, and the development of an effective international framework for the protection of human rights. However, in order to achieve these goals, Ukraine's interaction with the international community, including organizations such as the OSCE, UN and PACE, is important. Such an approach can contribute to the creation of conditions for the protection of basic rights and freedoms in the temporarily occupied territories, as well as contribute to the development of mechanisms for solving humanitarian issues between Ukraine and the Russian Federation.

Additionally, on the basis of the identified problems, it was determined that the concept of «security environment» needs a clear definition in national legislation, since the lack of a clear and unified understanding of this concept makes it difficult to ensure the practical application of relevant measures. Based on the analysis, it can be recommended to define «security environment» as a set of social relations, factors and factors, which include normative and legal and organizational mechanisms for the protection of national security, territorial integrity, rights and freedoms of a person and a citizen from potential or real threats to ensure their vital activities.

In order to eliminate violations, it is envisaged to create a unified reintegration strategy for all temporarily occupied territories. In addition, emphasis is placed on the importance of the state's ability to adapt to changes in the security environment, the effective functioning of public authorities to protect human and citizen rights, as well as the development of intelligence capabilities to obtain complete information on the state of human rights in the temporarily occupied territories.

The central aspect is the need for further cooperation of Ukraine with international partners and organizations in order to ensure effective protection of human rights in the conditions of formation of a security environment. This includes sustained political pressure, international coalition building and cooperation with key international institutions. This approach is strategically important for solving global challenges and supporting Ukrainian society in achieving security and protection of human rights in conflict conditions.

The research findings also indicate the need to improve legislation and strategies for ensuring a secure environment in Ukraine, in particular in the temporarily occupied territories. The conducted research is aimed at supporting all categories of people who suffered as a result of military aggression, in particular internally displaced persons, children, pensioners, disabled people, military personnel and foreign citizens.

Keywords: *human rights, OSCE, UN, PACE, full-scale war in Ukraine.*

УДК 343.9
DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-316-321

Інна МЕЛЬНИЧЕНКО[©]

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ СЕСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ, ПОВ'ЯЗАНОМУ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ В УКРАЇНІ

Сформовано цілісне уявлення про розгалужену систему заходів, що утворюють зміст кримінологічного забезпечення запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом. Запропоновані заходи можуть використовуватися як базові положення загальнодержавної стратегії запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом. Кримінологічне забезпечення запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом, є важливою складовою державної політики запобігання такому виду сексуального насильства. Наразі потребує більш активного дослідження стратегія зменшення ймовірності вчинення сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, основною метою якої є реалізація заходів, спрямованих на підвищення обізнаності населення про ймовірність вчинення злочинів, ризикованість злочинної діяльності, усвідомлення невідворотності покарання.

Вдосконалення всіх компонентів кримінологічного забезпечення дозволить досягти: підвищення ефективності системи запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом; результативності діяльності органів Національної поліції; впровадження гендерно чутливого, інклюзивного, орієнтованого на постраждалих, заснованого на правах людини підходу; налагодження міжнародної, міжвідомчої взаємодії у правоохоронній сфері, а також підвищення зацікавленості в наукових дослідженнях злочинності.

Ключові слова: сексуальне насильство, збройний конфлікт, збройна агресія, пов'язане з конфліктом сексуальне насильство, гендерно зумовлене насильство, кримінологічне забезпечення, запобігання.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення актуалізувало питання запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом (далі – СНПК) те тільки засобами кримінально-правової репресії, але й шляхом кримінологічного забезпечення цієї діяльності.

Відповідно до офіційних даних Офісу Генерального прокурора станом на 1 вересня 2023 р. відомо про 231 факт вчинення снпк на території України. Серед потерпілих 35 % становлять чоловіки (82 особи), 65 % – жінки (149 осіб). Офіційно встановлено 13 неповнолітніх (12 дівчат та 1 хлопець). Найбільше випадків снпк зафіксовано на території Херсонської (29,8 %), Київської (22,5 %), Донецької (23,8 %) та Харківської областей (9,09 %) [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Тематика снпк останнім часом, викликає підвищений інтерес у вітчизняної наукової спільноти, що цілком логічно з огляду на поширення кількості випадків сексуального насильства. Серед найбільш ґрунтовних досліджень окремих аспектів у цій сфері можна назвати роботи таких авторів, як С. Глушановська, О. Дудоров, І. Заворотько, А. Кожевнікова, Р. Мовчан, С. Мохончук, Л. Наконечна, Л. Наливайко, А. Політова, В. Руфанова, О. Сенаторова, Ю. Усманов, О. Харитонova, В. Хавронюк, В. Шаблистий та ін.

Серед закордонних дослідників найбільший внесок у вивчення проблеми снпк зробили Г. Ганджолі [2], К. Бучанан [3], С. Бенуелл [4], А. Александре і К. Мутондо [5].

Мета статті полягає у виробленні комплексу заходів кримінологічного забезпечення запобігання СНПК.

Виклад основного матеріалу. В умовах збройних конфліктів масштаби, поширеність, жорстокість та форми знущань над жінками суттєво зростають. Спеціальний доповідач Організації Об'єднаних Націй Д. Макдугал у своїй доповіді під час сесії щодо прав людини наголошував, що сексуальне насильство стосовно жінок використовується для того, щоб залякати та знищити «противника» шляхом зґвалтування та взяття жінок в рабство. Жінок сприймають як представників сторони супротиву [6]. Так, наприклад, солдати армії Японії в роки Другої світової війни забирали жінок у Південній Кореї, Китаї, М'янмі, Таїланді, В'єтнамі, Індонезії, на Філіппінах та низці інших країн. Кількість постраждалих у різних джерелах коливається від 20 тис. до 360-410 тис. осіб. Викрадених жінок доставляли до «станцій втіхи», де примушували їх надавати сексуальні послуги [7].

Порушення прав жінок під час збройних конфліктів являють собою порушення основних принципів міжнародного права у сфері прав людини, гуманітарного та національного права. Доступна інформація з офіційних джерел свідчить, що ні законодавча, ні правоохоронна система виявилися не готовими до питання захисту жінок від снпк.

Реакцією на вчинення зґвалтувань, катувань, каліцтва статевих органів, примусового оголення, погроз та спроб зґвалтування, примусу дивитися на сексуальну наругу над близькими особами є те, що в Україні починає формуватися система забезпечення відповідальності за вчинення снпк та формуються передумови для усунення криміногенних детермінант такої злочинності.

У цьому аспекті важливе місце належить саме кримінологічному забезпеченню запобігання снпк. В. Бесчастний зазначає, що кримінологічне забезпечення являє собою допоміжну до протидії злочинності діяльність у вигляді створення сприятливих умов для здійснення відповідними суб'єктами (державними, недержавними органами та установами, громадськими формуваннями і окремими громадянами) впливу на злочинність із метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до певного рівня [9, с. 104]. Запобіжний вплив – це науково обґрунтований процес, заходи, завдяки яким криміногенні об'єкти зазнають певних соціально-позитивних змін. Тобто запобіжний вплив є тиском, цілеспрямованим зусиллям різних суб'єктів (не тільки правоохоронних органів) на ті криміногенні об'єкти, котрі у взаємозв'язку з іншими чинниками зумовлюють злочинну мотивацію і тим самим обмежують можливість вчинення злочинів. Важливо, щоб кожен суб'єкт чітко знав об'єкт свого запобіжного впливу, підвищував свій професіоналізм та ефективність [10].

В. Голіна наголошує, що отримання об'єктивної картини щодо характеру і ступеня суспільної небезпечності явищ, подій, фактів можливе лише в результаті кримінологічного моніторингу, кримінологічних досліджень та кримінологічної характеристики (за такими параметрами, як рівень, структура, динаміка) причин і умов їх виникнення і поширення, даних про особу порушника, наявності різних за тяжкістю наслідків, рівня латентності, неспроможності інших, наприклад, правових галузевих заходів і засобів впливу на зазначені явища, події, факти та ін. [10]. З цього випливає, що кримінологічне супроводження процесу криміналізації/декриміналізації, запобігання, протидії злочинності здійснює суттєвий вплив на об'єктивність і своєчасність, а також дозволяє обрати необхідні заходи впливу на певний вид злочинності.

М. Колодяжний переконаний, що лише за допомогою кримінологічного забезпечення можна здійснити некаральний вплив на злочинність. Виключно кримінологічна наука здатна сформулювати сучасному суспільству обґрунтовані відповіді на складні питання про стан злочинності, її детермінанти, віктимізацію, ефективні напрями запобігання злочинності та її проявам. Дослідник виділяє три складові кримінологічного забезпечення, що суттєво впливають на ефективність правоохоронної діяльності: 1) теоретична (науково-методологічна); 2) методична; 3) практична [11, с. 115].

Екстраполюючи запропонований підхід щодо складових кримінологічного забезпечення, розкриємо зміст кримінологічного забезпечення запобігання снпк в Україні.

Теоретична частина кримінологічного забезпечення містить інформацію про те, що сучасний стан розвитку наукових досліджень не відповідає наявним загрозам. Так, тематика СНПК не викликала особливого наукового інтересу у вітчизняних вчених.

Саме тому сьогодні маємо недостатній рівень дослідженості цього явища. На дисертаційному рівні тема снпк вивчається двома авторами (В. Підпригора та І. Мельниченко).

У цьому блоці актуальними є такі заходи: 1) підвищення рівня обізнаності жінок щодо особливостей захисту від снпк; 2) формування системи державних та недержавних органів, що залучені до процесу обмеження впливу злочинності на життя людей; 3) скорочення кількісно-якісних показників снпк; 4) приведення законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, включення до законодавства норм міжнародних стандартів у сфері перехідного правосуддя, внесення змін до кримінального та кримінально-процесуального законодавства в частині визначення терміна «сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом», його видів, особливостей кваліфікації воєнних злочинів/злочинів проти людяності/геноциду; 5) визначення механізму документування та оцінювання шкоди у разі вчинення снпк; 6) методичне забезпечення проведення кваліфікованого розгляду справ у сфері перехідного правосуддя та справ щодо осіб, які постраждали від конфлікту. Зокрема: а) проведення системної підготовки фахівців правоохоронних органів, адвокатів, суддів із питань кваліфікації та процесу розгляду справ у сфері перехідного правосуддя та справ осіб, які постраждали від конфлікту; б) розроблення та впровадження стандартних операційних процедур для фахівців правоохоронних органів та суддів щодо поводження з постраждалими від конфлікту для уникнення повторної травматизації.

Методична складова кримінологічного забезпечення запобігання снпк передбачає вдосконалення: 1) методики оцінки стану злочинності, що має ґрунтуватися не тільки на офіційних статистичних показниках, але й підтверджуватися матеріалами незалежних організацій, досліджень окремих осіб тощо; 2) методики формування статистичних баз даних; 3) впровадження орієнтованого на потерпілого підходу до постраждалих осіб із метою недопущення повторної травматизації, віктимізації, стигматизації осіб, які пережили снпк; 4) механізму надання комплексної допомоги постраждалим особам, супроводження таких осіб до стану максимально повного відновлення порушених прав; 5) системи моніторингу та оцінювання випадків вчинення снпк, ризиків та явищ, що можуть вплинути на зростання рівня злочинності; 6) процесу інформатизації населення про існуючі ризики сексуального насильства [14], торгівлі людьми, порушення прав людини та можливість отримати допомогу в пунктах перетину державного кордону та на офіційних вебсайтах урядових установ. До вищенаведеного слід додати ще одну складову: посилення кримінальної відповідальності за СНПК та забезпечення невідворотного притягнення до відповідальності винних осіб при врахуванні положення закону, що насильство, вчинене в умовах воєнного стану, є ситуацією, що обтяжує вирок, а також надає суду можливість призначення суворішого покарання порівняно з мирним часом [12, с. 17; 13].

Практичний компонент кримінологічного забезпечення передбачає: 1) скорочення рівня вчинення СНПК; 2) активне впровадження гуманної моделі правоохоронної діяльності; 3) залучення громадськості до здійснення заходів запобігання снпк, включно з тими, що займаються правами жінок, дітей та іншими питаннями прав людини, молоддю та правозахисниками, у тому числі сприяння поверненню та реінтеграції постраждалих та їхніх дітей; 4) зменшення можливості вчинення СНПК; 5) своєчасне реагування та втручання в ситуацію, максимально наближену до вчинення злочину; 7) покращення взаємодії суб'єктів запобігання під час реагування, документування та розслідування СНПК; 8) формування системи міжвідомчої взаємодії, що забезпечить комплексний, своєчасний захист та доступ до правосуддя осіб, які постраждали від СНПК; 9) розгалуження мережі мультидисциплінарних мобільних команд соціально-психологічної допомоги, мобільних бригад соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від снпк та які знаходяться на деокупованій території; 10) оновлення сучасних та ефективних сфер співпраці для посилення запобігання та реагування на снпк (ООН через Офіс спеціального представника Генерального секретаря з питань сексуального насильства під час конфлікту, Групу експертів ООН з питань верховенства права та сексуального насильства під час конфлікту, Офіс Генерального прокурора, Національна поліція).

Висновки. Кримінологічне забезпечення запобігання снпк є важливою складовою державної політики запобігання злочинності. Наразі Україна демонструє активні та рішучі кроки в напрямі запобігання та протидії снпк. Водночас потребує

подальшої розробки та впровадження стратегія зменшення ймовірності вчинення снпк, основна мета якої – реалізація заходів, спрямованих на підвищення обізнаності населення про вірогідність вчинення злочинів, ризикованість злочинної діяльності, усвідомлення невідворотності покарання.

Вдосконалення всіх компонентів кримінологічного забезпечення дозволить досягти: підвищення ефективності системи запобігання снпк; результативності діяльності органів Національної поліції; впровадження гендерно чутливого, інклюзивного, орієнтованого на постраждалих, заснованого на правах людини підходу; налагодження міжнародної, міжвідомчої взаємодії у правоохоронній сфері, а також підвищення зацікавленості в наукових дослідженнях злочинності.

Список використаних джерел

1. Сексуальне насильство в умовах конфлікту (СНПК). *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/rezultati-diyalnosti>.
2. Gaggioli G. Sexual violence in armed conflicts: A violation of international humanitarian law and human rights law. *International Review of the Red Cross*. 2014. Vol. 96. Issue 894. P. 503–538. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-the-red-cross/article/sexual-violence-in-armed-conflicts-a-violation-of-international-humanitarian-law-and-human-rights-law/F14982FBF972DE4A86D8399695154FD5>.
3. Buchanan C. Preventing Gender-Based Violence in Myanmar. *International IDEA*. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/preventing-gender-based-violence-in-myanmar-CAWE3.pdf>.
4. Banwell S. Rape and sexual violence in the Democratic Republic of Congo: a case study of gender-based violence. *Journal of Gender Studies*. 2014. Vol. 23. Issue 1. P. 45–58. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09589236.2012.726603>.
5. Alexandre A. B., Mutondo K. M. Behind the weapon of war: sexual violence in wartime as a reflection of social attitudes towards women in peacetime. *Journal of Sexual Aggression*. 2022. Vol. 28. Issue 2. P. 149–163. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13552600.2021.1949500>.
6. Systematic rape, sexual slavery and slavery-like practices during armed conflict : final report / submitted by Gay J. McDougall, Special Rapporteur. 1998. *United Nations. Digital Library*. URL: <https://digitalibrary.un.org/record/257682/?ln=en>.
7. Tokyo War Crimes Trial. *The National WWII Museum*. URL: <https://www.nationalww2museum.org/war/topics/tokyo-war-crimes-trial>.
8. Бесчастний В. М. Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 35 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2f8e0e71-dacf-458f-b84d-588aa6a53639/content>.
9. Голина В. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: дослідження проблеми її впровадження в Україні. *Сучасні кримінологічні дослідження: методи, напрями, перспективи : зб. тез міжнар. наук.-практ. круглого столу* (м. Київ, 14 лист. 2019 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2019. С. 103–105.
10. Голина В. Проблема кримінологічного забезпечення криміналізації і декриміналізації у кримінальному праві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 3. С. 107–116. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=vapny_2015_3_13.
11. Колодажний М. Г. Кримінологічне забезпечення правоохоронної діяльності в Україні. *Сучасні кримінологічні дослідження: методи, напрями, перспективи : зб. тез міжнар. наук.-практ. круглого столу* (м. Київ, 14 лист. 2019 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2019. С. 115.
12. Фоменко А., Шаблистий В. Особливості правового забезпечення протидії домашньому насильству в Україні в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спец. вип. № 2. С. 16–23. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/?page_id=2130.
13. Руфанова В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: сучасні виклики. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 2. P. 127–131.
14. План реалізації Рамкової програми співробітництва між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй щодо запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом. *Кабінет Міністрів України*. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/18%20-%20PDF/2023/01.01.2023/%D0%86%D0%BC%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD%2031.01.2023_doc.pdf (дата звернення: 30.11.2023).

Надійшла до редакції 02.12.2023

References

1. Seksualne nasylstvo v umovakh konfliktu (SNPK) [Sexual violence in conflict (SVRC)]. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/rezultati-diyalnosti>. [in Ukr.].
2. Gaggioli, G. (2014) Sexual violence in armed conflicts: A violation of international humanitarian law and human rights law. *International Review of the Red Cross*. Vol. 96. Issue 894, pp. 503–538. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-the-red-cross/article/sexual-violence-in-armed-conflicts-a-violation-of-international-humanitarian-law-and-human-rights-law/F14982FBF972DE4A86D8399695154FD5>.
3. Buchanan, C. Preventing Gender-Based Violence in Myanmar. *International IDEA*. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/preventing-gender-based-violence-in-myanmar-CAWE3.pdf>.
4. Banwell, S. (2014) Rape and sexual violence in the Democratic Republic of Congo: a case study of gender-based violence. *Journal of Gender Studies*. Vol. 23. Issue 1, pp. 45–58. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09589236.2012.726603>.
5. Alexandre, A. B., Mutondo, K. M. (2022) Behind the weapon of war: sexual violence in wartime as a reflection of social attitudes towards women in peacetime. *Journal of Sexual Aggression*. 2022. Vol. 28. Issue 2. P. 149–163. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13552600.2021.1949500>.
6. Systematic rape, sexual slavery and slavery-like practices during armed conflict : final report / submitted by Gay J. McDougall, Special Rapporteur. 1998. *United Nations. Digital Library*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/257682/?ln=en>.
7. Tokyo War Crimes Trial. *The National WWII Museum*. URL: <https://www.nationalww2museum.org/war/topics/tokyo-war-crimes-trial>.
8. Beschastnyi, V. M. (2018) Teoriia ta praktyka kryminolohichnoho zabezpechennia protydii zlochynnosti v Ukraini [Theory and practice of criminological security of crime prevention in Ukraine] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. Kharkiv. 35 s. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2f8e0e71-dacf-458f-b84d-588aa6a53639/content>. [in Ukr.].
9. Holina, V. (2019) Stratehiia zmenshennia mozhyvostei vchynennia zlochyniv: doslidzhennia problemy yii vprovadzhennia v Ukraini [Strategy for reducing opportunities to commit crimes: a study of the problem of its implementation in Ukraine]. *Suchasni kryminolohichni doslidzhennia: metody, napriamy, perspektyvy : zb. tez mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu* (m. Kyiv, 14 lyst. 2019 r.). Kyiv : DNDI MVS Ukrainy, pp. 103–105. [in Ukr.].
10. Holina, V. (2015) Problema kryminolohichnoho zabezpechennia kryminalizatsii i dekriminalizatsii u kryminalnomu pravi Ukrainy [The problem of criminological support of criminalization and decriminalization in the criminal law of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 3, pp. 107–116. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgibis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&_S21P03=FILEA=&_S21STR=vapny_2015_3_13. [in Ukr.].
11. Kolodiaznyi, M. H. (2019) Kryminolohichne zabezpechennia pravookhoronnoi diialnosti v Ukraini [Criminological support of law enforcement activities in Ukraine]. *Suchasni kryminolohichni doslidzhennia: metody, napriamy, perspektyvy : zb. tez mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu* (m. Kyiv, 14 lyst. 2019 r.). Kyiv : DNDI MVS Ukrainy, p. 115. [in Ukr.].
12. Fomenko, A., Shablysty, V. (2022) Osoblyvosti pravovoho zabezpechennia protydii domashnomu nasylstvu v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of legal protection against domestic violence in Ukraine under martial law]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Spets. vyp. № 2, pp. 16–23. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/?page_id=2130. [in Ukr.].
13. Rfanova, V. (2022) Seksualne nasylstvo, poviazane z konfliktom: suchasni vyklyky [Conflict-related sexual violence: contemporary challenges]. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 2, pp. 127–131. [in Ukr.].
14. Plan realizatsii Ramkovoii prohramy spivrobitnytstva mizh Uriadom Ukrainy ta Orhanizatsiieiu Obiednanykh Natsii shchodo zapobihannia ta protydii seksualnomu nasylstvu, poviazanomu z konfliktom [Implementation Plan of the Framework Program of Cooperation between the Government of Ukraine and the United Nations Organization on the Prevention and Counteraction of Conflict-Related Sexual Violence]. *Kabinet Ministriv Ukrainy*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/18%20-%20Department/doc.pdf>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Inna Melnychenko. Criminological support of prevention of sexual violence related to the armed conflict in Ukraine. The article provides a holistic view of the extensive system of measures that make up the content of criminological support for the prevention of sexual violence associated with armed conflict. The proposed measures can be used as the basic provisions of a national strategy for the prevention and countermeasures of sexual violence related to armed conflict. Criminological support for

the prevention of conflict-related sexual violence is an important component of the state policy for the prevention of conflict-related sexual violence. The strategy of reducing the likelihood of committing conflict-related sexual violence requires more active research, the main goal of which is the implementation of measures aimed at increasing public awareness of the likelihood of committing crimes, the riskiness of criminal activity, and awareness of the inevitability of punishment.

Improving all components of criminological support will make it possible to achieve: increasing the effectiveness of the system for preventing conflict-related sexual violence; the effectiveness of the activities of the National Police bodies; implementation of a gender-sensitive, inclusive, victim-oriented, human rights-based approach; establishment of international, interdepartmental cooperation in the field of law enforcement, as well as to promote an increase in interest in scientific research on crime

Keywords: *sexual violence, armed conflict, armed aggression, conflict-related sexual violence, gender-based violence, criminological support, prevention.*

УДК 342.6:342.922(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-321-328

Максим ПРИШЕДЬКО[©]

аспірант

(Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», м. Київ, Україна)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРАВОВИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ РЕЄСТРІВ

У статті розглянуто деякі питання оптимізації правових засад формування та функціонування державних реєстрів. Актуальність питання пояснюється наявними недоліками у цій сфері, що не дають змоги надавати якісні адміністративні послуги громадянам та юридичним особам, зробити систему державних реєстрів ефективною економічно та функціонально.

Державні реєстри розглядаються як системне утворення. У зв'язку з цим, першочерговим постає питання наявності загальних правових підходів щодо формування та функціонування державних реєстрів. На сьогодні відсутній окремий нормативний документ, що би визначив основоположні правові засади, єдиний термінологічний апарат, єдині вимоги до формування та функціонування державних реєстрів, зокрема, і основні критерії та підходи щодо класифікації державних реєстрів. Наразі нагальність питання класифікації державних реєстрів має економічний підтекст. Відтак, на сьогодні існує більше 350 електронних державних реєстрів, держателями яких виступають більше 80 органів державної влади. Така велика кількість державних реєстрів веде в умовах обмеженого державного фінансування до розпорошення бюджетних коштів, неефективного фінансування.

Однією з головних цілей оптимізації правових засад формування і функціонування державних реєстрів на сьогодні є створення такої системи державних реєстрів, яка б забезпечувала виконання норм статті 9 Закону України «Про адміністративні послуги», а саме: держава не повинна вимагати у фізичної особи та юридичної особи повторно інформацію, якою вона вже володіє, а між державними органами має переміщатися інформація, а не фізичні особи чи представники юридичних осіб. Розглянуто деякі основні напрямки діяльності у цій сфері, зокрема забезпечення електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів, вирішення питання забезпечення ефективного доступу до матеріалів, що містяться в державних реєстрах, усунення дублювання інформації в різних державних реєстрах, нормативного урегулювання діяльності посадових осіб, які займаються формуванням і веденням державних реєстрів, щодо використання інформації інших державних реєстрів з урахуванням правового статусу інформації, що в них міститься, удосконалення програмного забезпечення та засобів захисту інформації.

Ключові слова: *оптимізація правових засад, державний реєстр, система державних реєстрів, електронна взаємодія, державний інформаційний ресурс, інтерфейс прикладного програмування, базові державні реєстри, критерії кваліфікації, автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, автоматизована інформаційна система, електронна база даних.*

Постановка проблеми. У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про публічні електронні реєстри» автори підкреслювали наявність суттєвих недоліків щодо правового забезпечення формування і функціонування державних реєстрів, які ведуть до серйозних проблем. Необґрунтовано велика кількість державних реєстрів призводить до розпорощення бюджетних коштів, що виділяються для розвитку цієї сфери, їх неефективного використання. Інформація в державних реєстрах часто повторюється, особливо це стосується персональних даних. Відсутня необхідна прозорість щодо використання публічної інформації для максимального спрощення і дебіюрократизації процесів державного управління та надання державою адміністративних послуг, задоволення потреб державних органів та громадянського суспільства в інформації, яка потрібна для прийняття правильного рішення. Оптимізація правових засад формування та функціонування державних реєстрів дозволить виправити існуючу ситуацію, забезпечити надання якісних адміністративних послуг, надати необхідну інформаційну базу для прийняття оптимальних рішень в умовах інформаційної революції та глобалізації, вирішення інших завдань, які стоять перед системою державних реєстрів

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема оптимізації правових засад формування та функціонування державних реєстрів на сьогодні є малодослідженою. На даний час можна говорити про значну увагу вітчизняних науковців до питання державної реєстрації як важливої складової формування та функціонування державних реєстрів. Серед них Гурковський М.П. [3], який розглянув суть та види державної реєстрації, її правові засади. Певна увага у науковій літературі приділяється питанню доступу до інформації, що міститься в державних реєстрах. Зокрема, Семенюк О.Г., Леонов Б.Д. [17] розглянули питання правового режиму інформації в державних реєстрах як важливого елементу формування, функціонування державних реєстрів в частині захисту інформації, що на даний час, враховуючи вимоги Європейського Союзу, актуалізується особливо в частині персональних даних. Питання оптимізації правових засад формування і функціонування державних реєстрів щодо запобігання рейдерству розглядаються Фомічовим К.С. В той же час такі питання оптимізації правових засад формування та функціонування вітчизняних державних реєстрів як особливості організації системи державних реєстрів, їх класифікація, запобігання дублюванню інформації в державних реєстрах, як один з важливих засобів запобігання рейдерства, ще не знайшли свого належного відображення у науковій літературі.

Мета статті. У даній статті за мету поставлено завдання дослідити деякі основні напрямки роботи по оптимізації правових засад формування та функціонування державних реєстрів.

Виклад основного матеріалу. Не зважаючи на те, що система державних реєстрів в Україні функціонує, має певні завдання, принципи формування, до цього часу відсутній окремий законодавчий акт, який би визначив основоположні правові засади формування і ведення державних реєстрів, загальні правові підходи щодо формування і ведення державних реєстрів, єдиний термінологічний апарат, єдині вимоги до формування і функціонування державних реєстрів, що в значній мірі породжує проблеми, які є у сфері їх формування, ведення, функціонування. Правова невизначеність має місце в самому терміні «державний реєстр». У кожному нормативному акті щодо окремого державного реєстру дається визначення щодо конкретного державного реєстру, мети його створення, завдань та суті.

Принциповим є підхід щодо організації системи державних реєстрів. Дехто вбачає доцільним створити єдиний державний реєстр. Проте, за твердженням першого заступника Міністра цифрової інформації Вискуба О., єдиний державний реєстр – це помилковий підхід. Об'єднання інформації, що міститься в державних реєстрах, в одному реєстрі суперечить позиції ЄС з цього питання. Окрім того, неможливо зберігати всі дані в одному місці. Тому ключовий принцип нової системи – обмін даними, а не їх об'єднання в одному реєстрі. Це є новим підходом в організації державного управління щодо обслуговування громадян і бізнесу державою [2]. В цьому контексті слід зазначити, що 08 вересня 2016 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 606 «Деякі питання електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів» [4]. У зазначеному нормативному акті визначені загальні засади здійснення обміну електронними даними, крім інформації, що становить державну таємницю, між суб'єктами владних повноважень з державних електронних інформаційних ресурсів під

час надання адміністративних послуг та здійснення інших повноважень відповідно до покладених на них завдань. Для забезпечення такого обміну створюється система електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів, яка призначена для автоматизації та технологічного забезпечення обміну електронними даними між суб'єктами владних повноважень з державних електронних інформаційних ресурсів під час надання адміністративних послуг та здійснення інших повноважень відповідно до покладених на них завдань шляхом використання сервіс-орієнтованої архітектури, що є інтерфейсами прикладного програмування доступу до державних електронних інформаційних ресурсів, побудованими згідно з єдиними вимогами, а також шляхом використання єдиних форматів, протоколів, довідників, шаблонів та класифікаторів. У Постанові визначено, що держателем системи є Державне агентство з питань електронного урядування. Держатель системи координує діяльність з електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів, організує підключення державних електронних інформаційних ресурсів до системи, забезпечує сумісність державних електронних інформаційних ресурсів на організаційному та техніко-технологічному рівнях шляхом використання єдиних відкритих протоколів обміну електронними даними, визначає вимоги до форматів, протоколів та інформаційних угод обміну електронними даними, до розробки та роботи інтерфейсів прикладного програмування.

Обсяг та структура даних, до яких надається доступ через інтерфейси прикладного програмування, визначаються відповідно до потреб суб'єкта владних повноважень, що запитує ці дані, та зазначаються у договорі щодо інформаційної взаємодії. Суб'єкт владних повноважень не має права запитувати обсяг та структуру даних більше, ніж йому необхідно для надання адміністративних послуг або здійснення повноважень відповідно до покладених на нього завдань. Суб'єкти владних повноважень використовують дані, отримані за допомогою системи, виключно у межах своїх повноважень.

Цією ж постановою Кабінет Міністрів України затвердив перелік пріоритетних державних електронних інформаційних ресурсів для запровадження електронної взаємодії, до якого, зокрема, увійшли такі державні реєстри як Державний земельний кадастр, Державний реєстр актів цивільного стану громадян, Державний реєстр виборців, Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування, Державний реєстр обтяжень рухомого майна, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Державний реєстр фізичних осіб – платників податків, Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги, Єдиний державний демографічний реєстр, Єдиний державний реєстр транспортних засобів, Єдиний державний реєстр судових рішень, Єдиний державний реєстр, Єдиний державний реєстр ветеранів війни.

Одним з проблемних питань є класифікація державних реєстрів. У цьому плані важливими є критерії класифікації, які можуть бути різними в залежності від цілей, які переслідує така класифікація. Наприклад, на даний час кількість державних реєстрів є необґрунтовано великою. Зокрема, «...відповідно до результатів інвентаризації, проведеної Державним Агентством з питань електронного урядування, було нараховано більше 350 існуючих електронних державних реєстрів, держателями яких виступають більше 80 органів державної влади. На сьогодні діяльність електронних реєстрів врегульовано 190 нормативними актами, з яких 135 Законів України, через що виникають великі розбіжності в термінології, що обумовлює відсутність єдиних підходів до їх створення та ведення» [7]. Така кількість державних реєстрів веде до розпорошення бюджетних коштів, що виділяються у сферу формування та функціонування державних реєстрів. Зокрема, «...тільки на щорічну підтримку 25 пріоритетних державних реєстрів із державного бюджету витрачається більше 500 млн. грн. Зазвичай електронні реєстри розміщуються на власних потужностях держателів, а більше 45 % коштів на підтримку спрямовані на закупівлю запчастин для серверів. За результатами інвентаризації встановлено дуже низький рівень сумісності даних і виявлені численні випадки дублювання інформації, в першу чергу персональних даних, що призводить до ускладнення надання адміністративних послуг та зайвих витрат» [7]. У зв'язку з цим, актуальним є питання визначення чітких критеріїв класифікації щодо базових державних реєстрів. Як зазначав перший заступник Міністра цифрової інформації України Вискуб О.А., у будь-якій країні ЄС визначені базові

реєстри (громадян, бізнесу, земельний, містобудівний, податковий), проте в Україні базові реєстри не визначені, хоча мають бути [2]. За результатами аудиту, що проводило Міністерство цифрової інформації України, було нараховано 10-15 базових реєстрів. Наприклад, Держземкадастр, Державний реєстр прав на нерухоме майно, Єдиний державний демографічний реєстр тощо [2]. У той же час в проекті Закону України «Про електронні публічні реєстри» [12] пропонується до базових реєстрів віднести три державних реєстри: Єдиний державний демографічний реєстр, Єдиний державний реєстр, Державний земельний кадастр. Саме відсутність нормативно визначених критеріїв є основною причиною невизначеності. На наш погляд, в основу критерію по визначенню базових реєстрів має бути покладена суспільна значущість державних реєстрів. Отже, до базових державних реєстрів мають бути віднесені ті державні реєстри, що містять інформацію, що забезпечує права і свободи громадян, зокрема, персональні дані. Іншу групу державних реєстрів мають скласти галузеві державні реєстри. До третьої групи віднести всі інші державні реєстри.

Іншим критерієм класифікації державних реєстрів може бути принцип побудови інформаційної системи у реєстрах, що дозволить визначити особливості побудови системи бази даних окремих груп державних реєстрів з метою підвищення якості їх формування та функціонування. Наразі для вітчизняних реєстрів характерними є автоматизовані інформаційно-телекомунікаційні системи, автоматизовані інформаційні системи та електронні бази даних. Якщо автоматизована інформаційна система орієнтована на обробку, збирання, накопичення, захист інформації, облік відомостей про об'єктів, що містяться у цих державних реєстрах, та надання інформації з них, то автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система орієнтована як на обробку інформації з використанням технічних і програмних засобів, так і обміну інформацією, зокрема, між суб'єктами державного управління, іншими державними органами, шляхом передавання чи в інший спосіб за допомогою технічних та програмних засобів. Важливою є і різниця у порядку внесення відомостей про об'єкт до державного реєстру, що, на наш погляд, суттєво впливає на вибір автоматизованої системи. Відтак, внесення відомостей про об'єкт до таких державних реєстрів, як Єдиний державний реєстр та Державний реєстр прав на нерухоме майно здійснюється за заявницьким принципом шляхом їх державної реєстрації, надаючи певного правового статусу об'єкту державної реєстрації. Наразі, внесення інформації про об'єкт, наприклад, до Єдиного державного реєстру військовозобов'язаних або до Державного реєстру виборців здійснюється на підставі даних, що надають державні органи чи структури законодавчо визначені. У даному випадку важливою є телекомунікаційна функція автоматизованої системи. Слід зазначити, що використання автоматизованих інформаційних систем та автоматизованих інформаційно-телекомунікаційних систем є характерним для державних реєстрів зі значними масивами інформації. Водночас, у державних реєстрах (першу чергу галузевих), де обсяг інформації невеликий, використовуються електронні бази даних. Такий формат ведення цих державних реєстрів обумовлюється їх метою, специфікою і завданнями, які полягають в першу чергу у питаннях обліку державою об'єктів, що внесені до державного реєстру, а вузька специфіка об'єкту, інформація про якого міститься в державних реєстрах, не передбачає широкого обміну інформацією про цей об'єкт між суб'єктами суспільних відносин в інших сферах життя. Формування таких державних реєстрів відбувається шляхом державної реєстрації об'єкта реєстрації, суть якої полягає у внесенні відомостей про об'єкт до державного реєстру та надання юридичної значущості облікових даних, що супроводжується видачею заявникові правовстановлювального документа (свідоцтва) про офіційне визнання і підтвердження державою законності існування матеріальних об'єктів та юридичних фактів [3].

Одним із шляхів оптимізації формування державних реєстрів є забезпечення виконання норми статті 9 Закону України «Про адміністративні послуги» [8], відповідно до якої «суб'єкт надання адміністративної послуги не може вимагати від суб'єкта звернення документи або інформацію, що перебувають у володінні суб'єкта надання адміністративних послуг або у володінні державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ або організацій, що належать до сфери їх управління». Тобто, якщо дані вже є у держави, то держава не має вимагати їх у суб'єкта, відомості про якого вносяться у державний реєстр, повторно. Насправді ж, особливо щодо персональних даних, ситуація інша: між державними органами переміщується не інформація або відомості, а громадяни чи

представники юридичних осіб. Такий підхід, враховуючи людський фактор та рівень розвитку комп'ютерних технологій, не виключає наявності різної інформації щодо персональних даних однієї і тієї ж особи в різних державних реєстрах.

Іноді інформація в одних державних реєстрах дублюється в інших державних реєстрах, що обумовлюється нормативно. Створюються державні реєстри, які передають відомості про об'єкт державної реєстрації до інших державних реєстрів, що веде до дублювання інформації. Наприклад, відомості про суб'єктів господарювання, які здійснюють господарську діяльність, що потребує ліцензування, та інформація про їх діяльність по отриманню ліцензії, особливості самої ліцензії більш повні в Єдиному державному реєстрі [9], ніж в Єдиному ліцензійному реєстрі [11] та ліцензійних реєстрах, інформацію до яких передають органи ліцензування. Отже, правовстановлюючим документом для суб'єктів господарювання щодо здійснення діяльності, яка потребує ліцензування, є документ, виданий не на підставі відомостей з ліцензійних реєстрів або Єдиного ліцензійного реєстру, а відповідно до ч.3 статті 13 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [13] з Єдиного державного реєстру. Це є виписка з Єдиного державного реєстру, яка видається ліцензіату безоплатно, та підлягає обов'язковому оприлюдненню на порталі електронних сервісів у порядку, визначеному Міністерством юстиції України в Порядку надання відомостей з Єдиного державного реєстру [11]. А саме оформлення ліцензії згідно з вимогами цієї ж статті Закону здійснюється органом ліцензування в електронному вигляді (запис про рішення органу ліцензування щодо видачі ліцензії суб'єкту господарювання в Єдиному державному реєстрі відображується у згаданій вище виписці).

Однією з проблем в діяльності органів державної влади щодо забезпечення прав громадян, як зазначав Міністр юстиції України Д. Малюська [6], є проблема рейдерства, вирішення якої тісно пов'язано з формуванням і функціонуванням державних реєстрів, а саме, питанням захисту інформації у державних реєстрах. Вирішення цієї проблеми пов'язано як з суто технічними питаннями, зокрема, забезпечення за допомогою інженерно-технічних заходів унеможливлення витоку, знищення та блокування інформації, порушення цілісності та режиму доступу до інформації [16], так і з удосконаленням програмного забезпечення. Зокрема, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права власності» [9] передбачає вжиття заходів щодо автоматизації процесу державної реєстрації та інших реєстраційних дій та відтворення його процедур. У цьому ж Законі нормативно урегульована діяльність посадових осіб, які займаються формуванням і веденням державних реєстрів, щодо використання інформації інших державних реєстрів з урахуванням правового статусу інформації, що в них міститься. Так, державний реєстратор, державний реєстратор прав, інші посадові особи, що здійснюють державну реєстрацію, під час проведення реєстраційних дій у випадках, передбачених законодавством, обов'язково використовує відомості реєстрів, автоматизованих інформаційних систем, держателем (розпорядником, володільцем, адміністратором) яких є державні органи, шляхом безпосереднього доступу до них, у тому числі відомості, що містять персональні дані особи, а також використовує відомості, отримані у порядку інформаційної взаємодії між Єдиним державним реєстром та інформаційними системами державних органів. Наприклад, дійсність довіреності, нотаріально посвідченої відповідно до законодавства України, має бути перевірена за допомогою Єдиного реєстру довіреностей, а використання спеціальних бланків нотаріальних документів, на яких викладені документи, що подаються для здійснення реєстраційних дій, за допомогою Єдиного реєстру спеціальних бланків нотаріальних документів. Перевірка цивільної правоздатності та дієздатності фізичної особи – громадянина України здійснюється шляхом отримання відомостей про таку особу з Державного реєстру актів цивільного стану громадян. Відповідно до вимог цього Закону доступ державних реєстраторів до Єдиного державного реєстру та Державного реєстру прав на нерухоме має здійснюватися шляхом багатфакторної автентифікації у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Одним з проблемних питань, пов'язаних з оптимізацією формування та функціонування державних реєстрів, є питання доступу до матеріалів, що містяться у державних реєстрах. Іноді доступ до них організований таким чином, що користувач використовує інші джерела інформації, а державний реєстр перетворюється фактично на

державний реєстр внутрішнього користування держателем. У цьому плані показовим є Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів. Так, за результатами дослідження, Антоненко С.А. [1] зазначає, що «Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів» є на сьогодні (переважно) Реєстром внутрішнього користування Міністерства юстиції України, електронні документи з інформаційного фонду якого використовуються для опублікування в офіційному виданні Мін'юсту – бюлетені «Офіційний вісник України», а деякі з положень, що регулюють умови і порядок одержання інформації з цього реєстру застаріли і потребують змін... Ззовні доступом до електронних документів інформаційного фонду Реєстру... майже ніхто не користується. В першу чергу, на нашу думку, це пов'язано із доступністю альтернативних джерел нормативно-правової інформації, побудованих за іншими принципами, наприклад, вебпорталу Парламенту України, повний і безкоштовний доступ до ресурсів якого відкритий із 1997 року в Інтернет... Цей загальнодоступний інформаційний ресурс не вимагає від користувачів укладення договорів на доступ до інформації, сплати рахунків за кілобайти отриманої інформації, багатоденного очікування дозволу на користування. Відсутня також заборона щодо розміщення копій еталонних текстів документів із цього ресурсу без дозволу Адміністратора Реєстру в будь-яких друкованих засобах масової інформації, друкованих збірниках чи інших друкованих виданнях, а також штраф за ці порушення на користь тих, хто займається його веденням... Не інтегрований ЄДРНПА також з іншими електронними фондами нормативно-правових актів органів влади (у тому числі й з документами, що розміщені на їх офіційних веб-порталах), а самі ці органи влади, зазвичай, використовують у своїй діяльності (як показали результати дослідження, проведеного за нашою участю при підтримці Національної академії правових наук України та Кабінету Міністрів України у 2008 році) системи комерційних розробників...» [1].

Висновки. На сьогодні завдання вирішення питання оптимізації формування та функціонування державних реєстрів стає все більш актуальним, що в значній мірі пов'язано з відсутністю окремого нормативного акту, який би визначив основоположні правові засади, єдиний термінологічний апарат, єдині вимоги до формування і функціонування державних реєстрів. Наразі актуальним є питання класифікації державних реєстрів, вирішення якого дозволить, зокрема, уникати розпорошення коштів при фінансуванні діяльності по формуванню і функціонуванню державних реєстрів, визначити особливості побудови системи бази даних окремих груп державних реєстрів з метою підвищення якості їх формування та функціонування. Однією з основних цілей оптимізації формування і функціонування державних реєстрів є створення такої системи державних реєстрів, де між державними органами переміщувалися б інформація або відомості, а не громадяни чи представники юридичних осіб. На сьогодні одними з напрямків цієї роботи є забезпечення електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів, вирішення питання забезпечення ефективного доступу до матеріалів, що містяться в державних реєстрах, усунення дублювання інформації в різних державних реєстрах, нормативного урегулювання діяльності посадових осіб, які займаються формуванням і веденням державних реєстрів, щодо використання інформації інших державних реєстрів з урахуванням правового статусу інформації, що в них міститься, удосконалення програмного забезпечення та засобів захисту інформації.

Список використаних джерел

1. Антоненко С.А. Питання доступу до документів інформаційного фонду Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів / «Інформація і право», № 1(7)/2013.
2. Вискуб О. Єдиний реєстр — это общее заблуждение. Газета «Сегодня» 17.10.2016. URL: <http://www.segodnya.ua/politics/>
3. Гурковський М. П. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект / М. П. Гурковський ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : ЛьвДУВС, 2012. 203 с.
4. Деякі питання електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2016 року №606 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>
5. Людвиг фон Берталанфи. Общая теория систем – Критический обзор // Исследования по общей теории систем – М.: Прогресс, 1969 – с.23-82
6. Малюска Д.Л. Если рейдеры забрали вашу недвижимость, надо бежать в Минюст. 13 листопада 2019 року. URL: <https://vesti.ua/politika/357359>
7. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про публічні електронні реєстри»

від 10 вересня 2019 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66772

8. Про адміністративні послуги : Закон України від 06 вересня 2012 року № 5203-VI. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 32. Ст. 409. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada>.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту права власності: Закон України від 03 жовтня 2019 №159-9. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 47, ст.312

10. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 року №755-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 31-32, ст.263

11. Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг: Указ Президента України від 04.09.2019 № 647/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada>

12. Про затвердження Порядку надання відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Наказ Міністерства юстиції України від 10 червня 2016 року №1657/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>

13. Про затвердження Порядку формування, ведення і користування відомостями ліцензійного реєстру та подання їх до Єдиного ліцензійного реєстру: Постанова Кабінету Міністрів України від 08 листопада 2000 року №1658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>

14. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 05 липня 1994 року № 80/94-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 31, ст.286

15. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02 березня 2015 року № 222-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 23, ст.158

16. Про публічні електронні реєстри: проект Закону України. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2>

17. Семенюк О.Г., Леонов Б.Д. Правовий режим доступу до інформації // Інформація і право. № 3(30)/2019

18. Фомічов К. С. Єдині державні реєстри України як предмет посягання при рейдерських захопленнях / К. С. Фомічов, Л. П. Заставська // Держава та регіони. Серія : Право. 2014. № 3. С. 54-58.

Надійшла до редакції 24.11.2023

References

1. Antonenko S.A. Pytannya dostupu do dokumentiv informatziynogo fondu Yedynogo derzhavnogo reyestru normatyvno-pravovych aktiv/ «Informatziya i pravo», № 1(7)/2013

2. Vyskub O. Yedyniy reyestr – eto zabluzhdyeniye. Gazeta «Segodnya» 17.10.2016. URL: <http://www.segodnya.ua/politics/>

3. Gurkovskiy M.P. Reyestratziyna diyal'nist' publichnoyi administratziyi: organizatziyno-pravoviy aspect / M.P. Gurkovskiy; L'viv. derzh. un-t vnutr. sprav. L'viv: L'vDUVS, 2012. 203 c.

4. Deyaki pytannya elektronnoyi vzayemodiyi derzhavnich elektronnych informatziynych resursiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.09.2016 №606. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>

5. Ludvig fon Bertalanfy. Obschaya teoriya system – Kriticheskii obzor // Issledovaniye po obschei teorii system – M.: Progress, 1969 – s.23-82

6. Malyska D.I. Yesli reytery zabrali vashu nedvizhimost', nado bezhat' v Minyust. 13 lystopada 2019. URL: <https://vesti.ua/politika/357359>

7. Poyasnyval'na zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro publichni elektronni reyestry» vid 10 veresnya 2019 roku. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66772

8. Pro administratyvni posludy: Zakon Ukrainy vid 06 veresnya 2012 roku №5203-VI. Vidomosti Verchovnoyi Rady (VVR), 2013, № 32, st. 409. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada>.

9. Pro vnesennya zmin do deyakych zakonodavchych aktiv Ukrainy schodo zachystu prava vlasnosti: Zakon Ukrainy vid 03 zhovtny 2019 roku №15. Vidomosti Verchovnoyi Rady (VVR), 2019, № 47, st.312

10. Pro derzhavnu reyestratziyu jurydychnyh osib, fizychnyh osib-pidpryyemtziv ta gromads'kyh formuvan': Zakon Ukrainy vid 15 travnya 2003 roku №755-IV. Vidomosti Verchovnoyi Rady (VVR), 2003, № 31-32, st.263

11. Pro deyaki zahody iz zabezpechennya yakisnych publichnyh poslug: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 04.09.2019 № 647/2019. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada>

12. Pro zatverdzhennya Poryadku nadannya vidomostei z Yedynogo derzhavnogo reyestru jurydychnyh osib, fizychnyh osib-pidpryyemtziv ta gromads'kyh formuvan': Nakaz Ministerstva justytzii Ukrainy vid 10 chervnya 2016 roku. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>

13. Pro zatverdzhennya Poryadku formuvannya, vedennya i korystuvannya vidomostyamy litzenziynogo reyestru ta podannya yih do Yedynogo litzenziynogo reyestru: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08 lystopada 2000 roku №1658. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>

14. Pro zahyst informatzii v informatziyno-telekomunikatziynych systemah: Zakon Ukrainy vid 05 lypnay 1994 roku №15 Vidomosti Verchovnoyi Rady (VVR), 1994, № 31, st.286

15. Pro litzenzuvannya vydiv gospodars'koyi diyal'nosti: Zakon Ukrainy vid 02 bereznya 2015 roku № 222-VIII. Vidomosti Verchovnoyi Rady (VVR), 2015, №23, st.158

16. Pro publichni elektronni reyestry: proekt Zakonu Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc2>

17. Semenyuk O.G., Leonov B.D. Pravovyi rezhym dostupu do informatzii // Informatziya i pravo. № 3(30)/2019

18. Fomichov K.S. Yedyni derzhavni reyestry Ukrainy yak predmet posyagannya pry reyders'kyh zahoplennyah / K.S. Fomichov, L.P. Zastavs'ka // Derzhava ta region. Seriya: Pravo. 2014 - № 3. S. 54-58.

ABSTRACT

Maksym Pryshedko. Some issues of optimizing the legal basis for the formation and functioning of state registers in Ukraine. The article discusses some issues of optimizing the legal basis for the formation and functioning of state registers. The urgency of the issue is explained by existing shortcomings in this area, which do not allow providing high-quality administrative services to citizens and legal entities, making the system of state registers economically and functionally efficient.

State registers are considered as a systemic formation. In this regard, the issue of the availability of general legal approaches to the formation and functioning of state registers is of primary importance. Currently, there is no separate normative document that would define the basic legal principles, a single terminological apparatus, single requirements for the formation and functioning of state registers, in particular, and basic criteria and approaches for classification of state registers. Currently, the urgency of the issue of classification of state registers has an economic implication. So, today there are more than 350 electronic state registers, which are held by more than 80 state authorities. Such a large number of state registers leads, in conditions of limited state funding, to dispersion of budget funds, ineffective funding.

One of the main goals of optimizing the legal basis for the formation and functioning of state registers today is the creation of such a system of state registers that would ensure the implementation of the provisions of Article 9 of the Law of Ukraine "On Administrative Services", namely: the state should not demand from individuals and legal entities repeatedly information that it already possesses, and information should move between state bodies, not individuals or representatives of legal entities. Some main areas of activity in this area are considered, in particular, ensuring electronic interaction of state electronic information resources, solving the issue of ensuring effective access to materials contained in state registers, eliminating duplication of information in different state registers, regulatory regulation of the activities of officials engaged in the formation and maintenance of state registers, regarding the use of information of others state registers, taking into account the legal status of the information contained in them, improvement of software and means of information protection.

Keywords: *optimization of legal frameworks, state register, system of state registers, electronic interaction, state information resource, application programming interface, basic state registers, qualification criteria, automated information and telecommunications system, automated information system, electronic database.*

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Більчук Олександр Андрійович – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Богатирьов Іван Григорович – професор кафедри права та правоохоронної діяльності Державного університету «Житомирська політехніка» (м. Житомир, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Бородін Олександр Іванович – ад'юнкт кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Бочковий Олексій Васильович – т.в.о. заступника начальника управління – начальника відділу підтримки управління головної інспекції Головного управління національної поліції в Рівненській області (м. Рівне, Україна), кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Братішко Наталія Анатоліївна – старший лаборант кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Бурмистрова Єлизавета – курсант навчально-наукового інституту права та підготовки працівників для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Воліков Тарас Анатолійович – докторант кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Галушко Олена Ігорівна – старший викладач кафедри девелопменту нерухомості, фінансів, обліку та маркетингу Придніпровської державної академії будівництва та архітектури (м. Дніпро, Україна)

Гарашук Діана ад'юнкт кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Гіда Ольга Сергіївна – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Гненний Микола Васильович – доцент кафедри «Економіка та менеджмент» ННІ «Дніпровський інститут інфраструктури і транспорту» Українського державного університету науки і технологій (м. Дніпро, Україна), кандидат економічних наук, доцент

Голуб Олена Олегівна – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Демура Марина Ігорівна – старший викладач кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Дяченко Сергій Вікторович – доцент кафедри приватного права Державного податкового університету (м. Ірпінь Київської обл., Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Єфімов Микола Миколайович – професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Жилкін Анатолій Владиславович – магістр у галузі інформаційних технологій (Національний університет «Дніпровська політехніка», м. Дніпро, Україна)

Журавель Олег Євгенович – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Загоровська Ілона Олегівна – слухач магістратури Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Інгульська Діана Анатоліївна – студентка Навчально-наукового інституту права

Державного податкового університету (м. Ірпінь Київської обл., Україна)

Калашник Андрій Сергійович – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Камишанський Олексій Юрійович – декан факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Коваленко-Марченкова Євгенія Вікторівна – начальник науково-редакційного відділу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат економічних наук, доцент

Коршун Анна Анатоліївна – доктор філософії в галузі права (м. Дніпро, Україна)

Кравченко Олександр Миколайович, кандидат юридичних наук, докторант Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

Лазарєв Віктор Вікторович – доцент кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Лебедева Юлія Владиславівна – викладач кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Лізут Рафал (Rafal Lizut) – професор Католицького університету імені Івана Павла II (м. Люблін, Польща), доктор філософії в галузі економіки та філософії

Макарова Олена Павлівна – старший викладач кафедри педагогіки та психології Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна), кандидат психологічних наук, доцент

Марценюк Лариса Володимирівна – професор кафедри «Економіка та менеджмент» ННІ «Дніпровський інститут інфраструктури і транспорту» Українського державного університету науки і технологій (м. Дніпро, Україна), доктор економічних наук, професор

Медяник Інна Сергіївна – аспірант кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро,

Мельник Андрій Миколайович – курсант Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Мельниченко Інна Дмитрівна – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Оганісян Цагік Вазгенівна – старший науковий співробітник навчально-наукової лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Опацький Роман Миколайович – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Павлова Наталя Валеріївна – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Пилип Вікторія Василівна – доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Ужгородського національного університету (м. Ужгород, Україна), кандидат юридичних наук

Письменський Євген Олександрович – завідувач кафедри поліцейських дисциплін Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Івано-Франківськ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Пісоцька Каріна Олександрівна – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх

справ (м. Дніпро, Україна), доктор філософії в галузі права

Плетенець Віктор Миколайович – професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Пожидаєв Михайло Юрійович – старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Попович Терезія Петрівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Примаков Каміль Юрійович – кандидат юридичних наук (м. Дніпро, Україна)

Прищедько Максим Анатолійович – аспірант Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України» (м. Київ, Україна)

Проценко Олена Вікторівна – науковий співробітник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Росильна Ольга Василівна – старший науковий співробітник Інституту економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

Самотуга Андрій Валерійович – заступник начальника науково-редакційного відділу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Санакосв Дмитро Борисович – завідувач кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Сердюк Ігор Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Собакарь Андрій Олексійович – завідувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Тарасюк Алла Василівна – доцент кафедри економіки, підприємництва та економічної безпеки Херсонського національного технічного університету (м. Хмельницький, Україна), кандидат економічних наук, доцент

Тимофєєва Лілія Юрївна – доцент кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, Україна), кандидат юридичних наук

Фурфаро Рікардо Даніель (Ricardo Daniel Furfaro) – професор Університету бізнесу та соціальних наук (м. Буенос-Айрес, Аргентина), доктор приватного права, магістр конституційного права та політології

Ходанич Юрій Михайлович – доцент кафедри філософії ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, Україна), кандидат філософських наук

Царьова Ірина Валеріївна – професор кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філологічних наук, професор

Чаплинський Костянтин Олександрович – завідувач кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Чепік-Трегубенко Ольга Сергіївна – доцент загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Чижов Денис Анатолійович – доцент кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

Юшкевич Олена Геннадіївна – доцент кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2023

Спеціальний випуск № 2 (127)

Українською та англійською мовами

Редактори, оригінал-макет:
С. В. Коваленко-Марченкова, А. В. Самотуга

Редактори:
Л. В. Марценюк, О. Ю. Чижевська

Дизайн – *С. В. Лобань*

Підп. до друку 27.01.2023. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 49,45. Обл.-вид. арк. 53,00. Тираж – 50 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rvy_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 6054 від 28.02.2018